

DIASPORA VE GÖÇ
TARİHİ DİZİSİ

SÜRGÜN

VE HAFIZA

Editörler:
Neriman Ersoy - Hacısalihoğlu
Mehmet Hacısalihoğlu

YTB
YAYINLARI

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

SÜRGÜN VE HAFIZA
1989 Göçmenlerinin Anlarına Göre
Bulgaristan'daki Zorla Asimilasyon Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç

YTB Yayınları: 34
Diaspora ve Göç Tarihi Dizisi
ISBN: 978-975-17-5587-2

Editör: Neriman Ersoy-Hacısalihoglu, Mehmet Hacısalihoglu
Yayıma Hazırlayanlar: Erkan GiriŐit, Fatme İnce
Yayın Koordinatörü: Selman Kantar
Metin Editörü: Ü. Kevser Kıpramaz
Tasarım: A. Eren Önder

© TÜM YAYIN HAKLARI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŐKANLIĐINA AİTTİR.
Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen
bu yayının içeriği ile ilgili sorumluluk editör Neriman Ersoy-Hacısalihoglu ve Mehmet
Hacısalihoglu'na aittir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
SÜRGÜN VE HAFIZA
Neriman Ersoy-Hacısalihoglu & Mehmet Hacısalihoglu
Matbaa, 2023
1. Zorunlu Göç, 2. Bulgaristan'daki Türkler, 3. Sözlü Tarih

YTB Yayınları
Oğuzlar Mah. Mevlana Bulvarı No: 145 P.K: 06520 Balgat - Ankara - TÜRKİYE
Tel: 0(312) 218-40-00 Faks:0(312) 218-40-49
info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hs01.kep.tr
Sertifika Numarası: 67797

İÇİNDEKİLER

Editör Ön Söz | **XIII**

Abdullah Eren

Ön Söz | **XIV**

Mehmet Nuri Ersoy

Takdim | **XVI**

Giriş | **19**

Bölüm 1. BKP Rejiminde Zorla Asimilasyon Baskısı, Şiddet ve Zorunlu Göç | 32

Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU | **35**

Türklerin Hatıralarında Bulgaristan'da Komünist Rejimin Toprakları Kamulaştırması ve Tarım Kooperatiflerinin (TKZS) Kurulması

Ayşe KAYAPINAR | **59**

1989 Zorunlu Göçüne Maruz Kalmış Bir Bulgaristan Türkü Olarak "Osmanlı"yı Tanımak

Hasan DEMİRHAN | **93**

Cezaevlerinde ve Toplama Kamplarında Tutuklu Kalan Mağdurların Anılarında 1989 Yılı Öncesi Bulgaristan'daki Siyasi Şartlar

Bülent YILDIRIM | **123**

"Yeniden Doğuş" Adlı Asimilasyon Sürecinde (1984-1989) Gözaltında İşkence ile Öldürülmelere Bir Örnek: Şehit Ali Osman Ali

Reyhan BAYRAMOĞLU | **143**

Asimilasyon Sürecinin Türk Diline Etkisi ve Bulgaristan Türkleri Perspektifinden Değerlendirilmesi

Zeynep ZAFER | **165**

Türkiye-Bulgaristan İlişkileri Bağlamında 89 Zorunlu Göçü ve Pomaklar

Vemund AARBAKKE | **199**

The 1989 Exodus of Turks from Bulgaria Revisited

Bölüm 2. Zorunlu Göç Travması ve Göçmenler: Uyum, Örgütlenme ve Hatırlama | 226

Nefize B. RAMADAN | **229**

Göçün İnsanlar Üzerindeki Etkisinin Sosyal Bağlamda Araştırılması: Edirne'den Bir Örneklem

Özlem HOCAOĞLU BİLALOĞLU / Apak Kerem ALTINTOP | **257**

Sınır Ötesi Mekânlarda Bölünmüş Çocukluk: Bulgaristan'dan Türkiye'ye Çocuk Göçleri

Özge KAYTAN | **291**

1989 Göçünün İlk Yılları: Bulgaristan Göçmeni Kadınların Vatandaşlık Deneyimleri

Kader ÖZLEM | **315**

Bulgaristan Göçmenlerinin Türkiye'de Kurdukları Dernekler ve 1989 Zorunlu Göçü'nün 30. Yılına Dair Yapılan Etkinliklerin Değerlendirilmesi

Muzaffer Ercan YILMAZ / Zeynep ŞEN KALFA | **339**

1989 Zorunlu Göçü Sonrası Bulgaristan Türkleri

Mehmet HACISALİHOĞLU | **361**

Bulgaristan'da 1984-1989 Zorunlu Asimilasyon ve Etnik Temizlik Mağdurlarının Anma ve Yas Günleri

Evelina KELBECHEVA / Nurie MURATOVA | **425**

Dismissed Knowledge: Representation of the Muslim Minorities in Bulgarian Textbooks

Bölüm 3. Tanıklar Konuşuyor | 440

Ahmet ALPAY | **443**

Bir Üniversite Öğrencisinin Yaşadıkları-Anılar

Rıfat YAĞCI | **453**

İlk Direnişin Başladığı Sütkesiği Köyünde Yaşananlar (Anılar)

Sabri İSKENDER | **463**

1984-1989 Döneminde Örgütlü Mücadele (Anılar)

Zeynep ZAFER | **471**

1960'lardan 1989'a Kadın Bir Mücadeleci

Genel Değerlendirme | 479

Metin EDİRNELİ | **481**

Göçler, Terminoloji ve 1984 Yılı İzlenimleri

H. Yıldırım AĞANOĞLU | **495**

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Günümüz Bulgaristan Coğrafyasından Türkiye'ye Yapılan Göçlerin Kısa Tarihçesi

Kronoloji | 521

Tablolar Listesi

Tablo 1 | **236**

Göç Kararının Kime/Neye Bağlı Olduğu

Tablo 2 | **237**

Göç Etmeden Önce Türkiye Hakkındaki Düşüncelerin Neler Olduğu

Tablo 3 | **238**

Türkiye'ye Göç Etme Nedeni

Tablo 4 | **239**

Göç Sırasında Göçmenleri En Çok Zorlayan Ne Oldu?

Tablo 5 | **240**

Göç Ederken Beklentiler Nelerdi

Tablo 6 | **241**

Kiminle Birlikte Göç Edildi

Tablo 7 | **241**

Şu Anki Durumlarının Daha İyi Olup Olmaması

Tablo 8 | **242**

Türkiye'ye İlk Geldiklerinde Nerde Kaldıkları

Tablo 9 | **242**

Uyum Sağlamakta Zorluk Yaşanıp Yaşanmadığı

Tablo 10 | **243**

Uyum Sürecinde Ne Gibi Zorluklar Yaşandığı

Tablo 11 | **244**

Tekrar Bulgaristan'a Geri Dönmek İsteyip İstememe

Tablo 12 | **244**

Kendini Yabancı Gibi Hissedip Hissetmeme

Tablo 13 | **245**

Şu An Kendilerini Yabancı Olarak Hissedip Hissetmeme

Tablo 14 | **245**

Bulgaristan'a Hangi Sıklıkla Gidildiği

Tablo 15 | **246**

Göç Ettiklerini Duyduklarında Yerli Halkın Tepkileri Ne Olmuştur

Tablo 16 | **247**

Göç Sonrasında Kültür ve Geleneklerden Dolayı Dışlanma

Tablo 17 | **248**

Çifte Vatandaş Olmak Neyi İfade Ediyor

Tablo 18 | **249**

Türk İsmi Geri Alıp Almama

Tablo 19 | **266**

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Tablo 20 | **330**

2019 Yılında Türkiye'de Zorunlu Göçün 30. Yılına İlişkin Yapılan Etkinliklerin Kronolojisi

Tablo 21 | **505**

Balkan Harbi'nden Sonra Vürûd Eden Muhâcirinin Miktarı

Tablo 22 | **511**

1923-1960 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Türk Göçleri

Tablo 23 | **515**

1990 Mayısına Kadar Zorunlu Göçe Tabi Tutulan Türklerin Bulgaristan'dan Geldikleri Bölgeler

Bu eseri, Bulgaristan'da 1960'lardan itibaren zorla isim değiştirme ve asimilasyon baskılarına maruz kalmış, yakınlarını kaybetmiş, hapis yatmış, sürgün edilmiş kadın kahramanlar arasında yer alan ve 1989 yılında Bulgaristan'dan sınır dışı edilerek Türkiye'ye gelen, Türkiye'de akademik kariyer yapıp bu alanı bilimsel çalışma alanı yaparak çok sayıda eser veren değerli **Prof. Dr. Zeynep Zafer**'e ithaf ediyoruz.

Editörler

Sürgün ve Hafıza

1989 Göçmenlerinin Anılarına Göre Bulgaristan'daki Zorla Asimilasyon Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç, Editörler: Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, Yazarlar: Ahmet Alpay, Apak Kerem Altıntop, Ayşe Kayapınar, Bülent Yıldırım, Evelina Kelbecheva, H. Yıldırım Ağanoglu, Hasan Demirhan, Kader Özlem, Mehmet Hacısalihoğlu, Metin Edirneli, Muzaffer Ercan Yılmaz, Nefize B. Ramadan, Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Nurie Muratova, Özge Kaytan, Özlem Hoccoğlu Bilaloğlu, Reyhan Bayramoğlu, Rifat Yağcı, Sabri İskender, Vemund Aarbakke, Zeynep Şen Kalfa, Zeynep Zafer

Ankara: YTB, 2023

Exile and Memory

Memoirs of 1989 Migrants on Forced Assimilation in Bulgaria and Forced Migration to Turkey, Editors: Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu and Mehmet Hacısalihoğlu

Authors: Ahmet Alpay, Apak Kerem Altıntop, Ayşe Kayapınar, Bülent Yıldırım, Evelina Kelbecheva, H. Yıldırım Ağanoglu, Hasan Demirhan, Kader Özlem, Mehmet Hacısalihoğlu, Metin Edirneli, Muzaffer Ercan Yılmaz, Nefize B. Ramadan, Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Nurie Muratova, Özge Kaytan, Özlem Hoccoğlu Bilaloğlu, Reyhan Bayramoğlu, Rifat Yağcı, Sabri İskender, Vemund Aarbakke, Zeynep Şen Kalfa, Zeynep Zafer

Ankara: YTB, 2023

SÜRGÜN VE HAFIZA

1989 GÖÇMENLERİNİN ANILARINA GÖRE BULGARİSTAN'DAKİ ZORLA ASİMİLASYON POLİTİKALARI VE TÜRKİYE'YE ZORUNLU GÖÇ

Editörler

Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu

Mehmet Hacısalıhoğlu

Ankara

YTB

2023

EXILE AND MEMORY

MEMOIRS OF 1989 MIGRANTS ON FORCED ASSIMILATION IN BULGARIA AND FORCED MIGRATION TO TURKEY

Editors

Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu

Mehmet Hacısalıhoğlu

Ankara

YTB

2023

Editör Ön Söz

Bu eser, 2019 yılında Yıldız Teknik Üniversitesinde düzenlediğimiz “Bulgaristan’dan Türklerin 1989 Zorunlu Göçü: 30 Yıl Sonra Göçmenlerin Algıları” başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan bildirilerin takip eden iki yıl içerisinde makale olarak hazırlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Sempozyumda sunulan bildirilerin yalnızca bir kısmından türetilmiş ve bilimsel makale formatına uygun olarak hazırlanmış çalışmalar bu eserde yer almaktadır. Ayrıca, dönemin tanıklarının konuşmalarının dökümü de eserde ayrı bir bölümde verilmiştir.

2019 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) bünyesinde 1989 Zorunlu Göçünün 30. yılı anısına düzenlediğimiz sempozyum, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir. Bu vesileyle Türkiye’nin en saygın kurumları arasında yer alan ve bilimsel çalışmaları destekleyen bu iki kuruma teşekkürlerimizi sunarız.

Sempozyuma ev sahipliği yapan Yıldız Teknik Üniversitesi yöneticilerine ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ederiz. Sempozyumda aktif görev yapan YTÜ BALKAR asistanları ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencileri ayrıca bir teşekkürü hak etmektedirler. Bizimle yaşadıkları bu tecrübenin kendi kariyerlerinde de faydalı olacağını ümit ediyoruz.

Gerek sempozyuma katılan gerekse sempozyum sonrası makale yazarak bu eserin oluşmasını sağlayan çok değerli bilim insanlarına katkıları ve eserin Covid-19 salgını gibi nedenlerle uzun süren editörlük sürecinde gösterdikleri sabır için teşekkür ederiz.

Ağustos 2022.

Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu

Mehmet Hacısalihoğlu

Ön Söz

Bulgaristan'da 20. yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan Komünist Partisi tarafından muayyen bir takvim ve plan çerçevesinde Müslüman ve Türk azınlığa karşı uygulanan asimilasyonist, despotik ve yasadışı politikalar şiddetini gittikçe artırmış; 1989'da yüzbinlerce Türk zorunlu göçe tâbi tutularak maalesef etnik bir temizliğe maruz bırakılmıştır. Bilhassa 1984-1989 arası dönemde yoğunlaşan ve “Yeniden Doğuş” adı verilerek insanlık vicdanıyla, evrensel insan hak ve özgürlükleriyle, insanlık onuruyla hiçbir şekilde bağdaşmayacak fiil ve davranışlara sahne olan tarihin bu çirkin ve acımasız kesiti, yalnızca Bulgaristan'daki soydaşlarımızın değil, bütün bir Türk Dünyasının kalbinde derin yaralar açmış, unutulması güç izler bırakmıştır.

Bu süreçte dilini konuşması yasaklanan, ismi değiştirilen, tarihi tahrif edilen, geçmiş müfredattan silinen, elinden alınan topraklarda zorla çalıştırılan, ölüm kamplarına yollanan ve işkencelere uğrayan Bulgaristan Türk'ü, kendisinden beklendiği üzere şeref ve haysiyetinden taviz vermemiş; dilini, dinini ve kimliğini korumak için var gücüyle direnmiştir. Kırcaali'de annesinin sırtında başından aldığı kurşunla şehit edilen Türkan Bebek'in; Belene'de açlık ve zulümle mücadele eden binlerce Türk'ün; fişlenen, hor görülen, toprakları elinden alınan, zorla çalıştırılan ve sürgün edilen yüz binlerce soydaşımızın unutulması, yürekler yanmadan hatırlanması mümkün değildir.

Bu noktada, soydaş ve akraba topluluklarla ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerimizin

güçlendirilmesine ilişkin faaliyetler icra eden Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), 1989 Zorunlu Göçü'nün unutulmaması ve gelecek nesillerin bu konuda bilinç ve farkındalıklarının artırılması amacıyla farklı kurum ve kuruluşlarımız, üniversitelerimiz ve sivil toplum örgütlerimizle iş birliğinde gerçekleştirdiği çalışmaları kararlılıkla sürdürmektedir.

“Sürgün ve Hafıza” ismiyle hazırlanan bu eser, Bulgaristan'daki soydaşlarımıza yönelik zorla asimilasyon girişimi ve 1989 Zorunlu Göçü'nü -tanıkların da mülakatıyla geniş ve etraflı bir şekilde ele alması bakımından son derece önemli ve değerli bir çalışmadır. Alanda bundan sonra icra edilecek çalışmalarda kritik bir kaynak olacağını düşündüğüm bu kıymetli esere emek veren, katkı sunan tüm hocalarımıza teşekkür ederim.

Bilvesile, Bulgaristan Türklerinin kutlu direnişine hayat veren bütün soydaşlarımıza saygılarımı sunarken bir daha böylesine elim hadiselerin yaşanmamasını temenni eder, şehitlerimize Allah'tan rahmet dilerim.

Abdullah EREN

YTB Başkanı

Takdim

Siyasi, coğrafi, tarihî ve kültürel anlamda müşterek bir zemini paylaştığımız Balkanlar, münasebetlerimizin köklü ve güçlü bir geçmişe uzandığı, ülkemiz nazarında tarihin her döneminde değer atfedilen kadim ve öncelikli bir bölgeyi teşkil etmektedir. Türkiye; bölgenin bütününe yönelik kapsayıcı bir perspektifle tatbik ettiği derinlikli politikalar etrafında, Balkanların zengin sosyokültürel yapısının muhafazası ile barış, huzur ve istikrarın temin ve devamını hedefleyen yapı ve ilişkilere olan desteğini iyi niyet, iş birliği ve karşılıklı anlayış temelinde sürdürmektedir.

Bunun yanı sıra Balkanlar, soydaş ve akraba topluluklarımıza yüzyıllardan bu yana ev sahipliği yapması hasebiyle ülkemiz için ayrı bir ehemmiyet taşımakta, millet ve medeniyetimizin gönlünde fevkalade bir yer tutmaktadır. İçinde bulunduğu hâl ve şartlar ne olursa olsun, mevcut durum ve dengeler neyi gerektirirse gerektirsin, soydaş ve akrabalarının zor zamanlarında onları bir an olsun yalnız bırakmayıp imkânlar dâhilinde kardeşleri için elinden gelenin en iyisini yapmaya gayret eden Türkiye, kalbinde ve zihninde Balkanları daima başköşeye oturtmuştur. Bu anlamda, bölgedeki soydaş ve akrabalarımızın neşeleri neşemiz, hüznüleri hüznümüz, acıları acımız olmuş; ülkemiz tarih sahnesinde müstesna bir yere sahip olan millet ve devletiyle kendisine ihtiyaç duyulduğu her an, kardeşlerinin yanında olmayı, onların yaralarını sarmayı bilmiştir.

Bulgaristan'da Komünist rejim tarafından 1984 ve 1989 yılları arasında Türk ve Müslüman azınlığa yönelik sistematik ve bilinçli bir şekilde uygulanan baskı, asimilasyon ve zorunlu göç süreçlerinde Türkiye'nin sergilediği vakur tavır, bunun en sarıh

örneklerinden biridir. Sözde “Soya Dönüş” olarak isimlendirilen ve Bulgaristan’ın aslı ve ayrılmaz unsurlarını teşkil eden Türk ve Müslüman azınlığın dili, dini, kimliği, kültürü ve tarihiyle topyekûn bir şekilde yok edilmeye çalışıldığı bu dönemde Türkiye; asimilasyona uğrayan, işkencelere sokulan, ölüm kamplarına yollanan ve zorunlu göçe maruz bırakılan soydaşlarına kapılarını sonuna kadar açmıştır. Bu süreçte ülkemiz, izlediği aktif ve etkili politikayla bir yandan evlerini ve yurtlarını terk etmek zorunda kalan zorunlu göç mağdurlarının karşılaştığı zorlukları asgarî seviyeye indirmiş, bir yandan da soydaşlarımızın hak ve özgürlüklerine yönelen bu elim ihlaller zincirini ikili, bölgesel ve uluslararası tüm platformlarda gür bir sesle, korkusuz bir şekilde dile getirmiştir.

Bu acı verici olayların unutulmaması ve bir daha tekrarlanmaması temennisiyle; yalnızca Komünist Rejim için değil, bütün bir insanlık tarihi için kara bir leke olarak kayıtlara geçen bu utanç verici dönemde haklı, meşru ve asil bir biçimde başı dik ve gözü pek bir mukavemetle onurlu bir varoluş mücadelesi veren tüm soydaşlarımızı saygıyla selamlarken şehitlerimizin aziz ruhlarını tazimle yâd ediyor, bu kıymetli çalışmada emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Mehmet Nuri ERSOY

T.C. Kültür ve Turizm Bakanı

Giriş

Bulgaristan'da 1984-1989 yılları arasında zorla uygulanan asimilasyon politikaları ve zorunlu göç konusunda 2009 yılında düzenlediğimiz konferanstan sonra hem akademik alanda hem de siyasi arenada kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle 11 Ocak 2012'de Bulgaristan Parlamentosu, zorunlu asimilasyon ve 1989 zorunlu göçünü "etnik temizlik" olarak kınamıştır. Kararın orijinal metni şöyledir:¹

ДЕКЛАРАЦИЯ

осъждаща опита за насилствена асимилация на българските мюсюлмани

Ние, народните представители от 41-ото Народно събрание,

– като се позоваваме на най-високите достижения на европейската и световната мисъл, на международното право в областта на правата на човека и малцинствата;

– като се позоваваме на Европейската харта за правата на човека и

---

¹ Bulgaristan Parlamentosu, "ДЕКЛАРАЦИЯ осъждаща опита за насилствена асимилация на българските мюсюлмани", Kabul tarihi 11.01.2012, Dırjaven Vestnik, No. 5 / 2012, <https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813>

Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи;

– като изразяваме огромното си съжаление за това, че от началото на демократичните промени, в продължение на 20 години, българската правосъдна система не съумя да накаже виновниците за опита за насилствена асимилация на българските мюсюлмани, в това число и за така наречения „Възродителен процес“;

– като изразяваме категоричното си убеждение, че за подобни престъпления не може да има давност,

ЗАЯВЯВАМЕ:

1. Осъждаме категорично асимилационната политика на тоталитарния комунистически режим спрямо мюсюлманското малцинство в Република България, включително и така наречения „Възродителен процес“.

2. Обявяваме прогонването на над 360 000 български граждани от турски произход през 1989 г. за форма на етническо прочистване, извършено от тоталитарния режим.

3. Призоваваме българското правосъдие и главния прокурор на Република България да направят необходимото за приключване на делото срещу виновниците за така наречения „Възродителен процес“. Опитът той да се покрие с давност прехвърля вината от конкретните виновници върху целия български народ.

Декларацията е приета от 41-ото Народно събрание на 11 януари 2012 г. и е подпечатана с официалния печат на Народното събрание.

Председател на Народното събрание: Цецка Цачева

Kararın Türkçe Çevirisi:

DEKLARASYON

Bulgar[istan] Müslümanlarının zorla asimilasyon girişimini kınayarak

Biz, 41. Ulusal Meclisteki halk temsilcileri,

– *Avrupa ve dünya düşüncesinin en yüksek başarılarına, insan ve azınlık hakları alanında uluslararası hukuka atıfta bulunarak;*

– *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine ve İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmeye atıfta bulunarak;*

- *demokratik değişikliklerin başlangıcından bu yana, 20 yıldır Bulgar adalet sisteminin, sözde “Soyadönüş Süreci” de dahil olmak üzere, Bulgar Müslümanlarının zorla asimilasyon girişiminin faillerini cezalandıramamasından dolayı büyük üzüntü duyduğumuzu ifade ederek;*

- *bu tür suçlar için zamanaşımı olamayacağına olan inancımızı ifade ederek,*

BEYAN EDERİZ:

1. *Totaliter komünist rejimin, sözde “Soyadönüş Süreci” de dahil olmak üzere, Bulgaristan Cumhuriyeti’ndeki Müslüman azınlığa yönelik asimilasyon politikasını kategorik olarak kınıyoruz.*

2. *1989 yılında 360.000’den fazla Türk kökenli Bulgar vatandaşının sınır dışı edilmesini totaliter rejim tarafından yürütülen bir etnik temizlik biçimi olarak ilan ediyoruz.*

3. *Bulgar yargısını ve Bulgaristan Cumhuriyeti Başsavcısını, sözde “Soyadönüş Süreci”nin faillerine karşı davayı nihayetlendirmek için gerekli olanı yapmaya çağırıyoruz. Bunu bir zaman aşımına uğratma girişimi, suçu belirli suçlulardan tüm Bulgar halkına kaydırıyor.*

Bildiri, 41. Ulusal Meclis tarafından 11 Ocak 2012’de kabul edildi ve Ulusal Meclis’in resmi mührü ile damgalandı.

Ulusal Meclis Başkanı: Tssetska Tsacheva

Bulgaristan Parlamentosunun 2012’de yayınladığı bu beyannamede birkaç önemli nokta dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, zorla asimilasyon ve 1989 zorunlu göçünün ne şekilde isimlendirileceği sorusuna net bir cevap vermekte ve

bunun “etnik temizlik” olduğunu ifade etmektedir. İkincisi, bu politikanın failinin “totaliter komünist rejim” olduğunu belirtmektedir. Üçüncü olarak ise zorunlu göçmen sayısının 360 binden fazla olduğunu belirterek sürekli değişen göçmen sayısı ile ilgili esas alınabilecek bir rakam ifade etmektedir. Fakat bildirgenin asıl vurgusu, failerin mahkeme süreciyle ilgilidir. Bulgar yargısının davayı hızla sonuçlandırması için çağrı yapmaktadır ve çok kritik bir noktaya işaret etmektedir. Davayı sürüncemede bırakıp zaman aşımına uğratmanın, suçun bütün Bulgar halkına teşmiline yol açacağı tehlikesine vurgu yapmaktadır. Bu şekilde, asıl sorumluların ceza almasının gerekliliğine ve aciliyetine işaret etmektedir. Bulgar parlamentosunun bu beyanı şüphesiz bu konuyla ilgili tarihî bir öneme sahiptir ve tarih yazımının şekillenmesinde kayda değer bir önem taşımaktadır.

Nitekim tam da bu beyanda öngörüldüğü gibi bu karardan on yıl sonra, 21 Mayıs 2022 tarihinde Sofya Bölgesi Askeri Savcılığı sorumluların artık hayatta olmadığı gerekçesiyle herhangi bir mahkûmiyet kararı verilmeksizin davanın kapandığını ilan etmiştir.² Bu şekilde Bulgar yargısının Bulgaristan Parlamentosu ile uyumlu bir tavır takınmadığını görmekteyiz.

Bulgaristan’da Jivkov rejimi ve asimilasyon politikasıyla ilgili parlamentonun aldığı bu kararı, konuyla ilgili önemli bir çalışma yapan Tomasz Kamusella şöyle yorumlamaktadır:

“a small group of principled pro-democratic MPs managed to convince the Parliament to pass the momentous ‘Declaration Condemning the Attempted Forced Assimilation of Bulgarian Muslims.’ Significantly, the deputies unequivocally recognized that the ‘expulsion of more than 360,000 Bulgarian citizens of Turkish origin in 1989 [was] an act of ethnic cleansing committed by the totalitarian regime.’ Borisov’s GERB ruling party voted for this declaration. But no indictments followed, let alone pecuniary indemnification for the victims and their relatives. Tellingly, this document remains unknown to international

---

2 Karara karşı Türk derneklerinin protestoları için bkz. “Bulgaristan’da 1989 Asimilasyonu Suçlularının Yargılanmaması Protesto Edildi,” Camia, erişim 3 Temmuz 2022, <https://camiahaber.com/2022/07/03/bulgaristanda-asimilasyon-suclularinin-yargilanmaması-protesto-edildi/>

scholarship and there is no official English translation of this Declaration."³

Parlamentonun bu beyanının kâğıt üzerinde kaldığını ve pratik bir etkisinin olmadığını ifade eden Kamusella, bunun da ötesinde Bulgaristan'da yükselen bir Jivkov kültü olduğunu da belirtmektedir. Geçmişle hesaplaşma ve ders çıkarmak yerine "etnik temizlikçi" Todor Jivkov'un bir milli kahraman olarak yüceltilmesi söz konusudur.

Bu durumu dikkate alarak Kamusella Bulgaristan'daki zorla asimilasyon ve göç sürecini ele aldığı kitabında "etnik temizlik" ve "unutulmuş zorunlu göç" başlığını kullanmıştır.⁴ Bu şekilde özellikle unutulma konusuna dikkat çekmiştir. Kamusella'nın bu eseri ve diğer çalışmaları, konunun yeniden gündeme getirilmesi ve yaşanan sürecin kavramsallaştırılması bakımından önemli bir aşama oluşturmaktadır.⁵

2009 yılında gerçekleştirdiğimiz sempozyumdan sonra hazırladığımız ve 2012 yılında yayınladığımız derleme eser de bu dönemle ilgili çalışmalarda önemli bir yere sahiptir.⁶ Çalışmamızda yer alan makalelere ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda atıf yapılmış ve makaleler birçok yeni çalışmanın temelini oluşturmuştur. Sempozyumun konuşmacılarından ve kitabın yazarlarından biri olan Türkiye'nin 1983-1989 Sofya Büyükelçisi Ömer Engin Lütem (1933-2018) geçtiğimiz yıllarda aramızdan ayrılmıştır.⁷

---

3 Tomasz Kamusella, "Bulgaria: an unlikely personality cult," *New Eastern Europe* (2018), <https://neweasterneurope.eu/2018/09/07/bulgaria-unlikely-personality-cult/>

4 Tomasz Kamusella, *Ethnic Cleansing During the Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turks from Communist Bulgaria* (London & New York: Routledge, 2019).

5 Tomasz Kamusella, "Between Politics and Objectivity: The non-Remembrance of the 1989 Ethnic Cleansing of Turks in Communist Bulgaria," *Journal of Genocide Research* 22/4 (2020): 515-532. Kavramlaştırmayla ilgili ayrıca bkz. Victor D. Bojkov, "Bulgaria's Turks in the 1980s: A Minority Endangered," *Journal of Genocide Research* 6/3 (September, 2004): 343-469.

6 Neriman Ersoy Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu, ed., 89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç (İstanbul: BALKAR ve BALMED, 2012).

7 Dönemle ilgili değerli eseri için bkz. Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I (Ankara: ASAM, 2000); Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1986-1987*, cilt II (Ankara: ASAM, 2006).

Dönemin mağdurları ve tanıkları tarafından geçen on yıl içerisinde anı kitapları yayınlanmıştır. Bunlar arasında 1950-1951 dönemi mağdurlarından Osman Kılıç (1920-2021)'in anı kitabı anmaya değerdir.⁸

2009'a kadar uzanan süreçte komünist rejimle ilgili belge yayınları, o döneme kadarki çalışmalara damgasını vurmuştur.⁹ 2019 yılına kadarki yeni yayınlar arasında İbrahim Kâmil'in Bulgaristan'da 1945-1989 arası dönemde komünist rejime ait farklı raporları içeren 8 ciltlik belge yayını özellikle önemlidir.¹⁰

Yeni yapılan akademik çalışmalar (gerek tezler gerekse kitap ve makale yayınları) arasında Bulgaristan'dan 1989 Zorunlu Göçü konusu, 2009 öncesine oranla daha fazla yer almaya başlamıştır.¹¹ Bu da yapılan çalışmaların ve yayınların yeni çalışmaları ve yayınları teşvik ettiğine delalet etmektedir.

Hem 2009'daki 20. Yıl Sempozyumumuzda hem de 2019'daki 30. Yıl Sempozyumumuzda yer almış önemli araştırmacılardan biri de Zeynep Zafer'dir. Kendisi bir yandan 1970'lerden itibaren Bulgaristan'da yaşanan asimilasyon baskısı ve totaliter rejimini şiddetine maruz kalmış ve bu baskılara direnişte örnek olmuş kadın kahramanlardan birisidir. Öte yandan da bu alanda en çok akademik çalışma

---

8 Osman Kılıç, *Kader Kurbanı* (Ankara: Cümle, 2017).

9 Samuel Levi, ed., İstinata za "Vázroditelniya Protse". *Dokumenti ot arhiva na Politbyuro i TsK na BKP* içinde (Sofia: Institut za Izsledvane na Integraciya, 2003); Veselin Angelov, *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata kampaniya sreštu turskoto natsionalno maltsinstvo v Bälğariya (1984-1989)* (Sofia: Fondaciya liberalna demokraciya, 2008); Veselin Angelov, *Sekretno! Protestnite aktisi na turtsite v Bälğariya, Yanuari-May 1989* (Sofia: Samizdat, 2009); Evgeniya Kalinova, Iskra Baeva, ed., "Vázroditelniyat Proces" vol. 1: *Bälğarskata Däržava i Bälğarskite Turci (Sredata na 30-te – načaloto na 90-te godini na XX vek)*, vol. 2 *Meždunarodni izmereniya (1984-1989)* (Sofia: Däržavna Agenciya "Arhivi", 2009).

10 İbrahim Kâmil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler. Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)*, cilt 8, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018).

11 Örnek olarak bkz. Aşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2012). Daha önceki dönemlerde yaşanan göçlerle ilgili çalışmalara örnek olarak bkz. Zehra Aslan, *Türkiye'de Göç ve Göçmenler (1914-1960) Karadeniz, Batum, Bulgaristan, Türkistan Türkleri ile Romanya Yahudileri* (İstanbul: Libra, 2020).

yapmış uzmanlar arasında ilk sıralarda gelmektedir.¹² Gerek dönemin tanığı olması gerekse akademik çalışmalarıyla bu alana yön veren önemli bir akademisyen olması nedeniyle editörler olarak bu eseri ona ithaf etmeye karar verdik.

Bu eserin temel özelliği, 1984-1989 dönemi mağdurlarına odaklanmış olmasıdır. Eserde yer verilen makalelerde mağdurların bu dönemi nasıl hatırladıkları, nasıl anıdıkları, 1989 zorunlu göçü öncesi ve sonrası döneme nasıl baktıkları, Bulgaristan'daki süreçler yanında Türkiye'ye göç sonrasında yaşadıkları zorluklar ve uyum sürecinde neler hissettikleri ele alınmaktadır. Özetle göçmenlerin algıları ön plandadır. Yer verilen makaleler farklı disiplinlerden gelen uzmanlar tarafından kaleme alınmıştır ve yöntem bakımından çok disiplinli bir eser ortaya çıkmıştır.

Göçmenlerin algılarını ön plana çıkarma kararı, bu alanda daha önce yapmış olduğumuz çalışmalar ve akademik organizasyonlar sonucunda edinmiş olduğumuz tecrübelerle ortaya çıkmıştır. Olaylara dışardan bakmak, mağdurların algılarını yok sayarak analiz etmeye çalışmak meselenin tam mahiyetiyle anlaşılmasının önünde bir engel teşkil etmektedir. Bu engeli aşarak 2009'da yapmış olduğumuz çalışmayı bir ileri aşamaya taşımaya çalıştık.

Bu eserde derlenen makaleler dört ana başlık altında toplanmıştır. İlk ana başlıkta (**BKP Rejiminde Zorla Asimilasyon Baskısı, Şiddet ve Zorunlu Göç**) Bulgaristan Komünist Partisi'nin Türk ve Müslüman azınlığa karşı uyguladığı siyasi, ekonomik ve kültürel baskı, şiddet ve zorunlu göç süreçlerini ele alan makaleler yer almaktadır.

İlk makale, Neriman ERSOY-HACISALİHOĞLU'nun "Türklerin Hatıralarında Bulgaristan'da Komünist Rejimin Toprakları Kamulaştırması ve Tarım Kooperatiflerinin (TKZS) Kurulması" başlıklı makalesi olup Bulgaristan'da 1945'ten itibaren komünist rejim tarafından tarım arazilerine el konulmasını ve halkın kurulan tarım kooperatiflerinde işçi olarak çalışmaya zorlanmasını ele almaktadır. Bu politikanın uygulamasında, kanunda "gönüllü" olarak belirtilmiş olmasına rağmen başvuru cebir ve şiddet ve bunun sonucunda halkın genelinde oluşan hoşnutsuzluk, bilhassa Müslümanların yaşadığı mağduriyetler bizzat döneme şahitlik etmiş

---

12 Örnek olarak bkz. Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi," *89 Göçü içinde* (İstanbul: BALKAR ve BALMED, 2012), 199-234.

kişilerin tanıklıklarına başvurularak makalede ön plana çıkarılmaktadır. Bu süreçte yaşanan baskılar, 1950-1951 göçlerinin ana sebebi olarak değerlendirilmektedir.

İkinci makale, Ayşe KAYAPINAR'ın "1989 Zorunlu Göçüne Maruz Kalmış Bir Bulgaristan Türkü Olarak "Osmanlı"yı Tanımak" başlıklı yazısıdır. Bu yazıda Ayşe Kayapınar Bulgaristan'da komünist rejim döneminde okul ortamında Türk öğrencilerin maruz bırakıldığı tarih algısını incelemektedir. Yazar, Varna'ya bağlı Pınarlı (İzvorNIK) köyünde geçirdiği anaokulu, ilk ve ortaokul yıllarında bizzat tecrübe ettiği olaylara ve gözlemlerine de yer vermekte, dönemin okul tarih ve edebiyat kitaplarında Türklerin ne şekilde yansıtıldığını, televizyon dizilerinde, sinema filmlerinde, edebiyatta ve halk türkülerinde "beş yüz yıllık Türk boyunduruğu" söyleminin ne şekilde işlendiğini, bunun Türk azınlığı üzerinde yarattığı psikolojik etkiyi yazdığı her satırın canlı tanığı olarak başarılı bir şekilde anlatmaktadır.

Üçüncü makale, Hasan DEMİRHAN'ın "Cezaevlerinde ve Toplama Kamplarında Tutuklu Kalan Mağdurların Anılarında 1989 Yılı Öncesi Bulgaristan'daki Siyasi Şartlar" başlıklı yazısıdır. Dördüncü makale ise Bülent YILDIRIM'ın "Yeniden Doğuş' Adlı Asimilasyon Sürecinde (1984-1989) Gözaltında İşkence ile Öldürülmelere Bir Örnek: Şehit Ali Osman Ali" başlıklı yazısıdır. Bu makalelerde 1984-1989 arası dönemde Bulgaristan'da farklı yerlerde baskılara maruz kalmış, hapse atılmış, işkence görmüş Türklerin anılarına yer verilerek bu tanıklıklara göre dönemin siyasi şartları değerlendirilmektedir. Bu süreçte yaşanan mağduriyetler yanında ölümler de bu makalelerde konu edilmektedir.

Beşinci makale, Reyhan BAYRAMOĞLU'nun "Asimilasyon Sürecinin Türk Diline Etkisi ve Bulgaristan Türkleri Perspektifinden Değerlendirilmesi" başlıklı yazısıdır. Bu yazıda göçmenlerin anılarından yararlanılarak 1984-1989 arası dönemde Bulgaristan'da Türk dilinin maruz kaldığı kısıtlamalar ve yasaklar değerlendirilmektedir.

Altıncı makale, kendisi de Bulgaristan'daki asimilasyon baskılarının canlı tanığı olan Zeynep ZAFER tarafından yazılmıştır ve "Türkiye-Bulgaristan İlişkileri Bağlamında 89 Zorunlu Göçü ve Pomaklar" başlığını taşımaktadır. Zeynep Zafer bu makalede Bulgaristan'da azınlık olarak yaşayan Müslümanlar arasında özellikle

Pomakların çok daha erken tarihlerde zorunlu isim değiştirme ve asimilasyon baskı ve şiddetine maruz kaldığını, bizzat kendi tanıklığıyla ortaya koymaktadır. Bu şekilde zorla asimilasyon sürecinin 1984-1989 arasına dönemlendirmenin doğru olmadığını bunun 1950 başlarına kadar geri götürülmesi gerektiğini, ayrıca Pomakların maruz kaldığı baskı ve göç süreçlerinin daha çetrefilli olduğunu başarılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin Türkiye’ye göç süreçlerinde komünist rejimin Pomaklara yönelik göç yasağı uygulamaları olduğunu altını çizmektedir. Makalenin tamamında Bulgaristan’daki Müslüman azınlık değerlendirilirken özellikle Pomakların daha uzun bir dönemde ve daha şiddetli bir şekilde maruz kaldıkları baskıların dikkate alınması gerektiğinin altı çizilmektedir. Nitekim Pomakların yaşadığı süreçlerin yeterince dahil edilmeyeceğı bir tablo, yaşananların gerçek boyutlarını anlamak bakımından eksik kalacaktır.

Eserdeki yedinci makale, Vemund AARBAKKE’nin “The 1989 Exodus of Turks from Bulgaria Revisited” başlıklı yazısıdır. Aarbakke bu makalesinde Türkçe öğrenmek üzere İstanbul’da bulunduğu 1989’un Temmuz ve Ağustos aylarında bizzat şahit olduğu 1989 zorunlu göçünü anlatmaktadır. Makalede, Bulgaristan’da hangi gerekçelerle Türklere karşı asimilasyon ve göç baskısının uygulandığı, Türkiye’nin ve diğer ülkelerin tepkileri, göç süreci, sınırın kapanması, mevcut literatür ve yazarın gözlemleri yoluyla değerlendirilmektedir. Yazarın asıl vurgu yaptığı konu ise Bulgaristan ve Türkiye’deki kamuoyunun 1989 krizine yönelik tavır ve değerlendirmeleridir. Bu bağlamda her iki kamuoyunun da evrensel insan hakları bakış açısından ziyade geleneksel klişelerle hareket ettiğine vurgu yapılmaktadır.

Kitabın ikinci ana başlığı (**Zorunlu Göç Travması ve Göçmenler: Uyum, Örgütlenme ve Hatırlama**) altında zorunlu göçün yaratmış olduğu travmatik etkileri ele alan makaleler yer almaktadır. Göçün (zorunlu ya da değil) “göçmen” üzerinde farklı etkileri vardır. Her şeyden önce kişi, bir “göçmen” kimliğini taşımaya başlar. Geride bırakılanlar kadar yeni yaşam alanında buldukları ve edindiğı tecrübeler de göçmenin kimliğini ve hayatını etkilemektedir. Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçle gelen topluluklar hakkında farklı çalışmalar yapılmıştır. Burada yer verilen makalelerle bu çalışmalara katkı sağlanmaktadır.

Bu bölümdeki ilk makale, Nefize B. RAMADAN’ın “Göçün İnsanlar Üzerindeki

Etkisinin Sosyal Bağlamda Araştırılması: Edirne’den Bir Örneklem” başlıklı yazısıdır. Makalede, Edirne’de yaşayan bir grup 1989 göçmeniyle yapılan sözlü tarih çalışması (yapılandırılmış mülakat) yoluyla göçün göçmenler üzerinde yarattığı duygusal etkiler, karşı karşıya kaldıkları sosyal ve ekonomik sorunlar değerlendirilmektedir.

Bölümün ikinci makalesi, Özlem HOCAOĞLU BİLALOĞLU ve Apak Kerem ALTINTOP tarafından kaleme alınmış “Sınır Ötesi Mekânlarda Bölünmüş Çocukluk: Bulgaristan’dan Türkiye’ye Çocuk Göçleri” başlıklı yazıdır. Bu yazıda, 1990-2001 yılları arasında Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden çocuklar ele alınmıştır. Bu çocukların refakatsiz veya anne-babadan yalnızca biriyle göç etmiş olmaları da üzerine durulan konulardandır. Çalışmada bu çocukların göç öncesi, göç süreci ve göç sonrası deneyimleri sosyolojik yöntemlerle değerlendirilmektedir. Bu dönemdeki göçlerin ana nedeni olarak ekonomik kriz ve işsizlik ön plana çıkarılmaktadır. Göç sürecinin çocuklar üzerinde (özellikle de refakatsiz olanlarda) yarattığı travmatik etkiye özellikle vurgu yapılmaktadır.

Bölümün üçüncü makalesi, Özge KAYTAN’ın “1989 Göçünün İlk Yılları: Bulgaristan Göçmeni Kadınların Vatandaşlık Deneyimleri” başlıklı yazısıdır. Bu makalede göçmen kadınlarla yapılan saha çalışması sonucunda göçmen kadınların Türkiye’de karşılaşmış oldukları sorunlar ve tecrübeler değerlendirilmektedir. İzmir’de yaşayan belli sayıda kadın göçmenle yapılan mülakatlara dayanan çalışmada kadınların sosyal ve ekonomik durumları, gündelik yaşamlarında edindikleri olumlu/olumsuz tecrübeler tartışılmaktadır.

Bölümün dördüncü makalesi, akademik kariyeri yanında bir göçmen sivil toplum kuruluşunun başkanlığını yürüten Kader ÖZLEM’in “Bulgaristan Göçmenlerinin Türkiye’de Kurdukları Dernekler ve 1989 Zorunlu Göçü’nün 30. Yılına Dair Yapılan Etkinliklerin Değerlendirilmesi” başlıklı yazısıdır. Bu makalede, 1989 zorunlu göçünün hem akademik camiada hem de göçmen sivil toplum kuruluşları tarafından ne sıklıkla ve hangi bağlamlarda hatırlandığı, yapılan etkinliklerin niteliği bakımından değerlendirilmektedir. Kader Özlem, 1989 zorunlu göçünün 10. yıl dönümünde herhangi bir anma etkinliğinin yapılmadığına, buna karşılık 20. ve 25. yıl dönümlerinde birkaç etkinliğin yapıldığına işaret etmektedir. Fakat 30. yıl dönümünde Türkiye’de toplamda 17 etkinliğin yapıldığının altını çizmektedir. Bu etkinliklerin

öncülüğünü Bulgaristan göçmenlerinin kurdukları sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğünü belirtmektedir. Bu şekilde 1989 travmasının Türkiye’de özellikle göçmen kamuoyunda gittikçe artan şekilde hatırlandığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Bölümün beşinci makalesi, Muzaffer Ercan YILMAZ ve Zeynep ŞEN KALFA’nın “1989 Zorunlu Göçü Sonrası Bulgaristan Türkleri” başlıklı yazısıdır. Bu makalede Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlığın komünist rejimin yıkılmasından sonra nasıl bir kültürel hayat sürdürdüğü incelenmektedir. Makalede yapılan en önemli tespit Türklerin her ne kadar demokratikleşme sürecinde birçok haklarını geri kazanmış olsalar da birçok alanda ayrımcılığa maruz kaldığı vurgusudur. Yasal, ekonomik ve kültürel alanlarda bu ayrımcılığın devam ettiğine dair bilgiler, özellikle bölgede yaşayan Türk azınlık temsilcileriyle derinlemesine yapılan yüz yüze görüşmeler yoluyla toplanmış ve analiz edilmiştir. Bu çalışma, Bulgaristan’da baskı ve ayrımcılığın Jivkov dönemiyle sınırlı olduğu şeklindeki yaygın kabul gören tezi sorgulamakta ve Bulgaristan’daki Türk azınlığın günümüzdeki durumunun yeniden değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bölümün altıncı makalesi, Mehmet HACISALİHOĞLU’nun “Bulgaristan’da 1984-1989 Zorunlu Asimilasyon ve Etnik Temizlik Mağdurlarının Anma ve Yas Günleri” başlıklı yazısıdır. Bu makalede, Bulgaristan’da yaşanan baskı ve şiddetin ve bu baskılara karşı Türk azınlığın dönem dönem ortaya koyduğu direnişin hafıza mekânları ve zaman içerisinde oluşmuş anma kültürü ele alınmaktadır. Makalede öncelikle hafıza mekânları ve yapılan anmalarla ilgili bir döküm çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda başlıca anma günleri ve bu anmalarla ilgili anıtlar, edebî ve satsal eserler vb. değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bölümün yedinci ve son makalesi, Evelina KELBECHEVA ve Nurie MURATOVA’nın “Dismissed Knowledge: Representation of the Muslim Minorities in Bulgarian Textbooks” başlıklı yazısıdır. Makalede özellikle vurgu yapılan konu, Bulgaristan’daki baskı ve zorla asimilasyon politikalarının 1984-1989 arasında Türk azınlığa karşı uygulanan sözde “Soya Dönüş Süreci” ile sınırlı görülmesi ve bilhassa Pomak, Tatar ve Çingenele yönelik 1960’lardan itibaren uygulanan zorla asimilasyon politikalarının gözden kaçırılması sorunudur. Zeynep Zafer’in makalesinde vurgulandığı gibi, bu makalede de Bulgaristan’da zorla asimilasyon baskısının

1984-1989 arası dönemle sınırlandırılmasının tarihsel gerçekliğe uygun olmadığı ifade edilmektedir. Tarih ders kitaplarında da bu toplulukların varlığının ve kimliğinin yok sayıldığı ve komünist rejimin yıkılmasından sonra onlarca yıl geçmiş olmasına rağmen ders kitaplarındaki bu eğilimin devam ettiği belirtilmektedir.

Kitabın üçüncü ana başlığı (**Tanıklar Konuşuyor**) doğrudan mağdurların tanıklıklarını içermektedir. Bu başlık altında üç erkek (Ahmet ALPAY, Rifat YAĞCI, Sabri İSKENDER) ve bir kadın (Prof. Dr. Zeynep ZAFER) mağdurlar ve ailelerinin yaşadıkları baskılar, şiddet ve ölümler, Belene ve diğer hapishanelerde maruz kaldıkları işkenceler, yaşadıkları sürgünler ve 1989'da zorla sınır dışı edilmelerini içeren tanıklıklarını kapsamaktadır.

Kitabın son bölümünde (**Genel Değerlendirme**), uzun yıllar TRT'de belgeseller ve programlar yapmış ve Bulgaristan'a sık sık seyahat ederek birçok izlenimler edinmiş olan Metin EDİRNELİ'nin tecrübelerini ve tanıklıklarını bir arada sunduğu "Göçler, Terminoloji ve 1984 Yılı İzlenimleri" başlıklı yazısına yer verilmiştir.

Eserdeki son makale ise uzun yıllar Osmanlı Arşivi'nde uzman olarak çalışmış ve Balkanlardan Türkiye'ye göçle ilgili çok değerli çalışmalar kaleme almış Yıldırım AĞANOĞLU'nun "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Günümüz Bulgaristan Coğrafyasından Türkiye'ye Yapılan Göçlerin Kısa Tarihçesi" başlıklı yazısıdır. Yıldırım Ağanoglu, 2019'da düzenlediğimiz uluslararası sempozyumun açılış konuşmacısı olup bu yazısı yapmış olduğu konuşmanın metne dönüştürülmüş hâlidir.

Bu eser Bulgaristan Türklerinin maruz kaldığı asimilasyon baskıları ve zorunlu göç sorununu ele alan çalışmalara sınırlı bir katkı oluşturmaktadır. Ele alınmamış birçok detay bulunmaktadır. Özellikle de baskı ve/veya göçe maruz kalmış insanların tecrübeleri ve anılarının bilimsel çalışmalarda daha fazla yer alması gerektiği bu eserle birlikte ortaya konmuştur. Bu doğrultuda yeni çalışmaları teşvik etmesi başlıca arzumuzdur.

BÖLÜM

**BKP REJİMİNDE ZORLA
ASİMİLASYON BASKISI,
ŞİDDET VE ZORUNLU GÖÇ**

TÜRKLERİN HATIRALARINDA BULGARİSTAN'DA KOMÜNİST REJİMİN TOPRAKLARI KAMULAŞTIRMASI VE TARIM KOOPERATİFLERİNİN (TKZS) KURULMASI

Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU¹

Özet

II. Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak giren Bulgaristan, Almanların yenilgisi netleşince bir hükümet darbesiyle SSCB'nin tarafına geçti. Tuna nehrini geçerek Bulgaristan'a giren Kızıl Ordu birliklerinin ardından 9 Eylül 1944'te gerçekleşen darbe sonrasında Bulgaristan'da Sovyet tipi bir cumhuriyet inşa edilmeye başlandı. En önemli değişikliklerden birisi toprak meselesiyle ilgiliydi. Ülkedeki nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı ve küçük ve orta ölçekli tarım işletmeciliği ile geçimini sağlamaktaydı. Çoğu köylü 50-200 dekar arasında toprak sahibiyken

---

¹ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-1559-9189
e-mail: nerer soy@istanbul.edu.tr

200-500 dekar toprak ise sadece nüfusun %3,9'luk oranına denk düşen köylülere aitti. Bu gerekçelerle, yeni iktidar Nisan 1945'te bir kanunla tarım kooperatiflerinin (TKZS) kurulması kararını aldı. Her ne kadar kooperatiflere giriş gönüllülük ilkesine bağlanmışsa da uygulamada zor ve şiddet yoluna başvurulmuştur. Topraklarla birlikte tarım alet ve edevatlarına da el konulmuştur. Bunların yanında ailelerin küçük ve büyük baş hayvanları da zorla alınmıştır. Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerinde bu süreç 1944'ten 1959 yılına kadar devam etmiştir. Köylülerden zorla topraklarının alınması çok büyük tepkilere neden olmuştur. Bu makalede toprakların kamulaştırılma sürecinde yaşananlar ele alınmaktadır. Çalışmanın ana kaynağını bu sürece tanıklık etmiş Türklerin hatıraları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Türk azınlık, Tarım Kooperatifleri (TKZS), 1950-1951 göçü

Giriş

Bulgaristan'da sosyalist sistemin kuruluşuyla birlikte tarım arazilerindeki şahsi mülkiyet sonlandırılarak kamulaştırma çalışmaları başlamıştır. Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerinde kurulmaya başlanan tarım kooperatifleri (Trudovo Kooperativno Zemedelsko Stopanstvo/Emek Tarım Kooperatif İşletmesi), 1944'ten 1959 yılına kadar ülkenin tamamında yaygınlaştırılmıştır. Çalışmamızda, Türklerin hatıralarında toprakların kamulaştırılma sürecinde yaşananlar ele alınmaktadır. Bu konu hakkında şimdiye kadar Türkçe olarak kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. İbrahim Kâmil bir çalışmasında göç kapsamında tarım kooperatiflerinin kurulmasına değinmektedir.² Bilal Şimşir de Bulgaristan Türkleri ile ilgili çalışmalarında bu konuya kısaca değinmiştir.³ Bulgaristan'da kooperatifçilikle ilgili bir tez çalışması da yapılmıştır, fakat bu çalışma sosyalizm öncesi dönemi ele almaktadır.⁴

2 İbrahim Kâmil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler: Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)*, cilt 1: 1944-1953 (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018), LXXXVI-XCII.

3 Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986), 215.

4 Meliha Çetin, "Bulgaristan'da Siyasal-Ekonomik Gelişmeler ve Kooperatifçilik Hareketi (1878-1944)" (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2022).

Bu makalede, Bulgaristan'da tarım kooperatiflerinin kurulması sürecinde Türk azınlığın tepkileri ve bu süreçten ne şekilde etkilendikleri konusu ele alınmaktadır. Çalışmada kooperatiflerin kurulma sürecini yaşamış Türklerin yazdıkları anılardan ve bu dönemi yaşamış kişilerle yaptığımız yüz yüze görüşmelerden yararlanılmıştır. Ayrıca bu konu hakkındaki Bulgarca literatür de değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda ilk önce, Bulgaristan'ın sosyalizme girişi ve tarım arazilerinin kooperatifleştirilmesi süreci konu edilmiştir. Ardından, Komünist Parti'nin Türkleri kooperatifleşme için ikna çabalarına değinilmiştir. Bir sonraki bölümde, kooperatiflerin kurulmasının Türkler arasındaki sosyoekonomik sınıf yapısına etkisi ele alınmıştır. Son olarak, tarım arazilerinin kooperatifleştirilmesi sürecinin 1950-1951 göçlerine etkilerine değinilmiştir.

1. Bulgaristan'da Komünist Rejime Geçiş ve TKZS'lerin Kurulması Kararları

1917 Ekim Devrimi sonrasında Rusya'da kurulan komünist rejim ile tarım arazileri Kolhoz adıyla kooperatifleştirildi. Nitekim Bulgaristan da benzer bir süreci yaşadı. Bulgaristan'daki Rusya etkisi, Bulgaristan'ın kuruluş döneminden itibaren mevcut olmuştur. Bulgaristan, 93 harbi ve 1878'de Ayastefanos Antlaşması'yla özerklik, 1908'de ise bağımsızlık elde etti.⁵ 1878'den itibaren Bulgaristan'ın Rusya desteği ve "kurtarıcı" imajı daha da belirginleşti. Berlin Antlaşması sonrası 9 aylık geçici Rus idaresinde olan Bulgaristan'ın kuruluş sürecinde hep Rusya yer aldı. Tırnova Anayasası'nın hazırlanmasında ve daha sonra Bulgaristan'a prens seçiminde yine Rusya'nın etkisi vardı.⁶ Bulgaristan Prenslığı, 1885 yılında Şarki Rumeli vilayetini ilhak ederek sınırlarını genişletti.⁷ Fakat Bulgaristan'ın "Kurtarıcı" olarak gördüğü Rusya buna tepki gösterdi. Daha sonraki süreçlerde de Rusya'nın Bulgaristan'ın iç politikasına etkisi devam etmiştir.

5 Şahin Doğan, "Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı," *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi / Journal of Balkan Research Institute* 9, sayı: 2 (Aralık 2020): 305-329; Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına* (İstanbul: Kitabevi Yay., 1996).

6 Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan Prenslığı'nden İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası," *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar* içinde, ed. Feridun M. Emecen (İstanbul: Kitabevi, 2009), 107-118.

7 Daha fazla bilgi için bkz. Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992).

Bulgaristan, hem I. Dünya Savaşı'na hem de II. Dünya Savaşı'na Rusya'ya karşı cepheye katılmışsa da iki savaştan da yenilgiyle çıkmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sürecinde Bulgaristan, Almanya ile müttefik olarak savaşın başlarında bazı kazanımlar elde etmiştir. Almanya, 1941 yılında Yunanistan'ın işgalini düşündüğünden, Yugoslavya ve Bulgaristan ile anlaşma yapmak istedi. Almanya'nın Sovyetler politikasının değişmesi üzerine Sovyetler Birliği de Bulgaristan üzerinde baskısını artırmıştır. Alman orduları, Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a girdi ve işgal etti. Selanik, Alman işgalinde kaldı. Batı Trakya önlerindeki iki ada da Bulgaristan'a verildi. Bu süreçte Bulgaristan, "Ayastefanos Bulgaristan'ı"na yakın bir büyüklüğe ulaştı. Almanya, Bulgaristan'ın taleplerine destek verdi. Fakat Almanya'nın yenilmeye başlamasıyla Bulgaristan'da 9 Eylül 1944'te darbe gerçekleşti.⁸ Doğu ve Orta Avrupa'daki başka ülkeler gibi Bulgaristan'da da II. Dünya Savaşı'ndan sonra rejim değişikliği yaşandı ve Sovyet tipi bir cumhuriyet idaresi kuruldu.

Bulgaristan'da komünist rejimin kurulması ile gündeme gelen en önemli konulardan biri toprak meselesi oldu. Ülkede 1944 yılına kadar hemen hemen her köyde ufak ve orta ölçekli tarım işletmeciliği yapılmaktaydı. Çoğu köylü 50-200 dekar arasında toprak sahibiyken 200-500 dekar arasındaki toprak sahipleri sadece %3,9 oranındaydı. Bu gerekçelerle yeni iktidar bir kanunla tarım kooperatiflerini kurma kararı aldı.

"Emek Tarım Kooperativ İşletmeleri Yönetmeliği-Kanunu" (Наредба-закон за трудовите кооперативни земеделски стопанства) adıyla ilk kanun 1945 yılının Nisan ayında çıkarılmıştır. 25 Nisan 1945'te resmî gazetede (Dırjaven Vestnik, sayı 95) yayınlanan kanun yürürlüğe girmiştir.⁹ İlk aşamada çiftçilerin gönüllü olarak dâhil olacağı bu kooperatif sisteminin hedefleri şu şekilde açıklanmıştır:

8 Stayko Trifonov, *İstoriya na Bılgariya 1878-1944* (Sofya: Bulvest, 2000), 224-227; R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, 2. baskı (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 167-179.

9 İliyana Marçeva, "Sotsialistiçeskiyat Eksperiment v selskoto stopanstvo v Bılgariya 1944-1989," *Izsledvaniya po İstoriya na sotsializma v Bılgariya* içinde, cilt 2, ed. E. Kandilarov (Sofya: TsIPI i Fondatsiya Fridrih Ebert, 2010), 389-428; Stoyan Stavru, "Agrarniyat Refluks: Sotsialistiçeskata sobstvenost i zemedelskite zemi v NRB," *İstorii i Razkazvaçi: Filozofiya, Pravo, Literatura. Spetsialno izdanie za yubiley na profesor Stiliyan Yotov* içinde, ed. A. Koleva vd. (Sofya: Kritika i Humanizim, 2020), 191-206.

Madde 1. Bu yasanın amacı, istekli çiftçilerin, ortak tarım ve arazi yönetimi için kendilerini işçi kooperatifi çiftliklerinde organize etmelerini kolaylaştırmaktır. Bununla: a) rasyonel olarak organize edilmiş tarımsal işletmelerde toprakları ve ortak emeği gruplayarak; b) toprağın ve üretim araçlarının genel ve uygun kullanımı yoluyla; c) tarım bilimi ve teknolojisinin uygun bir şekilde uygulanması, emek ve maliyet ekonomisi ve toprağın üretici kuvvetlerinin güçlendirilmesi yoluyla, tarımsal üretimin niceliğini ve kalitesini artırmak, daha fazla kârlılık sağlamak için çalışan tarım nüfusunun maddi durumunun iyileştirilmesi ve onların maddi, sosyal ve kültürel yaşamı için daha iyi koşullar yaratılması.¹⁰

Bu kanundan sonra TKZS adlı kooperatifler kurulmaya başlandı. 1946 yılına gelindiğinde önemli sayıda kooperatifin kurulduğu görülmektedir. Bulgaristan Büyük Millet Meclisinde 18 Aralık 1946'da yapılan görüşmede, o tarihe kadar 467 TKZS'nin kurulduğu ve bunlardan 363'ünün faaliyette olduğu belirtilmiştir.¹¹

Bu kanunun uygulamasında karşılaşılan sorunların çözümü için 1946, 1947 ve 1948 yıllarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Başlangıçta gönüllülük esasına göre yapılması kararlaştırılan kooperatifleşme, uygulamada her türlü baskı ve zor kullanılarak gerçekleştirilmiştir.¹²

Türkiye'nin Filibe Konsolosluğunun 1946 yılıyla ilgili hazırladığı bir raporda konuyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır:¹³

... iktisadi sahada, kademe kademe Moskova'nın anladığı manada sosyalizmi tesis etmek. Ancak burada şu noktayı da derhal dikkat nazarına almak gerekir ki yeni Bulgar idaresi bir taraftan kendisi için çizdiği yolda geniş adımlar atarken diğer taraftan da Moskova'nın direktifi ile milliyet ve Slavlık esaslarına sıkı sıkı bağlanıyor

10 "Naredba-Zakon za Trudovi Kooperativni Zemedelski Stopanstva," *Darjaven Vestnik*, Br. 95 ot 25.IV.1945, <https://www.ciela.net/svobodna-zona-darjaven-vestnik/document/2135734302/issue/4629/naredba-zakon-za-trudovi-kooperativni-zemedelski-stopanstva>. Ayrıca bkz. Stavru, "Agrarniyat Refluks", s. 193.

11 Veliko Narodno Sibranie, Stenografski Dnevnik na 19. Zasedanie, Sryada, 18 Dekemvri 1946 g., https://parliament.bg/pub/StenD/2013052701103318121946_19.pdf

12 Stavru, "Agrarniyat Refluks," 193-194.

13 Bülent Yıldırım, "Bulgaristan'da Komünist Rejime Geçiş Sürecinde Türk Azınlığın Durumu Hakkında Filibe Konsolosluğu'nun Raporu (1946)," *Turkoloji İncelemeleri Dergisi* (2020, Şumen), 114-115.

ve bu siyasetin buradaki Türk azınlıkları üzerindeki tesiri ise ... ekseriyeti kendi tarlasında çalışan köylü olan Türklerin tarlalarının zirai ıslahat, kooperatif, ziraat vesaire gibi tedbir ve bahanelerle ellerinden alınarak kendilerinin yavaş yavaş birer (serf-köle) hâline getirilmeleri

şeklinde kooperatifleşmenin Türklere yönelik etkisine işaret edilmiştir.

Özellikle Bulgaristan Çiftçileri Millî Birliği (BZNS), kooperatifleşme konusunda öncü olmuştur. BZNS ve BKP, tarımdaki yapılanmada iş birliği yaparak halkı kooperatife girmeleri konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Çok daha verimli olan Dobruca'daki arazilerde toprak sahibi küçük çiftçilerse kooperatif çiftliklerinde çalışmaya zorlanmıştır. Türklerin yoğun olarak yaşadığı Deliorman bölgesinde kurulan kooperatiflerde de Türkler zorla çalıştırılmıştır.¹⁴

Zaman içinde tarımda verimliliği arttırmaya yönelik yeni metotlar geliştirilmiş ve insan gücünden ziyade makinelerden istifade edilmiştir.¹⁵

Teteven, Kulsko, Plevne (Pleven), Filibe (Plovdiv), Stanimaka (Asenovgrad) gibi kasaba ve şehirlere bağlı 80'den fazla köyde halk ayaklanmış, TKZS'leri istemediklerini söylemişlerdir. Bulgaristan genelinde de Türk köylülerinin büyük çoğunluğu bu TKZS'lere girmeyi reddetmişler ve eylemler yapmışlardır.¹⁶ Bulgar yönetimi, eylemlere karşı tedbir almış ve 25 binden fazla kişiyi tutuklamıştır. Tarım kooperatiflerine üye olmayanların çocuklarına eğitim hakkı tanınmamış, devlet dairelerine işe alınmamışlardır. Karakollara götürülen ve buralarda dayak atılarak zorla kooperatiflere üye yapılanların sayısı ise bilinmemektedir. Bu baskılar yüzünden Türk halkının kısmen de olsa şehirlere taşınmaya başladığı görülmüştür.

1946 yılından itibaren Türk azınlık okullarının önce statüsünün değiştirilmesi sonra da kapatılmasıyla Bulgaristan Türkleri, mal ve mülklerinden olmaktan başka

14 İbrahim Kâmil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler. Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989), cilt 1: 1944-1953* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018), LXXXVI.

15 16 Eylül 1937 yılında Varna Sancağına bağlı Damlalı doğumlu Cevdet Fazlıoğlu ile 1 Aralık 2019 tarihli görüşme.

16 İbrahim Kâmil, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri," *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 5/2 (Aralık 2016), 31-65.

millî kültürlerini ve benliklerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır.

Bulgaristan'da ziraatta olduğu gibi ekonominin diğer alanlarında da kooperatifleşme ve devletleştirme yoluna gidilmiştir.

2. Türklerin TZKZ'ye Girmeleri İçin Başvurulan Yöntemler

Bulgarlar arasında olduğu gibi Türkler arasında da kooperatiflere girmek istemeyenler oldu. Bazıları evden kaçarak, bazıları ormanlarda günlerce saklanarak rejimin baskılarına karşı direniş ortaya koydular. 2 Mayıs 1951 doğumlu ve 1972 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden İsmail Yurtsever'le İstanbul'da yaptığımız görüşmede kooperatiflerle ilgili şunları anlattı:¹⁷

TKZS ile ilgili babamın anlattıklarını hiç unutmuyorum. Babam Ali ve amcam Hüseyin günlerce ormanda kalmış. Komünistlerin sık sık eve geldiklerini ve anneme baskı yaptıklarını anlatırdı. Aylarca gündüz ormanda, geceleri de yemek almak için eve geldiklerini, ama en sonunda Bekir dayısının uyarısı üzerine, getirilen formları imzalamak zorunda kaldığını söylemişti.

Bulgar Komünist Partisi bir taraftan Bulgarları ikna ederken diğer taraftan Türkleri de ikna çabaları görülmektedir. Bunu yaparken Bulgaristan'da yaşayan Türk sanatçılardan da destek aldığı anlaşılmaktadır. Türkler arasında çok sevilen ve icra ettiği türkülerini Türk halkının dilinden düşmeyen meşhur Kadriye Latifova (1928-1962) da bu sanatçılardan biridir. "Rodopların Bülbülü" adıyla anılan ve Bulgaristan Türkleri arasında çok sevilen sanatçının bu kooperatifleri öven bir türküsü vardır.¹⁸

17 İsmail Yurtsever (doğumu 1951 Damlalı/Slaveykovo) ile görüşme, İstanbul, 3 Aralık 2019.

18 "Tkzs'ler Kuruldu - Kadriye Lâtifova," Youtube video, <https://www.youtube.com/watch?v=Gr6S76zbx-8>

TKZS KURULDU

TKZS'ler kuruldu, tarlaları sürüldü.
 Çalışalım beraber, fakir zengin bir oldu.
 İşleyelim olmaz mı? Be güzel çalışalım olmaz mı?
 Altın renkli tütünleri, beyaz tomruk pamukları,
 Toplasak olmaz mı? Be güzel işleyelim olmaz mı?

TKZS'miz var bizim, pamuk, tütün ekelim.
 Sosyalizmi kurmaya, çalışırız hepimiz.
 İşleyelim olmaz mı? Çalışalım olmaz mı?
 Altın renkli tütünleri, beyaz tomruk pamukları
 Toplasak olmaz mı? Be güzel, işleyelim olmaz mı?

İlkbahar açıldı, kuşlar artık ötüyor,
 Sürüm zamanı geldi, maşinalar sürüyor,
 İşleyelim olmaz mı? Be güzel, çalışalım olmaz mı?
 Altın renkli tütünleri, beyaz tomruk pamukları
 Toplasak olmaz mı? Be güzel, işleyelim olmaz mı?

TKZS'lerin kuruluşunu öven belgeseller de yapılmıştır. Örneğin TKZS'lerin kuruluşunun 25. yılı münasebetiyle Yeni Zağra'ya bağlı Korten köy halkı ile bu süreci anlatan bir belgesel çekilmiştir.¹⁹

Bulgaristan Türklüğü için mücadeleleriyle tanınan 1920'de Razgrad'ın Kılıç

19 1945 yılında kurulan kooperatiflerin hangi ürünleri yetiştirdikleri, tarlaların ekimi, bağların dikimi, bahçelerin ve kurulan iş alanlarını anlatan bir belgesel yapılmıştır. Belgesel, 1970 yılında Yeni Zağra'nın Korten köyünde kurulan kooperatifin 25. kuruluş yıl dönümü için hazırlanmıştır bkz. "25 години ТКЗС с. Кортен, Новозагорско @ 1970 г.," YouTube video, erişim 20 Kasım 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=5wwBDICIo54>

köyünde doğmuş olan Osman Kılıç²⁰ , anılarında Komünist Parti'nin halkı sindirdiğini ve halkın tüm uygulamalara boyun eğmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Devamında şunları anlatmıştır: “... Memleketin bütün yeraltı ve yerüstü zenginlikleri devletleştirilmiştir. Bu, şu demektir: Her şey Komünist Partisi'nin elinde. Bıçak da onların elinde, ekmek de. Hükümet kolaylıkla istediği zaman, istediği kadar istediği yere yatırım yapabilmektedir.”²¹ Bulgaristan'da Millet Meclisinde alınan kararlara itiraz edilemediği ve hükümetin her istediğinin “kalkan ellerle” kabul edildiği ve arazilerin bu şekilde kanunlaştırıldığı anlatılmaktadır. Bu şekilde “millileşme” adı altında fabrikaları da devletleştirmişlerdir.²² Hem Müslümanların hem de Bulgarların yani bütün halkın elindeki araziler alınmış ve bütün köylüler TKZS'lerde ırgat olarak 50 santime çalıştırılmıştır. Bu süreç 1956 yılında tamamlandığında hiç kimsenin elinde özel mülkiyeti kalmamıştır.²³

Bulgaristan'da komünistlerin TKZS politikalarının, Türkler arasında nasıl algılandığına dair Varna bölgesinden 1937 doğumlu Cevdet Fazlıoğlu ile görüşme yaptım. Onun verdiği bilgilere göre: “9 Eylül 1944'te köyün yolundan bir askerî kamyon geçti. İçinde kasklı askerler bulunuyordu. Muhtarlığa gittiler ve yeni sistemi anlatmaya başladılar. O gün, muhtar 'Kara Yorgi' adında bir Bulgar onları karşıladı. Askerlere bir çuval dolusu karpuz getirerek ziyafet verdi.” Gelen yetkililer Kara Yorgi'ye muhtarlık görevine devam edip etmeyeceğini sormuşlar. O ise görevini sürdürmeyi reddetmiş. Aslında muhtar Kara Yorgi, kurulmakta olan sosyalizm sisteminin uzun süre devam etmeyeceğini ve dağılacakını düşünerek görevi kabul etmediğini daha sonraki

20 1920'de Bulgaristan'ın Razgrad'a bağlı Kılıç köyünde doğmuştur. Şumnu'da Nüvvab Mektebini bitirip (1944) öğretmen oldu. Yüksek Eğitim Şurası üyeliğine seçildi. 1948 yılında casuslukla suçlanarak idama mahkûm edildi. Üç buçuk yıl sonra Türkiye Hükümetinin girişimleri sonucu idam kararı müebbet hapse çevrildi. 1963 yılında iki ülke arasında yapılan anlaşma gereği takas yoluyla Türkiye'ye geldi. Dönüşünde Dışişleri Bakanlığının Bulgaristan masasında çalıştı. TRT Yabancı Diller Yayın Servisi'nde Bulgarca mütercim-spikerlik ve Kara Kuvvetleri Dil Okulunda Bulgarca öğretmenliği yaptı. Daha sonra Dışişleri Bakanlığı tarafından İdari Ataşe olarak Türkiye'nin Belgrad Büyükelçiliğine atandı. Belgrad'da sekiz yıl Konsolosluk Amiri olarak görev yaptı. 1984 yılında emekli oldu. 2021'de vefat etmiştir.

21 Osman Kılıç, *Kader Kurbanı* (Ankara: Cümle Yayınevi, 2017), 503.

22 Osman Kılıç, *Kader Kurbanı*, 571.

23 Osman Kılıç'ın ifadesiyle “... Ne bir karış işlenir toprak, bağ, bahçe ne de öküz ve at gibi koşacak bir hayvan” bırakılmamıştır.

yıllarda itiraf etmiş. Fazlıoğlu, muhtarın ‘Çoka varmayacaklar, onlar da gidecek.’ dediğini ifade etmektedir.²⁴ Aynı köyde yaşayan Stoyan Paruşev adında başka bir Bulgar muhtarlık görevini kabul etmiş, fakat ne tahsili ne de bu görevle ilgili bilgisi olmadığı için vatandaşlar tarafından çok eleştirilmiştir. Genellikle muhtarlıkta Bulgarlar arasında çok yaygın olan “gadulka” isminde bir müzik aleti çalıyormuş. Bütün vaktini bu işle uğraşarak geçiriyormuş. Onun görev yaptığı dönemde ailelerden birçok at toplanmış ve atlara numara verilerek hâlâ devam etmekte olan II. Dünya Savaşı’nda Sırbistan bölgesine gönderilmiş.

Fazlıoğlu’nun TKZS ile ilgili ilk hatırladığı konulardan biri de sokak sinemalarındaki reklamlardır. Bu sinemalar seyyar olup köy köy gezermiş. Sinema başlamadan önce reklamlar verilirmiş ve çoğunlukla Sovyetler Birliği’ndeki rejimle ilgili ve kolhozların öneminden bahsedilirmiş. Burada özellikle kolhozlar övülmüş. Kamulaştırılmanın insanların rahatlığı için yapıldığı belirtilirmiş. Sinema başlamadan önce “Rusya’da inekler bile bizden daha rahat yaşıyor.”, “Bizim inekler 5 litreden fazla süt vermez. Rus inekleri ise 10-15 litreye kadar çıkabiliyor.” tarzı yayınlar verilirmiş. İnsanları kooperatifleştirmeye yönelik iknaya çalışırlarmış.

Cevdet Fazlıoğlu’nun ifadesine göre Kuzeydoğu Bulgaristan’da Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Provadı’ye bağlı Damlalı/Slaveykovo köyündeki TKZS, ilk defa 1950 senesinde kurulmuştur. Kooperatife ne Türkler ne de Bulgarlar topraklarını vermeye razı olmamışlardır. Fakat askerler kadın, yaşlı demeden bütün herkesi muhtarlığa toplamış ve ölümüne dayaklar atmışlardır. Askerlerin dayaklarından köy çığık çığığa kalmıştır. Bu dönemde birçok ölüm gerçekleşmiştir. Askerler birçok insanı sakatlamışlardır. Halk baskı altına alınmış ve dilekçeleri imzalamak zorunda kalmıştır. Dilekçelerin üzerinde “gönüllü” olarak arazilerini verdikleri yazılmasına rağmen halk arazilerini vermek istememiştir. Damlalı’da 50 ailenin dilekçelerinin imzalamasıyla kamulaşma başlamıştır. Çoğunlukla tarlaları az olan aileler ilk önce kooperatife girmiştir. Onlar genelde iş bulma konusunda zorlandıkları için, kooperatife girerek garanti iş sahibi olmuşlardır.²⁵

24 16 Eylül 1937 yılında Varna sancağına bağlı Damlalı doğumlu Cevdet Fazlıoğlu ile 1 Aralık 2019 tarihli görüşme.

25 Cevdet Fazlıoğlu (doğum 1937) ile görüşme.

1947’de İslimye (Sliven)’ye bağlı Doğançılar köyünde doğmuş olan Nasif Mutlu, yazmış olduğu anılarında TKZS’lerin kuruluş süreciyle ilgili aile içindeki rivayetleri de aktarmaktadır. Mutlu, 1944 yılında komünistlerin iktidarı ellerine geçirmelerinden sonra bütün Türk köylerinde Türk muhtarları veya Türk okul müdürlerinin tarım kooperatiflerinde görevlendirdiğini belirtmektedir. Bir Türk’ün bu gibi görevlerde bulunması onun hakkından ziyade, bir lütuf gibi görülüyordu. Mutlu, “Türklerle bu ülkenin köleleri olarak bakılıyor ve onların sorumlu bir göreve gelmeleri, sıradan, normal bir durum olarak görülüyordu.” şeklinde yazmaktadır. Aslında Türkler, hatta yöneticiler arasında birtakım “nifak tohumları” ekildiğini, bu konumdaki kişiler arasında muhbir ve müzevir olarak birçok kişinin yer aldığını belirtmiştir. Burada özellikle Türkler arasında bu “oyuna” saf insanların alet olduğunu ve kendi Türk kardeşlerine de zarar verdiklerini yazmıştır. Bu rejimin bir dikta rejimi olduğunu, yalnızca onu seven, riyakâr kişilerden meydana geldiğini vurgulamıştır. Bu rejim siyasetinin “vicdansız” olduğundan, insanların da vicdansızlaştırıldığını ifade etmiştir.²⁶ Bu şekilde kooperatifleşme sürecinde Türklerden bazılarının rejimle iş birliği yaptığının altını çizmektedir.

3. TKZS’lerin Kurulmasına Türklerin Tepkisi ve TKZS’de Çalışma Hayatı

Cevdet Fazlıoğlu’nun ifadesine göre TKZS’nin kurulmasına en çok arazi zengini aileler karşı çıkmıştır. Aynı ortamda artık fakir de zengin de yani herkes tarım kooperatiflerinde çalışmak zorunda kalmıştır. Sınıf ayrımcılığı yapılmamıştır. Röportajdaki ifadeyle “zengin” ile “kopuk” takımı birbiriyle çalışmaya zorlandılar. Birçok kişi o süreçte kahrından öldü. Sınıf ayrılığı ortadan kaldırıldı.²⁷

Bu dönemde zenginlerin kapısına “KULAK NARODEN VRAG/ZENGİNLER HALK DÜŞMANI” afişleri asılmıştır.

Cevdet Fazlıoğlu’ya göre bir taraftan arazilerin kamulaştırılması devam ederken diğer taraftan komünistler insanları partiye girmeleri konusunda ikna etmeye başlamıştır. Eğitimsiz ve iş bulamayan birçok Türk, ilk önce partiye girmiş ve partide

26 Nasif Mutlu, *Doğançılı Çobanın İzinden* (Bursa: Stüdyo Star Ajans, 2016), 79-80.

27 Cevdet Fazlıoğlu (doğum 1937) ile görüşme.

yöneticilik gibi görevlere getirilmiştir. Fakat zaman içinde kaba davranışlarından, “insanlara tepeden baktıklarından” dolayı daha sonraki yıllarda birçoğu bu görevlerden alınmış ve sadece parti üyesi olarak kalmıştır. İlk senelerde partiye eğitimsiz kişiler alınırken daha sonraki senelerde eğitim durumu iyi insanları tercih etmişlerdir.

Kamulaştırılma ile ilk seneler partililere zahire ve yiyecek yardımları yapılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla partiye girenler devletin imkanlarından faydalanmaya başlamış, partiye giren ailelerin refah seviyesi yükselmiştir.²⁸

Kooperatiflerin kurulması, birçok yeni ürün yetiştirilmesi anlamına geliyordu. Örneğin şeker pancarı, mısır gibi ürünler için emeklilerden her birine köyden 4-5 sıra verilerek onların kazılması zorunluluğu getirilmiştir. Bu şekilde emekliler de çalışmaya zorlanmıştır. Bunların yanı sıra patates de yetiştiriliyordu. At veya traktörle toprak sürülüyor, fakat patateslerin kazılması ve çıkarılması elle yapılıyordu. Aynı dönemde ailelerden alınan koyunların sütü elle sağılmaktaydı. Bu da Türklerin zaman zaman zorlanmasına ve işlerin aksamasına yol açmıştır.²⁹ Cevdet Fazlıoğlu'nun ifadesiyle ilk defa bu dönemde “Ahududu ekimi başlıyor. İnsanların hem arazilerine hem de hayvanlarına el konuldu ve bunlar TKZS'nin malı oldu. Evde kalan hayvanlar doğal ortamda yeterince beslenemedikleri için vatandaşlara ek olarak hayvanların otlayacağı yerler verilmişti. Fakat bu da herkese verilmemiştir, sadece devlete süt veren hanelere uygulanmıştır.”³⁰

Verimli topraklara el konulmasıyla beraber araziler arasındaki sınırlar kaldırıldı. Bu da Türkler arasında büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Her yerleşim biriminde komisyonlar kuruldu ve toplantılar yapılarak bazı kararlar alındı. Verimsiz toprakların sürülmesi traktörlerle zor olacağı için hane başına 3,5 dekar civarında toprak bırakılmasına karar verildi. Ayrıca evlerde sadece 1 inek, en fazla 5 koyun ve 1 at veya eşek bakılabiliirdi. Bunun dışındaki hayvanlar toplatılarak “OBOR” dedikleri hayvanların topluca bakılabileceği binalara alındı. Bu binalar hızlıca inşa edilmeye başlandı.

---

28 Cevdet Fazlıoğlu (doğum 1937) ile görüşme.

29 Cevdet Fazlıoğlu (doğum 1937) ile görüşme.

30 Cevdet Fazlıoğlu (doğum 1937) ile görüşme.

Samanların toplamasında sadece erkekler yer almıyor, kadın, yaşlı ve çocuklar dahi bu işle uğraşıyorlardı.³¹

Cevdet Fazlıoğlu'na göre TKZS'de en çok dikkat çeken konulardan biri de denetlemedir. 10 kişinin işini bir kişi takip ediyor ve "brigadir" denen kişiye bildiriyordu. Tıpkı askerî teşkilat gibi bir sistemle topraklar işletiliyor, yeni ürünlerin yetiştirilmesi de bu sistemde yer buluyordu. Devlet kısa süre içinde arazilerde yetişen ürünlerin kazılması veya toplatılması konusunda el gücünden mekanik güce geçilmesi için destek veriyordu. Şimdiye kadar elle yapılan birçok işi makineler yapmaya başlıyor ve insanlar bu konuda memnun kalıyorlardı.³²

1927'de Darıdere'ye bağlı Yoğurtçular köyünde doğmuş olan Mümin Özer'in hatıralarına göre, Türklerin arazilerinin kamulaştırılması ve kooperatiflerin kurulmasıyla birlikte Türklerin sosyal hayatları da oldukça etkilenmiştir:³³

1944 senesinde kızıl komünist idaresi Bulgaristan'ı ele aldı. Vaziyet temelli kötüleşti. Dükkânımızı, servetimizi ve hürriyetimizi elimizden aldılar. Devletin emrinde bir köle gibi çalıştırdılar. Seneler ah vah ile geçiyordu. 1948 senesinde (doğrusu Ekim 1949 olmalı.) bir gece yarısı evimizin etrafı makineli polislerle sarılmış, sabahın olmasını bekliyorlardı. Fakat bizleri uyku tutmuyordu. Nihayet şafak sökmeye başladı. Evimizin kapısı çalındı. Bize bir acı haber verdiler. Ağabeyimi bütün ailece birlikte eski (kuzey) Bulgaristan'a sürgün götürecekermiş. Ev halkımız hıçkırıklarla ağlayarak komşularımızı uyandırdı. Duyan geliyor, hâlimizi görüyor, onlar da ağlıyordu. O gün kalemlerin yazamayacağı bir gündü. Unutamıyorum o günü ben, daima hayalimde canlanıyor o gün. Ağabeylerimin hazırlıkları bitmişti. Kızıl idarenin üç ağır makineli polisi 8 nüfus ağabeyim ve aile efradını aralarına aldılar, köyümüzden ayrıldılar. Polisler hiçbir komşumuzu ağabeylerimin yanına yaklaştırmıyorlardı. Polislerin gözlerinde canavarca bir bakış vardı, kim yaklaşılabirdi onlara. Köyden biraz ayrıldıktan

31 Cevdet Fazlıoğlu (doğum 1937) ile görüşme.

32 Cevdet Fazlıoğlu (doğum 1937) ile görüşme.

33 Mümin Özer, 1944 yılında Bulgaristan'da rejim değişikliğini görmüş ve komünist rejimin yapmış olduğu baskılar neticesinde 1950'de Türkiye'ye göç etmiştir. Bursa'ya yerleşen Özer, 1965 yılında Almanya'ya işçi olarak gitmiş ve burada Osmanlıca olarak anılarını yazmıştır bkz. Zeki Çevik, "Bulgaristan'ın Üç Döneminde Yaşayan Mümin Özer'in Anıları (1927-1950)," *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/10 (Fall 2014), 1259-1280.

sonra köyümüzün ilkokulu yanında yüzlerce yakın köylü kardeşlerimizin toplandığını gördük ve okula yaklaştık. Ağabeyimin 10 yaşında bir kızı vardı. Nasılsa polislerin arasından fırlayarak okula doğru koştu. Okulun beton direğine sarıldı. Polisler yetiştii, kızcağızı direktten koparmaya çalışıyorlardı. Kızcağız ayırmayın beni sevgili okulumdan diye haykırıyordu. Bu kızcağız orada olan bütün köylü kardeşlerimizi ağlattı. Kızı aralarına alarak yola devam ettiler. Yarım saat sonra karakolun yanına vardık. Orada birçok köylerden de getirilen sürgün gidecek ailelerle karşılaştık. Hepsini açık kamyonlara doldurdular. Ve bir daha memleketine dönmek şartıyla bizlerden uzaklaştırdılar. Eski Bulgaristan'ın Elena kazasının bir köyüne yerleştirmişler. Oranın emniyet müdürü bütün sürgünleri bir alana toplamış, 'artık sizin yaşayacağınız memleket burasıdır, daima polis kontrolü altındasınız' demiş. Köyde çalışacak, para kazanacak bir iş yeri yok imiş. Böylece perişan vaziyette tam bir buçuk sene geçti.³⁴

1948-1950'li yıllarda toplu nüfus kaydırmaları politikası da uygulandı. Temmuz 1948'de Rodoplar bölgesinden 50 vagonluk 5 katar Türk Dobruca'ya; Ekim 1949'da Mestanlı, Koşukavak, Darıdere bölgelerinden 28 katar vagon Türk ailesi Kuzey Bulgaristan'a; Eylül 1950'de yine Koşukavak'tan 63 yük vagonu dolusu Türk ailesi Troyan, Razgrad ve Şumnu köylerine sürüldü. Fakat Türkleri eritme politikasında bu sürgünlerin pek etkili olmadığı görüldü. Daha sonra tekrar Türkleri Bulgar çoğunluk içine serpiştirme politikasına dönüldü.³⁵

Mehmet Hacısalihoglu'nun Bulgaristan'ın güneydoğu bölgesindeki köyler üzerine yaptığı çalışmada TKZS politikaları nedeniyle boşaltılan köylere çok sayıda örnek vardır. Örneğin bu süreçte ekonomik verimliliği az olduğu gerekçesiyle Balkan Dağları üzerindeki birçok köy zorla boşaltılmıştır. Bunlardan bazıları Misivri kazasına bağlı Kemhalık (1934 Bojur), Denizler (1934 Morsko) ve Veli Beşe (1934 Velikovo) köyleridir. Dağlardan boşaltılan köylerin nüfusu, Balkan Dağlarının güneyinde tarıma elverişli arazide bulunan Balcı (1934 Medovo), Yenice (Tinkovo), Karakaya (Aleksandrovo) gibi köylere yerleştirilmiştir.³⁶ Dağlık bölgelerde boşaltılan

34 Çevik, "Bulgaristan'ın Üç Döneminde Yaşayan Mümin Özer'in Anıları (1927-1950)," 1264-1267.

35 Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 22-23.

36 Mehmet Hacısalihoglu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler* (İstanbul: Bağlam Yay., 2008), 90-91, 100-103, 199-200.

köylerle ilgili saha çalışmasında Mehmet Hacısalihoğlu'nun boşaltılan Kalgamaç (1934 Dobrovan) köyünden zorla göç ettirilmiş bir Bulgar köylüyle yaptığı görüşmeye göre süreç şöyle yaşanmıştır:

1950'lerde yaklaşık 80 hane hâlinde Bulgarların yaşadığı Balkan dağı üzerinde bulunan Kalgamaç köyünün boşalma nedeni yukarıda bahsedilen TKZS politikası olmuş. Köylülerin tamamı hayvancılık ve tarımla uğraşmış. Köyde bir ilkokul yapılmış. Ortaokul için dağın güneyindeki platoda bulunan Prosenik köyüne gidiliyormuş. 1957 yılında Bulgar Komünist Partisi köylülerin elindeki yerleri ve hayvanları alarak onları göçe zorlamış. Karşı gelenleri de döverek ve hapse atarak dört yıl içinden köyün tamamı boşaltılmış. Tarım birimlerinde çalışmak üzere göç ettirilen köylüler Prosenik (Buruncuk), Bata (Batacık), Goritsa (Orman) gibi Balkan dağının güneyindeki köylere ve Karadeniz kıyısındaki Pomorie (Ahyolu) kasabasına yerleştirilmişler.³⁷

TKZS politikalarından etkilenen köylerden biri de Misivri kazasına bağlı Gürgen (1931 Gabrevo, 1966 Gaberovo) köyüdür. Osmanlı döneminde yalnızca Türklerin yaşadığı köy, 1878'den sonra boşalmış ve bölgeye muhtemelen Trakya bölgesinden göç eden Bulgarların yerleşmesiyle bir Bulgar köyüne dönüşmüştür. Ancak TKZS politikaları nedeniyle Balkan Dağları üzerindeki Türk köyleri Topçuköy (Topçysko), Kos (Kosovets), Nadarlar/Nazarlar (Rojden), Resiller/Eresiller (Snyagovo) gibi köylerden nüfus, Gürgen köyüne göç etmiş veya zorla göç ettirilmiş. Köydeki Bulgarlar ise Pomorie ve Burgaz tarafına göç etmişler. Bu şekilde köy tekrar bir Türk yerleşimi hâlini almış.³⁸

Bu örnekler, TKZS politikalarının yalnızca Türklerin Türkiye'ye göçüne değil, Bulgaristan içindeki nüfus hareketlerine de doğrudan etki ettiğini ortaya koymaktadır.

Kooperatiflerin kurulması zengin Bulgarların da tepkisine yol açmıştır. Bu süreçte

37 Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, 100-101.

38 Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, 104-105.

tepki verenlerin bir kısmı Belene'deki hapisaneye gönderilmiştir.³⁹ TKZS'lerin kurulmasına Bulgarların ağır eleştirileri vardır. Özellikle 1990 sonrasında yaşanan rejim değişikliği ile birlikte Komünist Parti'nin başka uygulamaları gibi TKZS politikaları da eleştirilmeye başlanmıştır.⁴⁰ Örneğin "Bulgaristan'da Komünist dönemde yapılan en büyük suç" şeklinde bir haber yapılmıştır. Buna göre daha 1944-1947 döneminde Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'ndeki büyük ve orta ölçekli tarım üreticileri "kulak", "küçük burjuvazi" ve "sömürücü" ilan edilmiştir. Bu tarihlerde Bulgarların %80'inin köylerde yaşadığı ve ekonominin dörtte üçünün tarımsal üretime bağımlı olduğu belirtilmiştir.⁴¹

4. TKZS'lerin Kurulması Sürecinde Türkler ve 1950-1951 Göçleri

TKZS'nin kurulması ve toprakların kamulaştırılması, 1950 göçünün de en önemli sebebidir. Böylece birçok köy tamamen Türklerin arazilerinin satılmasıyla boşalmış ve araziler kamulaştırılmıştır.

Göç olaylarına başka bir örnek de Burgaz vilayetinin Aydos kazasına bağlı Macarlar köyüdür. 140 hane topluca dilekçe hazırlayıp Sofya'daki Türkiye Büyükelçiliğine veya Varna ve Filibe'deki Türk konsolosluklarına vererek Türkiye'ye göç etmek istediklerini yazmışlardır. Dönemin Cumhurbaşkanı İnönü'ye iletilen bu göç taleplerinin içeriği şu şekildedir:⁴²

Burgaz vilayetinin Aydos kazasına mensup Macarlar karyesinde 140 haneden mürekkep olan halk Türkiye'ye hicret etmek istiyorlar. Hicret etmenin sebepleri ise şunlardır: Birincisi, tarlalarımızı koperatsiya (kooperatif) yaptılar, hatta hükümet tarafından bir heyet ayrıldı. Bu işler için bizi de işlemek (çalışmak) için kandırıyorlar. İkincisi, mekteplerimizde diniye ve Kuran okutulmuyor. İlerde dinimizi unutturacaklar. İşte bu zorluklar karşısında kaldık, ne yapacağımızı şaşırдық, sancağımız olan

39 2000 yılında doktora tezimi yazdığım dönemde Filibe'de tanıştığım emekli tarihçi Penka Angelova, ailesinin de bu durumdan etkilendiğini ve babasının uzun süre hapisanede kaldığını belirtmişti.

40 Nikolay Tsekov, "Kolektivizatsiyatanay Golyamoto Prestupleniena Komunizma v Bilgariya," Dnevnik, 30 Ocak 2020, https://www.dnevnik.bg/analizi/2020/01/30/4022582_kolektivizaciata_nai-goliamoto_prestuplenie_na/.

41 Tsekov, "Kolektivizatsiyata nay Golyamoto Prestuplenie na Komunizma v Bilgariya."

42 Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 215.

Türkiye'ye hicret etmemizi gözümüze aldık. Kabul etmenizi rica ederiz ... Muhterem İsmet İnönü Hazretleri, bütün İslam halkını kurtaracak ancak sizlersiniz. Sayilerinizi, var olmanızı ulu Tanrıdan rica ile gece ve gündüz dua etmekteyiz. İnşallah ulu Tanrı cümle İslamiyeti Türk sancağına kavuştursun âmin. Kolu bükülmez Türk vatandaşlarımızımıza selamlarımızı sunarız. Bu gözyaşı ile yazdığımız ricalara nazarı dikkatinizi dileriz.

Buna benzer birçok şehirden dilekçeler elçiliğe veya konsolosluklara gönderilmiştir. Özellikle TKZS sisteminin kurulmaya başlanması ile birlikte Türklerin geleceğe dair bir umudu kalmamıştır. “Bu topraklarda yiyeceğimiz, içeceğimiz bu kadmış” diyerek göçe hazırlanmışlardır.⁴³ Kısa süre içinde gerçekleşen 1950 göçü döneminde birçok Türk ailesi göç etmiştir.

Örneğin Provadiya'dan özellikle esnaflar göç etmiştir.⁴⁴ Çünkü yapacak işleri kalmamıştır. Ayrıca birçok Türk aile çocuklarının geleceğini düşünerek bu sisteme adapte olamayacaklarını düşündükleri için göçü istemişlerdir. Yine aynı yerde Türk çocuklarının göç etmesiyle şehirde bulunan Türk Rüşdiye okulu kapanmıştır ve kalan Türk öğrencileri eğitimlerini Bulgar okullarına giderek tamamlamak zorunda kalmışlardır.⁴⁵

1950-1951 göçlerine giden süreçte birçok faktör söz konusu olmuştur. Özellikle Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında ABD ile yakın ilişki kurması ve 1949'da NATO'nun kurulmasıyla birlikte Türkiye'nin NATO'ya yanaşması, Sovyetlerin bir uydusu konumunda bulunan Bulgaristan komünist rejiminin ülkedeki Türk azınlığı Türkiye'ye karşı bir silah olarak kullanmasında etkili olmuştur. Bu şekilde Türkiye'ye yönelik bir göç krizi ortaya çıkmıştır. Fakat Türklerin topyekûn göç etmesine giden süreçte TKZS politikalarının etkisi büyüktür. Toprak ve hayvanlarını kaybeden ve TKZS çatısı altında tarım işçilerine dönüştürülen Türkler, bu kooperatiflerde

---

43 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 215.

44 Cevdet Fazlıoğlu (doğum 1937) ile görüşme.

45 Cevdet Fazlıoğlu (doğum 1937) ile görüşme.

genellikle yönetici pozisyonunda da değildi.⁴⁶ Bu kriz sürecinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye 150 binden fazla Türk göç etmiştir. Göçü hazırlayan şartlara bakıldığında bu göçün siyasi, ekonomik ve sosyal baskılar sonucu ortaya çıkmış bir zorunlu göç olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷

Sonuç

1944'ten itibaren Sovyetler Birliği'nin etkisi altına giren ve kısa süre sonra komünist rejime geçen Bulgaristan'da Sovyet kolhoz modeline göre TKZS adıyla tarım kooperatifleri kuruldu. Çalışmamızda, TKZS kurulma sürecinin Türkler tarafından nasıl karşılandığı, Türklerin hayatını nasıl etkilediği ve Türklerin TKZS'yi nasıl algıladığı sorusu ele alındı.

Dönemin tanıklarının ve başka kaynakların verdiği bilgilere göre 1945 yılında kanuna göre katılımı gönüllülük esasına bağlanan TKZS'ler, fiiliyatta halkın direncine rağmen, zor ve şiddet kullanılarak kurulmuştur. Türklerden ekonomik durumu iyi olmayan veya yeterince toprak sahibi olmayan kesim bu kooperatiflere girmede daha istekli davranmışsa da çoğunluk topraklarının kamulaştırılması ve TKZS'lerde zorunlu tarım işçisi hâline getirilmesini olumsuz karşılamıştır. Siyasal hayattaki diğer baskılar, eğitim ve sosyal hayatla ilgili diğer sınırlamalarla birlikte Türkler arasında büyük bir huzursuzluk ve memnuniyetsizlik başlamıştır. Bu memnuniyetsizlik, Bulgaristan'da bir gelecek umudunun ortadan kaybolmasına neden olmuş ve Türkiye'ye göç düşüncesi güçlenmiştir.

Bu şekilde 1950-1951 göçlerine giden süreçte Bulgaristan'da komünist rejimin diğer uygulamaları yanında TKZS kurmak için başvurduğu cebir ve şiddetin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Tıpkı 1989 göçünde olduğu gibi Türklerin büyük çoğunluğu göç etmek istemiş, Türk konsolosluklarına ve Türk Hükûmetine göç etmek istediklerine dair dilekçeler göndermişlerdir. Fakat böyle bir göç Türkiye ile Bulgaristan arasında antlaşmalar çerçevesinde mümkündü. Nihayetinde 150 binden

46 Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampı'ndan Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 359-363.

47 Ali Eminov, *Turkish and other Muslim Minorities of Bulgaria* (Londra: Routledge, 1997), 87-91; Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, 64-65.

fazla Türk bu dönemde Türkiye'ye göç etti.

TKZS politikaları Bulgaristan'daki nüfusun tamamını etkilemiştir. Fakat nüfus çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan Türkler bu süreçte daha büyük mağduriyetler yaşamışlardır. Çünkü toprakları ve hayvanları ellerinden alınan Türkler, TKZS'lerde genellikle yönetici konumda yer alamıyor, yönetilen konumunda bulunuyorlardı. TKZS'ler ayrıca Türklerin toplu olarak yaşadıkları yerlerden Bulgaristan'ın farklı bölgelerine zorla göç ettirilmeleri ve Bulgarların yaşadığı köylere yerleştirilmeleri ve bu kooperatifler yoluyla Bulgar nüfusla kaynaşmaları için de kullanıldı. Bu şekilde TKZS'lerin Türklerin asimilasyonu için bir araç olarak kullanılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.

TKZS politikalarına karşı direnen herkes (Türk-Bulgar ayrımı yapılmaksızın) dövüldü, hapishanelere atıldı ve birçok kişi öldürüldü. Ancak 1990 sonrası rejim değişikliği sebebiyle kamulaştırılmış topraklar tekrar iade edildi. Fakat birçok toprak sahibi bu süreçte tapularını kaybetti ve eski topraklarını geri almak bir sorun hâline geldi.

Kaynakça

Aydın, Mahir. *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*. İstanbul: Kitabevi Yay., 1996.

Aydın, Mahir. *Şarki Rumeli Vilayeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

Crampton, R. J. *A Concise History of Bulgaria*. 2. Baskı. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Çetin, Meliha. “Bulgaristan’da Siyasal-Ekonomik Gelişmeler ve Kooperatifçilik Hareketi (1878-1944).” Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2022.

Çevik, Zeki. “Bulgaristan’ın Üç Döneminde Yaşayan Mümin Özer’in Anıları (1927-1950).” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/10 (Fall 2014): 1259-1280.

Doğan, Şahin. “Rus Kaynakları Işığında Bulgaristan’ın Bağımsızlık İlanı.” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi / Journal of Balkan Research Institute* 9/2 (Aralık 2020): 305-329.

Dayıoğlu, Ali. *Toplama Kampı’ndan Meclis’e Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*. İstanbul: İletişim Yay., 2005.

Eminov, Ali. *Turkish and other Muslim Minorities of Bulgaria*. Londra: Routledge, 1997.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman. “Bulgaristan Prensliği’nden İlan Edilen İlk Anayasa: Tırnova Anayasası.” *Eski Çağ’dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar* içinde, ed. Feridun M. Emecen, 107-118. İstanbul: Kitabevi, 2009.

Fazlıoğlu, Cevdet. Görüşme. 2019.

Hacısalihoğlu, Mehmet. *Doğu Rumeli’de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı’nda 1878’den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*. İstanbul: Bağlam Yay., 2008.

Kâmil, İbrahim. “Bulgaristan’dan Türkiye’ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri.” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 5/2 (Aralık 2016): 31-65.

Kâmil, İbrahim. *Bulgaristan Türkleri ve Göçler. Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989). Cilt 1: 1944-1953*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018.

Kılıç, Osman. *Kader Kurbanı*. Ankara: Cümle Yay., 2017.

Marçeva, İliyana. “Sotsialistiçeskiyat Eksperiment v selskoto stopanstvo v Bilgariya 1944-1989.” *Izsledvaniya po Istoriya na sotsializma v Bilgariya* içinde, cilt 2, ed. E. Kandilarov, 389-428. Sofya: TsIPI i Fondatsiya Fridrih Ebert, 2010.

Mutlu, Nasif. *Doğancı Çobanın İzinden*. Bursa: Stüdyo Star Ajans, 2016.

“Naredba-Zakon za Trudovi Kooperativni Zemedelski Stopanstva.” *Dirjaven Vestnik*, Br. 95 ot 25.IV.1945.

<https://www.ciela.net/svobodna-zona-darjaven-vestnik/document/2135734302/issue/4629/naredba-zakon-za-trudovi-kooperativni-zemedelski-stopanstva>.

Stavru, Stoyan. “Agrarniyat Refluks: Sotsialistiçeskata sobstvenost i zemedelskite zemi v NRB.” *Istorii i Razkazvaçi: Filosofiya, Pravo, Literatura. Spetsialno izdanie za yubiley na profesor Stiliyan Yotov* içinde, ed. A. Koleva vd., 191-206. Sofya: Kritika i Humanizim, 2020.

Şimşir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.

Trifonov, Stayko. *İstoriya na Bılgariya 1878-1944*. Sofya: Bulvest, 2000.

Tsekov, Nikolay. “Kolektivizatsiyata nay Golyamoto Prestuplenie na Komunizma v Bılgariya.” *Dnevnik*, 30 Ocak 2020. https://www.dnevnik.bg/analizi/2020/01/30/4022582_kolektivizaciiata_nai-goliamoto_prestuplenie_na/.

Veliko Narodno Sıbranie. Stenografski Dnevnik na 19. Zasedanie, Sryada, 18 Dekemvri 1946g., https://parliament.bg/pub/StenD/2013052701103318121946_19.pdf

Yıldırım, Bülent. “Bulgaristan’da Komunist Rejime Geçiş Sürecinde Türk Azınlığın Durumu Hakkında Filibe Konsolosluğu’nun Raporu (1946).” *Turkolojiçni İzsledvaniya* (Türkoloji Araştırmaları). (2020): 109-125.

Yurtsever, İsmail. Görüşme. İstanbul: 2019.

(Kaynak: https://www.dnevnik.bg/analizi/2020/01/30/4022582_kolektivizaciata_nai-goliamoto_prestuplenie_na/)

Kneja'da biçerdöver ile
harman hasadı (11 Temmuz
1952)

(Kaynak: [https://www.bta.bg/
bg/galleries/archive/31037](https://www.bta.bg/bg/galleries/archive/31037))

“Kooperatiflerde çalışan kadınlar”, Sofya’daki Sosyalist Sanat Müzesi’nde heykel.

Кооператорки“, скулптура в Музея на социалистическото изкуство в София

89 ZORUNLU GÖÇÜNE MARUZ KALMIŞ BİR BULGARİSTAN TÜRKÜ OLARAK “OSMANLI”YI TANIMAK

Ayşe KAYAPINAR¹

Özet

Bir Bulgaristan Türkü ailenin çocuğu olarak Bulgaristan’da eğitim gördüğüm okullarda 1974 sonrası dönemde, çok erken sayılabilecek bir yaşta “Türk=Osmanlı” kavramı ile tanıştım. Henüz belki Türk’ün ve Bulgar’ın ne olduğunu kavramış değildim, ama bu iki kavrama bir de “Osmanlı” mefhumu eklendi. Bulduğum ortamda iki farklı dil konuşulmaktaydı ki bunlar arasında farkları kavramaya az çok başlamıştım. Ama bu “Osmanlı” da neymiş? Bu, Türk müymüş? O dönem için anlaşılması zor sorular. Ama çocuk dünyam ile anladığım kötü ve olumsuz bir Türk/Osmanlı imajı ile karşı karşıyaydım. Sonra ilkokul birinci sınıfta “Az sam Balgartche” / “Ben Bir Bulgar Çocuğuyum” şiirini ezberledik. Bu bende sorgulanması gereken yeni bir

---

1 Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-4858-2148
e-mail: akayapinar66@hotmail.com

durum yarattı. Daha sonra ilkokulun ilerleyen yıllarında okul koridorlarında asılı resimler ve portreler dikkatimi çekti. Koridorun bir tarafında “Türk=Osmanlı” ile mücadele etmiş sözde Bulgar kahraman çeteciler, diğer tarafında da kötü ve acımasız (!) “Türk=Osmanlı” imajını pekiştiren resimler vardı. Daha sonra elbette ki tarih dersleri geldi. Bu tarih derslerinde de “korkunç” (!) Osmanlı imajı ile karşılaştım. Yalnız bütün bu süreçlerde “Osmanlı” kavramı bazen Türk ve bazen Osmanlı diye ifade ediliyordu. Ortaokulda Bulgaristan’ın Veliko Tırnovo/Tırnova, Sliven/İslimiye, Plevne/Plevne gibi kentlerini gezerek Bulgarların Osmanlılarla yaptığı mücadeleleri yerinde öğrendik. Bulgaristan televizyonlarında ara ara Bulgarların Osmanlı ile mücadelesini anlatan diziler gösterilmekteydi. Bunlardan birisi “Kapitan Petko Voyvoda” idi. Bu dizi herkesin kafasındaki kötü ve canavar (!) “Osmanlı”yı daha da kuvvetlendirmekteydi. Lisede ise Türklerin/Osmanlıların kahramanları ve “işe yarar” adamları olmadığı fikri üzerine pek çok edebî eserle karşılaştık. Elbette içlerinde olumlular da vardı. Nihayetinde Türkiye’de geçirdiğim üniversite yıllarında meslek gereği olarak zaman içerisinde tanıdığım komünist döneminin tarih yazımı da dahil çocukluğumdan beri bize Bulgaristan’da empoze edilen olumsuz “Osmanlı” imajı, bir hedefe hizmet etmek için tertiplenen bir oyunun parçasıydı. Bu oyun, aslında 1984-1985 kışında Bulgaristan’da Türklerin adlarının değiştirilmesi süreciydi ve tarihin gerçeklere aykırı çizdiği Bulgarlık ülküsüne hizmet etmeliydi. Bu çalışmada araştırmacı, bir Bulgaristan Türkü olarak yaşayarak, okuyarak ve Bulgaristan’da aldığı eğitim sürecinde öğrendiği ve daha sonra mesleki hayatında incelediği Osmanlı=Türk imajının çatışan yönleri üzerinde duracaktır. Bu imaj ile oluşan tarih yazımının ne ölçüde “ad değiştirme” kampanyasına hizmet ettiğini ve Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye göç ettirilmesinde nasıl kullandığını sorgulayacaktır.

Anahtar kelimeler: Bulgaristan, Bulgaristan Türkleri, Osmanlı imajı, 89 Göçü, Ad Değiştirme Süreci

Giriş

Her insanın yaşamında kırılma noktaları ve bu kırılma noktalarına ilişkin anılar ve algılar elbette hafızasını meşgul eden önemli konulardır. Bu çalışmadaki hedefimiz Bulgaristan’da çocuk yaşlarda ve okul çağında “Osmanlı”yla nasıl tanıştığımızı ve nasıl bir imajın oluştuğunu şahsi anılarımızdan faydalanarak anlatmak ve bir tarihçi

olarak güncel araştırmalardan istifade ederek bilimsel çerçevede açıklamaktır.

1989 Zorunlu Göçü, bu göçe maruz kalmış veya olaylara şahitlik yapmış Bulgaristan Türklerinin yaşamında önemli bir kırılma noktası olup hafızalarına acıyla kazınmıştır. Bu göç, 30 yıllık zamanın mesafesinden hatıralarını canlandırmış ve algılarını kuvvetlendirmiştir. Bu çerçevede Bulgaristan Türkleri için 1989 Zorunlu Göçü denildiğinde birbirinin devamı olan iki süreci anlatan iki kavram yani “Soya Dönüş Süreci”² ve “Büyük (Turistik) Gezi” kavramları ön plana çıkmaktadır. “Soya Dönüş Süreci”, Aralık 1984-Şubat 1985 tarihleri arasında Bulgaristan Türklerinin, Türklüklerinin son nişanesi olan Müslüman ve Türkçe isimlerinin Hristiyan ve Bulgarca isimlerle değiştirilmeleri ve tamamen Bulgarlaştırılıp Hristiyanlaştırılmaları olayını anlatmaktadır. İnsanın kimliğinin ilk tezahürü isimdir. Bir kişi ile ilk karşılaştığımızda fiziksel olarak onu algıladıktan sonra ismini sorarız. Bütün dillerde “Senin adın ne?”, “Sen nasıl çağırılırsın?” anlamında sorular vardır. Şahıs size ismini söylediğinde onu fiziksel görüntüsüyle birleştirir ve bundan sonra onunla ilgili ilk algıyı oluşturmaya başlarsınız. Bir şahsın adı onun kimliği olup ve annesi ile babası tarafından doğduktan sonra kendisine verilir. Zaman içerisinde kendisi arzu ederse, ki bunu da sadece mahkeme yoluyla olmak şartıyla, ismini değiştirebilir. Ancak kendisinin dışında herhangi bir değiştirme teşebbüsü zorlamadır ve suçtur. Dolayısıyla 1984-85 yılında Bulgaristan devleti, ülkesindeki Türk Müslüman azınlığının (1 milyon 306 bin kişi) isimlerini Bulgarca ve Hristiyan isimleri ile değiştirerek eşi benzeri olmayan bir suç işlemiş oldu. Düne kadar İsmail olan İvan oldu, Mehmet olan Hristo, Orhan olan Orlin oldu. Emine’nin adı Emiliya, Fatma’nın adı Filka, Nevin’in adı Nevena şeklinde değiştirildi. Bu bir travmatik süreçti ve akabinde bu süreç 1989 Zorunlu Göçü gibi bir başka travmatik sürece yol açtı.

Bulgaristan’daki Türkler, önce sessiz direniş ve belli bir hazırlık aşaması sonrasında 19 Mayıs 1989’da Müslüman ve Türkçe isimlerini ve haklarını geri almak üzere

2 Bulgaristan’daki Türklere karşı Bulgarların uyguladığı kimliklerini yok etme siyaseti ki bu siyasetin doruk noktası zorla isim değiştirme kampanyası, “Soya Dönüş” ya da “Yeniden Doğuş Süreci/Vızroditelen protses” olarak adlandırılmıştır. Bulgarlar, uyguladıkları sürece böyle bir isimlendirme yaparak Bulgaristan Türklerinin aslında Osmanlı döneminde Türkleşmiş Bulgarlar olduğu iddiasını hatırlatmak ve Türklere karşı izledikleri politikaları meşrulaştırmak istemişlerdir bkz. Ayşe Kayapınar, “Bulgar Tarihçilerinin Komplote Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri,” 89 *Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacısalioglu-Mehmet Hacısalioglu (İstanbul: BALKAR, 2012) 104-115.

yürüyüşler başlatmışlardır. Bu yürüyüşler neticesinde Bulgar Hükümeti bu politikalarında yetersiz kalmış ve Todor Jivkov 29 Mayıs'ta Bulgar televizyonuna çıkarak Türkiye'ye sınırlarını açması konusunda çağrıda bulunmuştur. Buna göre gitmek istemeleri durumunda ve Türkiye sınırlarını açtığı takdirde Müslüman Bulgaristan vatandaşlarından isteyenlerin Türkiye'ye gidebileceklerini ifade eder. Hedef, çok sayıda Türkün Bulgaristan'ı terk etmesini sağlamaktır. 1 Haziran 1989'da Türkiye'nin sınırları açması ile Bulgarlar için "Büyük (Turistik) Gezi", bu süreçte Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türkleri açısından ise "Zorunlu 89 Göçü" başlamış olur. 1 Haziran 1989-21 Ağustos 1989 tarihleri arasında değişik rakamlar verilmekle beraber 350 bin Bulgaristan Türk'ü, Türkiye'ye göç etmiştir. "Soya Dönüş Süreci" ve "Büyük (Turistik) Gezi" süreçleri düşünüldüğünde 30-35 yıllık bir geçmiş söz konusudur. Elbette bu geçmiş hem edebî³ ve hatırat türü eserlere⁴ hem de çok sayıda tarih ve bilimsel araştırmalara konu olmuştur.⁵

1. "Beş yüz yıllık boyunduruk" Söylemi

93 Harbinden sonra asırlarca Bulgaristan'da şekillenen Türk Müslüman nüfus egemen, unsur olmaktan çıkıp siyasi bakımından azınlık konumuna düşmüştür. Yaşanan göçlere rağmen Bulgaristan'da bu tarihten itibaren de resmî olarak ülke nüfusunun %10'u kadar Türk nüfus yaşamaya devam etmiştir. Bu nüfusun üzerinde

3 Zafer, Zeynep, *Kogato mi otnaha imeto (Antologiya)* [Adımı Aldıkları Gün], ed Vihren Černokožev (Sofya: İztok-Zapad, 2015).

4 Hüseyin Köse, *Kanlı İzler* (Razgrad: Poligraf Yayınevi, 2001); Ahmet Yücetürk, *Kızıl Cehennem, Türk Doktorunun Bulgaristan Belene Kampı Hatıraları* (İstanbul: 2015).

5 İbrahim Yalâmov, *İstoriya na turskata obşnost v Bılgariya* [Bulgaristan'daki Türk Topuluğunun Tarihi] (Sofya: 2002); Neriman Ersoy Hacisalihoğlu, "1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları", *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu, (İstanbul: BALKAR, 2012), 179-185; Zeynep Zafer, "Bulgaristan'da Zorunlu Asimilasyona Karşı Mücadele ve Kadın", *TOBİDER/International Journal of Social Sciences* 2/2 (2018): 1-11; Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi", *Gazi Akademik Bakış* 3/6 (2010): 27-44; Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)* (Ankara: 2012). 2012 yılından önce 89 Göçü ile ilgili yapılan çalışmalar için bkz. Mehmet Hacisalihoğlu, "Giriş", *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu (İstanbul: BALKAR, 2012), 11-30; Hacisalihoğlu, "89 Göçü ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları", *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu (İstanbul: BALKAR, 2012), 31-74.

tarihin gölgesi ağırlığını her zaman hissettirmiştir. Bulgaristan, tarihin ağırlığını iki farklı noktadan Türkiye Müslüman azınlığının üzerine yıkmıştır. Bu noktalardan ilki, ülkedeki Türk nüfusunun Bulgarlara “beş yüz yıllık boyunduruk/esaret” yaşatmış Osmanlı Devleti’nin bakiyesi olarak görülmesidir. Bulgaristan için bu doğrultuda Osmanlı Devleti’nin hegemonyası bitti, ama onun kalıntısı olarak ülkedeki Türk Müslüman nüfusu, Osmanlıların torunları olarak iyi bir intikam malzemesiydi. İkinci nokta, Bulgarlar açısından ülkedeki Türk-Müslüman nüfusun, Osmanlı döneminde Müslümanlaşmış ve akabinde Türkleşmiş olan Bulgarların torunlarıdır. Dolayısıyla Bulgarlığın ana vücudundan kopan nüfusun bu kesimini yeniden “baba ocağına” döndürmek gerekir. Bulgaristan’ın etnik ve dinî azınlık politikası, bu iki noktadan arasında gidip gelmiş ve nihayetinde tek uluslu devlet yaratmak uğruna Çingenerler dâhil Müslüman olan ve kendini Türk hissedenden herkesi “ad değiştirme kampanyası” ile eritme potasına sokmuştur. Bulgarlara göre “Bulgarlık”, Bulgaristan sınırları içerisinde yaşamak, Bulgarca konuşmak, Ortodoks Hristiyan olmak ve Bulgar geleneklerine bağlı kalmak anlamına geliyordu.⁶

“Soya Dönüş Süreci” ve “Büyük (Turistik) Gezi” süreçleri tam anlamıyla uygulamaya konulmadan evvel teorik olarak hazırlık yapılmış, Bulgar kamuoyu bu süreçlere itiraz edemeyecek duruma getirilmiştir. Bu bağlamda Bulgaristan, olumsuz Osmanlı ve Türk imajı çizen tarih, edebiyat ve sanat eserlerinin gündemde tutulmasını ve yenilerinin üretilmesini teşvik etmiştir. Bu eserler, Bulgaristan’ın Türk azınlık politikasına zemin hazırlama, destek verme ve bu politikayı meşrulaştırma amacındadır. Bulgaristan’da tarih ders kitapları⁷ başta olmak üzere pek çok tarih, edebiyat ve sanat eseri, Osmanlı döneminde Bulgarların zorla İslamlaşması ve Türkleşmesi konusunu incelemekte ve bu konularda birtakım kanıtlar sunmaya çalışmaktadır.⁸

Bulgar okullarına devam eden bütün Türk çocukları birinci sınıftan itibaren tarih,

6 Ayşe Kayapınar, “Bulgaristan’da Edebiyat, Sanat ve Tarih Eserlerinin Türk Azınlık Politikasına Etkisi,” *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 23/91 (2019-2020): 109-121.

7 Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “Bulgaristan Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı,” *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı* içinde, ed. M. Hacısalihoğlu (İstanbul: BALKAR, 2020), 351-380.

8 Kayapınar, “Bulgaristan’da Edebiyat, Sanat ve Tarih Eserlerinin Türk Azınlık Politikasına Etkisi,” 109.

edebiyat ve sanat eserleri (özellikle film ve diziler) sayesinde olumsuz Osmanlı ve Türk imajıyla tanışmıştır. Şüphesiz bu tanışma Türk çocuklarının kişiliğinde bir takım yaralanmalara yol açmış ve kendilerini sorgulamaya itmiştir. Bu bağlamda Bulgaristan'ın azınlık politikası toplumsal olduğu kadar bireysel olarak da azınlık konumunda olan herkesin hayatını etkilemiştir. Nitekim benim de hayatımı sadece bu toplumun bir parçası olarak değil, bireysel anlamda da etkilemiştir. Yukarıda da değindiğim gibi her insanın hayatı boyunca biriktirdiği ve zihnine kazıdığı kırılma noktası denilebilecek olaylar vardır. Elbette genel çerçeve içerisinde benim de hayatımda çocukluğumdan beri biriktirdiğim ve asla unutamayacağım, beni sarsan ve belki bir açıdan da motive eden olaylar olmuştur. Bu olaylardan bazıları benim eğitim hayatım boyunca Bulgaristan'da tanıştığım/tanıdığım Türk=Osmanlı imajıdır. Bu imaj, önce günlük hayatta, daha sonra günlük hayatla beraber okul hayatımda yeni çizgilerle şekillenmiştir. Bulgaristan'da ilk Türk=Osmanlı imajını Hristiyan (Bulgar ve Gagauz) ve Müslüman (Türk, Çingene) karışık bir nüfusa sahip köyümde tanıdım.

2. Pınarlı (İzvornik) Köyünde Anaokulu Yıllarım

1974 yılı sonrasında Bulgaristan'da kendi köyüm olan Varna'ya bağlı Pınarlı/İzvornik köyünde bulunan Detska Gradina (Çocuk Bahçesi) diye tabir edilen kreş ve anaokulu düzeyindeki okula gitmekteydim. O tarihte dört yaşındaydım. Bu okulun bir özelliği vardı, 1934 yılında kurulmuştu. Dolayısıyla tarihî bir yana sahipti. Başka bir deyişle, okul komünist rejim döneminde değil, kapitalist denilen dönemde kurulmuştu. Okulun adı da Vasil Levski'ydi. Bu kişi, Bulgaristan'ın meşhur kahramanlarından birisi olup 18 Şubat 1873 yılında Osmanlılar tarafından Sofya'da asılmıştır.⁹ Bu okulun geniş bahçesinde kaydıraklar, salıncaklar, çocukların bedensel gelişimini sağlayacak değişik jimnastik aletleri bulunmaktaydı. Genelde öğleden sonraları okulun bahçesinde değişik oyunlar oynamak üzere toplanıyorduk ve bahçedeki oyun alanlarından istifade ediyorduk. Okul, hem Türklerin hem de Bulgarların beraber gittiği bir okuldu, yani etnik bakımdan karma bir yapıdaydı. Nitekim köyümüzde tamamıyla Müslümanların yaşadığı bir mahalle, bir Hristiyan Bulgar mahalle ve

9 Cengiz Yolcu, "Bulgar Fesad Komitesi Reisi" Vasil Levski'nin Eylemleri ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme," *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 27 (2015-1): 15-63.

nüfusun karışık olduğu üç dört mahalle daha vardı. Çocuk sayısı da 15-20 civarında idi. Bir gün kaydırdaktan kayarken herhangi bir sebep olmadan okul arkadaşım olan iki Bulgar kız kardeşten daha büyüğü bana hitap ederek “Siz Türkler beş yüzyıl boyunca bizi – Bulgarları – kesmişsiniz.” diyerek beni şoke etti. “Nasıl?” diye açıklama beklesem de arkadaşım durumu tam izah edemedi. Belli ki evde konuşulan bir konu okul ortamına taşınmıştı. Bu yaşlarda elbette duyduklarımızı idrak edecek durumda değildik, ancak büyüklerin ses tonundan bunun önemli bir konu olduğunu hissediyorduk.

Köyde iki farklı dilin konuşulduğunun farkındaydım. İki farklı dil konuşulabilir. Fakat henüz “Türk kimdir? Bulgar kimdir? Hele hele Osmanlı kimdir?” soru ve cevaplarının tam farkına varamamıştım. Ancak arkadaşımın cümlesi “Siz Türkler bizi beş yüz yıl boyunca kestiniz.” ifadesi beni sarstı, elbette iç dünyamda bir suçluluk duygusu yarattı. O gün okul çıkışı eve gittiğimde aileme durumu anlattım. Onlar da dillerinin döndüğünce Bulgaristan’da bir Osmanlı döneminin yaşandığını ve aslında bu dönemde bulunduğumuz topraklarda Türklerin hâkim olduğunu bana anlattılar. Bu dönemi Bulgarların, “korkunç” bir dönem olarak algıladığını izah etmeye çalıştılar. Kafamdaki soru işaretleri cevap bulmasa da az çok bu izahatlar doğrultusunda yatıştı.

3. Pınarlı (İzvornik) ile Karacaot (Stefan Karaca) Köylerinde İlkokul ve Ortaokul Yıllarım

1977-1978 yılında yine köyümdeki okulda ilkokul birinci sınıfa kaydoldum. Kiril alfabesini öğrendikten ve okumayı çözdükten sonra bize öğretilen ilk şiir “Az sım Bılgarçe/Ben bir Bulgar çocuğuyum” şiiri olmuştur. Bu benim hayatımda ikinci sar-sıcı/sorgulamaya sebep olan olaydı. İvan Vazov’un kaleme aldığı “Az sım Bılgarçe/Ben bir Bulgar çocuğuyum” adlı bu şiirin bütün dörtlükleri, “Ben bir Bulgar çocuğuyum” diye başlar. Burada bir Türk çocuğunun söylemek zorunda olduğu, ancak etnik bir duruma vurgu yaptığı için çelişkili duygular yaratan birkaç dörtlüğü vardır.

“Ben bir Bulgar çocuğuyum.
Yeşil dağlarımızı severim.
Bulgar olarak adlandırılmak
Benim için büyük bir sevinçtir.”¹⁰

Bu şiir beni kendimi sorgulama noktasına getirmiştir. Nasıl yani? Ben Türkçe denen bir dil konuşuyorum. Adım da Ayşe. Benim gibi Türkçe isimler taşıyanların Kurban Bayramı, Şeker Bayramı, Mevlidi var, biz Müslümanız. Bulgar değiliz, Türk’üz. Dolayısıyla çocuk zihnimde bu şiirin sebep olduğu soruları cevaplayamamıştım. Etrafımda cevaplayabilecek belki kimse de yoktu ya da büyükler okuldan soğumamam için bazı soruları cevapsız bırakmayı tercih ediyordu. Bu arada, 1968’de parçalanmış aileleri birleştirmeye yönelik Türkiye ve Bulgaristan arasında bir anlaşma yapılmış, ona ilaveten 1977 yılında bir protokol imzalanmış ve bu dönemde 130 bin Bulgaristan Türkü, Türkiye’ye göç etmiştir. Bu tarihten sonra Bulgaristan, yavaş yavaş artık ülkede Türk kalmadığını daha sık gündeme getirmeye başlar.¹¹

Bir taraftan göç hikâyeleri ve Türkiyecilik¹² derken köyümüzdeki okulda 1977/1978 ve 1978/1979 yıllarında birinci ve ikinci sınıfı tamamladım. 1979 / 1980 yılında çocuk sayısı yetersiz olduğu gerekçesiyle bizi 4,5 km uzaklıkta Karacaot (Stefan Karaca) köyündeki bir ilkokula gönderdiler.¹³ Dolayısıyla servis taşımali sistemle üçüncü sınıfı yeni bir ilkokulda okuyacaktım. Burada Türk=Osmanlı’yı tanımak adına üçüncü hadiseyi yaşadım. Burada ilk defa ilkokul kitaplarında yer alan çiçekli böcekli ve sevimli resimlerden farklı olarak okul koridorlarının duvarlarına

10 Bu şiir, milliyetçi yazar İvan Vazov tarafından kaleme alınmıştır. Bu şiirle ilgili bir değerlendirme için bkz. İ. İlçev, “Bulgarçe da se Nariçam Pärva Radost e za Mene, İroniya na İstorika,” *V Pamet na İstorika i Priyatelya Profesor Milčo Lalkov* içinde, ed. İ. Baeva (Sofya: 2004), 97-116.

11 Valeri Stoyanov, *Turskoto Naselenie v Bălgariya mezdu polusite na etniçeskata politika* [Bulgaristan’da Etnik Politika Kutupları Arasında Türk Topluluğu], (Sofya: 1998), 24-25.

12 Bulgaristan Türkleri, Türkiyecilik kavramını, Türkiye’ye göç etmek manasında kullanmaktaydılar. Bir gün Türkiyecilik olacak (yani Türkiye’ye göç edeceğiz) diyordu yaşlılar.

13 Bu tarihe kadar Pınarlı köyünden olan çocukların Karacaot’a (bugün Varna ilinin Vâlci dol ilçesine bağlı Stefan Karadža köyü) okumaya gitmesi, 3. sınıfı tamamladıktan sonra oluyordu.

asılmış birtakım resimlerle karşılaştım. Okulun kapısından girince koridorun sağında kılıcını çekmiş, Bulgar çocuklarını kaçıran veya çoluk çocuk kesen korkunç (!) Türk=Osmanlı görüntüleri yer alırken¹⁴, koridorun solunda daha sonra Vatan Bilgisi/Rodinoznanie derslerinde isimlerini öğreneceğimiz Türklere=Osmanlılara karşı savaşmış “Bulgar kahramanları”nın (!) resimleri yer almaktaydı. Bunlar arasında Georgi Rakovski, Vasil Levski, Panayot Hitov, Stefan Karaca, Panayot Volov, Hacı Dimitir, Hristo Botev gibi Bulgar kahramanlarının resimleri dikkat çekmekteydi. Daha sonra öğrenecektim ki koridorun sağında asılı bulunan “korkunç” Türk resimleri, Osmanlı başıbozukları tarafından Bulgar halkının katledildiğini iddia eden “Batak” ve “Eski Zağra” hadiselerini anlatan resimlerdi. Bulgaristan’da 1980’li yıllar, Türklerin bir taraftan maddi açıdan refah dönemi yaşadıkları, diğer taraftan da kendilerine karşı manevi baskıların arttığı bir dönemdi. Bu dönemde artık açıkça Bulgaristan’da yaşayan Türklerin tamamının, Bulgar kökenli olduğu iddia edilmeye başlanmış¹⁵ ve bunu kanıtlamak için tarih yazımı, edebiyat ve resim gibi sosyal ve sanat dallarından yoğun olarak istifade yoluna gidilmiştir.¹⁶ Bulgar tarih yazımı, 1945-1990 yılları arasındaki dönemde tarihî olayları saptırmaktan, “beş asırlık boyunduruk/esaret” mitosunu abartmaktan ve zorla Müslümanlaştırma konularını defalarca gündeme taşımaktan usanmamıştır. Bu konular, adeta favori konuları hâline gelmiştir.¹⁷

4. Tarih ve Edebiyat Ders Kitaplarında Türkler

Bulgarların tarihi, Bulgaristan’da ortaokul kısmında, 5., 6. ve 7. sınıflarda hem tarih hem edebiyat derslerinde artık ayrıntılı öğretilmekteydi. Hem tarih hem de edebiyat ders kitaplarında sürekli olumsuz bir Türk imajından söz edilmekteydi.¹⁸

14 Bu resimlerden bazılarında tarih ders kitaplarında da yer verildiğini daha sonra anlayacaktım. Bununla ilgili bkz. Nurses Yıldız, “1980-1990 Yılları Arasında Bulgaristan’da İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algısı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2008).

15 Stoyanov, *Turskoto Naselenie v Bălgariya meždu polusite na etničeskata politika*, 25.

16 Kayapınar, “Bulgaristan’da Edebiyat, Sanat ve Tarih Eserlerinin Türk Azınlık Politikasına Etkisi,” 109-121.

17 Kayapınar, “Bulgaristan’da Edebiyat, Sanat ve Tarih Eserlerinin Türk Azınlık Politikasına Etkisi,” 105-117.

18 Leman Ergenç, *Bulgar Yayınlarında Türkler* (Ankara: 1989).

Bulgar tarih yazımında Osmanlılar, öncelikle hedefi ganimet olan konargöçerlerdir; toprak alımı ve burada askerî anlamda bir teşkilatlanmanın gerçekleştirilmesi, daha sonra dikkate alınan bir durumdur. Osman'ın kurduğu beylik aslında barbar bir yapıdadır. Bulgaristan tarihi kitaplarında ve tarih ders kitaplarında Osmanlı hâkimiyet döneminde nerdeyse Bulgar tarihi yoktur.¹⁹ Ayrıca Osmanlı hâkimiyetinin hiçbir olumlu özelliği bulunmamaktadır. Osmanlı idarecileri yüklü miktarda vergiler toplamakta, Bulgar halkını cezalandırmak için bahaneler aramakta, ağır cezalar uygulamaktan da çekinmemektedirler. 5. sınıf kitaplarında Bulgar halkına Türk idarecinin ceza vermesi resim ile anlatılmıştır. Bulgar eğitim sisteminde Türkler, Bulgarlara esaret/boyunduruk dönemi yaşatmış, kiliseleri ve manastırlardaki kütüphaneleri yağmalayıp yakmışlar şeklinde anlatılmaktadır. Görsel malzemenin de anlatılara eşlik etmesiyle Osmanlı ve dolayısıyla Türklere karşı toplumda olumsuz yargı oluşturmak için tarihin kötüye kullanıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Sahte kanıtlar üretilerek Bulgarların Osmanlılar tarafından zorla Müslümanlaştırıldığı anlatılmaktadır.²⁰ Bu sahte anlatımlara Bulgarlar kesinlikle tarafsız bakmamaktadırlar. Onlara göre bu anlatımlar, çile çeken Bulgar halkı açısından ele alınmalıdır. Netice olarak Bulgar tarih yazımında ve ders kitaplarında ağırlıklı olarak duygusal içerikli rivayetçi tarihe yer verilmektedir.²¹ Osmanlı döneminde Bulgar kahramanlığını ortaya koyacak isyan varsa, direniş varsa anlatılır, diğer olaylar anlatılmazdı. Zaten Bulgar tarihi de 1762'de Payisiy Hilendarski'nin yazdığı Slav-Bulgar tarihi ve ondan sonraki Bulgar Uyanış dönemiyle başlar ve bundan sonraki olaylar çok ayrıntılı anlatılırdı. Bu dönemdeki Osmanlılar/Türkler “korkunç”tu.²² 1989'da Türkiye'ye göç etmiş bir Bulgaristan Türk'ü tarih dersi ile ilgili macerasını şöyle anlatmıştır:

Dersle ilgili olarak bazı ifadeleri ve resimleri hatırlıyorum. Türkler ve Osmanlı ile

19 Mehmet Şahingöz-Shener Bilalli, “Balkanlar’da Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında “Osmanlı-Türk” İmajı,” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14/28 (Güz 2018): s. 168.

20 Şahingöz-Bilalli, “Balkanlar’da Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında “Osmanlı-Türk” İmajı,” 171.

21 Mümin İsov, “Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler,” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 3/1 (2014): 37-51.

22 Yıldız, “1980-1990 Yılları Arasında Bulgaristan’da İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algısı,” 82-90.

ilgili sürekli aynı ifadeler tekrarlanıyordu. Bir süre sonra bu ifadeler bana önemsiz gelmeye başlamıştı. Yani ifadeleri kanıksamıştım. Türkler ile ilgili hatırladığım bazı ifadeler; Türkler geldiler, kestiler, öldürdüler, yaktılar, kadınları ve çocukları götürdüler şeklindedir. Kitapla ilgili ilginç sayılabilecek bir olay hatırlıyorum. Bulgar öğretmenimiz anlatmıştı. Bu anı, “Batak Olayı” ile ilgili. Öğretmenimiz Osmanlı paşasının halka iyi davrandığını belirtti. Ama bir süre sonra Bulgar çeteleri ve haydutları paşanın çocuğunu kaçırap öldürüyorlar.

Çocuğun kafasını bir kazığa geçiriyorlar. Paşa da suçlular bulunana kadar insanların kafasını kestirmiş. Bunu hiç unutmadım. Ayrıca tarih derslerini tamamlayıcı filimler seyrederdik. Bu filmlerde Osmanlı ve Türkler sürekli aşağılanırdı. Bu filmleri izlemek mecburiyetindeydik. Tarih dersinde öğretmenimiz Osmanlı'nın bazı Bulgarları zorla Türk ve Müslüman yaptığını şimdi ise kendini Türk zanneden bu kişilerin aslında Bulgar olduğunu söylüyordu.”²³

Okulda tarih ve edebiyat derslerinde öğrenilenleri pekiştirme görevi ise okul gezilerine düşmekteydi. Okul gezilerinin istikametleri, genelde Osmanlı'ya karşı mücadele veren şehirlerdeki müze ve anıtlar olmaktaydı, örneğin Plevne'deki Panorama Müzesi, Tırnova'daki ilk meclis binası, Şipka Anıtı, belli isyan merkezleri veya olaylara sahne olan Koprivštitsa, Panagürişte, Sliven, Eski Zağra, Batak gibi kentler. Buralara muhakkak gidilirdi. Özellikle Plevne Panoramasında Osmanlı-Rus Harbi sırasında Plevne kuşatmasının resim ve tamamlayıcı objelerle anlatılması oldukça etkileyici bir görsel şölen sunmaktadır. Dolayısıyla okul gezileri genellikle Bulgarlık bilincini kuvvetlendirmeye yönelik faaliyetlerdi.

Bulgaristan'da Osmanlı sonrası yaşamaya devam eden Türklere ne Bulgaristan tarih kitaplarında ne de tarih ders kitaplarında yer verilmezdi. Ağırlıklı olarak Bulgaristan ekonomisinin bağlı olduğu tarım alanının asıl çalışanı olan Türklerin katkıları hiçbir yerde anlatılmaz, aktarılmazdı. Bulgaristan Türkleri kitaplara konu olmayacak kadar tarihsiz, kimliksizdirler. Olumsuz olaylar varsa anlatılır, güzel olaylar üzerinde durulmazdı, bu olaylar takdire şayan bile olsa aktarılmazdı. Özetle

---

23 Yıldız, “1980-1990 Yılları Arasında Bulgaristan'da İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algısı,” 83-84.

Bulgaristan Türk ve Müslümanlarının Bulgar tarihinde yeri yoktu.²⁴

681 yılında kurulduğu kabul edilen Bulgaristan, 1981 yılında kuruluşunun 1300. yılını kutlamaktaydı. 1981-1982 yıllarında 5. sınıftayken Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcının anlatılacağı gün öğretmenimiz bir hesap yaptırdı. Buna göre 1300 yıllık Bulgaristan tarihinde 172 yıl Bizans hâkimiyetinde ve 482 yıl da Osmanlı hâkimiyetinde geçmişti; yani Bulgaristan 654 yıl esaret altında kalmıştı. Bağımsız Bulgaristan sadece 646 yıllık bir geçmişe sahipti. Bu hesapla öğretmenimizin niyeti Bulgar komünist hükümetinin hesabını yalanlamak değildi. Öğretmenimizin hedefi, Bulgaristan'ın çilekeş ve esarete mahkûm edilen, ömründe şansı olmayan bir ülke olduğunu göstermekti.

5. Dizi ve Filmlerde Türk Esareti: Kapitan Petko Voyvoda, Koziyat Rog /Keçi Boynuzu, Vreme Razdelno/Ayrıma Zamanı

Osmanlıya karşı mücadele eden ve 1844-1900 yılları arasında yaşamış Trakyalı Kapitan Petko Voyvoda'nın dizisi 1981 yılında gösterime girdi. Kapitan Petko Voyvoda, Türklerle=Osmanlılarla mücadele eden bir haydut/kahraman idi.²⁵ O, kötü Türkleri=Osmanlıları cezalandırıyor ve ezilmişlerin yanında yer alıyordu. Dizide adalet hep kazanıyordu. Aslında adalet hep Kapitan Petko Voyvoda ve 300 kişilik çetesinin tarafında idi. Bulgaristan tarihinde, Kapitan Petko Voyvoda'nın yerel Trakya Hristiyan halkını özellikle 1877/1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra kaçan muhacirlerden koruduğu yazmaktadır.²⁶ 1981'de Kapitan Petko Voyvoda dizisi gösterime girince zaten tek kanallı yayın yapan Bulgaristan televizyonu tabiri caizse

24 İsov, "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler," 39-45.

25 Krasimira Uzunova, "Deynostta na Kapitan Petko Vovyoda v zaštita na haskovksoto naselenie prez 1878-1879" [1878-1879 Yıllarında Haskova Halkının Savunması Konusunda Kapitan Petko Voyvoda'nın Faliyetleri,] *İzvestiya na Trakiyskiya nauçen institut*, kniga 5 (2004): 77-87; Rumyana Donçeva, "Balgarskiyat televizionen serial prez 80-te. "Kapitan Petkov voyvoda" kato kulturno yavlenie" [Kültür Olayı olarak "Kapitan Petko Voyvoda". (80'li Yıllarda Bulgar Televizyon Dizisi)], *İzkustovedski çeteniya*, sayı 7 (2011): 438-441.

26 "Защитникът на Тракия – капитан Петко войвода," www.bulgarianhistory.org/kapitan-petko-voivoda/

“kan kabartıyordu”²⁷ yani 1983 ve 1984/1985 kışında yaşanacak olayların habercisi gibiydi.

Herhalde 1989’dan önce Bulgaristan’da yaşayan Türkler,²⁸ Koziyat Rog’u/Keçi Boynuzu adlı filmi ve Ayrılma Zamanı/Vreme Razdelno’yu unutmamışlardır. Bu gibi edebî eserlerde olumlu Türk imajı yoktur. Koziyat Rog filmi, 1971 yılında gösterime girmiştir. Bu filmdeki amaç, acımasız Türk imajını ortaya koymaktır. Filmdeki olaylar, 17. yüzyılın sonunda yaşanmış gibi gösterilmektedir. Filmin başkahramanı Karaivan’ın güzel eşi “korkunç Türklerin” saldırısına maruz kalmıştır. Bu saldırı sonrasında Karaivan’ın eşi ölür. Karaivan dul kaldıktan sonra kızını tek başına büyütmek durumunda kalır. Bu durumda Karaivan kızını bir erkek evlat gibi yetiştirmeye karar vermiştir. Böylelikle erkek gibi yetişen Karaivan’ın kızı, zorba Türklerden annesinin intikamını alacaktır. Karaivan, kızı ile beraber bir mağaraya çekilmiştir. Bir süre sonra Karaivan’ın kızı büyümüş ve bir Müslüman keçi çobanına âşık olmuştur. Karaivan, kızının bu aşkını kabul etmez ve keçi çobanını öldürür. Bu dramatik film, Nikolay Haytov adlı Bulgar yazarın öyküsünden hareketle kurgulanmıştır.²⁹ Haytov’un öyküsü ve ona dayalı olarak çekilen Koziyat Rog filmi, tamamen Osmanlı Türklerinin Bulgarlara yaşattığı sözde acıları betimlemeyi hedeflemiştir. Hem öykü hem de film tarihi gerçeklerden uzak olup edebî ve sanatsal bir kurgudan ibarettir.

“Vreme razdelno”/Ayrılma Zamanı filmi, Anton Donçev tarafından dönemin sosyalist yönetiminden aldığı sipariş üzerine 1964 yılında iki ay içerisinde

27 Bu tabir, Bulgaristan Türkleri özellikle yaşlılar tarafından kullanılan bir tabirdir. “Kan kabartmak”, Türk düşmanlığını körüklemek anlamına geliyordu.

28 1989 yılında Türkiye göç eden bir Bulgaristan Türk’ü, gösterimde olan filmlerle ilgili duygularını şöyle anlatmıştır: “Beni en çok inciten 93 gösterilen filmler olmuştur. Bulgarların ilk krallık dönemini anlatan Han Asparuh filmlerini iyi hatırlıyorum. Ayrıca Şark Ekspresini de izledim. Hatta dersle hiçbir ilgisi olamamasına rağmen izlememiz mecbur tutulmuştu. Tarih dersini pekiştirmek amaçlı hazırlanan filmler tamamen propaganda amaçlıydı. Türklerin isimlerinin değiştirilmesi öncesi bu filmlerin gösterimi çok sıklaşmıştı ve bizlerin de izlemesi mecbur tutuluyordu. Özellikle 1870’li yılları içeren filmlerde Türkler çok aşağılanmaktaydı. Filmlerde Bulgarlar masum, savunmasız ve mazlum gösterilirken Osmanlı yöneticileri ve askerleri şiddet yanlısı, zalim, kan dökücü gösterilmekteydi.” bkz. Yıldız, “1980-1990 Yılları Arasında Bulgaristan’da İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algısı,” 92-93.

29 “Козият рог,” Bulgarian National Television, <https://www.bnt.bg/bg/a/koziyat-rog-2>

kurgulanan ve kaleme alınan bir romandır. Bulgaristan'daki Türk-Müslüman nüfusa yönelik fiili asimilasyon sürecini meşrulaştırmak için bu roman, 1987 yılında rejisör Lüdmil Staykov tarafından sinemaya film olarak uyarlanmıştır.³⁰ Ayrılma Zamanı filmi, 1990 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türklerin göçünün devam ettiği sırada sinema ve televizyonlarda gösterime girmiştir. Anton Donçev'in kaleme aldığı roman, Papaz Metodi Draginov'un kaleme aldığı kroniğe dayanmaktadır. Kroniğin konusunu 1668 yılında Batı Rodoplar'da Bulgarların vergilerini ödemedikleri gerekçesiyle Çepino bölgesinde toplu ve zorla İslamlaştırılması oluşturmaktadır.³¹ Ancak edebiyat tarihçisi İlya Todorov'un dil ve içerik bakımından bu kronik üzerine yaptığı incelemeler, Çepino kroniğinin gerçekten olayları gören birinin hikâyesine dayanmadığı, 19. yüzyılda Bulgarlık bilincini oluşturmak üzere "sahte eserler" üretmekle bilinen Stefan Zahariev tarafından kaleme alındığını ortaya koymuştur.³² Dolayısıyla Çepino kroniği sahtedir ve ona dayanan Anton Donçev'in romanının da gerçek tarihle hiçbir ilgisi yoktur.³³ Burada aslında Türk karşıtlığı yaratmak uğruna sahte tarih ile kurgulama edebiyat birbirine karışmıştır. Bulgarların "zorla" ve sistematik bir şekilde Osmanlılar tarafından Müslümanlaştırılmasına yönelik sahte hikâyelerin üretilmesine 19. yüzyılda başlanmıştır. Bu hikâyelerin amacı, Bulgarca konuşan Müslümanların varlığını açıklamaktır. Bulgar milliyetçi aydınları, 19. yüzyılda Bulgarlık bilincini oluşturma ve Osmanlı karşıtı hareketlerini alevlendirme

30 Bu filmde oynayan Bulgar sanatçı Yosif Sırçaciev, daha sonraki tarihlerde "Ayrılma Zamanı" filminin gerçeği yansıtmadığı gerekçesiyle filmdeki rolünden pişmanlık duymuş ve onu ret etmiştir bkz. Andrea Andreeva, "Zašto Yosif Sırčadziev" se otreče ot "Vreme razdelno" ["Ayrılma Zamanını" Yosif Sırçaciev Neden Ret Etti,] *Lupa.bg*, https://lupa.bg/news/zashto-yosif-sarchajiev-se-otreche-ot-bdquovreme-razdelnordquo_219news.html

31 Machiel Kiel bu "kroniğin" tarihsel kaynak olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadır bkz. Mahiel Kil, "Razprostranie na İşlyama v bilgarskoto selo prez osmanskata epoha (XV-XVIII. v.)" [Osmanlı Döneminde (15.-18. yüzyıl) Bulgar Köyünde İslamın Yayılması,] *Müsülmanskata kultura po bilgarskite zemi. İzsledvaniya*, [Bulgar Topraklarından Müslüman Kültürü. Tetkikler,] ed. Rositsa Gradeva-Svetlana İvanova, (Sofya: 1998): 56-126.

32 İlyia Todorov, "Letopisniya razkaz na pop Metodi Draginov" [Papaz Metodi Draginov'un Kronik Hikâyesi,] *Straobilgarska literatura* [Eski Bulgar Edebiyatı,] sayı 16 (1984): 62-75.

33 Ne yazık ki günümüzde 90 yaşındaki yazar Anton Donçev, "Ayrılma zamanı" başlıklı kitap sebebiyle hâlâ ödüller almakta ve kitap yeniden basılmaktadır. Bu kitaptan uyarlanmış film ise en sevilen Bulgar filmi ilan edilmiştir bkz. <https://www.standartnews.com/kultura/nagrada-za-anton-donchev-na-90-g-436437.html>; <https://www.24chasa.bg/ojivlenie/article/9059280>; <https://bnr.bg/horizont/post/101307651/akad-anton-donchev-i-gergina-toncheva-sa-parvite-laureati-na-godishnata-nagrada-na-narodnia-teatar>; https://www.dnevnik.bg/razvlechenie/2015/06/08/2548689_vreme_razdelno_e_bulgarskiat_film_na_stoletieto/.

çabasındadır. Onlara göre Bulgarların İslamiyet’i gönüllü kabul etmiş olmaları mümkün değildir. Milliyetçi aydınlar, Bulgarların Müslüman olmalarının sadece silah “zoruyla” mümkün olabileceğini iddia etmişlerdir. Günümüze kadar sahte hikâyelere inanmayı tercih eden ve bu hikâyelerden beslenen Bulgar milliyetçi yazarların ve bu görüşe göre yetiştirilen nesiller, “zorla” İslamlaşma iddiasını sürdürmektedir.³⁴

6. Yordan Yovkov ve Sali Yaşar: Olumlu Türk İmgesine Örnek ve Edebiyatta Türk Karşıtlığı

Bulgar yazarların kaleme aldığı eserlerde olumlu Türk imajı yok mudur? Elbette ki vardır. Uzun süre Türkler arasında Dobruca’da yaşamış Bulgaristan’ın önemli yazarlarından Yordan Yovkov’un eserlerinde olumlu Türk imajına rastlamaktayız.³⁵ Örneğin bu çerçevede Yovkov’un *Pesenta na koletata/Tekerleklerin Türküsü* eserinde olumlu bir Türk imajını görmekteyiz. Bununla beraber, eserde okulda edebiyat derslerinde araba üreten Sali Yaşar adındaki kahramanın Türk olduğu belirtilmez, öğrenciler isminden Türk olduğunu anlarlar. Sanki bir tabu varmışçasına bunun altı çizilmez. Yani bir anlamda Bulgaristan’ın tek ulus inşası, tarih ve edebiyatın yarattığı imajlardan ve stereotiplerden geçmekteydi. Bunun yanı sıra Türk imajını olabildiğince olumsuz gösteren Bulgar edebiyatı eserleri ayrıntılı tahlil edilerek değerlendirilir. Bu tür eser ve yazarlarından övgüyle bahsedilir. Bulgar milliyetçiliğinin mimarları kabul edilir.

Düşman Türk imajını daha çok 18. yüzyıldan itibaren kaleme alınan eserlerde görmeye başlıyoruz. O tarihe kadar yazılan Bulgar eserlerinde tam bir düşmanlık tavrı görülmemektedir. Ancak 18. yüzyıl eserlerinde, Türklere karşı adeta düşmanlık propagandası yapılmakta ve Türklerle hiçbir şekilde dost olunmaması gerektiği vurgulanmaktadır.³⁶ Osmanlı Devleti’ne karşı başkaldıracak unsurları harekete

34 Bulgar tarih yazımında “sahte” eserlere dair bkz. Stefan Deçev, “Za falşifikatite, istoriyografiyata, nasiliето i “razdelnite vremena” v naukata” [Bilimdeki Sahte Eserlere, Tarih yazımına, Zorbalığa ve “Ayrılma Zamanlarına” Dair,] erişim 15.12.2019,

35 Zeynep Zafer, “Yordan Yovkov’un öykülerinde Türkler,” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1996).

36 Rositsa Gradeva, “Bilgari i turtsi, XV-XVIII v.” [Bulgarlar ve Türkler, XV-XVIII. yüzyıl,] *Predstavata za “drugiya” na Balkanite* [Balkanlarda “Öteki”nin İmajına Dair] (Sofya: 1995): 52.

geçirmek için 19. yüzyıl Bulgar edebiyatının şair, romancı ve hikâyecilerin eserlerinde Osmanlılara/Türklere karşı mücadele etme anının gelip çatdığı belirtilmektedir. Osmanlılara/Türklere karşı şair Dobri Çintulov (1822-1886), Bulgarları isyana şu dizelerle çağırmaktadır:

*“Ey büyük sevgi, içimizde alevlen!
Türklerin karşısına dikilelim!*

...

*Atalarımızın toprağı için ayaklanın,
Türklerin soyunu ezin, ...”*

Çintulov, şiirlerinde Bulgarların Türklere dostluk etmesinin mümkün olmadığını göstererek Osmanlı yönetimine ve onun öz halkı Türklere düşmanca duygu ve düşünceleri dile getirmektedir. Bu çizgide pek çok 19. yüzyıl Bulgar yazarını sayabiliriz. Petko Raçev Slaveykov, Hristo Botev, İvan Vazov (hem romancı hem şair) bunlardan bazılarıdır.³⁷ Bu minvalde, Hristo Botev’in “Na proştavane/Veda” şiiri şu dizelere yer vermektedir:

*“Lanetle anne, lanetle:
Bizi yurdumuzdan kaçırıp,
Genç yaşta yad ellerde sefil ve perişan
Süründüren Türkleri lanetle”³⁸*

Bulgar milliyetçi yazarlardan İvan Vazov, 1888 yılında “Pod İgoto/Boyunduruk Altında” adlı bir roman kaleme almıştır. Tarihî olayların edebiyatın gücüyle anlatıldığı romanın “Boyunduruk Altında”ki adı, Bulgarların hâlâ Osmanlı dönemini esaret/boyunduruk olarak kavramlaştırmalarına yol açmıştır. Vazov’un yarattığı Osmanlı/Türk imajı, Bulgarların beş asırlık Osmanlı hâkimiyet dönemi algısının genel özelliklerini ortaya koymaktadır.³⁹ Eser, Türklere/Osmanlılara karşı nefreti

37 Ergenç, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, 22-24.

38 Ergenç, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, 24.

39 Ergenç, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, 24-30.

körükleyen bir yapıta dönüşmüştür. Bu yönüyle de adeta yazar ve eseri ölümsüzleşmiştir. Bulgaristan'da Osmanlı dönemi denildiği zaman hemen akla Vazov'un eseri gelir yani bir nevi olumsuz, acımasız bir döneme çağrışım yapılır. "Pod İgotu/ Boyunduruk Altında" adlı bu roman Bulgar edebiyat derslerinde ayrıntılı olarak tahlil edilir ve değerlendirilmesi yapılır.

Bulgaristan Osmanlı geçmişiyle arasına mesafe koyma aşamasında hem edebiyattan hem de tarihten yararlanmıştır. Bulgar edebiyatı ve Bulgar tarih yazımı bu alanda adeta yarışmıştır. Sosyal bilimlerin bu iki önemli alanı, Bulgarlık bilinci oluşturmada aynı temalar etrafında eserler vermiştir. Bu temalar: Zorla Müslümanlaşma, yeniceiler ve beş asırlık boyunduruktur. Bulgarlık bilinci oluşturmaya çalışan 19. yüzyıl Bulgar yazarları, hikâyeci tarih kaynaklarından bolca yararlanmışlardır, 1945 yılı sonrası dönemde ise Türklere karşı güdülen asimilasyon politikası çerçevesinde bu eserler yeniden gündeme getirilmiş ve ulaşacakları kitle genişletilmiştir.

7. Halk Türkülerinde Türk Karşıtlığı

Bu hikâyeci tarih kaynaklarından birisinde, çoğu zaman hangi tarihte düzenlendikleri bilinmeyen ancak 19. yüzyılda derlenen Bulgar halk türkülerinde "Türk inancını" yani İslam dinini kabul etmeyen Bulgarlar konu edilmektedir. Aslında İslam dinini kabul etmeyen Bulgar erkeklerle ilgili herhangi bir hikâyeye bulunamamaktadır. Folklorik, mitolojik eserlerde evlenmeye zorlanan, evlenmek istenilen Bulgar kızlarının İslamiyet'e geçmeleri için zorlanmaları hikâyeye edilmektedir.⁴⁰

Ne zaman kurgulandığı bilinmeyen ve İslamlaşmaya direnme sürecine vurgu yapan Bulgar halk türkeleri, Bulgarların "Yeniden doğuş" döneminde derlenmiş ve Bulgarlık bilincini oluşturmak üzere bir yerde propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Böyle bir Bulgar halk türküsü örneği olarak "Sultan Murad ve Mara'nın Türküsü"/ Pesen na Tsar Murad i Mara'yı gösterebiliriz.⁴¹ Bu türkü, Mara'nın Sultan Birinci Murat'la evliliğini konu alan bir Bulgar halk türküsüdür. Sultan Murad ve Mara'nın

40 Gradeva, folklorik eserlerin pek çok kusurunun olduğunu ve ilk ortaya çıktıkları tarihlerden sonra ilavelere ve değişikliklere maruz kaldıklarını belirtmektedir. Gradeva, "Bulgari i turtsi, XV-XVIII v.," 47-48.

41 Hüseyin Mevsim, "Murat ile Mara Başlıklı Tarihsel Bulgar Halk Türküsü," *Milli Folklor*, sayı 69 (2006): 84; Kayapınar, "Bulgaristan'da Edebiyat, Sanat ve Tarih Eserlerinin Türk Azınlık Politikasına Etkisi," 113-114.

türküsi olarak bilinen bu türkü, ilk kez 1846 yılında yayımlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlıların Balkanlara geldikleri ilk zamanlarda yaşanan olayları birbirine karıştırması sebebiyle söz konusu türkünün 19. yüzyılda mı kurgulandığı sorusunun tartışılmasına yol açmıştır.⁴² Türkünün versiyonlarından birinde Sultan Birinci Murat, Mara'ya hitap ederek artık “Bulgar olmaktan vazgeç!” ve “Türkleş/Türklüğe geç!” diye seslenmektedir. Ancak Mara Müslüman olmak için birtakım şartlar öne sürer. Bu şartlardan bazılarını I. Murat kabul eder, bazılarını etmez. Mara, Murat ile evlenir ancak Müslüman olmaz, Hristiyan olmaya devam eder.⁴³ Tarihsel olaylara içerik bakımından Mara'nın ve Sultan Murat'ın evlenmesi dışında kronolojik bakımdan uymayan, anakronizm içeren Sultan Murat ve Mara'nın türküsünün tarihi bir kaynak olarak kullanılması mümkün değildir. Ancak 19. yüzyılda gelişen Bulgar “Yeniden Doğu Sürecinin/Bulgar Rönesansının” hedefine ulaşması için bu türkü, Bulgar bilinci oluşturmak gayesine hizmet etmek için kullanılmıştır.⁴⁴ 1989 yılından önce Bulgaristan'daki okullarda edebiyat dersi kitaplarında her ne kadar ayrıntılı tahlil edilmesine de bu türküye de yer verilmektedir.

Edebiyat derslerinde öğretilen ve “kan kabartan” nitelikte olan bir başka türkü, 1860 yılında Sefan Verkoviç'in derlediği “More, verir misin, Nikola” başlıklı türküdür. Bu türkü, Penço Slaveykov tarafından yeniden düzenlenmeye tabi tutulmuş ve “Verir misin, Verir misin Balkancı Yovo” başlığını almıştır. Slaveykov'un düzenlediği bu eser, zorla bir Türkle evlenmeyi, dolayısıyla Müslümanlaşmayı ve bu uğurda kurban verilmesini anlatması sebebiyle Yeniden Doğu Dönemi Bulgar Edebiyatının anti-Türk eseri hâline gelen bir başka halk türküsüdür. Halk türküsünün kahramanı Balkancı Yovo'dur. Balkancı Yovo'dan kız kardeşi olan güzel Yana, Türk bir voyvoda tarafından eş olarak istenilmektedir. Bu Türk Müslüman voyvoda, “Türk inancı” ifadesi ile anlatılmaktadır ve anlatıda Yana'yı “Türk inancına verir misin?” diye sorulur. Bulgarlıkta ısrar eden Balkancı Yovo, kız kardeşini vermeyi reddeder. Yana'yı Türk'e eş olarak vermeyi reddettikçe Balkancı Yovo'nun önce kolları, sonra bacakları kesilir

42 Vera Mutaşçieva, *V syankata na Aziya* [Asya'nın Gölgesinde], (Sofya 1992), s. 42.

43 Mevsim, “Murat ile Mara Başlıklı Tarihsel Bulgar Halk Türküsü,” 87.

44 Kayapınar, “Bulgaristan'da Edebiyat, Sanat ve Tarih Eserlerinin Türk Azınlık Politikasına Etkisi,” 113-114.

ve en son gözlerine mil çekilir. Neticede uzuvlarını kaybeden Yovo, Türklerin Yana'yı götürmesiyle kız kardeşsiz kalır ve vedalaşmak için ne ona sarılabilir ne de onu görebilir. Yana, ağabeyi ile hüznün içinde ayrılır. Halk türküsü şöyle der:

“Verir misin Balkancı Yovo, Güzel Yana'yı Türk inancına?

- More, Voyvoda, başımı veririm,

Yana'yı Türk inancına vermem

İki kolunu kestiler ki yeniden [Yovo'ya] sorarlar...”⁴⁵

Balkancı Yovo, kız kardeşi Yana'nın Müslüman biriyle evlenmesine ve Türk/Müslüman olmasına izin vermediği için bütün uzuvlarını kaybeder. Yana'yı alan Türkler onu beraberinde götürürler ve bu yüzden iki kardeş birbirinden ayrılır. Bu halk türküsünün ne zaman oluşturulduğu ve hangi olaylarla bağdaştırıldığı bilinmemektedir. Bilinen o ki bu türkü, Bulgarların ulus oluşturma sürecine katkı sağlamak ve olumsuz Türk-Osmanlı imajını pekiştirmek üzere dizilmiş bir türküdür. Türkü, zorla kaçırılan ve Türklerle evlendirilen Bulgar kızlarına, zorla Müslümanlaştırılan Bulgarlara ve Bulgarların Osmanlı döneminde yaşadığı esarete vurgu yapmak üzere kurgulanmıştır.

Petko Raçev Slaveykov'un “Beyaz Ayaklı Kızın Çeşmesi/Akbaldır Çeşmesi:

---

45 “ДАВАШ ЛИ, ДАВАШ, БАЛКАНДЖИ ЙОВО,” Liternet,

<https://liternet.bg/folklor/sbornici/ddbj/84.htm>

“Даваш ли, даваш, балканджи Йово,
хубава Яна на турцка вера?
- Море, войвода, глава си давам,
Яна не давам на турцка вера!
Отсекоха му и двете ръци,
та па го питат и го разпитат: ...”/
Davaş li, davaş, Balkancı Yovo,
Hubava Yana na turstka vera
-More, voyvodo, glava si davam
Yana ne davam na turstka vera!
Otsekoha mu i dvete ritisi
Ta pa gopitat igo razpitat..”

İzvorit na Belonogata” adlı tarihî manzum hikâyesinde⁴⁶ güzel Bulgar kızı Gergana ile Nikola aşkı ve bu aşkı gölgeleyen Osmanlı/Türk veziri anlatılmaktadır. Gergana sevdiği Nikola’ya çiçeğini sabah su kaynağının başında vereceğini söyler. Ancak Gergana sabah çeşme başına gittiği zaman orada Nikola’yı değil ordusu ile su kaynağının başında çadır kurmuş bir Osmanlı veziri ile karşılaşır. Osmanlı veziri Gergana’nın güzelliğinden etkilenir ve kendisi ile evlenmek üzere İstanbul’a gelmesini ister. Gergana, Osmanlı vezirine kendisi ile gelse bile onu sevemeyeceğini çünkü sevdiği birinin olduğunu söyleyerek vezirle İstanbul’a gitmeyi reddeder. Gergana’nın kararlı davranışından etkilenen Osmanlı veziri onu İstanbul’a zorla götürmeye kalkışmaz. Bununla birlikte Osmanlı veziri bu karşılaşmanın hatırına kaynağın üzerine çeşme yapılmasını emreder. Bunun üzerine duvarcılar çeşme inşaatına başlar ve söylentilere göre çeşmenin duvarıyla Gergana’nın gölgesini de çevirmişlerdir/hapsedmişlerdir. Bu ise bir uğursuzluktur. Gergana giderek güçten düşer ve ölür. Nikola ise Gergana’nın ölümüne dayanamaz, bir gün sevdiğinin mezarını ziyaret ettikten sonra eve dönmez ve bir daha kendisinden haber alınmaz. Bu eserde olumsuz Türk imajı daha yumuşak çizgilerle şekillenmiştir. Bununla beraber uğursuzluk getiren ve bir şekilde iki Bulgar sevgilinin evlenmesine mâni olan bir Türk imajı söz konusudur. Okuyucu şiiri okudukça duygu seli içerisinde keşke Gergana vezirle karşılaşmasaydı fikrine kapılmaktadır. Vezirin ortaya çıkışı, “kem/kötü gözün” onları görmesiyle anlatılır. Osmanlı vezirinin Bulgar kızına evlilik teklifi yine Türkleşmeye ve İslamlaşmaya bir göndermedir. Yalnız bu olayda Gergana’yı İstanbul’a götürmek için Osmanlı veziri ısrar etmesine rağmen arzusunu zorla yerine getirme girişiminde bulunmadığı ifade edilmektedir. Bununla beraber vezirin emrettiği çeşme duvarı ile kızın gölgesinin çevrilmesi yani hapsedilmesi olayıyla olumsuz ve “dokunduğu” güzellikleri solduran bir Türk imajı ortaya çıkmaktadır.⁴⁷

Bulgar edebiyatında olduğu kadar Bulgar tarih yazımında da Osmanlı döneminde Bulgarların zorla İslamlaşması ve Türkleşmesi sevilen bir konudur. Bu konunun

46 Bu eserin Türkçe çevirisi için bkz. P. R. Slaveykof, *Akbaldır Çeşmesi, Tarihi Manzum Hikaye*, çev. Ali Kemal (Ankara: 1943); Eserin Bulgarca versiyonu için bkz. <http://litclub.bg/library/bg/slaveikov.htm>.

47 “Изворът на Белоногата,” Litclub, http://noviniobrazovanie.blogspot.com/2014/01/blog-post_13.html.

bir uzantısı olarak devşirme usulü ile Bulgaristan'ın da içinde olduğu Balkan coğrafyasından Hristiyan çocuklarının alınıp Müslüman yapılması ve Osmanlı ordusuna asker olarak yetiştirilmesi en çok işlenen konulardan birisidir. Bulgar tarih yazımında ve tarih ders kitaplarında devşirme sistemi “kan vergisi” olarak nitelendirilmiştir. Devşirme, zorla İslamlaşmanın bir yöntemi olarak görülmüştür.⁴⁸

Sonuç

Sonuç olarak okulda edebiyat ve tarih ders kitapları yoluyla edebiyat ve tarih derslerinde öğretilenler sayesinde 1980-1990 yılları arasında Bulgaristan'da ilkokul, ortaokul ve lise eğitimi almış çocukların ve gençlerin büyük bir kısmında Osmanlı imajıyla tanışmalarına yönelik muhtemelen benimkine benzer hikâyeleri vardır. Nitekim Nurses Yıldız'ın yüksek lisans tez çalışmasında Bulgaristan'dan gelip Türkiye'ye yerleşmiş görüşmecilerle yapılan röportajlar, olumsuz Osmanlı ve Türk imajının öğretilmesinin Türk öğrencileri nasıl rencide ettiğini göstermektedir. Özellikle tarih dersleri adeta bir kabusa dönüşmüştür. Okuldaki bu tür uygulamalar, eğitimini Bulgaristan'da alanların büyük bir kısmında tarihe karşı nefret duymasına yol açmıştır.⁴⁹

Bulgaristan'dan 1989 yılında ve sonrasında gelen Bulgaristan Türkleri, 30 yıldır Türkiye'nin çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. Bu süreçte Bulgaristan'da olduğu kadar Türkiye'de de tarihçeleri/geçmişleri oluşmuştur. Muhtemelen her bir göçmen “Soya Dönüş Süreci” ve “Büyük (Turistik) Gezi Süreçleri”ne dair duygu yüklü anılara sahiptir. Bu anılar, muhakkak ki “sözlü tarih” çerçevesinde değerlendirilmelidir. Zaten 30 yıl sonra, 89 Zorunlu Göçüne yönelik algılar da bu anıların çerçevesinde şekillenmektedir.

---

48 Neriman Ersoy Hacisalihoğlu, “Bulgaristan Tarih Algısında ve Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Sistemi ve Yeniçeriler,” *Tarih Dergisi*, sayı 66 (2017/2): 135-147; Kayapınar, “Bulgaristan'da Edebiyat, Sanat ve Tarih Eserlerinin Türk Azınlık Politikasına Etkisi,” 114-115.

49 Yıldız, “1980-1990 Yılları Arasında Bulgaristan'da İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algısı,” 82-97.

Ek 1: 1835'te gerçekleştirilen ilk Bulgar ayaklanma teşebbüsünün cezalandırılması

Kaynak: <https://www.mediacafe.bg/kafeto/istoriq/Pyrvijat-samostojatelen-opit-za-vystanie-na-Bylgarija-1835-5226/>

Ek 2: 1-5 Mayıs
1876/Batak
hadisesi

Kaynak: [https://
bg.wikipedia.org/wiki](https://bg.wikipedia.org/wiki)

Ek 3: 19-21 Temmuz 1877/Eski Zağra Olayları

Kaynak: <http://www.protobulgarians.com/Stara%20Zagora%20%20istoriya/Starozagorskoto%20klane.htm>

Ek 4: 19-21 Temmuz 1877/
Eski Zağra Olayları

Kaynak: <https://www.standartnews.com/balgariya-obshtestvo/navrshvat-se-144-godini-ot-batashkoto-klane-424182.html>

EK 5: Georgi Rakovski (1821-1867)

Kaynak: <http://www.jivotatdnes.bg/nachalo/news/balgarshatina/vreme-e-da-reabilitirame-zhivota-i-deloto-na-natsionalniya-ni-geroy-georgi-stoykov-rakovski>

Ek 6: Vasil Levski (1837-1873)

Kaynak: <http://www.moreto.net/novini.php?n=414136>

Ek 7: 19 Şubat 1973'te Levski'nin asılma hadisesi

Kaynak: <http://www.karlovo.tv/novina.php?id=64898>

Ek 8: 19 Şubat 1973'te Levski'nin asılma hadisesi

Kaynak: <https://utroruse.com/article/746128/>

Ek 9: Hacı Dimitır (1840-1868)

Kaynak: <http://www.desant.net/show-news/20309/>

Ek 10: Stefan Karaca
(1840-1868)

*Kaynak: [http://www.
desant.net/show-
news/20309/](http://www.desant.net/show-news/20309/)*

EK 11: Panayot Hitov (1830-1918)

Kaynak: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

EK 12: Panayot Volov

Kaynak: <https://bulgarianhistory.org/panaiot-volov/>

Ek 13: Hristo Botev (1849-1876)

Kaynak: <https://offnews.bg/na-tozi-den/hristo-botev-geroiat-kojto-dade-vsichko-zabalgaria> 284516.html

Ek 14: Kapitan Petko Voyvoda (1844-1900)

Kaynak: <https://narodnamladej.wordpress.com/2017/02/07/117-godini-ot-smyrtta-na-kapitan-petko-woyvoda/>

Ek 15: Kapitan Petko dizi filminden bir kare

Kaynak: <https://blitz.bg/article/22625>

Ek 13: Vreme Razdelno/Ayrılık Zamanı filminden bir kare

Kaynak: <https://mediaplus.bg/vreme-razdelno-balgarskiat-film-za-vsichki-vremena/>

Kaynakça

Andreeva, Andrea. “Zašto Yosif Sırčadžiev” se otreče ot “Vreme razdelno” [“Ayrılma Zamanını” Yosif Sırçaciev Neden Ret Etti.] Lupa.bg.

https://lupa.bg/news/zashto-yosif-sarchajiev-se-otreche-ot-bdquovreme-razdelnordquo_219news.html (2.11.2020)

Deçev, Stefan. “Za falşifikatite, istoriyografiyata, nasiliето i “razdelnite vremena” v naukata” [Bilimdeki Sahte Eserlere, Tarih yazımına, Zorbalığa ve “Ayrılma Zamanlarına” Dair.] Erişim 15.12.2019.

<https://kultura.bg/web/за-фалшификатите-историографията-на>

Donçeva, Romyana. ““Bălgarskiyat televizionen serial prez 80-te. “Kapitan Petkov voyvoda” kato kulturno yavlenie” [Kültür Olayı olarak “Kapitan Petko Voyovda.” (80’li Yıllarda Bulgar Televizyon Dizisi)], *İzkustovedski çeteniya*, sayı 7, (2011): 438-441.

Ergenç, Leman. *Bulgar Yayınlarında Türkler*. Ankara: 1989.

Ersoy Hacisalihoğlu, Neriman. “1984-1985 İsim Değişirme Meselesi ve Uygulamaları.” 89 *Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu, 171-198. İstanbul: BALKAR, 2012.

Ersoy Hacisalihoğlu, Neriman. “Bulgaristan Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı.” *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı* içinde, ed. M. Hacisalihoğlu, 351-380. İstanbul: BALKAR, 2020.

Ersoy Hacisalihoğlu, Neriman. “Bulgaristan Tarih Algısında ve Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Sistemi ve Yeniçeriler.” *Tarih Dergisi*, sayı 66, (2017/2): 129-154.

Gradeva, Rositsa. “Bălgari i turtsi, XV-XVIII v.” [Bulgarlar ve Türkler, XV-XVIII. yüzyıl.] *Predstavata za “drugiya” na Balkanite* [Balkanlarda “Öteki”nin İmajına Dair. (1995).

Hacisalihoğlu, Mehmet. “Giriş.” 89 *Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu, 11-30. İstanbul: BALKAR, 2012.

Hacisalihoğlu, Mehmet. “89 Göçü ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Alguları.” 89 *Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu, 31-74. İstanbul: BALKAR, 2012.

İlçev, İ.. “Bilgarçe da se Nariçam Părva Radost e za Mene, İroniya na İstorika.” *V Pamet na İstorika i Priyatelya Profesor Milčo Lalkov* içinde, ed. İ. Baeva, 97-116. Sofya 2004.

İsoy, Mümin. “Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler.” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 3/1 (2014): 37-51.

Kayapınar, Ayşe. “Bulgar Tarihçilerinin Kompro Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri.” 89 *Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacisalihoğlu-Mehmet Hacisalihoğlu, 99-120. İstanbul: BALKAR 2012.

Kayapınar, Ayşe. “Bulgaristan’da Edebiyat, Sanat ve Tarih Eserlerinin Türk Azınlık Politikasına Etkisi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 23/91 (2019-2020): 109-121.

Kemaloğlu, Ayşegül İnginar. *Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989)*. Ankara: 2012.

Kil, Mahiel. “Razprostranie na İslyama v bilgarskoto selo prez osmanskata epoha (XV-XVIII. v.) [Osmanlı Döneminde (15.-18. yüzyıl) Bulgar Köyünde İslamın Yayılması.] *Müsölmanskata kultura po bilgarskite zemi. İzsledvaniya*, [Bulgar Topraklarından Müslöman Kültürü. Tetkikler] ed. Rositsa Gradeva-Svetlana İvanova (1998): 56-126.

Köse, Hüseyin. *Kanlı İzler*. Razgrad: 2001.

Mevsim, Hüseyin. “Murat ile Mara Başlıklı Tarihsel Bulgar Halk Türküsü.” *Milli Foklor*, sayı 69 (2006).

Mutaftçieva, Vera. *V syankata na Aziya* [Asya’nın Gölgesinde]. Sofya: 1992.

Slaveykof, P. R.. *Akbaldir Çeşmesi, Tarihi Manzum Hikaye*. Çeviren Ali Kemal, Ankara: 1943.

Stoyanov, Valeri. *Turskoto Naselenie v Bălgariya meždu polusite na etniçeskata politika* [Bulgaristan’da Etnik Politika Kutupları Arasında Türk Topluluğu.] Sofya: 1998.

Şahingöz, Mehmet-Shener Bilalli. “Balkanlar’da Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında “Osmanlı-Türk” İmajı.” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14/28 (Güz 2018): 163-182.

Todorov, İliya. “Letopisniya razkaz na pop Metodi Draginov” [Papaz Metodi Draginov’un Kronik Hikâyesi.] *Straobilgarska literatura* [Eski Bulgar Edebiyatı], sayı 16 (1984): 62-75.

Uzunova, Krasimira. “Deynostta na Kapitan Petko Vovvoda v zaštita na haskovksoto naselenie prez 1878-1879” [1878-1879 Yıllarında Haskova Halkının Savunması Konusunda Kapitan Petko Vovvoda’nın Faliyetleri.] *İzvestiya na Trakiyskiya nauçen institut*, kniga 5 (2004): 77-87.

Yalimov, İbrahim. *İstoriya na turskata obşnost v Bălgariya*. Sofia: 2002.

Yıldız, Nurses. “1980-1990 Yılları Arasında Bulgaristan’da İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algısı.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, 2008.

Yolcu, Cengiz. “Bulgar Fesad Komitesi Reisi” Vasil Levski’nin Eylemleri ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme.” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 27 (2015-1): 15-63.

Yüçetürk, Ahmet. *Kızıl Cehennem, Türk Doktorunun Bulgaristan Belene Kampı Hatıraları*. İstanbul: 2015.

Zafer, Zafer, "Bulgaristan'da Zorunlu Asimilasyona Karşı Mücadele ve Kadın." *TOBİDER/International Journal of Social Sciences* 2/2 (2018): 1-11.

Zafer, Zeynep. "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi." *Gazi Akademik Bakış* 3/6 (2010): 27-44.

Zafer, Zeynep. "Yordan Yovkov'un öykülerinde Türkler." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi 1996.

Zafer, Zeynep. *Kogato mi otnaha imeto (Antologiya)* [Adımı Aldıkları Gün.] Editör Vihren Černokožev, Sofya: İztok-Zapad, 2015.

<http://litclub.bg/library/bg/slaveikov.htm>

http://noviniobrazovanie.blogspot.com/2014/01/blog-post_13.html

<http://www.desant.net/show-news/20309/>

<http://www.jivotatdnes.bg/nachalo/news/balgarshtina/vreme-e-da-reabilitirame-zhivota-i-deloto-na-natsionalniya-ni-geroy-georgi-stoykov-rakovski>

<http://www.karlovo.tv/novina.php?id=64898>

<http://www.moreto.net/novini.php?n=414136>

<http://www.protobulgarians.com/Stara%20Zagora%20%20istoriya/Starozagorskoto%20klande.htm>

<https://bg.wikipedia.org/wiki>

<https://blitz.bg/article/22625>

<https://bnr.bg/horizont/post/101307651/akad-anton-donchev-i-gergina-toncheva-sa-parvite-laureati-na-godishnata-nagrada-na-narodnia-teatar>

<https://bulgarianhistory.org/panaiot-volov/>

<https://kultura.bg/web/за-фалшификатите-историографията-на>

<https://litenet.bg/folklor/sbornici/ddbj/84.htm>

https://lupa.bg/news/zashto-yosif-sarchajiev-se-otreche-ot-bdquovreme-razdelnordquo_219news.html

<https://mediaplus.bg/vreme-razdelno-balgarskiat-film-za-vsichki-vremena/>

<https://narodnamladej.wordpress.com/2017/02/07/117-godini-ot-smyrtta-na-kapitan-petko-woywoda/>

<https://offnews.bg/na-tozi-den/hristo-botev-geroiat-kojto-dade-vsichko-za-balgaria> 284516.html

<https://ru.wikipedia.org/wiki>

<https://utroruse.com/article/746128/>

<https://www.24chasa.bg/ojvlenie/article/9059280>.

<https://www.bnt.bg/bg/a/koziyat-rog-2>

<https://www.bulgarianhistory.org/kapitan-petko-voivoda/>

https://www.dnevnik.bg/razvlechenie/2015/06/08/2548689_vreme_razdelno_e_bulgarskiat_film_na_stoletieto/.

<https://www.mediacafe.bg/kafeto/istoriq/Pyrvijat-samostojatelen-opit-za-vystanie-na-Bylgarija-1835-5226/>

<https://www.mediacafe.bg/kafeto/istoriq/Pyrvijat-samostojatelen-opit-za-vystanie-na-Bylgarija-1835-5226/>

<https://www.standartnews.com/balgariya-obshtestvo/navrshvat-se-144-godini-ot-batashkoto-klane-424182.html>

<https://www.standartnews.com/kultura/nagrada-za-anton-donchev-na-90-g-436437.html>.

CEZAEVLERİNDE VE TOPLAMA KAMPLARINDA TUTUKLU KALAN MAĞDURLARIN ANILARINDA 1989 YILI ÖNCESİ BULGARİSTAN'DAKİ SİYASİ ŞARTLAR

Hasan DEMİRHAN¹

Özet

Bulgaristan Komünist Partisi yöneticileri, 1984 yılında ülkede yüzlerce yıldır hayatlarını sürdüren Türklerin varlıklarını inkâr eden bir asimilasyon kampanyası başlattı. Bu asimilasyon kampanyasıyla birlikte Bulgaristan'da Türklere ait olan bütün dinî ve kültürel ritüeller yasaklandı. Bulgaristan'da Türkçe konuşmak, Türk müziği dinlemek, Türk ismiyle yaşamak, kısacası Türk olmak bir suç sayıldı. Bu asimilasyon uygulamalarına aktif olarak direnç gösteren ve özellikle Bulgar isimlerini almak istemeyen Türkler, Bulgaristan'ın farklı bölgelerinde bulunan cezaevlerine ve toplama kamplarına gönderildiler. Cezaevlerinde ve toplama kamplarında ağır işkencelere,

---

1 Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tarih Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-5868-8317
e-mail: hdemirhan@nku.edu.tr

psikolojik baskılara, sözlü ve fiziksel hakaretlere maruz kaldılar. Bulgaristan'a yapılan uluslararası baskılar ve Türkiye'nin girişimleri sonucunda toplama kamplar kapatıldı. Bunu takiben serbest kalan soydaşlarımız, Bulgaristan'da yaşayan Türklerden izole edilmek için ülkede Türk nüfusunun bulunmadığı bölgelerdeki köylere sürgün edildiler. Ailelerinden ve dostlarından ayrı yaşamaya mahkûm edilen bu soydaşlarımız, Bulgaristan'da 1989 Mayıs'ında başlayan protestolar ve mitingler sonrasında sınır dışı edilerek Avrupa'nın farklı ülkelerine gönderildiler. Gittikleri ülkelerin Türk elçiliklerine sığınan ve Türkiye'ye özlem duyan bu kahraman soydaşlarımız, geriye büyük kahramanlık ve direniş öyküleri bırakarak Türkiye'ye ulaştılar.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Asimilasyon, Türk, Cezaevleri, Toplama kampları

Giriş

1984 yılında, Bulgaristan'da, yüzlerce yıldır varlığını sürdüren milyonlarca Türk'ün kimliğini inkâr eden ve Bulgarların “Yeniden Doğuş (Soya Dönüş)” olarak ifade ettikleri bir kampanya başlatıldı. Bu kampanya ile Bulgaristan Türkleri yok sayılmakta, onların yüzyıllar önce Osmanlı Türkleri tarafından asimile edilen Bulgarlar olduğu iddia edilmekteydi. Kampanyanın hazırlığı daha 1970'li yıllarda başlatılmış ve Bulgaristan Komünist Partisi, Türklerin asıllarının Bulgar olduğunu ispat etmeye çalışan yüzlerce asılsız akademik bilimsel çalışmanın yayınlanmasını sağlayarak Bulgaristan Türklerini ikna etmeye çalıştı.²

Eskiden beri Bulgarların Türklere karşı asimilasyon programları vardı. Babam anlatıyordu. Mesela bizim Kırcalı bölgesinde köylerde hiç Bulgar yoktur. Bulgar devleti özellikle bu bölgelere Bulgar memur gönderirdi. Bizim köye bir Bulgar memur ormancı olarak gelmiş ve o gelince Tosçalı köyünün karşısına bir kişi için bir kilise yaptırmışlar. Babam mesela o kilisenin yapımında bizzat çalışmış. Üç ay sürgünde kalmış, taş taşımış. 1938 yılında yapılan bu kilise Fidan adında bir Bulgar içinmiş. Bir kişi için kilise yaptırılır mı? 1985 senesinde babam daha yaşıyordu, 90 yaşlarındaydı. Aynı Bulgar yönetimi gazetelere kitaplara yazdılar ki Tosçalı'nın hepsi Bulgarmış.

2 Hasan Demirhan, “Bulgaristan'da Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985),” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, sayı 20, (Güz 2019): 426.

Bakın Rusalsko'da eski bir kilise var, Hristiyanlık kalıntısıdır. Babam 6 ay Eğridere'de çalışmış. Şehrin girişinde bir askerî kışla var. Bir gün oradan geçerken bana: 'Oğlum, beni buraya sürgün ettiler.' dedi. O zamanlar Bulgarlar, Türk köylerinde yaşayan genellikle lider pozisyonunda olan gençleri çalışmak için sürgünlere gönderiyorlarmış. 'Burada ben sırtımda kızgın tuğla taşıdım. Taşıyamadığımız zamanda kamçıyla vururlardı. Türkleri özellikle eziyorlardı. Çünkü bizden korkuyorlardı. Türkleri sindirmek istiyorlardı.' dedi. Ben bunları dinleyince, babama; 'Baba artık komünizm var. Bunlar geride kaldı. Artık herkes eşit.' dedim. Bu konuşmamız 1954-55 yıllarında oldu. 'Bu dediklerin kapitalizm zamanında kaldı. Bulgaristan'da bugün Bulgar, Türk, Çingene bir, kadın erkek bir. Bunları yapanlar artık cezalandırılır, komünizm bunlara izin vermez.' 'Oğlum.' dedi babam, sen böyle düşünüyorsan, benim çektiklerim senin çekeceklerinin yanında müjde kalır.' Ben 1951 yılında Türkiye'ye gidemedim. Benim yatalak annem vardı. Sen daha çok çekeceksin.' dedi. Gerçekten de öyle oldu. Babam altı ay tuğla taşımış, ben altı sene hapislerde yattım. Babam kamçı yemiş, ben elektiriğe konuldum.³

Akademik yayınların yanında, Yeniden Doğu Kampanyası döneminde Bulgaristan medyasında Türklerin asıllarının Bulgar olduğunu iddia eden birçok asılsız haber yapıldı. Bulgaristan Komünist Partisi'nin yayın organı olan Yeni Işık (Nova Svetlina), Bulgaristan Türklerinin Bulgar soyundan geldiğini anlatan birçok makaleye ve yazıya sayfalarında yer veriyordu. Türk köylerine gönderilen Yeni Işık gazetecileri, Türklerin kökenlerini araştıran birer araştırmacı gibi yazılar yazdılar. Köylerde açılan sandıklarda eski Bulgar kültürüne ait eşyalar, dinî sembeler bulunduğunu, doksan yaşındaki ninelerin annelerinden aslen Bulgar olduklarını işittiklerini iddia eden uydurma yazılar gazetelerde, dergilerde basıldı.⁴

1984 yılının başlarında ilk olarak, Bulgaristan'da sadece karışık aile olarak nitelendirilen evli Türk-Bulgar çiftleri ve Pomaklarla akrabalık bağı olan kişilerin isimleri değiştirilmeye başlandı. 1984 yılının Aralık ayına kadar bu şekilde karışık ailelere

3 Belene Toplama Kampı tanıklarından Seydali Aliş Akgün ile 14.12.2019 tarihinde Babaeski'de yapılan kişisel görüşme.

4 İsmail Cambazov, *Bulgaristan Türk Basın Tarihinde Yeni Işık*, (İstanbul: Erkam Matbaası, 2011), 256-257.

mensup yaklaşık 50.000 kişinin isimleri değiştirildi.⁵ Karışık ailelerden sonra, Aralık ayının son günlerinde, Bulgaristan'da bulunan Türklerin isimleri değiştirilmeye başlandı ve bu süreç yaklaşık bir buçuk ay içerisinde tamamlandı. 1985 Ocak ayından sonra Bulgaristan'da isim değiştirmeden yaşamak imkânsız hâle geldi. Bankadan para çekmek veya maaş almak için yeni Bulgar kimliği ile başvurmak zorunluymuştu. Hastanede tedavi görmek için de yeni kimliğe ihtiyaç vardı. Caddede, herhangi bir ulaşım aracında kimliklere bakıldığında Türk ismini taşıyan kimlik varsa geçersizdir damgası vurulmakta, kimliğin sahibi para cezasına çarptırılmakta ve hatta isim değiştirme kampanyasına muhalefetten hapse atılmaktaydı. Yeni doğan bebeklere Bulgar ismi verilmediği takdirde doğum belgesi verilmiyor, Bulgar kimlikleri ile başvurmayanların evlenme başvuruları kabul edilmiyordu.⁶

1984 yılından sonra, Bulgaristan'da Türkçe konuşulmasına da yasaklar getirildi. Türklerin yaşadığı yerlerdeki dükkân ve restoranlarda “Bu iş yerinde Bulgarca dışındaki bir dilde konuşmak yasaktır!” ve “Bulgar vatandaşları arasında yalnızca Bulgarca konuşulacaktır!” gibi levhalar asıldı. Türkçe konuştukları saptanan kişiler, toplum huzurunu bozdukları gerekçesiyle 5 ila 20 leva arasında değişen para cezalarına çarptırıldılar. Bu yasağı etkin hâle getirmek için para cezaları zamanla 50 ila 100 levaya kadar arttırıldı. Ülkedeki Türk tiyatroları kapatıldı. Bulgar radyosunun Türkçe yayınları sona erdi. Kütüphanelerde bulunan Türkçe kitaplar toplatıldı. Türkçe olan coğrafi yerlerin isimleri değiştirildi.⁷ Bu süreçte Bulgaristan Türklerine dinî ve kültürel alanlarda da birçok kısıtlamalar getirildi. Sünnetin barbarca ve pagan kültüründen kalan bir gelenek olduğu iddia edilerek yasaklandığı açıklandı. Orucun hastalıklara karşı bağışıklık sistemini zayıflattığı ve hasat zamanına denk geldiği zaman işçilerin performansını olumsuz etkileyerek ülke ekonomisine zarar verdiği ileri sürülerek yasaklandı. Kurban bayramlarında kesilen kurbanın çok fazla et tüketimine sebep

5 Vesselin Dimitrov, “In Search of Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985,” *JEMIE (Journal of Ethno Politics and Minority Issues in Europe)*, (2000): 8.

6 Hasan Demirhan, “Bulgaristan'da Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985),” 260.

7 Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 297-298.

olduğu ve sindirim sistemi problemlerine yol açtığı iddia edildi ve kurban kesmek yasaklandı. Türklerin ve diğer Müslüman kadınların giymiş oldukları geleneksel kıyafetler, dinsel kıyafetler olarak kabul edildi ve bunlara karşı kampanyalar başlatıldı⁸ Türklerin cenazelerini camiye götürmeleri yasaklandı, Müslümanların cenazelerinin sanduka ile Bulgarlarla ortak mezarlıklara gömülmesi şart koşuldu. Düğünlerde Türkçe şarkı söylemek, geleneksel oyunları oynamak yasaklandı. Düğünlerin lokantalarda yapılmasına karar verildi. Gelinin ata binmesi, düğünlerde takı takmak vb. her şey yasaklandı.⁹

1984 yılında ülkedeki tüm Türklerin asimilasyonunu amaçlayan bu kampanyaya direnen Türkler, Bulgar Komünist Parti yöneticileri tarafından çok ağır bir şekilde cezalandırıldılar. Kimliklerini inkâr etmek istemeyen, dinlerine, dillerine, kültürlerine sahip çıkan Türkler, Bulgaristan emniyet güçleri tarafından tutuklanarak il veya ilçe emniyet müdürlüklerinin hücrelerine, Bulgaristan cezaevlerine ve toplama kamplarına hapsedildiler.

1. Bulgaristan'da Yeniden Doğuş (Soya Dönüş) Adlı Asimilasyon Politikalarına Direnenlerin Tutuklanmaları

Bulgaristan Komünist Partisi yetkilileri kampanyayı tamamladığında, Bulgaristan'da Türk varlığı kâğıt üzerinde yok olmuş ve kuruldukları andan itibaren bazı Bulgar faşistlerinin hayali olan homojen bir Bulgar ulusu ortaya çıkmıştı. Bu değişikliğin kalıcı olmasını ve Türklere verilen isimlerin benimsenmesini sağlamak için çalışmalara başlandı. İlk olarak, Türkler arasında zorunlu isim değiştirme kampanyasına karşı direnç gösteren, bu kampanyayı protesto eden, Türk kimliğini terk etmek istemeyenler tutuklanarak cezaevlerine veya toplama kamplarına gönderildi. Bulgar yetkililer bu tutuklamaları özellikle halka açık mekânlarda, meydanlarda, okullarda, yani insanların yoğun olarak bulunduğu yerlerde yaparak halk arasında büyük bir korku oluşturmak istiyordu. Halk, korkutularak sindirilecek ve bu insanlık dışı uygulamaya direnenler, toplumdaki uzaklaştırılarak cezaevlerinde ve toplama

8 Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria* (London: Hurst&Company, 1997), 98.

9 Hasan Demirhan, "Sözlü Anlatımlarla 1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları," *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 16 (2019): 339.

kamplarında fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalacaklardı.

22 Ocak 1985 tarihinde çalıştığım Dobriç Devlet Hastanesi'ne geldiler. Acilde bir hastaya müdahale ederken başhekimin beni çağırdığı söylendi. Ben de müdahalemi bitireyim, hemen geliyorum dedim. Ancak söyleyen memur müdahaleyi başka birine devretmemi söyledi. Ben de ellerim kanlı bir şekilde acilden çıktım. Koridorda başhekimle karşılaştım. Başhekim bana ismimi hâlâ değiştirmedigimi ve derhâl değiştirmem gerektiğini sınırlı bir şekilde haykırdı. Nasıl değiştiririm ben ismimi? Ben Türk'üm, Türk kanı taşıyorum. dedim. O hâlâ bağıyordu. Ben de siz bizi milliyetçi yaptınız, dedim. Aslında biz bu milliyetçilik konusunu çok konuşmuyorduk. Siz, bizi ayırdınız, bizleri koyu milliyetçi yaptınız diye tekrarladım. O da bana küfretmeye başladı. Ben de dayanamadım, biliyorsunuz insanoğlu bir yere kadar dayanıyor. Sınırle üzerine yürüdüm. Onun yanındakiler ise sivil polislermiş. Beni yakaladılar ve ters kelepçelediler. Seni polis merkezine götüreceğiz, tutukluyoruz, dediler. Polis merkezi şehirde çok yoğun işleyen bir yolun boyundaydı. Beni ters kelepçe ile aldılar ve polis merkezinin önünde herkesin görebileceği demir kapıya bağladılar. Dobriç'te beni herkes tanıyordu. Hastanenin acil servisine gelenler çok olurdu. İnsanlara gidin bakın Kerim'e, nerede? İsmi değiştirmek istemiyormuş. Orada ben göstermelik, ellerim arkada bağlı. Benim orada onurumu çiğnediler. İnsanoğlu onurunla doğar, onurla ölür. Onuru için yaşar. Beni kelepçelediler ki Dobriç'te herkes aklını başına alsın. Bizimle korkuttular insanları. Sindirdiler.¹⁰

Bulgar Komünist Parti yetkilileri ismini değiştirmek istemeyen ve çevresinde etkili olabileceğini düşündükleri Türk öğretmenlerden biri olan Şükrü Altay'ı görev yaptığı Koşukavak Lisesi'nde öğrencilerinin gözü önünde tutukladılar.

28 Aralık 1984 günü, İvan Kırçev adındaki okul müdürü beni odasına çağırdı. Ben gittiğimde zaten odasının kapısı açıktı. Şimdi beni polisler aradı, dedi. Polisler ona okulunda Şükrü Süleyman Mehmet isim konusunu halletti mi diye sormuşlar. O da polislerle biz o konuyu görüştük, konuştuk dilekçesinde imzalayacak demiş. Ben bunun üzerine müdüre dilekçeyi imzalamayacağımı söyledim. Nedenini de söyleyeyim sana dedim. Yarın, öbür gün ben gönüllü olarak imzalamadım, beni dövdüler işkence ettiler ve öyle imzalamak zorunda kaldım diyebilmek için yapmayacağım dedim. Kurbanlık koyun gibi karbonu al, bunu imzala yapamam dedim. Çünkü bu

10 Belene Toplama Kampı tanıklarından Kerim Özgür ile 05.12.2019 tarihinde İstanbul'da yapılan kişisel görüşme.

isim değişikliğini yapmak isteyenler benden daha akıllı değil. Tamam, dedi. Ertesi gün diğer görev yaptığım liseye gittim. Biz cumartesi günleri de çalışıyorduk. Saat 11'de dersim bitiyordu. Birden sınıfın kapısı çaldı. O sırada sınıfta bulunan öğretmen arkadaşım Mehmet'e dedim ki "Bunlar beni almaya geldi." Biliyordum böyle olacağını, bana malum oldu. Kapıyı açınca iki silahlı üniformalı, bir tane de sivil polis okul müdür yardımcısı ile gelerek bir problem için karakola kadar gitmemiz gerektiğini söylediler. Siyah çantamı aldım. İçinde bir iki sözlük vardı. Çıkarken döndüm, sınıfın kapısını ardına kadar açtım ve çocuklara dedim ki: "Çocuklar, bakın bu sahneyi unutmayın." Doğrudan saat on bire yirmi kala tutuklandım ve on bire beş varken Koşukavak Polis Karakolu'nda idim. İki tarafa da polisler dizilmişlerdi. En az on beş tane polis vardı. Biri dedi ki: "Bu mu bizim partimizin siyasetine karşı gelen?" Nasıl başladılar vurmaya, sırasıyla arkamdan itiyorlar ki bir sonraki vurabilirsin. Koridor o kadar geniş değildi. Biraz dar hatırlıyorum. Koridorun sonunda tuvalet vardı, oraya düştüm. Çünkü biri fena hâlde şakağıma vurdu. Sonra bir polis yeter artık dedi. Oradan beni tekrar bekleme odasına aldılar. Yarım saat sonra üçüncü kata çıkardılar. Ailesi Türk düşmanı olan ilçenin Devlet Güvenlik Şefi geldi ve kalbimin üstüne çok sert bir yumruk indirdi. İradem var, kalkmam lazım. Çünkü kalkmazsam üstüme tekme ile çıkacak. Tamam, bir güç buldum ve kalktım. Kalktım ama kulağıma bir yumruk daha indirdi. Zaten kulağımda sağır kaldı. Düştün mü elimize dedi. Sen misin dedi partimizin aleyhine konuşan. Benim parti ile işim yok. Benim bildiğim ben bir Türk'üm, Türk olmak istiyorum, Türk kalmak istiyorum."¹¹

Bulgaristan'da zorunlu isim değişikliği kampanyasına karşı direnebilecek, Türklere önderlik edebilecek aydınların bazıları tutuklandıkları ilk günlerde psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kalırken, bazı Türk aydınlarına da vaatler verilerek Yeniden Doğuş Süreci'ndeki asimilasyon politikalarına karşı direnmek yerine, destek olmaları sağlanmak isteniyordu. 17-18-19 Ocak Alvanlar direnişine¹² katılan Nasıf Mutlu, Bulgar Komünist Parti yetkililerinin vaatler vererek saflarına çekmek istediği Türk aydınlarından biriydi.

11 Belene Toplama Kampı tanıklarından Şükrü Altay ile 16.01.2020 tarihinde Bursa'da yapılan kişisel görüşme.

12 Alvanlar köyünün bu direnişi hakkında geniş bilgi almak için bkz. Hasan Demirhan, "Bulgaristan'ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)," *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (DAE)*, sayı 20 (Güz 2019).

“Bizim bölgede (Gerlova) tarihte yerini alması gereken hakikaten çok acı olaylar yaşandı. Günlerce millet direndi, o büyük orduya karşı direnmek o kadar kolay bir şey değil. Fakat sonunda ordu bölgemizi istila etti ve daha sonra o bölgedeki bütün aydınları tutuklamaya başladı. Ben direnişte ön saflardaydım. O bir hafta boyunca hiç evime gitmedim. Tutuklamaya başladıklarında sadece üniversite veya lise mezunu değil, o köylerde sözü dinlenen, söz sahibi kişiler de tutuklanıyordu. Topyekûn tutuklamalar oldu. Yani kaymak tabakası tutuklandı. Bence tutuklamaların esas amacı milleti korkutmak, yıldırma ve ilerde sorun yaratmalarını önlemektir. Sindirmek istenen sadece bu direnişe katılanlar değildi. Mesela bunlar önceden milliyetçi duyguları güçlü olan insanları tespit etmişler. Hastanede olanlar, bu olaylarda yer almayanlar bile tutuklanıp götürüldü. Bu da aslında bize önceden çok ciddi bir hazırlık yapıldığını gösteriyor. Tutuklanacak olan insanların listeleri önceden hazırlanmış. Ayın 24’üydü (24 Ocak 1985). Ben 1985’te Doğançılar köy okulunun müdürüydim. Tutuklandığım sırada okul yılbaşı tatilindeydi. Ben hazırlık için okula gidiyordum. Arkamdan Smolyan plakalı küçük bir otobüs geldi. Arabanın içinden hakiki deri palto iki görevli indi. Okul müdürü siz misiniz diye sordular. Evet dedim. Beni otobüse zorla bindirdiler. Oradan otobüs döndü. Geçerken diğer köylerden de bir iki arkadaş aldı ve gidiş o gidiş. Sonra emniyet müdürlüğünde uzun süren sorgular, işkenceler başladı. Sliven emniyet garajlarında otuz dokuz gün tutuklu kaldım. Sliven’den Koca Balkan’a doğru çıkan yolun sol tarafına emniyet müdürlüğüne garajlar yapmışlar. Bizi oraya götürdüler. Bu koşullar küçüktü. Beş veya altı kişi zor sığıyordu. Ben o hücreye ilk atıldığımda burada üç günde yatar, çıkarım diye düşünmüştüm. Küçük bir yerde, soğuk ve buz gibi havada tutuluyorduk. Bir spor minderinin sığacak kadar bir hücreydi. Her gün dayak sopa vardı. Tutukluluğumun on birinci gününde beni gece vakti aldılar ve ilçe emniyet müdürlüğüne götürdüler. Bu götürülmem aslında sorgu için değildi. Bunlar kazanma ve ikna etme seanslarıydı. Sorguya gece yarısına kadar ilin ileri gelenleri de katılıyordu. Sorguyu yapan bizim ilin gizli servisinden Kazakov adlı bir yetkiliydi. Bizi sorgularken polisler kapının önünde bekliyordu. Sorgularken ilk önce ikna için partinin büyüklüğünü, bazı tarihçilerin yazılarını, bizim Bulgar olduğumuz hakkında Türk aydınlarının yazdıklarını, bu iddialarını bizim kabul etmemiz gerektiğini, söylüyorlardı. Burada bir psikolojik baskı vardı. Bu ikna seanslarında, bak işte biz seni burada on gündür tutuyoruz. Senin bunu artık anlamış olman lazım, düşünmüş olman lazım. Şimdiye kadar barikatın karşı tarafındaydın. Artık bizim tarafımıza geçmen lazım diyorlardı. Bu ikna seansları çok uzun sürüyordu. Benim sorguma katılanların arasında ilin BKP ideolojik sekreteri Kalinka Yordanova da vardı.

Bu ilin neredeyse en sorumlu kişiydi. İlin millî eğitiminden sorumlu kişiydi. Beni sorgulayıp başka bir koğuşa götördüler. Sonra gecenin bir yarısında tekrar sorgu odasına aldılar. Diyorlardı ki: 'Ey zavallı insan, senin bir evin var, başka bir şeyin yok. Gel bizi dinle kendini, çoluk çocuğunu düşün. Eğer bizimle olursan yarından itibaren seni ilçe millî eğitim müdürü olarak tayin edeceğiz. İl merkezinden sana güzel bir daire vereceğiz. İki kızına da üniversiteyi garantileyeceğiz.' Bu en sonunda yapıyordu. 'Benim vicdanım böyle şeyler kabul etmez, ben ne elde etmek istersem alın terimle elde etmeyi yeğlerim.' dedim. Bu cevabım üzerine gizli servisin şefi birden bozuldu, avazı çıktığı kadar bağırmaya başladı. 'Pişman olacaksın, kendini ve aileni de ateşe atıyorsun.' gibilerden konuşuyordu."¹³

2. Bulgaristan Cezaevlerinde ve Hücresinde Yapılan Fiziksel ve Psikolojik Baskılar

Bulgaristan emniyet güçleri zorunlu isim değişikliğine direnen, protesto eden Türkleri birkaç gün içinde tutuklayarak bağli buldukları ilçe ya da il emniyet müdürlüklerine gönderdiler. Emniyet müdürlüklerinin hücrelerinde veya cezaevlerinde tutulan bu mağdurlar, toplumdan izole edilerek, aileleri ve diğer dostlarıyla görüştürülmediler. Bu hücrelerde ağır işkencelere maruz kalan Türkler, yapılan sorgulamalarda katıldıkları barışçıl eylemlerdeki katılımcıların ve organizatörlerin kimler olduğu, Türkiye ile bağlantıları, zorunlu isim değiştirme uygulamalarına niçin karşı çıktıkları gibi sorularla karşı karşıya kaldılar. Bulgar ismi almak istemeyen, Türk kimliklerini korumak isteyen mağdurlara, kendilerine verilen Bulgar isimlerini gönüllü olarak kabul ettiklerini beyan eden dilekçeler imzalatılmak istendi. Vatan hainliği, Türkiye adına casusluk, Bulgaristan Hükümetini yıkmak için örgüt kurmak, terör faaliyetleri düzenlemek gibi suçlarla isnat edilerek korkutulmaya çalışıldılar. 1984-1989 yılları arasında Bulgaristan cezaevlerinde ve toplama kamplarında kalan mağdurlarla yapılan görüşmelerde, isim değişikliğine direnç gösterenlerin kendileri gibi ailelerinin de tehdit edildiği ve direnmeye devam ederlerse sadece kendilerinin değil tüm akrabalarının da bundan zarar göreceği konusunda korkutuldukları ortaya çıktı. Pek tabii ki yapılan tüm baskılar dirençlerini kırmak ve onları umutsuzluğa sevk ederek azimlerini ortadan kaldırmak içindi. Sorgularda Bulgar emniyet mensupları

13 Belene Toplama Kampı tanıklarından Nasif Mutlu ile 17.01.2020 tarihinde Bursa'da yapılan kişisel görüşme.

tarafından bazı mağdurlara muhbirlik teklif edilmiş, vaatlerde bulunulmuş ve verilen Bulgar isimlerini kabul ederlerse buldukları cezaevlerinden veya toplama kamplarından salınacakları söylenmişti. Mağdurların bir kısmı, bazı arkadaşlarının uygulanan psikolojik ve fiziksel baskılara dayanamayarak bu teklifleri kabul ettiklerini beyan ettiler. Bulgar emniyet güçlerinin tüm zorlamalarına ve vaatlerine karşılık Türk isimlerinden ve kimliklerinden vazgeçmeyen mağdurlar ise cezaevlerinde ve toplama kamplarında, çok kötü şartlara sahip olan hücrelerde ve koşullarda insanlık dışı muamelelere maruz kaldılar. Yeniden Doğuş (Soya Dönüş) Projesi döneminde (1984-1989) cezaevlerinde ve toplama kamplarında kalanların aktardığı bilgiler Bulgaristan Komünist Parti yöneticilerinin faşizan uygulamalarını tüm açıklığıyla göz önüne sermektedir.

Bulgar Komünist Parti İdarecileri, asimilasyon politikalarına direnç gösteren Türklerin hepsini kadın, erkek, yaşlı, çocuk demeden sert bir şekilde cezalandırdı. Cezaevlerine düşenler işlemedikleri suçlarla itham edilerek korkutulmaktaydılar. Alvanlar direnişine katılan Cumadiye Yıldız da köylerinde maruz kaldıkları şiddeti, bu insanlık dışı muameleyi Türkiye Cumhuriyeti yetkililerine bir mektup yazarak şikâyet etmek ve Türkiye'den yardım talep etmek istemişti. Ancak bu mektup Bulgar Komünist Parti yetkilileri tarafından ele geçirilince Cumadiye Yıldız, Bulgaristan aleyhine casusluk yapmak suçuyla cezaevine gönderildi. Cezaevinde hiçbir annenin, hiçbir insanın yaşamaması gereken fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kaldı.

Alvanlar'daki direnişten sonra Bulgar güvenlik güçlerinin arabaları köye geldiler. Dışarıya çıkamıyorum, suya gidemiyorum. Don istemiyorlar, ayağında etek giyeceksin. Biz de alışık değiliz, işe gidiyoruz, erik topluyoruz. Şalvar giydirmiyorlar. O ara öyle sıkıyönetim şeklinde geçti. Hepimiz korkuyoruz. Neyse birkaç ay böyle geçti. Bir gece çok canım sıkılıyor. Eşim yattı, uyuyor. Ben kalktım, kız var benim kasabada okuyor. Hemen büyük defterinden birkaç yaprak kopardım. Türkiye'ye bize yardım göndersin, bizi kurtarsın diye bir mektup yazdım. Benim kardeşim Burgaz Limanı'nda çalışırdı. Oraya Türk gemileri de gelirdi. Dedim şimdi çocuğuma, bunu al, dayına götür. Kardeşim o sıralarda Alvanlar'daydı. Türkiye'deki bakanlığın adresine kadar buldum. Bu mektubu dayına ver. Türk tayfalara verebilirse versin, veremezse yaksın dedim. Eşim bir ara uyandı, yazma dedi. Ben yine de yazdım. Ne yaşadysak Alvanlar'da hepsini belirttim. Kardeşim tamam demiş, ama mektubu verememiş.

Vermeyince mektubu da yakmamış. Köyden bir başkası da ona mektup vermiş, benim ondan haberim yok. Bunları kardeşim yastığının altına koymuş. Daha sonra diğer mektubu veren Mehmet adındaki köylümüz sorgulanırken mektuptan bahsetmiş. Onlarda gitmişler, kardeşimin yastığının altına mektupları bulmuşlar. O sırada kardeşimde köydeymiş. Onu tutuklamışlar. Mektubun birini kimin yazdığı belli, ancak benim mektubu kimin yazdığı belli değil. Ben mektuba ad falan yazmadım. Kardeşimi aldılar. Ama biz ne için alındığını bilmiyoruz. Çocuğu döve döve söylesiyorlar. Kırkıncı gün kardeşim, ablam mektubu verdi diye söylemiş. 11 Temmuz 1985'te bizim eve dört araba polis geldi. Bir odaya beni, bir odaya kızımı, diğer odaya gelini koydular. Torunlar benim elimde. Silahları bize doğrulttular. Sonra bütün evi aradılar. Türkçe ne bulduysalar topladılar. Her yeri dağıttılar. Bulgarca bir kitap da vardı, Hz. Adem'in kitabı, onu da aldılar. Onu bırakın, dedim. Sen konuşma dediler. Biz yeni ev de yapmıştık. Eski eve de gittiler, orayı da aradılar. Bana soruyorlar yeni ev yapmışsınız, araba almışsınız. Ben diyorum araba almak için her sene 3,5 dekar tütün dikiyorum. Ayrıca eşimle birlikte çobanlık da yapıyorum. Koyun kırkmaya gidiyorum. İki maaş alıyoruz. Ben bir öksüze geldim, ama çok çalıştık dedim. Gavur hayır diyor, bunlar bu çalışmayla yapılmaz. Benim Türkiye adına casusluk yaptığımı, Türkiye'den para aldığımı düşünüyorlar. Sonra eşim ile çocuğumu almışlar. Bende hamile o zaman. Doktora gideceğim. Muhtarlıktan ayın 13'ünde geldiler (13 Temmuz 1985). Ben de o gün Sliven'e gidecektim. Eşim ve çocuğum içeride zaten. Beni de gelini de tutukladılar. Sonra gelini saldılar. Bana dediler mektubu kim yazdı. Ben yazdım dedim. Bana bir kâğıt verdiler, yaz dediler. Ben de yazdım. Tamam dediler, bu yazmış. Beni yirmi gün Sliven'de tuttular. Orada dövmediler. Soruyorlar, neden yazdın? Niçin yazdın? Oranın amiri bunu alın hapishaneye götürün dedi. Birileri bizim hakkımızda mektup yazmış ve bizde silah ve altın olduğunu söylemiş. Ondan sonra beni salmadılar. Durmadan sorguluyorlar. Beni üç kere mahpustan sorguya getirdiler. Eylül ayında tekrar eşimi ve çocuğumu hapse almışlar. Beni de yanlarına götürdüler. Emniyetin başkomiseri sorgulamaya başladı. Sorguda bana mektubu sormuyor, ama bu sefer altını ve silahı soruyorlar. Masanın başına oturdu silahını çıkardı. İki tane de kurşun koydu. Sinek kadar tepiş dedi, seni vuracağım. O ne kadar patlatabilirdiye, ben otuz altı tane saydım. Copla bu benim sol tarafıma vurdu. Ben sendeledim, gelini görmek ister misin, dedi. Ben gelini ve kızı görünce iyice şaşaladım. Sonra suratıma tokat etti. Sonra beni kapadılar. Sliven emniyetinde beşinci kata götürdüler. Bir ay kadar orada kaldım. Yalnız kaldım, çürükler geçsin diye herhalde. Kızla gelini 15 gün tutmuşlar göndermişler. Ben dedim ona, beni dövüp durma ben

dört aylık hamileyim. Bu sefer yalan atıyorsun diye daha çok dövdü. Kaldığım yere hücreye ekmek getiriyorlar, ancak yemek yiyemiyorum. Kafamı tarayacak tarak yok. Saçlarımı yola yola kel kaldım. Hiç saçım kalmadı. Banyo yok, ben dört aylık hamile bana banyo vermiyorlar. Başkalarına veriyorlardı. Bu süre içerisinde hep sorguladılar. Ben hamile deyince bir kadın doktor getirdiler. Kadın benim tansiyonuma baktı. Ben hamileyim, beni bu kadar dövdüler, dedim. Yalan yapıyorsun, dedi. Oradan çıktık, giderken ben eşimin ve çocuğumun elbiselerini gördüm. Neden bakmışım diye gardiyan bana bir tekme vurdu. Orada kadın baktı bana hamilesin dedi. Ondan sonra beni iki Bulgar kadının yanına koydular. Emniyetteyim. Bulgar kadınlar dediler ki senden önce kızın buradaydı, ancak kızının aklı iki kere gitti dediler. O beni daha çok yaraladı. Haftada bana iki kere elbise getiriyorlardı. Sırtım kanıyordu. Ancak bana banyo vermiyorlardı. Kızanlarım yeni elbise getirmeden önce ben akan kanları görmesinler diye bir gece önceden atletimi yıkıyorum, kurutuyorum. Kızanlarım üzülmesin diye. Sonra cezaevine götürüldüm. 1986 Şubat'ın altısında veya yedisinde mahkememiz vardı. Ben bilmiyorum eşim ve çocuğum sağ mı? Onlar da benim yaşayıp yaşamadığımı bilmiyorlar. Onlar da mahpusta. Mahkemenin ilk gününde çocuklarımı gördüm Küçük kızıma dedim, ablanı, yengeni dinleyeceksin. Neden öyle demişim diye bana bağırıyorlar. 7 Şubat 1986'da oğluma üç sene, bana ve eşime beşer yıl verdiler. Aldık cezayı, mahkemede bize bir şey sormadılar. Çobanlık yaptığımız yerdeki brigadir (ziraat sorumlusu) bizim hakkımızda iyi şeyler söyledi. Ama dinlemediler. Çocuklar 12 Şubat'ta beni görmeye geldiler. Ondan önce beni doktora götürdüler. Orada üç saat boyunca beni ayakta tuttular. Benden çocuğu istiyorlar. Olunca onlara vermeliymişim, evde çocuğa bakacak kimse yokmuş. Ağası mahpusta, ben mahpusta, babası mahpustaydı. Ben razı olmadım. Çocuğum bana dedi ki; Bunlar mahkemede senden çocuğu isteyecekler sen razı gelme. Bizim kanımız bunlarda kalmasın. Sizi tilki enceğini taşır gibi taşıyacağım, Bulgar Hükümetine bırakmayacağım. Ben de tamam dedim. Biz cezaevinde çalışırdık. Ama işe gitmeden önce beni sabah yarım saat, akşam yarım saat hep sorguluyorlar, benden çocuğumu istiyorlar. Ben hayır dedim. Ben diyorum ki ona bakacak gelinim, kızlarım var. Bana diyorlar, kızlar kocaya gitti, gelin kaçtı, torunlar sokakta kaldılar. Vermeyeceğim dedim. Sonra kızlar görüşe gelmişler, ben ağlamaktan konuşamıyorum. Kızıma dedim çocuğu benden istiyorlar, siz bakamayacağınız dedim. Bunlar başladılar ağlamaya, hayır dediler, biz daha olduğu gibi onu alacağız bakacağız, veremezsin çocuğu. Benim çocuğum 18 Şubat'ta dünyaya gelecek. Beni doktora götürmüyorlar. Benim suyum geldi. Belki biraz daha dursam öleceğim. Orada iyi bir Bulgar vardı gardiyan. O doktora gitmiş

demiş ki, eğer bu kadın ya da çocuk ölürse hesabını yap. Senin bunları öldürdüğüne şahitlik edeceğim. Öyle deyince beni aldılar. Çocuk dünyaya geldi, hastanede doğdu. Çocuktan hiç ses çıkmıyor. Ben ölü doğdu zannettim. Beni kalabalık bir odaya götürdüler. Kaçaçağım sanki o hâlde. Çocuğu ikiüç gün bana göstermediler. Çocuk öldü mü, attılar mı bilmiyorum. Bir Türk vardı orada yatan ona dedim, çocuğumu görmek istiyorum. Söyle hemşireye göstersenler tamam dedi. Beni aldılar çocuk kuvözde, ağzında, genzinde ikişer hortum var. Pislik dolmuş kızan. İçi temizleniyor. Bir hafta sonra geldiler, beni hastaneden aldılar. Götdürdüler mahpusa benim yatağı pencerenin önüne almışlar. Pencere yok. Kar yağıyor. Bir battaniye verdiler. Üzerime bir karış kar yağıyordu. Öte çekecek oluyorum, hemen bağıyorlar. Bütün hastalıklardan oldu bende, romatizma, şeker, tansiyon. Çocuğu emzireceğim çocuk emmiyor, parmağım ağzında diğer elim göğsümde. Sonra yaşlı bir teyze vardı, ne yapacağım dedim. Bana dedi ki merhemle onun çenelerini ovala. Sonra iki ay oldu ve emmeye başladı. Beş ay kadar çocuğumu emzirdim. Sonra beni işe gönderdiler. Orada bakıcı vardı. Sonra amirleri beni çağırdı. Çocuğunu bakım evine vereceğiz, sen çıkınca oradan alacaksın dediler. Ben kabul ettim. Ondan sonra çocuğumu yakın yere değil de Gabrova'ya göndermeye kalktılar. Çok uzaktı. Ben düşündüm, ne yapayım dedim. Ben dedim onu eve vereceğim. Kızımın çalıştığı yere mektup yazdım. Arabamız vardı. Ancak kimse korkudan bizi görmeye gelmiyordu. Şoför bulamıyoruz. Sonra şoför bulunca 2 Ağustos 1986'da çocuğumu kızlara teslim ettim. Ben cezaevinde kaldım. Beni yüksek mahkemeye verdiler. Orada iki yıl indirim aldım. Sonra 24 Eylül 1987'de mahpustan çıktım. Ben tamamladım cezamı, oğlum benden üç ay sonra, eşim daha sonra Türkiye'ye gelirken mahpustan çıktı. Çıkınca da üç sene sabah akşam muhtarlığa gidip imza attık, biz ev hapsindeydik.¹⁴

Bu olayı dünyaya duyurmak için arkadaşları ile 3 Ocak 1985 tarihinde Burgaz Türk Konsolosluğunun önünde barışçıl bir gösteri yapmaya planlayan Seydali Aliş Akgün, 4 Ocak 1985 günü tutuklandı. Burgaz emniyetinde sorgulanan ve ağır işken celere maruz kalan Seydali, buradan Belene Adası'na nakledildi. Belene Adası'nda arkadaşları ile birlikte tecrit hücrelerine atılan Seydali, 25 Temmuz 1985 tarihinde Belene Toplama Kampı'ndan alınarak Sofya'ya götürüldü. Sofya'da dört ay sorgulanan Seydali, arkadaşı Ahmet Haşimov ile birlikte Burgaz ilinde Bulgaristan Komünist Parti lideri Todor Jivkov'a yazdığı bir mektup dolayısıyla 12 Kasım 1985 tarihinde

14 Sliven Cezaevi tanıklarından Cumadiye Yıldız ile 29 Nisan 2016 tarihinde Çorlu'da yapılan kişisel görüşme.

mahkemeye çıkarıldı. Seydali ve arkadaşı, bu mektubu 1983 yılında, ülkede “karışık aile” adı altında zorunlu olarak isimleri değiştirilen komşularının haklarını savunmak ve yaşananlar karşısında tepkilerini dile getirmek için kaleme almışlardı. Burgaz ilinde görülen mahkemenin ardından Seydali beş yıl ceza aldı ve 1986 yılının Nisan ayında Eski Zağra Hapishanesi’ne gönderildi.

Mahkeme sonucunda ben beş ay ceza alınca beni Eski Zağra Hapishanesi’ne altıncı müfrezeye gönderdiler. Burada siyasi mahkûmlar yatmaktaydı. 1986 yılının Nisan ayı idi. Eski Zağra’da idim. Eski Zağra’da şartlar o kadar kötü idi ki Belene Adası’nı aramaya başladım. En azından orada hava teneffüs ederdik, güneşi görürdük. Hayvanların sesini işitirdik. Eski Zağra’da çok sıkıydı. Üç ayda bir görüşme vardı. Koğuşlarda 3-4 kişi kalırdık. İşe giderdik. İşte zehirli lehimler yapardık. Havası çok kötüydü o lehimin. Eski Zağra’nın %90’ ı da Türk’tü. Psikolojik bakımından tek hücrede kalmaktan çok daha iyiydi. Konuşurduk, birbirimize cesaret verirdik. Bunlarda geçecek derdik. Aramızda 20 sene alanlar vardı. Ben onların yanında kendimi şanslı hissederdim. Eski Zağra’da ben üç sene kadar kaldım. Orada çalışınca üç gün işlersen, bir gün yerine sayıyorlardı. Yemekler Belene’ye bakarak daha iyiydi. Cezaevinde yabancılarda vardı. Ayda bir kere kantinimiz vardı. Televizyonumuz cumartesi günü iki saatti. Haberleri seyrederdik. Duşa 15-20 günde bir götürürlerdi. Elbiseler çizgili, iç çamaşırları üç aylık görüşlerde alırdık. Bir de üç kilo kadar yiyecek alabilirdik. Hapishanelerde Türkçe konuşmak yasaktı. Eski Zağra’da görüşmeleri tek kişi olarak yapardık, kameralar çeker üç, dört tane polis etrafında olurdu. Annem ilk geldiğinde bana Türkçe nasılsın, çok bitkin görünüyorsun dedi. Polisler geldi. Hemen görüşme kesildi. Annem de üç ay olmuş oğlunu görmüyor. Çıkmak istemedi, zorla sürükleyerek çıkardılar. Annemi çıkarırlarken ayağı kapıda sıkıştı. Sonra bana ceza verdiler. Benim görüşmem altı ay sonra oldu. Bir görüşmede sırayla dört kişi ile görüşebiliyorduk. Annem de o altı ay içerisinde öldü. Bir daha görüşmek nasip olmadı. Beni annemin cenazesine de göndermediler. Sadece Bulgaristan’da Türk kalmak istediğim için döndüğümde anneciğimin saçlarını okşayacağıma, gittim mezar taşını okşadım.¹⁵

Bu dönemin tanıklarından biri olan ve bugün Tekirdağ’ın Çorlu ilçesinde ikamet eden Mehmet Vatansever de Bulgaristan’da cezaevi hücrelerinde en ağır şartlarda

15 Belene Toplama Kampı ve Eski Zağra Cezaevi tanıklarından Seydali Aliş Akgün ile 14.12.2019 tarihinde Babaeski’de yapılan kişisel görüşme.

yaşamaya mecbur bırakılanlardandı. İsim değişikliği uygulamalarından önce bir köyde PTT şefi olarak çalışan Mehmet Vatansever, yaşanan hukuksuzluk ve insan hakları ihlallerini Türkiye'ye duyurmak için Türk konsolosluklarıyla düzenli olarak görüşmeler yapmış ve Türk yetkililere düzenli olarak bilgi aktarmıştı.

Ben Çufaköyü'nde PTT Şefiydim. Her 28 günde bir ilçeye, Preslav'a gidiyoruz. Genellikle de eğer ayın biri pazar gününe gelmezse o gün evraklarımızı götürüyoruz. Talimat geldi. Ayın birinde muhasebe toplantısına gelirken bütün emeklilerin karneleri de getirilecek dendi. Ben, bana bağlı olan 300-400 emeklinin dosyasını çantama aldım, otobüse bindim, kasabaya gittim. Tarih 1 Mart 1985'ti. Bu tarihte bizim köylerimizde isim değiştirmeler bitmişti. Devletin resmi açıklamasına göre hiçbir yerde kan akmadan, herkes gönüllü olarak kökenine dönmüştü. Toplantı sonrasında bizim bölgenin müdürü yerinden kalktı, yanıma geldi. Bana yanındaki kişileri göstererek; "Meslektaşım, sen o dosyaları bize ver, bu arkadaşlar seninle biraz görüşmek istiyor." dedi. Ben dosyaları verdim. Daha kapı yanına varmadan hemen tuttular ellerimi, şak diye kelepçelediler. Beni evde de tutuklayabilirlerdi. Ancak beni altmış yetmiş PTT müdürünün yanında tutukladılar ki herkes bundan haberdar olsun ve insanları korkutsunlar. Beni sivil polis arabasına koydular, İlçe Emniyet Müdürlüğüne götürdüler. Hemen kelepçeleri çıkardılar, soyun dediler. Bana patiskadan bir elbise verdiler. Üzerimde sadece 40-45 lira para ve bir de kasanın anahtarı vardı. Kalem, kâğıt, saat ne varsa hepsini elimden aldılar, hiçbir şeyim kalmadı. Sadece ayakbılarım kaldı. Onların da bağcıklarını aldılar. Dügme varsa yutmayayım diye aldılar. Sonra aşığıda bir hücreye kapattılar. Çok karanlıktı. Sonra saat kaçtı bilmiyorum o karanlık hücreden çıkardılar. Diğer elbiselerimi geri verdiler, kelepçelediler yine, sonra başka bir arabaya koydular. Oradan Şumnu'ya geldik. İndirdiler, kelepçeleri çıkartıp soktular beni içeriye. Sadece teslim ederken dedi ki: "Bunu Sofya'dan Albay Kostof'un talimatıyla tutukladık." Sofya ile talimat veriyor, il, bizim ilçe istihbaratçısına. Yani benim tutuklanmam Sofya'dan emredilmiş. Ben Şumnu'daki hücrede kırk altı gün tek başıma kaldım. Sıvalar pıtırılı pıtırılıydı, dayanamıyorsun. Altında şıpır şıpır sanki su sızıyor, daracık bir yer. Kapıyı açıyorsun, iki adım atıyorsun o kadar. Kapıda elim kadar bir delik var, kalın demirden, koridordan ışık girsin diye. Işık yoktu, koymuyorlar. Elektrikle kendini yakıp öldürmeyesin diye ışık koymuyor. Hücrede bir tahta var onun üzerinde bir plastik bidon ve bir plastik kova vardı. Kova kapaklıydı. O senin tuvaletin. İçinde de bir litre su var. Kapıdan ufacık bir ışık geliyordu, böyle yürüyordum. Konuşmayı unutmamak için de bine kadar sayıyor, binden de geriye doğru

sayıyordum. Sabah olduğu zaman gelip kapıyı açarlardı. Kendi kendine konuşur-
san sopayla vururlardı. Gülersen suçtu. Konuşmak, şarkı söylemek yasaktı. Gündüz
yatmak yoktu. Ranzayı kilitliyor, akşamları açıyordu. Dayanamıyorsun. Pıtırılı duvar,
altında rutubet var. Tahta ranzada bir tane battaniye vardı. Battaniye seni ısıtacağına
nemden daha çok üşütüyordu. İçerisi çok pis kokuyordu. Yine sabahları içeriye gel-
diğinde eline kovayı alıyorsun, yürü diyor, yürüyorsun. Tuvalet için iki dakika veri-
yordu. İki dakikada yüzünü mü yıkayacaksın, büyük tuvaletini mi yapacaksın, küçük
tuvaletini yaptığın kovayı mı boşaltacaksın, su mu dolduracaksın? İki dakika dolunca
başlıyor bağırma: “Burası otel mi, tatil yeri mi? Durma daha!” diyor. Zaten daracık
yer, bodrum kat. Diğer odalardakilerle duvarlara tık tık vurarak anlaşıyorsun. Bir kere
vurursan “a”, iki kere vurursan “b”. “Aa burada Habil duruyormuş.” diyorsun. Gece
mi gündüz mü belli değil, kelepçeleyip sorguya götürüyor. Günde iki kere, gece üç
kere sorguya çıkardıkları oldu. Alıyor seni “Kalk!” diyor, götürüyor. Sorguda soru-
yor: “Niye direndin? Niye örnek olmadın? İş üstüneyken niçin Türk Konsolosunu
aradın? Kaç kere aradın? Ne zaman onlarla tanıştın? Hangi ülkelere nasıl bilgi verdin?
Masa üstünde cetvel var. Ya da masada ne varsa, polislerin copları da var, ayakları-
la da vuruyorlardı. Ama çürütmeyecek şekilde vuruyorlardı. İz bırakmıyorlardı. Bir
sürü taktik denediler benim sorgularımda. Bazen sorguyu iki kişi yapıyor. Biri dövü-
yor diğeri gelip diyor ki: “Ya ne bu tıkırtı. Niye dövüyorsun? Bu adam iyi adamdı,
Bulgaristan’a iş yapardı.” Döven arkadaşımı tutuyor, beni kurtarıyordu. Sonra beni
dışarı çıkarıyor, kahve söylüyor, misafirimiz gelmiş diyordu. Sigara, çikolata ikram
etmeye çalışıyordu. Bana doğruları söylersen iki satır yazı yazarım seni kurtarırım
derdi. Biri kurtarıyor, biri dövüyordu. Hemen hemen her gün dayak yedim. Aile
ile de görüşmek yoktu. Evdekiler bir hafta on gün nerede olduğumu bilememişler-
di. Dövmenin yanında bazen beni tehdit ederlerdi. Buradan çıkmak yok, ölüm var.
Kimse seni bilemeyecek derlerdi. Yemek olarak bazen bir tane gofret bırakıyor veya
bir parça tuzlu ekmek veriyorlardı. Bazen de balık kafası, tavuk bağırsağı, tavuk ayağı
bunun gibi sakatları bırakıyordu. Kırk altı gün o zindanda durdum. Savcı yok, kim-
seyi görmek yok. Sadece sorgu ve dayak vardı.¹⁶

3. Bulgaristan Toplama Kampları

Toplama kampı, cezaevinden farklı olarak herhangi bir hukuksal sürece ya da

16 Belene Toplama Kampı tanıklarından Mehmet Vatansever ile 10 Ocak 1920 tarihinde Çorlu’da yapılan kişisel görüşme.

mahkeme yargısına tabi tutulmaksızın, siyasi bir otorite tarafından belli bir kategori içerisine sokulan bir grup insanın belli sürelerle kapatıldığı, çalıştırıldığı ya da yok edildiği yer olarak nitelendirilebilir. Dünyada özellikle otoriter yönetim benimseyen ülkelerde birçok örneğini görmek mümkündür. Bulgaristan'da 1945 yılından 1989 yılına kadar faaliyet gösteren bu toplama kampları, Sovyetler Birliği'nde kurulan ve yönetim adından dolayı GULAG (Çalışma Yoluyla İslah Kampları ve Kolonileri Genel Yönetimi/Glavnoe Upravlenie İspravitelno-Trudovih Lagerey-i Koloniy)¹⁷ olarak isimlendirilen yapılar örnek alınarak inşa edildi.

Bulgaristan'daki toplama kampları 1945 yılında TVO (Trudovo Vizpitateľno Obştejtie/Emekle Terbiye Etme Yurdu) adı ile kuruldu. İlk kurulan kamp SvetiVrač Toplama Kampı'ydı. Bu kamptan sonra Bogdanov Dol mevkinde, Kutsian açık demir ocaklarında bir toplama kampı daha faaliyete geçti. Bundan sonra Loveç, Skravena, Bobov Dol, Bogdanov Dol, Rositsa, Bosna, Nojarevo vs. adlı kamplar kurulmaya başlandı. Bulgaristan'da kurulan toplama kamplarının amacı kampa getirilen bireyleri toplumdaki izole etmek, buralarda uygulanan baskıyla tutukluların siyasi ve toplumsal tutum ve davranışlarını değiştirmektir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu kamplardaki ölüm oranları Nazi ve Sovyet kampları ile karşılaştırıldığında yüksek değildi. Aslında toplama kampları bu yönleriyle tutukluların kamp sonrası yaşamlarını hedef alıyordu.¹⁸

17 Sovyetler Birliği'nde GULAG olarak isimlendirilen toplama kampları zinciri, 1917 devriminden sonra ortaya çıkmış ve bütün ülkeyi kuşatmıştı. Bu kampların açılma amacı ülkeye "kültürel temizlik" ve "ekonomik gereksinimler" doğrultusunda hizmet etmektir. Rusya'da sosyalist devrim ile birlikte "kooperatifleştirme" süreci başladı. Kooperatifleştirmeye direnenler, rejim muhalifleri ve rejim muhalifi olabileceği düşünülenler toplama-çalıştırma kamplarına gönderildiler. Bu kamplardaki çalıştırmalar, ülkenin ekonomik gereksinimlerini karşılamak için de görmekteydi. Ancak Sovyetler Birliği ve diğer komünist ülkelerin siyasi sınırları içinde kalan alanda zorunlu iş yaptırılan toplama kampları vb. yapıların varlığı bugün de inkâr edilmemektedir. Bu yapılar toplama kampı olarak değil, "düzeltme" ve "yeniden-egitime" kampları olarak adlandırıldılar. 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra yavaş yavaş kapatılma sürecine girdiler. Bilgi için bkz. Vildane Özkan, "Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Siyasi Otorite ile Ulusal Türk Azınlığı Arasındaki Güç İlişkileri Bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-1986)" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010) s. 39-41.

18 Hasan Demirhan, *Belene Adası, Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı* (İstanbul: İlgü Kültür Sanat, 2020), 33-35.

3.1. Belene Toplama Kampı

1984 yılının Aralık ayında Belene Adası'na getirilmeye başlanan tutuklular, kış ayının soğukluğuna bakılmadan cezaevinin idare bölümünün önünde çırılçıplak soyulmuşlar, bazen soğukta kapının önünde bekletilmişler ve kayıtları yapılarak kendilerine cezaevi elbiseleri verilmişti. Adaya ilk gelenler, kendileri için hazırlanan herhangi bir koğuş bulunmadığından, adli suçluların hapsedildiği Belene Cezaevi'nin depolarına yerleştirildiler. Tutukluların kaldığı bu odaların bazılarında ranzalar dahi yoktu. Çok soğuk ve pis odalarda kendilerine verilen battaniyelere sarılarak uyuma ve ısınmaya çalışan tutuklular, şubat ayının sonlarına doğru cezaevi idaresinin bir binayı boşaltmasıyla cezaevi koğuşlarına geçtiler. Hücrelerde yemek, tuvalet ve ısınma sorunları ile karşı karşıya kalan mağdurlar çok zor zamanlar geçirdi.¹⁹

Belene Cezaevi'ne geldiğimizde gardiyanlar havanın -29, -30 derece olduğunu söylüyorlardı. Kaldığımız hücrelerin pencerelerindeki camlar kırılmıştı. Pencerelerin dış tarafında demirler vardı ve dışından da teneke ile kaplanmışlardı. Hücrenin içerisinde devamlı yanan bir lamba vardı. Her hücrede bir kova bulunuyordu. Belene Adası'ndaki ilk günlerimizde cezaevinde tuvalete gitmek yoktu. Bütün ihtiyacımızı o kovada görüyorduk. İnsanlar kalabalıklaşınca nöbetle tuvalete çıkmaya başladık. İçeride ısınmak için kalorifer petekleri vardı. Ancak yanıp yanmadığı belli değildi. Petekte ben hiç ısındığımızı bilmiyorum. Kendini ısıtmıyordu. Hücrelerde üçlü ranzalar vardı. Bize bir battaniye ve bir çarşaf verdiler. Gardiyanlardan biri -29 derece, dışarısı donuyor dedi. İki kişi bize o gece battaniye dağıttı. Adam sabaha karşı battaniyeleri topladı. Gece o kadar soğuk ki donmamak için uyuyamıyorduk. Aynı ranzada iki kişi yatıyorduk. Bir minderi üzerimize alıyoruz, iki battaniye üzerimizde sarılı, bir yataкта yatıyorduk. Birbirimizin ısısından yararlanmak istiyorduk. Belene Cezaevi'nde bize verilen yemek ölmeyecek kadardı. Bir kâse yiyecek verirlerdi. Sabah çon, yanında peynir gibi bir şey vardı. Akşam fasulye falan çıkıyordu. Et ne yediğimizi bilmiyoruz zaten. Yemeklerde domuz kılları, kulakları vardı. Bir dilim ekme verilerdi. Ekmeğin kurtlusu da geldi, küflüsü de. Yılbaşı gecesi dediler ki size sürpriz var. Bu akşam size özel yemek vereceğiz. Bir kâse içinde çorba verdiler. İçinde tavuğun tırnakları vardı. Et olarak bunu koymuşlar. Yılbaşına özel yemek buydu. Yemeği çok takmıyorsun bile. Her gün hücreye geliyorlar ve bizi çekiştiriyorlardı. İsim değiştireceksiniz diye listeler

19 Hasan Demirhan, *Belene Adası, Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı*, 65.

geldi. 27 Aralık'ta ben Belene'ye geldim. 29 Aralık'ta bizim köyü basmışlar. Benim adımları da değiştirmişler. Belene'ye gelince bize isimlerinizi değiştirin dediler. Bizde onlara biz değiştirecek olsak buraya gelmezdik zaten dedik. Böyle söyleyince bizi bir saat, bir buçuk saat dövdüler. Mesela ben Sofya'da 24 saat dayak yedim. Getiriyorlar götürüyorlar. Belene'de öyle değil günde 1 saat, 1,5 saat dövüyorlardı. Dayak atıyorlar ifade istiyorlardı. Belene'de ilk günlerde banyo yapamıyorduk. Duş haftada veya on günde bir iki dakikaydı. Hücrelerde berbat bir koku vardı. Hücrelerin altı betonu. İkinci ranzada yatmak şanstı. Üzerimize incecik bir gömlek vermişlerdi. İkinci öbeğe geçene kadar hep sorgulandık. Her sorguda döverlerdi.²⁰

Belene Kampı mağdurları ancak 1985 yılının Mart ayında tıraş olma, banyo yapma ve çamaşırlarını değiştirip yıkama imkânına kavuştular. Nisan 1985 itibarıyla Belene Cezaevi'nde (I. Obekt) izole derecesi düşürülmeye başlandı. Tutuklular, gezinti amaçlı hücrelerinden çıkarıldılar ve komşu hücrelerdeki tutuklularla görüşmelerine izin verildi. 20 Nisan tarihinden sonra adanın içinde ve Belene şehrindeki işlerde çalıştırılmaya başlandılar. Bu dönemde yakınlarına ilk defa mektup göndermelerine izin verildi ve ziyaretlerin de başlayacağı duyuruldu. Tutuklular yaklaşık dört ay boyunca cezaevi hücrelerinde kaldıktan sonra nisan ayının sonuna doğru Belene Toplama Kampı'na sevk edildiler.

Belene Toplama Kampı'nın şartları, cezaevi ile karşılaştırıldığında çok daha iyiydi. Tutuklular burada bir saat kadar dışarıda gezme hakkına sahipti ve güneşi görebiliyorlardı. Tuvalet ihtiyacı için artık odadaki kova değil, katlarda bulunan tuvaletler kullanılıyordu. Binaların ışıkları gece saat 21.30'daki sayım bitirildikten sonra 22.00'de kapatılıyordu. Elektrik sistemi emniyet mensuplarının kaldığı binada bulunuyordu ve oradan söndürülüyordu. Sabah saat 5.30'da elektrikler zil sesi ile açılırdı. Bundan sonra mahkûmlar tuvalete çıkarlar, ardından kahvaltı için yemekhaneye giderlerdi. Tutukluların kaldığı hücre kapıları ilk aylarda kapalı tutulmuş, ancak daha sonra açık bırakılmıştı. Tutuklular hücreleri serbestçe ziyaret edebiliyordu. Belene mağdurları çoğu zaman gardiyanlar binadan ayrıldıktan sonra merdiven aralarındaki boşluklara toplanıp kendi aralarında şarkılar, marşlar söylüyor şiirler okuyorlardı.

20 Belene Toplama Kampı tanıklarından Rıfat Yağcı ile 09.05.2016 tarihinde İstanbul'da yapılan kişisel görüşme.

Böylece direnme güçlerini arttırıyorlardı.²¹

İkinci bölükte (Belene Toplama Kampı) şartlar daha kolaydı. Duşlar vardı, kapılar açıktı. Koğuşlar daha ferahtı. Ziyaretçilerimiz gelirdi. Bazıları için her ay vardı. Bana iki ayda bir ziyaretçi hakkı vermişlerdi. Ziyaretçilerimiz geldiğinde bizi Belene şehrine götürürlerdi. Aramızda cam vardı. Normalde ziyaretlerde Türkçe konuşmak yasaktı. Birçok arkadaşın tek kelime Türkçe söylediğinde görüşmesi kesilmiş. Ama ben annemle Türkçe konuşabiliyordum. Bağırıyordum, annem Bulgarca bilmiyor derdim. İkinci bölüğe geçtikten sonra bizi çalışmaya götürmeye başladılar. İlk olarak nükleer santralin inşaatında çalıştık. Biz iş yerlerinde çalışırken etrafımızda otomatik silahlı polisler ile köpekler gezerdi. İnşaatlarda tuğla taşıdık, sıva yaptık. Bazen de tarım işlerinde çalıştırıldık.²²

Kampta tutuklu bulunan mağdurların düşüncelerini değiştirmek ve onları ikna etmek için sık sık toplama kampının yemekhanesinde konferanslar düzenlenirdi.

Belene'de akşam işten yorgun argın dönüyordun. Bizi kampın yemekhanesine toplarlardı. Genellikle Plevne'den gelen konuşmacı bizlere tarih konusunda bir şeyler anlatırdı. Anlattıkları saçma sapan, gerçek dışı bir tarihti. Bizi attıkları yalanlarla ikna etmeye çalışıyorlardı. Anlattıklarının özeti şuydu: Osmanlı zamanında Bulgarların nasıl Müslüman yapıldığı, Türkleştirildiği. Birçok uydurma delillerle bunu ispatlamaya çalışırlardı. Aramızda bu yalanlara dayanamayıp kalkan herhangi birisi onların söylediklerine itiraz ederse çok ağır şekilde cezaya çarptırılırdı. Büyük olasılıkla kart-sere (tecrit hücreleri) gönderilirdi.²³

Belene Adası'nda cezaevi ve toplama kampının dışında Zastava denilen bir tecrit kampı da bulunmaktaydı. Tecrit kampı adanın Romanya tarafında, Tuna Nehri yakınında eskiden askerî bir kamp olarak kullanılmış bir yerdi.²⁴ Tecrit kampının şartları toplama kampına göre daha ağırdı. Tecrit kampında kalan mağdurların aileleri ile

21 Hasan Demirhan, *Belene Adası, Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı*, 69-71.

22 Belene Toplama Kampı tanıklarından Ahmet Karabekir ile 18.02.2016 tarihinde Kırklareli'nde yapılan kişisel görüşme.

23 Belene Toplama Kampı tanıklarından Nasıf Mutlu ile 17.01.2020 tarihinde Bursa'da yapılan kişisel görüşme.

24 Belene Toplama Kampı tanıklarından Ahmet Kitapçı ile 18.01.2020 tarihinde Bursa'da yapılan kişisel görüşme.

görüşmeleri, mektuplaşmaları yasaktı. Bu kampın koşulları toplama kampından çok daha kötü durumdaydı.²⁵ Tecrit kampından başka, adada mağdurlara verilen en ağır ceza ise kartser adı verilen tecrit hücrelerine kapatılmaktı. Bu hücrelere kapatılan mağdurlar genellikle hücrelerde yalnız tutulmakta ve çok ağır şartlarda yaşamaya mahkûm edilmekteydi.²⁶ Belene Toplama Kampı'nda tutuklu bulunan mağdurlar, kampta çok yoğun bir şekilde çalıştırılıyordu. İnşaatlarda çalışmak, tarlalarda çapa yapmak, hücrelerde soğan soymak, nükleer santraller için yastık yapmak, kereste kesmek, odun toplamak bunlardan bazılarıydı. Mağdurların sorgulanması esnasında birçok yöntem kullanılmıştı. Bazen sorgular yüz yüze gerçekleşmekte, bazen mağdurlara anketler uygulanmakta, bazen de boş bir kâğıt verilerek mağdurların yazılı cevap vermesi istenmekteydi. Sorgulamaların amacı Belene Adası mağdurlarının kendilerine uygulanan asimilasyon politikalarına karşı düşüncelerinde bir değişiklik olup olmadığını öğrenmekti. Belene Toplama Kampı mağdurları işledikleri bir suçtan dolayı tutuklanarak mahkemeye çıkarılmamışlar ve bir ceza almamışlardı. Kampta tamamen Komünist Parti yetkililerinin keyfi kararlarından dolayı tutuluyorlardı.²⁷

Belene Toplama Kampı yönetimi kampta kalan Türklerin dirençlerini kırmak, Bulgar ismini onlara kabul ettirebilmek amaçları doğrultusunda, uygulamalarında hiçbir hukuki veya insanî kuralı dikkate almadılar.

1985 yılının Mayıs ayına doğru kampta bizi işe çıkarmaya başladılar. Bize kamp içinde karpuz kazdırırlar, tarım işinde çalıştırırlardı. Bir gün beni şehre işe götürdüklerinde dönüşte karnım ağrımaya başladı. Ağrı sol tarafıma yerleşti. Yatıyorum, ama acıdan kendimi kaybetmeye başlamışım. Arkadaşlar duvarlara vurmaya başladılar. Katiller adam ölüyor, bunun hesabını size soracağız diye bağıryorlardı. Bana en son tekli fi orada yaptılar. Biz sana yardım edeceğiz, ama sen de bize yardım edeceksin. Ben dedim, size nasıl yardım edebilirim ki? Dediler, biz gazeteci getireceğiz, sen köküne kadar Bulgar olduğunu yazan o yazıyı sadece imzalayacaksın. Siz benim resmen yalan atmamı istiyorsunuz dedim. Sen bilirsin dediler. Sen yine düşün, fikrinde bir

25 Belene Toplama Kampı tanıklarından Şükrü Altay ile 16.01.2020 tarihinde Bursa'da yapılan kişisel görüşme.

26 Belene Toplama Kampı tanıklarından Ali Önder ile 10.01.2020 tarihinde Çorlu'da yapılan kişisel görüşme.

27 Belene Toplama Kampı tanıklarından Ahmet Yücutürk ile 07.12.2019 tarihinde İstanbul'da yapılan kişisel görüşme.

değişiklik olursa seslenirsin. Beni koğuşa tekrar götürdüler. Orda ben kendimi kaybetmişim. Artık apandist patlamış. Arkadaşlar tekrar bağırmaya başladılar. Beni aldılar Belene kasabasına oradan Plevne'ye götürdüler. Benim ameliyat beş altı saat sürmüştü. Apandistim patlamış, etrafına dağılmış. Onları temizlemişler. Yattığım hastane odasının kapısında bile gardiyan vardı.²⁸

Belene Toplama Kampı'ndaki tüm bu kötü şartlara rağmen kamp mağdurları arasındaki güçlü dayanışma ve sahip oldukları kimlik bilinci onları birbirine kenetlemiş ve dirençlerini güçlü tutmuştu.

Belene'de kimsenin kimseye küstüğünü ben bilmiyorum. Psikolojisi zayıf olanlar vardı. Biz ne yaptık ki buradayız derlerdi. Mesela bazıları dışarıda hiçbir şey yapmamış, ağzından bir laf kaçırılmış ve kampa gönderilmişlerdi. Onlarda öyle güçlü bir Türklük duygusu yoktu. Bazı arkadaşlar böyle ağlayanlara kızıyorlardı. Biz orada 517 kişiydik. İki yılımızı beraber geçirdik. Hiç dövüşmedik. Belene bizi olgunlaştırdı. Kimliğimizi şekillendirdi. Türklük duygusunu güçlendirdi. Tabii diğer yaşantılarımız da bizim karakterimizi şekillendirdi. Ancak Belene bizlere çok büyük etki yaptı. Mesela beni sabırlı yaptı. Ben Belene'de çok değerli insanlar ile karşılaştım. Haskovo ili Karamanlar köyünden Halil İbrahim abi ve Abdullah abi, Ömer Osman Erendoruk ile beraber yaşadım. Bu adamlar bana siyasi hayatımda görüş, duruş kazandırdı. Onlardan çok şey öğrendim. Belene bir dik duruş üniversitesiydi. Siyasi bir fakülte olsa o dersleri alamazsın. Belene bize yaşatarak çok şeyler öğretti. Diyorum ki iyi ki bizi Belene'ye toplamışlar. Bulgaristan'ın her yerinden Türklük için kendi hayatlarını silmiş, geleceklerini feda etmiş, eli öpülesi insanlar vardı. Herkesin hatası vardır. Herkes Belene de bir şeyler öğrenmiştir. Nuri Turgut Adalı bir gün bana, 'Ben dedi çok hapis yattım, çok şey gördüm. Allahım bana izin verdi de şu son Belene'yi de görebildim. Ben bundan sonra ne kadar yaşayacağım bilmem.' dedi. Halil İbrahim abi de hiç unutamayacağım bir şey söyledi. O daha 1960'lı yıllarda Belene'de yatmış. 'Rıfat ne kadar mutluyum biliyor musun? Gördüm ya sizin gibi gençleri. Bu dava daha bir elli yıl sürer. İnşallah sizde topluma, çocuklarınıza bir şeyler aşıyorsanız, 50 yıl da o gider. Bu Türklük ölmez be, ben ölürsem mutlu öleceğim.' dedi. 'Allah razı olsun Belene'de sizleri gördüm ya!' dedi.²⁹

28 Belene Toplama Kampı tanıklarından Ali Ormanlı ile 16.04.2016 tarihinde Tekirdağ'da yapılan kişisel görüşme.

29 Belene Toplama Kampı tanıklarından Rıfat Yağcı ile 09.05.2016 tarihinde İstanbul'da yapılan kişisel görüşme.

3.2. Bobov Dol Toplama Kampı

Belene Toplama Kampı 1986 yılının Nisan ayından sonra kapanma sürecine girdi. İki yıl boyunca faaliyet gösteren kampta hiçbir hüküm giymeksizin keyfi olarak tutulan Türklerin kitlesel direnişleri, isim değişikliğini kabul etmemekteki ısrarları, komünist partinin hedefi olan Türk kimliklerinden uzaklaşmak yerine daha sıkı sarılmaları, uluslararası bazı örgütlerin Bulgaristan Türkleri ve Belene Toplama Kampı hakkında hazırladıkları raporlar, Türkiye'nin girişimleri ve dünya kamuoyunun Bulgaristan'a baskı yapması sonucunda Bulgaristan Hükümeti Belene Toplama Kampı'nı kapatma kararı aldı. Tanık görüşmecilerin anlatımlarına göre kampta bulunan mağdurlardan 85 kişilik bir grup, 9 Nisan 1986 tarihinde başka bir toplama kampı olan Bobov Dol Toplama Kampı'na sürüldü.³⁰ Bobov Dol Toplama Kampı'nın şartları Belene Toplama Kampı'na göre daha iyiydi. Burada da Belene'den getirilen mağdurların sorgularına devam edilmiş, onları ikna etmek için konferanslar verilmiştir.³¹

Biz Bobov Dol'da beş altı ay kadar kaldık. Bir avlu içindeydik. Koğuşlar vardı, ama kapılar kilitlenmiyordu. Yemek vardı, kantin vardı, duş alabiliyorduk. Belene'den daha iyi şartları vardı. Bobov Dol'da gardiyanlar o kadar sert değildi. Zaten bütün dünya bizim yaşadıklarımızdan haberdar olmuştu. Bulgaristan üzerinde Türkiye'nin baskısı vardı. Sovyetler Birliği Bulgaristan'a bekledikleri kadar destek vermedi. Bobov Dol'da madende çalıştık. Ağaç taşıdık, kömür taşıdık. Ama madenin içinde çalıştırılmadık. Kamyonlarla işe götürülürdük.³²

4. Toplama Kamplarının Kapatılmasının Ardından Bulgar Köylerine Sürgünler

Belene Toplama Kampı'nın kapatılması sonucu mağdurların bir kısmı Türk nüfusunun bulunmadığı Kuzey Bulgaristan'a sürgüne gönderilirken bir kısmı da önce Bobov Dol Toplama Kampı'na gönderilmiş, burada bir yıla yakın bir süre

30 Hasan Demirhan, *Belene Adası, Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı*, 129.

31 Belene Toplama Kampı tanıklarından Cemal Saraçoğlu 06.12.2019 tarihinde İstanbul'da yapılan kişisel görüşme.

32 Belene Toplama Kampı tanıklarından Ali Öztürk ile 09.03.2016 tarihinde Kırklareli'nde yapılan kişisel görüşme.

tutulduktan sonra onlar da Kuzey Bulgaristan'a sürgün edilmişlerdi. Bu sürgünlerde amaç, asimilasyon politikalarına direnç gösteren Türkleri diğer Türklerden ayır tutarak izole etmektir.³³ Bulgaristan köylerine sürgüne gönderilen mağdurlar, sürgün gittikleri köyün muhtarına itirazsız itaat edecekler, onun gösterdiği işlerde çalışacaklardı. Köy halkı ile herhangi bir temas kurmaları, köyü terk etmeleri yasaktı. Köyde kendilerini ziyarete gelen akrabalarını muhtara bildirmek ve her gün muhtarlığa ya da köyde bulunan emniyet birimine giderek imza atmak zorundaydılar.³⁴

Sürgüne gönderilen mağdurların gittikleri köylerde ilk günleri çok zordu. Çünkü sürgün olarak gittikleri köylerdeki halk kendilerini kabullenmeyerek düşmanca bir tavır sergilemişti. Bunun en büyük sebebi ise Komünist Parti yetkililerinin bu köylerde toplantılar düzenleyerek köy halkına gelecek olan Türkler hakkında olumsuz, gerçek dışı bilgiler vermesiydi. Sürgüne gönderilen Türkler köyde yaşayanlara birer katil, devlet düşmanı kötü kimseler olarak lanse edilmişti.

Ben Belene'den çıkınca, önce Bobov Dol'a gönderildim oradan da Mihaliograd'ın Bokilovski köyüne sürgün edildim. Köyde hep yaşlı insanlar vardı. Emniyet güçleri ben gelmeden önce köyde bir toplantı yaparak sizin köye çok azılı bir terörist getireceğiz. Onunla hiç temas etmeyiniz. O eşini ve iki çocuğunu Bulgar olmasın diye öldürdü demişler. Köye vardım hiç kimse benimle konuşmuyor. Bir gün komşum bana altı yedi yaşındaki çocuklara nasıl kıydın, Bulgar ismini alsalar ne olacaktı, dedi. Ben ondan sonra yalanın farkına vardım. Hemen eşime telefon ettim. Hafta sonu çocuklarımı alıp gelen eşimi köy meydanında gösterdim. İşte benim eşim ve çocuklarım. Size yalan söylediler dedim. Bulgar Komünist Parti idarecileri bizim hakkımızda hep yalan yanlış propaganda yapıyordu. Bulgarların çoğu, bizi tanıyınca bize haksızlık yapıldığını söylüyorlardı. Bazı arkadaşlar bana zamanla bunlar düzeler derlerdi. Sonra köyün kooperatifinde tarım işlerinde çalıştım. Halk, ilk önce yalan atıldığından dolayı bana karşı düşmandı, sonra beni tanıdıkça alıştılar. Zaten köyde genç yoktu. Hepsini yaşlıydı. Bana diyorlardı ki sen Türk olamazsın. Sen çok bilgelisin, terbiyelisin. Ben derdim ki benden daha aydın, bilgili, terbiyeli, kültürlü Türkler var. Siz nasıl düşünüyorsunuz Türkleri. Türkleri hırsız, huysuz kavgacı diye biliyorlardı. Zaten Vidin

33 Belene Toplama Kampı tanıklarından Cemil Birtane ile 17.03.2016 tarihinde Kırklareli'nde yapılan kişisel görüşme.

34 Nasıf Mutlu, *Doğancı Çobanın İzinde* (Bursa: Stüdyo Star ajansı, 2016), 136.

civarında hiç Türk yoktu. Makedonlar ve Bulgarlar vardı. Makedonlar daha iyi davranırlardı. 1988'in Eylül ayına kadar bu köyde kaldım.³⁵

Vratsa ilinin Kremena köyüne gönderilen Nasıf Mutlu da sürgün günlerini çok zor geçiren mağdurlardan biriydi. Gittiği köyde çok kötü bir ev kendisine mesken olarak gösterilmiş ve köylülerin kötü davranışları da buna eklenince sürgünün ilk günlerinde Belene cehennemini arar olmuştı.

Bir sabah, 31 Temmuz 1986'da hoparlörden bir isim listesi okunmaya başladı. İsmi okunanlar giriş kapısına eşyalarıyla birlikte çıksın, diye hoparlörden bağıyorlardı. Ben uyuyordum. Bir arkadaşım yanıma gelerek ayağımdan adeta sürüklercesine kalk senin ismin okunuyor dedi. Arkadaşların yardımıyla hemen eşyalarımı topladım. Ama içimde oradan çıkacakmışım gibi bir his yoktu. Ben de hâlâ Zastava'ya veya başka bir yere götürülüyoruz duygusu hâkimdi. Ben, Ali Ormanlı, Varna sancağından bir makinist, Belene Toplama Kampı'ndan Belene Cezaevi'ne vardık. Birisi bize eşyalarınızı teslim edin diye bağırdı. Ben böylece buradan çıkarıldığımızı anladım. Vratsa plakalı bir araba geldi, üçümüzü de arabaya bindirdiler. Araba hareket etti ama biz hangi istikamete gittiğimizi hâlâ bilmiyoruz. Bir iki saat yolculuktan sonra araba durdu. Ali Ormanlı'yı orada indirdiler, Byala Slatina Emniyet Müdürlüğüydü. Onu içeri aldılar. Biz arabada bekledik. Dışarı çıktıktan sonra birbirimize sarıldık, helalleştik. Beni bir köye sürgün edecekler dedi. Araba yoluna devam etti. O iki arkadaşla ikimizi Mezdra şehrine götürdüler. Oradaki polisler bizi hiç hoş karşılamadılar. Eşyalarımızı bırakmıştıkt oraya, neden buraya bıraktınız diye bizim eşyaları tekmelemeye başladılar. Beni emniyet müdürünün yanına aldılar. Müdür bana çok iyi bir görevimin olduğunu söyledi: "Neden kışının üstüne oturup uslu durmadın? Bu duruma düşmeseydin, şimdi biz ne dersek o olacak." dedi. Bir arabaya koyup beni Kremena köyüne götürdüler.

Köy muhtarının yanına gittim. Onun da geleceğimizden haberi varmış. Beni bir eve götürdü. Yıkılmaya yüz tutmuş ahşap bir evdi. Görünce tüylerim diken diken oldu. Evin önünde gümrük otları vardı. Ev çok bakımsızdı. Hiç kimse girmemişti. Bu evde yaşayacaksınız dediler. Beni bıraktılar gittiler. Ev yıllar önce terk edilmiş, kapısını açan bir kul bile olmamış. Yılandan korkarım ben, korkarak girdim evin içine. Yerlerde döşeme yok, fareler cirit atmış içerde, toprağı eşişler, adeta sabanla sürer gibi sürmüşler, ev

35 Belene Toplama Kampı tanıklarından Ali Öztürk ile 09.03.2016 tarihinde Kırklareli'nde yapılan kişisel görüşme.

tarlaya dönmüş. Şoku atlattıktan sonra avazım çıktığı kadar “Belene nerdesin?” diye bağırdım. Çünkü orada dertleşecek birileri vardı, burada yalnızdım. İçerisini elimden geldiği kadar temizledim, kendime bir yatacak yer hazırladım. Ama o günler çok kötüydü. Köydeki postaneye gittim. Oradan bir telgrafla aileme haber saldım. O gece telgraf ailemin eline geçmiş. Hemen yola çıkmışlar. Sabah erkenden muhtarın yanına imza atmak için gidiyorum. Köy meydanında bankta bir kadın oturuyor. Baktım, kadın benim eşim. Bu kadar acele gelmelerine şaşırırım doğrusu. Kardeşimle birlikte gelmişler, o beni köyün içinde aramaya çıkmış.

Üç gün içinde bahçeyi, evin çatısını aktardık, yaşanacak şekle soktuk ve sonra onlar döndüler. Ben o köyde az değil üç sene kaldım. Geldiğimden beri iki hafta geçti hiç kimse beni arayıp sormuyor. Sonunda muhtara gittim. Benim masraflarım var dedim. Kiram var, suyum, elektriğim var. Lisede okuyan iki kızım var. Para kazanmam lazım benim dedim. Bana bir hafta sonra gel dedi. Muhtar kendisi karar veremiyor, gizli servise soracak. Bir hafta sonra gittiğimde bir kanal inşaatının olduğunu, kazma kürek alıp orada bulunan üç kişinin yanına gitmemi söyledi. Üç yaşlı çalışmış. Orada başladık kazmaya. Daha sonra bir inşaatta çalıştım. Bir ara iş bulamadım. Bir fiçı ustası vardı, onun yanında işe başladım. Geldiler oradan kovdular beni. Çünkü bu usta bana normalde 4-5 leva yevmiye vereceği yerde 10 leva veriyordu. O zaman için çok iyi bir para. Sonra bir kişinin bahçesi vardı. Orada fidan yetiştiriciliği yapıyordu. Beni oradan da kovdular. Telefon kablolarını yer altına gömmeye karar vermişler ve her eve 15 metre uzunluğunda bir kanal kazmak gerekli. Fakat bu insanlar yaşlı, kazamıyorlar. Ben kazmaya başladım. İyi para kazanıyordum. Kendimce bir hesap yaptım. Bu işte bir ay kadar çalışsam üç seneyi çok rahat geçiririm o kazançla diye düşündüm. Geldiler oradan da kovdular beni. İşte üç senem böyle geçti.³⁶

5. Bulgaristan’dan Sınır Dışı Edilmeler

Kuzey Bulgaristan’ın köylerinde sürgünde bulunan cezaevi ve toplama kampı mağdurları, 1988 yılının son aylarından itibaren ailelerinin yanlarına döndüler. 1980’li yılların sonunda Bulgaristan’da Komünist Parti lideri Todor Jivkov’a karşı ortaya çıkan muhalefet ve Türklerin 1989 yılının Mayıs ayındaki protesto gösterileri sonucunda komünist parti iktidarı çatırdamaya başladı. Yaşanan bu gelişmelerden korkan iktidar, muhaliflerini ve asimile politikalarına direnen Türkleri sınır dışına

36 Belene Toplama Kampı tanıklarından Nasıf Mutlu ile 17.01.2020 tarihinde Bursa’da yapılan kişisel görüşme.

gönderme kararı aldı. Jivkov bu sınır dışıları “İçimizdeki pis kanı temizleyeceğiz.” sözleri ile ifade ediyordu.³⁷ Bu süreçte, 1989 yılının Haziran ayına kadar yaklaşık olarak 5000 Türk, Bulgaristan’dan sınır dışı edildi.³⁸ Sınır dışı edilen mağdurlar ifadelerinde, o günlerde emniyete çağrıldıklarını ya da evlerine gelen bir emniyet mensubundan çok kısa bir süre içerisinde ülkeyi terk etmeleri gerektiğini öğrendiklerini belirttiler. Bazen bu süre on iki saat, bazen de bir ya da birkaç gün olabiliyordu. Hiçbir planları olmadan ellerine verilen pasaportlarla Bulgaristan’dan kovuluyorlardı.

1989 yılının Haziran ayında BBC’nin Türkçe yayını dinliyordum. Köyün muhtarı eve geldi. Mümin abi, kötü bir şey için gelmiyorum. Bilmiyorum, üzülecek misin, sevinecek misin? Ama seni sınır dışı edecekler, polis dışarıda bekliyor, dedi. Polis Türk’tü. O da kötü bir şey için gelmiyorum. Yarın Ardino emniyetine gel, yurt dışına gideceksin. Ancak Türkiye’ye mi yoksa başka bir yere mi gönderecekler seni bilmiyorum, dedi. O zaman daha herhangi bir göç antlaşması falan yoktu. Ertesi günü emniyete gittim. Bu haber beni çok sevindirdi. Baskıdan kurtuluyordum. Bana yirmi dört saat verdiler. Sabah Ardino’da emniyette sordular, hangi ülkeye gitmek istiyorsun. Ben dedim ki onlara bakın ben Türkçülük için bu kadar eziyet gördüm. Başka ülkeye gitmem. Seni dediler Türkiye’ye gönderemeyiz. Bizim vizesiz girişimiz sadece Viyana’ya var, oraya gönderebiliriz dediler. Ben Türkiye’ye gideceğim dedim. Bu sefer beni tehdit ettiler. Sen o zaman yine içeriye girmek istiyorsun, dediler. Bende çekinmeyerek tamam nasıl dersiniz, gerekirse içeri tekrar girerim dedim. Kararlı olduğumu görünce pasaportumu hazırladılar, elime verdiler. Ardino ilçesinden ilk sınır dışı edilen ben oldum. İki valiz aldık, çocuklarım ile beraber yollara düştük. 10 Haziran 1989’da Türkiye’ye geldim.³⁹

---

37 Belene Toplama Kampı tanıklarından Mehmet Türker ile 30.10.2019 tarihinde Kırklareli’nde yapılan kişisel görüşme.

38 Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler, Asimilasyon Kısacasında Bulgaristan Türkleri* (Bursa: MKM Yayıncılık, 2011), 177.

39 Belene Toplama Kampı tanıklarından Mümin Çolakoğlu ile 14.02.2016 tarihinde İstanbul’da yapılan kişisel görüşme.

Sonuç

1984-1989 yılları arasında Bulgaristan'da Yeniden Doğuş ya da Soya Dönüş Projesi olarak adlandırılan kampanya asırlardır Bulgaristan'da varlıklarını sürdüren Türk halkını bir anda ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. 1984 yılının Aralık ayında kâğıt üzerinde milyonlarca Bulgaristan Türkü'nün isimleri Bulgar isimleri ile değiştirildi. Türk kimliğine ait olan dil, din, örf, âdet ve geleneklerin hepsi yasaklandı. Böylece Bulgaristan, tarih sahnesine çıktığı 1878 yılından itibaren hayalini kurduğu homojen bir ulus devlet olma hayalini kâğıt üzerinde olsa da gerçekleştiriyordu. Bu dönemde Bulgaristan'da kimliklerine ve varlıklarına sahip çıkmak isteyen Türkler, Bulgaristan Komünist Partisi'nin asimilasyon politikalarına karşı direnç gösterdiler. Kendilerine zorla dayatılan Bulgar isimlerini kabul etmemek ve Bulgaristan'da Türk kalmak için mücadeleye başladılar. Türk isimlerini ve kimliklerini korumak isteyen Türklere karşı Bulgar emniyet güçlerinin tepkisi çok sert oldu. Binlerce Türk tutuklanarak il ve ilçe emniyet müdürlüklerindeki hücrelere, cezaevlerine ve toplama kamplarına hapsedildi. Hapsedilen Türkler, Bulgar emniyet mensupları tarafından ağır işkencelere ve hakaretlere maruz bırakıldı. Bulgaristan hapishanelerinde, emniyet müdürlüklerinde ve toplama kamplarında günlerce sorgulandılar. Eksi yirmi dokuz derecelerde, insanî hiçbir şartın sağlanmadığı koşullarda yaşamaya zorlandılar. Akla gelebilecek her türlü fiziki ve psikolojik işkenceyi yaşadılar. Yapılan bu işkenceler onların üzerinde onarılamayacak fiziki ve psikolojik izler bıraktı. Eşlerine, çocuklarına hain damgası vuruldu. Çocukları gittikleri okullarda, eşleri kamu kurumlarında ve toplumun bazı kesimlerince dışlandı. Cezaevlerinde ve toplama kamplarında yıllarca gördükleri işkencelerden sonra serbest kalan bu kahramanlar, Türk nüfusunun bulunmadığı Kuzey Bulgaristan'daki şehirlere sürgün edildiler. Ancak 1980'li yılların sonlarında Bulgaristan'daki iç siyasi dengelerin değişmesi, Türkiye'nin ve uluslararası kuruluşların Bulgaristan'a baskıları sonucunda 1988 yılının son aylarında Bulgaristan'daki rejim çatırdamaya başladı. Bu şartlar altında rejim, direnç gösteren Türkleri 1989 yılının Nisan ayından itibaren Avrupa'nın farklı şehirlerine sınır dışı etme kararı aldı. Sınır dışına gönderilen Türkler, verdikleri büyük mücadelenin ardından ellerine geçen ilk fırsatta, uğruna yıllarca işkence gördükleri Türklüklerini özgürce yaşayacakları ana vatanlarına, Türkiye'ye göç ettiler.

Kaynakça

- Atasoy, Emin. *Bizden Olan Ötekiler, Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*. Bursa: MKM Yayıncılık, 2011.
- Cambazov, İsmail. *Bulgaristan Türk Basın Tarihinde Yeni Işık*. İstanbul: Erkam Matbaası, 2011.
- Dayıoğlu, Ali. *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Demirhan, Hasan. *Belene Adası, Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2020.
- Demirhan, Hasan. "Sözlü Anlatımlarla 1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları." *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 16 (2019): 480-498.
- Demirhan, Hasan. "Bulgaristan'da Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)." *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, sayı 20 (Güz 2019), 415-446.
- Dimitrov, Vesselin. "In Search of Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985." *JEMIE (JOURNAL Of Ethno Politics and Minority Issues in Europe)* (2000): 1-22
- Eminov, Ali. *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*. London:Hurst&Company, 1997.
- Mutlu, Nasif. *Doğancı Çobanın İzinde*. Bursa: Stüdyo Star Ajans, 2016.
- Özkan, Vildane. "Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Siyasi Otorite ile Ulusal Türk Azınlığı Arasındaki Güç İlişkileri Bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-1986)." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010.

“YENİDEN DOĞUŞ” ADLI ASİMİLASYON SÜRECİNDE (1984-1989) GÖZALTINDA İŞKENCE İLE ÖLDÜRÜLMELERE BİR ÖRNEK: ŞEHİT ALİ OSMAN ALİ

Bülent YILDIRIM¹

Özet

Bulgaristan’da, totaliter dönemde, 1984 yılı Aralık ayından itibaren ülkede yaşayan Müslüman Türk azınlığı asimile etmek ve homojen bir Bulgar ulusu yaratmak amacıyla Bulgar Komünist Partisi’nin “Yeniden Doğuş” adını verdiği ve o güne kadar eşi benzeri görülmemiş bir asimilasyon kampanyası başlatılmıştı. Bu kapsamda Türk isimleri zorla Bulgar isimleriyle değiştiriliyor, Türkçe konuşmak yasaklanıyor, dinî vecibelerin yerine getirilmesi sert önlemlerle engellenmeye çalışılıyor, Türk

---

1 Doç. Dr. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID ID: 0000-0003-2179-9125

e-mail: bulentyildirim@trakya.edu.tr

çocuklarının sünnet edilmesi dahi yasaklanıyor, evlerinde Türkçe kitap veya Kur'an-ı Kerim bulunduranlar gözaltına alınarak bilinmeyen yerlere götürülüyordu. Ayrıca ölen Türklerin İslami usullere göre defnedilmeleri engellenerek Hristiyan mezarlıklarına gömülmeye çalışılıyordu. Bu insanlık dışı uygulamalara direnenler farklı yerlere sürgün ediliyor, büyük bir kısmı da tutuklanarak Belene gibi toplama kamplarına gönderiliyor, bazılarıysa öldürülüyordu. "Yeniden Doğuş" adı verilen dönemde çok sayıda Türk gözaltında ya da tutuklu buldukları hapisanelerde çeşitli işkencelere maruz kalmaları sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Çalışmamızda, Kırcaali ili, Mestanlı (Momçilgrad) ilçesi, Bayramköy (Austa) 29.09.1950 doğumlu Ali Osman Ali'nin 1988'de gözaltına alındıktan sonra işkence ile öldürülmesi hadisesi; gözaltına alındığı esnada yanında olan görgü tanıkları, arkadaşları ve köylüleriyle yapılan mülakatlar ve ikamet ettiği köyde gerçekleştirilen saha incelemeleri doğrultusunda incelenmiştir. Ayrıca olayın bölge halkında nasıl bir algı ve etki oluşturduğu da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Asimilasyon Süreci, Ali Osman Ali

Giriş

Günümüzde Avrupa'da ve Balkanlarda bulunduğu ülkenin yerli unsuru olarak en fazla Müslüman Türk azınlığın yaşadığı ülke Bulgaristan'dır. Eylül 1944'te Kızıl Ordu'nun Romanya üzerinden Bulgaristan'a girmesiyle Bulgaristan yönetimi komünist rejime geçmiş ve Sovyetler Birliği'nin bir uydusu hâline gelmiştir. Daha önceki devirlerde de Bulgaristan Türkleri çeşitli problemlerle karşılaşmış olmakla birlikte komünist dönemde bu problemler daha da büyümüş ve yeni baskı metotlarıyla karşılaşmıştır.

Bulgaristan'daki komünist iktidarın Türk azınlığa yönelik politikasındaki kademeli değişim, 1958'de Türk okullarının Bulgar okullarıyla birleştirilmesiyle ve 1970'lerde Türkçedeki tüm örgün eğitimin yavaş yavaş kesilmesiyle gerçekleşmiştir. 1970'lerde Todor Jivkov Hükümeti kimlik tanımlarının parametrelerini daha aktif ve agresif bir şekilde yeniden tasarlamaya başladıkça daha radikal bir politika

---

2 M. Neuburger, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria* (Ithaca: Cornell University Press, 2004), 58-73.

değişikliği meydana gelmiştir. Başlangıçta “bütünleşme” (priobsthavane) olarak adlandırılan süreçte, Bulgaristan’ın sosyalist sekülerleşmesinin etnik Bulgarlar ile Türk ve Pomak azınlıklarını bir potada birleştireceği umut edilmişti. Daha ideolojik bir Bulgar ulus kimliği yaratmak için azınlık yeniden bir eğitim sistemine tabi tutulmuştur. Bu dönemde, milletlerin farklılıklarının en bariz işareti olarak kabul edildiğinden, hedefe ilk konan din olmuştur. Kültürel tanımlar Türk burjuva milliyetçiliği olarak etiketlenmiş, böylece Türklerin Bulgar devletine sadakati sorgulanmaya başlanmış, Türk-Müslümanların kültürel alışkanlıklarını uygulamaları sadakatsizliğin bir göstergesi olarak yansıtılmıştır. Bu sürecin bir parçası olarak, Bulgar Anayasası 1971’de değiştirilmiş ve ulusal azınlıklar “Bulgar etniğinden olmayanlar” olarak tanımlanmıştır.³

Bulgaristan Hükümeti tarafından teşvik edilen homojenleştirme, hükümetin resmî olarak adlandırdığı şekliyle *Yeniden Doğuş* (Vızroditelen Protse) süreci, 1984 ve 1985 sonlarında belirgin ve agresif bir şekil almıştır. Komünist idare, 1984 yılı başında sadece karışık aile (Türk-Pomak çiftler) olarak niteledikleri kişiler ile Pomaklarla akrabalıkları olan kimselerin adlarını değiştirmekle işe başlamıştır. 1984 yılı Aralık ayına gelindiğinde ise Komünist Bulgar yönetimi direnebilecek, halka önderlik edebilecek milliyetçi Türk gençlerini düzmece seferberlik kampanyası ile askere almaya başlamıştır. Kırsal bölgede yaşayan ve avcılık yapan halkın elindeki av tüfekleri dahi toplanmıştır. Olayın büyüklüğü ve meydana gelebilecek ciddi gelişmeler göz önüne alınarak İçişleri Bakanlığına bağlı tüm birimler ile askerler, sağlık ve eğitim personeli ve en alt seviyedeki parti görevlilerinden oluşan tüm devlet mekanizması harekete geçirilmiştir. Sadece Aralık 1984’te Kırcaali bölgesinde 233.310 Bulgaristan Türkünün isimleri değiştirilmiştir. Bu saha, Bulgar devleti açısından adeta bir deney niteliğinde olmuş ve bundaki başarı, bunun tüm ülkede uygulanması için gizli bir politbüro kurma kararına yol açmıştır. İki ay gibi bir zamanda 800.000’den fazla kişiye Bulgar adları verilerek yeniden adlandırılmıştır. Üstelik sadece hayattakiler değil, vefat etmiş olan dedelerinin dahi adları değiştirilmiş ve tüm

3 Aleksey Kalyonski, “Vızroditelniyat Protse: Çast 1, 2009,” *Diskusii Bilgariya*, <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/645--19841989-1>. Bulgaristan’daki Komünist yönetimin Türklere yönelik politikaları ve uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kâmil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)*, cilt I-VIII, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018).

kütükler yeniden oluşturulmuştur. Daha önce 1970’li yıllarda Pomaklara Paşmaklı (Smolyan) bölgesinde aynı uygulama yapılmış, ancak isimleri zorla değiştirilen Türklerin nüfusu Pomaklara oranla çok daha fazla olduğundan oluşan tepki de aynı ölçüde büyük olmuştur.⁴ Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Sofya Büyükelçisi Ömer Lütem, 1984 yılında zorla isim değiştirme ile ilgili şikayetler almaya başladıklarını, fakat aynı yılın Aralık ayına gelindiğinde ise ortada sadece münferit şikayetlerin değil, Güney Bulgaristan’da yaygın bir şekilde isim değiştirme hareketinin başladığı kanaatine vardıklarını belirtmiştir.⁵

Nitekim 1984 Aralık ayı sonlarında tüm dünyadaki Noel ve yılbaşı kutlamalarını fırsat bilen Bulgaristan’daki komünist idare, daha önce belirlemiş olduğu şekilde Bulgaristan’da yaşayan Türklerin isimlerini zorla değiştirerek asimile etme kararını uygulamaya başlamıştır. Bulgar yönetimi daha önce çeşitli bahanelerle Kırcalı ve çevresinde adeta sıkıyönetime geçmiştir. Kış aylarında havanın soğuk olması ve kar sebebiyle köyler arasındaki iletişimin daha az olması, o günlerde harekete geçmelerinin nedenlerinden biri olmuştur. Türklerin bu zorbalığa karşı tamamen demokratik şekilde ilk büyük direnişi, 24 Aralık 1984 tarihinde, Kırcalı yakınlarında Sütkesiği mevkinde bulunan belediye binası önünde olmuştur. Geniş katılımlı bir direniş beklemeyen dönemin totaliter zihniyeti, şaşkınlık içinde kalmış ve güvenlik güçleri kalabalığı dağıtmak için uzun namlulu otomatik silahlarla çevredeki ağaçların dallarına ve duvarlara ateş açarak halkı dağıtmaya çalışmıştır. Fakat ertesi gün yüzlerce Türk tutuklanmış, işkence ile sorguya çekilmiş ve onlarca da Belene Toplama Kampı’na sürülmüştür. Bu olaydan sonra vur emri alan Bulgar Komünist güçleri 26 Aralık 1984 tarihinde, Killi (Benkovski) yakınlarındaki büyük yürüyüşe annesinin kucağında katılan 17 aylık Türkan bebek, Ayşe Molla Hasan ve Musa Yakup’u uzun namlulu silahlarla açtıkları ateş sonucu öldürmüş, onlarca protestocuyu da yaralamıştır. Şehit Ali Osman Ali’nin köyünün bağlı bulunduğu Mestanlı (Momçilgrad) ilçesinde de Bulgar komünist güçlerine direniş gösterilmiş ve burada çok sayıda şehit verilmiştir. 26 Aralık tarihinde başlayan ve 27 Aralık 1984’e sarkan Mestanlı civarında yapılan “Biz Türk’üz, Türk kalacağız!” mitinglerinde ve daha sonraki olaylarda,

4 Kalyonski, “Vızroditelnyat Protsets: Çast 1, 2009”.

5 Ömer Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, cilt 1, (Ankara: Asam Yayınları, 2000), 168-169.

henüz hayatının baharında olan 16 yaşındaki Mümin Ahmet ile Yusuf Mehmet, Mustafa Ali, Abdülaziz Bekir, Mehmet Habil, İbrahim İbrahim, Mustafa İbrahim ve Mustafa Osman öldürülmüşlerdir.⁶ Kırcaali bölgesinde kanlı bir şekilde bastırılan bu direnişlerden sonra Kuzey Bulgaristan'da bulunan Alvanlar'da (Yablonova) 17-19 Ocak 1985 tarihleri arasında Türkler sert bir direniş göstermiş ve başkaldırı zırhlı birliklerle bastırılmıştır.⁷

İsim değişikliğine boyun eğmek istemeyenler işlerini kaybetmiş ya da şiddet tehdidiyle isim değişikliğine uymaya zorlanmışlardır. 1984-89 yılları arasında ulusal Türk azınlığın üzerinde uygulanan kültür-kırımı uygulamalarında, ulusal Türk azınlığın mensuplarından gelen direnci ve potansiyel direnci cezalandırarak yönetme araçlarından birisi "toplama kampı" olmuştur. Bu dönemde ulusal Türk azınlığın direncini kırmak için yıllar öncesinden kapatılmış olan üç toplama kampı siyasi otorite tarafından yeniden açılmıştır. Bunlar, Belene Toplama Kampı, Belene Tecrit Kampı ve Bobov Dol Toplama Kampı'dır. Direnen binlerce kişi hapsedilmiş veya çalışma kamplarına gönderilmiştir. Tuna Nehri üzerindeki Belene Adası'nda sürgüne gönderilen kişilerin sayısı resmî rakamlara göre 517 kişi, ancak bu adaya gönderilenlerin tanıklığına göre ise bu sayı çok daha fazladır.⁸

Çalışmamız, kartopu tekniği ile derinlemesine mülakat yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Bulgaristan'da doğmuş olmam ve buradan 1978'de Türkiye'ye göç eden

6 Durmuş Arda, "Tosçalı İlk, Killi Mestanlı...", *Tarihimizde Etnik Temizlik ve Zoraki Göçler* içinde, derleyen Hüseyin Güntekin (İstanbul: Zinde Yayıncılık, 2018), 256-257.

7 Türklerle yönelik uygulanan baskılar ve Bulgaristan Türklerinin göstermiş olduğu direnişlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Demirhan, "Sözlü Anlatımlarla 1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları," *RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 16, (2019): 274-284; Hasan Demirhan, "Bulgaristan'da Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-19 Ocak 1985)," *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sayı 20, (2019): 415-446.

8 Vildane Dinç, "Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Siyasi Otorite ile Ulusal Türk Azınlığı Arasındaki Güç İlişkileri Bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-86)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010), 94-101. Bulgaristan'da Komünist Parti'nin Türk azınlığa yönelik politikaları ve baskıları ile ilgili ayrıca bkz. Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 275-363; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve uygulamaları," 89 *Göçü, Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu (İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012), 171-198; Hasan Demirhan, *Belene Adası Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı* (İstanbul: İgi Kültür Sanat Yayınları, 2020).

bir ailenin ferdi olmam işimi kolaylaştırmıştır. Bölgede tanıdıklarımın bulunması ve yine bu bölgeden bana referans olan çok kıymetli insanların varlığı, böyle bir çalışma yapmamı mümkün kılmıştır.⁹

Şehit Ali Osman Ali ve Gözaltında İşkence ile Ölümü

Ali Osman Ali'nin doğduğu Bayramköy (Austa), Balkan Savaşları öncesi Edirne vilayeti, Gümülcine sancağı, Sultanyeri kazasına bağlı idi. Bu bölgede I. Murad'ın kızı Hatice Sultan namına birçok arazi vakıf ve tahsis olunduğundan Sultanyeri adı verilmiştir.¹⁰ Kazanın merkezi daha önce Mestanlı iken hicrî 1299 senesinde Koşukavak kaza merkezi yapılmıştır. Sultanyeri, birinci sınıftan bir kazadır.¹¹ Kazanın genel sınırlarına göre kuzeyinde Şarki Rumeli vilayeti, doğusunda Ortaköy kazası, batısında Kırcaali kazası ve güneyinde Gümülcine kazası bulunmaktadır.¹² Taşlı, Kûh, Tekke, Mestanlı, Ada namında ve fahri müdürlerle yönetildiği belirtilen 5 nahiyesi bulunan kazaya bağlı köy adedi 1902 senesinde 147'dir.¹³ Yine 1902-1903 senelelerinde Müslümanların yoğun olarak bulunduğu ve toplam nüfusun 43.077 olduğu Sultanyeri kazasında 41.921 Türk, 1.144 Bulgar ve 12 yabancı uyruklu kişi bulunmaktadır.¹⁴ Görüldüğü gibi, Balkan Savaşları öncesi kazanın yaklaşık olarak %97'si Türklerden oluşmaktadır.

Balkan Savaşları sonrası Bulgaristan'ın eline geçen Bayramköy, günümüzde Kırcaali ili, Mestanlı (Momçilgrad) ilçesi köylerinden tamamen Türklerle

9 Burada adımı tek tek zikredemeyeceğim Mestanlı'dan, Bayramköy'den ve diğer komşu köylerden bana kapılarını açan ve yardımcı olan bütün hemşehrilerime en kalbi teşekkürlerimi bir borç bilirim.

10 Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne, (Bundan sonra SVE) *Hicrî*, (*Bundan sonra H.*) 1310, (Edirne: Edirne Vilayet Matbaası, 1310), 451.

11 SVE-H. 1309, 230.

12 SVE-1317 Mâli Senesi, 442; SVE-1319 Mâli Senesi, 1053.

13 SVE-1317 Mâli Senesi, 443-446; SVE-1319 Mâli Senesi, 1055-1057; Kazanın H. 1309 sâlnâmesine göre nahie sayısı 4, köy sayısı ise 123'tür. H. 1310 sâlnâmesine göre ise Ada nahiyesinin 13, Tekke nahiyesinin 23, Kûh nahiyesinin 33, Taşlı nahiyesinin 27, Mestanlı nahiyesinin 23 ve merkez kazanın 27 köyü bulunuyordu bkz.: SVE-H. 1309, II. Kısım, 230; SVE-H. 1310, 451.

14 SVE-1319 Mâli Senesi, 1053.

meskûn bir köydür. 1989 zorunlu göçüne kadar köyün nüfusu 500'ün üzerindedir. Bulgaristan'da yapılan 2011 nüfus sayımına göre ise köyde 200 Türk yaşamaktadır ve bu sayımda köyde farklı bir etnik grup gözükmemektedir.¹⁵

29 Eylül 1950 tarihinde bu köyde doğan Ali Osman, çalışkan çiftçi bir ailenin evladıdır. Şehit olduğu zamana kadar bu köyde yaşamıştır. İlkokulu kasaba büyüklüğündeki Zvezdel'de (Güren) okumuş, sonrasında Koşukavak'taki meslek okulunda kamyon ve iş makineleri üzerine eğitim almış ve daha sonra köylerine bir iki kilometre mesafedeki Zvezdel'de (Güren) çalışmıştır. Komşu köylerinden biri olan Kabaoğulları (Debelka) köyünden Fehime Hanım'la yapmış olduğu evlilikten bir kız bir erkek çocukları olmuştur.¹⁶

Şehit Ali Osman Ali hakkında köylüleri ve onu tanıyanlarla yaptığım mülakatların tamamından edindiğim bilgilere göre kendisi, güler yüzlü, herkesin yardımına koşan, her türlü makineyi tamir edebilen, köyünde ve iş ortamında çok sevilen yardımsever bir kişidir.

1984 Aralık ayında başlayan zorla ad değiştirme ve diğer olaylar Ali Osman Ali'nin canını da çok sıkımıştır. 3 Ocak 1985'te onun köyü de basılmış ve bütün Türklerin isimleri değiştirilmiş, Türk kültürü ve İslam dini ile ilgili getirilen bütün yasaklar sıkıca uygulanmaya başlanmıştı. Bu tarihten sonra Ali Osman Ali içine kapanmış, en güvendiği kişilerden bile uzak durmaya başlamış, yalnızlığı tercih eder olmuştu. Kırcaali'nin ilçelerinde olaylar başlar başlamaz o, arkadaşlarına direnelim, kaçalım, gizlenelim şeklinde telkinlerde bulunmuş ancak bir sonuç elde edememişti.¹⁷ Eldeki imkanlarla böyle bir şey pek mümkün de değildi.

Köyleri basıldığı gün Ali Osman Ali evine gelen Bulgar komünist idaresinin askerlerine “Buraya girmek için izin belgeniz var mı?” diye sormuş ve “Gösterebilir

15 “Население,” Population and Housing Census in the Republic of Bulgaria 2011, <https://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=190>

16 18 Nisan 1945 Bayramköy (Austa) doğumlu ve 2000-2015 yılları arası Bayramköy Muhtarı olan Mustafa Fehmi Emin ile yapılan mülakat dijital ses kaydı.

17 Hüseyin Köse, *Kanlı İzler* (Razgrad: Poligraf Yayınevi, 2001), 30.

misiniz?” demişti. Böyle bir tepki beklemeyen asker silahının namlusunu gösterip “İşte burada!” diyerek cevap vermiş, hemen ardından silahıyla listeyi gösterip buradan bir isim seçmesini istemişti. Bunun üzerine Ali Osman Ali pasif bir direniş göstermiş ve “Ben Bulgar ismi seçmeyeceğim, Rus ismi alacağım ve Alyoşa ismini istiyorum.” demişti.¹⁸ Bu şekilde davranmasının sebebi muhtemelen Bulgar ismini reddettiğini göstermek ve onların mevcut konum itibarıyla karşı çıkamayacakları Rus ismini alarak adeta meydan okumaktı. Böylece Bulgarlara siz Sovyet Rusya’nın uydusunuz mesajını da vermiş oluyordu. Ayrıca Rus isimlerinden Alyoşa’yı seçmiş olması diğer birçok Türk’ün de o dönemde yaptığı gibi kendi Türk-Müslüman isimlerine ses benzerliği olmasındandır.

Ali Osman Ali’nin bu olaylardan sonra bir şekilde direniş örgütlemeye çalışıyor olmasından ya da orada olup bitenleri Türkiye’ye ve dış dünyaya haber vermeye uğraşmasından şüphelenmiş olmalı ki Bulgar polisleri evini basmış bütün eşyaları alt üst ederek arama yapmışlardı.¹⁹

Ali Osman Ali’nin kayınpederinin komşusu Hüseyin Mahmud Süleyman’ın verdiği bilgiler de Bulgar istihbaratının onu takip ettiğini göstermektedir. Ali Osman Ali, iş arası evinin yanındaki çayırda dinlenir ve hep orada Türkçe müzik dinlermiş. Mahmud Süleyman, Ali Osman Ali’ye Dobriç’te tütün işinde olduğu sıralarda brigadirdir,²⁰ “Sen çalışkan bir çocuksun bak seni sorup duruyorlar yanlış bir şey yapmıyorsun değil mi? Kendi işine bak!” dediğini belirtti. Ayrıca kendisiyle ilgili “Ali Osman hep Türkçe radyo tutmaya çalışır, Türkçe müzik dinlerdi. Dobriç’te de Türkçe müzik açıyormuş.” ifadelerini de aktardı.²¹ Mülakat yaptığım bütün kişiler, Ali Osman Ali’nin sürekli radyolarla uğraştığını, Türk frekanslarını yakalamaya çalıştığını ve elinde çok sayıda Türkçe müzik kaseti bulunduğunu belirtmiştir. O dönemde Türkçe ve

18 10.10. 1958 doğumlu ve Ali Osman Ali’nin köyündeki karşı komşusu olan Süleyman Mehmed İbrahim ile yapılan mülakat dijital ses kaydı 24. 07. 2020 Bayramköy.

19 Süleyman Mehmed İbrahim ile yapılan mülakat dijital ses kaydı 24. 07. 2020 Bayramköy.

20 Komünist dönemde Bulgaristan’da işçilerin şefi konumundaki kişilere verilen unvan ustabaşı

21 27 Nisan 1944 Kabaoğulları (Debelka) doğumlu Hüseyin Mahmud Süleyman ile yapılan mülakat dijital ses kaydı 06. 08. 2019 Kabaoğulları

Türkiye ile ilgili her şeyin yasak olduğu düşünülürse risk olarak cesurca davrandığı anlaşılmaktadır.

O yıllarda Kırcaali'den birçok Türk, aileleriyle birlikte yaz aylarında tütün işinde çalışmak üzere Kuzey Bulgaristan'ın Deliorman ve Dobruca bölgelerine gitmekteydiler. Ali Osman Ali ve ailesi de 1988 yılında yine Dobriç (komünist dönemdeki adıyla Tolbuhin) şehrinin köylerine tütün işi için gitmişlerdi. O sene yanlarında köylüsü ve çocukluk arkadaşı Nasuf Ömer Ali ve ailesi de vardı. Kendisi Ali Osman Ali gözaltına alınmadan önce onu gören son kişidir. Gözaltı olayını aşağıdaki gibi anlatmaktadır:

Sabah saat 6-7 arası bir cip geldi. Araçta üniformalı ve sivil emniyet güçleri vardı. Kapı çalındı ben açtım. Sivil olan bu değil, dedi. Ali Osman'ı sordular, yan odada dedim. Karısı orada, kendisi yoktu. Bütün odayı döşek, kilim alt üst etmişler. O arada Ali Osman geldi, onu tutukladılar. Aga, dedi, beni götürüyor bunlar, bilmem nereye götürecekler? Eğer gelmezsem tütünleri satın, benim karıyı kızanı da alıp sizinle beraber köye dönün dedi. Gidiş o gidiş. Ertesi gün tütünleri sattık köye döndük. Aradan 7-8 gün geçti cenazesi geldi. Köye ambulans ile getirmişler sadece hoca görmüş, kimseye göstermemişler. Her yeri cenazenin kırık ve çürük içinde, yıkanacak yeri kalmamış demişti hoca. Perişan yapmışlar. Ben daha sonra Mestanlı'da doktora sordum ne oldu bu çocuğa diye doktor sen bu işi kurcalama kendi işine bak dedi.²²

Kendi köyünde ve civar köylerde tanınan ve sevilen bir kişi olması dolayısıyla Ali Osman Ali'nin cenazesi kalabalık olmuş, etraf Türk köylerinden de çok sayıda katılım olmuştu. Cenazeye katılan herkes neden ve nasıl öldüğünü merak etmiş bir şeyler öğrenmeye çalışmıştı. Mülakat yaptığım kişilerin neredeyse tamamı cenazesinde de bulunmuşlardı. Ölüm tarihi kayıtlarda 08.12.1988 olarak geçmektedir.

İddialara göre Ali Osman Ali Dobruca'da göz altına alındıktan sonra önce Kırcaali'ye getirilmiş, oradan da Mestanlı'daki polis merkezinde sorguya çekilmiş ve işkence görmüştür.²³ Köye cenazesi getirilene kadar yaklaşık bir hafta geçtiğine göre

22 31 Temmuz 1952 Bayramköy doğumlu Nasuf Ömer Ali ile yapılan mülakat dijital ses kaydı Mestanlı 17 10. 2019.

23 Hüseyin Köse, *Kanlı İzler*, 31.

bu süre zarfında gözaltında işkenceye maruz kaldığı ve bu sebeple hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır.

Ali Osman Ali henüz 38 yaşında gözaltında işkence ile hayatını kaybetmiş, geride gözü yaşlı bir anne ile eşi ve iki çocuğu kalmıştır. Ailesi de 1989'da zorunlu göç başlayınca Bulgarlar tarafından bölgeden ilk sınır dışı edilenler arasında olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'ne gelerek İzmir Çamdibi'ne yerleşmişlerdir.

Ölümünden birkaç yıl sonra, Ali Osman'ın evinden beş altı yüz metre mesafede, çam ağaçlarının arasında, kuru yapraklar altında yerde bir insan boyu derinliğinde bir gizlenme yerinde olağanüstü durumlarda sığınak gibi kullanılabilecek, üstü sağlam kapalı içinde soba ve bazı önemli ev eşyaları bulunan hatta bazı anlatımlara göre içinde radyo yayın cihazları bulunan bir yer ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Ad değiştirme olayları başlangıcında ve daha sonraları da köyün üzerinde helikopterlerin özellikle de çamlık üzerinde dolaştıkları köylüler tarafından hâlâ söylenmektedir.²⁴Bu yeri bilen ve ilk keşfedildiği zamanları da gören Şehid Ali Osman Ali'nin karşı komşusu Süleyman Mehmed İbrahim Bey'in rehberliğinde bu gizlenme yerini bizzat görme ve inceleme imkânım oldu. Şehid Ali Osman Ali'nin evinin bahçesinin arka kapısından yokuş yukarı yaklaşık 600 metre ileride sol tarafta oldukça eğimli bir alanda çamlığın içinde bulunan yer, büyük ölçüde çökmüş durumdaydı. Bir yeraltı sığınacağını andıran yapıda olup yaklaşık 5 metrelik dar bir kanal şeklinde girişi bulunmaktaydı. (Bakınız Ek: 4-5)

Ali Osman Ali'nin evinin biraz aşağısında kendisinin hayır amaçlı yaptığı bir çeşme bulunmaktadır. Bulgaristan'da totaliter rejim yıkıldıktan sonra bu çeşme restore edilerek üzerine “*Totaliter rejimin mensuplarınca Yeniden Doğu Süreci yıllarında işkenceler sonucu vahşice Şehit edilmiştir*” yazısının ve bir fotoğrafının bulunduğu mermer çerçeve yapılmıştır. (Bakınız Ek: 2)

Mezarı da Bayramköy'ün çıkışındaki Alan Mezarlığında olup yine totaliter rejim yıkıldıktan sonra mezar taşına şu ibare yazılmıştır: “Sevdiğim, dilediğim hak ve hakkı katti, direndim, Türk gibi şehit oldum.” (Bakınız Ek: 3)

---

24 Hüseyin Köse, *Kanlı İzler*, 31.

Sonuç

Ali Osman Ali'nin evrensel hukuk kurallarına göre hiçbir suçu olmadığı hâlde ne amaçla tutuklandığı ve neden günlerce gözaltında işkenceye maruz bırakılarak ölümüne sebep olduğu eldeki verilere ve tanıklıklara göre akıl ve mantık ile izah edilebilecek bir durum değildir. Daha önce hiçbir suç işlememiş olan ve Bulgar güvenlik güçlerine karşı da hiçbir fiziki saldırısı bulunmayan Ali Osman Ali'nin tek yaptığı şey, kendi kültürel kimliğine sahip çıkmaktı.

1984-1989 yılları arasında Müslüman Türk azınlığa yönelik buna benzer pek çok olay yaşanmış, olayların sorumluları hakkında totaliter rejim çöktükten sonra da hiçbir işlem yapılmamış ya da ceza verilmemiştir. Ayrıca bu asimilasyon döneminde Türk azınlığa karşı uygulanan baskılar ve saldırılarla ilgili hiçbir ciddi soruşturma ve inceleme de yapılmamıştır. Hatta Bulgaristan'da konuyla ilgili akademik çalışmaların sayısı da parmakla sayılacak kadar azdır. Totaliter rejim sonrası demokratik yönetimler de suçu komünist rejime atarak adeta olayları unutturma eğiliminde olmuşlardır.

İncelediğimiz olayın günümüzdeki tanıkları 65 yaş ve üstüdür. Bu olayla ilgili görgü tanıklarının önemli bir kısmı hâlâ hayattadır. Ancak beş on yıl sonra böyle bir çalışma yapmak zorlaşacaktır. Bulgaristan'da Ali Osman Ali'ye benzer şekilde gözaltında, hapisanede, toplama kamplarında ya da totaliter dönemin Bulgar güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucu hayatını kaybeden çok sayıda Türk bulunmaktadır. Totaliter dönemde rejimin baskısıyla hayatını kaybeden hem Türklerin hem de Bulgarların unutulmaması ve onurlarının korunması için bir an önce sözel tarih çalışmalarının yapılması önem arz etmektedir.

Kaynakça

Mülakatlar

Nasuf Ömer Ali

Hüseyin Mahmud Süleyman

Süleyman Mehmed İbrahim

Mustafa Fehmi Emin

Eserler

Arda, Durmuş. “Tosçalı İlk, Killi Mestanlı ...” *Tarihimizde Etnik Temizlik ve Zoraki Göçler* içinde, derleyen Hüseyin Güntekin, 256-258. İstanbul: Zinde Yayıncılık, 2018.

Ersoy-Hacısalihoğlu, Neriman. “1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları.” 89 *Göçü, Bulgaristan’da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, 171-198. İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012).

Demirhan, Hasan. “Sözlü Anlatımlarla 1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan’da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları.” *RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 16, (2019): 274-284.

_____, “Bulgaristan’da Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985).” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sayı 20, (2019): 415-446.

_____, *Belene Adası Kültürel Soykırım, Fiziksel ve Psikolojik Şiddet Kampı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2020.

Dayıoğlu, Ali. *Toplama Kampından Meclis’e Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Dinç, Vildane. “Bulgaristan Halk Cumhuriyeti’nde Siyasi Otorite ile Ulusal Türk Azınlığı Arasındaki Güç İlişkileri Bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-86).” *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi* Ankara, 2010.

Kâmil, İbrahim. *Bulgaristan Türkleri ve Göçler Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)*, cilt I-VIII. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018.

Köse, Hüseyin. *Kanlı İzler*. Razgrad: Poligraf Yayınevi, 2001.

Lütem, Ömer E.. *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*. Cilt 1. Ankara: Asam Yayınları, 2000.

Neuburger, M.. *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern*

Bulgaria. Ithaca: Cornell University Press, 2004.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne, Edirne Vilayet Matbaası, Sene Hicri 1309-1310, Mâli 1317-1319.

İnternet Kaynakları

Kalyonski, Aleksey. “Vızroditelniyat Protsets: Çast 1, 2009”. *Diskusii Bılgariya*. <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/645--19841989-1>.

Population and Housing Census in the Republic of Bulgaria 2011. “Население.”

<https://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=190>

Ekler²⁵

Ek: 1 Totaliter Rejim Döneminde 1944-1989 Yılları Arasında Kamplarda, Hapishanelerde ve İşkence Altında Hayatını Kaybeden Mestanlılı Kurbanlar Anısına Mestanlı Kent Meydanındaki Anıt

İsim Listesinin sol sütunundaki en son isim Ali Osman Ali'dir

25 Eklerdeki resimlerin tamamı, 2019 ve 2020 yıllarında bölgeye yaptığım ziyaretlerde tarafımdan çekilmiştir.

Ek: 2 Bayramköy'de Ali Osman Ali'nin Çeşmesi

Yolun sonunda sağda kalan ev Şehit Ali Osman'ın evidir.

Ek: 3 Ali Osman Ali'nin Mezarı

Ek: 4 Ali Osman Ali'nin evinin bahçesinden sığınağa giden yola açılan kapı ve yürüyüş istikameti ile bu alandan köyün görünümü

Ek: 5 Ali Osman Ali'nin gizlenme yeri olarak kullandığı ifade edilen sığınağın günümüzdeki çökmüş vaziyeti

ASİMİLASYON SÜRECİNİN TÜRK DİLİNE ETKİSİ VE BULGARİSTAN TÜRKLERİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Reyhan BAYRAMOĞLU¹

Özet:

1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan zorunlu göçün üzerinden otuz yıl geçmiştir. Bulgar Komünist Partisi lideri Todor Jivkov döneminde 1984 yılında başlayan asimilasyon politikası, 1989 yılına kadar sürmüştür. 1984-1989 yılları arasında yürütülen asimilasyon politikası ve isim değiştirme sürecine direnen 350.000 kişi Türkiye'ye zorunlu olarak göç etmiştir. Göç öncesi ve sonrasında yaşananlar toplumsal hafızada yer edinmiştir. Asimilasyon politikası öncesi ve sonrasını en iyi bilen göçmenlerdir. Bu yüzden onların görüşlerine başvurmak doğru bilgiler edinmemize yardımcı olacaktır. Yapılan röportajlarda sorular Bulgaristan'da yaşam, asimilasyon süreci ve Türkiye'de yaşam üzerine sorulmuştur. Soruların ana başlıkları eğitim,

---

1 Yıldız Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID ID: 0000-0003-2790-9794
e-mail: reyhan.1834@gmail.com

sağlık, kültür, din, sosyal yaşam ve göç sürecidir. Dil, bir milleti ayakta tutan kültürel unsurlardan biridir. Bu çalışmanın amacı yapılan röportajlar ışığında asimilasyon sürecinde Türkçeye yapılan müdahaleleri anlatmaktır. Röportajlarda göçmenlere Türkçe haberlere, gazetelere, kitaplara, şarkılara, filmlere ulaşma şekillerinde ve Türkçe konuştuklarında karşılaştıkları durumlarda yaşanan değişim sorulmuştur. Röportajların yapıldığı ortamlar genellikle ev olmakla birlikte ev dışındaki ortamlar da kullanılmıştır. Çalışmada beş kişinin görüşlerine yer verilecektir ve bu kişiler farklı eğitim seviyesine sahiptir. Genellikle yirmili yaşların üzerindeki bireyler tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asimilasyon, göç, Türkçe, göçmen algısı

Giriş

Bu çalışmanın konusu Bulgar Komünist Partisi'nin ulus devlet inşa etmek amacıyla 1984-1989 yılları arasında Türk azınlığa yönelik uyguladığı asimilasyon politikaları çerçevesinde Türk diline yönelik politikaların ve uygulamaların bu politikalara maruz kalmış Türk azınlık mensupları tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaktır. Yapılan sözlü tarih çalışmalarında azınlık mensuplarına Bulgaristan'da bu dönem içerisinde Türkçe haberlere, gazetelere, kitaplara, şarkılara, filmlere ulaşma şekillerinde ve Türkçe konuştuklarında karşılaştıkları durumlarda yaşanan değişim sorulmuş ve durum anlaşılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık kazanmasıyla Bulgaristan, Türk azınlığa haklar verme garantisinde bulunmuş ancak 1984-1989 yılları arasında bu hakları ihlal edecek uygulamalarda bulunmuştur. Ayrıca ulus devlet inşasını gerçekleştirmek için önemli sayıdaki Türk nüfusu yok saymış ve Türk nüfusun millî kimliğini yok etmeye yönelik uygulamalarda bulunmuştur. Bu nedenle konu bilimsel bir araştırmaya değerlidir. Çalışmanın amacı sosyalleşmenin en temel aracı olan dilin kimlikteki yeri ve Jivkov rejiminin inşa etmek istediği ulus devlette Türk azınlığın diline ne şekilde müdahalede bulunduğudır. Bu amaçla asimilasyon politikalarının Türkçe haberlere, gazetelere, kitaplara, şarkılara ve filmlere etkileri araştırılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Asimilasyon sürecinde uygulanan politikalar ile ilgili pek çok makale, kitap, tebliğ yayınlanmış olmakla birlikte özel olarak asimilasyon sürecinin Türkçeye etkisini anlatan kaynak sayısı azdır. Bu çalışmada, öncelikle görüşme yapılan beş azınlık mensubunun söylemlerine yer verilecektir. Bulgaristan'ın bağımsız olmasından başlayarak uzun bir süreci değerlendiren Bilal Şimşir'in "Bulgaristan Türkleri"² ve Ali Dayıoğlu'nun "Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı"³ adlı eserlerinden yararlanılmaya çalışılacaktır. Bu eserler içerisinde konumuzu ilgilendiren noktalar hakkında kısıtlı açıklamalar yapılmıştır. Yani konumuzu ilgilendiren birkaç cümle söylenmiş, konuyla ilgili ayrıca bir başlık oluşturulmamıştır. Birinci bölümün yazılmasında ise konuyla ilgili makalelere ve kitaplara başvurulmuş ve bu çalışmalarda dille ilgili söylenen unsurlara dikkat edilmiştir. Çalışmada göç sürecini yaşayan bireylerin belleklerine dayalı bilgilere başvurulmuş, yani sözlü tarih çalışmaları yapılmıştır. Bu amaçla dört Bulgaristan Türk'ü ve bir Pomak azınlık mensubunun tecrübelerinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Görüşülecek kişilerle genellikle telefonla bağlantı kurularak katılımcılara sorulacak sorular hakkında bilgi verilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgular çoğunlukla ses şeklinde kaydedilmiştir. Ses kaydına izin vermeyen katılımcıların bulguları konuşma esnasında not tutulmuştur. Ayrıca katılımcıların adlarının kullanılıp kullanılmayacağı konusunda izin alınmıştır. Çalışmada niteliksel araştırma yöntemlerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşmeler yapılmasındaki amaç türün sağladığı avantajlardan yararlanmaktır. Elde edilecek bilgilere kaynak olması açısından sorular önceden yapılandırılmış olsa da katılımcılar gereken yerlerde kendi katkılarını sunabilmiştir. Bu türün kullanılması sayesinde katılımcılar kendi duygu ve düşüncelerini açıkça ifade edebilmiştir. Sorulan sorular, Bulgaristan'daki eğitim, sağlık ve sosyal yaşamlarıyla ilgili sorulardır. Sözlü tarih çalışmalarının yanı sıra konuyla ilgili kaynaklar incelenmiş ve konu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma iki ana bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde dil, etnik kimlik ve milliyetçilikten bahsedilecektir. Çalışmada bu bölüme yer verilmesinin sebebi, Jivkov rejiminin ulus devlet oluşturma amacı taşıması neticesinde Türk kimliğini yok etmeye çalıştığını

2 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986), 167.

3 Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 171.

teorik bir zemine oturtmaktadır. İkinci bölümde ise 1984-1989 yılları arasında Türkçe diline yönelik müdahalelerden bahsedilecektir. Bu bölümde göçmenlerin Türkçe haberlere, gazetelere, kitaplara, şarkılara, filmlere ulaşma şekilleri ve Türkçe konuştuklarında karşılaştıkları durumlarda yaşanan değişim anlatılacaktır. Çalışmada bu bölümün yer almasının sebebi, dile yönelik asimilasyon politikalarını hem kaynaklar hem de tanıklar açısından değerlendirmektir.

1. Dil, Etnik Kimlik ve Milliyetçilik

1.1. Dilin Kimlikteki Yeri

Bulgaristan'da Türk azınlığa yönelik sert asimilasyon politikaları, Aralık 1984-Ocak 1985 tarihlerinde azınlık mensuplarının isimleri değiştirilerek başlamıştır. İsim değiştirme politikasının ardından azınlık mensuplarına başka şekillerde de müdahale edilmiştir. Bunlar Türk azınlığın dinî vecibelerine müdahale etme ve Türk dilini yasaklamaya yönelik uygulamalardır. Bulgaristan'ın 1984-1989 tarihleri arasında gerçekleştirdiği sert asimilasyon politikalarında Türk diline yönelik uygulamaların sebepleri ve yansımalarını anlayabilmek için öncelikle dil ve kimlik üzerinde bir bağlantı oluşturulmalıdır. Kimlik, kişilere ya da topluluklara yöneltilen “kimsiniz, kimlersiniz?” sorularına verilen ve kişiyi “ben kimim?” sorusu üzerinde düşündüren çok boyutlu bir kavramdır.

Kimlik kavramı, özünde kültür, sosyal yaşam, gelenek ve görenekler, tutum, algı, inanç sistemi ve kişilerin tanıma yapıları gibi önemli anlamları içeren, temeli sağlam, kalıcı ve sembolik yargılara dayanan bir içerik taşıyan ve gerek bireysel gerekse toplumsal niteliği ile tekil veya çoğul kavram içerebilen tanımlı bir olgudur.⁴

Kimlik kavramını incelerken bireysel, kolektif kimlik gibi alt başlıklar bulunmakta, etnik ve ulusal kimlik kolektif kimliğin bir versiyonu olarak görülmektedir. Etnik kimlikle ilgili bir tanımlama yapmadan önce en temelde kimlik ve dil arasındaki ilişkiden bahsetmek gerekmektedir. Birey, kullandığı dil ile birey toplumu ilişkisi kurmakta ve böylece toplumda bir değer kazanmaktadır. Ayrıca kullanılan dil kişinin hangi topluluğun mensubu olduğunun saptanması ve o topluluğun değerlerini

4 Serkan Çetinkaya, “Çok Dillilik ve Kimlik,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/50 (2017): 373.

yansıtıp yansıtmadığının değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Kimlik sözcüğünü etnik kimlik bakımından incelersek, kelimenin ethos sözcüğünden geldiği ve kabile, ortak köken gibi anlamlar taşıdığı görülecektir.. Etnik bir topluluk hakkında Anthony Smith şöyle demektedir:

Etnik bir grup, soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan ve ayırt edilen bir kültürel kolektif tiptir. Etnik bir topluluğun (ya da Fransızca adıyla söylersek etni'nin) altı ana niteliğini şöyle sıralayabiliriz; Kolektif özel bir ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ ve nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu.⁵

Bu tanımlamanın üzerine ortak kültürü farklı kılan unsurlar şöyle anlatılmıştır: “Kültürel farklılaşmayı sağlayan en önemli unsurlar dil ve dindir. Bunlara ek olarak gelenek, görenek, mimari, giyim tarzı, sanat, müzik gibi öğeler de kültürel farklılaşmayı yaratan unsurlardır.”⁶ Etnik bir kimlik için belirleyici unsur olan dil, bu kimliğin bir sonraki nesle aktarımı açısından araçsal rol üstlenmektedir. Mutlak monarşilerin olduğu dönemde din, etnik bir kimliği belirlemek açısından daha önemli hâldeyken mutlak monarşilerin yıkılmasıyla birlikte ulus devletler oluşmaya başlamış ve yeni ulus devlette yurttaşların aidiyetlerini arttırmanın en önemli yollarından biri dil olmuştur. Böylece dil, siyasal bir olgu hâline gelmiştir.

1.2. Bulgar Milliyetçiliğinin Türk Kimliğine Bakışı ve Türk Diline Yansımaları

Açıklanan bağlamdan hareket edilirse bir ideoloji olarak milliyetçilik benzer insan gruplarının kendilerini ulus olarak tanımlayabilmeleri açısından teşvik edicidir. Etnik kimlik, ulus devlet ve milliyetçilik arasındaki bağlantı şöyle ifade edilebilmektedir:

Hâkim etni, sahip olduğu kültürel ve toplumsal özellikleri nedeniyle ki bir ulusun siyasal oluşumunda ön planda yer alacaktır. Zira öncelikli olarak belirli bir etni belirler daha sonra ise bu etniye uygun bir ulus kavramsallaştırması ve siyasal formülasyon şekillendirilir. Gerek imparatorlukların çöküşü gerekse de ulusal kurtuluş hareketleri

5 Anthony Smith, *Millî Kimlik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 41-42.

6 Kadir Yalınkılıç, “Bulgaristan Kırcalı Türklerinin Dil Durumu- Toplumdilbilimsel Bir İnceleme” (Doktora Tezi, OMÜ, 2013), 35.

sonrasında belirli bir etnik kimliğin ön planda tutularak ulus-devletin inşa edilmesi, milliyetçilik düşüncesi ile doğrusal bir ilişkiye sahiptir. Çünkü ulus kavrayışının toplumsal alanda geçerli ve mümkün kılınabilmesinin olası kaynakları, ideolojik cihazların uygun bir şekilde kullanılması ile mümkündür. Bu anlamda ulus-devlet bağlamında şekillenen milliyetçilik söylemi etnik kimliğin savunusu olarak işlevseldir.⁷

Fransız ve Alman tipi milliyetçilik anlayışlarının dil üzerinde etkileri bulunmaktadır. Fransız geleneğinde, ortak tek bir dilin iletişim işlevini sağlayacağı düşünülmektedir ve bu dili konuşan herkes o ulusun üyesi olmaktadır. Alman geleneğinde ise, ortak bir dilin olmasından ziyade sadece ana dil, ulusun birliği için temsilci konumdadır. Bu çalışmanın ana öznelerinden biri olan Bulgaristan ve Bulgar milliyetçiliği için şu söylenebilmektedir:

Bulgaristan yönetimlerinin genel olarak etnik köken veya kültürel-tarihsel-dilsel milli kimlik esasına dayanan 19. yüzyıl Alman tipi milliyetçiliğinin bir uzantısı olarak tanımlanan Balkan milliyetçiliğinin etkisinde kaldıkları görülmektedir. Her devletin belirli bir etnik topluluğa dayanması gerektiği fikrini ön plana çıkartan Alman tipi milliyetçilik, bir devlette birden çok etnik topluluğun bulunmasını gerginlik ve istikrarsızlık kaynağı olarak görmekte, kültürel çeşitliliği ulus-devletin bütünleşmesi için bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, bu tip milliyetçiliğe ve onun uzantılarına göre devletle ulusun bire bir örtüşmesi için ulusu kültürel bakımdan homojenleştirmek amacına yönelik çeşitli yolların bulunması gerekmektedir. Bu çerçevede, söz konusu milliyetçilik tipi ulus-devlet içerisindeki azınlıkları baskı altına almaya eğilimli, saldırganlığa ve otoriter-faşizan yönelimlere müsait bir milliyetçilik olarak tanımlanmakta, Balkan milliyetçiliği de etnik-kültürel milliyetçiliğin fanatizme en yakın ve en tehlikeli örneği olarak değerlendirilmektedir.⁸

Yukarıdaki ifadeden yola çıkarak gerçekleşen uygulamaların düşünsel temelinde bir anlamda da Bulgar milliyetçiliğinin Türklere bakış açısı yatmaktadır. Asimilasyon politikalarının altında yatan milliyetçilik düşüncesinin izleri, Bulgar tarih yazımında yer alan temalarda görülebilmektedir. Bu temalardan öne çıkanların birkaçından

7 Celalettin Yanık, "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi," *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, sayı 20 (2013): 230-233.

8 Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, 171-172.

bahsetmek gerekmektedir. Örneğin; Ayastefanos Antlaşması'yla çizilen Bulgaristan sınırının Berlin Antlaşması'yla değiştirilmesi Bulgaristan'ın "Büyük Bulgaristan" emelini gerçekleştirememesine sebep olmuştur:

Tartışmalı olmasına rağmen Bulgaristan, Akdeniz'e ve Ege Denizi'ne kadar uzandı teorisi ile özellikle Trakya coğrafyasında oturan Türk azınlığına dair ürettiği "Türkleşmiş ve İslamlaşmış Bulgarların torunları" komplosuna Bulgarlar kendilerine göre destek bulmaktadırlar. Ayrıca tarihlerinin altın çağını arayan Bulgarların bu komplo teorisi, Büyük Bulgaristan düşüncesini gündemde tutmaktadır. Bu fikrin yanlış olduğunu hatırlatan Türk azınlığının bölgedeki varlığı rahatsızlık vermektedir. Bunun sonucunda Büyük Bulgaristan'ın engelleyicisi olarak algılan Türklere karşı asimilasyon politikaları üretilmekte ve Türklerin bölgedeki varlığını ve etkinliğini azaltmak amacı güdülmektedir.⁹

Kullanılan bir diğer tema ise Türk düşmanlığıdır. Yüzyıllar boyunca Türk düşmanlığı teması işlenerek olumsuz bir Osmanlı ve Türk imajı yaratılmaya çalışılmıştır. Özellikle 1876 yılında yaşanan ve Batak Katliamı olarak bilinen olay, Bulgarlar için önemlidir. "1876 yılında Batak'ta yaşananlar, Batı literatürüne istinaden olabildiğince saptırılarak Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele eden kahraman bir Bulgar halkı örneği yaratılmıştır."¹⁰ Kahramanlaştırılmış Bulgar halkı durumu yalnız bu olayda değil pek çok alanda işlenmiştir. Edebî alanlarda yazılan eserlerde de Osmanlı'nın katliamlar yaptığından bahsedilmektedir. Böylece Türk azınlığa yönelik asimilasyon politikalarının gerekli olduğu izlenimi yaratılmaya çalışılmaktadır. Bahsedilmesi gereken bir diğer tema ise "Beş asırlık boyunduruk" meselesidir. Bulgarlara göre Osmanlı Devleti beş asır boyunca kendilerini boyunduruk altına almışlar ve zulmetmişlerdir. Dört Bulgaristan Türk'ü ve bir Pomak azınlık mensubuyla yaptığımız görüşmelerde azınlık mensuplarına, "Ders kitaplarında Türklükle ilgili herhangi bir şeye değiniyor muydu?" şeklinde yönelttiğimiz soruya verilen cevaplar Osmanlı Devleti'nin hep Bulgarlara eziyet ettiği, Türkiye'nin düşman gösterildiği, Bulgaristan'ın Osmanlı

9 Ayşe Kayapınar, "Bulgaristan Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri," 89 *Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu, Mehmet Hacısalihioğlu (İstanbul: YTÜ Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, Balkanlar Medeniyet Merkezi, 2012): 104.

10 Kayapınar, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, 107.

Devleti'nden kurtulup bağımsızlığını ilan ettiği ve savaşlardaki kahramanlıklarının öne çıktığı şeklindedir. Burada cevapların benzer ifadeler taşıdığı görülmektedir. Bu noktada yaptığımız görüşmelerden birinde Reşat Yılmaz adlı tanığın söylediklerini aktarmak konuyu daha net anlamamız açısından önemlidir. Reşat Yılmaz şöyle demiştir:

Romanlar hep Bulgarca ama hep Türk esareti altında kalmışlar beş yüz sene hep öyle romanlar. Türklüğü kötülüyorlar. Türkler gelmiş burayı basmış beş yüz sene beri Osmanlı'nın hizmetinde kalmış bilmem ne kadar Bulgar kesilmiş, bilmem ne kadar kemik varmış. Okuldan cumartesi pazar tur yapıyorlar orada Sadova'ya çok yakın değil de bir seksen kilometre var Peştera diyorlar. Türkler burada beş yüz tane Bulgar'ı kesmişler de kemikleri böyle mezarların içine koymuşlar, müze gibi yapmışlar. Öğretmen dedi, Reşat sen istersen gitmeyebilirsin. Niye dedim ben giderim. O kemikler kimin kemiği kimse bilmiyor ki. Türk kemiği mi Bulgar kemiği mi kimse bilmiyor. Kimse biliyor mu bana söyle. Ben dedim gideceğim sana söyleyeyim soru soracağım adama. Siz dedim her gün Türkler böyle yapmış Bulgar'ı kesmiş bilmem ne. Gittik müzede yaşlı bir bayan anlatıyor böyle. Türkler gelmişler bu kasabayı almışlar başkaldıranları kesmişler bilmem ne. Ama oraya bir isim listesi koymuşlar hepsi Bulgar. Sonunda diyor onlar soru var mı? Dedim ben. Bulgarlardan kimse bir şey sormuyor. Dediler pes, ne soracaksınız? Dedim buradaki isimlerle buradaki kemikler hepsi Bulgar mı, bana söyleyebilir misiniz? Bunlara genetik test yapıldı mı? Biz genetik okuyoruz. Bir kemik bulunduğu an genetik laboratuvar vardı Filibe'de. Filibe bize on altı kilometre Sadova'dan. Laboratuvara ben de gittim. Alıyoruz bir kemik buluyoruz, ha bu koyun kemiği mi keçi kemiği mi domuz kemiği mi test ediyoruz. Bunlar genetik testten geçti mi dedim. Aa dedi kadın bu soruyu otuz senedir bana kimse sormadı burada. Öğretmen kadının yanına gitti bu Kırcaalili dedi tek Türk burada. Bu gelmemeyi istemedi geleceğim dedi birinci bu yazıldı dedi, kırk altı öğrenciden ilk bu yazıldı. Hiç şey yapmaz böyle yerlere. O kadın bana cevap veremedi bana dedi ki giderken bana ismini bırakır mısın? Dedim hocaya soracaksın ben isim veremem. Hoca dedi isim veremeyiz. Diyecekler bak beni gitti bana böyle soru sordurdu hemen beni atar Todor Jivkov içeri.¹¹

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Bulgarların Türk kimliğine yönelik olumsuz bir

---

11 Reşat Yılmaz, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 16 Ekim 2019.

bakış açısı bulunmaktadır. Yüceltilen Bulgar kimliği hâkim etnik kimlik hâline getirilmeye Türk kimliği ise “öteki” olarak nitelendirilmeye çalışılmıştır. Türk azınlığı kültürel anlamda farklılaştıran en önemli unsur dil olarak görülmüştür. Ulus devlet inşa etme ve Balkan milliyetçiliğinin temel noktalarından biri dilde birlik olmasından dolayı Bulgaristan sert asimilasyon dönemi olarak nitelendirilen 1984-1989 tarihleri arasında azınlığa yönelik Türk dili konusunda da asimilasyon politikalarına girişmiştir.

2. Bulgaristan’da Türk Diline Yönelik Müdahaleler ve Sözlü Mülakatlarla Anlatımı

2.1. Türk Diline Yönelik Müdahaleler

Türk azınlığa yönelik uygulanan asimilasyon politikaları kapsamında, kamuya açık alanlarda ve iş yerlerinde Türkçe konuşmak yasaklanmıştır. Kapalı alanlara Türkçe konuşulmaması gerektiğini belirten uyarıcı levhalar asılmıştır. Yasağa karşı gelenlere 5 ile 50 leva arasında para cezası kesilmiş, bu miktar 100 levaya kadar çıkarılmıştır. Yasağa karşı Türk azınlığın tepkisini Ömer Lütem şöyle anlatmıştır: “Türkçe yasağı soydaşlarımızı çok rahatsız etti. Bu nedenle ceza kesen Bulgar polisleriyle sık sık münakaşa ettiler.”¹² Bu uygulamaya ek olarak,

Partiye yakın ve sadık olan kişiler köylerdeki her evi dolaşıp pencere önünde hane halkının hangi dili konuştuğunu tespit edip bunu parti yöneticilerine bildirme görevini üstlenmişlerdir. Bulgarca haricindeki herhangi bir dilin konuşulması doğrudan komünist yönetime karşı bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir. Okullarda da durum bundan farklı olmamıştır. Çocukların 4-5. sınıflardan itibaren Bulgarcanın yanında Rusçayı da öğrenmesine olanak veren eğitim müfredatı hazırlanmıştır. Böylece Bulgarca çok milletli komünist dünyada, ülkedeki Bulgar etnik çoğunluğun dili olarak, Rusça da Sovyet üstünlüğünün dili olarak okutulmuştur.¹³

Türkçe konuşulmasının yasaklanmasıyla Türkçe gazete ve dergi yayınlanması da

12 Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, cilt.1 (Ankara: Avrasya-Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2000), 439.

13 Nuri Ali Tahir, “1945 Sonrası Bulgaristan Türklerine Yönelik Asimilasyon Politikası” (Yüksek Lisans Tezi, GÜ, 2009), 96.

yasaklanmıştır. 1944'te komünizmin başlamasıyla "...Türkçe basında köklü değişiklikler oldu. Yeni Bulgar rejiminde, yeni bir Türkçe süreli basın doğdu. Hepsi Latin esasına dayalı yeni harfli olmak üzere, birçok gazete ve dergi yayımlandı. Bunların sayısı 39'u buldu."¹⁴ Komünist rejimle beraber Türk azınlığın desteğini alabilmek için Vatan Gazetesi çıkarılmıştır. Bu gazetenin ömrü kısa olsa da ardından Eylülcü Çocuk, Işık, Piyoner, Halk Gençliği, Yeni Işık ve Yeni Hayat adlarında gazete ve dergiler çıkarılmıştır. 1960 tarihine gelene kadar yayınlarda Türkçe kullanımında herhangi bir sorun olmamıştır ancak bu tarihten sonra yayınlar Türkçe-Bulgarca yayınlanmaya başlamıştır. Daha sonra ise kapatmalar başlamıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde yalnızca bir gazete ve derginin yayın hayatına devam ettiği görülmektedir. Bunlar Yeni Hayat (Nov Jivot) Dergisi ve Yeni Işık (Nova Svetlina) Gazetesi'dir.

Geriye kalan iki Türkçe süreli yayın -Yeni Işık ve Yeni Hayat- iki dilli yayınlarda yer almaya başladı. Bu süreli yayınların Türkçe bölümleri kademeli olarak azaltıldı, böylece 1985'in başlarında sadece Bulgarca yayınlanmaya başladıklarında, her sayının dörtte birinden daha azına indirildiler. Çok sayıda sıradan Türkçe kelimeyi Bulgarca veya Rusça eşdeğerleriyle değiştirerek Türkçe konuşulan ve yazılanları zayıflatmak için çaba sarf edilmiştir. Yerli Türk yazarların bu Slav terimlerini yılın ayları, kıtalar, ülkeler, denizler, okyanuslar ve nehirler ve diğer tüm coğrafi isimler için kullanmaları gerekiyordu. Tüm Türkçe teknik terimlerin yerine Bulgarca veya Rusça kelimeler geçecekti. Tüm gönderilerin yeni gereksinimlere uymasını sağlamak için kalan süreli yayınların yazı işleri bürolarına özel stil editörleri atandı. Yasaklı Türkçe kelimeleri kullanmaya devam eden yerli Türk yazarlar, çok kınandı ya da sansürlendi. Genellikle liyakat gözetmeksizin onaylanmamış tarzda sunulan eserlerin yayınlanması reddedildi.¹⁵

Yeni Işık Gazetesi ve Yeni Hayat Dergisi 1985 tarihinde ocak ayının bitmesiyle beraber tamamen Bulgarca yayınlanmaya başlamıştır. İki yayın da artık tamamen BKP'nin Bulgarlaştırma kampanyasının propaganda aracı olmuştur. Örneğin Yeni Işık gazetesinde şu tarz haberler çıkmaya başlamıştır:

14 Prof. Dr. Hayriye S. Yenisoy, "Bulgaristan'da Türkçe Basın (1865-2010)," erişim 09.04.2020, https://www.kircaalihakber.com/?pid=8&id_aktualno=296

15 Ali Eminov, "Bulgarian Nationalism and Turkish Language in Bulgaria," *Language Contact- Language Conflict*, ed. Eran Fraenkel, Christina Kramer (New York: Peter Lang, 1993): 51.

Yeni Işık gazetesinin dördüncü sayısından itibaren, ilk sayfada “Bulgarım Demek” başlığı altında yeni bir yazı dizisi başlatılmıştır. Burada Bulgar adları “yenilenen” kişilerin kendi ifadeleri yayımlanmaktadır: “Son yıllarda halk iktidarı, komünist partimiz önderliğinde bizler için çok şey yaptı. Devlet tarafından sağlanan kaynaklar ve nüfusun aktif katılımı, bir dizi hizmetin gerçekleşmesine yardım etti: Birçok sokağa asfalt döşendi, okuma evine tadilat yapıldı... Fakat en önemlisi bu değildir. En önemlisi; biz Bulgarlar manevi ve maddi olarak geliştik, sosyalist yurdumuzun gerçek yaratıcıları ve sahipleri olduk. Bizler, İslamlaştırılmış ve Türkleştirilmiş atalarımızın varisleri, Bulgar adlarımızı ve Bulgarlığımızı sadece kitap üzerinde değil, kendi ruhumuz ve kalbimizde de dirilttik... Bizim köyde sosyal gelişme ve refah programı uygulanmaktadır. Bu, bir ilgi ve hizmet ifadesidir ve bizlere büyük minnet borcu yüklemektedir. Tüm bu sosyal kazanımlar, şahsen bana göre, Bulgar adlarımızı özgür irademizle seçmemizde önemli bir etkeni. Ben şahsen bir komünist olarak, bu işlerin çözümü için yürütülen aydınlatıcı faaliyetlere aktif olarak katılmaya gayret ediyorum.”¹⁶

Yasaklanan bir diğer şey ise Türkçe kitaplardır. Rejim başlangıçta Türk azınlığa sosyalist kimlik kazandırmak için Türk yazarların kitaplarının yayınlanmasına izin vermiş hatta İvan Vazov ve Yordan Yonkov gibi Bulgar edebiyatçılara ait kitaplar da Türkçeye çevrilmiştir. Yayınlanan kitaplar sosyalist görüşü benimsemiş yazarların kitaplarından da oluşmaktadır.

...Türkiye’de yayınlanan sosyalist düşünürlerin eserlerinden alıntılar da komünizmin ilk yıllarından itibaren Bulgaristan’daki yayınlarda sürekli işlenmiştir. Bulgaristan yönetiminin bu politikası daha sonraki yıllarda da devam etmiş, Türkiye’deki sosyalist düşünürlerin eserlerinin yayınlanması sürdürülmüştür.¹⁷

Narodna Prosveta adındaki yayınevinde yayınlanan Türkçe eserlerle Türk azınlık kendi edebî anlayışını oluşturma gayreti içerisinde olmuş ve böylece edebî anlamalarda kendisini ifade edebilecek kişilerin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Ancak zamanla anlaşılmuştur ki bu eserlerin yayınlanmasıyla halk ne sosyalizme entegre olabilmemiş ne de Türkiye ile olan bağı koparabilmiştir. Bu nedenle Yeniden Doğuş

16 Yeni Işık, sayı 40, 1985, 1’den aktaran Nergis İmamoğlu, “Sosyalist Dönemde Bulgaristan’da Türk Kimliği” (Yüksek Lisans Tezi, UÜ, 2011), 117-118.

17 Mehmet Akpınar ve Süleyman Köksal, “Türkiyeli Komünistlerin Bulgaristan Türklerinin Dil ve Eğitimindeki Etkisi,” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı 21 (2016): 254.

Süreci'nde kütüphanelerde bulunan Türkçe kitaplar ve Bulgar edebiyatçıların çevrilmiş kitapları toplatılmış, yeni kitap yayınlanması yasaklanmıştır. “Oysa Todor Jivkov en başından beri azınlığa bu konuda da haklar tanınacağını şu sözleriyle ifade etmiştir: “Türk ahalişi şimdiye dek olduğu gibi, gelecekte de ana dilinde konuşacak, ana diliyle progresif geleneklerini geliştirecek, çağdaş edebî eserlerini yaratacak ve o güzelim türkülerini söyleyecektir.”¹⁸ “Bu süreç içerisinde Türk diline yönelik bir diğer müdahale, Türkçe müzik dinlenmesinin yasaklanmasıdır. Önceleri Türk sanatçıların kasetleri kaçak yollarla ve pahalı satılmaktadır. Kasetler Türkiye'ye gidebilen Türkler, Bulgarlar ve tır şoförleri aracılığıyla Bulgaristan'a getirilmekte ve sonrasında kaçak yollarla satılmaktadır. Yakalanılması durumunda azınlık mensuplarına cezalar verilmektedir. Yasağın azınlık mensuplarına ne şekilde yansıtıldığına dair Ahmet Şerif Şerefli şöyle anlatmaktadır:

Yönetimden atölyeye iki görevli kadın geldi. Beş on dakika için üretimi durdurduk. Daha sert konuşan, eliyle masaya vurdu: “Lütfen gürültüyü kesin!” Ve devam etti: “Arkadaşlar size Politbüro'nun kararını okuyacağım...” dedi ve üstünden paltosunu bile çıkarmadan kararı okudu: “...İnşaatlarda, tatil yerlerinde, resmî dairelerde, atölyelerde, düğünlerde, otobüslerde, bir sözle kalabalık olan her yerde Türkçe şarkı, türkü dinlemek yasak. Ezgiler dinlemek yasak. Böyle bir hava estirerek eğlenmek yasak. Duvarlara Türk büyüklerinin resimlerini asmak yasak. Bu Politbüro'nun emridir. Emir kanundur...¹⁹

Türkçe müziklerle beraber Türkçe yayın yapan radyoların dinlenmesi de yasaklanmıştır. Bulgar radyosu o dönemde Türk azınlık için Deliorman ve Burgaz bölgesi ile Kırcaali ve Rodoplar bölgesine günde üç kere olan birer saatten oluşan Türkçe yayınlar yapmaktadır. Ancak bu yayınlar Ocak 1985 tarihiyle kaldırılmıştır. Ayrıca yabancı radyoların yaptığı Türkçe yayınların da dinlenmesi Bulgar Hükûmeti tarafından parazit yapılarak engellenmiştir. Bu durum Milliyet gazetesine şöyle yansımıştır:

Almanya'nın Sesi Radyosu Türkçe yayınları 26 Ocak'tan bu yana sistemli bir şekilde bozulmaktadır. Yayınları bozan istasyonlar ise Sovyetler Birliği ve Bulgaristan'da

18 Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 260.

19 Ahmet Şerif Şerefli, *Türk Doğduk Türk Öldük*, 2. baskı (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 507.

bulunmaktadır. Almanya Cumhuriyeti'nin dışarıya yayın yapan radyoevi günde iki kez 50'şer dakikalık Türkçe programları yapmaktadır.²⁰

Radyo konusunda yapılan bir diğer uygulama ise Türkiye'den yayın yapan radyoların parazit yapılarak dinlenmesini önlemektir. Bu süre içerisinde Bulgaristan'ın baskılarından dolayı Türk azınlığın kendisini tamamen yalnız hissetmesini engellemek için TRT mart ayı itibarıyla doğrudan Bulgaristan'a yönelik yayınlar yapmaya başlamıştır. Bu yayınlarda Büyükelçi Ömer Lütem nelerin yer alabileceğini şöyle ifade etmiştir:

Bulgarların Türkiye'ye göç olmayacağı fikrini işlemeye başlamış olmalarına karşılık olmak üzere, bunun aksini savunarak göç isteğini canlı tutacak yayınlar yapılmasını, diğer yandan yeni programlar hazırlanırken Türk milletinin soydaşlarımızla yakından ilgilendiğinin belirtilmesini, genellikle Türkiye hakkındaki bilgileri yetersiz olduğundan kendilerine Türkiye'nin tarihi, ekonomisi, askerî gücü hakkında bilgi verilmesini önerdim. Başka ülkeler basınında Bulgaristan'daki Türkler için çıkan haberlerin yayınlanmasını, serhat türküleri çalınmasını, Bulgaristan'da dini eğitim yapılmadığı için dini bilgiler verilmesini, Türkiye'ye göç etmiş kişilerin Bulgaristan'daki yakınlarına selam gönderen programların düzenlenmesini de istedim.²¹

TRT yayınlar düzenlese de bu yayınlar da parazit yoluyla kesilmiş ve azınlık mensuplarının Türkiye'den haber almasının tüm yolları kesilmiştir. Burada şuna değinmek gerekmektedir: SSCB'de Gorbaçov'un başa gelmesiyle uygulanan açıklık politikasıyla ortaya çıkan yumuşama döneminde Bulgaristan yönetimi, BBC, DW ve RFE gibi yabancı radyoların yayınlarını engellemekten vazgeçmiştir. Bu nedenle asimilasyon politikalarına tepki olarak ortaya çıkan örgütlerin faaliyetlerini yabancı radyolar aracılığıyla duyurulması kolaylaşmıştır. Ayrıca bu dönemde Türkçe film izlenmesi yasaklanmış ve Şumnu, Kırcaali ve Razgrad'da açılan Türk tiyatrolarının faaliyetleri durdurulmuştur. Rejimin Osmanlı İmparatorluğu'nu kötülemek için filmler yayınladığı bilinmektedir. Ancak Türkiye'de yayınlanan filmler de izlenmektedir. Getirilen yasaklarla beraber bu durum da engellenmiştir. Özellikle 1989 Zorunlu

20 "Bulgarlar, Almanya'nın Yayını Bozuyor," *Milliyet*, 2 Şubat 1985, 6.

21 Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, 259-260.

Göçü sırasında Türk sinemasından filmlerin gösterildiği ve Türkiye'nin kötü bir durumda olduğu izlenimi verilmek istendiği bilinmektedir.

Aralık 1984 tarihiyle birlikte başlayan asimilasyon politikalarıyla Bulgaristan'dan çeşitli ülkelere ilticalar başlamıştır. Bulgaristan bu ilticaları önleyebilmek için her aileden bir kişinin Bulgaristan'da kalması gerektiği kuralını koymuş, böylece bir kişiyi ülkesinde rehin tutmuştur. Bu durum da parçalanmış ailelere sebep olmuştur. Özgür ailesinin kızı Aysel Özgür'ün Bulgaristan'da kalmasıyla aile Türkiye'de çeşitli girişimlerde bulunmuş ve konu Türkiye'nin gündemine taşınmıştır. Bulgaristan'ın Özgür'ü göndermemek konusunda inat etmesi üzerine TRT "Yeniden Doğmak" adlı bir dizi yayınlamaya başlamıştır. Dizi yayınlanmasıyla beraber hem Türkiye'de hem de uluslararası kamuoyunda dikkat çekmiştir. Bunun üzerine Bulgaristan dizinin yayından kaldırılması şartıyla Aysel Özgür'ü iade etmiştir.

2.2. Tanıkların Anlatımı

Yaptığımız sözlü mülakatlarda tanıklara şu şekilde sorular yöneltilmiştir: "İsim değiştirmeden önce topluluk içerisinde rahatça Türkçe konuşabiliyor muydunuz? İsim değişikliğinden sonra neler oldu?", "Televizyonda ya da radyoda Türk haberlerini seyredebiliyor, dinleyebiliyor muydunuz?", "Radyoda Türkçe şarkılar dinleyebiliyor muydunuz?", "Türkçe kitaplara ulaşabiliyor muydunuz?", "Gazete satın aldığınızda Türkiye'den haberler veriliyor muydu yahut Türk gazetelere ulaşabiliyor muydunuz?", "Sinemada Türk sinema filmlerini izleyebiliyor muydunuz?"

"Gazete satın aldığınızda Türkiye'den haberler veriliyor muydu yahut Türk gazetelere ulaşabiliyor muydunuz?" şeklindeki soruya dört tanık olumsuz cevap verirken Reşat Yılmaz adlı tanığımız özel olarak şundan bahsetmiştir:

Gazete orada Türkçe çıkardı. Bizim Nov Jivot Gazetesi çok güzeldi. Şimdi gene çıkıyor ama ben almıyorum. Orada satan seksen yaşında bir amca var büfede. Raşko diyor her gün alırdın neden almıyorsun? Dedim ama şimdi Bulgarca. Şeytan diyor bana Bulgarca'yı unutmamışsın al diyor. 3 leva olmuş bir de. Türkiye'de daha ucuz. İsmi değiştirdiler gazetelerde Türkçe bitti. Yarısı Türkçeydi zaten onu tamamen kaldırdılar.

Gazetede Türkiye'den haberler vardı. Türkiye'den gelen gazete yoktu ama.²²

“İsim değiştirmeden önce topluluk içerisinde rahatça Türkçe konuşabiliyor muydunuz? İsim değişikliğinden sonra neler oldu?” şeklindeki soruya Seydullah Halaç şöyle cevap vermiştir:

Mesela ben Kırcaali merkeze gitmiştim. Soğuktu böyle bir gün hava. Yaşlı bir bayan kocasıyla beraber orada yuvarlak bir yazıhane gibi bir şey onun önünde pat diye düştü buz vardı. Ben askerden gelmişim o zaman. Tuttum onu kaldırdım gel otur-tayım seni dedim Türkçe söyledim. Hop iki tane polis geldi. Sen dedi Türkçe konuşuyorsun konuşamazsın diye çıkardı 5 leva ceza. Ben de dedim aa iyi dedim Türkçe o kadar ucuz mu dedim. Bunlar patır kütür giriştiler bana bağladılar attılar arabanın içine. Götdürdüler karakola. Orada işte zincirle, zinciri savurdu böyle sonra zincir do-landı ucu şu parmağımı kırdı benim. Parmak kırıldı ama bir de kanyordu. Bir yarım saat sonra bir baktım hemşire geldi sizin gibi bir bayan geldi. Bakayım dedi hemşire ağladı. Bulgardı hemşire. Bir akşam kaldım ertesi gün muhtar geldi, muhtara teslim ettiler beni. Dedi bunu Belene'ye göndermeyelim.²³

“Televizyonda ya da radyoda Türk haberlerini seyredebiliyor, dinleyebiliyor muydunuz?” ve “Radyoda Türkçe şarkılar dinleyebiliyor muydunuz?” şeklindeki soruya İbrahim Runtov şöyle cevap vermiştir: “Mümkün değildi ama vardı benim gibi insanlar, gizli gizli radyo dinliyorduk, televizyon mümkün değildi.”²⁴ Reşat Yılmaz ise şunlardan bahsetmiştir:

Radyo vardı Türkçe. Kadriye Latifoğlu, Cemil Şaban, Osman Azizov hepsi de Kırcaalili tanıyorum hepsini. Konserlere gitmiş adamım ben be. İsim değiştirmeden sonra radyo da bitti. Bir de şey koydular Kırcaali'nin dışına tepeye bir şeyler koydu-lar engellemek için. İzmir radyosunu, İbrahim Tatlıses'i dinlerdik kapattılar hepsini. O demirler hâlâ Kırcaali'de duruyor. Hep Bulgarca hep Rusça. Ankara radyosunu falan da dinlerdik biz zaten. 84'ten önce bu şey var ya plak biz ona çok meraklıydık. İbrahim Tatlıses, Müslüm Gürses, Orhan Gencebay bunlardan plaklar çıkardı

22 Reşat Yılmaz, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 16 Ekim 2019.

23 Seydullah Halaç, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 8 Eylül 2019.

24 İbrahim Runtov, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 13 Kasım 2019.

45'lik. Kaçakta olsak bulabiliyorduk. Benim okul zamanı Alman yolu Sadova'dan geçirdi. Cumartesi pazar çıkardım ben. Orada bir de büfe vardı. Almancılar durdu mu Bulgarca bilmiyorlar. Ben Türkçe konuşup onlara yardım ediyordum bana plak verin diyordum. Kız kardeşlerim diyordu ağa sen ne iyi plaklar getiriyorsun. Hele İbrahim Tatlıses hele Orhan Gencebay'dan. Köyde en çok plak bende vardı. Ooo. Bu isim değişmeden sonra köye Bulgar muhtar geldi, önceden Türk'tü. Muhtar babamı çağırmış en çok ses sizin evden geliyor demiş bak polisi aramayayım plakları toplayın demiş babamda plakları çuvala toplamış tavana koymuş. Ya baba dedim plakları sen niye topladın? Dursun plaklar dedim Türkçe çağırıyor adam bizde evde dinliyoruz. Olmaz dedi babam, muhtar eve kadar geldi başıma bela istemiyorum. Ondan sonra bitti plak işim. 84'e kadar Türkçe horon, şarkılar müzik hep Türkçe ama Bulgarca işi bir girdi bitti. Orada pazara gidersin orkestra tutarsın ekseri Çingenelerdir. Bende pazara gittim birkaç kez orkestra tutmaya dayımlara. Dediler çok iyi çok iyi orkestra tutmuşsun. Ya dedim arada kaçırın Türkçe boş verin. Burada Bulgar yok çalın dedim. Ya şikâyet ederlerse dediler, bende dedim ederlerse çaldı bizde oynadık deriz dedim.²⁵

“Sinemada Türk sinema filmlerini izleyebiliyor muydunuz?” şeklindeki soruya ismini vermek istemeyen katılımcı şöyle cevap vermiştir: “Hayır izleyemiyorduk daha çok Rus sinemalar vardı. Kaçak Türkçe film cd alıp izliyorduk yakalanırsak cezası vardı. Asimilasyondan sonra pek hatırlamıyorum izlediğimizi.”²⁶ Burada Reşat Yılmaz şöyle bir ayrıntıdan bahsetmiştir: “Şimdi şehirde Kırcaali'de üç tane salon vardı. Türkçe film vardı. Hint filmi vardı, Türk filmi de vardı. Ama 84 olunca bu da bitti. Türk filmleri çok güzel olurdu.”²⁷ Diğer ismini vermek istemeyen katılımcı ise şöyle bir katkıda bulunmuştur: “Sinemalarda izlenecek olan filmlerde çok sıkı bir sansür uygulanmakta olduğundan dolayı bırakın Türkçe film izlemeyi, demokrasiye atıfta bulunabilecek filmlere bile yer verilmemektedir.”²⁸

“Türkçe kitaplara ulaşabiliyor muydunuz?” şeklindeki soruya Seydullah Halaç

---

25 Reşat Yılmaz, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 16 Ekim 2019.

26 İsmi vermek istemeyen katılımcı, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 3 Kasım 2019.

27 Reşat Yılmaz, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 16 Ekim 2019.

28 İsmi vermek istemeyen katılımcı, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 15 Şubat 2020.

“Bizim birinci ve ikinci sınıfta vermişlerdi kitap ama daha sonra yoktu.”²⁹ şeklinde cevap verirken Reşat Yılmaz ise şunları söylemiştir:

Filibe’de Türk camisinin önünde vardı kitap. Kitapların yarısı Türkçe. Tolstoy, Lermontov falan Türkçeye çevrilmiş hâli vardı. Ben okula giderken gider alırdım, okulda derlerdi sen Türkçe kitap okuma diye. Ama ben severdim Türkçe roman okumayı. İsim değiştirmeden sonra hepsi bitti. Desem ki hiç görmedim yeridir.³⁰

Tanıkların ifadeleriyle beraber literatürde yer alan ifadeleri değerlendirdiğimizde benzerlikler olduğu görülmektedir. Örneğin Türkçe şarkıların düğünlerde ve evlerde çalınmasının yasaklandığını, Türkçe kitabın belirli bir zamandan sonra hiç bulunmadığını, yarısı Türkçe olan gazetenin tamamen Bulgarca yayınlanmaya başladığı, radyoda parazit yapıldığı ve Türkçe konuşanların kötü muamelelere uğradığı benzerliklerdir. Ancak hiçbir tanığımız evlerde Türkçe konuşulup konuşulmadığının denetlendiği ya da okullarda Osmanlı İmparatorluğu’nu kötüleyen filmlerin gösterildiğinden bahsetmemiştir. Ayrıca burada şunu belirtmek de anlamlıdır: Tanıkların çoğunun Türkçe konuşmak konusunda yaşadığı bir deneyimi muhakkak mevcutken bazılarının radyo, gazete, film ve kitap konusunda uzun uzadıya anlattıkları bir deneyimleri söz konusu değildir. Bunu da kişilerin alışkanlıklarına ya da ulaşabilme durumlarına bağlamak mümkündür. Bu noktada ifade edilenlerden genel olarak çıkarımımız rejim tarafından Türk diline dair yasaklanan her şeyin asimilasyon politikalarının başarılı olmasına katkı sağlayacağı düşüncesinin hâkim olduğudur. Aslında azınlığa bu konuda verilen haklarda bir kısıtlama söz konusudur ancak bu dönemde net bir şekilde devlet politikası olduğu görülmektedir.

Sonuç

1984-1989 tarihlerinde Bulgaristan’da Türk azınlığa yönelik uygulanan sert asimilasyon politikalarının bir yönünü de azınlık mensuplarının Türkçe konuşmasının ve Türkçe haberlere, gazetelere, kitaplara, şarkılara, filmlere ulaşmalarının engellenmesi oluşturmaktadır. Dil, hem bireysel hem de kolektif kimliğin oluşumunda önemli bir

29 Seydullah Halaç, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 8 Eylül 2019.

30 Reşat Yılmaz, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 16 Ekim 2019.

faktördür. Bulgaristan'da Türk azınlığın kendi bireysel ve etnik kimliğinin topluma en önemli yansıması Türkçe konuşmalarıdır. Bulgar milliyetçiliğinin yarattığı öteki olan Türk azınlığa hem sosyalist hem de Bulgar kimliği kazandırmanın en etkili yolu azınlığı kendi dilinden uzaklaştırmak olarak düşünülmüş, bu nedenle bu tarihlerde azınlığa müdahalelerde bulunulmuştur. Yaptığımız görüşmelerde katılımcılar film izleme, şarkı ya da haber dinleme, gazete ve kitap okuma konusunda kısıtlı bilgilere yer vermiştir. Literatürde de bu konuya özel olarak bir yer ayrılmamıştır. Ancak her katılımcı Türkçe konuşmanın yasaklanması konusunda bir deneyiminden bahsetmiştir. Burada önemli olan Türkçe konuşmanın yasaklanması kadar Türkçe olan her şeye müdahalenin de dikkat çekilmesi gerektiğidir. Bu nedenle yapılan görüşmelerde katılımcılara farklı noktalarda sorular yöneltilmiştir. Böyle bir şeyin yapılmasının sebebi dilsel anlamda kullanılan tüm argümanların bireyin bir ulusa aidiyetini arttıran ve topluluk içerisinde bireysel anlamda kimliğinin oluşmasına yarayan bir faktör olmasıdır. Ayrıca Jivkov rejimi tarafından Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın dilsel anlamda varlığına yönelik en sert politikaların uygulandığı bu dönemde “ana vatan” olarak nitelendirilen Türkiye'yle bağları kesebilme amacı güdülmüştür. Ancak ilerleyen süreç göstermiştir ki Türk azınlık Bulgar ve sosyalist olma kimliğine sığmayacak ve göçe tabi tutulacaktır.

Sonuç olarak dil etnik bir kimliğin ulus devlet olma arzusu taşıyan bir devlet içerisinde kendi varlığını kanıtlamasının en önemli unsurudur. Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığa yönelik dilsel her müdahale bir sonraki nesle kendi varlıklarını aktarmanın önüne konulan bir engeldir. Ancak tüm engellemelere rağmen Türk azınlık bir şekilde varlığını korumaya çalışmıştır.

Kaynakça

- İbrahim Runtov, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 13 Kasım 2019.
- İsmiini Vermek İstemeyen Katılımcı, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 3 Kasım 2019.
- İsmiini Vermek İstemeyen Katılımcı, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul: 15 Şubat 2020.
- Reşat Yılmaz, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 16 Ekim 2019.
- Seydullah Halaç, Mülakat: Reyhan Bayramoğlu, İstanbul, 8 Eylül 2019.
- Akpınar, Mehmet ve Süleyman Köksal. “Türkiyeli Komünistlerin Bulgaristan Türklerinin Dil ve Eğitimindeki Etkisi.” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı 21 (2016): 251-268.
- “Bulgarlar, Almanya'nın Yayını Bozuyor.” *Milliyet*. 2 Şubat 1985.
- Çetinkaya, Serkan. “Çok Dillilik ve Kimlik.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/50 (2017): 371-377.
- Dayıoğlu, Ali. *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Eminov, Ali. “Bulgarian Nationalism and Turkish Language in Bulgaria.” *Language Contact-Language Conflict*, ed. Eran Fraenkel, Christina Kramer, 43-71. New York: Peter Lang, 1993.
- Kayapınar, Ayşe. “Bulgaristan Tarihçilerinin Kompro Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri.” *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu, Mehmet Hacısalihioğlu, 99-120. İstanbul: YTÜ Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi, Balkanlar Medeniyet Merkezi, 2012.
- Lütem, Ömer Engin. *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*. Cilt 1. Ankara: Avrasya-Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2000.
- Smith, Anthony. *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Şerefli, Ahmet Şerif. *Türk Doğduk Türk Öldük*. 2. Baskı. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.
- Şimşir, Bilal. *Bulgaristan Türkleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- Tahir, Nuri Ali. “1945 Sonrası Bulgaristan Türklerine Yönelik Asimilasyon Politikası.” Yüksek Lisans Tezi, GÜ, 2009
- Yalınkılıç, Kadir. “Bulgaristan Kırcalı Türklerinin Dil Durumu- Toplumdilbilimsel Bir İnceleme.” Doktora Tezi, OMÜ, 2013.
- Yanık, Celalettin. “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi.” *Kaygı*.

Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi. Sayı 20 (2013): 225-237.

Yeni Işık. Sayı 40, 1985. (Aktaran: İmamoğlu, Nergis. "Sosyalist Dönemde Bulgaristan'da Türk Kimliği." Yüksek Lisans Tezi, UÜ, 2011.

Yenisoy, Hayriye S. "Bulgaristan'da Türkçe Basın (1865-2010)". https://www.kircaalihaber.com/?pid=8&id_aktualno=296 [09.04.2020].

TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA 89 ZORUNLU GÖÇÜ VE POMAKLAR

Zeynep ZAFER¹

Özet

Müslüman azınlıklarına yönelik değişmez, sinsi iç ve dış politika izleyen Bulgaristan'dan farklı olarak Türkiye Cumhuriyeti, bu toplulukların göçü konusunda istikrarlı bir tutum içinde olmamış ve zaman içinde bilinçli veya bilinçsiz bazı tavizler vermiştir. 1968'de imzalanan son göç antlaşması, Pomak göçlerini ortadan kaldırmasıyla, Bulgaristan'ın 1970'li yılların ilk yarısında gerçekleştirdiği zorunlu asimilasyon politikasının başarıyla sonuçlanmasına yardımcı olmuş ve 10 yıl sonra Türkler üzerinde de uygulanabileceği konusunda komünist yönetimini cesaretlendirmiştir. Ayrıca geçerliliğini yitirmiş olan 1968 Yakın Akraba Göçü Antlaşması'nın içeriği, 1989 zorunlu göçü ve vizeli dönemde Bulgaristan'ın keyfi uygulamalarına destek

---

1 Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ORCID ID: 0000-0002-3280-1748
e-mail: zkelesh@gmail.com

vermiştir. Bunun sonucunda, 1960 yıllarından itibaren başlayan zorunlu asimilasyon süreçlerinde aldığı derin yaralardan, gelenek ve göreneklerine uygun yaşama hakkına sahip olmadığından kurtuluşunu göçte arayan Pomak topluluğu üzerinde negatif ayrımcılık uygulanmıştır.

Çalışmanın amacı, Pomak göçlerinin tarihî sürecine değindikten sonra 1989 zorunlu göçü sırasında ve vize döneminde Bulgaristan ile Türkiye Hükümetlerinin Pomaklara yönelik yürüttükleri göç politikaları ve Pomak azınlığının tutumu, baş vurduğu yöntem ve yolları ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Pomaklar, 1989 zorunlu göçü, zorunlu asimilasyon, sahte vize, turist vizesi, kaçak.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu döneminde nüfus sayımı yapılırken tebaa Müslim ve gayrimüslim olarak kaydedilmiştir. *Pomak* tabiri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır.² Bu nedenle Pomaklar hiçbir zaman kendilerini Türklerden ayrı bir millet olarak görmemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı akabinde ve Bulgaristan Prensiği'nin kuruluşundan sonraki yıllarda Pomaklar, Bulgar yetkililer tarafından da Türk olarak kabul edilmiştir.³ Dağınık yaşayan ve Türkiye'de olduğu gibi Bulgaristan ve Yunanistan'da⁴ günümüzde *Pomak* olarak adlandırılan bu Müslüman topluluğun bireylerinin Makedonya'da *Torbeş*, Kosova ve Arnavutluk'ta *Gorani* şeklinde isimlendirildiği bilinmektedir. Tarih boyunca ve coğrafya itibarıyla kullanılan farklı tabirlerin büyük önemi yoktur; çünkü Bulgaristan'ın asimile etmeyi başaramadığı çoğu Pomak için kimliklerin ana unsuru İslam dinidir. Pomak kültür geleneğine bakıldığında, toplumların en samimi duygularını ve düşüncelerini içeren

2 Aşkın Koyuncu, "Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)," *OTAM*, sayı 33 (2013), 143-144.

3 Georgi Zelengora, *Türkiye'deki Pomaklar*, çev. Zeynep Zafer (Ankara: TTK, 2017), 14.

4 Konu itibarıyla Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın daha sonraki yıllarda Pomakların kökeni ile ilgili asılsız tezlere, iddialara ve uydurma terminolojiye yer vermeye gerek duyulmamaktadır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. N. Muratova, "Pryak potomyk na slavyanite i trakite, a sega veçe i na prabilgarite. Etničeska antropologiya i vizroditelniyat protses v Bilgariya," *Balkanistic Forum*, 1 (2015): 252-267.

türkülerinde *Pomak* tabiri geçmediği görülmektedir. Anonim türkülerinde kendilerini Türk veya Müslüman olarak adlandıran bu topluluğun bireyleri de aralarında 1990'lara kadar Pomak adını kullanmamıştır.⁵

1. 1950-1951 Zorunlu Göç Öncesi Döneme Kuş Bakışı⁶

Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında imzalanan *Berlin Barış Antlaşması* (1878), *İstanbul Protokolü ve Sözleşmesi* (1909), *İstanbul Barış Antlaşması ve Müftülüklerle İlgili Sözleşme* (1913) ve de *Neuilly Barış Antlaşması* (1919) başlıklı ikili antlaşmalar, Bulgaristan sınırları içinde kalan tüm Müslüman azınlıkların haklarını güvence altına almaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, Pomaklar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda kurulan Bulgar Prensiği döneminden başlayarak 1920 yıllarının ilk yarısına kadar İslam dinine tabi oldukları için Bulgar toplumu ve devlet makamları tarafından resmî olarak Türk kabul edilmiş, Türk nüfusuyla aynı kaderi paylaşmış ve farklı dönemlerde yaratılan zorunlu göçler çerçevesinde yerini yurdunu, memleketini terk etmesi için baskı altında tutulmuş, eziyetler çekmiştir. Müslüman azınlıklara karşı yapılan kıyım ve baskılar neticesinde özellikle çarpışmaların yoğun olarak yaşandığı Plevne, Vratsa ve Lofça gibi ülkenin kuzeybatı bölgele-
rindeki Pomaklar, katliam ve eziyetlerden kaçarak Batı Trakya veya Makedonya toprakları üzerinden genellikle Doğu Trakya'ya, oradan da Anadolu'ya ulaşabilmiştir.⁷

9 Haziran 1923 tarihinde Çiftçi Partisi'nin yönetimine karşı kanlı askerî darbe yapılmıştır. Başbakan Aleksandır Stamboliyski'nin gaddarca öldürüldüğü darbeden sonraki yıllarda yoğunlaşan baskılar ve hukuksuzluklar, Türkler arasında olduğu gibi Pomaklar arasında da yeni göç dalgalarına sebep olmuştur. Balkan Savaşları ve I.

5 Ben bu sözcüğü ilk defa okuldaki Bulgar öğretmenlerimden duyup büyüklerime sorduğumda, Türk olduğumuzu belirtilecek bu tür yalanlara itibar edilmemesi gerektiği açıklaması yapıldı.

6 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Zafer, "Türkiye-Bulgaristan İlişkileri Bağlamında 1989 Öncesi Pomak Göçleri," *International Journal of Social Sciences* 3/1, (2020): 13-37.

7 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Zeynep Zafer. "Balkan Savaşları ve Pomaklar," *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilafî Duruşlar* içinde, cilt I, ed. Mustafa Türkeş (Ankara: TTK, 2014), 351-367; Neriman Ersoy Hacısalihioğlu, "Balkanlarda Büyük Soykırım: 93 Harbi Döneminde Rus Ordusunun Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Politikası," *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* (İstanbul: Türk Ocakları, 2019): 200-212.

Dünya Savaşı sırasında yaşanan büyük felaketten sonra Bulgaristan'ın demografik durumu çok olumsuz etkilenmiştir. Bulgar milliyetçilerinin etkisiyle 1923 yılından sonra iktidara gelen yönetici kadrosu, Türkleri ve Pomakları birbirlerinden ayırmak suretiyle Pomakları kendi nüfusuna katma çabaları içine girmiş ve bu Müslüman nüfusunu ülkede tutma, göç ettirmek yerine onu asimile etme düşüncesi gittikçe güçlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin göç tarihine bakıldığında Pomaklara yönelik göç politikasında belli döneme kadar bir farklılık gözlenmemektedir. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin Pomaklar konusundaki görüşünü 1925 yılına ait iki ayrı Türkiye-Bulgaristan antlaşmasında görmek mümkündür. 18 Ekim'de imzalanan Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'na⁸ bağlı Ekli Protokolün A Maddesinde, Türkler ve Pomaklar ayrı değerlendirilmemiş ve eskiden olduğu gibi Müslüman azınlıklardan toplu şekilde söz edilmiştir:

İki hükûmet, azınlıkların korunmasına ilişkin olarak, Neuilly Antlaşması'nda [Bulgaristan ile müttefiklerin 1919 Barış Antlaşması] yazılı hükümlerin tümünden Bulgaristan'da oturan Müslüman azınlıklarını ve Lozan Antlaşması'nda yazılı hükümlerin tümünden Türkiye'de oturan Bulgar azınlıklarını yararlandırmağı, karşılıklı olarak yükümlenirler.⁹

Bu protokolde Bulgar azınlığı ifadesinin anlamı konusuna bir not eklendiği hâlde Müslüman azınlıklar kapsamı hakkında açıklama yapılmamıştır. Protokolde “Türkiye’ye göç etmiş olan Müslümanlar” ve “göçmenler”¹⁰ tabirleri de yer almıştır.

Yine 18 Ekim'de imzalanan Türkiye-Bulgaristan Oturma Sözleşmesi'nin 2. Maddesinde, ilk defa “Bulgaristan Türkleri” tabiriyle karşılaşmaktayız: “Bağıtlı Taraflar, Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının isteğe bağlı göçlerine

8 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kader Özlem, “1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi,” *Prof. Dr. Mehmet Genç'e ARMAĞAN* içinde, ed. Kamuran Reçber (Bursa: Dora Yayıncılık, 2016), 535-549.

9 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), 256.

10 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 257-258.

hiçbir engel çıkarılmamasını kabul ederler.”¹¹ Bu ifadenin yalnızca bir defa yer alması ve Oturma Sözleşmesi’nin Bulgaristan’da Pomaklara yönelik göç engellerinin başladığı döneme denk gelmesi, bunun bir tesadüf olmadığı, Bulgar tarafının isteği ve çabası sonucunda sözleşmeye eklendiği konusundaki ihtimallerimizi güçlendirmektedir.¹² Oturma Sözleşmesi’nde yer alan “*Bulgaristan Türkleri*” ifadesi Pomakların varlığı açısından gerçek bir talihsizliktir.

Bulgar arşivlerinde, özellikle 1930’lu yıllarda Bulgaristan Müslümanlarına yönelik yoğunlaşan baskılar konusunda çok sayıda belge mevcuttur. Ayrıca ülkesini terk etmek zorunda olan aydın Türklerin anıları dönem hakkında ayrıntılı bilgi içermektedir.¹³ Pomaklara yönelik göç engelleri ve göç yasakları ile ilgili de çeşitli kaynaklar vardır. Başbakan Nikola Muşanov¹⁴ tarafından görevlendirilen Hükümet Komisyonu’nun hazırladığı 23 Nisan 1934 tarihli bir raporda, ülkenin iç bölgelerine yerleşmiş olanlar da dâhil olmak üzere Pomaklardan hiç kimseye pasaport verilmesi ve yasa dışı geçişlerin önlenebilmesi için sınır karakollarının güçlendirilmesi¹⁵ teklif edilmiştir.

Türkiye’de Haziran 1934’te kabul edilen ve “*Türk soyundan*” veya “*Türk ırkından*” olanlara iskân hakkını veren İskân Kanunu, Pomakların göçü konusunda kolaylaştırıcı herhangi bir karar içermemektedir. Kanunda, Türk kültürüne bağlı ve yerleşik olanlara da iskân hakkı verildiğinden söz edilmekte, fakat “*Türk kültürüne*

11 İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, 260.

12 Her iki antlaşmayı Bulgaristan adına imzalayan Simeon Radev (1879-1967), Galatasaray Lisesi mezunu, VMRO ve Yüksek Makedon-Edirne Komitesi üyesidir. Balkan Savaşları sırasında Makedon-Edirne Gönüllüleri kuvvetlerinde savaşmış koyu bir Bulgar milliyetçisidir. Yazar, diplomat, tarihçi ve gazeteci olan Simeon Radev aşırı milliyetçi faaliyetlerine bağlı olarak 1944’te iktidara gelen ve ilk yıllarda ırkçılara savaş açan komünistler tarafından görevden alınarak emekliliğe sevk edilmiştir.

13 Konu hakkında bkz. Sadık Hacı, “Hasan Eren – ot Vidin do virhovete na türkologiyata,” *Balkanistic Forum*, 3 (2021): 248-254.

14 12 Ekim 1931-19 Mayıs 1934 yılları arasında Başbakanlık yapan Nikola Muşanov döneminde de Türklere karşı sert bir politika izlenmiştir. Başka bazı şehirlerde olduğu gibi Razgrad’taki Türk mezarlığı da yerle bir edilmiştir. Bu konuda bkz. M. N. Deliorman, *Çanlar Benim İçin Çaldı* (İstanbul: Türkiye Ticaret Matbaası, 1955).

15 A. Sarıkoyuncu, haz., *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002), 316.

bağlı” ifadesinin hangi halkları veya azınlıkları kapsadığı açıklanmamaktadır.¹⁶ İskân Kanunu ilk defa Türk ırkına ait ve ana dili Türkçe olanları ön plana çıkarmıştır. Pomaklar ise “*Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler*”¹⁷, “*Türk kültürüne bağlı olupta Türkçeden başka dil konuşanlar*”¹⁸ kapsamına alınmıştır. Ancak “*Türk kültürüne bağlı olupta Türkçeden başka dil konuşanlar*” ifadesi içine hangi Müslüman toplulukların dâhil edildiğine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Cumhuriyet gazetesi bu konuda şöyle bir yoruma yer vermiştir: “*Karapapaklar, Tatarlar, Pomaklar, Boşnaklar, Gürcüler, meskûn Çingeneler Müslüman oldukları taktirde kabul olunurlar.*”¹⁹

Bu, Müslüman azınlıklarını asimile etme konusunda daha o dönemde kararlı olan Bulgar yetkililerin Pomaklara yönelik baskılarını arttırmasına cesaret vermektedir. Bu baskılar sonucunda Pomakların yasa dışı sınır geçmelerinin sayısı gittikçe yükselmiş, devlet tarafından getirilen engeller ve 19 Mayıs 1934’te milliyetçiler tarafından yapılan darbenin yarattığı panik havası, ölümle sonuçlanan çok sayıda kaçıışı tetiklemiştir.²⁰

---

16 İskân Kanunu No 25.10, 14.06.1934, T.C. Resmî Gazete, 21. 06. 1934, 4003.

17 İskân Kanunu No 25.10. Ayrıca konunun detayları hakkında bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, “Blurring Borders Between Religion and Ethnicity: Turkey’s Migration Policies towards the Balkans in the Interwar Period (with Special Reference to Bulgaria),” *Migration and Population Politics during War(time) and Peace(time) Central and Eastern Europe from the Dawn of Modernity to the Twentieth Century* içinde, ed Andrei Cuşco, Flavius Solomon, Konrad Clewing (Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2021), 271-300.

18 İskân Kanunu No 25.10, 14.06.1934, T.C. Resmî Gazete, 21. 06. 1934, 4004.

19 *Cumhuriyet*, 11.08.1934.

20 Pomakların yasa dışı geçişleriyle ilgili haberler Cumhuriyet gazetesinin 1933 tarihinden itibaren sayılarında yer almaktadır. Cumhuriyet gazetesi başarılı ve başarısız göç ve öldürenlerin hikâyelerini yazmaktadır. Gazete, sayfalarında özellikle 1934 yılında trajik olaylara yer vermektedir.

2. 1950-1951 Zorunlu Göçü ve Pomaklar²¹

Bulgaristan'ın II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu Doğu Bloku'nda yer alması, ülkedeki azınlıkların durumunu daha da kötüleştirmiştir. Geniş haklar vadeden yeni sosyalist yönetim, üstünlüğünü sağladıktan sonra sert bir politika yürütmüş ve tüm vatandaşlık haklarına kısıtlamalar getirmiştir. Fakat Bulgar yetkililerin göç konusundaki kararlarının 1949'un ikinci yarısında hızla değiştiğini görmekteyiz. Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüroununun 18 Ağustos 1949 tarihli toplantısında alınan tehdit içerikli karar, yönetimin kararlılığını göstermek açısından önemlidir: *"Eğer Türkiye, sınır bölgelerimizde yaşayan ve göç etmek isteyen Türklerimizi kabul etmez ise, yıl sonuna kadar ülkenin iç bölgelerine sürülme-leri için gereken organizasyon yapılmalıdır."*²²

1949-1950 yıllarında din üzerinden yapılan baskılara bağlı olarak halkı göçe özendirdiği ve muhalif Bulgarlarla birlik içinde olduğu bahanesiyle memleketlerinden Bulgaristan'ın farklı bölgelerine sürülmüş az sayıda Pomak, Bulgaristan'ın ısrarı ve baskıları üzerine Türk nüfusunu azaltmak için başlatılan 1950-1951 zorunlu ve yoğun göç kapsamında Türkiye'ye gidebilmiştir. Türkçe öğrenerek,²³ kimliklerine "Türk" ibaresi yazdırarak (ki çoğu defa bunlar Bulgar yerel yöneticilerine, avukatlara

21 Demokrasiye geçiş süreci olarak kabul edilen 1990'dan sonra yapılanlar da dâhil olmak üzere Bulgaristan'da yaşayan Türk-Müslüman azınlıkların tüm göçleri zorunludur. Defalarca gerçekleştirilen zorunlu asimilasyon girişimlerinden her zaman tedirgin olan bu azınlıkların tek kurtuluş yolu bir şekilde Türkiye'ye yerleşmektir. Bu durum, Bulgaristan İstihbarat Teşkilatının arşivinde bulunan Türklerin Türkiye'de yaşayan akrabalarına yazdıkları mektuplarında çok açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abidin Karasu, "Bulgaristan İstihbarat Servisi DS'nin Gizli Arşiv Belgelerinde 1989 Göçü ve Soydaşlarımızın Mektupları", *1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı İçinde* (Çorlu: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020), 375-385.

22 İbrahim Kâmil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler. Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri*, cilt I (1944-1953) (Ankara: AKM yayınları, 2018), 121.

23 Borima köyünde Türkçe ders veren Türkiyeli komünist mülteci Osman Rauf Alper, aynı kaderini paylaştığı sürülmüş Pomakların, çocuklarına Türkçe öğretmek için nasıl çaba gösterdikleri konusunda değerli bilgiler vermektedir: *"Rodoplardan buralara sürgün edilmişler. Pek anlayamadım ama, rejime karşı çıkanlarım bunlar. On beş yirmi hane getirdiler bu köye. Fakat ille de çocuklarını Türk okuluna göndermek istiyorlar. Ben Bulgarca bilmiyorum, on on iki çocuk Türkçe bilmiyor. Onlara hem Türkçe okuma yazma, hesap hendese, tabiat bilgisi, coğrafya, din dersi vereceğim hem de Türkçe öğreteceğim. Zor oldu."* bkz. O. Rauf Alper, *Mülteci Komünist (Eski Bir TKP'linin Anıları)* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1995), 146.

verilen yüksek miktarda rüşvetle sağlanmışır) göç imkânı bulmuşlardır.²⁴

1950-1951 döneminde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Pomakların göçü ile ilgili görüşü, 1950 yılında Tarım Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık arasında göç konusunda yapılan yazışmalarda yer almaktadır. Tarım Bakanlığının daha önce sözünü ettiğimiz 31 Temmuz 1950 tarihinde Dışişleri Bakanlığına gönderdiği, ülkenin maddi imkânlarıyla ilgili yazısında ilk defa “*Pomak soyundan*” olan bir insan topluluğunun göçü tartışılmakta ve “*Türk ve Pomak unsuru*” bir arada değerlendirilmektedir. Yazıda sadece Türklerin değil Pomakların ağır durumu ve göç isteğinden de söz edildikten sonra şu gerçek ortaya konmaktadır: “*Mevcudu 150 bin aileden aşağı olmayan Bulgaristan’daki Türk ve Pomak unsurunun iskânlı göçmen olarak yurda kabulleri ve yerleştirilip müstahsil hâle getirilmeleri ortalama olarak 700-750 milyon liralık muazzam bir tahsisata mütevakıf bulunmaktadır.*”²⁵

3. 1960’lı Yılları Zorunlu Asimilasyon Kampanyası ve 1968 Yakın Akraba Göçü Antlaşması

1960’lı yıllar, Bulgaristan’ın diktatör sosyalist rejiminin zorunlu Bulgarlaştırma politikasını oluşturduğu dönemdir. Todor Jivkov, hükümetinin 1944’ten önce eski yönetimlerden gerçekleştirilen zorunlu din ve isim değiştirme politikasını

24 Göç eden Pomakların sayısı hakkında sınırlı bilgi bir arşiv belgesinde yer almaktadır. Politbüro üyelerinin 26 Ağustos 1953 tarihli raporunda bu mağdurlardan 561 kişilik 101 ailenin yurt dışına gittiği bilgisi verilmektedir. Sürgün edilmiş tüm vatandaşların sayısı iller bazında verildikten sonra yer alan notta, yurt dışına giden aile ve insan sayısı eklenmiştir. Bkz. TsDA-Sofya, f.1B, op.6, a.e.1865, l.28, 37-40. O dönemde Bulgar asıllı vatandaşlara yurt dışına çıkmalarına izin verilmediği için Pomaklardan söz edildiği anlaşılmaktadır. Bulgar tarihçiler Mihail Gruev ve Aleksey Kalyonski’ye göre ise bu göç sırasında farklı bölgelere sürülmüş 5000 kadar Pomak Türkiye’ye göç etmiştir. Bkz. Mihail Gruev/Aleksey Kalyonski, *Vizroditelnyat protses v Bilgariya, müsülmanskite obştnosti i komunističeskiyat rejim* (Sofya: Siela, 2008), 22. Tam sayısını tespit edilmesi mümkün olmayan şanslı aileler, Türkiye’de herhangi bir ayırım yapılmadan diğer muhacirlere sağlanan iskân yardımlarından yararlanmışlardır. Kendi köyüm olan Kornitsa’dan ve iki komşu köyü Breznitsa ve Ljnititsa’dan en az 20 aile bu yıllarda Türkiye’ye göç edebilmiştir.

25 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986), 219-220.

benimseyerek genişletmiştir. Daha önce de Pomaklara ve Müslüman Romanlarına²⁶ yönelik Bulgarlaştırma kampanyaları gerçekleşmiş, fakat Jivkov yönetimi ilk olarak Tatarları da bu iki Müslüman azınlığına ekleyerek zorunlu asimilasyon politikasının son hedefi olan Türklere yönelik ilk adımını atmıştır. Ancak sık sık değişen Türkiye'deki hükümetlerin ve Dışişleri yetkililerinin bu konuda bilgi sahibi ve hazırlıklı oldukları söylenemez.

Yürüttüğü zorunlu asimilasyonun sınırlarını sürekli genişleten Bulgaristan Hükümetinin amacını öngörebilen Müslüman azınlıklar, Türkiye yetkililerinin Bulgaristan'a yaptıkları ziyaretlerden, iki ülke arasındaki ilişkilerden memnun olmak yerine sürekli tedirginlik yaşamakta ve kötü sonuçlar beklemektedir. Bilal Şimşir, Türk azınlığının derin endişe duyması konusunda haklı olduğunu belirtmektedir: “Gerçekten, zorla ad değiştirme operasyonları, Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin en iyi görüldüğü bir döneme rastlatıldı.”²⁷ 1960'larda Sofya'da Türkiye Büyükelçisi olan Necmettin Tuncel'in görüşüne başvuran Bilal Şimşir söz konusu dönem hakkında çok doğru değerlendirme yapmaktadır:

1960'larda Türklerin adlarını değiştirmek için genel bir zorlama henüz yoktu. Ama Büyükelçi Tuncel, Bulgarların elverişli bir zaman kolladığına parmak basıyordu. Bulgarın kötü niyeti daha 1960'ta açıkça ortaya çıkmıştı. Bulgar, ileride yapacağı zorlamanın, zorla ad değiştirmenin yasal dayanağını veya kılıfını daha o tarihte hazırlamış bulunuyordu. Bundan sonra bir “zamanlama” işiydi. Bulgarlaştırma politikasına yasal kılıftan sonra, “bilimsel” kılıf hazırlanmaya başlandı. 1960'lardan sonra “tarihsel

26 Bulgaristan'da Müslüman ve Hristiyan Romanlar yaşamaktadır. Türkçe konuşan Müslüman Romanlar “Türk Çingeneler” (turski tsigani) olarak adlandırılmaktadır. 1920'li-1930'lu yıllarında ilk olarak bazı Romanlar zorla Hristiyanlaştırılmış, isimlerin Bulgar isimlerle değiştirilmesi konusu 1939-1940'lu yıllarda Bulgar basınında duyurulmuş, zorunlu asimilasyon 1950'li yılların sonunda bazı bölgelerde kısmen denetlenmiştir. Müslüman Romanların adlarının değiştirilmesi konusunda çıkan ilk karar, 31.10.1959'a aittir. Bkz. 31.10.1959 tarihli Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu Toplantısı, Protokol A-229 (TsDA-Sofya, f.1B, op.6, a.e.4034, l.1-3). Roman topluluğuna karşı 1960 yılında başlayan zorunlu Bulgarlaştırma 1962'de doruk noktasında ulaşmaktadır. A-101 Nolu Kararı ise Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosunda 5 Nisan 1962 tarihinde alınmıştır. 1970-1980'li yıllarda Romanların zorunlu asimilasyonu tamamlanmıştır. Bkz. Evgeniya İvanova/Velço Krıstev, *Romskata jena – Prostranstva i granitsi v jivota i*, (Stara Zagora: Liter Print, 2008), 214-215).

27 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 351-352.

dayanaklar bulunmaya, daha doğrusu yaratılmaya çalışıldı.²⁸

1960'lı yıllar, Müslüman Romanların, Pomakların ve Tatarların Bulgarlaştırılması için kesin kararların alındığı, Müslümanları parçalamak için Türklerden daha da uzaklaştırıldığı dönemdir. Bu azınlıkların Türk bilincine sahip olması ve kendilerini Türklere yakın hissetmesi rahatsızlık yaratmıştır. Komünist yetkililer, söz konusu üç Müslüman azınlığı Bulgarlaştırmak için ciddi önlemler almaya başlamış ve özellikle 1962 yılında Romanların, Pomakların ve Tatarların aidiyet bilincinin, kültürünün, İslam dinine olan bağlılığının yok edilmesi ve nihayetinde adların değiştirilmesi konusunda çok sayıda rapor hazırlatmış, kararlar almıştır.²⁹ Bu çerçevede Romanların bir bölümü başarıyla Bulgarlaştırılmıştır. Pomakların özellikle 1964 yılında zorunlu Bulgarlaştırmaya karşı gösterdiği büyük direniş³⁰, yetkililerin geri adım atmasına neden olmuş ve bunun sonucunda Tatarlar zorunlu Bulgarlaştırmadan kurtulabilmiştir. İşte bu zorunlu asimilasyon kampanyaları akabinde Bulgaristan ve Türkiye arasında göç antlaşması konusunda görüşmeler başlamıştır. Ancak sık sık değişen Türkiye Hükümet yetkililerinin Bulgaristan'ın hiç vazgeçmediği eritme planlarından haberdar olduğu düşünülemez.

Yakın akraba göçü konusunda Türkiye-Bulgaristan arasında yapılan ikili görüşmeler büyük baskılara maruz kalan Pomaklar tarafından ilgiyle izlenmiş ve yakın akrabalarıyla birleşme imkânına kavuşabilecekleri konusunda büyük heyecan ve ümit yaşamışlardır. Ne var ki iki devlet arasında 1966'da hazırlanan, 22 Mart 1968'de

28 İşkân Kanunu No 25.10, 14.06.1934, 346-347.

29 Bkz. *Dirjavna sigurnost – smyanata na imenata – vizroditelnıyat protses (1945-1985 g.)*, Tom I, (Sofya: CDDAABCSSIBNAF, 2013), 334-338, 341, 348, 355, 364, 386, 387-388, 394, 400, 404. Belgelerinin bu sayfalarında Tatarlar, Romanlar ve Pomaklar birlikte değerlendirilmekte ve Türklerden ayırabilmek için üç azınlığa karşı aynı önlemler alınmaktadır.

30 O yıllarda üç günlük direniş gösteren, isim değiştirmek için 30 Mart 1964'te gönderilen silahlı güvenlik güçleri ve sivil devlet görevlilerini yetkisiz hâle getirebilen Gotse Delçev ilçesinin Ribnovo köyünün gösterdiği kararlılığı ve protestolar çerçevesinde ortaya koyduğu kahramanlığı, yönetimin bir süre için geri adım atmasını sağlamıştır. Bkz.: *Dirjavna sigurnost – smyanata za imenata – vizroditelnıyat protses (1986-1990 g.)*, Tom II, (Sofya: CDDAABCSSIBNAF, 2013), 408-421; Konedareva, Senem, 2003. Gorchivi razkazi. Tyahnata istina na "Vyzroditelnıia proces". Kniga pyrva, Blagoevgrad. 24–26, 51–57; Mihail Gruev, Veselin Tepavicharov, i dr, *Nasilie, politika i pamet, Komunisticheskiit rezhim v Pirinska Makedoniia – refleksii na syvremennika i izsledovatelıa* (Sofia, 2011), 335–400.

imzalanan ve sadece “*Türk asıllı Bulgar vatandaşlarını*” kapsayan *Türkiye-Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Antlaşması*’nın yürürlüğe girdiği 19 Ağustos 1969’dan 1978 yılına kadar uzanan süreçte parçalanmış aileler dâhil olmak üzere hiçbir Pomak ailesinin göç etmesine izin verilmemiştir. Çünkü ilk kez Bulgaristan’ın göç anlayışı ve isteği, bu antlaşmada çok net olarak “*Türk asıllı Bulgar vatandaşları*”³¹ ifadesiyle yer almıştır. Daha önce de belirtildiği gibi pek çok Pomak ailesinin anne, baba, kardeş gibi birinci derece akrabaları 1950-1951 yıllarındaki göç kapsamında Türkiye’ye yerleşmiştir. Bu aileler, gerekli dilekçe ve noter tasdikli taahhütlerini Türk makamlarına ve Bulgaristan’daki akrabalarına göndermiş fakat Bulgaristan yetkilileri hiç kimseye pasaport vermemiştir.

4. 1970’li Yıllar, Pomaklara Yönelik Zorunlu Asimilasyon ve Göç Meselesi

Dolaylı da olsa 1968 *Türkiye-Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşması*’nda yer alan “*Türk asıllı Bulgar vatandaşları*” ifadesiyle sadece göç engellerinin çıkartılmasına değil, 1970’li yıllarda Bulgaristan’ın zorunlu asimilasyon politikasının başlamasına da yeşil ışık yakılmıştır. Bulgar Dışişleri Bakanı Petır Mladenov’un, 23-28 Kasım 1972 tarihlerinde Türkiye’ye gerçekleştirdiği resmî ziyareti konusunda BKP MK Politbürosuna 26 Aralık’ta verdiği önemli raporundan birtakım bilgiler öğrenmekteyiz. Türk tarafı görüşmede, Türk-Pomak evliliklerinden oluşan 200 kadar ailesinin göç konusunu dile getirdiğinde Petır Mladenov şöyle bir gerekçe öne sürmüştür: “*Bu isteklerini reddettim çünkü 1968 Göç Antlaşması’nda böyle bir şeyi öngörmemektedir.*”³² Ayrıca Bulgar Dışişleri Bakanı şunları belirtmiştir: “*Bu konudaki görüşmelerimizden, Türk yönetiminin bugünkü uluslararası ortamda ve öncelik teşkil eden Bulgaristan Türklerinin sorununu zorlaştırmamak adına Müslüman Bulgarlarla ilgili konuyu dile getirmeyeceği sonucunu çıkarıyoruz.*”³³ Petır Mladenov’a göre Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken, Pomaklarla ilgili resmî görüşmelerde tekrar etmekten çekindiği bazı şahsi görüşlerini ifade etmiştir. Bu iddialar doğru ise, Türkiye Cumhuriyeti’nin

31 T.C. Resmî Gazete, 31.07.1969, 11.

32 TsDA -Sofya, f.1B, op.35, a.e.3787, L 7.

33 A.g.b. O dönemde Türkiye’nin Dış İşleri Bakanı Haluk Bayülken’dir. Rapora göre son derece sorumsuz ve kendi çıkarlarını gözetleyen davranışlar sergilemiştir.

Dışişleri Bakanının davranışı, Türk uluslararası geleneğine uymadığı ve diplomasiye yakışmadığı belirtmek gerekir.³⁴ Petır Mladenov'un bu ziyaretinden sonra gelecekte Türklere yönelik de uygulanacağı Pomaklar üzerindeki zorunlu asimilasyon politikası yoğunlaşmış ve bir-iki yıl içinde tamamlanmıştır. Ayrıca hemen ardından Pomakların yaşadığı bölgede ikamet ettikleri için Pomak ilan edilen Türklere yönelik de zorunlu Bulgarlaştırma faaliyeti başlamıştır.

1970'li yılların ilk yarısında Pomaklara karşı büyük baskılar uygulanmaktadır. Pomaklar, zorunlu Bulgarlaştırmayla ilgili Türk temsilcilerine sürekli bilgi vermişler ve zorunlu uygulamaların uluslararası kamuoyuna duyurulmasını talep etmişlerdir. Bulgar arşiv belgelerine göre büyükelçilikteki görevliler, konuyu Bulgar Hükûmetine olduğu gibi Türk yetkililerine de götürecekleri konusunda Pomak temsilcilerine güvence vermiştir.

Göç edebilmek için elinden geleni her şeyi yapan, bu konuyu Türk temsilcilerine götüren ve yardım talep eden Pomakları sürekli takip eden Bulgar istihbaratının³⁵ bir raporunda çok önemli bilgi bulunmaktadır:

Türklüğü benimsemiş olan şahıslar göç konusunda bizdeki Türk diplomatik temsilcilerine ziyaretler organize etmiş ve orada 'Türk' olduklarını 'iddia ederek' Türkiye'ye göç etmek istediklerini söylemişlerdir. 1970 yılında Türkiye'ye göç edebilmek için kitlesel olarak talepte bulunmuşlardır. Sadece iki gün içinde Kornitsa köyünün tüm sakinleri belgelerini hazırlamış ve Türk Elçiliğine elden götürmüştür.³⁶

Bu talihsiz göç antlaşması sayesinde Müslüman azınlığını küçük parçalara bölen, aralarında sorun yaratmaya çalışan Jivkov yönetimi, Tatarlara yönelik de göç yasakları uygulamaktadır. Türkiye'de yakın akrabaları olan bir Tatarın Türkiye'den gitmiş

34 A.g.b., L 7-8.

35 Birçok Pomak verdiği göç dilekçesinden dolayı Bulgarların yaşadığı köylere ya da Belene Kampı'na sürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zeynep Zafer, "Sreštu barierite. Neobiknovenata istoriya na obikoveniya Yuseyin Maşev," *Balkanistic Forum*, 3 (2021), 12-20, 23-24.

36 *Dirjavna sigurnost – smyanata na imenata – vizroditelniyat protses (1945-1985 g.)*, Tom I, (Sofya: CDDAABCSSIBNAF, 2013), 735. Bize de Türkiye'den davetiye geldi, topluca fotoğraf çektirdik. Köyümdeki ümitli havayı çok iyi hatırlamaktayım.

olan bir gazeteciye anlattıkları, Bulgaristan'ın bu topluluğa yönelik engelleyici politikasını göz önünde sermektedir:

Akrabalarımız Türkiye'de. Göç kimleri tutuyorsa dilekçe yazdılar bizi istediler. Türk Hükûmeti vize verdi. Şumnu'da Bulgarlar diyorlar ki: 'Siz Türk değilsiniz, Tatarsınız, gidemezsiniz.' Biz doğduk, büyüdük Türküz, Türkçe konuşuruz, Müslümanız. Tatar nasıl Türk olmaz, anlayamadık. Türk konsolosluğuna gidiyoruz 'Korkmayın bizde Tatar yoktur. Herkes Türktür.' diyorlar. Eskiden Türk sayılıyorduk ya, bu Tatar modası da yeni çıktı.³⁷

Türklerin göçü her iki ülkede yaşayanların akrabalık bağlarının canlılığını korumuştur. Göç etmeleri mümkün olmayan, kaderleriyle tek başına bırakılmış Pomaklar ise aynı dönemde karşı karşıya kaldıkları zorunlu asimilasyonla mücadele etmeye çalışmıştır. İkili antlaşmanın yürürlüğe girdiği 19 Ağustos 1969'dan 1978 yılına kadar Pomaklardan hiç kimsenin göç etmesine izin verilmemiştir. Bundan dolayı her iki ülkede yaşayan akrabalar arasındaki bağlar kopartılmış, Pomakların Türkiye'ye olan güveni sarsılmıştır. Buna bağlı olarak Bulgaristan'ın bu Müslüman azınlığa yönelik yürüttüğü zorunlu asimilasyon politikası bazı bölgelerde başarıya ulaşmıştır. Bulgar komünist yönetimi bunlarla yetinmemiş, Türklerle evli Pomakların göçünü de engelleyerek ailelerin parçalanmasını sebep olmuştur.

5. 1984-1985 Zorunlu Asimilasyonu ve Direniş³⁸

Türkiye'nin Müslüman azınlıklarına yönelik uygulanan Bulgarlaştırma politikasına duyarsız kalmasından cesaret alan Jivkov yönetimi, 1984'e kadar Paşmaklı'ya bağlı bazı Türk köyleri hariç kapsam dışı tuttuğu Türkler konusunda kesin bir dönüş yapmıştır. Jivkov yönetimi, daha önce Pomaklarla ilgili öne sürdüğü asılsız iddiaları yeniden devreye sokmuş ve ülkede yaşayan bu azınlığın "eski kökenine", "asıl Bulgar ırkına dönmesi" gerektiği gibi gerçekdışı teorilerinin bilimde geniş yer almasını sağlamış, basın yayın aracılığıyla bu komik iddiayı Bulgar asıllı vatandaşlara

37 Cumhuriyet, 13. 10. 1969.

38 Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi," 89 GÖÇÜ. *Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu/Mehmet Hacısalihoğlu, cilt I, (İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012), 199-234.

benimsetmeyi başarmıştır. Adları zorla değiştirilen, dinleri ve gelenek görenekleri yasaklanan, manevi değerleri ayaklar altına alınan, öldürülen, birçok önderini hapis ve sürgünle cezalandırılan Türklerin “asıl kökenine dönmüş mutlu Bulgarlar” olarak hayatlarını sürdürülmeleri beklenmiştir.³⁹

Fakat Türkler, yaşadıkları şokun etkisinden çok çabuk kurtulmuş, Sovyetler Birliği'nden esen *perestroyka* rüzgârının etkisiyle bireysel ve gruplar hâlinde karşı çıkmaya başlamış ve büyük direniş sergilemiştir. Zorunlu asimilasyona karşı çıkanların tümünden izole edildiğini düşünen yetkililer, uzun zaman geçmeden yanıldıklarını anlamıştır. Ocak 1985'ten itibaren kurulmaya başlayan yasa dışı sivil toplum örgütü ve dernekler,⁴⁰ barışçıl yöntemlerle mücadele etmeye koyulmuştur. Bulgar istihbaratı bu yasa dışı oluşumlarının gerçek nedenlerini görmek yerine halk arasındaki canlanmayı işaret eden olayları, Türkiye'nin Bulgarlaştırma politikasına karşı yürüttüğü kışkırtıcı faaliyetler şeklinde değerlendirerek⁴¹ sert önlemler almıştır.

Bulgaristan demokratikleşme hareketleri tarihinde Bulgar muhalifler tarafından *Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği* adı altında kurulan ilk legal oluşum, 16 Ocak 1988 tarihinde Batı radyolardan duyurulmuştur. Aynı yılın sonuna doğru söz konusu derneğin *Türk Şubesi*⁴² ve ayrıca *Demokratik İnsan Haklarını Koruma Birliği*, 1989 yılının ilk yarısında da *Viyana-89'a Destek Derneği* ve *Müslüman İnisiyatif Komitesi* kuruluşları halka duyurulmuştur. Yönetici kadroları ve üyeleri kısa süre içinde Türklerin ve Müslümanların haklarını korumak için legal mücadelesini başlatmıştır. Ülkede basın yayın kontrolü devletin elinde olduğundan ve özel gazete ve radyo televizyon kanallarının bulunmadığından derneklerin en büyük destekleyicileri *Hür Avrupa*, *BBC*, *Deutsche Welle* ve *Amerika'nın Sesi* gibi Batı radyoları ve bazı Batı gaze-

39 Türkiye'deki aydınların zorunlu asimilasyona karşı tepkileri konusunda bkz. Emine İnanır, “Bulgaristan Türklerinin Dramı (1989) ve Türkiye'deki Aydınların Üzerine Bir İnceleme,” *1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı* içinde (Çorlu: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020), 481-501.

40 Sosyalist Bulgaristan'da vatandaşların dernek veya sivil toplum örgütü kurma hakkı yoktur.

41 Zeynep Zafer, “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi,” *89 GÖÇÜ. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu/Mehmet Hacısalihoğlu, cilt I, (İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012), 212.

42 *Cumhuriyet*, 18. 02. 1989.

teleri⁴³ olmuştur.

Bu derneklerin çalışmaları sayesinde Bulgaristan'daki Türkler hak ve özgürlüklerini yeniden kazanabilmek için mücadeleye katkı sağlamış, 20 Mayıs 1989'da Paris'te düzenlenen ve Bulgaristan'ın da yer aldığı AGİK İnsani Boyut Konferansının ilk toplantısına katılan devletlerin Dışişleri bakanlarının dikkatini çekmek için Dulovolu (Akkadınlar) *Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği Türk Şubesinin* 4 üyesi, 6 Mayıs'ta başlattıkları nöbetli açlık grevini, Hür Avrupa radyosu aracılığıyla kamuoyuna duyurmuştur.⁴⁴ Bu grevler daha sonra Türklerin yaşadığı tüm bölgelerde devam etmiştir. *Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği Türk Şubesi* sorumlusu Alaattin Sadıkov Mehmedov, Hürriyet gazetesinin Almanya'daki Türkiye bürosunu arayarak açlık grevini Türkiye kamuoyuna da duyurmuştur.⁴⁵

19 Mayıs'ta Cebel'de yapılan bir cenaze dönüşü, zorunlu asimilasyona karşı protesto gösterisine dönüşmüş, katılanlar bazı talepler dile getirmiş, tutuklananlar olmuştur. Radyolarda duyurulan Kaolinovo (Bohçalar) ilçesi bahar şenliği dolayısıyla 20 Mayıs'ta Pristoye'den (Yusufhanlar) başlayan ve aynı gün öğle saatinde *Deutsche Welle* radyosundan duyurulan barışçıl protestoya her yerden insanlar katılmış, eylemler birkaç gün içinde tüm Kuzeydoğu Bulgaristan'ı sarmıştır. Ad ve özgürlük uğruna büyük cesaret gösteren protestocular, Bulgaristan Türklerinin tarihinde ilk defa tüm bölgeyi saran kitlesel bir yürüyüş ile isteklerini açıkça ve güçlü bir şekilde haykırarak, asimilasyon çerçevesinde yapılanlara daha fazla dayanamayacağını dile getirmiştir. Ancak güvenlik güçlerinin sert müdahalesi sonucunda barışçıl protestolarda kan dökülmüş, 9 Türk hayatını kaybetmiş,⁴⁶ yüzlerce eylemci yaralanmıştır. ⁴⁷Bu

43 Bkz. *Liberation*, 13.01.1989; *Le Monde*, 18.01.1989.

44 Lilyana Aleksandrieva, *Nyakoga v 89-ta. Intervyuta i Reportaži ot Arhiva na Žurnalistkata ot Radio "Svobodna Evropa" Rumyana Uzunova*, (Sofya: 2007), 341. Türk Şubesi Sorumlusu Alaattin Sadıkov Mehmedov'un bu konudaki açıklamaları büyük değer taşımaktadır: Alaydin Mehmedov, erişim 30.05.2010, <http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/05/20/alqjdin/>

45 *Hürriyet*, 16. 05. 1989.

46 Resmî kaynakların verdiği sayıdır. Oysa hayatını kaybeden Türklerin sayısı çok daha yüksektir.

47 Bu konuda bkz. Ayşe Kayapınar, "Soya Dönüş Projesi" ve "Büyük Gezi" Tarihçesi," 1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı içinde (Çorlu: Çorlu Belediyesi, 2020), 132-133.

kararlı direniş sayesinde Bulgaristan Türkleri, AGİK İnsani Boyut Konferansının arifesinde diktatör Jivkov rejiminin büyük yalanını dünya kamuoyu önünde çürütmüştür. Kuzey Bulgaristan Türkleri, zorunlu asimilasyona karşı olduğu gibi diktatör rejimine karşı da en büyük protesto yürüyüşünü düzenlemiş⁴⁸ ve ülkenin demokrasiye, özgürlüğe giden yolunu açmıştır. ⁴⁹

Zorunlu asimilasyon projesinin başarısızlıkla sonuçlandığını gören hükümet yetkilileri, B planını devreye sokmuş ve Türkleri ülkeden kovarak ya da baskılarla gitmelerini sağlayarak Türk halkına karşı etnik arındırma projesini uygulamaya başlamıştır. İçişleri Bakanı Georgi Tanev, Mayıs 1989'da gerçekleşen bir toplantıda ilk önce zorunlu asimilasyona karşı çıkanların ve Türklük mücadelesi verenlerin, ardından Bulgar istihbaratına çalışanların, en sonunda da diğer Türklerin sınır dışı edilmesi gerektiğini ifade ederek Bulgaristan'ın etnik arındırma politikasının sinyallerini vermiştir.⁵⁰ Doç. Dr. Mihail İvanov bir söyleyişinde Bakanın sözlerine yer vermiştir:

Georgi Tanev (...) soruyor. 'Şimdi söyleyin, Türklerin göçü başlayınca ne yapmalıyız?' Sonra kendisi bunu izah ediyor ve ilk başta 'aşırı fanatikler', ikinci etapta 'bizim ajanlarımız', üçüncü sırada da kalanlar gitsin diye emrediyor. Altını çiziyorum. İstihbarata çalışanların tümü Türkiye'ye gitmesi gerekiyordu.⁵¹

6. 1989'da Sınır Dışı Edilen Pomaklar

Asimilasyona karşı çıkanlar, haklarını savunanlar, mücadele edenler "aşırı fanatikler" kapsamına alınmıştır. Bulgaristan Hükümeti, sakıncalı olarak gördüğü kişileri

48 Bundan önce aynı sebeplerle düzenlenen en büyük protestolar Ocak-Mart 1973 tarihlerinde, Gotse Delçev ilçesinin Kornitsa köyünde gerçekleşmiştir.

49 Mihail İvanov, "Mayskite sibilitiya sa prinosit na Bılgariya za padaneto na berlinskata stena," 13/05/2011, erişim 01.06.2019, <<http://glasove.com/categories/kultura-i-obshtestvo/news/mihail-ivanov-vuzroditelniyat-protses-ne-e-spontanen-akt-zhivkov-e-bil-dulboko-ubeden-v-tova-koeto-pravi>>

50 İktidarın göç krizini yönetmesi konusunda bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Türkiye'de İktidar-Muhalefet Söyleminde 1989 Göçü ve Bulgaristan Türkleri," *1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçününün 30. Yılı* içinde (Çorlu: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020), 280-282.

51 Mihail İvanov, "Mayskite sibilitiya sa prinosit na Bılgariya za padaneto na berlinskata stena," 13/05/2011, erişim 01.06.2019 <<http://glasove.com/categories/kultura-i-obshtestvo/news/mihail-ivanov-vuzroditelniyat-protses-ne-e-spontanen-akt-zhivkov-e-bil-dulboko-ubeden-v-tova-koeto-pravi>>

Türk ve Pomak şeklinde ikiye ayırmamaktadır. Bu nedenle 1989 yılında diktatör Jivkov Hükümetinin kurtulmak istediği ilk muhalifler, yukarıdaki konuşmada “aşırı fanatik” şeklinde adlandırılan, uzun yıllardan beri isimlerini ve haklarını savunabilmek için hürriyetini bile kaybetmeyi göze alan, 1973’te Kuzeybatı Bulgaristan’a sürüldükleri için yıllarca memleketlerinden uzak sürgün hayatı yaşayan iki Pomak ailesidir. Birçok yere sürüldükten sonra Mayıs 1985’ten itibaren Şumnu’ya bağlı Emberler’de (Kliment) ikamet eden ve *İnsan Hakları Koruma Derneğinin Türk Kanadını* kuran 8 kişilik iki akraba aile, 3 Şubat’ta evlerinden alınarak ve Rusçuk’ta Budapeşte’ye giden trene bindirilerek sınır dışı edilmiş, Budapeşte ile Viyana’daki Türkiye’nin dış temsilcilerinin yardımıyla 11 Şubat’ta Avusturya’dan İstanbul’a uçakla gelebilmiştir.⁵²

Bu tarihten sonra tek kişi veya aile hâlinde bazı muhalif Türkler sınır dışı edilmiştir. Bulgaristan’dan kovulan ilk büyük grup Kuzeydoğu bölgelerinden 120’den fazla kişiden oluşan kabile, 23 Mayıs’ta sabah erkenden Rusçuk’ta trene bindirilmiş ve Çekoslovakya başkenti Prag’ta tren değiştirerek Avusturya sınırına ulaşmıştır. Aynı zamanda trenle Yugoslavya topraklarından yolculuk eden mağdurların bazıları Belgrat’taki Türk elçiliğine sığınmıştır. Ellerine pasaport verilerek ve kişi başı sadece 50 dolar almalarına müsaade edilerek bavullarla sınır dışı edilen, Viyana’da⁵³ ve Belgrat’ta toplanan bu mağdurlardan 270 kişi,⁵⁴ Türk Büyükelçiliklerinin girişimiyle 26 Mayıs 1989’da uçağa bindirilerek İstanbul’a getirilmiştir. Bunlar arasında akraba olan 2 Pomak ailesi de vardır. Bu iki ailenin bazı fertleri asimilasyona karşı çıktıkları için 1970’lerde ve 1980’lerde mahkûm edilmiştir. Gotse Delçev’e bağlı Kornitsa köyünden olup sınır dışı edildikleri tarihe kadar Kızanlık’ın Aşağıkı İsva (Dolno İzvorovo) köyünde oturmaktadırlar.⁵⁵ Bunun yanı sıra akrabası olan ve aynı köy-

52 Bu grup, Bulgaristan’daki gerçek durumuyla ilgili Türkiye’de basın toplantılarına katılmış, gazetelere ve TRT İstanbul televizyonuna röportajlar vermiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 18.02.1989; Türkiye, 23 Şubat 1989.

53 Kaynak kişi: Öğretmen Tenzile Yüçetürk (1941, Şumnu’ya bağlı Yankovo doğumlu). Şu anda İstanbul’da ikamet etmektedir.

54 Aysel İğinar, “Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 112.

55 Baba oğul olan Ramazan Runtov (Kurucu) ve Ferhat Runtov (Kurucu) aileleriyle birlikte sınır dışı edilmiştir. İstanbul’da oturmaktadırlar.

de oturan başka bir aile, 13 Temmuz'da Türkiye'ye sınır dışı edilmiştir.⁵⁶ Kovulan Pomak aileleri, Jivkov Hükümetinin emriyle asimilasyona karşı verdikleri mücadeleden ve muhalif olduklarından dolayı diğer Türk muhalifleriyle birlikte ülkelerinden zorla gönderilmiştir.

Devlet başkanı Todor Jivkov 29 Mayıs 1989 tarihinde yaptığı televizyon konuşmasında Türkiye'den kapılarını açmasını istedikten ve Türkiye Başbakanı Turgut Özal cevaben "*bizim kapılarımız herkese açık*"tır dedikten sonra pasaport çıkartılan Türklerin yaklaşık 400'ü 24 saat içinde, yani 30 Mayıs'ta Türkiye sınır kapısına ulaşmıştır⁵⁷. Böylece 1989 yılının zorunlu göçü, Bulgaristan'ın etnik arındırma politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bulgaristan'ın yarattığı 1989 zorunlu göçü eski dönemlerdekilere farklı değildir. Jivkov Hükümeti, Pomakların karşısına her tür engel çıkartmaktan o dönemde de vazgeçmemiştir. 1989 göçü kapsamında Türkiye'nin Pomakları kabul etmeme gibi bir açıklaması veya kararı olmamasına rağmen 1968'de imzalanan *Türkiye-Bulgaristan Yakın Akriba Göçü Anlaşması* Bulgaristan'ın elindeki en güçlü silahıdır. Bulgar yönetimi bir taraftan Pomakları engellemekte, diğer taraftan muhalif Pomakları ülkeden uzaklaştırmak için kendi kurallarını çiğnemekten geri kalmamaktadır.

1989 zorunlu göçü sürecindeki Pomakların Türkiye'ye sınır dışı edilme kararı Bulgar yetkililerine bağlıdır. Bulgar arşivinde bulunan bazı istihbarat belgeleri, Pomakların Bulgar makamlarına yazdıkları şikâyet dilekçeleri ve çıkarılan engeller, Bulgaristan Hükümetinin 1989 göçü ve sonrasındaki yaklaşımı konusunda fikir vermektedir. 20 Mayıs 1989'da Bohçalar (Kaolinovo) İlçesinde düzenlenen protesto yürüyüşlerin akabinde katılanlara karşı başlatılan sınır dışı kampanyası çerçevesinde Emberler (Kliment) köyünden 5 Pomak ailesine pasaport verilmiş ve birçok Türklerle beraber 24 saat içinde Türkiye'ye gitmeleri istenmiştir. Bunlar 29 Haziran'da Türkiye'ye giriş yapmışlardır. Ayrıca Şumnu'daki Mayıs protestolarına katılan Pristoye'den (Yusufhanlar) genç bir Pomak ailesi 4 yaşındaki oğullarıyla birlikte

56 Ahmet Mollaaliyev eşiyile ve daha önce hapiste yatan iki oğlu ile birlikte.

57 Ayşegül İnginar, "Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)," 113.

Haziran ayında sınır dışı edilmiştir.⁵⁸ Elimizde bilgi olmadığı hâlde yürüyüşlerde aktif rol oynayan başka birkaç ailenin kovulmuş olma ihtimali olduğunu düşünüyoruz.

7. Bulgaristan'ın Pomaklara Yönelik Göç Yasakları

Bulgaristan İçişleri Bakanlığı İstihbarat Dairesinin 11 Temmuz 1989 tarihli raporu, zorunlu göç sırasında devletin bu azınlıkla ilgili göç politikası, gerekli hazırlıklar hakkında bilgi vermekle sınırlı değildir. Pomaklar gibi sınır dışı kapsamı dışında tutulan Karabulak (Borino), Yeni Mahalle (Nova Mahala), Foten (Fotinovo) vb. köylerde⁵⁹ yaşayan Türkler önünde çıkarılan engelleri de göz önünde sermektedir. 1989 zorunlu göç sürecinde Pomak ve Bulgar asıllı nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgelerde bulunan az sayıda Türk köylerinin sakinleri, 1984-1985 öncesinden kimsenin korumaya cesaret edemediği, tamamıyla savunmasız olan Pomak topluluğuna dâhil edilmiş ve bazılarının adları daha erken değiştirilmiştir. Bunun yanı sıra 1989 göçü sırasında Pomak bölgelerine yakın bazı Türk köyleri sakinleri zorunlu göç kapsamı dışına tutulmuştur.⁶⁰

Ayrıca söz konusu raporda Sofya ilindeki Pomakların göç hazırlıkları hakkında istatistiki veriler mevcuttur. Nevrokop'tan 3500'den fazla (toplam nüfusları 9200) kişi, Razlog ilçesinden de 1550 kişi yurt dışına çıkabilmek için pasaport müracaatında bulunmuştur. Rapora göre Bukovo köyü halkının %90'ı, Kornitsa'nın %80'i, Ribnovo'nun %70'i, Slavtsi'nin %60'ı ve Lijnitsa'nın %50'i pasaport alabilmek için başvuruda bulunmuştur. Belgede Pomakların göçünü önleyebilmek için birkaç önlem alınmıştır. Örneğin köylerde propaganda yapılmış, dışarıdan girişler sınırlandırılmış, kimlik kontrol noktaları kurulmuş, 92 kişi yazılı uyarılmıştır. Devlet bakanı E. Konukman'ın göç konusundaki sözleri yayılarak Pomak halkının etkilenmesi düşünülmüştür⁶¹. Hatta raporda Pomakları ülkede tutabilmek için ondan önce yasaklanan

58 Ayşe ve Halim Mercan. İstanbul'da oturmaktadırlar.

59 Aynı muamele Gotse Delçev İlçesinde yaşayan 3 Türk köyü sakinlerine de uygulanmaktadır.

60 DS-Sofya, f.1, op.11a, a.e.756, l. 80-88.

61 Belgede E. Konukman'ın sözlerinin Güneş Gazetesinden alındığı belirtilse de (Güneş, 25.06.1989), böyle bir demec yer almamaktadır.

Müslüman geleneklerinin serbest bırakılması önerilmiştir.⁶²

Daha önce de ifade edildiği üzere kalabalık gruplar halinde doğrudan yapılan ilk geçişler, 30 Mayıs'ta Türkiye'nin sınırını açmasıyla başlamıştır. Bulgar yetkililer istedikleri vatandaşlarına pasaport vererek göçü kontrol altında tutmuştur. Bulgaristan, Pomaklara pasaport vermeyerek⁶³ engeller çıkartmıştır. Birkaç Pomak ailesi, yerel yetkililere rüşvet vererek pasaport alabilmiştir. Örneğin Şumnu'ya bağlı, son olarak bizim de yaşadığımız Kliment (Emberler) köyünden ve başka bazı köylerden akraha olan 5 Pomak ailesi, Smyadovo Emniyetinde çalışan Bulgar asıllı bir emniyet görevlisine yüklü rüşvet vererek pasaport çıkartabilmiş ve 13 Temmuz'da, Kurban Bayramının birinci gününde Türkiye'ye giriş yapabilmişlerdir.⁶⁴ Şubat-Haziran dönemindeki sınır dışı örnekleri dışında Türkiye'ye göç etmiş ilk Pomak gurubunun bu beş ailesinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Söz edilen örnek dışında vizesiz Türkiye'ye gelebilen çok az sayıda Pomak ailesi bulunmaktadır.

13 Temmuz 1989'a ait bir istihbarat raporunda Bulgar yöneticilerinin bu konudaki görüşü açık bir şekilde yer almaktadır. Raporda Pomaklara pasaport müracaatı için formların verilmediği ve onları sakinleştirmek için 1 Eylül 1989'da pasaport ile ilgili yeni kanunun yürürlüğe girilmesiyle yurt dışına çıkma hakkına sahip olacakları açıklaması yapıldığı belirtilmektedir. Rodoplar ve Pirin Dağ'ının Pomak köyleriyle aynı bölgede yer alan birkaç köyünde (Bukovo, Vilkosel, Borino, Grohotno, Gövren, Nova Mahala) ikamet eden Türklere de yasaklar uygulanması, yetkililerin belli bir nüfusu ülkede tutma niyetinde olduğunun kanıtıdır. İstihbarat raporlarında söz konusu yerlerde yaşayan Pomakların 1 Eylül'den sonra Batı ülkelerine (Türkiye'ye değil) gönderilmesi emri bulunmaktadır. Belgede Pomakların kendilerini Türk olarak hissettikleri görüşüne de yer verilmektedir.⁶⁵

62 DS-Sofya, f.1, op.11a, a.e.756, l. 80-88.

63 Arşiv belgelerinden aynı yasakların Romanları da kapsadığı, Tatarların ise bu sefer Türklerden ayrı tutulmadığı anlaşılmaktadır.

64 Kaynak kişi: Uruç Sönmez (1965 doğumlu). Şumnu'ya bağlı Kliment'te oturmaktadır.

65 *Dirjavna sigurnost – smyanata na imenata – vizroditelnyat protses (1986-1990 g.), Tom II* (Sofya: CDDAACSSIBNAF, 2013), 1267-1269.

Bulgar istihbaratının Pomaklara yönelik engelleyici göç politikasını protesto etmek amacıyla Şumnu'ya bağlı Emberler (Kliment) köyünden 50 aile, Temmuz sonuna doğru Hür Avrupa Radyosu Bulgarca Masası'nı arayarak bir deklarasyon bildirmektedir. Bu deklarasyonda göç edebilmek için başvurularını ve çektikleri büyük sıkıntılarını anlatmaktadırlar. Haziran başında dilekçe verdiklerini, ancak köyden 3 Pomak ailesi göç ettikten sonra kendilerine pasaport verilmediğini, Dışişleri Bakanlığında herhangi bir engelden söz edilmediği, Türk Elçiliğine girmelerine izin verilmediği anlatılmaktadır. Çıkarılan göç engellerinden söz ettikten sonra köyde yaşayan 50 Pomak ailesinin şimdiye kadar zorunlu asimilasyon süreçlerinde kendilerine karşı işlenen ve devam eden insanlık suçlarından dolayı 3 günlük (27-30 Temmuz 1989) açlık grevi ile Jivkov Hükûmetinin çıkarttığı engelleri protesto ettiklerini belirtmektedirler. Daha fazla yaşamaları mümkün olmadığı Bulgaristan'ı terk etmek istediklerini de beyan etmektedirler.⁶⁶ Protesto etmelerine rağmen hükümetin tutumunda herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Hatta yönetim, 1969-1978 göç sürecinde olduğu gibi, Pomak ve Türklerden oluşan aileleri parçalamaya da devam etmiştir. Ankara'da ikamet eden Razgrad ilinden bir ailenin göç öyküsü önemli örnek niteliğindedir. Kendisine ve iki küçük çocuğuna pasaport verildikten sonra anne ve babasıyla Aralık 1989 tarihinde Türkiye'ye gelen kadının Pomak eşi, Mart 1990'da pasaport alabilmiş ve ailesine kavuşmuştur.⁶⁷

Daha sonra meydana gelecek gelişmelerden habersiz⁶⁸ Bulgar yetkililer, Eylülde çıkacak yeni pasaport yasasıyla oyalamayı amaçladığı Güney Bulgaristan'daki Pomak ve bu bölgelerde ikamet eden bazı Türkler arasında memnuniyetsizlik yaratmış, sonucunda protestolar başlamıştır. Sınırsız yetkilere sahip Jivkov yönetimi, sesini çıkaranlara karşı sert önlemler almıştır. 102 erkek, 18-19 Ağustos tarihleri arasında seferberlik bahanesiyle muhtarlıklara çağırılarak veya evlerinden alınarak götürül-

66 R. Uzunova, "ДЕМОНСТРАЦИИ И ЖЕРТВИ," erişim 05.11.2019, http://www.omda.bg/public/arhiv/rumyana_uzunova/rumyana_lyato_89_19.html

67 Meryem ve Musa Çavuş ailesi.

68 Sonraki yıllarda Bulgaristan'dan Batı ülkelerine en çok göç eden Bulgar asıllı vatandaşlar olduğu için yıllarca sürdürülen Bulgar nüfusunu güçlendirme politikası başarısız olmuştur. Şu andaki ülkenin toplam nüfusu 9 milyondan 6 milyona kadar azalmıştır.

müştür. 1-2 gün Etro Pole, İhtiman, Dupnitsa merkez ve köylerinde tutulduktan sonra çalışma kampına dönüştürülen Slivnitsa kışlasına sevk edilmişlerdir.⁶⁹ Bu mağdurlar, askerî giysiler içinde kürek ve kazmalarla kanal kazma işlerinde çalıştırılmış, Türkiye aleyhine propaganda yapılmıştır. Bunun yanı sıra bazı muhalifler Köstendil ve Pernik gibi kasabaların Bulgar köylerine tek tek sürülmüştür. Sadece Kornitsa köyünden aralarında bir kadının da bulunduğu 18 kişi evlerinden uzaklaştırılmış, çoğu köylere sürülmüş, altısı ise Slivnitsa çalışma kampında zor şartlarda çalıştırılmıştır. 102 erkek bir ay sonra, Eylülün sonunda serbest bırakılmıştır.⁷⁰

Bu arada Türkiye Hükümetinin kararıyla 22 Ağustos 1989 tarihinde vize uygulaması başlatılmış olmasına rağmen Bulgar yetkililer, Pomaklara ve Doğu Rodoplar ile Pirin eteklerinde yaşayan Türklere pasaport çıkartma yasağını uygulamadan kaldırmamıştır. Yeni pasaport kanunun yürürlüğe girdiği Eylül ayında pasaport yasakları kaldırılmış fakat bu defa insanlar Türkiye Cumhuriyeti'nin vize uygulamasına takılmışlardır. Türkiye'nin resmî göç politikasını uygulamakla hükümlü çoğu diplomatımızın yaklaşımı, 1989-1990 döneminde de değişmemiştir. Oysa her zamanki gibi 1989 zorunlu göçü ve onu izleyen yıllarda Pomakların sığınabileceği tek ülke Türkiye olmuştur. Diplomatik temsilciliklerinde sergilenen vize uygulamaları, 1968'deki antlaşmadan sonra hâkim olan Türkiye'nin göç politikasıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Pomakların göç vizesi başvurularına yönelik farklı yaklaşımlar, Türk siyasetinin ve Türk diplomasisinin bu azınlığın göçü konusunda her zamanki gibi hazırlıksız olduğunun kanıtıdır.

Sonuç olarak, 1968 anlaşmasının imzalandığı tarihten 1989'a kadar uzanan dönemde Türkiye'nin dış işleri mensuplarının, Bulgaristan'ın görüşü ile örtüşüğünü

69 Mart 1964'te Ribnovo direnişinde babasıyla birlikte önemli bir rol oynayan ve hapis yatmış olan Ali Aliyev, 20-56 yaşları arasında olan Güney Bulgaristan mağdurlarının listesini yapmış ve çalışma kampından çıkarmıştır. Listede, 22 Ağustos-23 Eylül arasında zorunlu olarak kışlada tutulan, çalıştırılan ve aşağılanan erkeklerin adları ve köylerinin isimleri bulunmaktadır. Tarihe not düşmek için daha sonra kampla ilgili hatıralarını kaleme almıştır. Ali Aliyev, kendisiyle gerçekleştirdiğim söyleyişte de bu olaylardan söz etmektedir. Kayıt tarihi ve yeri: 11 Ekim 2011, Ribnovo. Değerli arşivini ve bilgisini benimle paylaştığı için Ali Aliyev'e sonsuz teşekkürlerimi sunmaktayım.

70 Kaynak kişi: İrfan Çavuş (Gotse Delçev'e bağlı Fustane adlı Türk köyünden, 1955 doğumlu; 1991'de Türkiye'ye gelip Ankara'da oturmakta); İsmail Byalkov (Kahraman) (1945, Kornitsa doğumlu, 1994'ten beri Manisa'ya bağlı Karaağaçlı'da oturmaktadır). Ayrıntılı bilgi için bkz.: Zeynep Zafer, "Neizvestniat trudov lager v Slivnitsa (avgust-septemvri 1989)," *Balkanistic Forum*, 2 (2022), 25-43.

söyleyebiliriz. 1970’lerde Pomaklara yönelik uygulanan zorunlu Bulgarlaştırma kampanyasına karşı Türkiye yetkililerin sessiz kalması bunun en güçlü kanıtlarındandır.

8. Vizeli Dönemde Pomak Göçleri

22 Ağustos 1989 tarihinde Türkiye Hükümeti vize kararını uygulamaya başlamıştır. Pomaklar pasaport çıkartır çıkartmaz 1989’da ve sonrasında vize alabilmek için Türkiye’nin konsolosluklarında başvuruda bulunmak için kuyruklarda günlerce beklemiş fakat genelde Türk diplomasinin engellerine takılmış ve çok az kişi torpil kullanarak ailesine vize almayı başarmıştır. Yukarıda söz edilen Dolno İzvorovo köyü Pomaklarının, asimilasyona ve baskılara karşı aktif rol aldıkları için sınır dışı edilen söz konusu 3 aileden sonra *Müslüman İnisiyatif Komitesinin* başına geçen Hasan Byalkov’un⁷¹ Sofya’daki Büyükelçilikten birçok kişiye vize almayı başardığı bilinmektedir. İlk olarak Hasan Byalkov’un ağabeyinin ailesi Eylül 1989’da Türkiye’ye gelmeyi başarmıştır. Filibe Konsolosluğunda bu köy halkının pasaportlarına “gitmeyecek” şeklinde değerlendirilen ve halk arasında “kara mühür” adıyla bilinen kaşeler vurulmuştur. Bunun üzere Hasan Byalkov durumu Sofya Büyükelçiliği yetkililerine bildirdikten sonra 7 Aralık 1989’da 20 kişilik 5 aileye, 1990 yılında da pasaport sahibi olan başka ailelere vize sağlayarak Türkiye’ye gitmelerine yardımcı olmuştur. Hasan Byalkov sayesinde Kızanlık ilçesine bağlı Dolno İzvorovo’dan yaklaşık 32 Pomak ailesi Türkiye’ye göç edebilmiştir.⁷²

Sofya’daki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği, Kazanlık bölgesinde yaşayan Pomaklara vize verme konusunda yardımcı olmaya çalışmış olsa da diğer Pomakların müracaatlarına yönelik çok katı bir tutum sergilemiştir. Başvuranların pasaportlarına sıra numarasını içeren kaşe vurulmuş, vizelerin sırayla verileceği söylenmiş, fakat hiç kimsenin sırası gelmemiştir. Yine Hasan Byalkov’un yardımıyla Sofya Büyükelçiliği tarafından 1973’te Kornitsa direnişinde büyük rol oynayan ve 12 yıl hapis ile

71 Hasan Byalkov, kendisine Türkiye vizesi verilmediği için 1990’dan beri ailesiyle birlikte Amerika’da yaşamaktadır.

72 Öyle ki Dolno İzvorovo ve çevre köylerinde yaşayan ve pasaportlarına “kara mühür” vurulan bazı Türkler de Büyükelçiliğimize Pomak olduklarını beyan ettikten sonra vize alabilmişlerdir. Kaynak kişi: Hasan Byalkov’un ablası Fatma Karpaçeva (Akgül). 1954 Dolno İzvorovo doğumlu, Bursa’da oturmaktadır.

cezalandırılan Bayram Getov'un (Osmanbey)⁷³ çocuklarının oluşturduğu toplam 5 aileye vize verilmiştir. 12 Nisan 1990 tarihinde Türkiye'ye giriş yapan bu sülale dışında halkın %80'inin göç etmeye çalıştığı Kornitsa köyünden sadece bir aile daha, büyük ihtimalle rüşvet vererek veya başka aracı kullanarak göç vizesi alabilmiştir.

Burgaz Konsoloslugu, özellikle Türklerin geri dönüşlerinden etkilenerek 1990 yılının baharından sonra Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan ve Türkçe bilen Pomaklara vize vermeye başlamıştır. Bulgaristan'ın her coğrafyasından gelen Pomaklardan aldığım bilgilere göre en çok vize Burgaz Konsoloslugundan alınmıştır.⁷⁴

Pasaportlarına kaşe vurulmuş olan Pomaklar, bir mucize olmadan göç vizesini alamayacaklarını anlamışlardır. Akrabalarımın sürekli ısrarı üzerine Sofya'dan vize almak oldukça zorlaştırıldığı 1990 yılının yazında Bulgaristan'a giderek Büyükelçi Sayın Yalçın Oral'la görüşme talebinde bulundum. Sadece 4 kişilik bir aileye vize sağlamak konusunda yardımcı olabileceğini söyledi. Konsolosluğun vize bölümüne gittiğimde görevli, pasaportlarında numara olmasına rağmen kayıtlarını uzun süre bulamadı. Sonunda Pomak olup olmadıklarını sordu ve olumlu cevabımı duyunca, Pomakların kayıtları ayrı bir yerde tutulduğunu⁷⁵ ve kendisini bu konuda uyarılmış olmam gerektiğini ifade etti. Vize bölümünde çalışan idari memurun daha öncesinde Türkiye'ye göç etmiş Bulgaristan göçmeni olduğunu, başvuruda bulunan Pomaklara kötü davrandığını pek çok kişiden duydum. Eleştirel bir yaklaşımla tespit ettiklerimi Büyükelçi Sayın Yalçın Oral'a iletmiş olmama rağmen dış temsilciliğinin negatif ayrımcılık niteliğini taşıyan vize uygulamasında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Daha önce verdiğim örneklerden de anlaşılacağı üzere Filibe Konsoloslugu Pomaklar konusunda çok daha katı bir yaklaşım sergilemiştir. Genel olarak farklı yol ve yöntem kullanarak, Bulgar siyasetçileri bile araya sokarak her üç konsolosluktan

73 Kaynak kişi: Kornitsa 1935 doğumlu Bayram Getov (Osmanbey) Saray'da oturmaktadır.

74 Kaynak kişi: Musa Çavuş (1956), ailesiyle birlikte Ankara'da oturmaktadır.

75 Bulgar yetkililerin göç engeli uyguladığı söz konusu bölgelerde ikamet eden az sayıdaki Türklerin pasaportları da aynı yerde tutulmuş olmalı ki onlardan çok azı 1990 yılında göç vizesi alıp Türkiye'ye normal yollardan gelebilmiştir. Çoğunluk, turist olarak gelmiş ve yasa dışı kalarak yıllar sonra vatandaşlığa alınmışlardır. Onlardan biri, seferberlik bahanesiyle 1 ay ceza çeken kaynak kişi İrfan Çavuş'tur (Gotse Delçev'e bağlı Fustane/Fustanya/Festane köyünden), Ankara'da ve Fustane köyünde oturmaktadır.

vize alabilmiş başka Güney Bulgaristan Pomaklarının da olduğunu belirtmek lazım. Fakat bunların sayısı fazla değildir.

9. Yasa Dışı Göçler

Türkiye zamanla sadece askerlik veya başka nedenlerle parçalanmış ailelerin fertlerine vize vermeye başlamıştır. Bu durum, sahte vize mafyasının ortaya çıkmasını tetiklemiş ve pek çok Pomakın vize satıcılarına büyük miktarda para vererek Türkiye'ye giriş yapabilmesine sebep olmuştur. İşin trajikomik tarafı Türkiye gümrük çalışanlarının ve yerel nüfus memurlarının bu sahtekarlığı belli bir süreden sonra fark etmiş olmasıdır. Gerçeğin ortaya çıkmasıyla bu vizelerle Trakya'daki sınır kapılarından geçemeyenler, Sofya veya Romanya Havaalanı'ndan uçağa binerek engelsiz olarak kontrolden geçebilmiş ve normal prosedür çerçevesinde vatandaşlığa kabul edilmiştir. Ailelerine vize sağlayabilmek için evini satanlar da olmuştur. Söz konusu geçişler engellenince rüşvetle turist vizesi alarak Türkiye'ye girenler olmuştur. Bütün bunlarla mücadele etmeye çalışan Bulgaristan'daki Türk diplomatik temsilcileri, göçü önleyebilmek için turist vizesine başvurularda bulunan ailelerin Türkiye'de kalmaması için çocuklara ya da ailenin tüm fertlerine turist vizesi vermeyi kesmiştir.⁷⁶

Sertleşen önlemler, yıllarca baskı altında tutulan, zorla Bulgarlaştırılmaya çalışılan, mağdur Pomakların yasadışı yollarla Türkiye'ye geçişlerini engellememiştir. Birçok aile büyük tehlikeleri hiçe sayarak ve kaçakçılara para vererek ilk başta çocuklarını otobüslerde veya tırlarda saklayarak göndermiş, ardından kendileri yasa dışı yollarla, hatta sınırdan gizlice geçerek giriş yapmıştır. Türkiye'ye gelebilmek için pek çok aile parçalanmış, yıllarca çocuklarından uzak kalmıştır. Çaresiz insanlara yardımcı olan insan kaçakçıları, büyük paralar kazanmıştır. Belli bir süre sonra Bulgaristan'daki temsilcilerimiz, göçü önleyebilmek amacıyla Türk adı taşıyanlara turist vizesi vermemeye başlamıştır. Bu nedenle bazı Türk ve Pomaklar ad uğruna verdikleri çetin mücadeleye rağmen büyük sevinçle geri aldıkları Türk adlarından vazgeçerek geçici olarak Bulgar adlarıyla pasaport almış ve bu büyük fedakârlık

76 1992'de bazı kuzenlerime, 1994'te de öz amcam ve yengeme turist vizesi almak için iki defa daha Sofya Başkonsolosluğuna gitmek zorunda kalmıştım.

sayesinde Türkiye'ye girebilmiştir. Yasa dışı göçler, 1991-2000⁷⁷ yılları arasında da devam etmiştir.

Kliment'te ikamet eden ve dünür olan 2 ailenin çarpıcı göç hikâyeleri, filim senaryosu olabilecek nitelikte olmakla birlikte yasa dışı yollarla Türkiye'ye giriş yapanların yaşadığı sıkıntılara ışık tutmaktadır. Dul olan Kâmile Mersimova'nın (Güler) büyük kızı Ayşe ve eşi Halim⁷⁸ Şumnu'da düzenlenen Mayıs protestolarına katıldığı için 24 saat içinde 4 yaşındaki çocuklarıyla sınır dışı edilmiş ve diğer göçmenlerle beraber Kağıthane'deki geçici prefabrik konutlara yerleştirilmiştir. 1989'un sonbaharında annesi Kâmile Hanım, ardından da evli küçük kızı Burgaz'dan vize alarak İstanbul'a gelmişlerdir. Kâmile Hanım'ın oğlu Necdet Musov'un (Güler) ailesi, kayınpederi ve kayınvalidesi ile aynı köyde yaşamaya devam etmiş ve Türkiye'ye gelebilmek için yıllarca uğraşmıştır. İlk olarak 1994 yılında kayınpederi Musa İsmailov Necibov (1942 doğumlu) ve kayınvalidesi Esmâ Mustafova Necibova (1943), ayrıca oğulları Mehmet ve eşi Fatma iki çocukları ile farklı zamanlarda, tek veya iki kişi hâlinde para karşılığında sınırı gece geçerek veya otobüslerinin bagaj yerlerinde saklanarak Türkiye'ye gelebilmiştir. Damatları Necdet Musov (Güler) ise 1994 yılının Aralık ayında eşi Fatma Musova (Güler) ve üç çocuğunu bırakarak insan kaçakçılığı yapanlara yüklü miktarda para vererek bir grup içinde uzun bir gece yürüyüşünden sonra Bulgar-Türk sınırını soğukta geçer. Ardından eşi Fatma Türkiye vatandaşı Kemal Babekoğlu'nun⁷⁹ yardımıyla birkaç yolu dener. Turist vizesi olarak üç çocuğu ile Bulgar-Türk sınırına gelir, eşi yanında olmadığı için Bulgar gümrük görevlileri tarafından geri çevrilir. İkinci teşebbüste Türk tarafı girmelerini izin vermez. Bulgaristan'dan gelen uçaklar İstanbul'da sıkı kontrol altında olduğu için Kemal Babekoğlu, 1995 yılının Ocak ayında kendisi ve çocuklarından en küçüğü, 1990 doğumlu Kadir için İstanbul aktarmalı Bükreş-Prag uçağı için bilet alır. İstanbul'a inince devam etmeden havaalanından sorunsuz çıkmayı başarır. Kemal Babekoğlu,

77 Gizli sınır geçişleri, Bulgaristan vatandaşları 10 Nisan 2001 tarihinden itibaren AB ülkelerine vizesiz dolaşım hakkını kazandıktan sonra kesilmiştir.

78 Daha önce söz ettiğimiz Ayşe ve Halim Mercan.

79 Kemal Babekoğlu (1970-2011) Şubat 1989 yılında ilk sınır dışı edilen 8 kişiden biridir. Birçok kişinin gelmesi için yardımcı olmuştur.

yaklaşık 15 gün sonra aynı yöntemi ve yolu izleyerek Necdet Güler'in eşi Fatma ve iki çocukları (İsmail-1983 ve Neriman-1986 doğumlu) ile birlikte, yine Bükreş'te uçağa biner ve devam etmeden İstanbul'a ulaşmayı muvaffak olur.⁸⁰

Kornitsa köyünden Oruç ailesi ise, 2000 yılının Nisan ayında insan kaçakçılığı yapan Türk asıllı bir kadına 4500 Alman markı karşılığında sınırdan geçirmek üzere Ceyhan (1983), İbrahim (1985) ve Şerife (1990) isminde reşit olmayan üç çocuğunu teslim etmiştir. Çocuklar 9 Nisan'da babalarıyla birlikte köyden alınmış, sınırdan görev yapan askerlerin beklenmedik nöbet değişikliği nedeniyle bir gece Plovdiv'de (Filibe) bir evin dördüncü katında tutulmuştur. Onlara, daha önce 3 kere başarısızlıkla sonuçlanan kaçış deneyimini yaşayan 17 yaşında bir kız katılmıştır. Dört çocuk farklı arabalara bindirilerek ve Haskovo'dan (Hasköy) geçerek bir ormanda indirilmiştir. 10 Nisan gecesinde uzun ve çok zor bir yürüyüş başlamıştır. Hava soğuktur. Karanlıkta ayakları ıslanan 10 yaşındaki Şerife donmaktan zor kurtulmuştur. Yorulduğu için bazen ağabeylerinin sırtında dinlenerek devam edebilmiştir. Biri polis, diğeri de asker üniforma giymiş iki erkeğin rehberliğinde gece boyu yürüdüktan ve bağlantılı oldukları anlaşılan askerinin nöbet kulesinin yanından geçtikten sonra 11 Nisan sabahı Türk tarafında kendilerini bekleyen bir minibüse bindirilmiştir. Edirne'de önce bir daireye, ardından ikinci daireye götürülmüştür. Onlarla birlikte Türkiye'ye getirilen kız, ailesi tarafından aynı gün o daireden alınmıştır. Şerife yorgunluktan sürekli uyumuş, iki ağabeyi ise zehirlenmekten veya uyutulmaktan korktukları için iki gün hiçbir şey yememiş, su içmemiş ve uyumamıştır. Üç kardeş, iki gün sonra Bursa'dan gelen dayılarına teslim edilmiştir.⁸¹ Çocukların anne ve babaları sağladıkları turist vizesi sayesinde 4 ay sonra farklı tarihlerde Türkiye'ye giriş

---

80 Kaynak kişi Fatma Güler. Uzun yıllar İstanbul'da yaşayan Fatma Güler, şu anda iki oğlu ile Manisa'ya bağlı Şehzadeler ilçesinin Selimşahlar köyünde oturmaktadırlar. Ailenin Türk vatandaşlığına geçme çabaları hâlâ sürmektedir. Karı koca ve kızları Neriman uzun mücadeleden ve her yıl değiştirilen, giriş çıkış gerektiren ikametgâh kâğıdı için yapılan büyük masraflardan sonra vatandaşlığa alınmıştır fakat oğulları Kadir ve Musa hâlâ Türkiye'de sürekli oturma kimliği ile kalmaya, sigortasız çalışmaya devam etmektedirler.

81 Ayşe Parla'nın *Migrasion and the Limits of Belonging in Turkey* adlı değerli kitabında yer alan, henüz okula gitmeyen küçük Sevginar'ın iki sınır geçişi ile ilgili trajik öyküsü, bu sınır geçişlerin özellikle çocuklar için ne kadar zor ve tehlikeli olduğunu görmek açısından çok önemlidir. Bkz. Ayşe Parla, *Migrasion and the Limits of Belonging in Turkey* (Stanford: Stanford University Press, 2019), 118-119.

yapmıştır.⁸²

Yasa dışı yollarla Türkiye'ye gelenlerin sayısı az değildir. Örnek olarak verdiğimiz ailelerin Türkiye'ye girişleri, çok sayıda Pomak ailesinin göç öyküsüyle örtüşmekte veya bazı yönleriyle onlara benzemektedir. Her bireyin, her ailenin Bulgaristan'dan başlayan ve Türkiye'de son bulan yolu farklıdır. İncelenmemiş, kayda alınmamış çok sayıda göç öyküsü araştırmacılarını beklemektedir. 1989 ve sonrasında Türkiye'ye sığınan Pomakların tam sayısı belli değildir. Tahminen 10 bin kişi Türkiye'ye girmiş, yerleşmiş ve uyum sağlayarak ayakta kalmayı, çocuklarını okutmayı başarmıştır. Sadece benim doğduğum Kornitsa köyünden 100 üzerinde aile Türk toprağına ayak basabilmek için çeşitli çözümler bulmuş ve çoğunluğu 1930-1950 yılları arasında göçlerle gelip Manisa'nın Karaağaçlı köyünde yaşayan akraba ve köydeşlerinin yanına yerleşmiştir. İstanbul'da ve Trakya'nın Çorlu, Vize, Çerkezköy gibi yerleşim merkez ve köylerinde de oturanlar vardır.

Kaçak gelmiş olanların sorunları, sınırı geçmekle bitmemektedir. Ardından ikamet alıncaya kadar yıllarca korku içinde yaşamış, defalarca İçişleri Bakanlığı Yabancılar Şubelerine başvurmuş, sigortasız çalışmış, çocuklarını okula yazdırabilmek için farklı yolları denemiştir. Bunun yanı sıra Türkçe öğrenene kadar aşağılanmış, istismara uğramış, işverenler tarafından ihbarla tehdit edildiği için maaşını alamadığı konusunda sesini çıkarmamıştır.⁸³ Bu aileler, hiç kimseye yük olmamak için büyük bir azimle çalışmış, tüm sıkıntılara sabırla katlanmış, çocuklarına kendi yaşadıklarını yaşatmamak adına her şeyi göze almış ve hayatta kalabilmek için daha iyi bir geleceğe inanarak güçlü olmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, Bulgaristan'dan 1989 zorunlu göçü sonrasında Türkiye'ye çeşitli yollarla gelmiş olan son derece çalışkan, sorumluluk sahibi ve vefakâr Pomaklar devletten herhangi bir yardım beklemeden ve almadan, hiç kimseye yük olmadan, emek vererek ve olağanüstü çaba göstererek Türkiye şartlarına uyum sağlayabilmiş, her tür işlerde çalışmış, Türkçe bilmeyen çocuklarını okutabilmek için büyük uğraşlar

82 Kaynak kişi: Çocukların annesi Naile Oruç (Tahiroğlu) ve Şerife Karagür (1990) Manisa'ya bağlı Karaağaçlı köyünde oturmaktadır.

83 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Parla, *Migrasion and the Limits of Belonging in Turkey*.

vermiştir. Birkaç yıl sonra da kendi ayakları üzerinde durabilecek seviyeye ulaşmış, çocuklarını okutmuş ve değerli bireyler olarak topluma kazandırmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

DS-Sofya, f.1, op.11a, a.e.756, l. 80-88.

TsDA-Sofya, f.1B, op.6, a.e.1865, l.28, 37-40.

TsDA-Sofya, f.1B, op.6, a.e.4034, l. 1-3.

TsDA -Sofya, f.1B, op.35, a.e.3787, l7.

Gazeteler:

Cumhuriyet, 11. 08. 1934.

Cumhuriyet, 13. 10. 1969.

Cumhuriyet, 18. 02. 1989.

Hürriyet, 16. 05.1989.

T.C. Resmî Gazete, 21. 06. 1934.

T.C. Resmî Gazete, 31. 07. 1969.

Türkiye, 23. 02. 1989.

Makaleler ve Kitaplar:

Alper, Osman Rauf. *Mülteci Komünist (Eski Bir TKP'linin Anıları)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1995.

Angelov, Veselin. "Stranitsi ot otçetite na edin rayonon prokuror," *Premılçani istini. Litsa, sibitiya i fakti ot bilgarskata istoriya (1941-1989)* içinde, 235-242. Sofya: Aniko 2005.

Deliorman, M. Necmettin. *Çanlar Benim İçin Çaldı*. İstanbul: Türkiye Ticaret Matbaası, 1955.

Dirjavna sigurnost – smyanata na imenata – vizroditelnıyat protses (1945-1985 g.), Tom I. Sofya: CDDAABCSSIBNAF, 2013.

Dirjavna sigurnost – smyanata na imenata – vizroditelnıyat protses (1986-1990 g.), Tom II. Sofya: CDDAABCSSIBNAF, 2013.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman. "Türkiye'de İktidar-Muhalefet Söyleminde 1989 Göçü ve Bulgaristan Türkleri," *1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı* içinde, 275-291. Çorlu: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020.

Gruev, Mihail, Tepavicharov, Veselin. vb. *Nasilie, politika i pamet, Komunisticheskiyat rezhim v Pirinska Makedonia – refleksii na syvremennika i izsledovatelia*. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski, 2011.

Gruev, Mihail/Kalyonski, Aleksey. *Vizroditelnyiat protses v Bulgariya, müsülmanskite obštnosti i komunističeskiyat rejim*. Sofya: Siela, 2008.

Hacı, Sadık. “Hasan Eren – ot Vidin do virhovete na türkologiyata”, *Balkanistic Forum*, 3 (2021), s. 248-261.

Hacısalihoglu, Mehmet. “Blurring Borders Between Religion and Ethnicity: Turkey’s Migration Policies towards the Balkans in the Interwar Period (with Special Reference to Bulgaria).” *Migration and Population Politics during War(time) and Peace(time) Central and Eastern Europe from the Dawn of Modernity to the Twentieth Century* içinde, ed. Andrei Cuşco, Flavius Solomon, Konrad Clewing, 271-300. Cluj-Napoca: Editura MEGA, 2021.

İnanır, Emine. “Bulgaristan Türklerinin Dramı (1989) ve Türkiye’deki Aydınların Üzerine Bir İnceleme.” *1989 Yılında Bulgaristan’dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı* içinde, 481-501. Çorlu: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020.

İnginar, Ayşegül. “Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989).” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.

İvanov, Mihail. “Mayskite sibilitiya sa prinosit na Bilgariya za padaneto na berlinskata stena.” Erişim 01.06.2019. <<http://glasove.com/categories/kultura-i-obshtestvo/news/mihail-ivanov-vuz-roditelnyiat-protses-ne-e-spontanen-akt-zhivkov-e-bil-dulboko-ubeden-v-tova-koeto-pravi>>

İvanova, Evgeniya-Kristev, Velço. *Romskata jena – Prostranstva i granitsi v jivota i*. Stara Zagora: Liter Print, 2008.

Kâmil, İbrahim. *Bulgaristan Türkleri ve Göçler. Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri, Cilt I (1944-1953)*. Ankara: AKM yayınları, 2018.

Karasu, Abidin, “Bulgaristan İstihbarat Servisi DS’nin Gizli Arşiv Belgelerinde 1989 Göçü ve Soydaşlarımızın Mektupları.” *1989 Yılında Bulgaristan’dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı* içinde, 375-385. Çorlu: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020.

Kayapınar, Ayşe. ““Soya Dönüş Projesi” ve “Büyük Gezi” Tarihçesi.” *1989 Yılında Bulgaristan’dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı* içinde, 123-136. Çorlu: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020.

Konedareva, Senem. *Gorchivi razkazi. Tiahnata istina na “Vyzroditelniia proces”. Kniga pyrva*. Blagoevgrad: Fondatsiya za regionalno razvitiye “Rodopi-XXI vek”, 2003.

Koyuncu, Aşkın. “Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913).” *OTAM*, 33 (2013): 139-196.

Muratova, Nuriye. “Pryak potomik na slavyanite i trakite, a sega veçe i na prabilgarite. Etničeska antropologiya i vizroditelnıyat protses v Bilgariya.” *Balkanistic Forum*, 1 (2015): 252-267.

Özlem, Kader. “1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi.” *Prof. Dr. Mehmet Genç'e ARMAĞAN* içinde, ed. Kamuran Reçber, 535-549. Bursa: Dora Yayıncılık, 2016.

Parla, Ayşe. *Migrasion and the Limits of Belonging in Turkey*. Stanford: Stanford University Press, 2019.

Sarıkoymucu, A., haz. *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.

Şimşir, Bilal. *Bulgaristan Türkleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.

Uzunova, R.. “ДЕМОНСТРАЦИИ И ЖЕРТВИ.” Erişim 05.11.2019.

http://www.omda.bg/public/arhiv/rumyana_uzunova/rumyana_lyato_89_19.html

Zafer, Zeynep. “Sreštu barrierite. Neobiknovenata istoriya na obiknoveniye Yuseyin Maşev.” *Balkanistic Forum*, 3 (2021): 12-32.

Zafer, Zeynep. “Türkiye-Bulgaristan İlişkileri Bağlamında 1989 Öncesi Pomak Göçleri.” *International Journal of Soscial Sciences*, 3/1, (2020): 13-37.

Zafer, Zeynep. “Balkan Savaşları ve Pomaklar.” *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilafı Duruşlar* içinde, Cilt I, Ed. Mustafa Türkes, 351-367. Ankara: TTK, 2014.

Zafer, Zeynep. “Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi.” *89 GÖÇÜ. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, Cilt I, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu/Mehmet Hacısalihoğlu, 199-234. İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012.

Zafer, Zeynep. “Neizvestniat trudov lager v Slivnitsa (avgust-septemvri 1989).” *Balkanistic Forum*, 2 (2022): 25-43.

Zelengora, Georgi. *Türkiye'deki Pomaklar*. Çeviren Zeynep Zafer. Ankara: TTK, 2017.

THE 1989 EXODUS OF TURKS FROM BULGARIA REVISITED

Vemund AARBAKKE¹

Abstract:

The Bulgarian “rebirth process” can be viewed as an extreme expression of Bulgarian nationalism. It can in part be explained as a totalitarian regime that had lost touch with the social reality, but it must also be viewed in the light of permanent features of Bulgarian nationalism and problems of integrating minorities in the wider Balkan area. Furthermore, the exodus of Bulgarian Turks in summer 1989 manifested itself as a confrontation between Bulgarian and Turkish diplomacy where both parties tried to exploit the new diplomatic environment selectively without a deeper commitment to the overall principles. In the end the handling of the crisis also demonstrated the pitfalls of a state centred approach when dealing with the fate of humans.

---

1 Assist. Prof. Dr., Aristotelian University of Thessaloniki, ORCID ID: 0000-0002-7155-5738
e-mail: vaarbakk@polsci.auth.gr

Key words: Bulgaria, Turkish minority, 1989 Exodus, diplomacy

Introduction

I spent the summer of 1989 (July-August) in Istanbul on my second Turkish language course. At the time I was working on a Master degree in Balkan Studies at the University of Copenhagen and had studied both Bulgarian and Turkish, although I still read quite slowly with the help of a dictionary. I sensed the importance of the political confrontation between Bulgaria and Turkey and followed the developments during the summer day by day. My main source of information was the press and in particular I followed the large mainstream newspaper *Milliyet*. I had planned to go to the Balkan Conference in Sofia in the beginning of September, but after the border closed on 22 August it was not possible to book a regular ticket.² Eventually I crossed the border on 30 August at Kapıkule/Kapitan Andreevo and stayed in Sofia until 6 September. In Sofia a friend of mine supplied me with press clippings from the party newspaper *Rabotnichesko Delo*, which became my main Bulgarian source for the period in question.³

In his recent book, Tomasz Kamusella refers to the expulsion of Muslims from communist Bulgaria as the “forgotten 89.”⁴ One may wonder why he refers to the event as forgotten? For my part, it was an unforgettable experience and an important lesson about the problems of ethnic co-existence in the Balkans. At the time it can hardly be said to have gone unnoticed and was routinely referred as the largest population movement in Europe since the Second World War. On the other hand, it is understandable that it quickly came in the shadow of the sweeping changes that took place in the heart of Europe just a few months later and culminated in the fall

---

2 I was in a class for advanced student and my classmate Janos Hovari tried to secure a place for me on a Hungarian tourist bus he was taking to the conference. This fell through so eventually I took the train to Edirne, a taxi to the border, walked across the border, hitchhiked to Svilengrad train station and took a train to Sofia via Plovdiv. Janos Hovari later served as Hungary's ambassador to Turkey 2012-2014.

3 Vemund Aarbakke. “Exodus from Bulgaria in the summer of 1989,” (in Norwegian) *Nordisk Øst-Forum*, nr.1 (1990): 3–20.

4 Tomasz Kamusella, *Ethnic Cleansing During the Cold War: The Forgotten 1989. Expulsion of Turks from Communist Bulgaria* (Abingdon, Oxon and New York, 2019).

of the Berlin wall.

1. The Bulgarian “Rebirth”

In the following, I would like to reflect on some of the factors that led to the mass expulsion of Bulgarian Turks, and the way Bulgaria and Turkey handled the crisis. The events of 1989 have their roots in the so-called “process of rebirth” (or “process of revival”) that culminated in the name-changing campaign of 1984-1985. The Bulgarian obsession with creating a “homogeneous” nation is not unique. It is partly related to general developments in Europe during the last couple of centuries. In its Balkan version, it is also troubled by the woes of going from empire to nation-states and national identities imbued with a strong religious component. We can, for example, see many similarities with the Bulgarian case in the Greek and Turkish national models. After the population exchange in 1923, each of them sought to assimilate co-religionists into a Greek and Turkish identity respectively, while those who adhered to other religions were never fully embraced as proper citizens.

The Bulgarian policies during the period 1984-1989 are consequently not totally unprecedented, but they represent an extreme form of this procedure. They were based on an overestimation of the possibilities of an authoritarian state to impose a policy by force and a disregard of the human and social factors involved. There are various previous Bulgarian instances of forced conversion or pressure on the Muslims. I can briefly mention the forced conversion campaign of the Pomaks in 1913, the activities of the Rodina society on the eve of WWII and the mass migration in 1951 during the early phase of communist rule. The so-called “rebirth campaign” attempted nothing less than eradicating every vestige of Turkish presence in Bulgaria. This included the use of Turkish in public places, traditional Muslim clothes, Islamic traditions, and rituals connected with *Bayrams*, marriage, circumcision, etc.⁵

While an authoritarian top-down approach is not uncommon in many countries, it may be questioned why it took on such an extreme form in the Bulgarian case. It

---

5 For a critical assessment, see Mihail Gruev and Alexei Kalionski, *The revival process. Muslim communities and the communist regime* (in Bulgarian) (Sofia, 2008), 106-176.

can best be described as a combination of insecurity, an authoritarian tradition and ideological inflexibility. Some of the factors that have been put forward to explain this insecurity were the recent Cyprus invasion (1974) and the relatively higher Muslim birth rate with the concomitant effect this would have on the ethnic balance in Bulgaria. There were also fears of possible Turkish exploitation of the minority for her own foreign policy goals on the model of Cyprus.⁶ An additional factor may have been the need for scapegoats to divert attention away from inherent problems of the regime.

Independently of outside factors, however, we should also keep in mind the innate authoritarian character of Bulgarian socialism and nationalism. The “reconstruction of Bulgarian names” was supposedly a voluntary and spontaneous desire to obtain Bulgarian names as sign of rebirth into the Bulgarian nation. The intensity of the campaign related to the census in 1985 and represented a bureaucratic obliteration of the Turkish presence in Bulgaria. The name-changing campaign was carried out with great brutality. Within two months—late December 1984 to February 1985—they changed the names on some 800,000 persons, in rural districts this happened at gunpoint after soldiers surrounded the villages early in the morning. Islam was not explicitly outlawed, and those concerned were henceforth referred to as “Bulgarian Muslims” or “reborn Bulgarians.” The campaign was directed more specifically against the Turkish identity.

A less discussed issue is the lack of resistance within the communist party and the role of those who supported the rebirth process. The regime was able to mobilize part of the Bulgarian intelligentsia to supply credibility to the Rebirth Process. Interestingly, the Party also involved the Muslim elite in its campaign. Part of the Muslim leadership, including the Head Mufti Nedim Gendev, became involved, while part of the secular Turkish elite also complied and played an active role.⁷ Some “local muftis” even insisted on the official Bulgarian propaganda to a fact-finding mission by the Council of Europe in mid-July 1989 as the exodus

---

6 Professor Orlin Zagorov, “The ideology of revanchism and expansionism,” *Rabotnichesko Delo* 01.07.1989.

7 Mary Neuberger, *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria* (Ithaca and London, 2004), 77-78.

unfolded, contrary to what could be ascertained on the spot.⁸ The Communist Party had, of course, since the time it came into power created a Muslim elite according to its own preferences.⁹ In some cases, we can observe the same persons transfer from serving Bulgarian state interests to serving Turkish state interests in the time span of a couple of years. For example, in Bulgaria Hüseyin Memişoğlu wrote about subjects such as the “The contribution of the Bulgarian Turks against capitalism and fascism” or “The Bulgarian Turks’ involvement in the building of socialism”, while he would subsequently provide titles such as “The Bulgarian oppression in a historical perspective.”¹⁰

The heavy-handed approach of the Communist party led naturally to strong reactions from the Turkish minority. It would probably have been difficult to carry out such a programme under any circumstances, although many authoritarian regimes have difficulties with understanding the limits of what can be imposed on the population. We must, however, also factor in the changes in the international system in order to explain subsequent developments. Bulgaria does not seem to have kept on top of the important changes that were about to come into effect and acted in isolation. We have to bear in mind how closed Bulgaria was during this period.

2. Outside Reactions

Turkey would naturally be the first country to be alarmed about the atrocious treatment of the minority and try to attract international attention. The campaign did not pass unnoticed, although Bulgaria did its best to conceal it. Reports started to appear in the western press right after the name changing events. On a more official note, we can look more closely at the involvement of the Council of Europe. In a resolution from September 1989 the Government of the People’s Republic of

---

8 House of Commons Debates 28 July 1989. vol 157 cc1474-81.

9 Ali Eminov, “Islam and Muslims in Bulgaria: a brief history,” *Islamic Studies* Vol. 36, No. 2/3 (1997): 228-229.

10 Юсеин Мемишев, *Участието на българските турци в борбата против капитализма и фашизма 1919-1944 г.* (София; 1977); Юсеин Мемишев, *Задружно в социалистическото строителство на родината (Приобщаване на българските турци към изграждането на социализма)* (София, 1984); Doç. Dr. Hüseyin Memişoğlu, *Bulgar Zulmüne Tarihi Bir Bakış* (Ankara, 1989).

Bulgaria was requested:

a. to put an immediate end to this repressive policy, and to restore their rightful names to all members of the Turkish minority who have been obliged to change them by threat or by force;

b. to put an end to the violation of the rights of members of the ethnic and Muslim minorities in Bulgaria in social, cultural and religious matters;

c. to allow the members of these minorities to enjoy fully the rights stipulated in international agreements and in the Bulgarian Constitution;

d. to allow journalists of the international press as well as diplomats accredited in Bulgaria to visit the areas concerned;¹¹

It should be pointed out that the Council of Europe at this point had limited leverage since Bulgaria was not yet a member. Many other organisations were soon to follow. We can mention the reports by Helsinki Watch and Amnesty International.¹² This resulted also in hearing the US Congress.¹³ The US State Department's human rights report for 1988 also pointed out very clearly several features of the forced assimilation campaign such as: "Beginning in 1984, the Government has compelled members of the minority to change their Turkish given and family names to Bulgarian names, banned the use of the Turkish language in any public place including mosques, and banned the traditional forms of dress and some religious practices,

---

11 Council of Europe. Resolution 846 (1985) adopted by the Assembly on 26 September 1985 (10th Sitting). The British MP, David Atkinson had prior to this authored the report: *Situation of ethnic and Muslim minorities in Bulgaria*. Doc. 5444, 24/07/1985.

12 Jeri Leiber, *Destroying Ethnic Identity: The Turks of Bulgaria* (New York NY: Helsinki Watch, June 1986); Bjørn Cato Funnemark, *The repression of the Turkish and Islamic minority in Bulgaria* (Oslo, Norway: Den Norske Helsingforskomite, 1987); Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks: Human Rights Abuses During the Forced Assimilation of the Ethnic Turkish Minority* (New York: Amnesty International USA, April, 1986).

13 Marvine Howe, "Bulgaria Accused of Persecuting Ethnic Turks," *NY Times*, 15.02.1987.

such as circumcision.”¹⁴

3. Bulgarian-Turkish Diplomatic relations

Turkey’s complaints about Bulgaria in international forums had limited success. However, the climate of detente between east and west in the second half of the 1980’s raised expectations for negotiated solutions. When the foreign ministers of the Balkan countries met in Belgrade between 24 and 26 February 1988, Bulgaria and Turkey signed an agreement to secure free mutual visits of members from separated families. This gave new hopes to Bulgarian Turks who were considering emigration. They started to apply for immigration even before an agreement between Bulgaria and Turkey was signed. Several subsequent meetings took place between working groups up until January 1989. However, the Belgrade protocol had little practical impact. When the exodus started the foreign minister Mesut Yılmaz maintained that it was wrong of Turkey to expect a sincere dialogue with Bulgaria. He concluded that Bulgaria attempted to use the dialogue process, not to solve the problems, but as a device to get them off the international agenda.¹⁵

It is important to view some of the central issues in their historical context. The demands for free travel did not only apply to the Bulgarian-Turkish case. It also held a prominent place in the propaganda war between east and west in the period before 1989. A central criticism launched at the socialist countries concerned the lack of freedom to travel. A country like Bulgaria was very closed to outside visitors and Bulgarian citizens also had difficulties in obtaining permission to travel abroad. Radio Free Europe, which was in the frontline of western propaganda towards the socialist block, would regularly mention the problem of free travel. After 1990 the situation reversed and it was no longer a question of lobbying for travel papers to a few dissidents, but to prevent unrestricted travel by large population groups. The events in summer 1989 occurred before this shift, which should be taken into account when

---

14 U.S. Senate by the Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices: Report Submitted to the Committee on Foreign Affairs, U.S. House of Representatives and Committee on Foreign Relations, Volume 1988* (January 1, 1989): 991.

15 Derya Sazak, “No miscalculation,” *Milliyet* (02.07.1989): 10.

discussing the calculations of the Turkish decision makers. In the period 1985-89 Turkey demanded repeatedly free and regulated opportunities for migration as well as guaranteed minority rights for those who remained. Bulgaria, on the other hand, claimed steadfastly that there would be no mass migration. The situation in Bulgaria grew gradually tenser as time passed by and reactions to the oppression would be empowered by the general developments in the international human rights regime.

The “revival process” was severely criticised in the Vienna meeting of CSCE in January 1989. A particularly sticky point for Bulgaria was the recognition of national minorities and basic rights. Bulgaria had simply defined all its citizens as Bulgarians, and would not recognise national minorities within its territory.¹⁶ Pressure started to build up during the first half of the year. By now various activists within Bulgaria had picked up on the changes in the political climate. The Association for the Defence of Human Rights in Bulgaria (IADHR), founded in January 1988, would among other things also put the plight of the Turkish minority on the agenda and later include members from the minority. In late 1988 and January 1989 members of the Turkish minority founded two organisations for civil rights: “The Democratic League for the Defence of the Rights of Man”, and “The Association for the support of Vienna 1989” (ASV89). The two organisations cooperated and staged various demonstrations during May and communicated with Radio Free Europe.

4. The May events

It all culminated in the so-called “May events” of 1989. Mass demonstrations in the main minority regions were suppressed violently by police forces. It continued with hunger strikes including demands for the restitution of the Muslim names and civil rights according to the Bulgarian constitution and international treaties. The regime responded with mass detentions and the deportation of prominent activists.

These events coincided with changes in the Bulgarian passport regime. Bulgaria ratified a new Bulgarian passport law in early May that was to take effect from September. The new passport law had been in the making for a long time and

---

¹⁶ Bulgarian Helsinki Committee, *The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Law and Politics since 1878*, (Sofia, November 2003), 78-79.

considered to be part of a democratisation process that should bring Bulgaria more in line with international developments in human rights. The law was issued for a 5-year period and would make it easier for Bulgarian citizens to go abroad and return.

As pressure built up, it became clear that Zhivkov sought to “solve” the problem by expelling the perceived “troublemakers.” Todor Zhivkov announced already on 7 June in a session of the Politburo that it would be necessary to expatriate 200-300,000 persons from the minority. The main motivation was fear of a significant increase in the minority proportion of the Bulgarian population. The Ministry of Internal Affairs was ordered to organise the expulsion of the prominent activists and incite the emigration of others. It was also decided to limit the possibility to liquidate their property and bring with their valuables.¹⁷

Since the border to Turkey was closed the first protesters were sent to Yugoslavia and Austria. Later on, they would in most cases find their way to Turkey.

On 29 May Zhivkov made his fateful appeal to make Turkey open the borders:

Afterward the directors of the anti-Bulgarian campaign brought up the issue of emigration. They publicly announced that Turkey is ready to accept all Bulgarian Muslims who want to emigrate. In this context, on behalf of the Bulgarian Muslims and on my personal behalf as chairman of the State Council, I would like to appeal most ardently to the relevant Turkish authorities. Open the borders for all Bulgarian Muslims who would like to go to Turkey on a temporary basis, or to stay and live there! The time for games is over. Turkey must open its borders to the world in accordance with the international norms and agreements, precisely as the People’s Republic of Bulgaria did.¹⁸

Turkey had seriously miscalculated the situation. Experts in the Turkish MFA insisted that Zhivkov was bluffing and expected no more than 20,000 to come.¹⁹ By

---

17 Bulgarian Helsinki Committee, *The Human Rights*, 81-82.

18 *Daily Reports from Eastern Europe* (FBIS), 30.05.1989.

19 “Özal lost his temper,” *Milliyet*, 23.08.1989.

early July more than 90,000 had already arrived and further development evolved into a standoff between Bulgaria and Turkey. It seems as if neither government were fully aware of the forces they had set in motion. Officially Bulgaria followed up its international obligations and allowed all Bulgarian citizens to obtain international passports. In practice only the Turks obtained passports immediately and as the crisis evolved various efforts were made to incite the Turks to emigrate such as psychological pressure, threats by the local authorities, etc.

When looking at phenomenon of migration it is common to speak of “push and pull factors.” As we have seen, there were strong push factors originating from Bulgaria, but we should also have in mind the effects of Turkey’s patronage. There were strong cultural ties with Turkey and many had relatives there. The PM Turgut Özal adopted a very strong approach from the outset. The Özal government had lost popularity on the domestic scene prior to the opening of the border. The economy was not performing well and he was under pressure from the opposition. This may be a contributing factor to the high-handed approach. Özal made bold statements such as I will force Zhivkov to the negotiation table; I will smother Zhivkov; We will put him under such pressure that he cannot resist; The Bulgarians are bluffing; We will make them regret what they have done; I told them to send the Turks and they were at loss about what to do; It would be no problem if they sent 100-200,000 more since Turkey is a rich country.²⁰ In Turkey many reacted to Özal’s brinkmanship and advocated a more cautious approach. He appeared undaunted and said he could have used even stronger words. He did not see any problems with the massive arrivals of refugees since Turkey was a great country that should be able to find work to them. On a more sober note he reminded about the “moderate and legitimate” demands to Bulgaria: The immediate return of the minority and human rights to the Turks and a migration agreement for the kinsmen (*soydaş*) who wanted to migrate.²¹ A frequent motive in Özal’s statements was that Bulgaria could send as many refugees as it wanted. It would make no difference for Turkey if 2 million refugees arrived. Özal supposedly called Zhivkov’s bluff and claimed there was no possibility

---

20 “Özal met our kinsmen the refugees. ‘I will smother Zhivkov,’” *Milliyet*, 02.07.1989, 1 & 11.

21 “Prime Minister Özal thinks he has been mild in his criticism of the Bulgarian leader,” *Milliyet*, 06.07.1989, 14.

that Turkey would close the border as had happened in 1950 during the last large migration wave. Özal kept up a tough and challenging rhetoric until the exodus came to a halt with the closing of the border 22 August. Many of Özal's statement would later come back and haunt him.²²

5. The Public Discourse on the Events.

It is time to discuss the portrayal of the events in Turkish and Bulgarian press during the crisis. As we have already seen by the examples involving Özal, the writings in the domestic press in each country had quite a different character than the diplomatic discourse. In many ways it can be described as a confrontation between Bulgarian and Turkish nationalism. My Bulgarian material is very one-dimensional, which can be explained by the type of government. There was apparently a more uniform control of the press and after all my main material came from the party newspaper. The Turkish material was more diverse. There was a mixture of highly emotional anti-Bulgarian writings, straightforward reportage and more in depth analysis.

Much of the Turkish newspaper reports were characterised by slogan-like expressions such as: "Our kinsmen who have been expelled from Bulgaria." The Train No.481, which brought the refugees, was referred to as the "Train of Shame." Foreign Minister Mesur Yılmaz used phrases such as "a shameful crime", "a serious and massive violation of human rights, "cultural genocide," "crime against humanity". The newspapers had pictures of people kissing the Turkish flag and Turkish soil on arrival. In the beginning, it was stressed that Turkey as a rich country was ready to receive them with open arms. Bulgaria was accused of various guileful devices such as splitting families on purpose. Other reports portrayed the adventures of people who had fled miraculously. Some of the problems could of course have reasonable explanations. It is for example not so strange that persons who were about to do their military service were not granted passports. The Bulgarian Turks had certainly no reason to trust their government after the recent events, but accusations of radioactive

---

22 See the summary of Özal's rhetoric in Altan Öymen, "From I opened to I closed," *Milliyet*, 22.08.1989, 1.

injections and killing of infants were without basis in reality.²³ In fact the question of radioactive injections was brought before the World Health Organisation, which later could confirm that they did not find other substances in the Bulgarian Turks than those that were part of the regular vaccination programme.²⁴ Gradually, more sober evaluations of the government policy appeared and many commentators were critical to the lack of preparations before the borders opened and the insufficient support for those who had arrived.²⁵ We can also observe more bellicose exclamations that could only fan the flames of the already tense situation. A report from protest meeting in Samsun and İzmit reports about slogans such as: “Zhivkov is a murderer,” “We want weapons against the Bulgarians,” “People and Army hand in hand to Sofia.”²⁶ There was also talk about territorial compensation, which supposedly would rectify land losses from the Russo-Turkish war (1877-1878)!²⁷ On the other side we also had admonitions against this kind of clamour. The journalist Mehmet Ali Birand warned against the bad impression this could present to outsiders.²⁸ Another commentator also considered slogans like “send the army to Sofia” totally out of place, but only because Bulgaria was under the protection of the Soviet Union. He claimed that if something similar had happened to the Turkish minority in Western Thrace (Greece), then the structure of the NATO alliance would not prevent Turkey from responding with armed intervention.²⁹ After the closing of the border the senior diplomat and politician, Kâmrân İnan, criticised Mesut Yılmaz for the lack of determination in the early stages. He claimed that Turkey could have made a stronger

---

23 Asuman Aydan, “The substance the Bulgarians injected has been identified ‘radioactive vaccination,’” *Milliyet*, 02.07.1989, 14.

24 “WHO repudiates rumours of lethal injections. The fears of misuse are without basis.” *Politiken*, 10.10.1989.

25 For characteristic examples, see: Sami Kohen, “The other side of the refugee question,” *Milliyet*, 03.08.1989, 11 and Altan Öymen, “Refugee impressions...,” *Milliyet*, 04.10.1989, 1.

26 Asuman Aydan, “The substance.”

27 “Yılmaz wants joint action by the Muslims countries. There will be demands for compensation to Sofia,” *Milliyet*, 19.07.1989, 13.

28 M. Ali Birand, “We will not be able to enforce an economic embargo,” *Milliyet*, 04.07.1989, 9.

29 Coşkun Karca, “Is there no solution?” *Milliyet*, 19.07.1989, 9.

stand and carried out military manoeuvres in Thrace.³⁰

On a more sober note, Özal and Turkish diplomacy tried to use the available opportunities to advance their cause in international forums. Turkey attempted to corner Bulgaria by appealing to international law. Özal would question how long Bulgaria could continue with this “crime against humanity” and avoid negotiations with Turkey. He reckoned that Bulgaria would not be able to withstand international pressure since the entire western world except for Greece condemned Bulgaria.³¹

The Bulgarian press mirrored the Turkish press. The two sides would remain polar opposites as the events unfolded. In the beginning, the Bulgarian press had difficulties with explaining why there was such a great exodus. It was ascribed to some kind of collective madness, or the desire to leave was ascribed to peer pressure. The newspapers were rife with articles about poverty, lack of social security and political oppression in Turkey. Particular mention was made of Pan-Turkism and Turkish expansionism. Gradually many stories appeared about people who resisted strongly against leaving the country or went into hiding in order to avoid pressure to leave. A journalist mentioned young girls who committed suicide in order to remain in the place they were born. He made grim predictions about what kind of life was in store for girls who went to in Asia Minor.³² Similarly, the newspapers hosted stories of parents who were not able to persuade their children to join them since they were satisfied with their life in Bulgaria. “The bond to the fatherland was greater than the bond to their parents.”³³ There are many other stories of children who resisted social norms in order to avoid leaving.³⁴ Workers in the tobacco fields proclaimed proudly

---

30 “Özal lost his temper,” *Milliyet*, 23.08.1989, 12.

31 “Prime Minister Özal thinks”

32 Dimitar Deliyski, “Pictures from the border 10 days ago,” *Rabotnichesko Delo*, 01.07.1989.

33 Stoyko Kafov, “A Family story. But the two sister stayed ...” *Rabotnichesko Delo*, 10.07.1989.

34 Temenuzhka Raduloba, “The wedding was cancelled,” *Rabotnichesko Delo*, 07.08.1989.

“We will stay to live and work in Bulgaria.”³⁵

After people started to return to Bulgaria, many were reportedly shocked by what they saw in Turkey of economic exploitation and child labour. They had been deceived by Ankara and would now have to work hard to regain the trust of their homeland.³⁶ There were reports of harassment on the Turkish side before they left.³⁷ Returning refugees made pathetic declarations that they would pay for their mistakes by hard work and devotion towards Bulgaria. Not only would the newspapers stress that the Bulgarian Turks had been deceived, they claimed that many who remained in Turkey wanted to return but were scared by claims that they would get into trouble with the Bulgarian authorities if they went.³⁸

A special place was reserved for lambasting the Voice of Turkey broadcasts. It was claimed to have surpassed any level of disinformation, lies, slander and immorality. It came with seditious appeals and allusions such as: “You must not discontinue your resistance, you must not lose faith. In order to be strong it is not always enough to be right. You, our kinsmen, are right and strong because Turkey speaks up for you and your struggle is obtaining an international dimension.”³⁹ The article further accused Turkey of interference in the internal affairs of a sovereign state and stressed that the new political climate demanded correct behaviour in international relations. The “Voice of Turkey” was said to serve opposite goals. It was used to present accusations against Bulgaria about terror and oppression— a country that guaranteed her citizens the right to travel freely abroad and return. The article continued with repeating the Bulgarian claim of voluntary “unification of the Bulgarian nation” and

---

35 Ninko Gruev, “Workers from the village Pokrayna. ‘Where can we find more prosperity? We are staying,’” *Rabotnichesko Delo*, 10.07.1989.

36 Nikolay Golemanov, “Those whom Ankara betrayed return home,” *Rabotnichesko Delo*, 24.08.1989.

37 Nikolay Golemanov, “A planned move.” *Rabotnichesko Delo*, 22.08.1989.

38 Nikolay Kolev, “Will the closing of the border shut out the delusions as well?” *Rabotnichesko Delo*, 06.09.1989. See also *Sofia News*, 04.10.1989.

39 Mihail Yanchev, “Why does the ‘Voice of Turkey spread hatred?” *Rabotnichesko Delo*, 23.08.1989.

castigated Turkey for oppressing the Kurds and violently persecuting the left.⁴⁰

Another Bulgarian strategy was to counter Turkish accusations by referring to reports with accusations against Turkey's human rights practices. This highlights the practice of selective use of human rights reports with no real commitment to the spirit of them. In early July a Bulgarian newspaper referred to an article in the International Herald Tribune where the lawyer and Vice President of Helsinki Watch, Alice H. Henkin, expressed her discontent with the US in the CSCE conference on the Human Dimension in Paris. She thought the US should have taken a firmer stand when it came to the issue of torture in Turkey. She accused the US of having a double standard and avoiding criticism of allies no matter how bad the violations were.⁴¹ When representatives from Helsinki Watch together with US senators and congressmen visited the Bulgarian-Turkish border at the time of closing, their Bulgarian counterparts had the audacity to portray the closing of the border by Turkey as an inhuman act.⁴²

6. The Closing of the Border:

The question of closing the border emerged already in May. By early August the strains were apparent on all sides. It was said that the stream of refugees could not continue and Bulgaria complained about delays at the border. The special train that brought the Bulgarian Turks after mutual agreement—the so-called “Train of Shame”—was cancelled on 17 August. Bulgarian customs officials could also tell that Turkish authorities from time to time would slow down the border procedure on purpose. The Bulgarian newspapers gloated over the Turkish problems with handling the stream of refugees and the broken promises. They claimed that it was now possible to see what their real homeland was and stressed that thousands of people were left stranded after the Turkish government decided unilaterally not to accept more Bulgarian citizens. Reports from the border point showed incredulous

---

40 Mihail Yanchev, “Why does the”

41 *Nenko Seymenliyski*, “Rhetorics and ‘double standard,’” *Rabotnichesko Delo*, 11.07.1989.

42 “Visit to the Border Crossing,” *Rabotnichesko Delo*, 22.08.1989.

refugees on their way to Turkey who could not believe that Turkey went back on her words. A perplexed elderly man exclaimed in disbelief that he could not understand how Özal reneged on his promises he had heard himself on Turkish radio. The journalist concluded that Özal did not give a damn about them and the difficulties they encountered. Özal was simply using them as a tool against Bulgaria.⁴³

Turkish newspapers complained about the bad organisation of the refugee reception. Among other things, it became clear that the government had no idea where 100,000 of them had settled. Disapproval to Özal's handling came to the forefront after the border closed. It was seen as a big defeat and a loss of face. The opposition newspapers leveled strong criticism against the government. Turkey was said to have lost credibility towards the international society and the Bulgarian Turks. They reminded Özal about his big words. Or as a newspaper wrote: "After Germany and England, the last country to demand visas from Turks is... Turkey."⁴⁴

A senior commentator called the refugee conflict a "war of attrition." A confrontation to show who was strongest. He considered it a test for both the domestic and foreign policy of the two countries. Now Bulgaria won and Turkey lost face because of the irresponsible approach of the government. Zhivkov had allegedly planned to get rid of those minority members he could not integrate and thus close the minority issue. Turkey's first mistake was to cancel the visa requirement, which opened the door for the uncontrollable wave. Bulgaria felt the harm to the economy first when much of the workforce left. It could even have lead to the fall of the regime if the wave had continued for a couple of more weeks. In the end, however, it was not the weak Bulgaria but the Strong Turkey that threw in the towel following a decision by the PM. The main reasons were the chaotic situation and the public reactions, in other words domestic politics. Zhivkov could now reap the benefit. The wave stopped and he could tell the kinsmen that Turkey did not want them. The remaining minority members would lose all illusions and after a while the case would be over. It gave the impression that Turkey was not a fatherland to be trusted and Turks

---

43 Nikolay Golemanov, "The polite invitation was revoked," *Rabotnichesko Delo*, 23.08.1989.

44 Melih Aşık, "Who called whoms bluff?" *Milliyet*, 22.08.1989, 9.

abroad, with the Western-Thrace Turks first in line, could no longer put their hope in Turkey.⁴⁵ This happens after Turkey had presented itself as a saviour to the minority that would under no circumstances close the border.

7. Diplomatic initiatives - Council of Europe

Özal had presented his legitimate demands in the following way: The immediate return of the minority and human rights, and to enable those who wanted to leave to do this within the framework of a migration agreement. In the beginning, Turkey claimed that Bulgaria refused any negotiations. However, it was not so simple. Gradually it became clear that Bulgaria refused negotiations where Turkey had set the agenda.⁴⁶ Attempts at negotiations stranded partly because Bulgaria insisted to include issues that were sensitive to Turkey. When Turkey asked for a meeting in May to discuss family reunions, Bulgaria wanted to include issues such as the human rights situation for Kurds, the publication of the Vienna final Act document in Turkey, as well as the general situation for human rights and fundamental freedoms.⁴⁷ This made Turkey cancel the meeting. Bulgaria accused Turkey of attempting to exploit the Vienna final act in bilateral meetings in order to obtain one-sided advantages.⁴⁸ Turkish political commentators were also acutely aware of possible pitfalls if Turkey went on a human rights campaign.⁴⁹ During the summer Turkey generally argued for a predefined agenda for talks, while Bulgaria argued for an open agenda. In short Turkey made attempts to exert rights over the minority in Bulgaria, and Bulgaria refused to comply. The diplomat Bilâl N. Şimşir presented succinctly the Turkish perspective in a book previous to the events:

“Their [The Bulgarian Turks’] problems are not an interior matter solely for

---

45 M. Ali.Birand, “Who won?” *Milliyet*, 22.08.1989, 9.

46 “Prime Minister Özal thinks”

47 This was a tricky issue in Turkey and generally avoided, with some notable exceptions such as Aziz Nesin, *Bulgaristan’da Türkler, Türkiye’de Kürtler*. Istanbul,1989.

48 Nikolay Golemanov, “The polite invitations was revoked,” *Rabotnichesko Delo* 23.08.1989.

49 M. Ali Birand. “We have reached a crossroad in the Bulgaria policy...” *Milliyet*, 22.07.1989, 9.

Bulgaria; Turkey, too, has authority, responsibility and rights over these people. This has been the case since the Bulgarian Principedom was founded.”⁵⁰

This was also more or less the sticking point for Bulgaria. Bulgaria would not grant Turkey the right to formally act as the patron of the minority. It should be noticed that Bulgaria and Greece kept a common policy towards Turkey during this period. The Ankara correspondent of a major Greek newspaper identified immediately the problem as Turkish attempts to obtain special rights by taking on the role as the protector of the minority.⁵¹ It can be added that massive Turkish interference in the June 18 parliamentary election increased Greek sensitivity.⁵²

Soviet diplomacy became involved without any tangible results. Most of the Turkish ministers considered Moscow’s initiative a tactical game. It was claimed that entering negotiations only after an oral assurance could lead to unpredictable developments and ultimately become a repetition of the Belgrade protocol. In that case, it would only benefit the Bulgarian side. If discussions took place the international pressure would abate. Özal had no intentions of initiating talks without assurances of a migration agreement. On the other hand, it was also difficult to close the door to the Soviet initiative.⁵³

The press complained about lack of western support and ascribed it to that they were Turks and Muslims. However, Turkish attempts to gain support from Muslim countries did not meet with more success. It is not correct to say that there was no pressure on Bulgaria and it may not have been of primary importance that Turkey was a Muslim country. During this period condemnation of communist human rights abuse was high on the agenda and targeted more systematically than “western”

---

50 B. N. Simsir, *Glimpses on the Turkish minority in Bulgaria* (Ankara, 1986), 19.

51 Gerasimos Zarkadis, “The exodus of the Muslim minority from Bulgaria.” *To Vima*, 02.07.1989, 19.

52 Another factor influencing Greek policies has been the depletion of the the Greek minority in Turkey. For the heavy handed treatment of the minority in Gökçeada, see Alexis Alexandris. “Imvros and Tenedos: A Study of Turkish Attitudes Toward Two Greek Island Communities Since 1923. *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol VII, No 1. (1980): 5-32.

53 Nur Batur, “In the diplomacy corridor,” *Milliyet*, 20.07.1989.

Turkey. On the other hand, Bulgaria took advantage of the new thaw in east-west relations and tried at the same time to play on Turkey's problems with neighbours. According to Bulgarian claims, refugees were settled in Kurdistan and North Cyprus. This led to Cypriot protests.

In order to obtain a better picture of the international factor we can look in more detail at the role of the Council of Europe. The Council of Europe had been involved since the early days of the Bulgarian name campaign. It called for an end to the repressive policy and the violation of minority rights in the aforementioned resolution 846.⁵⁴ In 1985, however, the Bulgarian authorities did not respond to requests for a fact-finding visit. Only in 1989 when Bulgaria realised that the parliamentary assembly would debate a report, did the Bulgarian authorities finally agree to a visit. On 21 June, Britain invoked the first stage of the human dimension mechanism established under the Helsinki process. A Commission of Inquiry consisting of David Atkinson (conservative-UK), together with Manuel Nunez (Socialist-Spain) and Friedrich Probst (Liberal-Austria) visited Bulgaria for a week in early July. At this time the Council of Europe would also express its alarm because of the increasing number of refugees of Bulgarian nationality belonging to an ethnic and Muslim minority and called for a constructive dialogue between Bulgaria and Turkey.⁵⁵

David Atkinson spoke in the British parliament about his experiences already on 28 July before the official report appeared. According to him, Britain had emphasised repeatedly to the Bulgarian Government that it should reverse its policy. The desire to leave the country was an indication of the pent-up frustration. There was no chance of succeeding with the assimilation process and it was in Bulgaria's own interest to resolve the matter fairly. He had been at the border himself a week earlier and portrayed his impressions primarily as a human tragedy and humanitarian disaster. He stressed that the Bulgarian Turks were in effect refugees and not tourists as Bulgaria claimed. He put the blame squarely on Bulgaria and stressed the need for reversing the policy:

---

54 Council of Europe, *Resolution 846 adopted by the Assembly on 26 September 1985 (10th Sitting)*.

55 Council of Europe, *Recommendation 1109. Situation of refugees of Bulgarian nationality in Turkey. Text adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 6 July 1989.*

I believe that this tragedy was avoidable. Despite all the rhetoric and propaganda from both sides, it stems principally from the Bulgarian Government's policy to assimilate. I appreciate that they describe that as a process of national consolidation. However, they want to assimilate, integrate and regulate the ethnic Turkish population at the expense of its identity, culture and way of life. To the Turks, that represents their self-respect, indeed their very soul.⁵⁶

He would, however, also mention the aggravation caused by inflammatory broadcasts by the Voice of Turkey encouraging resistance and offering a haven to all. Finally, he pointed out that at the end of the day the problems could eventually only be resolved bilaterally between the Bulgarian Government and the Turkish Government. An agreement should result in safeguarding the rights of those who wanted to leave as well as those who desired to stay.⁵⁷

The Council of Europe report would appear in September, but already in early August comments to the first draft appeared in the Turkish press. The report criticised Bulgaria but tried concurrently to be "even handed." According to the draft report, the Turks were not forced to flee Bulgaria. They went at their own wish because of restrictions on their religion and the name change campaign in 1984-1985. However, the report made clear recommendations to Bulgaria about the need of providing education in the minority language, securing the possibility of return for those who desired so, etc. Bulgarian claims that the Turks were Bulgarians who had been converted by force were dismissed as ridiculous. The disturbances were thought to be partly influenced by the Conference on the Human Dimension of the CSCE in Paris in June as Bulgaria passed a new passport law within the framework of the Vienna final act. The report accused Turkish politicians, newspapers and TRT for aggravating the crisis. The Voice of Turkey encouraged the Bulgarian Turks to apply immediately for passports so that they could see that it would only be given to Christians at a time when the new passports were not ready in the municipalities. In the early phase of the exodus Turkish radio also talked incessantly about the

---

⁵⁶ *House of Commons Debates.*

⁵⁷ *House of Commons Debates.*

migrants' success in finding jobs and housing. In other cases exaggerated claims by Turkey could be dismissed after inquiries in Bulgaria. Of the alleged hundreds of deaths related to the demonstrations, only three could be confirmed. Turkish exaggerations probably damaged the overall credibility of Turkey and made it easier to confront the accusations with counterarguments. Some of the finer points may have been lost on the committee. In some cases Bulgaria was able to mislead the Commission by employing more credible arguments than the Turkish side. A case in point is the question of circumcision. The Bulgarian interlocutors convinced the Commission that circumcisions were carried out freely according to Bulgarian law as long as it was done according to proper medical procedures, but could not be done by unqualified persons. The commission found no concrete proof of restrictions on civil rights. It was considered that all the problems started from the name changing campaign in 1984-85. The Austrian rapporteur, Friedrich Probst, also displayed a critical attitude towards Turkey and mentioned the lack of tolerance towards minorities and the denial of Kurdish identity.⁵⁸

The Council of Europe finally adopted the resolution 927 on 26 September. The exodus was labeled a major human tragedy caused by “the serious denial of their rights – name changing, ban on speaking Turkish and restrictions on the practice of their religion - and because they are encouraged by offers of resettlement through the Turkish media.” It was observed that the Belgrade protocol had not been implemented and encouraged a constructive dialogue between the Bulgarian and the Turkish Governments with a view to establishing more satisfactory neighbourly relations that would lead to a migration agreement between the two countries. The Council of Europe appealed to the governments of member states to provide concrete and coordinated aid to Turkey in order to settle the exiles. The resolution urged the Bulgarian Government to end immediately its policy of forced assimilation and “grant its ethnic and Muslim minority the rights of a minority in the spirit of the concluding document adopted by the Vienna CSCE review meeting of January 1989. It also urged the Turkish authorities “as a gesture of goodwill, to avoid any

---

58 Ali H. Yurtsever, “The Council of Europe’s Bulgaria Report is ready. Sofia’s claims are ridiculous,” *Milliyet*, 08.08.1989.

propaganda element in its information services to the ethnic and Muslim minority in Bulgaria.”⁵⁹

Representatives from Bulgaria and Turkey met in Kuwait on 30 October for a last ditch attempt before the subsequent regime change in Bulgaria. Bulgaria was more or less compelled to accept Turkey’s invitation since its international reputation had reached an all time low. Turkey was looking for a way to regulate the relations after all the problems it had with accommodating the massive influx. The main concerns of Turkey were to secure the ethnic Turks religious freedom, the right to use their mother tongue and the opportunity to recover their traditional names. The Bulgarian side was dragging its feet and did not display any sincere interest in settling the issue. Bulgaria refused adamantly to comply to Turkish demands for a comprehensive bilateral emigration agreement and to recognise the existence of a Turkish minority in Bulgaria.⁶⁰

After the communist regime fell on 10 November, Bulgaria commenced on a new path with greater respect for human rights. However, when Bulgaria returned the rights of the minority it was according to Bulgarian law and international agreements and not as a result of bilateral negotiations.

In closing

The Bulgarian assimilation campaign is an example of an authoritarian regime’s failure to impose a policy by force. The wholesale assault on the culture and traditions could hardly have succeeded under any circumstances, but the changes in the international order during the second half of the 1980’ also caught up with Bulgaria and contributed to the downfall of the regime. Looking back at the handling of the crisis by Bulgaria and Turkey, the first thing that springs to mind is how far the public debate in each country was removed from the spirit of the new developments in human rights. This was maybe most evident in the Bulgarian case because of the tight

---

59 Council of Europe, *Resolution 927, Situation of the ethnic and Muslim minority in Bulgaria. Assembly debate on 26 September 1989.*

60 Bulgarian Helsinki Committee, *The Human Rights*, 84.

control of the totalitarian regime. However, the Turkish press was also dominated by traditional stereotypes and repetition of slogans. It resembled most of all a confrontation between Bulgarian and Turkish state interests where the human dimension took second place. Özal's decision to open the border was ill-conceived and probably ill-advised. Both countries tried to outmanoeuvre each other diplomatically but showed serious deficiencies in their handling of the situation on the ground. In the case of Bulgaria, the nationalist fervour of the communists had not taken into account the disruption to the economy and the social cohesion. In Turkey, the press excelled in condemning Bulgaria, but ineffectiveness in the reception of the refugees soon became apparent. The state-centred approach came to the forefront once more when Turkish newspapers exclaimed "Bulgaria won" after Turkey felt compelled to close the border on 22 August. In that respect, international organisations such as the Council of Europe took a much more humanitarian approach to the issue and placed the plight of the refugees at the forefront. Bulgaria was also able to exploit Turkey's lack of commitment to human rights domestically when Turkey came under scrutiny. Turkey's insistence on a predefined agenda for negotiations could not be realised in practice and gave Bulgaria the necessary leeway to avoid negotiations altogether for most of the period in question. This happened in spite of that Bulgaria came under considerable pressure from international organisations, but this pressure could not be tailor-made to Turkish diplomatic priorities. Although in August the Turkish press named Bulgaria the "winner" of the confrontation, the damage to Bulgaria was probably much greater in the long run. I am not thinking only in material terms, but to the whole fabric of the society.

There has now passed 30 years from the 1989 exodus and this has been commemorated duly in Turkey. To return to the initial claim of Tomasz Kamusella about the "forgotten 89" it is not only a question of commemoration, but how it is commemorated and by whom. Germany is probably the country that has taken most seriously the question of dealing with its past in a constructive manner and coined the word *Vergangenheitsbewältigung* for this purpose. It was also compelled to do so because of the savagery associated with National Socialism. When it comes to countries such as Bulgaria, Greece and Turkey the interest in human rights violations is immensely greater when it concerns the neighbouring countries and not themselves.

It is often regarded to be a political tool that can be used in confrontations related to other issues. When Turkey tried to raise awareness for the plight of the Bulgarian Turks, Sofia dug really deep to find ammunition against Turkey. For the first time we were presented with an English translation of extracts from Lyubomir Miletich classic book on Turkish atrocities in the Second Balkan War (1913).⁶¹

The Bulgarian transition to democracy was not without problems as the anti-Turkish propaganda had left its scars. Bulgarian readiness to grant the Turks minority rights in January 1990 gave rise to nationalist demonstrations. Much of the writings that criticised unsavoury aspects of Bulgarian nationalism did not emanate from a desire within Bulgarian society to face the past but was inspired by various foreign democracy institutions.⁶² It should, however be noticed that the Bulgarian parliament passed a declaration in 2012 that condemned the Revival process and the attempt of forced assimilation of the Bulgarian Muslims. It considered the events of 1989 as a form of ethnic cleansing.⁶³

As mentioned briefly before, Greece played a role in obstructing condemnation of Bulgaria in international forums. Although these two countries belonged to different alliance systems they cooperated closely in the 1980' and was sometimes referred to as an axis against Turkey. Greece discrimination of its Muslim minority was more low-key than the Bulgarian version and usually referred to as "administrative harassment" after the Mitsotakis government revised the Greek policy in 1991. On the other hand, the Turkish "deep state" interfered massively in Greece in the late

---

61 The complete title of this version was: *TURKISH ATROCITIES committed against Thracian Bulgarians. From a poll conducted by Professor Dr Lyubomir Miletic on the ruin of the Thracian Bulgarians in 1913* (Sofia: Sofia Press, 1987). From Lyubomir Miletic, *The Ruin of the Thracian Bulgarian's in 1913* (Sofia, 1918) (in Bulgarian): 9-13, 24, 25, 30-33, 37-49, 54-60, 121-123, 239, 242-245, 253-255, 257-261, 282-285.

62 This is for example the case with one of the first such publications: Valeri Rusanov. *Seminar – Aspects of the etho-cultural Situation in Bulgaria 8-10 November 1991 Sofia*. (Sofia: Centre for democracy research - Friedrich Naumann Foundation for Freedom, 1992. (in Bulgarian). The same can be said for the Bulgarian Helsinki Committee or Antonina Zhelyazkova of The International Center for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR). The site of the centre in Sofia has suffered several attacks by nationalists.

63 The Bulgarian Parliament adopted the declaration on 11 January 2012, accessed 10.05.2020, <https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813>

1980's and in particular in the election on 18 June 1989.⁶⁴ When minorities are used as a foreign policy tools, the chances of normal integration in its country of residence deteriorates markedly. The confrontation between Greece and Turkey by dubious forces in each country came to a head with the Öcalan affair in 1999. The Greek journalist Alexis Papahelas recounted a meeting with PM Bülent Ecevit shortly after. He commented that Ecevit was quite restrained in his demeanour, but after exchanging some low-key pleasantries he fixed his eyes on the journalist and said: "In my opinion this tragedy should mark the beginning of a new period in our relations. [...] For example, the two directors of our secret services could open all their files so both parties could ascertain that we do not support terrorists or other organisations that have the goal to hurt our countries."⁶⁵

As mentioned previously the creation of homogenous nation-states from empires has not been kind to the minorities and none of the successor states have a clean record. The greatest problem in this regard is probably that this process has been dominated by ethnocentric elites that were inherently hostile to minorities. Ultimately the resulting policies have not only been damaging to the minorities, but also to the normal functioning of the host countries. This was very evident in the case of the 1989 exodus from Bulgaria. People need to integrate where they are living or wherever they chose to live. The worst scenario, which is not uncommon, is that they end up in an in-between situation and do not really belong anywhere. This is eminently expressed in Bruce Clark's book: *Twice a stranger*.⁶⁶ The book is about the Greek-Turkish population exchange in 1923, but some of his observations are unfortunately transferable to the events of 1989.

---

64 Minority members who did not fall into line were put on a "Black list" and prevented from entering Turkey. This took on such proportions that news about it also reached the mainstream Turkish press. See the articles by Yılmaz Akkılıç in *Olay*, 27.01.1989 and Oktay Akbal in *Cumhuriyet*, 09.02.1989. When TRT promoted Sadık Ahmet in the elections Greece started to jam the broadcasts from Turkey (*Pontiki* 16.06.1989).

65 Alexis Papahelas, "The characters of a ill-conceived operation," *To Vima*, 24.11.2006.

66 Bruce Clark, *Twice a Stranger: The Mass Expulsions That Forged Modern Greece and Turkey* (Harvard University Press, 2006).

Bibliography:

Aarbakke, Vemund. "Exodus from Bulgaria in the summer of 1989" (in Norwegian *Nordisk Øst-Forum*, nr.1 (1990): 3–20.

Alexandris, Alexis. "Imvros and Tenedos: A Study of Turkish Attitudes Toward Two Greek Island Communities Since 1923. *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol VII, No. 1 (1980): 5-32.

Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks: Human Rights Abuses During the Forced Assimilation of the Ethnic Turkish Minority*. New York: Amnesty International USA, 1986.

Atkinson, David. *Situation of ethnic and Muslim minorities in Bulgaria*. Council of Europe Doc. 5444, 24/07/1985.

Bulgarian Helsinki Committee, *The Human Rights of Muslims in Bulgaria in Law and Politics since 1878*. Sofia, November 2003.

Bruce Clark, Bruce. *Twice a Stranger: The Mass Expulsions That Forged Modern Greece and Turkey*. Harvard University Press, 2006.

Eminov, Ali. "Islam and Muslims in Bulgaria: A Brief History." *Islamic Studies* Vol. 36, No. 2/3 (1997): 209-241.

Foreign Broadcast Information Service. *Daily Reports from Eastern Europe*.

Funnemark, Bjørn Cato. *The repression of the Turkish and Islamic minority in Bulgaria*. Oslo, Norway: Den Norske Helsingforskomite, 1987.

Gruev, Mihail, and Alexei Kalionski. *The revival process. Muslim communities and the communist regime* (in Bulgarian). Sofia, 2008.

Kamusella, Tomasz. *Ethnic Cleansing During the Cold War: The Forgotten 1989. Expulsion of Turks from Communist Bulgaria*. Abingdon, Oxon and New York, 2019.

Leiber, Jeri. *Destroying Ethnic Identity: The Turks of Bulgaria*. New York N.Y: Helsinki Watch, June 1986.

Memishev, Yusein. *The participation of the Bulgarian Turks in the struggle against capitalism and fascism 1919-1944* (in Bulgarian). Sofia, 1977.

Memishev, Yusein. *Cordially in the socialist construction of the fatherland (The incorporation of the Bulgarian Turks towards the building of socialism)* (in Bulgarian)

Memişoğlu, Hüseyin. *The Bulgarian oppression in a historic perspective* (in Turkish). Ankara, 1989.

Miletic, Lyubomir. *The Ruin of the Thracian Bulgarians in 1913* (in Bulgarian). Sofia, 1918.

Nesin, Aziz. Bulgaristan'da Türkler, Türkiye'de Kürtler. İstanbul, 1989.

Neuburger, Mary. *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*. Ithaca and London, 2004.

U.S. Senate by the Department of State, Country Reports on Human Rights Practices: Report Submitted to the Committee on Foreign Affairs, U.S. House of Representatives and Committee on Foreign Relations, Volume 1988, January 1, 1989.

Rusanov, Valeri. *Seminar – Aspects of the etho-cultural Situation in Bulgaria 8-10 November 1991 Sofia* (in Bulgarian). Sofia: Centre for democracy research - Friedrich Naumann Foundation for Freedom, 1992.

Şimşir, B. N. Glimpses on the Turkish minority in Bulgaria. Ankara, 1986.

Newspapers:

Cumhuriyet, İstanbul.

Milliyet, İstanbul.

NY Times, New York.

Olay, İstanbul.

Politiken, Copenhagen.

Pontiki. Athens.

Rabotnichesko Delo, Sofia.

To Vima, Athens.

Documents:

House of Commons Debates 28 July 1989. vol 157 cc1474-81.

Council of Europe, *Resolution 846 adopted by the Assembly on 26 September 1985 (10th Sitting)*.

Council of Europe, *Recommendation 1109. Situation of refugees of Bulgarian nationality in Turkey. Text adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 6 July 1989.*

Council of Europe, *Resolution 927, Situation of the ethnic and Muslim minority in Bulgaria. Assembly debate on 26 September 1989.*

The Bulgarian Parliament. *Declaration, condemning the attempt of forced assimilation of the Bulgarian Muslims 28/10/2009*. Adopted by the Parliament on 11 January 2012, accessed 10.05.2020,

<https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813>

BÖLÜM

2

**Zorunlu Göç Travması ve
Göçmenler: Uyum,
Örgütlenme ve Hatırlama**

Göçün Sosyal Bağlamda İnsanlar Üzerindeki Etkisi: Edirne'den Bir Örneklem

Nefize B. RAMADAN¹

Özet²

Çeşitli bilimsel disiplinlerin farklı bakış açılarıyla değindikleri göç kavramı, insanlık tarihiyle eş bir olgudur. Göç ile en yoğun biçimde karşılaşan toplumlar arasında Türkler de yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca süren Balkanlardaki hâkimiyetinin özellikle 19. yüzyılda sona ermeye başlaması ile yaşanan göçler, devletin diğer bölgelerdeki toprak kayıpları sonrasında da devam etmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra Balkanlardan devam eden toplumsal göçlerin sonuncusu Bulgaristan'dan 1989 yılında gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada 1989 yılındaki göçün insanlar üzerinde yapmış olduğu duygusal etkiler, karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sorunlar ortaya çıkarılarak tartışılmış, sözlü

---

1 Trakya Üniversitesi Doktora Öğrencisi, ORCID ID: 0000-0002-5803-3425
e-mail: nefizebehatin@gmail.com

2 Bu makale yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezinden derlenmiştir.

tarih bağlamında yaşananların tarihe not edilmesi sağlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle bir pilot uygulama yapılmış, ardından asıl uygulama gerçekleştirilmiş ve sonuçları değerlendirilmiştir. Veriler, 1989 yılında göç eden ve şu anda Edirne’de oturan göçmenlerle yapılan mülakat ve görüşmeler sonucu elde edilmiştir. Tüm çalışma süresinde elde edilen veriler SPSS paket programı kullanılarak değerlendirilmiş ve içerik analizi uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Bulgaristan Türkleri, Göçmenler, Göçün etkileri, 1989 Göçü

Giriş

Tarih boyunca meydana gelen bireysel veya kitlesel göçler, her zaman olduğu gibi bugün de dünyanın nüfus dağılımını, toplumların sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel yapılarını ve gelişimlerini şekillendirmeye devam etmektedir. Göç olgusu, nedenleri ve sonuçları bakımından önemli olup, siyasal, ekonomik ve sosyal boyutları olan çok yönlü bir toplumsal olgudur. Bu çalışmada göç sosyal bağlamda ele alınmıştır.

Göç olgusu birçok disiplin tarafından incelenerek birbirini tamamlayan farklı tanımlar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Her disiplin kendi bakış açısıyla bu tanımları ortaya koymaktadır. Türkiye’ye yönelik gerçekleşen göçlere bakıldığında çoğunlukla Türkiye dışındaki soydaşların ve Müslüman halkların totaliter rejimlerden ya da savaşlardan kaçarak zorunlu olarak veya kendi kararları ile Türkiye’ye göç ettikleri görülmektedir. Bu göçlerin ırksal, ulusal, sosyokültürel ve siyasal nedenlerle gerçekleştiğini belirtmek mümkündür.³

Siyasal göçe bir örnek olan 1989 göçü Bulgaristan’dan Türkiye’ye yapılmış ilk göç olmayıp geçmiş dönemlerde de çeşitli nedenlerle göçler yaşanmıştır. Balkanlarda siyasi yapının değişmesi ile başlayan bu göç süreci, günümüze kadar devam etmiştir. 1989 yazında 310.000 Bulgaristan Türk’ü Türkiye’ye göç ederken; yaşanan göç, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da gerçekleşen en büyük kitlesel göç hareketi olma

3 Yıldırım Ağanoglu, *Osmalı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Talihi GÖÇ* (İstanbul: Kum Saati, 2001), 342-343.

özelliğini taşımaktadır.⁴

Çok boyutlu bir olgu özelliğini taşıyan göç, birçok disiplinin ilgi alanına girerek; sosyoloji, psikoloji, tarih, coğrafya vb. alanlar tarafından araştırılmıştır ve dinamik yapısı nedeniyle hâlâ çok sayıda araştırmaya konu olmaya devam etmektedir. Bu çalışma ile, Bulgaristan'dan 1989 yılında yapılan son kitlesel göçün nedenleri, özellikleri, insanlar üzerinde yapmış olduğu duygusal etkiler, insanların karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sorunlar ortaya koyularak göç olgusuna dair daha kapsamlı bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, 1989 yılında göç eden ve şu anda Edirne de oturan göçmenler ile mülakat ve derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve ortaya çıkan bulgular incelenmiştir.

Göç olgusunun sağlıklı bir biçimde analiz edilebilmesi için söz konusu olgunun öncelikle tanımlanması gerekmektedir. Göç olgusu, tarihsel süreç içerisinde her zaman önem arz etmiştir ve günümüz dünyasında da göç hareketleri birçok sebep doğrultusunda gerçekleşmeye devam etmektedir. Bu bakımdan insanlık tarihi, bir bakıma göçler tarihidir.⁵ Dünyada savaşlar, sürgünler, açlık, işsizlik, geçim sıkıntısı gibi sebeplerle yüzyıllardır devam eden bir sosyal hareketlilik mevcuttur. Barış, demokrasi, insan hakları, fikir özgürlüğü, gelir dağılımı, istihdam, ücretler gibi insan hayatını kuşatan bütün alanlarda; yerel, ulusal veya uluslararası ölçekte adil bir paylaşımın sağlanması çok zor olduğu için bu göçler bundan sonra da devam edecektir. ⁶Birey ve toplumların coğrafi hareketlerinin göç sayılabilmesi için, bu hareketliliğin yerleşmek üzere yapılması gerekmektedir ve göç kapsamındaki yer değiştirmelerin kısa mesafeler arasında değil, kişi veya toplulukların içinde yaşadığı fiziki ve çoğu kez sosyal çevrelerini değiştirecek şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. ⁷Göç sadece yaşanan fiziksel mekânın değiştirilmesi anlamına gelmemekte, aynı zamanda sosyal

4 Özlem Kader, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığına Etkileri," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), (2008): 353-353

5 Hasan Canpolat, Hakkı Arıner, *Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi* (Ankara, ORSAM Rapor No:123, 2012), 9.

6 Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), 1

7 Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme* (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981), 22

yapının bütün unsurlarını da dönüştüren önemli bir sosyal olgu olma özelliğini taşımaktadır. Göçün temel belirleyicileri birey ve toplumsal yapıdır. Göç sürecine katılanlar, tekrar bir sosyalleşme yaşayarak, hayatlarındaki bütün ilişkileri yeniden kurmak zorunda kalmaktadır. Göç eden insanın hem ayrıldığı fiziksel ve sosyal yapıdan neyi eksilttiği (olumlu ya da olumsuz manada) hem de dâhil olduğu fiziksel ve sosyal yapıya neler kattığı önem taşımaktadır.

İnsanlık tarihiyle eş bir olgudur göç. Çeşitli bilimler farklı bakış açılarıyla göçe dair yaklaşımları ortaya koymaktadırlar. Göç hareketlerine dair ilk kuramlar on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır ve günümüzde de ortaya çıkmaya devam etmektedir. Bu çalışmada yer alan Bulgaristan göçünü anlamada ve açıklamada yardımcı olacak göç kuramları ele alınmıştır.

İtme çekme kuramı, ilk olarak 1996 yılında Everett Lee tarafından yazmıştır. *Bir Göç Teorisi (A Theory of Migration)* adlı çalışmasında göçlerin ilk olarak karakteristik temel ortak özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Göçlere ait itici ve çekici faktörleri saptayarak analize temel oluşturacak dört faktör belirlemiştir: Yaşanan yerle ilgili faktörler, gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler, işe karışan engeller ve bireysel faktörler.⁸ Lee'nin kendi kuramına ait olarak belirlediği bu faktörler, itme ve çekme kuramının temel işleyişini oluşturmaktadır. Bu kurama göre hem yaşanan yerde hem de gidilecek yerde, itici ve çekici faktörler vardır. Olumlu faktörler göçe yönelik çekmeyi temsil ederken olumsuz faktörler ise itmeye karşılık gelmektedir. Hem itici hem de çekici faktörlerin birliği kişilerin karar vermesinde etkili olmaktadır.

Kuramın temel çerçevesini oluşturan ve işlerliğini sağlayan önemli noktalardan biri ise yaşanan yer ile göç edilecek yerdeki olumlu ve olumsuz faktörlerin birbirinden ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğidir. Kuramın temel çerçevesini oluşturan yaşanan yerdeki itme çekme faktörleri kendi içerisinde bir bütün olarak; göç edilecek yerdeki itme çekme faktörleri de kendi içerisinde bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Lee'nin itme ve çekme kuramının temel yapısı itibarıyla göçe etki eden itme ya da çekme faktörlerinin kişisel ve görel olduğu söylenebilir.⁹

8 Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2004), 30.

9 Savaş Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi," *Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi* 17 (ILKE) (2006): 74.

Göç ile ilgili kapsamlı değerlendirmeler yapan araştırmacı Petersen, bireysel ve sınıfsal farklılıkları da göz önünde bulundurarak, beş göç tipi oluşturmuştur:

İlkel (primitive) göçler: Bu göçler doğal çevrenin yarattığı baskıyla gerçekleşen göçlerdir. Bu sınıf kapsamında değerlendirilen göçler, kuraklık, kötü hava koşulları ve benzeri sebeplerden ortaya çıkmakta olan göçlerdir.

Zorunlu göç (forced migration) ve yönetilmiş göç (impelled migration): Zorunlu göçler sosyal durumun yarattığı baskıyla ortaya çıkan göçlerken yönetilmiş göçler ise, göçmenlerin gitme ya da kalma konusunda karar gücünü ellerinde bulundura bildikleri göçlerdir.

Serbest göç (free migration): Daha önce tanımlanan göç tiplerinde göçmenin iradesi görece daha az öneme sahipken Petersen'in tipleştirdiği serbest göçte, göçmen kesin ve kararlı bir şekilde kendi göç kararını vermekte ve buna göre hareket etmektedir. Bu göç tipi kitlesel değil bireysel tercihlerle ilerleyen göçleri tanımlamaktadır.

Kitlesel göç (mass migration): Bir ülkeden ya da bir bölgeden başka bir bölgeye doğru çok sayıda insanın göç etmesini ifade eden göç tipidir. Petersen'e göre dünyadaki göçün üçüncü basamağı olan bu göç tipi, teknolojik gelişmeye paralel ilerleyen bir durumu ifade etmektedir. Dünyadaki ulaşım yollarının ve imkânlarının gelişmesiyle, göç kitlesel bir duruma gelmektedir. Bu göç tipinin en belirgin özelliği, göçün kolektif bir olgu hâline gelmesidir.

Petersen'in çalışması çerçevesinde ortaya konan göç tipleri bireysel ve toplumsal motivasyonu kapsamaktadır. Bu yüzden göç sosyolojisi içerisinde anlamlı bir yer teşkil etmektedir. Birden fazla faktörün göç analizinde kullanılmasına izin vermesi, yönlendirilen ve zoraki göç ayrımını başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi, Petersen'in kuramını, günümüzdeki göçleri anlamamızda başarılı ve kullanılabilir kılmaktadır.¹⁰

Göçün etkilerini anlamamızda yardımcı olacak bir diğer kuram İlişkiler Ağı (Network) Kuramı'dır. Göçmenler Bulgaristan'da kalan tanıdıkları ile var olan ilişkilerini devam ettirirken yeni göç ettikleri ülkede de daha önce göç etmiş kişilerle yeni

10 Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi," 76-78

ağlar da kurabilmektedir. Göçmen ilişkiler ağı, geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılardır.¹¹ Kurulan bu ağlar sayesinde göçmenler göç kararını daha kolay almaktadır. Göçmen ilişkileri bağının diğer olumlu yönü ise yeni gelen göçmenler eski göçmenlerden iş bulmada, kalacak yer bulmada yardımlaşa bilmesidir. Aynı zamanda daha kolay sosyal adaptasyon ve yalnızlık hissinden kurtulmada yardımcı olmaktadır bu ağlar.¹²

1. Yöntem

Toplum, nesnel bir gerçek olarak var olsa da onun etkisi ve kontrolü altındaki bireylerin günlük etkileşimleriyle yeniden şekillenir, yenilenir ve gelişir.¹³ Dinamik ve sürekli gelişen bir yapıya sahip olan toplumda, göç olgusu da bu sürece katkıda bulunan önemli etkenlerden biridir. Göç sürecinde doğdukları ya da hayatlarının önemli bir kısmını geçirmiş oldukları bir yerden farklı bir yere giden kişiler, geldikleri yer ile bağlarının sürdürürken aynı zamanda yeni yerleştikleri toplumun normlarına kendilerini uyarlamaya çalışmaktadırlar.

Bu çalışmada betimsel ve nitel yöntem kullanılmıştır. Bilimin temel özelliği, bilinmeyen olay ve olguların çeşitli yöntemlerle araştırılması ve araştırma sonuçlarının toplumun kullanımına ve bilgisine sunulmasıdır. Her bilim dalı kendi amacına yönelik çeşitli bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerini kullanmaktadır. Sosyal bilimlerde, olgular üzerinden araştırmalar yaygın olarak yapılmaktadır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda nitel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilme nedeni ise nicel araştırma teknikleri ile elde edilemeyecek bilgilere ulaşmaya çalışılmasıdır. Sosyal bilimlerde önemli yeri olan nitel veri toplama tekniklerinden yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte araştırmacının, kaynak kişilerle yüz yüze görüşmesi veri toplama tekniğinin temelini oluşturmaktadır. Tekniğin çıkış noktası insanların ne düşündüğünü öğrenmek

11 Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi," 86

12 Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi," 86.

13 David Newman, *Sosyoloji* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2013), 23.

istiyorsan onlara bunları sor şeklinde ifade edilebilir.¹⁴ Bu şekilde kişilere sorulan soruların ötesinde ne düşündüklerini ifade edebilmektir. Niteliksel araştırmanın önemli özelliklerinden birisi bu yöntemin sosyal olguların göreliliğini ve hareketliliğini yakalamaya çalışmasıdır.¹⁵ Bu şekilde araştırılan konu, ilgili bireylerin bakış açıları doğrultusunda görülebilmektedir. Bakış açılarını oluşturan sosyal yapı ve süreçler de bu sayede ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada ilk olarak nitel araştırma yapılarak yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu tekniğin kullanılmasındaki amaç, bu türün sağladığı esneklik ve avantajlardan yararlanmaktır. Sorulacak soruların önceden hazırlanmasına rağmen bu teknik, görüşme sırasında soruların yeniden düzenlenmesine ve tartışılmasına imkân vermektedir.¹⁶ Gerçekleşen pilot uygulama sırasında yapılan görüşmeler sayesinde araştırmanın ilk etabı daha keşfe yönelik bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yöntem ile göçmenlerin göç etmeden önce, göç sürecinde, göçten sonra neler hissettiğini daha derinden anlamak ve açıklamak amaçlanmıştır. Bu süreç daha sonra gerçekleştirilecek olan yapılandırılmış mülakatlarda kullanılacak soruların geliştirilmesinde de yardımcı olmuştur. Bu soruların sorulma amacı ise göçmenlerin göç öncesi, göç esnasında ve göç sonrasında yaşadıklarının onları sosyal bağlamda nasıl etkilediğinin ortaya çıkartılmasıdır. Veri toplama aşaması tamamlandıktan sonra elde edilen bilgiler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. İçerik analizinin özellikle yapılandırılmış soruların ve analizin betimsel kısmını oluşturacak soruların analizinde SPSS 22.0 programından faydalanılmıştır. Açık uçlu soruların analizinde araştırmacı ve konusunda uzman kişilerce kodlama yapılmıştır.

---

14 Ali Arslan, *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012), 63.

15 Serdar Ünal, "Sosyal Bütünleşme ve Kimlik Bağlamında Türkiye'deki Balkan Göçmenleri Üzerine Bir Değerlendirme (İzmir'den bir Örneklem)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2008), 20.

16 Ali Arslan, *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012), 66.

2. Bulgular

Bu araştırmanın evrenini, Bulgaristan göçmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Edirne’de göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Eski ve Yeni Göçmen Evleri’ndeki göçmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın amacına uygun şekilde, en etkin ve verimli veriyi sağlayacak örneklem tekniği olan kartopu tekniği ile örneklem seçimi yapılmıştır. Araştırmaya katılan kişiler görüşmelerin sesli olarak kayıt alınmasına onay verdikten sonra sesli kayıt yapılmıştır. Sesli kayıt yapılmasını istemeyen katılımcıların cevapları kâğıtlara not edilerek kaydedilmiştir. Çalışmanın devamında kişilerin anlatımlarından referans (cinsiyet, yaş, meslek) verilerek örnekler sunulmuştur. Örnekleme oluştururken kadın erkek dağılımının dengeli olması açısından kadın erkek sayısı yarı yarıya olacak şekilde ayarlanmıştır. 60 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

Yapılandırılmış mülakatlar sonucu elde edilen bulgular şu şekildedir:

2.1. Göç Kararının Kime/Neye Bağlı Olduğu

Asimilasyon politikalarına ve baskılara maruz kalan Bulgaristan Türklerinin, Türkiye’ye kimin isteği/neye bağlı olarak göç ettikleri, göç algısında önem taşımaktadır. Bu konudaki veriler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Göç Kararının Kime/Neye Bağlı Olduğu

		Kendim	Eşim	Ailem	Geniş Aile	Zorunlu	Toplam
Edirne	Sayı	7	24	15	7	7	60
	%	11,7	40	25	11,7	11,7	100

Tablo 1’de cevaplar göç etme kararını eşimle birlikte aldık diyenler %40 (24 kişi), ailemle birlikte diyenler %25 (15 kişi), diğer cevaplar ise aynı yüzdeye sahiptir %11,7 (7 kişi).

Türkiye’yi bilmezdik. Adımızı değiştirmelerinden dolayı göç kararı aldık. (Kadın, 78 yaşında, 4 sınıf mezun, tütün işleri, şu an emekli)

Türkiye'ye daha önce üç kez gelmişim, İzmir, Bursa ve Edirne'ye. Türkiye'yi beğenmişim ve göç kararı aldım. (Erkek, 73 yaşında, lise, şoför, emekli)

2.2. Göç Etmeden Önce Türkiye Hakkındaki Düşünceler

Bu soru açık uçlu bir sorudur, verilen cevaplara göre kodlama yapılmıştır. 1989 Göçü gerçekleşmeden önce kişilerin Türkiye hakkında bilgi ve düşüncelerinin ne yönde olduğu, hangi konulara odaklandığı Tablo 2' de belirtilmiştir.

		Bilgim/ Düşün- cem yoktu	Televizyon/ Radyodan duy- duğumuz kadar	Ana vatan olarak görüyoruz	Güzel, olumlu düşüncelere sahiptim	Diğer	Toplam
Edirne	Sayı	20	13	1	9	8	51
	%	39,2	25,5	2	17,6	15,7	100

Göçmenler tarafından Türkiye hakkında göç etmeden önce bilğim veya düşün-
cem yoktu diyenler 20 kişi ile çoğunluğu (%39,2) oluşturmaktadır. Sonrasında en
yüksek oranda (%25,5) verilen cevap televizyondan/radyodan duyduğumuz kadar
cevabıdır ve 13 kişi bu cevabı vermiştir. Güzel olumlu düşüncelere sahiptim diyenler
9 kişidir, diğer cevabını verenler ise 8 kişidir. Ana vatan olarak görüyoruz diyenler ise
sadece 1 kişidir.

“Pek fazla bir düşüncem yoktu, amacım aileme daha iyi bir hayat imkânı sunmak-
tı.” (Erkek, 52 yaşında, lise, hizmetli)

“Temkinli, ihtiyatlı, fazla bir bilgiye sahip olmadığımız bir ülke.” (Erkek, 57 yaşın-
da, devlet memuru, üniversite mezunu)

2.3. Türkiye'ye Göç Etme Nedeni

Türkiye'ye hangi nedenlerden dolayı göç ettikleri araştırmaya katılan kişilere

sorulmuştur. Cevaplar Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3: Türkiye'ye Göç Etme Nedeni								
		Jivkov'un asimilasyon politikası	Din ve dil üzerindeki yasaklar	Türkiye'deki koşulların daha iyi olması	İsimsizlik baskısı	Sınır dışı edilme	Diğer	Toplam
Edirne	Sayı	38	4	7	4	3	4	60
	%	63,3	6,7	11,7	6,7	5	6,7	100

Tablo 3'te görüldüğü gibi en yüksek oran Jivkov'un asimilasyon politikası göç etme nedeni olarak gösterilmiştir. Bu bulgular kişilerin yaşanan asimilasyon politikasından ve bunun devamında yaşam koşullarının kötüleşmesinden dolayı göç etmiş olduklarını göstermektedir. Araştırmaya katılan kişiler tarafından diğer olarak belirtilen nedenlere bazı örnekler şunlardır:

“Bilinçli bir göçmendim. Azınlık olmamak için göç ettim. Türk hissedem Türkiye'de olsun”. (Erkek, 65 yaşında, emekli)

“Bulgaristan'da her gün Bulgarlar merkeze toplanır ve Türkler Türkiye'ye diyerek protestolar gerçekleştiriyorlardı.” (Erkek, 70 yaşında, ön lisans, memur, emekli)

2.4. Göç Sırasında En Çok Zorlayan Ne Oldu?

Araştırmaya katılan kişilere göç sırasında en çok zorlandıkları şey sorusu açık uçlu bir soru olarak sorulmuştur, verilen cevaplara göre kodlama yapılmıştır. Cevaplar Tablo 4'te belirtilmiştir.

Tablo 4: Göç Sırasında Göçmenleri En Çok Zorlayan Ne Oldu?

		Yolculuk	Ortam deği- şikliği	Uyum süreci	Ana-baba-kar- deş-akrabadan ayrılmak	Sıfırdan hayata başlamak	Zorlanmadım	Diğer	Toplam
Edir- ne	Sayı	14	14	6	2	5	8	2	51
	%	27,5	27,5	11,8	3,9	9,8	15,7	3,9	100

Tablo 4’te görüldüğü gibi göç sırasında göçmenleri en çok zorlayanın yolculuk ve ortam değişikliğinin olduğunu belirtenler her iki cevap için de 14 kişidir (%27,5), göç sırasında zorlanmadığını belirtenlerin oranı %15,7 (8 kişidir). Yolculuk esnasında yaşadıkları zorluklar ve diğer nedenlerin anlatımı aşığıdaki örneklerle belirtilmiştir.

“Evimizi ve eşyalarımızı bırakıp boş ellerle geldik buraya ...” (Kadın, 59 yaşında, çalışmıyor)

“En çok zorlayan şey tabii ki adından belli, göç her şeye yeniden başlamaktır. Çok zorluklar yaşadık, yaşlılarla birlikte kalorifer dairelerinde kaldık.” (Kadın, 53 yaşında, lise mezunu, memur)

2.5 Göç Ederken Beklentiler Nelerdi?

Tablo 5’te göçmenlerin göç ederken hangi beklentiler içinde oldukları belirtilmiştir.

Tablo 5: Göç Ederken Beklentiler Nelerdi

		Daha iyi bir hayat	Dil, din ibadetlerimizi özgürce yerine getirebilmek	Daha iyi bir eğitim	Daha iyi bir iş imkânı	Hepsi	Yoktu	Toplam
Edirne	Sayı	19	28	3	1	1	6	58
	%	32,8	48,3	5,2	1,7	1,7	10,3	100

Göç ederken beklentilerinin dil, dinî ibadetlerini özgürce yerine getirebilmek olduğunu belirtenlerin sayısı 28 kişidir (%48,5), daha iyi bir hayat beklentisi ile göç ettiğini belirtenlerin sayısı 19 kişidir (%32,8), beklentisi olmadığını belirtenler 6 kişidir (%10,3). Bu konu hakkında düşünceleri sorulduğunda verilen cevaplardan bazıları şöyle olmuştur:

“... en çok erkek çocuklarım için sevindim, çünkü sünnet olabileceklerdi.”
(Kadın, 59 yaşında, çalışmıyor)

2.6. Kiminle Birlikte Göç Edildiği

Araştırmaya katılan kişilere kiminle birlikte göç ettikleri sorulmuştur. Birlikte göç edilen kişilerin kim oldukları ya da geride bırakılan yakınların durumunun kişinin uyumunda etkili olabileceği düşünülmüştür.

Tablo 6: Kiminle Birlikte Göç Edildi					
		Ailem	Eş ve çocuklar	Tek başıma	Toplam
Edirne	Sayı	36	23	1	60
	%	60,0	38,3	1,7	100,0

Tablo 6’da görüldüğü gibi çoğunluk ailesi ile göç etmiş, diğer çoğunluk ise eş ve çocukları ile göç edenleri oluşturmaktadır.

2.7. Göçten Sonraki Durumlarının Öncekine Göre Daha İyi Olup Olmadığı

Araştırmaya katılan kişilere şu anki durumlarının göç etmeden önceki durumlarına kıyasla daha iyi olup olmadığı sorulmuştur. Durumu daha iyi olanlar evet cevabı vermişlerdir.

Tablo 7: Şu Anki Durumlarının Daha İyi Olup Olmaması					
		Evet	Hayır	İki ülkede iyiydi	Toplam
Edirne	Sayı	51	2	6	59
	%	86,4	3,4	10,2	100,0

Şu anki durumun daha iyi olduğunu belirtenler 51 kişi ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Her iki ülkede durumunun iyi olduğunu belirtenler ise 6 kişidir.

2.8. Türkiye’ye İlk Geldiklerinde Nerde Kaldıkları

Araştırmaya katılan kişilere Türkiye’ye ilk geldiklerinde nerede kaldıkları sorulmuştur. Bu soru, bazı kişilerin akraba ya da tanıdık kişilerin yanında kalmaları söz konusu olduğundan tanıdıkları olmayanlara kıyasla, göç ile ilgili yaşanan sorunlarda bir farklılık yaşayıp yaşamadıklarını öğrenmek amacı taşımaktadır.

Tablo 8: Türkiye'ye İlk Geldiklerinde Nerde Kaldıkları

		Akraba	Tanıdık	Okullar	Köyde	Kira	Diğer	Toplam
Edirne	Sayı	37	2	1	6	9	5	60
	%	61,7	3,3	1,7	10,0	15,0	8,3	100,0

Tablo 8'de görüldüğü gibi göçmenlerin ilk geldiklerinde farklı yerlerde kaldıkları görülmektedir. Çoğunluk ilk geldiklerinde 2-3 ay bir akraba evinde kaldıktan sonra kiraya çıktığını söylemiştir. Daha sonradan kurulan eski göçmen evlerine geçen göçmenler, uzun yıllar hep birlikte aynı yerde yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu bulgular, göçmenlerin ilk geldiklerinde akraba veya eş dost ile yakın olmak istediklerini düşündürmektedir.

2.9. Uyum Sağlamakta Zorluk Yaşanıp Yaşanmadığı

Göç ile beraber uyum sorunu da beraberinde gelmektedir. Bu yüzden araştırmaya katılan kişilere uyum sürecinde zorluk yaşanıp yaşanmadığı sorulmuştur. Zorluk yaşadık diyenlerin cevapları Tablo 9'da Evet, yaşamadık diyenlerin cevapları Hayır şeklinde belirtilmiştir. Bazı kişiler de kısmen zorluk yaşadıklarını ancak bu zorlukları beledikleri için onları çok zorlamadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 9: Uyum Sağlamakta Zorluk Yaşanıp Yaşanmadığı

		Evet	Hayır	Kısmen	Toplam
Edirne	Sayı	35	24	1	60
	%	58,3	40,0	1,7	100,0

2.10. Uyum Sürecinde Ne Gibi Zorluklar Yaşandığı

Örnekleme katılan kişilere uyum sürecinde ne gibi zorluklar yaşadıkları sorulmuştur. Bu soru açık uçlu bir sorudur, verilen cevaplara göre kodlama yapılmıştır.

Tablo 10: Uyum Sürecinde Ne Gibi Zorluklar Yaşandığı

		Maddi zorluk	Dil problemi	Kültür farkı	Sistem farkı	Özlem duygusu	Zorluk yaşamadım	Diğer	Toplam
Edirne	Sayı	2	10	5	14	1	0	5	37
	%	5,4	27,0	13,5	37,8	2,7	0	13,5	100,0

Sistem farkı yüzünden ve dil problemi yaşadığını belirtenler çoğunluğu oluşturmaktadır. Sistem farkının içerisinde vardiyalı çalışma saatleri, kirada oturma, sokakta bir şey satan çocuklar, komünist sistem ve kapitalist sistem arasındaki farklılıklar vb. yer almaktadır. İlk göç ettiklerinde, yerli halk ile birbirine alışma sürecinde farklı boyutlarda sorunlar yaşanmış olmasına rağmen göçmenlerin bu sorunları dile getirmekten kaçındığı izlenimine sahip olunmuştur.

“Politika, ekonomi, yaşam standartlarının değişik olması bizi zorladı.” (Erkek, 49 yaşında, dış teknisyeni)

“Uyum sürecinde dil ve çevreye uyum sağlamakta zorlandım. İlk başlarda kendimizi yabancı olarak hissetsek bile şu an Türkiye’yi memleketimiz olarak benimsemiş bulunuyoruz. Zorluklar yaşandı tabii ki ancak tüm bunlara değdiğini düşünüyorum.” (Erkek, 57 yaşında, devlet memuru, üniversite mezunu)

2.11. Tekrar Bulgaristan’a Geri Dönmek İsteyip İstememe

Örnekleme katılan kişilere “Tekrar Bulgaristan’a dönmek ister misiniz?” diye sorulmuştur. Bu sorunun amacı, Türkiye’ye gelen kişilerin uyum ve benimseme süreçleri hakkında bilgi almaktır.

Tablo 11: Tekrar Bulgaristan'a Geri Dönmek İsteyip İstememe

		Evet	Hayır	Toplam
Edirne	Sayı	2	58	60
	%	3,3	96,7	100,0

Tablo 11'de görüldüğü gibi örneklemdaki 2 kişi dışında hiç kimse geri dönmeyi düşünmediğini belirtmiştir. Bu 2 kişinin bu konu hakkında düşünceleri sorulduğunda, emekli olduklarında Bulgaristan'a geri dönmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir. Hayatlarını yeniden Türkiye'de kurduklarını, tüm mal varlıklarının burada olduğunu belirten katılımcılar, bu nedenlerden dolayı tekrar Bulgaristan'a geri dönmeyi düşünmediklerini belirtmişlerdir.

2.12. Geldiklerinde Kendini Yabancı Gibi Hissedip Hissetmeme

Göçmenlere ilk geldiklerinde yabancılık duygusu hissedip hissetmedikleri sorulmuştur. Bu soru, göçmenlerin aidiyetleri ve kendilerini nasıl kimliklendirdiklerine yönelik bilgi toplama amacını taşımaktadır.

Tablo 12: Kendini Yabancı Gibi Hissedip Hissetmeme

		Evet	Hayır	Bazen	Toplam
Edirne	Sayı	31	15	14	60
	%	51,7	25,0	23,3	100,0

Kendini yabancı olarak hissettiğini belirtenler çoğunluğu oluşturmaktadır. 15 kişi kendini yabancı gibi hissetmediğini belirtmiştir. 14 kişi ise bazen kendilerini yabancı gibi hissettiklerini ifade etmiştir.

2.13. Şu An Kendilerini Yabancı Olarak Hissedip Hissetmeme

Araştırmaya katılan kişilere şu an kendilerini hâlâ yabancı olarak hissedip

hissetmedikleri sorulmuştur. Bu soru da açık uçlu bir sorudur, verilen cevaplara göre kodlama yapılmıştır.

Tablo 13: Şu An Kendilerini Yabancı Olarak Hissedip Hissetmeme						
		Uyum sağlamış	Türk Vatandaşı	Hâlâ yabancı	Diğer	Toplam
Edirne	Sayı	37	2	4	1	44
	%	84,1	4,5	9,1	2,3	100,0

Göçmenlerin şu an kendilerini yabancı olarak hissedip hissetmeme durumu, toplumla bütünleşme ile doğrudan bağlantılıdır. Genel olarak baktığımızda ortaya çıkan bulgular göçmenlerin şu an kendilerini yabancı olarak hissetmediklerini ve yaşadıkları toplum ile bütünleştiklerini göstermektedir.

2.14. Bulgaristan'a Hangi Sıklıkta Gidildiği

Araştırmaya katılanlara hangi sıklıkla Bulgaristan'a gittikleri sorulmuştur.

Tablo 14: Bulgaristan'a Hangi Sıklıkla Gidildiği								
		Hiç	Nadiren	Ara sıra (yilda bir)	Fırsat buldukça (özel günlerde, bayram gibi)	Genellikle (birkaç ayda bir)	Sıklıkla (en az ayda bir)	Toplam
Edirne	Sayı	2	3	12	17	9	17	60
	%	3,3	5,0	20,0	28,3	15,0%	28,3%	100,0%

Tablo 14’te görüldüğü gibi, Bulgaristan’a sıklıkla gittiğini belirtenlerin oranı ve fırsat buldukça gittiğini belirtenlerin oranı %28,3’le (17 kişi) eşittir. Edirne’nin Bulgaristan sınırına yakın mesafede olmasının bu sonuçta etkili olduğunu söyleyebiliriz. Sadece 2 kişi Bulgaristan’a gitmediğini belirtmiştir. Bu sonuç şu anlama gelmektedir: Örnekleme katılanların çoğunluğu Bulgaristan ile bağlantılarını sürdürmeye devam etmektedir.

2.15. Göçmen olduklarını Duyduklarında Yerli Halkın Tepkileri Ne Olmuştur?

Örnekleme katılan kişilere göçmen olduklarını duyduklarında göç ettikleri yerlerdeki yerli halkın tepkilerinin ne olduğu sorulmuştur. Pilot çalışmada olumlu tepkilerin içinde yardımseverlik dikkat çekici şekilde geçtiğinden ayrı bir kategori olarak kodlanmıştır. Sorular sunulduğunda kişilerin bir kısmı hem yardımseverlik hem çeşitli olumlu ve olumsuz tepkileri aldıklarını belirttiklerinden Hepsi kategorisi oluşturulmuştur.

Tablo 15: Göç Ettiklerini Duyduklarında Yerli Halkın Tepkileri Ne Olmuştur							
		Yardımsever	Olumlu	Olumsuz	Hepsi	Diğer	Toplam
Edirne	Sayı	23	24	5	4	4	60
	%	38,3	40,0	8,3	6,7	6,7	100,0

Tablo 15’te gösterildiği gibi yerli halkın göç ettiklerini duyduklarında tepkilerin olumlu olduğunu belirtenlerin sayısı 24 kişidir (40,0), yardımsever olduklarını belirtenlerin sayısı ise 23 kişidir (%38,3).

“Tepki gösterdiler, bizim işimizi elimizden aldınız diye.” (Erkek, 76 yaşında, emekli)

“Dışlanma yaşadım fakat kendimi kanıtladıkça bu sorunlar kendiliğinden çözüldü.” (Erkek, 57 yaşında, devlet memuru, üniversite mezunu)

2.16. Göç Sonrasında Kültür ve Geleneklerden Dolayı Dışlanma

Katılımcılara göç sonrasında kültür ve geleneklerden dolayı dışlanıp dışlanmadıkları sorulmuştur.

Tablo 16: Göç Sonrasında Kültür ve Geleneklerden Dolayı Dışlanma					
		Evet	Hayır	Kısmen	Toplam
Edirne	Sayı	13	47	0	60
	%	21,7	78,3	0	100,0

Dışlanma yaşanmadığını belirtenler çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu durum sebebi dil ile ilgili yaşanan sıkıntılar olsa da göçmenlerin çoğunluğunun kültür ve geleneklerden dolayı dışlanmama nedenlerinin bu bakımlardan görece yakın oldukları bir ülkeye göç etmiş olmaları ile ilişkilendirilebilir. Yine de yaşadıkları dışlanmayı aşağıdaki örneklerle betimleyebilmek mümkündür. Bu yaşanan dışlanma duygusu kişilerin adaptasyon ve uyum sürecini zorlaştırmakta ve kişilerin kendini kötü hissetmesine yol açmaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin bu konu hakkında düşüncelerini paylaşmamayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir:

“Kötü hissettim, psikolojik ve kültürel çöküş yaşadım.” (Erkek, 54 yaşında, emekli)

2.17. Çifte Vatandaş Olmak Neyi İfade Ediyor?

1989 göçmenlerinin hepsi, Bulgaristan’dan geldikten sonra Türkiye’den vatandaşlık almışlar ve çifte vatandaşlık statüsüne sahip olmuşlardır. Araştırmaya katılan kişilere çifte vatandaş olmak ne ifade ediyor diye sorulmuştur. Bu soru açık uçlu bir sorudur, verilen cevaplara göre kodlama yapılmıştır. Tablo 17’de sonuçlar belirtilmiştir:

Tablo 17: Çifte Vatandaş Olmak Neyi İfade Ediyor

		Özgürlük	Her iki ülkeden sosyal haklarını alabilmek	Bulgaristan ile bağlantı	Diğer	Toplam
Edirne	Sayı	29	12	9	6	56
	%	51,8	21,4	16,1	10,7	100,0

Tablo 17’de görüldüğü gibi çifte vatandaş olma durumunun özgürlüğü ifade ettiğini belirtenler 29 kişi (%51,8) ile çoğunluğu oluşturmaktadır, her iki ülkeden sosyal haklarını alabilmek anlamına geldiğini ifade edenler 12 kişidir (%21,4). Bu konu hakkında göçmenlerin düşüncelerinden örnekler şu şekilde olmuştur:

“Biraz kendimi bulmak, kendimi iyi hissetmek ve bir yere ait hissetmek.” (Erkek, 54 yaşında, emekli)

“Çifte vatandaş olmak: Biz buraya gelmek için çok uğraştık, bu zamanda ise gençler yurtdışına gitmek istiyor ve çifte vatandaş olmak onlara bir yol açıyor.” (Erkek, 52 yaşında, lise, hizmetli)

2.18. Türk İsmi Geri Alıp Almama

Birçok Bulgaristan Türkü isim değişikliği yüzünden göç etme kararı almıştır. İsimlerinin değişmesinin kişilerin hayatlarına etkileri çok büyük olmuştur. Göç sırasında asimilasyon politikası sonucu pasaportlarında Bulgar isimleri yazılı olan kişiler, Türkiye’ye geldikten sonra Türk isimleriyle kimlik almışlardır. Bulgaristan’daki politikanın değişmesi sonucu Türklerin dava açarak Türk isimlerini geri alma hakkını kazanmaları söz konusu olmuştur. Bu yüzden örnekleme katılan kişilere Türk isimlerini geri alıp almadıkları sorulmuştur.

Tablo 18: Türk İsmi Geri Alıp Almama				
		Evet	Hayır	Toplam
Edirne	Sayı	39	21	60
	%	65,0	35,0	100,0

Tablo 18 incelendiğinde ‘evet ismimi geri aldım’ diyenlerin toplam yüzdesi %65,0 (39 kişi), ‘hayır almadım’ diyenlerinki ise %35,0’tir (28 kişi). İsim değişikliğinin kolay bir süreç olmadığı göz önünde bulundurulursa, bu sonuçlara bakarak şunu belirtebiliriz Türk ismini taşımak Bulgaristan Türkleri için oldukça önemlidir.

2.19. Göç Dönemi Günlerinden Nasıl Bahsedildiği

Araştırmaya katılan kişilere göç dönemi günleri hakkında bahsedip bahsetmedikleri ve nasıl bahsettikleri sorulmuştur. Düşüncelerini bu şekilde ifade etmişlerdir:

“Eski anılarımızı konuşuyoruz, aslında o günleri pek hatırlamak istemiyoruz.” (Kadın, 65 yaşında, emekli aşçı)

“Zorluklar yaşandı tabii ki ancak tüm bunlara değdiğini düşünüyorum.” (Erkek, 57 yaşında, devlet memuru, üniversite mezunu)

Kişilerin yapmış olduğu paylaşımlar doğrultusunda göçün zorlu bir süreç olduğunu, yaşananların kişiler tarafından unutulmadığı ve gelecek nesillere aktarıldığı belirtilebilmektedir.

2.20. Göçmenleri En Çok Etkileyen Anıların Paylaşımı

Araştırmaya katılan kişilere göç dönemi öncesi, göç esnasında veya göç sonrasında en çok onları etkileyen bir anıyı paylaşmaları rica edilmiştir. Paylaşımlar şu şekilde olmuştur:

“Çadır kentte kaldığımız o günler çok zordu.” (Erkek, 52 yaşında, emekli)

“İşe gittiğim için beni ayıplıyorlardı, hiç unutmuyorum.” (Kadın, 47 yaşında,

emekli)

“Alışveriş için akşam pazarına gidiyorduk, parasızlık çektik, çocuklar muz istiyordu alamıyorduk.” (Kadın, 58 yaşında, emekli)

Paylaşılan anılara bakıldığında genelinin olumsuz anılardan oluştuğu görülmektedir. Göç süreci başlamadan önce, göç esnasında ve göç sonrasına ait anıların paylaşımı yapılmıştır. Paylaşılan anılara bakıldığında göçün ne kadar zor bir süreç olduğu görülmektedir.

3. Tartışma ve Sonuç

Göçmenlerin çoğunluğunun Türkiye’ye göç etme kararını eşyle birlikte aldıkları görülmektedir. 1989 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye gerçekleşen göç, siyasi bir zorlama sonucu gerçekleştiğinden, beş göç tipi kuramına göre “zorunlu göç” kategorisinde değerlendirilmelidir. Ancak, bulgulara göre kişilerin eş/aileleri ile karar alarak göç etmiş olmalarını belirtmeleriyle aynı zamanda “yönlendirilmiş göç” olarak da tanımlanabileceği ortaya çıkmıştır. Bu durum göç olgusunun karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Bulgular kişilerin çoğunluğunun göç etmeden önce Türkiye hakkında net bilgileri olmadığını göstermektedir, dolayısıyla kişiler bilmedikleri bir ülkeye gitme kararı almışlardır.

Bulgaristan Türklerine uygulanan asimilasyon politikaları nedeniyle Türkiye’ye gitme isteği artmıştır. Göç etme nedenlerinin başında Jivkov’un asimilasyon politikası belirtilmiştir. İtme ve çekme kuramı doğrultusunda ele alındığında bu politikalar bir itme faktörü olmuştur. Göç edilen ülke ile ilgili çekici faktörler ise Türkiye’ye dair, özgürce kendi dilinde konuşabilecekleri, kendi isimleri ile yaşantılarını devam ettirebilecekleri, dinî ibadetlerini özgürce yerine getirebilecekleri bir ülke olması düşüncesidir.

Örnekleme katılan kişilere kimlerle birlikte göç ettikleri sorulduğunda en çok eşleri ve çocuklarıyla birlikte göç ettikleri belirlenmiştir. Bu demek oluyor ki göç edenlerin çoğunluğu küçük çocukları olan genç ailelerden oluşmaktadır. Bulgaristan Hükûmeti, öncelikli olarak küçük çocukları olan aileleri göçe zorlamıştır. Küçük çocukları ile göç etmek durumunda kalan aileler hem yolculuk sırasında

hem de yerleştikleri yerdeki uyum sürecinde sıkıntılarının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Göçten sonra şu anda içinde buldukları durumlarının Bulgaristan'dakine göre daha iyi olup olmadığı sorulduğunda çoğunluk, şu anki durumunun daha iyi olduğunu belirtmiştir. Her iki ülkede de durumlarının iyi olduğunu belirten kişiler, genellikle 70 yaş üzerinde olan ve şu anda her iki ülkeden de emeklilik hakkı kazanmış olan kişilerdir. Her iki ülkede de çalıştıkları, kazandıkları ve ev aldıklarını belirtmiş olan bu kişilerin daha mutlu oldukları görüşmeler sırasında gözlenmiştir. Göç ettikten sonra durumunun daha iyi olduğunu belirten kişiler ise Bulgaristan'da yaşadıkları yasaklara vurgu yapmışlar ve bunlar olmasaydı orada da iyi bir yaşam kurabileceklerine inandıklarını ifade etmişlerdir. O günkü koşullar yüzünden ancak göç ederek Türkiye'ye geldikten sonra yasakların ortadan kalkmasıyla daha iyi bir hayat sürebildiklerini belirtmişlerdir.

İlişkiler ağı (network) kuramı doğrultusunda daha önce göç etmiş kişiler ile yeni göç edenler arasındaki ilişkiler ağının nasıl çalıştığı araştırma sonuçlarında görülmektedir. Göçmenler Türkiye'ye ilk geldiklerinde çoğunlukla akraba yanında kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu olanağa sahip olmalarının nedeni ise daha önce 1950-1951 ve 1969-1978 yıllarında göç etmiş olan akrabalarının Türkiye'de bulunmasıdır. Daha önce göç etmiş olan bu kişiler yaşanan asimilasyon politikasını öğrendiklerinde akrabalarına her türlü yardım edeceklerini belirtmişlerdir. Göç ettiklerinde akrabalarında kalan kişiler çalışmaya başladıktan sonra iki veya üç ay içerisinde kiraya çıktıklarını belirtmişlerdir. Daha sonrasında da tüm ailece çalışıp, para biriktirerek kendi evlerini aldıklarını ifade etmişlerdir. Bulgaristan'da evleri olduğunu, kirada yaşayanların olmadığını belirten kişiler, çok çalıp az kazanıp kira ödemektense, para biriktirip ev almayı tercih ettiklerini de belirtmişlerdir.

Araştırmada çoğunluk uyum problemleri yaşadıklarını belirtmişlerdir. Uyum sorunları ile birlikte, yerli halkın dışlaması, yaşam standartlarının düşmesi gibi sorunlar yaşamalarına rağmen, göçmenlerin bu sorunları çok fazla dile getirmek istemedikleri görülmüştür. Başka bir ülkeye göç edildiğini ve bu tarz sorunların normal olduğunu belirten göçmenler, çok zorluk yaşadıklarını fakat üstesinden geldiklerini paylaşmışlardır. Göçmenler, uyum sürecinde yaşadıkları sorunların sistem farkı, kültür farkı,

dil ile ilgili sıkıntılardan (şiveden dolayı alay edilme, ayıplanma) kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Ancak bugüne gelindiğinde bu farklılıkların çoğunlukla ortadan kalktığını ve uyum sağladıklarını belirtmişlerdir.

Türkiye'ye göç eden kişilerin uyum ve benimseme süreçleri hakkında bilgi alabilmek amacı ile örnekleme katılan kişilere tekrar Bulgaristan'a geri dönmek isteyip istemediği sorulduğunda çoğunluk geri dönmek istemediklerini belirtmiştir. Kişiler Türkiye'de hayatlarını tekrar kurduklarını, kendilerinin ev sahibi olduklarını, maddi birikimlerinin burada olduğunu ve burada olmaktan mutlu olduklarını paylaşmışlardır. Sonuçlar göçmenlerin çoğunluğunun Türkiye'ye tamamen uyum sağladığını göstermektedir.

Örnekleme katılan kişilere Türkiye'ye geldiklerinde kendilerini yabancı gibi hissedip hissetmedikleri sorulduğunda çoğunluk yabancı olarak hissettiğini ifade etmiştir. Bu yabancılık duygusunun altında yatan temel neden ise iki ülke arasındaki sistem farkıdır. Aynı zamanda, doğup büyümüş oldukları yeri bırakıp başka bir mekâna göç etmeleri sonucunda göçmenlerin ilk geldiklerinde yabancılık hissetmesi doğal karşılanabilir. Göçmenlerin şu an yabancılık duygusu hissedip hissetmediği sorulduğunda ise çoğunluk hissetmediğini ve uyum sağladıklarını belirtmiştir.

Hangi sıklıkla Bulgaristan'a gidiyor oldukları sorusuna verilen cevaplara bakıldığında bir sınır kenti olan Edirne'de yaşayan göçmenlerin sıklıkla Bulgaristan'a gidebilmelerinin söz konusu olduğu gözlenmektedir. Bu demek oluyor ki göç edenlerin Bulgaristan ile bağlantısı bir şekilde devam etmektedir. Yine burada ilişkiler ağı (network) kuramı doğrultusunda göçmenlerin ayrıldıkları ülke ile var olan ilişkilerini sürdürdüklerini belirtebiliriz.

Göçmenlere yerli halkın onlara karşı tepkileri sorulduğunda hem olumlu hem olumsuz tepkiler aldıklarını paylaşmışlardır. Kişiler yerli halkın onlara bazen çocuklarının bakımında, bazen de bazı ihtiyaçlarını karşılama yoluyla maddi açıdan yardımcı olduklarını ifade etmişlerdir. Çok sayıda olumsuz tepkiler de aldıklarını söylemelerine rağmen fazla bilgi paylaşmak istememişlerdir. Bunun sebebi olarak yaşananların zamanında yaşanıp bittiği ve şu anda durumun farklı olduğunu belirtmişlerdir.

Göçmenlerin Türkiye'ye geldiklerinde yaşadıkları sorunlara baktığımızda ise ekonomik problemler ön plana çıkmaktadır. Bulgaristan Hükûmetinin göç etmek isteyen bireylerin Türkiye'ye para geçirmelerine izin vermemesi, göçmenleri ekonomik olarak zorlayan en önemli sebep olmuştur. Söylemlerinde sık sık sıfırdan başladıklarını belirten göçmenler, en çok ekonomik anlamda sıkıntı çektiklerini belirtmişlerdir. Buna rağmen yıllar içinde ekonomik olarak yeterli konuma gelmişlerdir. Bulgaristan göçmenlerinin bu özellikleri onların çalışkanlıklarıyla anılmasına neden olmuştur.

Çifte vatandaşlığı olan Bulgaristan göçmenlerine çifte vatandaşlığın kendileri için ne ifade ettiği sorulduğunda sırasıyla; özgürlük, Bulgaristan'la bağlantı ve Bulgaristan'dan da sosyal haklarını alabilmek cevapları alınmıştır. Her iki ülkede de çalışmış ve emekli olma hakkını kazanmış kişiler vardır. Bunlar için emeklerinin karşılığını alabilmek çifte vatandaşlık sayesinde mümkün olabilmektedir. Görüşmeler esnasında isim değişikliği olmasaydı bu kadar çok kişi göç etmezdi düşüncesini paylaşanlar olmuştur. Türk ismini geri almak kişiler için çok önemlidir. Türk ismini alanların çoğu, bunu yasa çıkar çıkmaz, dava açarak hemen yaptıklarını belirtmişlerdir.

İnsanlık tarihiyle eş bir olgu olan göç hareketleri 19. yüzyılda sosyal, siyasal ve ekonomik sonuçlarıyla önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmeye başlaması ile tüm Balkanlardan olduğu gibi Bulgaristan'dan da Türkiye'ye göçler yaşanmaya başlamıştır. Ortaya çıkan göç süreci, Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam etmiştir. Araştırmanın asıl konusunu, yakın tarihte göçü yaşayan Bulgaristan Türkleri oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiş ve şu anda Edirne yaşayan göçmenlerle görüşerek göçün sosyal bağlamda insanlar üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda Edirne Yeni ve Eski Göçmen Evleri'nde yaşayan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin amacı, göçmenlerin toplumla bütünleşme düzeyi, uyum sürecindeki zorluklar, kendilerini yabancı olarak hissedip hissetmedikleri, çifte vatandaşlık ile ilgili düşüncelerini öğrenmektir. 1989 göçü siyasal göçe örnektir, aynı zamanda toplumsal ve zorunlu bir göç olma özelliği de taşımaktadır. Bu göçün siyasi bir göç olarak nitelendirilmesinin nedeni o dönemde Bulgaristan'daki Türklere uygulanan asimilasyon politikaları, din ve dil üzerindeki yasaklar, isim değişikliği gibi

ülkedeki siyasi baskılardır. Tüm bunlar Bulgaristan'da yaşayan Türklerin, Türkiye'ye göç etmesinde büyük etken teşkil etmektedir ve kişiler üzerinde travmatik sonuçları olmuştur. Araştırma kapsamında örneklem grubunun temsiliyet gücünü artırmak için, görüşülen kişilerin cinsiyet dağılımlarında dengeli bir tablo oluşturulmaya çalışılarak sayıları eşit tutulmuştur.

Araştırmanın sonucunda elde etmiş olduğumuz bilgiler doğrultusunda 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiş ve şu anda Edirne'de ikamet eden kişilerin çoğunluğunun Türkiye hakkında bilgileri olmadan göç ettiklerini, göç etme nedenlerinin başında Bulgaristan Hükümetinin uyguladığı asimilasyon politikasının geldiğini, göç sırasında en çok yolculuk sürecinde zorlandıklarını, daha iyi bir hayat beklentisi için göç ettiklerini, göç ederken çoğunluk Bulgaristan'daki maddi ve manevi birikimlerini geride bırakarak göç ettiklerini, bundan dolayı ekonomik sıkıntılar yaşadıklarını, yaşamış oldukları uyum sürecindeki problemleri zamanla aştıklarını, şu anda tamamen Türkiye'ye uyum sağlamış olduklarını, çifte vatandaş olmanın Bulgaristan ile bağlantılarının sürdürme anlamına geldiğini ifade edilebilmektedir. Göçmenlerin yaşanan tüm ekonomik sıkıntıları, uyum problemlerini zamanla çok çalışarak geride bıraktıkları söylenebilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Yusuf. *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Akkayan, Taylan. *Göç ve Değişme*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Arslan, Ali. *Sosyoloji ve Yöntem Yazıları*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012.
- Ağanoğlu, Yıldırım. *Osmalı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Talihî GÖÇ*. İstanbul: Kum Saati, 2001.
- Canpolat, Hasan / Hakkı Arıner. *Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi*. Ankara, ORSAM Rapor No:123, 2012.
- Çağlayan, Savaş. "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi." *Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi 17 (İLKE)* (2006).
- Özlem, Kader. "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığına Etkileri." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), (2008): 353-353
- Newman, David. *Sosyoloji*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2013.
- Ünal, Serdar. "Sosyal Bütünleşme ve Kimlik Bağlamında Türkiye'deki Balkan Göçmenleri Üzerine Bir Değerlendirme (İzmir'den bir Örneklem)." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2008.
- Yalçın, Cemal. *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2004.

SINIR ÖTESİ MEKÂNLARDA BÖLÜNmüş ÇOCUKLUK: BULGARİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE ÇOCUK GÖÇLERİ

Özlem HOCAOĞLU BİLALOĞLU¹ / Apak Kerem ALTINTOP²

Özet

Araştırma, 1990-2001 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen çocuk göçlerinde, sınır deneyimlerinin ve çocukların başa çıkma stratejilerinin ve tek ebeveynlik-refakatsizlik durumlarının araştırılmasını hedeflemiştir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen zorunlu göçün çok farklı veçheleri bulunmaktadır. Zorunlu göçün bir parçası olan çocuklar da bu veçhelerden biridir. Çocuklar, konjonktürel gelişmelerden, politik ve ekonomik değişimlerden etkilenmiş, göç deneyimleri bu koşullara göre de şekillenmiştir. Bu bağlamda araştırmada, 1990-2001 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden (o yıllar arasında) çocuk olan kişiler (n1=13)

---

1 İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID ID: 0000-0003-1122-8302
e-mail: hocaogluozlem@gmail.com

2 Ph.D., Bağımsız Araştırmacı, ORCID ID: 0000-0002-6854-1378, e-mail: apakkerem@gmail.com

ve ebeveynleri (n2=8) ile yarı-yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Buna göre, Bulgaristan'daki ekonomik kriz ve Türkiye ve Bulgaristan'ın karşılıklı kısıtlayıcı vize uygulamaları göçün başlıca nedenleridir. İşsizlik, kriz ve vize kısıtlaması kaçak göçü teşvik etmiştir. Göç sürecinde çoğunlukla karayolu tercih edilmiş olup deniz-yolu ve demiryolu da kullanılmıştır. Sınırdaki, refakatsizlik riski vardır. Geçenlerin %30'u tanımadığı kaçakçılar refakatinde sınırı geçmişlerdir. Sınır sonrası refakatsizlik sadece 1 katılımcıda gözlenmiştir. Türkiye'ye gelenlerin %69'u ön lisans-lisans bitirmiş olup ebeveynlerine göre daha farklı meslekler yapmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Göçü, Bulgaristan, Türkiye, Bölünmüş Çocukluk, Sınır Deneyimi

Giriş

Dünyada yerinden edilmiş insanlar konuşulurken genelde yetişkinler üzerinden devam eden bir retorik bulunmaktadır. Hâlbuki dünya üzerinde 2018 itibarıyla zorla yerinden edilmiş olan toplamda 70 milyon 800 bin kişinin yaklaşık 28 milyonu (yaklaşık %39,5) çocuktur. Ayrıca dünya üzerinde bulunan 25,9 milyon mültecinin³ de yaklaşık yarısı çocuktur.⁴ Dolayısıyla dünya üzerinde zorla yerinden edilmiş kişilerin hatırı sayılı bir oranını çocuklar (18 yaşın altındaki bireyler) oluşturmaktadır. Gelecekte olumsuz etkilerinin deneyimlenmesi muhtemel iklim krizi, doğal afetler ve belki de daha radikal salgınlar sebebiyle yerinden olacak bireylerin hatırı sayılı bir kısmının yine çocuklar tarafından oluşacağını da tahmin etmek zor değildir. Her ne kadar medyanın haberleştirmeye uygun gördüğü trajik olaylar sonrasında çocuklar, devletlerin gündemine daha radikal şekilde gelse de etik ve ahlaki tartışmalar kısa bir süreliğine gündemi meşgul etmektedir. Genel tartışmanın yetişkinler üzerinden devam ettiği görülmektedir. Bunun nedenleri çocukların, ailelerine bağlı bireyler olarak algılanmaları ve onlar üzerinden tanımlanmalarıdır. Çocuk bir özne olarak ve çocukluğun da ayrı bir durum olarak değerlendirilmesi eksik kalmaktadır.

3 "Global Trends: Forced Displacement in 2018," UNHCR (The UN Refugee Agency, 2018), <https://www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf>

4 Emily Garin vd., *Uprooted: The Growing Crisis for Refugee and Migrant Children*, 2016.

Bu durum on yıllar içerisinde radikal bir değişim göstermemiş olsa da 1989 yılında Çocuk Hakları Sözleşmesi ve yarattığı iklimin bir kırılma yaratmayı başardığı da ifade edilmelidir. Ancak bugünlerde 30. yılını kutladığımız Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin imzalandığı yıllarda (1989) da çocuklar hâlâ zorunlu göç sürecinde var olmaya devam etmekteydi. Örneğin, birçok çocuk yanlarında ebeveynleri olmadan ya da tek ebeveyn ile Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışmada da 1990-2001 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye ekonomik kriz ve karşılıklı kısıtlayıcı vize uygulamaları nedeniyle gerçekleşen çocuk göçlerinde, çocukların başa çıkma stratejileri ve sınır deneyimlerinin araştırılması hedeflenmektedir. Tek başına, yanlarında ebeveynleri olmadan ya da tek ebeveynli olarak göç etmek zorunda kalan o dönemki çocukların, göç öncesinde ve sonrasındaki başa çıkma stratejileri, göç etme yollarındaki deneyimleri, var ise ailelerinin başa çıkma stratejilerinin araştırılması ve günümüze yansımalarının tespit edilmesi araştırmanın kapsamı içindedir. Bu amaçlar içinde öncelikle birinci bölümde konu ile ilgili genel kavramlara ve literatür özetine yer verilecektir. İkinci bölümde 1990-2001 yıllarında Bulgaristan ve Türkiye'deki durum ve uyguladıkları politikalar irdelenecektir. Bu irdelenenin ardından araştırmanın metodolojisine yer verilecek ve bulgu sonuç bölümleriyle sonlandırılacaktır.

1. Genel Kavramlar ve Literatür

Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1990-2001 yılları arasında gerçekleşen çocuk göçlerinde; çocukların göç sürecinde yer almaları, sınırı deneyimlemeleri, hatta refakatsiz şekilde sınırı geçmeleri göz önüne alındığında, belli kavramları tanımlamak ve literatüre daha yakından bakmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda, bu bölümde refakatsizlik, bölünmüş aile ve tek ebeveynlik, çocukluk ve zorunlu göç kavramlarının çalışma kapsamında nasıl ele alındığı ifade edilecektir.

1.1. Refakatsizlik ve Bölünmüş veya Tek Ebeveynlik

Refakatsiz çocuklar (literatürde refakatsiz küçükler olarak da geçmektedir), "her iki ebeveyninden ve diğer akrabalarından ayrılmış ve yasayla veya gelenek yoluyla

ona bakmakla sorumlu bir kişi tarafından bakılmayan çocuklar”⁵ olarak tanımlanmaktadır. Dünya üzerinde tespit edilmesi kolay olmamakla birlikte raporlara göre 138.600 refakatsiz ve ayrı düşmüş çocuk bulunmaktadır. 2018’de, 27.600 refakatsiz ve ayrı düşmüş çocuğun bireysel olarak sığınma talep ettiği ve toplam 111.000 refakatsiz ve ayrı çocuk mültecinin bulunduğu bildirilmiştir. Ancak, refakatsiz çocukların kaçak yollarla göç etmeleri nedeniyle tespitlerinin de zor olduğu göz önüne alındığında her iki sayının da daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.⁶

1.2. Zorunlu Göç

Zorunlu göç kavramı birçok kurum tarafından tanımlanmış ve genelde bu kavram çatışma ve doğal felaket kaynaklı bir yer değiştirmeyi ifade etmiştir. Bununla birlikte, kullanımda zorunlu göç kavramı ağırlıklı olarak tercih edilse de istemsiz göç (*involuntarily migration*) kavramı da kullanılmaktadır. Literatürde genel olarak zorunlu göç ile iradi/gönüllü göç ile karşılaştırılmakta ve iki kutup olarak kullanılmaktadır.

Uluslararası Göç Örgütü’ne (IOM) göre zorunlu göç, etmenler farklı olmasına rağmen zorlama, baskı veya tehdit içeren bir göç hareketidir. Uluslararası bir yasal kavram olmasa da bu terim mültecilerin, yerlerinden edilmiş kişilerin (felaketler veya kalkınma projeleri tarafından yerlerinden edilmiş olanlar dâhil) ve bazı durumlarda insan ticareti mağdurlarının hareketlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Terimin uluslararası düzeyde kullanımı tartışmalıdır. Bu tartışma, gönüllü/zorunlu ikiliğinden ziyade bir temsilin sürekliliğinin var olması ve bunun mevcut uluslararası koruma rejimini baltalayabileceği konusundaki yaygın endişe nedeniyledir.⁷ IOM’un yanı sıra Göç Terimleri Sözlüğü’nde ise “doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik zorlayıcı tehditleri de içeren göç

5 “Refakatsiz ve Ailesinden Ayrı Düşmüş Çocuklar’a İlişkin Kurumlararası Rehber İlkeler,” Uluslararası Kızılhaç Komitesi (International Red Cross Committee, 2014), <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/REFAKATS%C4%B0Z%20ve%20A%C4%B0LES%C4%B0NDEN%20AYRI%20D%C3%9C%C5%9EM%C3%9C%C5%9E%20C3%87OCUKLAR.pdf>.

6 UNHCR, “Global Trends: Forced Displacement in 2018”.

7 IOM, “Glossary on Migration” (International Organization for Migration, 2019).

hareketini tanımlamak için kullanılan terim.” olarak ifade edilmektedir.⁸ Bir başka tanım da Columbia Üniversitesine aittir. Mültecilerin ve ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin (kendi menşe ülkeleri içindeki çatışmalarla yerinden edilenlerin) hareketlerinin yanı sıra doğal veya çevresel felaketler, kimyasal veya nükleer felaketler, kıtlık veya kalkınma projeleriyle yerinden edilmiş kişilerin hareketleri olarak tarif edilmektedir.⁹

Bunun yanı sıra insan göçünü, insanların bir yerden diğerine kalıcı veya yarı-kalıcı olarak taşınması olarak tanımlayan ve göç hareketinin yurt içinde veya yurt dışında gerçekleşebileceğini ve ekonomik yapıları, nüfus yoğunluğunu, kültürü ve politikayı etkileyebileceğini belirterek zorunlu-isteksiz-gönüllü ayrımı yapan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu ayrım, göç eden öznenin, iradesine ve inisiyatifine dayanıp dayanmadığı, dayanmıyorsa içinde bulunulan durumun kişiyi yer değiştirme ve taşınmayı zorunluluk olarak direktip direktmediğine göre yapılmaktadır. Buna göre insanlar ya istemsiz şekilde hareket etmekte (zorunlu), yer değiştirmeyi teşvik eden (isteksiz) durumlara sokulmakta ya da kendileri göç etmeyi tercih etmektedir (gönüllü). Bu bağlamda *zorunlu göç*, zulüm, gelişme veya sömürünün sonucu olan olumsuz bir göç şeklidir. İnsanlık tarihindeki en büyük ve en yıkıcı zorunlu göç, evlerinden 12 ila 30 milyon Afrikalıyı Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Orta Doğu'nun çeşitli yerlerine taşıyan köle ticareti bu göçe tipine örnek gösterilmektedir. Bu örnekte, göç etmeye zorlananlar kendi isteklerine karşı yer değiştirmeye zorlanmışlardır. Diğer yandan isteksiz göç, bireylerin göç etmeye zorlanmadığı, ancak buldukları yerdeki olumsuz bir durum nedeniyle gerçekleşen bir göç şeklidir. 1959 Küba Devrimi'nin ardından yasal olarak ve yasa dışı olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden büyük Küba dalgasının isteksiz bir göç şekli olduğu düşünülmektedir. Ancak bu durum tartışmalıdır. Bir başka örnek, Katrina kasırgasını takip eden birçok Louisiana sakininin iç göçü olarak gösterilmektedir. Son olarak *gönüllü göç* ise kişinin özgür iradesine ve inisiyatifine dayanan göçtür. İnsanlar çeşitli nedenlerden dolayı hareket etmektedir. Göç etmekle ilgilenen bireyler, genellikle karar vermeden önce göç ettiği ve terk

8 IOM, “Göç Terimleri Sözlüğü” (Uluslararası Göç Örgütü, 2009).

9 “Forced Migration Learning Module”, Columbia University, erişim 30 Eylül 2019, <http://www.columbia.edu/itc/hs/pubhealth/modules/forcedMigration/definitions.html>.

ettiği yerin itme ve çekme faktörlerini analiz etmektedir.¹⁰

Zorunlu göçün geniş tanımlanması, başka bir deyişle, bir kişinin bulunduğu yeri terk etmesinin sadece silahlı çatışma, hayati tehlike veya bir afete bağlı olmaksızın ekonomik olarak gerekli olanakların ve buna bağlı olarak hayatı asgari seviyede devam ettirme koşullarının bulunmamasına bağlı olabileceği düşünüldüğünde, birçok göç hareketinin zorunlu olduğunun varsayılması uluslararası alanda devletlerin dirci ile karşılaşması muhtemeldir. 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımının bile günümüzde kısıtlı kaldığını ve revize edilmesi için herhangi bir teşvikin ve düşüncenin olmadığını, aksine yeni statülerle mülteci statüsünün bile verilmesinin zorlaştırıldığını düşünürsek zorunlu göçün de geniş tanımlanması uluslararası hukukta ve devletlerarası politika alanında pek mümkün görünmemektedir.

Bu çalışmada bağlamında ele alınan zorunlu göç kavramı hangi yaklaşım içinde değerlendirilirse değerlendirilsin, göç edenin iradesi dışında, zorlayıcı tehditler içerecek şekilde yerinden edilmeyi işaret edecek şekilde ele alınmıştır.

1.3. Çocukluk

Çocukluk kuramları, çocuğun ne olduğu, çocukluğun doğası, çocukluğun amacı veya işlevi ve çocuk veya çocukluk kavramının toplumda nasıl kullanıldığı ile ilgilidir. 1990'lara kadar çocukluk teorileri, bazılarının "emperyalist" olarak tanımladığı "yukarıdan aşağı" bir yaklaşımla belirlenmeye meyilliydi. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989), bu eğilimi yeniden değerlendirmek için bir iklim yarattı ve daha sonra genel olarak çocuğun ifadelerini ve çocuk haklarını dinlemeye odaklandı.¹¹ Çocuk onun hakkında en doğru kararların yetişkinler tarafından alınması normal bir birey olmaktan çıkıp kendi sesine sahip bir birey olarak algılanmaya başlandı.

ÇHS yaklaşımı da çocukluğu biyolojik bir yaş ile sınırlamakta ve gençliğin başlangıç evresi de dâhil bir süreci içine dâhil etmektedir. Elbette ÇHS'nin getirdiği bu

10 "Forced, Reluctant, and Voluntary Migration," Thought.co, erişim 30 Eylül 2019, <https://www.thoughtco.com/voluntary-migration-definition-1435455>.

11 "Theories of Childhood," (Encyclopedia.com, 2019), <https://www.encyclopedia.com/children/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/theories-childhood>.

yaş sınırı değerlidir. Zira ÇHS'nin ifade ettiği yaş sınırı altında olan çocukluk dönemindeki bireyler belli konularda korunmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak sadece biyolojik kıstas çocukluğu açıklamak için yeterli olmayacaktır. Bu nedenle zaman içinde farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Örneğin, çocukluk sosyolojisi alanında çalışan Sosyolog Alison James, çocukluk dönemini çok farklı kültürler ve toplumlar arasında karşılaştırırken kronolojik çağın bazen çok işe yaramayacağına dikkat çekmiştir. On yaşında bir çocuğun, bir toplumda okul çocuğu olabildiği gibi diğerinde evde oturan, eğitime erişmesi beklenmeyen bir çocuk olabilir. Dolayısıyla, yeni çocukluk sosyolojisi, yapısal bir şartlı terimden ziyade “çok sayıda çocukluk” olarak tanımlamayı tercih etmektedir.^{12 13 14}

Özetle, çocukluğa dair iki geniş teorik pozisyon bulunmaktadır. Bunlardan ilki, biyososyal ve evrimsel yaklaşımlar, çocukluğun, türlerin hayatta kalmasını ve gelişmesini sağlamak için tasarlanan insan evriminin bir özelliği olduğunu savunmaktadır. İkincisi ise çocukluk durumunun ya da çocukluğun nasıl görüldüğünün, toplumların ve kültürlerin alçakgönüllülük ya da modernlik kavramlarına doğru evrimi ya da gelişiminin bir göstergesi olarak kendi başına önemli olduğunu öne sürmektedir.¹⁵ İkincisine ise sosyal-inşacı teorileri, kültürel çocukluk kuramlarını ve postmodernist çocukluk kuramlarını örnek verebiliriz.

Bu bağlamda, literatürde çocuğun “*being*” (olan) veya “*becoming*” (olmakta olan) olup olmadığı konusunda tartışmalar vardır. “*Becoming*” olduğunu savunanlar, çocukların yetişkinlere ihtiyaç duyduklarını ifade ederken, “*being*” olduğunu savunanlar çocukların birer özne olduğunu savunmaktadırlar. Bu çalışmada çocukluğa yönelik kabul edilen perspektif, çocuğun hem “*being*” (olan) hem “*becoming*” (olmakta olan) olduğudur.

12 Allison James ve Adrian L. James, *Constructing childhood: theory, policy, and social practice* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2004).

13 Allison James ve Alan Prout, *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood* (London; Washington, D.C.: Falmer Press, 1997), <http://www.dawsonera.com/depp/reader/protected/external/AbstractView/S9780203362600>.

14 Encyclopedia.com, “Theories of Childhood.”

15 Encyclopedia.com, “Theories of Childhood.”

Hem gelişmekte olan hem de aktif bir özne olan, aynı zamanda toplumun bir parçası olarak var olan çocuklar sürekli büyüyüp yetişkin olsa da çocukluk hiçbir zaman ortadan yok olmaz, zira göç içinde çocuk oranı belirli bir yer tutmaya devam etmektedir. Bu noktada önemli bir diğer konu da zorunlu göç ve çocukluk ile ilgili çalışmaların konuya nasıl yaklaştığıdır.

1.4. Literatürde Zorunlu Göç ile Refakatsiz Çocukluk

Mevcut ulusal ve uluslararası literatüre bakıldığında, çocuk ve göç alanında, Harvard Üniversitesi tarafından çocukların göç yolculuğu ve Ensor tarafından yürütülen bir çalışma gibi, çocukların cinsel taciz ve istismarıyla ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar çocuk istismarı, çocuk askerler ve göç yolculuğundaki tehlikelere odaklanmıştır.^{16 17} Grover'in çalışması ise çocuk mültecileri yasal bir yaklaşımla ele almakta ve çocuk mültecileri insan hakları hukuku kapsamında incelemektedir. Çalışmada mülteci çocukların bireysel haklarının ve toplu göç kontrol önlemlerinin kesişi tartışılmaktadır.¹⁸ Avrupa Birliği ile Birleşmiş Milletler'in refakatsiz çocuklara ilişkin raporları bulunurken^{19 20 21} Gornik, Sedmak ve Sauer'in refakatsiz mülteci çocuğun yüksek yararını incelediği ve Avrupa'daki refakatsiz küçüklerin merhamet ve baskı arasında kaldığını ifade eden bir çalışma mevcuttur.²²

Bunun dışında Salmerón-Manzano ve Manzano-Agugliario'nun araştırması,

---

16 Harvard University, "Emergency Within an Emergency: The Growing Epidemic of Sexual Exploitation and Abuse of Migrant Children in Greece" (Harvard University, 2015).

17 Marisa O. Ensor, *Children and forced migration* (New York, NY: Springer Berlin Heidelberg, 2016).

18 Sonja J. Grover, *Child refugee asylum as a basic human right: selected case law on state resistance* (New York, NY: Springer Berlin Heidelberg, 2018).

19 "Approaches to Unaccompanied Minors Following Status Determination in the EU plus Norway", Synthes Report (European Migration Network, Temmuz 2019).

20 House of Lords ve EU Committee, "Children in crisis: unaccompanied migrant children in the EU" 2016.

21 "Children on the Move." International Organization for Migration, <http://www.deslibris.ca/ID/246662>.

22 Mateja Sedmak, Birgit Sauer, ve Barbara Gornik, ed., *Unaccompanied children in European migration and asylum practices: in whose best interests?*, Routledge research in asylum, migration and refugee law (London ; New York, NY: Routledge, 2018).

refakatsiz çocuklara küresel bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamaktadır.²³ Türkiye’de ise Afrika’dan gelen refakatsiz çocuklar için politika uygulamalarının ve özellikle 18 yaşındaki refakatsiz çocukların haklarının ve uygulamalarının incelendiği Gürle’nin çalışması vardır.²⁴ Bu çalışmada da, literatürde farklı olarak, 1990-2001 yılları arasında Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmek zorunda çocukların sınır deneyimleri ve başa çıkma stratejilerinin araştırılması hedeflenmiştir.

Bu çalışma, 1990-2001 yılları arasında Bulgaristan’dan Türkiye’ye gerçekleşen göç sürecinde yer alan çocukların, refakatsiz veya tek ebeveyn ile deneyimledikleri sınır tecrübelerini ve başa çıkma stratejilerini araştırarak literatüre bu bağlamda katkı sağlamayı amaçlamıştır. Sınır deneyimleri ve başa çıkma stratejilerini zamansal ve mekânsal bağlamda daha analitik ele alabilmek için o dönemki politika ve uygulamaların incelenmesi gerekmektedir. Bu noktada, önce çalışmanın metodolojisi hakkında bilgi verildikten sonra, 1990-2001 yılları arasından Bulgaristan’dan Türkiye’ye gerçekleşen göç daha sonra o dönemki politikalar daha yakından incelenecektir.

2. Metodoloji

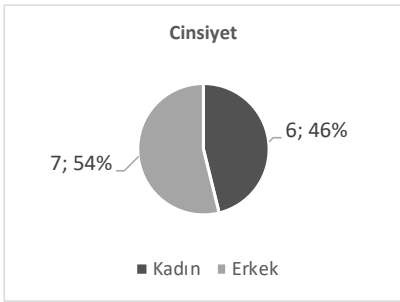
Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası 31040’tır. Bu çalışmada nitel yöntemler kullanılmıştır. Hedef kitle, 1990-2001 yılları arasında Bulgaristan ekonomik krizi ve Türkiye-Bulgaristan arasındaki kısıtlayıcı vize politikaları sebebiyle bölünmüş ailelerin çocukları ve ebeveynleridir. Türkiye’ye kaçak yollarla göç etmiş ya da o dönemde ailesi Türkiye’ye çalışmak için gelmiş, kendisi Bulgaristan’da ayrı büyümüş ve o dönem çocuk statüsünde olan kişilerdir. Ebeveynlerin stratejilerini de tespit edebilmek amacıyla ilgili ebeveynleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Örneklemde kartopu örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Toplamda 21 kişiyle, Haziran 2018- Eylül 2019 arasında yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma için derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi seçilmiştir,

23 Esther Salmerón-Manzano ve Francisco Manzano-Agugliaro, “Unaccompanied Minors: Worldwide Research Perspectives”, *Publications* 7, sy 1 (28 Aralık 2018): 2, <https://doi.org/10.3390/publications7010002>.

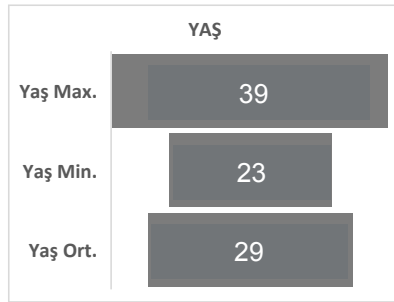
24 N. Şule Gürle, “İstanbul’da Refakatsiz Sığınmacı ve Mülteci Çocukların Karşılaştıkları Sorunlar ve Uygulamalar” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012).

çünkü araştırma sorularının belirli boyutlarını ele almayı sağlarken katılımcıların araştırma konusuna yeni anlamlar sunmaları için alan bırakmaktadır. Bu kapsamda, araştırmacılar tarafından o dönem çocuk statüsünde olan 13 (n1=13) kişiye, ebeveynlerden ise 8 (n2=8) kişiye ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan katılımcıların (n1) yaş ortalaması 29 olmakla birlikte %54'ü kadın, %46'sı ise erkektir.

Grafik 1: Cinsiyet Dağılımı

Grafik 2: Yaş Aralığı

Mülakat soruları, göç ve sınır deneyimlerini anlamak, nasıl göç ettiklerini incelemek, refakatsizlik ve tek ebeveynlik durumunun olup olmadığını tespit etmek, kendilerinin ve ailelerinin Türkiye'deki başa çıkma stratejilerinin incelenmesi teminde tasarlanmıştır. Görüşülen kişilere görüşmelerin amacı hakkında bilgi verilmiş ve onayları alınmıştır. Görüşmelerde not almak tercih edilmiştir. Ses ve video kaydı, katılımcıların deneyimlerini paylaşmak için kendilerini daha rahat hissettirmek amacıyla kullanılmamıştır. Görüşülen kişiler metindeki 1 katılımcısından 13 katılımcısına kadar nümerik olarak adlandırılmıştır. Katılımcıların (n1) yaş, cinsiyetlerinin belirtildiği tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 19: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Göç Ettiğindeki Yaşı
1	Erkek	30	10
2	Erkek	24	12
3	Kadın	23	0

4	Erkek	32	10
5	Kadın	26	4
6	Erkek	31	13
7	Erkek	39	17
8	Kadın	24	4
9	Erkek	25	3
10	Erkek	37	15
11	Kadın	35	15
12	Kadın	31	11
13	Kadın	26	8

3. 1990-2001 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç

1990'lu yıllarda dünyada göç hareketleri açısından bir düzensizleşme olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Soğuk Savaş sona ermiş ve ekonomik ve siyasi dengeler değişmiştir. Ekonomide iki sistemden birinin ortadan kalkması ile Sovyet bloğunda yer alan ülkelerde de kapitalistleşme yayılmıştır. Bunun makro olduğu kadar mikro etkileri de olmuştur. Eski Sovyet Halk Cumhuriyetleri'nden ulus devletler ortaya çıkmış, kapitalist ekonomiye hızlıca geçilmiş, ulusal paralar devalüe olmuştur. Ayrıca ulus devletlerin ortaya çıkması ve ekonomik daralma sebebiyle mülteci ve göçmen hareketleri yaşanmış ve bunların bir kısmı kaçak olarak gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle iki kutuplu dünyanın çözülmesiyle değişen siyasi ve ekonomik dengeler ulus devletlerin kontrolü dışında göç hareketlerine yol açarken, öte yandan, göç etmek zorunda kalan kişilerin yasal yöntemlerin dışında yollar bulmaları gerekmiştir.²⁵

Küreselleşme ile birlikte sermaye, insan, ham madde ve ürün dolaşımı hızlanmış, dünya adeta küresel bir köy hâline gelmeye başlamıştır. İnsanların serbest dolaşımının belli seviyelerde kısıtlı olması, düzensiz göç hareketlerine de sebep olmuştur. Söz konusu dönemde özellikle Bulgaristan, Moldova, Ukrayna, Gürcistan ve Romanya

25 Didem Danış- Ayşe Parla, "Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet," *Toplum ve Bilim*, 114 (2009):140.

gibi ülkelerden Türkiye'ye düzensiz iş gücü göçü yaşanmıştır. Bulgaristan ve Türkiye arasında karşılıklı kısıtlayıcı vize politikaları, düzensiz göçün artmasına neden olmuştur. Göç etmek isteyen Bulgaristan Türkleri, Türkiye'ye yasal yollarla gelemedikleri için yasa dışı yollara başvurmak durumunda kalmış ve düzensiz göçmen olarak adlandırılmışlardır.

1990 yılına kadar Bulgaristan Türkleri Türkiye'ye daha çok politik sebeplerle göç ederken 1990 ve sonrasında Türkiye artık ekonomik sebeplerle de tercih edilir olmuştur. Bulgaristan'daki ekonomik krizden kaçarak Türkiye'ye gelen Türkler genelde, ilk olarak ülkeye turist vizesiyle gelmeye başlamışlar, akabinde vize süresinin bitmesiyle düzensiz göçmen olarak Türkiye'deki yaşamlarına devam etmişlerdir. Bu dönemde yasa dışı yollarla Türkiye'ye gelen birçok Bulgaristan göçmeni, 2001 yılından sonra üç ayda bir vizesiz giriş çıkış uygulamasıyla yasal statü elde etmiştir.

3.1. Bulgaristan Ekonomik Krizi

Bulgaristan'da İkinci Dünya Savaşı sonrası devletçi sosyalizm uygulamaya konulmuş, ekonomi alanında Sovyet Birliği yardımlarıyla birlikte devletçi planlı ekonomi uygulanmıştır. 1980 sonrasında Sovyetler Birliği yardımlarının azalmasıyla birlikte ekonomide gerileme yaşanmıştır. Doğu Avrupa'daki sosyalist halk cumhuriyetlerinde başlayan bağımsızlık hareketleri sonucunda sosyalist iktidarların birer birer düşmesi söz konusu olmuştur. Bu dalganın etkisi Bulgaristan'da da hissedilmiştir. Komünist lider Jivkov'un Kasım 1989'daki istifasıyla birlikte her alanda olduğu gibi ekonomi alanında da değişim, dönüşüm hız kazanmıştır.

Hızlı dönüşüm, beraberinde sancılı bir süreç de getirmiştir. Bulgaristan'da kapitalist sisteme geçiş, devletçi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ciddi ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu değişimler birtakım neoliberal ekonomik politikalar yoluyla gerçekleşmiştir. İlk neoliberal program IMF ile yapılan görüşmeler sonucunda 1 Şubat 1991'de uygulamaya sokulmuştur.²⁶ Fiyatlar serbest piyasa mekanizmasına bırakılmış, bu da ani enflasyon artışına neden olmuştur. Devletin, ekonomiden hızla çekilmesi, özelleştirmelerin yapılması sonucunda

26 Caner Sancaktar, "Balkanlar'da Devletçi Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya," *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 05/02 (2019): 59.

işsizlik artmış, Bulgaristan parası (leva) değer kaybetmiştir. Yapılan araştırmada katılımcı 5'in de ifade ettiği gibi paranın değer kaybı radikal düzeyde olmuştur:²⁷

Ailem iş olanakları az olduğu için göç etti. Ekonomik kriz varmış. 1996'da para değişimi oldu ya ben doğduğumda da mesela hesap oluşturmuş ailem bana hesapta para birikecek hani 18 yaşına geldiğimde ben çekeceğim. 18 yaşına geldiğimde ben bir lef çektim o paradan. O para değişimi hepsini yok olmuş.

Totaliler rejim sonrası iktidara gelen hükümetlerin uygulamaya koyduğu ekonomik reformların istenilen sonucu vermemesi, ekonomik kriz yaşanmasına sebep olmuştur. Bulgaristan'da 1996 sonu ve 1997 başında ciddi bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Ekonomik krizin temelinde yatan başlıca sebepler; yapısal reformların geciktirilmesi, dış borç miktarının artması ve ülkeye fazla yabancı yatırım gelmemesi olarak sayılabilir. Dış pazarlarının çökmesi haricinde, merkezî planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş sürecinde birçok devlet işletmesinin kapanması, işsizliğin artması, enflasyon artışı gibi gelişmeler Bulgaristan'ın ekonomik sorunlarını daha da ağırlaştırmıştır.

Bulgaristan'ın geçiş sürecinden, özellikle ekonomik anlamda en fazla etkilenen kesimlerden biri Türk- Müslüman nüfus olmuştur. Bir yandan toprak özelleştirilmesi, diğer yandan bu nüfusun çoğunluğunun yer aldığı tütün ve ekin üretiminde alış taleplerinin azalması ekonomik anlamda sorunları da beraberinde getirmiştir. Bulgaristan'da Türk azınlığın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yatırım eksikliğinden kaynaklanan yüksek işsizlik oranı ve yoksulluk bir sorun olarak belirmiştir. Bulgaristan'a AB tarafından aktarılan ekonomik yardımlar daha ziyade Bulgar nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yatırım aracı olarak kullanılmıştır.²⁸ Ayrıca Türklerin yoğun olduğu yerlere Türkler tarafından yapılmak istenen yardımlara ise çoğunlukla Bulgar yetkililer tarafından itiraz edilmiştir.

Yeni Bulgaristan hükümetinin ilk adımları, eski rejim tarafından kamulaştırılan

27 Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e: Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 470-471.

28 Kader Özlem, "Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010), 166-167.

sanayi işletmelerinin iadesi, kooperatif çiftliklerinin kapatılması ve arazinin iadesi ile ilgili olmuştur. Bu reformlar, Türk ve diğer Müslüman azınlıklara ağır bir sosyal ve ekonomik zorluk getirmiştir. Azınlığın büyük bir kısmı köylerde yaşamaktaydı, kooperatif çiftliklerinin kapatılması onları geçimsiz bırakmıştır. Bir başka problem geçmişte devlet tarafından mali olarak desteklenen pek çok köydeki küçük sanayi işletmelerinin kapanmasıdır. 1994'te yapılan seçimleri kazanan sosyalist hükümet ise Türk ve diğer Müslüman azınlıkların durumuna özellikle dikkat göstermiş ve önceki hükümetlerin kendi özel sorunlarını görmezden gelme politikasını sürdürmüştür.²⁹

Kasım 1989'da Jivkov'un istifasından sonra Bulgaristan'da yaşayan Türk-Müslüman azınlık özelinde siyasal olarak iyileşmeler de kaydedilmiştir. Bulgaristan'daki Türkler kendi adlarını seçme özgürlüğüne kavuşmuşlar, değiştirilen isimlerinin iadesini isteyebilecek konuma gelmişlerdir. Dinî inançlarının gereklerini yerine getirmeye başlamışlardır. Azınlığın yoğun olarak buldukları bölgelerde pek çok cami açılmıştır. Türk eğitim ve öğretim olanaklarına sahip olmaya başlamışlardır. Ayrıca yeni dönemde çoğunluğu Türklerden oluşan Hak ve Özgürlükler Hareketi de Bulgaristan siyasal sisteminin bir parçası olmuştur.³⁰

Bulgaristan Türkleri açısından siyasal ve toplumsal durum önceki döneme nazaran iyileşmiştir ancak 1989 sonrası Türk-Müslüman azınlığın karşılaştığı en önemli problemler ekonomik problemler olmuştur. Ayrıca bazı kesimler tarafından Türk-Müslüman azınlığa karşı ayrımcı davranışlar da sürdürülmüştür. Katılımcı 2'nin deneyimi de bunu desteklemektedir:

Babam 1999 yılında Türkiye'ye göç etmişti çünkü Bulgaristan'da çalıştığı yerde müdürüyle kavga etmiş. Müdürü orada çalışan Türklere aşağılayıcı ve ırkçı sözler söylemiş. Bu yüzden babam vize alarak Türkiye'ye geldi. Annem de 2000 yılında geldi. Ben orada babaannem, dedem ve ablamla kaldım.

29 Elena Marushiakova and Vesselin Popov, "Muslim Minorities in Bulgaria" (conference paper: Migration and Political Intervention: Diasporas in Transition Countries,) Berlin: Parabolis, 2004.

30 Sezgin Nuray, "Soğuk Savaş Sonrası Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001), 147-152

Bulgaristan'daki Türkleri kaçak göç etmeye zorlayan nedenlerden biri bu ekonomik zorluklar olsa da bu göçü zorlaştıran bir diğer etken uygulanan vize politikaları idi. Bu bağlamda Türkiye'nin o dönemki vize politikasının da incelenmesi, konuya daha bütüncül bakışı da beraberinde getirecektir.

3.2. Türkiye'nin 1990-2001 Yılları Arasındaki Bulgaristan Vize Politikası

Türkiye'ye Bulgaristan'dan göçte 1989 ve öncesindeki uygulama ile 1990 ve sonrasındaki uygulama farklılıklar göstermektedir. 1934 tarihli İskan Kanunu'nun ilgili maddesi gereğince, 1989 yılında ve öncesinde Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türkleri, Türkiye devleti tarafından kolaylıkla göçmen olarak kabul edilip Türk vatandaşlığı alırken 1990 sonrası Türkiye'ye göç eden göçmenlere ise aynı kolaylık sağlanmamıştır.³¹

Bulgaristan'da yaşanan ekonomik kriz ortamından ve Türkiye'nin Bulgaristan vatandaşlarına yönelik vize politikasını katılaştırmasından dolayı Bulgaristan Türkleri arasında Türkiye'ye kaçak göçler başlamıştır. Türkiye de bu gizli göç ile mücadele etmek amacıyla bazı önlemler almıştır. Önce turistik vize, akraba ziyareti gibi yöntemlerle seyahatler denetlenmeye çalışılmış ancak gizli göçün yine de önlenememesi üzerine Bulgaristan vatandaşlarına vize verme koşulları ağırlaştırılmıştır. 1993-1997 yılları arasında göçü önlemek için her Türk ailelerinden sadece birer kişiye turistik vize verilmiş, aileler birlikte Türkiye'ye gelebilmek için Bulgar isimlerini almak veya yasa dışı yollara başvurmak zorunda kalmışlardır.³² Bu uygulamayı kolaylaştırmak için de bir aile üyesinin vize almasından sonra diğer aile üyelerinin pasaportlarına siyah mühür vurularak denetim sağlanmaya çalışılmıştır. Vizeyle Türkiye'ye giden aile bireyi ancak Bulgaristan'a dönmelerinden sonra ailenin diğer bireylerine vize alma hakkı verilebilmekteydi. Katılımcı 9'un annesi bu durumu şöyle aktarmaktadır:

Sahte pasaport ile göç ettim. Yani 2 tane pasaportum vardı. Çünkü o dönemde

31 Berrak Çeçen, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Düzensiz Göçmenlerin Yasallaşma Süreçlerinde Değişen Yasal Düzenlemelerin Rolü," *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29/2 (2016): 274.

32 Nurcan Özgür-Baklıoğlu, "Türkiye-Bulgaristan Siyasetinde Sınırotesi Vatandaşlık ve Göç," 89 *Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu ve Mehmet Hacısalihioğlu (İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012), 470.

aileden sadece bir kişiye Türkiye vizesi veriliyordu. Eşim vize ile gelmişti ve benim pasaportuma o vize alırken bir işaret koydular. Bu demek oluyordu ki ben Türkiye vizesi alamayacağım. Bu nedenle sahte pasaport yaptırđım. Sahte pasaport sayesinde göç ettim. Eşim buraya geldi ve bana bir siyah peçatlı (mühürlü) pasaport bıraktı. Ben de pasaportum kayboldu diyerek yeni pasaport çıkarttım. Burgaz'a vizeye başvurmaya gittim. Adam beni anlamadı, sonra vizeyi almaya gittik. Adam bize vize vermiyordu. Arkamda da 2 kişi -sahte nikahlı onlar da- vize almaya çalışıyorlardı. Niye vermiyorsunuz bana vize diye sordum. Eşimin soyadına geçmemiştim parasızlıktan pasaport bile çıkartmamıştım. Geçmeyeceğim eşimin soyadına dedim kendi soyadımı kullanacağım dedim. Yanımdaki adam da dedi böyle olur, o gençlere de verdi bize de vize vermişti.

Türkiye'nin bu kaçak göçe engel olmak için kullandığı bir diğer yöntem ise Türk yatırımcıların Bulgaristan'da Türklerin yoğun olarak bulunduğu ve yaşadığı yerlerde yatırım yapmalarını teşvik etmekte. Yatırımların kimisi Türk-Müslüman azınlığın temsil edildiğı siyasi parti olan Hak ve Özgürlükler Partisi aracılığıyla yapılmaktaydı. Bu yöntemle, Bulgaristan'da yaşayan Türk-Müslüman azınlığın işsizlik oranının azaltılması ve buna bağılı olarak gizli göçün önlenmesi hedeflenmişti. Ülkedeki işsizliğin azaltılması için Türkiye, ayrıca azınlığın yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki yerel yönetimlere kredi açmıştır. Bu krediler, Bulgar yetkililer tarafından Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde kullanılmamıştır.³³ Zaman zaman hem bu yatırımlar hem de yardımlar Bulgaristan'da bürokrasi engeline takılmıştır. Hızlanan ekonomik kriz, işsizlik ve kaçak göç bakımından kritik olan yerlerde etnik çoğunluk ile azınlık arasında gerilimin artmasına neden olmuş ve artan ırkçı uygulamalar göç hareketini teşvik etmiştir.

Bulgaristan'daki ekonomik kriz, artan işsizlik ve istihdam alanındaki etnik ayrımcılık sebebiyle Bulgaristan'da yaşayan Türk-Müslüman azınlık çareyi Türkiye'ye göç etmekte bulmuştur. Ancak Türkiye'nin kısıtlayıcı ve ağırlaştırılmış vize politikaları uygulamaya başlaması azınlığı kaçak göçe zorlamıştır. Türkiye'nin kaçak göçü engellemek için aldığı önlemler göç etmek isteyenler tarafından yeni stratejiler ile aşılmaya çalışılmıştır. 1990'lardan itibaren Türkiye'ye yönelen iş gücü göçü, büyük oranda

33 Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e: Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, 473-474.

Bulgaristan'dan gerçekleşmiştir. Veriler, 1989'dan 1993'e kadar yaklaşık 350.000 kişinin göç ettiğini göstermektedir.³⁴ Ancak, kayıt dışı göç söz konusu olduğunda net istatistiki veriler bulmak oldukça zordur. Bir başka gayriresmi kaynağa göre ise, sadece 1993-1996 yılları arasında yaklaşık 200.000 Türk ve Pomak yasa dışı şekillerde Türkiye'ye girmiştir.³⁵

Türkiye'nin Bulgaristan'daki azınlık için giriş yönetmeliklerini katılaştırması, Bulgaristan'daki ekonomik durum ve etnik azınlığa yönelik tutum, bölünmüş aileler sorunu ve çocukların Türkiye'ye kaçak göçünü ortaya çıkarmıştır. Birçok insan Türkiye'ye gittiğinde iş bulmayı başarmış, yerleşmiş ve çocuklarıyla yeniden bir araya gelmek istemiştir. Ancak Türkiye'deki vatandaşlık statülerinin belirsiz olması sebebiyle ailelerin birleşmesine izin verilmemiştir. Bazı durumlardaysa çocuk kaçakçıları Bulgaristan-Türkiye sınırında yakalanmıştır.³⁶

Bu dönemde Türk ailelerinin ve çocuklarının Türkiye'ye yoğun olarak kamyon/tır aracılığı ile göç etmesi söz konusuydu. Benzin depolarında, kamyon ve tır dorselerinde, otobüslerin tehlikeli kısımlarında birçok çocuk bulunmuş, bazı durumlarda çocuklar yaralı veya ölü idi. Türkiye'ye yerleşmeyi başaranların çoğu, Bulgaristan'daki akrabalarını ziyaret etmek veya ailelerine para götürmek için gidiş-dönüş yollarında yakalanmıştır.³⁷

Türkiye'de Bulgaristan vatandaşlarına uygulanan vize rejimi süreç içinde pek çok kez değişiklik göstermiştir. 1990'larda uygulanmaya başlanan katı vize rejimi 2001'de sona ermiştir. 1 Temmuz 2001'de Türkiye, Bulgaristan vatandaşlarına yönelik vize şartını kaldırmış, esnek vize rejimi uygulamasına geçmiştir. Bu uygulama ile birlikte artık Bulgaristan vatandaşları vize almadan Türkiye'ye seyahat edebilmektedir.

34 Elena Marushiakova and Vesselin Popov, "Muslim Minorities in Bulgaria," 38.

35 Didem Danış- Ayşe Parla, "Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet," 139.

36 "Bulgarian police arrest people-smugglers", *BBC News Online Europe*, March 7, 1998.

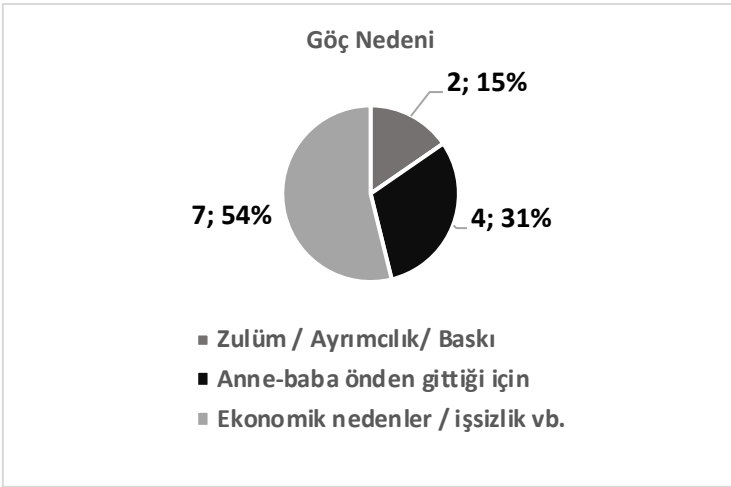
37 Nurcan Özgür-Baklıoğlu, "Cross Border Movements Across Turkish-Bulgarian Border: Problems and Prospects," *Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBIV): Turkish review of Middle East Studies*, vol. 8 (2003): 213.

Uygulamaya konan esnek vize rejimi ve çıkartılan aflar sayesinde ülkeye turist vizesi ile gelerek düzensiz statüye düşen ya da ülkeye yasa dışı yollardan giriş yapan göçmenler yasal statüye geçmiştir.

4. Bulgular

4.1. Göç Etme Nedenleri

Göç etme nedeni olarak çocuklar ve ebeveynler arasında en çok dile getirilenler, ekonomik neden ve işsizlik olmuştur. Çocuklar ayrıca ekonomik nedenlerden sonra genel olarak göç etme kararında kendi iradeleri olmayacak kadar küçük yaşta olduklarını vurgulayarak anne ve/veya babası göç ettiği için kendisinin de onlardan sonra Türkiye'ye gelmek zorunda olduğunu söylemiştir. Ailede ise baskın olarak verilen ikinci cevap, göç sebebinin belirtilmemesi olmuştur. Diğer verilen cevaplar ise vatan sevgisi, Türkiye'de yaşama isteği, zulüm, ayrımcılık, baskı ve hem baskı hem de ekonomik nedenler olmuştur. Dolayısıyla insanlar bu dönemde Bulgaristan'da yaşanan ekonomik krizden etkilendikleri için çoğunlukla Türkiye'ye göç etmeyi tercih etmişlerdir.

Grafik 3: Göç Nedenleri

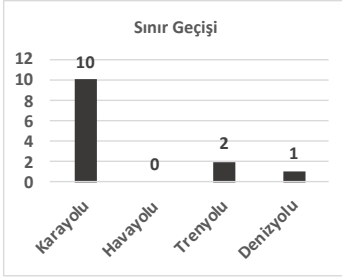
Katılımcı 10'un babasının ve katılımcı 1'in annesinin ifade ettikleri, ekonomik kriz ve ayrımcı uygulamalara örnek teşkil etmektedir:

Bende 10500 dolar para vardı. Yüksek faiz veren bir banka vardı, bari oraya yatıralım dedik. Sonra iflas etti banka o dönemde, iflas ettiği gün o parayı çekemedik. İki ay on beş gün sonra çekebildik parayı. Paramı almak için bankaya gittim. Liste yapmışlar sen iki ay sonra gel dediler. Ben o an ikinci sınıf vatandaş olduğumu ve ekonominin düzelmeyeceğini anladım. O zamanlar enflasyon yükseldi, 4 misli, 5 misli yükseldi. Ben o bankaya yatırdığım paradan 1100 Mark zor alabildim. Ben alana kadar hep yükseldi enflasyon. Bulgarlar istihbaratı almışlar, krizin olacağı haberini. Bütün paralarını kurtarmışlardı. Bizim haberimiz yoktu. Ben çok para kaybettim. Bir sabah uyandım, bir günde dolar 4 levadan 10 levaya çıktı. Dedim artık ben burada durmam, bana göre değil bu Bulgaristan. Kaçak tır ayarladık ve çocuklarımızı annesiyle birlikte gönderdim.

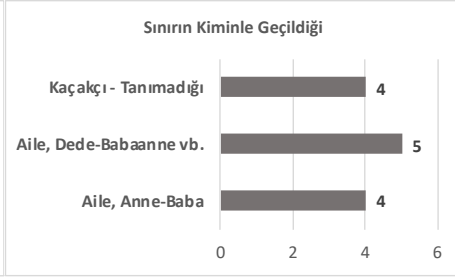
1989'da göç etmiştik, oğlum da burada doğmuştu ama sonra tekrar Bulgaristan'a geri döndük. Çünkü kayınpederim hastaydı o zamanlar. 1998'de tekrar Türkiye'ye geldik ekonomik durumlardan dolayı göç ettik eşimle, ikimiz de çalışıyorduk ama yetiştiremiyorduk. İhtiyaçlarımızı bile karşılayamıyorduk orada kazandığımız parayla.

4.2. Sınır Deneyimleri

Sınır deneyimi genellikle karayolundan gerçekleşmesine rağmen, tren yolu ve deniz yolunun da tercih edildiği görülmektedir. Ancak çoğunlukla karayolu tercih edilmiştir. Karayolunda ise tır-kamyon dorsesi öne çıkmaktadır. Çocuklardan beş tanesi sınırı anne ve babası dışında babaanne, dede veya abi gibi aile üyeleriyle geçerken, dört tanesi anne veya babasından biriyle, diğer dört kişi ise kaçakçı gibi hiç tanımadığı insanlarla geçmiştir. Genelde tırdaki malların arasında boşluklar bırakılmış ve çok sayıda insanın bu dar alanlarda tuvalete gitmek ya da yemek yemek gibi temel ihtiyaçlarını bile gidermeden saatlerce beklemesi istenmiştir.

Grafik 4: Sınır Geçiş Yolu

Grafik 5: Sınırın Kiminle Geçildiği

Aileler, çocuklarını hiç tanımadıkları insanlara emanet ederek onların hayatlarını riske atmak zorunda kalmıştır. Örneğin, katılımcı 13, 8 yaşındayken 11 yaşındaki abisiyle göçmen kaçakçıları ile birlikte sınırı geçiş hikâyelerini şu şekilde aktarmıştır:

Abimle ikimiz geldik. Abim 11 yaşındaydı. Annemler 2 adam bulmuşlar. 4 kişi arabayla yaşadığım köyden yola çıktık. Annemler Edirne’de teslim aldılar bizi. Sınıra kadar o arabayla geldik. Bulgaristan tarafında arabaya benim yaşlarımda bir kız daha koydular. Arabayla sınırı geçerken polis peşimize takıldı, araba hızlandı, kaçtık. Ormanın kenarında indik. Biz yakalanmamak için indik. Sınırı gizli gizli yürüyerek geçtik. Orman içinde tahta kapılar vardı. Adam kapıları açıyordu sonra kapatıyordu. Polisleri gördüm karşıdan, köpekler havlıyordu. Ormanın içinde biraz dinlendik bir ara, yarım saat, 40 dakika kadar. Adam bizi yattırdı bir süre. Sınırı yürüyerek geçtikten sonra Edirne Selimiye Cami yakınlarında bir eve girdik. Sınırı zorlu bir süreçle geçtik.

Katılımcı 5 ise sınır geçişini 4 yaşında olduğu için tam hatırlamamaktaydı ancak ailesinden duyduklarını aktardı. Sahte pasaport ile başka bir ailenin çocuğuymuş gibi hiç tanımadığı bir aileyle sınırı geçtiğini ileten katılımcı 5, anne ve babasının ise ondan önce Türkiye’ye geldiğini ve sınırı geçtikten sonra kendisiyle belli bir noktada bulduklarını ifade etti. Benzer şekilde başka biri gibi davranarak, kendisiyle aynı isimde bir kişinin oturma izni ile sınırı geçen katılımcı 8’in annesi, bu yolculuğu ve bunun için belli bir ücret ödemek durumunda kaldıklarını şöyle ifade etmiştir:

X’e babası ayarladı, burada Türkiye’de akrabalarımız vardı onların da çocuğunun adı X idi. Tezkeresi vardı onun, oturma izni. Oraya kızım X’in resmini yapıştırdık. O çocuğu götürerek eşimle birlikte gitti, zaten sorsalar adın ne diye X diyecekler yine.

Yüzünü şal, şapka vs. ile kapattık. O şekilde geldi kızım X. Onu yaptırmak için yine 1000 dolar verdik. Sınırdan sonra gittik aldık.

Sınır geçiş deneyimlerinde karayolunda en sık tercih edilen yöntem tır veya kamyon dorsesinde saklanmadır. Katılımcı 8'in annesi yine şu ifadelerle yolculuğunu aktarmıştır:

Ben sonuncusunda tırla geldim 60 kişi bir tırda iplik kolileri vardı, 3 ayda bir geliyor-muş Bulgaristanlı şoför vardı. 60 kişi brandalı tırla, yarım metrelik bir koli boyutunda herhalde üst rafını koymamış kolilerin. Biz orada altmış kişiyiz insan boyu yok, zaten oturduğumuz yerde iki büklüm geldik. Kızım X 5 yaşın üstünde olsaydı alacaktı ama küçük olduğu için almadılar. Yine vereceklerdi ama ilaç içirmek istediler ben izin ver-medim.1000 mark verdik kişi başı. Açtı brandayı binerken koydu merdiveni, listesi var isim okuyor. Sınıra yaklaşınca bağıyor şoför sessiz olun sınıra geldik diyor. O anda öksürsen duyacaklar. Şener Şen filmi gibi.

O dönemde göçmen kaçakçılığının bir sektöre dönüştüğünü görmek de müm-kündür. Tırın mührünü açıp zarar vermeden tekrar yerine takmaya kadar pek çok taktik geliştirilmiştir. Kaçak olarak sınırı geçmeye çalışanlara ise Bulgar ve Türk müzikleri ile sınırın hangi tarafında olduğu mesajı verilmekteydi. Ayrıca bu işlemin köylerin ortalarında insanların gözleri önünde yapılması da yine aynı dönemde ka-çakçılığın aslında ne kadar kanıksandığını ve ne kadar normal bir durum olarak algı-landığını gözler önüne sermektedir. Katılımcı 10, bu durumu şöyle aktarmaktadır:

Sabah kalkış yerine gittik, saat 8 sıraları adam kendi evine çağırdı bizi. Tırı yanaş-tırılmış evin önüne, brandayı açtı. 17 kişi vardı toplam. Tırın mührünü hafifçe çıkar-dı, brandayı açtı içeride koliler mallar vardı, malların arasını açtı. Herkes bindi, ipi yerine soktu, mührü tekrar yerine taktı. Tırın içindeki malları adam kenara dizmiş-ti. Ortasına bir alan bırakmış bizim için. 17 kişinin 6 ya da 7 tanesi büyük, diğerle-ri çocuk zaten. Biri 5 aylıktı. Şoför birkaç defa ses çıkarmayın diye uyardı bizi ama küçük çocuklar ağlıyorlar, tuvaletleri geliyor vs. Tüm yol boyunca bizi orada tuttu-lar. 16 saat o alanda kaldık. Tır tekstil ürünleri taşıyordu. İki büklüm geldik küçü-çük alanda. Tırın içinde bir sucuk çuvalı vardı herkes çok acıktı, onları yedik. Sınıra yaklaşırken 7 yaşındaki çocuk ağlamaya başladı, zor susturdular. Yaz olsaydı o küçü-çük alanda duramazdık. Mühürlü olduğu için sınırdan tır hiç açılmıyor. Kaçakçı adam

onu açmayı öğrenmiş, söktü, brandayı kaldırdı. Adam ustalaşmış artık, açtı tekrar eski hâline getirdi. Köyün merkezinde yaptı bu işlemi köydekiler gördü. Ama hiç kimse ihbar etmedi.

Bazı çocuklara sınırı geçiş sırasında uyutmak için ilaç içirildiği de mülakatlarda dile getirilmiştir. Katılımcılardan birinin annesi çocuğuna ilaç içirme şartı koydukları için onu beş yaşına kadar Türkiye'ye getirmedeğini söyledi. Bir diğeri çocuğunun kendisinin ilaç içmek istemediğini belirtti. Ancak katılımcı 12, ilaç içtiğini hatırlıyor ve sınır geçişinde yakalandığını da şöyle aktarıyor:

Ben bu deneyimimden bir iki ay önce bir deneyim daha yaşadım. Bu sefer ailem beni tek başıma göndermişti kaçak yollarla ancak kaçakçı ihbar edilmiş ve yakalanmıştık. O da şöyle oldu. Yine Şumen'de bir parkta kaçakçı ile buluştuk. Ailem beni onların yanına bıraktı, çok korkmuştum. Adamların yanında 13 yaşlarında bir erkek çocuğu daha vardı, bindik arabaya. Sınıra yaklaşınca ikimize birer tane ilaç verdiler, sakinleştiriciydi herhalde. Oturduğumuz koltuğu açtılar içinde bir bölme vardı. Bizi oraya o boşluğa yatırdılar diğer çocukla birlikte, çok sıkışmıştık. Ancak şoförü şikâyet ettikleri için biz yakalandık. Memurlar koltuğu açtılar ve bizi buldular. Ben ağlamaya başladım. Bana sorular sordular. Daha sonra köyün muhtarını aramışlar. Orada 4-5 saat bekledim sınırdaki. Sonra diğer çocuğun annesi ikimizi de aldı Şumen'e gittik. Ben o gece de kaçakçıların evinde kaldım. Ertesi gün annemler beni aldı. Kaçakçılara 2500 Mark vermiştik o zamana göre değerli bir paraydı ama paramızı iade etmediler daha sonra.

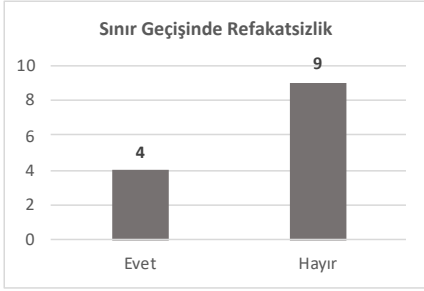
Ayrıca katılımcılardan bu dönemde insan kaçaklığı için "Alman markı" cinsinden ciddi paraların ödendiği de çalışmada ortaya çıkmıştır. Sınırı geçmek isteyenler yakalanıp sınırı geçemediklerinde paraları iade edilmemektedir. Buna rağmen yakalananlar şanslarını tekrar tekrar denediklerini aktarmışlardır. Ayrıca yürüyerek, araba bagajında saklanarak, trende ve gemide saklanarak sınırı geçme gibi yöntemler olduğu da tespit edilmiştir.

Dahası, katılımcı 13'ün ailesi göç sürecini daha radikal yorumlamaktadır:

O dönemin parasıyla 3 bin marka ben çocuklarımı satın almış gibi oldum. Onlara kavuşabilmek için hiç tanımadığım insanlara onları emanet ettim.1500 marka da eşimi satın aldım.1 ay sonra sınır kapıları açıldı param boşa gitti.

4.3. Refakatsizlik veya Tek Ebeveynlik Durumu

Sınır geçme deneyimi beraberinde sınırı geçerken veya öncesi ve sonrası sürecinde refakatsiz olma veya refakatsiz kalma riskini de barındırmaktadır. Sınırı geçme esnasında katılımcılarımızdan 4'ü refakatsiz olarak, bir başka deyişle yanlarında ebeveynleri veya yasal bir vasisi olmadan, geçmiştir. 9'u ise aile bireylerinden en az birinin refakat etmesi ile sınırı geçmişlerdir. Sınırdan yaşanabilecek riskler ve sınır sonrası yaşanabilecek kaos, süreçteki riski artırmaktadır. Sadece bir katılımcı sınır öncesi, süreci ve geçişinden sonra da refakatsiz durumdadır.

Grafik 6: Sınır Geçişinde Refakatsizlik

Grafik 7: Sınırdan Sonra Refakatsizlik

Sınırı ailesi yanında olmadan, tanımadığı kaçakçılarla geçen katılımcılar buna örnek teşkil etmektedir. Bölünmüş aile durumu da o dönemki çocuklar üzerinde etkiler yaratmış, zaman zaman her şeyi göze almaya hazır olduklarını göstermiştir. Katılımcı 13'ün ebeveynin cümleleri bu durumu gözler önüne sermektedir:

Zorlandılar, annesiz babasız kaldılar öksüz gibi. Çocuklarım buraya gelenlere hep beni anneme, babama götürün çuvala girerim ben sınırdan geçerken ses çıkarmam diyorlarmış. Çok özlem çekmişler.

Ailelerinden ayrı büyüyen ya da bir dönem onlardan ayrı yaşayan, bölünmüş ailelere sahip çocuklar, eksiklik hissettiklerini dile getirmişlerdir. Katılımcı 2 hayalindeki gibi polis olamamasının sebebini ailesinden ayrı büyümesi olarak değerlendirmektedir:

Annem ve babamdan 5 yıl ayrı kalmak manevi olarak tabii ki çok zordu ancak babaannem ve dedem bana her türlü imkânı sağladı, hiçbir şeyden mahrum kalmadım. Ama belki buraya göç etmeyip orada kalsaydık polis olabilirdim. En büyük hayalim polis olmaktı. Burada olamadım çünkü daha yeni Türk vatandaşı olabildim. Çünkü annem ve babamla birlikte müracaat ettiğimizde 18 yaşından küçüktüm ancak bekleme sürecinde 18 yaşımı doldurduğum için başvurum iptal oldu, annemler vatanlaş olabildi bense daha yeni oldum.

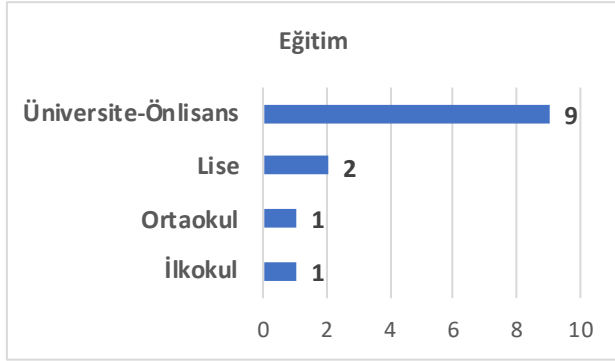
Sınırdan önce bölünmüş aile olarak yaşadıklarını ifade eden katılımcı sayısı 9 iken, sınır geçiş sonrası 12 katılımcı bölünmüş aile ya da tek ebeveynliğin olmadığını ifade etmiştir. Sınır geçişi öncesi, sırası ve sonrasında refakatsiz olan bir katılımcı bulunmaktadır. Katılımcı 7 durumunu aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir:

Zor geldim, pasaportum başkasının elindeydi, Bulgar antrenörün elindeydi. Onun elinden aldık. Sınırdan bir yerde takıldık, Bulgarlar bırakmak istemedi. Siyah bir odada tuttular 5-6 saat. Sonra birilerinin yardımıyla arabanın bagajında saklandım. Sınırdan geçtim, öleceksem kendi vatanımda öleyim dedim. Polis geldi beni bulamadı. Türkiye'ye girdikten sonra da tek yaşadım. Bulgaristan'da da okumaya mecburdum. Bayramda, seyranda hep yalnız kaldım, üzüliyordum tabii. Yalnızlık zor kendi hayatını gerçekleştirmek istiyorsun bir yandan, bir yerlere gelmek kendini ispatlamak zorundasın.

4.4. Başa Çıkma Stratejileri: Eğitime Katılım ve İstihdam Edilme

13 katılımcıdan 11 tanesi Türkiye'de eğitimine devam etmiştir. Bu dönemde çocuklar kimliksiz de olsa okula kaydolabilmişlerdir. Türkiye'de eğitime katılma oranları yüksektir. 9 tanesi üniversitesi öğrencisi ya da üniversite mezunudur. 2 tanesi lise, 2 tanesi ise ilköğretim mezunudur. Genel olarak katılımcılar Türkiye'de toplum tarafından dışlanmadıklarını belirtmişlerdir. Türkçe konuştukları için dil konusunda da çok fazla sorun yaşamamışlardır. Katılımcıların çoğu Türkiye'deki okul ve eğitim sistemine aşina olmadığı için terimler hakkında sıkıntılar çektiklerinden bahsetmişlerdir. Bazı katılımcılar ise eğitimi devam ettiremeyip hayata erken atılmak zorunda kaldıklarını iletmışlerdir.

Grafik 8: Türkiye’de Bitirdikleri En Son Eğitim Derecesi

Katılımcı 12, burada eğitime başlangıcında eğitim sisteminin farklı olduğunu ancak dışlanmanın olmadığını aktarmıştır:

Bir tanıdık aracılığıyla okula yazıldım. 5. sınıfa başladım. Bazı kelimelerde zorlandım ödev, küme vs. ne demek bilmiyordum. Yine de karnem iyiydi. Öğretmenim gelir gelmez test yapmıştı, daha önce hiç test usulü görmemiştim. 60 almıştım çok ağlamıştım. Dışlanma vs. pek olmuyordu öğretmenim de buna izin vermiyordu zaten.

Katılımcı 13, Türkiye’de farklı sistem ve bakış açıları ile karşılaşsa da alışma sürecinin zor olmadığını belirtmiştir:

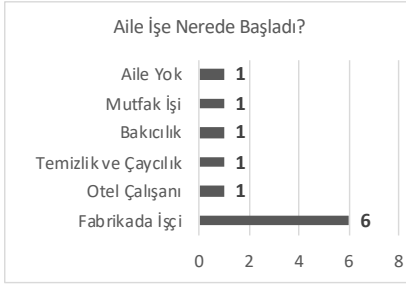
1999 yılında Türkiye’ye geldiğimizde Hadımköy’e yerleştik. İlkokul bire burada başladım tekrar, kimliksiz beni okula aldılar. İlk geldiğimizde akrabalarımızın evinde kiracıydık. Okulda sorun muhakkak yaşadım çünkü sonuçta çok farklı bir sistem. Bulgaristan ve Türkiye sistemi arasında çok fark var. Hem konuşma tarzı açısından hem olaylara bakış açısından birçok farklılıklar gözlemledim kendimde ve çevremde. Zor olmadı alışma süreci çünkü yaşıtsın. 7-8 yaşında bir çocuğun oyundan başka düşünecek neyi olabilir ki? Zaten Türküz, dilini de çok çabuk kavradım burada. Yanlış anlaşılmasın Bulgar gözüyle bakılmasın, ana dilimiz Türkçe, bu yüzden çok çabuk alıştım.

Katılımcı 1 ise Türkiye’deki eğitimine başladığı okulda öğretmenlerinin çoğunun göçmen olması ve göçmenlerle arkadaşlık etmesi sayesinde çok fazla zorluk yaşamadığını dile getirmiştir:

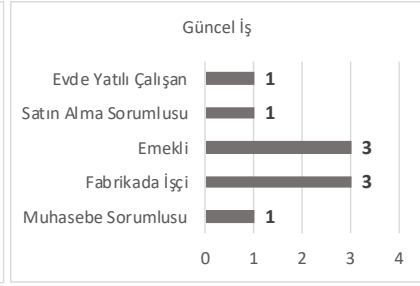
Küçükçekmece'deki bir ilkokulda okudum. 3. sınıftan başladım misafir öğrenci olarak ama 2. dönem Milli Eğitim'den izin aldım. Göçmenlerle arkadaşlık ettim. Hocaların da çoğu göçmendi. Pek zorluk yaşamadım okulda geldiğimde zaten onlardan ilerleydim. Öğretmenim de göçmendi, o da yardımcı oldu. Türkçeyi zaten Bulgaristan'da okuduk öğrendik. Tabii zorluk yaşadım, düzenimizi bırakıp geldik, değişik ortam, değişik psikoloji. Bütün düzen altüst oldu. Tanımadığım insanlar, değişik psikolojiler. Ben arkadaşlarımı istiyorum diyormuşum aileme. Orada komşu çocukları ile 3 arkadaşlık. Kültürler başka, eğitim çok başka.

Katılımcıların, görüşmelerin yapıldığı sırada istihdam edildikleri sektörlerle baktığında, özel şirketlerde sorumlu veya uzman olarak çalışanların sayısı 4'tür. 2 üniversite öğrencisi, 1 öğretmen ve 1 mühendis bulunurken 1 kişi iletişim teknolojisi ile ilgili iş yapmaktadır. 2 katılımcı kendini işçi olarak tanımlamış, 1 kişi antrenör olarak hayatına devam etmiştir. 1 kişi ise bilgi eksikliği ve Türkiye'deki sistemi bilmemesinden dolayı yanlış tercih yaptığını ve işsiz olduğunu belirtmiştir.

Göç eden katılımcıların ailelerine baktığımızda geldikleri dönemde mavi yaka ya da kol gücüne dayanan işlerde çalıştıklarını görmekteyiz. Yıllar içinde bu durumun bir nebze değiştiği söylenebilir. Ailelerin yaklaşık yarısı Türkiye'ye geldiklerinde fabrikada işçi olarak istihdam olmuş, bazıları sigortasız çalıştırılmışlardır. Kalanı, otel temizliği, çaycılık, mutfak işi veya bakıcılık işleri yapmıştır. Güncel olarak emekli olanlarla fabrikada işçi olarak çalışmaya devam edenler ön plana çıkmaktadır. Ayrıca satın alma sorumlusu ve muhasebe sorumlusu olarak çalışmaya başlayanlar da bulunmaktadır.

Grafik 9: Ailelerin İlk Geldiklerinde İstihdama Katılımı

Grafik 10: Ailelerin Güncel İstihdam Durumları

Sonuç

1990-2001 yılları arasında Bulgaristan'daki Türk-Müslüman azınlık Türkiye'ye daha çok ekonomik sebeplerle göç etmiş, Bulgaristan'daki geçiş döneminde yaşanan ekonomik kriz ve işsizlikten çoğunluğu köylerde yaşayan azınlık oldukça etkilenmiştir. Türk azınlığın önemli bölümü geçiş sürecinden en olumsuz etkilenen kırsal nüfus içerisinde yer almıştır.³⁸ Jivkov'un istifası ve totaliter rejimin sona ermesinden sonra Bulgaristan'daki Türkler için kendi isimlerini geri almak, Türk eğitim ve öğretim olanaklarına sahip olmak ve siyasal hayatta temsil edilmeye başlamak gibi birtakım iyileşmeler söz konusudur. Ancak Türklere karşı ayrımcılığın hâlâ devam ettiğini de görmekteyiz.

Söz konusu dönemde Türkiye ve Bulgaristan arasındaki karşılıklı kısıtlayıcı vize politikaları, Bulgaristan'daki Türklere uygulanan aileden sadece bir kişinin Türkiye vizesi alabilmesi gibi politikalar aileleri kaçak yollarla göç etmeye zorlamıştır. Genel olarak bir aile üyesi turist vizesi olarak Türkiye'ye geliyor, vize süresi dolduğunda da kâğıtsız olarak kalmaya devam etmekteydi. Bu durumda geride kalan aile üyeleri ise kaçak yollarla göç etmek durumunda kalmaktaydı. Kaçak yöntemlerde en çok kullanılan karayoludur. Karayolunda ise tır ve kamyon dorsesinde saklanarak sınırı geçme gibi yöntemler ön plana çıkmıştır. Bu dönemde çocuklar sınırları kaçakçı gibi hiç

38 Ş. İnan Rüma, "Kalanlara Ne Oldu? Bulgaristan'da Azınlık Haklarının Gelişiminde AB Genişlemesinin Etkisi," 89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu (İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012), 361.

tanınmadıkları insanlarla, büyükanne/büyükbabalarıyla veya anne ve babalarından biriyle geçmekteydi. Mülakat yapılan çocuklar arasında rekafatsızlıktan çok bölünmüş ailelerde yaşama, büyüme söz konusudur. Tek ebeveynlik süreçleri mevcuttur. Bazı çocuklar ise ailesi Türkiye’de çalıştığı için Bulgaristan’da büyükanne/büyükbabasıyla yaşamıştır.

Türkiye’ye göç edebilen çocuklara eğitim hakkı tanınmıştır. Görüşülenlerin çoğu kimliksiz de olsa okula kaydolabilmiş, eğitime devam edebilmiştir. Aralarında küçük yaşta gelenler ise yeni geldiği yerin kültürünü doğrudan almaya başlamanın avantajını yaşamıştır. Katılımcıların, günümüzde meslek sahibi olma oranı yüksektir ve ailelerinden daha iyi mesleki yerlere ulaşmışlardır.

Yaşadıkları deneyimler duygusal olarak katılımcıları hâlâ etkilemektedir. Hikâyelerini tekrar anlattıklarında hâlâ duygulandıklarını belirtmişlerdir. Kaçak gelenler ve ailesinden ayrı yaşayanlar yaşadıklarını unutamadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar arasında görüşmenin sonunda bu deneyimi tekrar yaşamış gibi hissedenlerin oranı yüksektir. *Bugün olsa tekrar böyle bir anı deneyimlemeye cesaret edemezdim.* diyenler de olmuştur. Ancak yine de bu kaçak göç sayesinde ailelerinin tekrar bir araya geldiğini düşünen ve buna minnet duyanlar da bulunmaktadır *İyi ki bu yöntemler var ve ailemiz parçalanmadı.* şeklinde düşünenler bulunmaktadır.

Göç deneyimi beraberinde sağlık problemleri de getirebilmektedir. Bir katılımcının annesi çocuğunun kaçak geçiş sırasında sınırdan yakalandığı için epilepsi (sara) hastası olduğunu belirtmiştir.

Çocukların böyle bir deneyim yaşamaya mecbur kalmaları başlı başına bir sorun olarak görülmektedir. Bu süreçte sınırları yasa dışı yollarla geçen çocuklar için süreç, refakatsiz olsun ya da olmasın, çeşitli riskler içermektedir. Yaşanan deneyimin bir korku, hatta bir travma olduğundan bahsedilmiştir. Özellikle de bir çocuğun bu süreci tek başına, refakatsiz bir şekilde deneyimlemesi daha da travmatiktir.

Refakatsiz çocuklar kaçak sınır geçişini genellikle borç alarak gerçekleştirdiği için bu süreç sömürüye açık bir süreçtir. Bu nedenle göç politikaları güvenlik odaklı değil, insan odaklı olmalıdır. Çocuğun göç sonrasında alışma ve uyum süreci için

profesyonel, psikolojik destek sağlanması gerektiği açıktır. Her şeye sıfırdan, yeni bir hayata başlamak hâlihazırda oldukça zor bir durumdur. Alışma ve uyum süreci önemli bir problemdir. Çocukların yüksek yararı öncelikli tutulmalıdır.

Kaynakça

“Bulgarian police arrest people-smugglers.” *BBC News Online Europe*, March 7, 1998.

Çeçen, Berrak. “Bulgaristan’dan Türkiye’ye Gelen Düzensiz Göçmenlerin Yasallaşma Süreçlerinde Değişen Yasal Düzenlemelerin Rolü.” *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, vol.29/2 (2016): 265-282.

Columbia University. “Forced Migration Learning Module.” Erişim 30 Eylül 2019. <http://www.columbia.edu/itc/hs/pubhealth/modules/forcedMigration/definitions.html>.

Danış, Didem, Ayşe Parla. “Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet.” *Toplum ve Bilim*, vol. 114 (2009): 131-158.

Dayıoğlu, Ali. *Toplama Kampından Meclis’e: Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Encyclopedia.com. “Theories of Childhood.” <https://www.encyclopedia.com/children/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/theories-childhood>.

Ensor, Marisa O. *Children and forced migration*. New York, NY: Springer Berlin Heidelberg, 2016.

EU, “Approaches to Unaccompanied Minors Following Status Determination in the EU plus Norway”. Synthes Report. European Migration Network, Temmuz 2019.

Garin, Emily, Jan Beise, Lucia Hug, Danzhen You, ve UNICEF. *Uprooted: The Growing Crisis for Refugee and Migrant Children*, 2016.

Gürle, N. Şule. “İstanbul’da Refakatsiz Sığınmacı ve Mülteci Çocukların Karşılaştıkları Sorunlar ve Uygulamalar.” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Grover, Sonja J. *Child refugee asylum as a basic human right: selected case law on state resistance*. New York, NY: Springer Berlin Heidelberg, 2018.

Harvard University. “Emergency Within an Emergency: The Growing Epidemic of Sexual Exploitation and Abuse of Migrant Children in Greece.” Harvard University, 2015.

House of Lords, ve EU Committee. “Children in crisis: unaccompanied migrant children in the EU.” 2016.

International Organization for Migration. *Children on the Move.*, 2015. <http://www.deslibris.ca/ID/246662>.

IOM. “Gloassary on Migration”. International Organization for Migration, 2019.

IOM. “Göç Terimleri Sözlüğü”. Uluslararası Göç Örgütü, 2009.

James, Allison, ve Adrian L. James. *Constructing childhood: theory, policy, and social practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2004.

James, Allison, ve Alan Prout. *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London; Washington, D.C.: Falmer Press, 1997. <http://www.dawsonera.com/depp/reader/protected/external/AbstractView/S9780203362600>.

Marushiakova, Elena and Vesselin Popov. "Muslim Minorities in Bulgaria." Paper presented at the conference Migration and Political Intervention: Diasporas in Transition Countries. Berlin: Parabolis, 2004.

Nuray, Sezgin. "Soğuk Savaş Sonrası Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri." Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001.

Özgür-Baklacioğlu, Nurcan. "Cross Border Movements Across Turkish-Bulgarian Border: Problems and Prospects." *Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBIV): Turkish review of Middle East Studies*, vol. 8 (2003): 202-226.

Özgür-Baklacioğlu, Nurcan. "Türkiye-Bulgaristan Siyasetinde Sınırötesi Vatandaşlık ve Göç." 89 *Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu ve Mehmet Hacısalihioğlu, 343-369. İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012.

Özlem, Kader. "Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk-Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu." Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010.

Rüma, Ş. İnan. "Kalanlara Ne Oldu? Bulgaristan'da Azınlık Haklarının Gelişiminde AB Genişlemesinin Etkisi." 89 *Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu ve Mehmet Hacısalihioğlu, 459-492. İstanbul: BALKAR&BALMED, 2012.

Sancaktar, Caner. "Balkanlar'da Devletçi Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya." *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, vol.05/02 (2019): 56-64.

Salmerón-Manzano, Esther, ve Francisco Manzano-Agugliaro. "Unaccompanied Minors: Worldwide Research Perspectives". *Publications 7, sy 1* (2018): 2. <https://doi.org/10.3390/publications7010002>.

Sedmak, Mateja, Birgit Sauer, ve Barbara Gornik, ed. *Unaccompanied children in European migration and asylum practices: in whose best interests?* Routledge research in asylum, migration and refugee law. London ; New York, NY: Routledge, 2018.

Thought.co. "Forced, Reluctant, and Voluntary Migration". Erişim 30 Eylül 2019. <https://www.thoughtco.com/voluntary-migration-definition-1435455>.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi. "Refakatsiz ve Ailesinden Ayrı Düşmüş Çocuklar'a İlişkin Kurumlararası Rehber İlkeler". International Red Cross Comitte, 2014. <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/REFAKATS%C4%B0Z%20ve%20A%C4%B0LES%C4%B0NDEN%20>

AYRI%20D%C3%9C%C5%9EM%C3%9C%C5%9E%20%C3%87OCUKLAR.pdf.

UNHCR. “Global Trends: Forced Displacement in 2018”. The UN Refugee Agency, 2018. <https://www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf>

1989 GÖÇÜNÜN İLK YILLARI: BULGARİSTAN GÖÇMENİ KADINLARIN VATANDAŞLIK DENEYİMLERİ

Özge KAYTAN¹

Özet

Kadınların göç hikayeleri hem göçün ilk aşamalarında hem de yeni bir ülkeye adapte olmalarının sonraki yıllarında çok zor şartlar yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Göçün, göçmen kadınların hayatlarının tüm alanlarında birçok önemli sonucu olmuştur. Göçmen kadınlarla yapılan görüşmeler hem sınır geçiş sürecinin hem de yeni bir ülkede sıfırdan başlamanın ve var olma çabalarının kadınlar için ne denli zorlu koşullar yarattığını göstermektedir.

Göçmen kadınların Türkiye hakkındaki ilk izlenimleri, kendilerine yönelik ön yargılar ve özellikle kadınlara dayatılan muhafazakâr cinsiyet normları ve uygulamaları nedeniyle olumsuz görünmektedir. 1990'larda Türkiye'ye göç eden ve

---

1 Dr., ORCID ID: 0000-0002-5456-6996
e-mail: ozgekaytan@gmail.com

Türkiye’de çalışan kadınların çoğu güvencesiz ve kayıt dışı çalışmaktaydı. Dolayısıyla Türkiye’deki ataerkil ve kapitalist sistem, göçmen kadınları hiçbir sosyal güvence olmaksızın ucuz emek kaynağı olarak kullanmaktaydı.

Tüm bu nedenlerle, bir yandan göçe neden olan süreçler, göçün bizzat kendisi ve göç sonrası yaşanan deneyimler kadınların hafızasında dramatik bir etki bırakmıştır. Bu çalışma Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden kadınların Türkiye’deki sosyal ve ekonomik durumlarını, kamusal ve özel alandaki gündelik yaşam deneyimlerini ele almaya çalışmaktadır. Bu araştırma için İzmir’de yaşayan on dokuz göçmen kadınla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden kadınların toplumsal cinsiyet temelli vatandaşlık deneyimlerini, farklı bir ülkeye alışma çabalarını ve deneyimlerinin özgünlüğünü anlamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan göçmeni kadınlar, toplumsal cinsiyet temelli vatandaşlık

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Bulgaristan’a yerleştirilen Türkler, Bulgaristan’ın 1878’de bağımsızlığını kazanmasından bu yana çeşitli ayrımcılıklara maruz bırakılmışlardır: Kendi dillerini kamusal alanda kullanmaları yasaklanmış, Türk okulları ulusal eğitim sisteminin dışında bırakılmış, Türk asıllı siyasetçilere kara propaganda yapılmış, zorla isimleri değiştirilmiş ve zorunlu göç politikalarına maruz bırakılmışlardır. Bu asimilasyon kampanyası, ulus devlet kavramının amacı olan homojen bir topluma ulaşmak niyetiyle başlamıştır. Tüm azınlıklara (Pomaklar, Tatarlar, Çingeneler) uygulanan ancak temelde Türk kökenli vatandaşları hedef alan asimilasyon kampanyası, Türklerin Bulgaristan’daki varlığını yok sayarak ulus devlet prensiplerini yerine getirmeye çalışmıştır. Bağlam olarak sosyalist olan ancak pratikte milliyetçilik ilkesini benimseyen Bulgaristan’ın Türklere karşı harekete geçirdiği asimilasyon kampanyasının etkili olmasının nedenlerinden biri de bu kampanyanın Avrupa’da ve dünyada görünmez oluşudur. 1989 yılında tüm dünyanın gözü, Doğu Almanya’dakilerin Batıya kaçışı üstüneyken, Bulgaristan’da bunun iki

katı sayıda etnik Türk sınır dışı edilmiş ve bu insanlar zorla vatanlarından sürülmüşlerdir.² Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçleri çeşitli yıllara yayılmakla birlikte, en büyük göç dalgası 1989'da yaşanmıştır. Yaklaşık 360.000 Türk, Türkiye'deki sınır kapılarının da açılmasıyla birlikte zorunlu göçe tabii olmuş ve yerlerinden edilmiştir.

Her göç olgusunda yaşandığı üzere Bulgaristan göçünün de toplumsal cinsiyet temelli sonuçları olmuştur. Dolayısıyla, göç sürecini ve göçmen kadınların Türkiye'deki vatandaşlık deneyimlerini kadın bakış açısıyla ele almak önemlidir. Örneğin, kadınların Bulgaristan'daki iş gücüne katılımları sosyalist sistemin de etkisiyle toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne görece uymazken, Türkiye'deki iş gücüne katılımları neredeyse tamamıyla toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünden oluşmuştur. Çocuk ve yaşlı bakımı, ev içi işçiliği gibi toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten işlerde daha çok çalışmışlardır. Zorunlu göçün yarattığı travmanın yanı sıra Türkiye'de de ayrımcılığa uğramış, iş gücüne katılımları sıklıkla eleştirilmiş, eşlerinin 'erkeklikleri' bu sebeple sorgulanmıştır. Ayrıca, Bulgaristan'da Türk olmakla suçlanırken Türkiye'de de "Bulgar" olmakla itham edilmiş ve "gavur" olmakla suçlanmışlardır. Bulgaristan göçmeni kadınların, iş gücüne katılımları ve etnik kökenleri üzerinden cinsellikleri sorgulanmış ve yine bu kadınlar toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Hâlihazırda çok katmanlı bir kurgu olan vatandaşlık, göçmen kadınların vatandaşlığı söz konusu olduğunda çok farklı yapılardan oluşmuştur. Bu araştırmada, 1989 göçünün ilk yıllarında göçmen kadınların deneyimlediği kültür ve sosyal yaşamdaki değişimlerin, eğitim hayatlarının, iş gücüne ve kamusal alana katılımlarının göçmen kadınların vatandaşlığını toplumsal cinsiyet temelli olarak nasıl şekillendirdiği sorgulanacaktır.

Gerek Bulgaristan'daki asimilasyon politikaları ve zorunlu göçe gerekse Türkiye'deki çeşitli ayrımcılıklara maruz bırakılan göçmen kadınların öznel anlatıları bu çalışmanın belkemiğini oluşturmaktadır. 1989'da İzmir'e göç etmiş ve yerleşmiş olan Bulgaristan göçmeni kadınların anlatılarında zorunlu göç sürecindeki deneyimlerinin -konvansiyonel vatandaşlık kavramından farklı olarak- kadınların

---

2 D. G. Bates, "What's in a Name? Minorities, Identity and Politics in Bulgaria, Identities," *Global Studies in Culture and Power* (1994), 201.

vatandaşlıklarını toplumsal cinsiyet temelli olarak nasıl kurguladığını açıklayabilmek bu araştırmanın temel amacıdır.

1. Hangi Vatandaşlık?

Vatandaşlık kavramından söz ederken bu kavramın hangi aşamalardan geçtiğine ve nasıl modern tanımına ulaştığına bakmak faydalı olacaktır. Vatandaşlık tarihi, eski Roma ve Yunan uygarlıklarında ortaya çıkmış ve vatandaş olmak şehir devletleri ile özdeşleştirilmiştir.³ Bu toplumlarda vatandaşlık insanların yaşamını düzenleyen birincil gereklilik ve insanın kendini ifade biçimi olarak algılanmıştır. Vatandaşlık, vatandaşların aktif katılımı, erkeğin egemenliği, karşılıklı güven esaslarına dayalı olup Aristoteles'in de dediği üzere, sivil yaşamı yönetme ve karşılığında yönetilme olarak tanımlanmıştır.⁴ Ancak, Turner'ın da belirttiği üzere vatandaşlık, egemen sınıfların yararlandığı, köle ticareti ve emeğinin serbestçe sömürüldüğü bir sisteme dayandırılmıştır. Foucault⁵ ise şehir devletlerindeki vatandaşlık kavramını, sadece egemen sınıfın yararlandığı, kadınların, kölelerin, çocukların ve eşcinsellerin tamamıyla dışlandığı, temsil edilmediği ve vatandaş olarak görülmedikleri problemleri bir olgu olarak anlatmıştır. Roma İmparatorluğu'nda vatandaşların aktif katılımı ilkesi, pasif vatandaşlığa dönüşüp farklı etnik kimlikten insanlara eşit yaklaşım ilkesi uygulanmasına rağmen, kadınlar ve alt sınıflar yine vatandaşlık kavramının dışında sayılmışlardır. Orta çağ sonları ve modern çağın başlangıcı, vatandaşlık kavramında ortak özgürlüklerin önem kazandığı ve vatandaşların politik olarak görülmesinden ziyade özel yaşamları ve mutluluklarının öne çıkarılmak istendiği bir çağ olmuştur.⁶ Hobbes, Locke, Montesquieu gibi liberal düşünürler, vatandaşların özgürlüğünün ve mutluluğunun önemini vurgulayarak ev, aile yaşamının ve özel mülkiyetin otorite tarafından korunması gerektiğini söylemişlerdir. Özel yaşamın korunması kavramı bu

3 B. Turner, "Outline of a Theory of Citizenship," *Sociology* (1990): 201.

4 A. Roy, *Gendered Citizenship: Historical and Conceptual Explorations* (Orient Blackswan, 2005), 6.

5 M. Foucault, *The History of Sexuality, vol. 2, The Use of Pleasure* (Harmondsworth: Penguin Books, 1987).

6 Roy, *Gendered Citizenship: Historical and Conceptual Explorations*, 8.

dönemde önem kazanmıştır.⁷ Pasif vatandaşlık kavramı 16. ve 18. yüzyıllar arasında gündemdeyken, Fransız Devrimi'yle birlikte vatandaşlık kavramı cumhuriyetçi bir nitelik kazanmış, vatandaşların aktif katılımları önem kazanmıştır.⁸ Modern vatandaşlık kavramı serbest piyasa ekonomisi ve kapitalizmin gelişimiyle 19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıkmış, liberal bireycilik ve cumhuriyetçilik akımları, eşit ve küresel liberal vatandaşlık kavramını doğurmuştur. T.H. Marshall'ın "Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar" (1992) adlı ünlü çalışmasında belirttiği gibi, modern zamanlarda ortaya çıkan herkese eşit haklar ve fırsatlar sunmayı vadeden vatandaşlık kavramı, hem bu ideali gerçekleştirememiş hem de toplumsal cinsiyet temelli, kültür ve ırk temelli ayrımcılıklara son verememiştir.⁹

T. H. Marshall modern vatandaşlık kavramını teorileştiren ve 18., 19. ve 20. yüzyıllardaki vatandaşlık kavramının boyutlarını inceleyen önemli bir yazardır. Marshall'ın temel teorisi, vatandaşlığın toplumlara sosyal eşitlik getirmeye yönelik bir modern dürtü olduğunu vurgular. Marshall vatandaşlığı üç kategoride incelemiştir: Sivil, siyasi ve sosyal. Sivil haklar, düşünce, konuşma, inanç, mal mülk edinme özgürlüğü ve adalet gibi genel olarak bireyin haklarını içerir. Siyasi haklar, politikaya katılım sürecini kapsarken sosyal haklar ekonomik bağımsızlıktan, güvenlik hakkına, miras hakkından, uygar yaşama özgürlüğüne kadar birçok hakkı içermektedir.¹⁰

Marshall'ın vatandaşlık teorisi büyük önem taşımasına rağmen birtakım eleştiriler de almıştır. Turner, sosyoloji disiplinin sosyal entegrasyon ve sosyal dayanışma kavramlarının da etkisiyle değişerek vatandaşlık teorisini de zamanla değiştirdiğini iddia etmiştir. Marshall'ın İngiliz liberalizminin de etkisiyle kavramsallaştırdığı vatandaşlık teorisi zamanla etkisini yitirmiştir. Laski'nin¹¹ de değindiği üzere Marshall, bireyciliği sosyal eşitlik kavramıyla birleştirmeye çalıştıysa da sosyal eşitsizlik

7 Roy, *Gendered Citizenship: Historical and Conceptual Explorations*, 8.

8 Roy, *Gendered Citizenship: Historical and Conceptual Explorations*, 10.

9 Roy, *Gendered Citizenship: Historical and Conceptual Explorations*, 16.

10 T.H. Marshall, T. Bottomore, *Citizenship and Social Class* (London: Pluto); *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, çev: Ayhan Kaya (Gündoğan Yayınları, Mayıs 2000), 8.

11 H.J Laski, *The Rise of European Liberalism* (London: Allen and Unwin, 1962).

olgusuna bir cevap verememiştir.¹² Vatandaşlık haklarının birleşik ve homojen olduğu iddia edilemeyeceği gibi, Marshall'ın gözden kaçırdığı kültür olgusunun vatandaşlık kavramına milliyetçi bir özellik kazandırdığı da inkâr edilemez.¹³ Ayrıca Marshall'ın gözden kaçırdığı bir başka nokta ise vatandaşlık kavramının gelişiminin toplumsal hareketlerden nasıl etkilendiğidir. Toplumsal hareketlerin vatandaşlık kavramına sağladığı demokratik katılımlar önemlidir. Kadın hareketi, barış hareketleri ve çevreci hareketler gibi tabandan gelen toplumsal hareketlerin vatandaşlık kavramını nasıl değiştirdiği ve dönüştürdüğü de gözden kaçırılmamalıdır.¹⁴

Vatandaşlık kavramının milliyetçilik ve ulus devlet ile olan güçlü bağı problemlidir. Vatandaşlık ile ulus devlet arasındaki ilişki, 19. yüzyılda tek uluslu devlet ideali olan ırkçı ve ayrımcı hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olurken 20. yüzyılda ise küresel pazarda emekleri kullanılan insanlara “misafirler ve yabancılar”¹⁵ gözüyle bakılmasına neden olmuştur. Örneğin, Avustralya’da Aborjinler vatandaşlıktan dışlanmışlar ve göçmen olarak kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla ulus devlet ideolojisinin vatandaşlık ile bağı, yerli insanları da dışlamış ve etnik kökenli ayrımcılığa yol açmıştır.¹⁶

Vatandaşlık kavramı zaman içinde değişimlere uğramıştır. Önceleri sadece bir ‘statü’ anlamına gelen vatandaş olma durumu, çeşitli toplumsal ve politik hareketlerin de etkisiyle ‘politik, sosyal ve ekonomik olarak tanınma’ anlamı da kazanmıştır.¹⁷ Kapitalizmin ve liberalizmin etkisiyle insanlar vatandaşlık haklarını talep eder duruma gelmişlerdir fakat toplumsal cinsiyet, etnisite, sınıf gibi farklılıklar göz ardı edilmeye devam etmiştir. Küreselleşme ile birlikte gelen çokkültürlülük söylemi,

---

12 Turner, “Outline of a Theory of Citizenship,” 189-191.

13 “Outline of a Theory of Citizenship,” 192.

14 “Outline of a Theory of Citizenship,” 194-200.

15 S. Sassen, *Guests and Aliens*. (New York: The New Press, 1999).

16 B. Turner, E. Isin, “Citizenship Studies: An Introduction,” in *Handbook of Citizenship Studies*, ed. E. F. Isin & B. Turner (London: Sage Publications, 2002), 5-6.

17 Turner, Isin, “Citizenship Studies: An Introduction,” 2.

vatandaşlığın bu yönünü sorgulamaya başlamıştır.¹⁸ Ayrıca, uluslararası göç gerçeği de vatandaşlık algısının değişiminde rol oynamış, yeni aile yapıları, evlilikler, çoğulculuk gibi kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁹ Roy'un belirttiği üzere, her ne kadar pratikte uygulanması ulus devletlerin varlığından dolayı zor görünse de ulus devlet olgusundan tamamıyla kopmuş küresel/dünya vatandaşlığı ve farklılıkları barındıran, farklı kültürden insanların -sadece bireysel değil, bir grubun üyesi olarak da- ihtiyaçlarına cevap veren bir vatandaşlık tanımı kabul edilebilir.

Modernitenin en büyük sorunlarından biri, kadınların “evrensel kurtuluşu” ve ikincilleştirilmesi arasındaki dengeyi kuramamış olmasıdır. Dolayısıyla kadınların vatandaşlıktan dışlanması, onların ev içine hapsedilmesi ve bunun doğallaştırılması yoluyla olmuştur.²⁰ Konvansiyonel vatandaşlık söylemi, cinsiyetçi, ırkçı, sınıf temelli ve Batı merkezlidir.²¹ Vatandaşlık kavramının cinsiyet bazlı tarafsızlık iddiasına rağmen vatandaşlık sadece erkeklerin ihtiyaçlarına cevap vermeye devam etmektedir.²² Toplumsal cinsiyet bakış açılı bir vatandaşlık kavramı, kamusal alanın dışındaki politik olanı, yani kadın ve erkeğin ev ve kendi etnik toplulukları içindeki konumlanışlarını ve ulus devlet ile ilişkilerini ve deneyimlerini tanımlamalıdır.²³

2. Kadınların Vatandaşlığı

David Harvey'in “Kent Hakkı”²⁴ makalesinde değindiği üzere, kent hakkı kent

18 Roy, *Gendered Citizenship: Historical and Conceptual Explorations*, 5.

19 Turner ve Isin, “Citizenship Studies: An Introduction,” 9.

20 N. Yuval-Davis, P. Werbner, Women and the New Discourse of Citizenship,” in *Women, Citizenship and Difference*, ed. N. Yuval-Davis & P. Werbner (London: Zed Books, 1999), 6.

21 E. Chow Ngan-ling, “Citizenship Divided, Education Deprived: Gender and Migrant Children’s Rights to Schooling in Urban China,” in *Contours of Citizenship: Women, Diversity and Practices of Citizenship*, ed. M. Abraham, E. Tastsoglou, E. Chow (Surrey: Ashgate Publishing, 2010), 160.

22 R. Lister, *Citizenship: Feminist Perspectives* (New York University Press, 1997), 3.

23 K. L. Caldwell vd., *Gendered Citizenships, Transnational Perspectives on Knowledge Production, Political Activism and Culture* (New York: Palgrave Macmillan, 2009).

24 David Harvey, “The Right to The City,” *New Left Review*, 53 (London, 2008).

kaynaklarına ulaşım özgürlüğünden öte bir şeydir, tıpkı vatandaşlığın kendisi gibi, vatandaşlık hakkı da kent hakkı gibi bireysel olarak düşünülemez, ortak bir haktır. Vatandaşlık hakkı toplumsal cinsiyet temelli kurgulandığında kadınları dışlayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçmen kadınların Türkiye'deki kamusal alanda konumlanışları/konumlanamayışları onların vatandaşlık hakkını doğrudan etkilemektedir. Vatandaşlık hakkı da kent hakkı gibi egemen bir sınıfa ait olarak kurgulanmaktadır. Erkek egemen toplum, göçmen kadınların vatandaşlık hakkını teslim etmediği gibi, onları vatandaşlık kavramının geleneksel özelliklerinden olan “kapsayıcılık” ilkesinin de dışında tutmaktadır.

Kadınların, tarihi çağlardan bu yana vatandaşlık oluşumundan dışlanması vatandaşlık kavramına feminist bir bakış açısı getirmiştir. Lister'in değindiği gibi, Antik Yunan'da köleler gibi vatandaşlıktan dışlanan kadınlar, 19. yüzyıla gelindiğinde de benzer bir durumla karşılaşmıştır; evli kadın kocasının himayesindedir ve hiçbir vatandaşlık hakkı yoktur. Kadınların politik vatandaşlar olarak varlığı devrimci ve milliyetçi hareketlerde de yok sayılmıştır.²⁵ Cumhuriyetçi düşünce erkeğin vatandaşlığa katılımını kadının özel alana hapsolmasıyla sağlamlaştırmış, liberal düşünce ise kadının vatandaşlıktan dışlanmasından öte evli kadının yasal olarak ikincilleştirilmesini öngörmüş ve vatandaş ve aile reisi olarak beyaz erkeği birincilleştirmiştir. ²⁶Pate-man'a göre,²⁷ modern vatandaşlık kadını tamamıyla dışlamıyor, fakat kadına biçtiği rolü annelik ve eş olmak ile sınırlıyor, bu da kadınları politik katılımdan dışlarken onları eğitim, mülk edinme gibi sosyal haklardan da mahrum ediyor. Feminist vatandaşlık söylemi hem teoriyi hem de pratiği harekete geçirerek kadınların ekonomik, politik ve sosyal olarak dışlanmışlıklarının ötesinde kadını bir özne olarak ele almayı hedefler.²⁸ Çünkü vatandaşlık olgusunu sadece bireyler ve devlet arasındaki bir ilişki olarak görmek, bireylerin politik katılımını ve kaynaklara erişimini ve bunları

---

25 Lister, *Citizenship: Feminist Perspectives*, 66.

26 Lister, *Citizenship: Feminist Perspectives*, 66-69.

27 Roy, *Gendered Citizenship: Historical and Conceptual Explorations*.

28 Roy, *Gendered Citizenship: Historical and Conceptual Explorations*, 6.

etkileyen toplumsal cinsiyet dinamiklerini göz ardı eden problemlili bir yaklaşımdır.²⁹

Kadınlar için nasıl bir vatandaşlık tanımlanabilir ve uygulanabilir? Bu konuda farklı görüşler olmakla birlikte üzerinde en çok durulan iki vatandaşlık biçimi; cinsiyet ayrımı gözetmeyen (gender-neutral) ve cinsiyet ayırt eden (gender-differentiated) vatandaşlıklardır.³⁰ Vogel'e göre, cinsiyet ayrımı gözetmeyen vatandaşlık kavramını tartışmak gereksizdir, çünkü toplumlar bu aşamaya gelmemiştir, cinsiyet ayrımı gözetmeyen bir kurumun varlığından söz etmek imkânsız gibidir. Ancak yine Vogel, cinsiyet ayırt eden vatandaşlık kavramının da özcülüğe varabileceğini ve kadınları toplumsal cinsiyet rollerine ve özel alana hapsedebileceğini söyler.³¹ Lister, cinsiyet ayrımı gözetmeyen vatandaşlık kavramının kadının vatandaşlık haklarının, erkeğin hâli hazırda var olan haklarına eşitlemek olduğunu söyler, ama diğer yandan cinsiyet ayırt eden vatandaşlığın kadınların ihtiyaçlarını daha iyi ortaya çıkararak kadınların özel alandaki rollerini görünür kıldığını belirtir. Aktif vatandaşlık gösterebilmeleri için kadınların –cinsiyetsiz değil kadın olarak- kamusal alanda daha görünür olması ve katılımının artması gerekir, ayrıca azınlık statüsünde olan kadınların, onların tarihsel baskılanışlarını ve dışlanmalarını tanıyan birtakım özel haklara sahip olması gerekir.³²

Toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisitenin kesişimi de vatandaşlığın kurgusu üzerinde oldukça etkili olmuştur. Werbner ve Yuval-Davis'e göre vatandaşlık kavramı, farklılıkları dışlayarak, sınıfın, toplumsal cinsiyetin, etnisitenin, dinin, cinselliğin ve engellilik durumunun kesişimlerini vatandaşlık çerçevesinin dışında bırakmıştır. Vatandaşlık ve ulusal kimlik sadece kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe neden olmakla kalmaz, aynı zamanda sömürgeleşme ve göçlerden etkilenen farklı gruplar

---

29 M. Abraham vd., "Rethinking Citizenship with Women in Focus," in *Contours of Citizenship: Women, Diversity and Practices of Citizenship*, ed. M. Abraham, E. Tastsoglou, E. Chow (Surrey: Ashgate Publishing, 2010), 4-5.

30 Abraham, "Rethinking Citizenship with Women in Focus," 10.

31 Lister, *Citizenship: Feminist Perspectives*, 93.

32 Abraham, "Rethinking Citizenship with Women in Focus."

arasında da eşitsizlik yaratır.³³ Kadınlar kendi aralarında homojen bir kategori oluşturmazlar çünkü “etnisite, ırk, yaş, yetenek ve başka şeylere dayalı diğer toplumsal ayrımlar cinsiyet ayrımlarıyla çakışır.”³⁴ Stuart Hall’un³⁵ “her kimlik, farklılığa göre kurulur.” ifadesine dayanarak feministler, ‘çeşitlilik içinde evrensellik’ ve ‘çaprazlaşma siyaset’ gibi söylemler geliştirmişlerdir.^{36 37} Yuval-Davis’in değindiği üzere “somut olarak tüm feminist (ve diğer tarzda demokratik) siyasetin, kadınlar arasındaki farklılıkların tanındığı ve bu farklılıkların seslerini duyurabildikleri bir koalisyon siyaseti biçimi olarak görülmesi gerektiği ve bu siyasi birimlerin içerisi ve dışarısının ve bu koalisyonun sınırlarının, ‘kim’ olduğumuz değil, neyi başarmak istediğimiz dikkate alınarak kurulması gerektiği anlamına gelir.”³⁸ Yine Yuval-Davis’in değindiği gibi, kadınların vatandaşlığı çok katmanlıdır ve hem ulus devlet içinde hem de buldukları etnik, dinsel, diasporik topluluklar içinde aidiyet ve ait olamama olgularıyla şekillenir.³⁹

Özel ve kamusal alan dikotomisi kadınların vatandaşlığını doğrudan etkileyen faktörlerden birisidir. Vatandaşlık, erkek egemen bir özellikte olmasının yanı sıra kamusal alanla özdeşleştirilen bir olgudur. Kadınların özel alana hapsedilmiş toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı vatandaşlık hakları da görmezden gelinir ve dışlanır. ⁴⁰Kadınların kamusal alandan dışlanıp özel alana hapsedilmelerinin sebebi sadece onlara atfedilen roller değil, aynı zamanda kadınların ‘milletleri üreten’ ve

33 D. Stasiulis ve E. Bakan, “Negotiating Citizenship: The Case of Foreign Domestic Workers in Canada,” *Feminist Review*, no.57, 112-139; Palgrave Macmillan, 1997, s.19.

34 N. Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet* (İstanbul: İletişim, 2010), 214.

35 S. Hall, “Minimal Selves,” *Identity, the Real Me* içinde, ICA Document 6 (Londra: ICA, 1987).

36 Lister, *Citizenship: Feminist Perspectives*.

37 Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*.

38 Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*, 237.

39 N. Yuval-Davis & P. Werbner (Eds.), *Women, Citizenship and Difference* (London: Zed Books, 1999).

40 Roy, *Gendered Citizenship: Historical and Conceptual Explorations*, 28.

‘milletlerin anneleri’ olma vasıflarıyla, biyopolitik ve öjenik söylemlere dâhil edilmesidir.⁴¹ Ayrıca kadınların ev içindeki temizlik, yemek, yaşlı ve çocuk bakımı gibi sonu gelmez yeniden üretim süreçleri onları özel alana sıkıştırarak kamusal alanda vatandaş olma haklarını ellerinden alır. Sosyal devletin sağlayamadığı kamusal alana aktif katılımı, feminist politika kadınları, azınlıkları ve onların ihtiyaçlarını gözeteerek, “vatandaş” ve “politika” kavramlarının sınırlandırılmasını sorgulayarak, özel/kamusal alan dikotomisini ve evrensellik kavramını eleştirerek gerçekleştirmeye çalışır.⁴² Kadınların özel alanda sınırlandırılması, vatandaşlıklarının da sadece aile içinde, aile üyesi olarak bir anlam ifade etmesine yol açar. Abraham’ın da değindiği üzere, kadınlar erkeklerden daha yoksul ve özel alana indirgenmiş olarak ve çeşitli sosyal haklardan mahrum bırakılarak, en asgari düzeyde bile nasıl siyasi vatandaşlık haklarından söz edebilirler?⁴³ Politika kavramının erkek egemen tanımlarını bir kenara bırakırsak maneviyat, duygular, cinsellik ve kadınların öznel deneyimleri gibi olguların da vatandaşlık kavramını oluşturduğu unutulmamalıdır.⁴⁴ Kadınların sosyal vatandaşlığı konusu da belirsiz ve tamamlanmamış bir meseledir. Vatandaşlık tanımı ‘içerme’ kavramı üzerinden yapıldığında kadınlar, göçmenler, mülteciler dışarıda bırakılıp vatandaşlıkları “tamamlanmamış”, “eksik” ve “parçalanmış” olarak tanımlanır. ⁴⁵Kadınların sosyal vatandaşlık hakları, onların iş gücü piyasasına katılımlarının artmasıyla gelişecektir.

3. Göçmen Kadınlar

Göç konusunun vatandaşlık ile ilişkisi her zaman problemlili olagelmıştır. Kadınların ve erkeklerin etnik, dini ve cinsel farklı topluluklara üyeliği, onların

---

41 Yuval-Davis ve Werbner, “Women and the New Discourse of Citizenship,” 17.

42 Lister, *Citizenship: Feminist Perspectives*, 24.

43 Abraham, “Rethinking Citizenship with Women in Focus,” 7.

44 Caldwell, *Gendered Citizenships, Transnational Perspectives on Knowledge Production, Political Activism and Culture*, 7.

45 Abraham, “Rethinking Citizenship with Women in Focus,” 4.

vatandaşlık haklarını ve deneyimlerini doğrudan etkileyen bir olgudur.⁴⁶ Simon ve Brettell (1986) değindiği üzere, göçmen kadın hem üyesi olduğu aile ve iş gücü piyasası içindeki ataerkil ilişkiler tarafından sömürülür hem de göçmenlik durumunun neden olduğu azınlık statüsünden etkilenir.⁴⁷ Kadınlar, göçmenlik durumunun yarattığı yeni sosyal eşitsizlikler ve sosyal dışlanmadan iki kat etkilenirken cinsiyetçi iş bölümü, güvencesiz çalışma veya ev-aile işinde ücretsiz çalışma gibi koşullardan dolayı yeniden sömürülürler.⁴⁸ Göçmen kadınlar, pasif, politik katılımı olmayan ve politik söylem üretmeyen vatandaşlar olarak görülürler ve iş gücü piyasasında en çok ezilen grubu oluştururlar.⁴⁹

Göç, kadınların iş gücüne katılımını dolayısıyla da onların vatandaşlık durumunu çeşitli yollardan etkiler. Göçmen kadınlar, daha çok ev içi işçiliği, tekstil sektörü, bakım hizmetleri ve hemşirelik gibi alanlarda çalışmaktadırlar. Göçmen kadınlar kendi ülkelerinde yapmadıkları işleri göç ettikleri ülkelerde yapmak zorunda bırakılmışlardır. Morokvasic'in dediği gibi, kadınlar ücretli veya ücretsiz her yerde ve her zaman çalışırlar.⁵⁰ Göçün kadınlaşması olgusu ve kadınların emeğinin sömürülmesi Morokvasic'in sözlerinde çok iyi özetlenmiştir: "İster Filipinler'de Batı'daki pazarlar için Barbie bebek ve Singapur'da saat üretsinler, ister Dakar veya Meksiko'da ev içi işçisi olarak çalışsınlar, ister Londra, Paris ve New York'ta üst sınıf kadınlar için iyi kalite tekstil, Manila'da kot pantolon üretsinler, ister Alman, İngiliz ve İsveç hastanelerinde tuvalet temizlesinler, isterse de Senegal'de balıkçılık yapsınlar; göçmen kadınların emeği hem kendileri hem de başkaları tarafından değerli ve birincil görülmez."⁵¹ Göçmen kadınlar çoğu zaman çalıştıkları yerlerden az maaş alırlar, bunun

46 J. Pettman, "Globalization and the Gendered Politics of Citizenship," in *Women, Citizenship and Difference*, ed. N. Yuval-Davis & P. Werbner (London: Zed Books, 1999), 207-220.

47 A. Kadioğlu, "Migration Experiences of Turkish Women," *International Migration*, Vol. 35(4) (Oxford: Blackwell Publishers, 1997), 539.

48 Abraham, "Rethinking Citizenship with Women in Focus," 6.

49 A. Zavos, "Gender, Migration and Anti-racist Politics in the Continued Project of Nation," 21, 25.

50 M. Morokvasic, "Birds of Passage are also Women..." , *International Migration Review* 18/2 (The Center for Migration Studies of New York, 1983) 888.

51 Morokvasic, "Birds of Passage are also Women..." , 888.

sebebi kadınların birilerine tabi olarak göç ettikleri ve ücretli çalışma rolüne uygun görülmemeleridir. Çoğu göçmen kadın da ücretli çalışmayı öncelikli rolü olarak görmeyip aile ekonomisine katkıda bulunduğunu düşünmesine rağmen Bulgaristan göçmeni kadınların örneğinde bu tez geçersiz kalmaktadır. İlegal ve düzensiz göçlerle gelen kadınlar hiyerarşinin en alt tabakasını oluştururken, sömürüyü, vatandaşlık haklarından mahrumiyeti ve toplumun “kenarına” itilmeyi derinlemesine yaşarlar.⁵² Bu kadınlar göç sürecinin içindeki cinsiyetçi şiddetten de daha fazla etkilenirler. İşgücüne katılımları da tamamıyla sömürü düzenine dayalı, cinsiyetçi, güvencesiz ve düşük ücretlidir.

4. Bulgaristanlı Göçmen Kadınlar ve Vatandaşlık Deneyimleri

1989 Bulgaristan göçü sınır dışı edilme, etnik temizlik gibi kampanyaların sonucunda meydana gelen zorunlu bir göçtür. Pomaklarla başlayan ve 1984 yılından itibaren özellikle Türkleri hedef alan ayrımcı kampanyalar, 1989 yılında etnik Türklerin Bulgaristan’dan sınır dışı edilmesiyle son bulmamış, 1990’lı yıllar boyunca da göçün devam etmesine sebep olmuştur. 1989 yılında Türkiye’ye gelen göçmenler hemen vatandaşlık hakkına sahip olmuşlar, ancak 1990’lı yıllarda gelenler yasa dışı yollarla Türkiye’de ikamet etmiş, vatandaşlık hakkına uzun uğraşlar sonucu sahip olmuşlardır. 1990’lı yıllarda göçenlerden kimisi kaçak olarak Türkiye’de yaşamış, kimisi de geçici oturma izinleriyle ikametini sürdürmüştür. Kaşlı ve Parla’nın değindiği üzere, Türkiye bu illegal göçmenleri ucuz iş gücü olarak kullanmış ve ulusötesi politikaları nedeniyle Bulgaristan’da oy vermeleri koşuluyla geçici oturma izinleri sağlamıştır.⁵³ Ancak bu çalışmadaki vatandaşlıktan kasıt, göçmenlerin yasal olarak bir ülkede ikamet hakkı, oy verme gibi haklarından öte, toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların yaşam koşullarını derinden etkileyen, özel ve kamusal alan üzerinden kurulan ve tanımlanan bir vatandaşlıktır. Bulgaristanlı göçmen kadınların yaşamı Türkiye’ye göç etmeden önce ve sonra olmak üzere farklı deneyimlerden oluşmuştur. Göç süreci başlı başına bir problem olduğu gibi başka bir ülkede yaşam kurma ve onu idame ettirme deneyimleri göçmen kadınlar için farklı bir sosyalizasyon süreci ve vatandaşlık

52 Lister, *Citizenship: Feminist Perspectives*.

53 Z. Kaşlı ve A. Parla, “Broken Lines of Il/Legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Immigrants to Turkey from Bulgaria,” *Alternatives* 34 (2) (Sage Publications, 2009), 206.

algısı yaratmıştır. Bulgaristan'da yaşarken vatandaşlıkları etnik kökenleri üzerinden kurulan Bulgaristan göçmeni kadınların Türkiye'de vatandaşlıkları toplumsal cinsiyet temelli kurulmuştur.

Tarihsel olarak Bulgaristan'da kadınlar üç rol modele tabi tutulmuşlardır: Oryantalist, patriyarkal doğu ortodoks ve totaliter sosyalist.⁵⁴ Bulgaristan'da farklı kültürlerle yaşamının getirdiği etkileşimler kadınlara melez bir rol biçmiştir. Bulgaristan'a 1396'daki Osmanlı etkisi ile gelen İslam, toplumsal cinsiyet rollerini derinden etkilemiştir. Hristiyan kadınlar bile kamusal alana yalnız gitmemeye başlamış, pazarlarda yalnız başlarına görünmekten çekinmişlerdir. Totaliter sosyalizm, kadınlara “kapitalizmin zincirlerinden kurtaracak özgürlük” ve “özgür ve sosyalist Bulgar kadını” vaatleriyle gelmiş olsa da kadınlara yeni yaptırımlar ve kısıtlamalar getirmiştir.⁵⁵ Kadın artık ücretli iş gücünün yeni bir üyesi olmuş, ancak ev işlerinden azat edemediği için üzerine iki kat yük binmiştir. Dolayısıyla “özgür, sosyalist, çalışan kadın” miti hiç gerçekleşmemiştir.⁵⁶ Sosyalist sistemin kadınlara sağladığı çocuk bakım parası ve ücretli izinler kadınlara fayda getiren haklar gibi görünse de Bulgar kadınların çocuk doğurması yönündeki teşvikler, devletin kadın bedenini kontrol altına almak istediğinin en açık örneklerindedir. Türk ve Roman topluluklarının çok çocuk sahibi olması sosyalist devleti korkutmuştur, bu yüzden Bulgar kadınların kürtaj yaptırması yasaklanmıştır.⁵⁷ Bulgaristan'da kadınlar erkekler gibi iyi eğitim almış olsa bile, iş fırsatlardan eşit olarak, ücretlerden ve promosyonlardan eşit şekilde yararlanamamıştır.⁵⁸ Erkeklerle eşit konumda gözüken kadınların aslında üç temel görevi vardır; birincisi iyi anne ve eş olmak, ikincisi iyi işçi olmak ve sonuncusu ise sosyalist sistemde iyi bir sosyal aktivist olmaktır. Ancak 1970'lerde ortaya çıkan özcü antifeminist ideoloji, kadınların daha muhafazakâr olması gerektiğini ve

---

54 R. Panova vd., “Thinking Gender: Bulgarian Women's Im/possibilities,” in *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*, ed. N. Funk & M. Mueller (Routledge, 1993), 15.

55 Panova, “Thinking Gender: Bulgarian Women's Im/possibilities,” 17.

56 Panova, “Thinking Gender: Bulgarian Women's Im/possibilities,” 18.

57 Panova, “Thinking Gender: Bulgarian Women's Im/possibilities,” 23.

58 Panova, “Thinking Gender: Bulgarian Women's Im/possibilities,” 22.

birincil görevlerinin anne ve eş olmak olduğunu vurgulamıştır.⁵⁹

Bulgaristan Türkleri sosyalist sistemin getirdiği eğitim, sağlık hizmetleri ve refah gibi fırsatlardan yararlanmışlardır. Özellikle Türk kadınlar için daha önce mümkün olmayan eğitim ve çalışma imkanları önemli kazanımlar getirmiştir.⁶⁰ Parla, Bulgaristan'daki Türk kökenli 30-50 yaş aralığındaki kadınlarla onların anneleri arasında iki önemli ayrımın olduğuna dikkat çekiyor. İlk grup kadınlar -kırsal bölgede yaşasalar bile- en az 8 yıllık eğitime erişebilmişler, yüksek eğitim alabilmişler ve sağlık ve eğitim sektörlerinde çalışma imkânı bulabilmişlerdir, ancak onların anneleri ise sadece birkaç yıllık dinî eğitim almışlar ve ücretsiz olarak tarımda çalışıp evde çocuk bakmışlardır. Ayrıca her ne kadar Türk milliyetçileri tarafından kreşler ve günlük bakım merkezleri komünist propagandanın yatağı olarak görülse de kadınlar ücretli bir işte çalışmanın getirdiği görece özgürlükten memnun olmuşlardır.⁶¹

1989 yılında Türkiye'ye gelen Bulgaristanlı kadınlar, bu göçün zorunlu göç olduğunu ve birkaç gün içinde sınır dışı edildiklerini belirtmişlerdir. Kamu kurumlarında çalışanlar Türk oldukları için baskı görmüşler ve önderlik yapma ihtimali olanların hemen sınır dışı edildiğini dile getirmişlerdir. Gece evleri basan polisler ve memurlar zorla isim değişikliği uygulamışlar ve Türk kökenli kadınları taciz etmiş, onlara şiddet uygulamışlardır. Sırf etnik kökenleri yüzünden insanlar Belene Hapishanesi'ne götürülmüşler, çeşitli işkencelere ve kısımlara maruz kalmışlardır. Ana dil yasağı, ibadet yasağı, zorla isim değiştirme ve zorla yerinden etme gibi etnik temizlik kampanyalarına maruz kalan Türkler için zorunlu göçten başka seçenek bırakılmamıştır.

Kadınlar, göç konusunun hep gündemlerinde olduğu ve çocukluklarından beri her on yılda bir mutlaka "Türkiyecilik" olduğunu söylüyorlar. Bir bakıma hayatları boyunca gitmeye hep hazır olmuşlar. Göçmen kadınlar, bu zorunlu göç deneyiminin travmatik bir olgu olduğunu vurguluyorlar. "Keşke bu göç deneyimini hiç yaşamayıydım." diyenler var aralarında. Ancak genel olarak Türkiye'ye gelmiş olmaktan

59 Panova, "Thinking Gender: Bulgarian Women's Im/possibilities," 24.

60 A. Parla, "Remembering Across Border: Postsocialist Nostalgia among Turkish Immigrants from Bulgaria," *American Ethnologist* 36/4 (American Anthropological Association, 2009), 758.

61 Parla, "Remembering Across Border: Postsocialist Nostalgia among Turkish Immigrants from Bulgaria," 758.

memnunar. Bulgaristan'da kalmış olduklarını düşünemediklerini söylüyorlar. “Türk bayrağının” altında olmanın onlar için çok şey ifade ettiğini dile getiren kadınlar var. “Bulgaristan'da Osmanlı'ya ait bir dikendik.” diyor bir başkası. Türklük, bayrak ve özellikle Türkçe konuşmak onlar için çok önemli bir konumda. Bulgaristan'da azınlık olarak yaşadıkları ayrımcılığı “soykırım” olarak gören kadınlar olduğu gibi, 1984 yılından önce çok rahat bir yaşam sürdürdüklerini dile getiren kadınlar da mevcut.

İçinde yaşadıkları sosyalist sistemden dolayı Bulgaristanlı kadınlar ve erkekler ücretli işlerde çalışmaya alışık insanlardır. Dolayısıyla göçmen kadınlar Türkiye'de geldiklerinde de çalışmaya devam ediyorlar. Bulgaristan göçmeni kadınlar, Türkiye'ye göç ettikleri ilk yıllarda iş seçmediklerini, hangi işte olursa olsun çalıştıklarını söylüyorlar. “Bulgaristan'da kadın erkek fark etmez herkes çalışırdı.” şeklinde dile getiriyorlar iş gücüne katılımlarını. Özellikle göç ettikleri ilk yıllarda Türkiye'deki kadınların ve erkeklerin onların ev dışında ücretli bir işte çalışıyor olmalarına çok şaşırdıklarını ve eleştirdiklerini aktarıyorlar. 1990'lı yılların başında Türkiye'de çalışan kadınların çok az olduğunu ancak şimdi bu durumun değiştiğini vurguluyorlar. “Türkiyeli kadınlar bizden göresiye çalışmaya başladılar.”, “Erkekler kadınların da namusuyla çalışabileceğini bizimle öğrendiler, kocalar karılarını işe göndermeye bizi gördükten sonra başladılar.” gibi söylemlerde bulunuyorlar. Türkiye'ye ilk geldikleri yıllarda kadınların çalışmasına karşı güçlü bir dirençle karşılaşmışlar. İşe giderlerken otobüste erkeklerin şaşkın bakışlarına ve tacizlerine maruz kaldıklarını, başları açık olduğu için yadırgandıklarını dile getiriyorlar. “İş yerinde farklı bir yere ait olduğumuz belli oluyordu, hemen dikkat çekiyorduk.” diyor bir kadın. Bulgaristan'dan gelirken getirdiği mavi iş formasını fabrikada çalışırken giydiği için şaşkın bakışlara maruz kalmış.

Çalışma kültürlerinden dolayı Bulgaristan göçmeni kadınlar ve eşleri ayrımcılığa maruz kalmıştır. Kocalarının eşlerine çalışmak için nasıl izin verdikleri hep sorgulanmıştır. Göçmen kadınlar ahlaksızlıkla suçlanmış, yıkanmış çamaşırları asma biçimleri bile eleştirilmiştir.⁶² Göçmen kadınlar, Bulgaristan'dayken geceleri sokağa rahatça

62 A. Zhelyazkova, *The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey*, in *Between Adaptation and Nostalgia: The Bulgarian Turks in Turkey*, ed. A. Zhelyazkova (Sofia: International Center for Minority Research, 1998), 11.

çıktıklarını, kimsenin onlara yan gözle bakmadığını ve laf atmadığını belirtirken Türkiye’de geç vakitte dışarı çıkmadıklarını söylemişlerdir. Bulgaristan’da, değil akraba erkeklerin, komşu erkeklerin bile onlara kardeş gözüyle baktığını ve aralarında asla bir ilişki olamayacağını söylemiş ve Türkiye’deki akraba evliliklerini ve erkeklerin kadınlara bakışını eleştirmişlerdir. Göçmen kadınlar ilk göç ettikleri yıllarda yerel halktan gelen “Her işi yapıyorlar,” “Bizim işlerimizi çaldılar.” gibi söylemlere üzdüklerini ama kulak asmamayı öğrendiklerini belirtmişlerdir.

Göçmen kadınlar, eşleri gibi tam zamanlı işlerde çalıştıkları için çocuk bakımı bir problem meydana getirmiştir. Bulgaristan’da çocuk bakım ücreti ve kreş desteği alan kadınlar, ordayken bu konuda hiç sıkıntı çekmediklerini dile getirmişlerdir. Akrabaları Türkiye’de olan kadınlar, çocuk bakımı için aile içindeki daha yaşlı kadınlardan destek almışlardır. Çocuk bakımı için aile veya akraba desteği alamayan kadınlar çocuklarını Bulgaristan’da kalan akrabalarının yanlarına geçici olarak göndermişlerdir. ‘Ulusötesi annelik’ ve ‘denizaşırı annelik’⁶³ kavramları kadınların bu içinden çıkılmaz durumlarını vurgulamak için üretilmiştir. Akrabalık ilişkileri de göçmen kadınları açısından büyük önem taşımaktadır. Bakım hizmeti alamayan kadınlar çocuk ve yaşlı bakımı gibi işleri diğer göçmen kadınların desteğiyle yürütmüşlerdir. Dolayısıyla göçmen kadınlar için akraba, arkadaş, komşu gibi diğer kadınların destekleri çok önemli ve değerlidir.

Bulgaristan’da komünist sistem devrildikten sonra yoksulluk aşırı derece artmış, halkın neredeyse beşte dördü yoksulluk sınırının altında yaşamaya başlamıştır ve bu da göçün kadınlaşması durumunu ortaya çıkarmıştır.⁶⁴ 1990’lı yıllardaki göçler, daha çok kadınların Türkiye’ye iş aramak için gelmesiyle başlamıştır. Genelde erkeklerin öncülük ettiği göç hareketleri, burada tersine bir durumla kadınların başı çektiği bir durum meydana getirmiştir. 1990’lı yıllarda kaçak yollardan gelen kadınlar, özellikle konfeksiyon fabrikalarında ve bakım hizmetlerinde çalışmışlardır. Vatandaşlık alamadıkları takdirde sigortasız ve düşük ücretle ev içi işçisi olarak da çalışmışlardır. İlk geldikleri yıllarda çocuk bakıcısı olarak üst sınıf ailelerin yanında çalışan kadınlar

63 Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*.

64 A. Parla, “Irregular Workers or Ethnic Kin? Post-1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey,” *International Migration* 45/3 (Blackwell Publishing, 2007), 164.

kendilerini şanslı hissetmişlerdir çünkü vasıfız erkek göçmenler için böyle bir sektör oluşmamıştır.⁶⁵

Türkiye'ye göç etmenin kadınlara kazanımlar getirip getirmediği, vatandaşlık bağlamında da önemli bir sorunsaldır. Genellikle kadın göçmenler, eşlerine veya ailelerine tabi olarak göç sürecini yaşarlar. Bu zorunlu göç sürecinde de kadınlar aileleriyle Türkiye'ye göç etmişlerdir. Tek başına gelen kadınlar, 1990'lı yıllarda iş gücü göçüyle geçici süreler için Türkiye'ye gelenlerdir. Göç deneyiminin kadınlara ekonomik ve sosyal değişimlerden dolayı aile içinde bir statü getirdiği ileri sürülür. Ancak, göç etmeden önce kendi ülkelerinde çalışan ve bir birey olabilen ama göç ettikten sonra çalışmayan kadınlarda geçmişe özlem ve pişmanlık duygularının arttığı gözlemlenmiştir.⁶⁶ Örneğin, Filipinli kadınlar göç ettikleri ülkelere evlerine dönmeyi pek istememişlerdir, çünkü göç ettikten sonra hem 'evin geçimini sağlayan' statüsü kazanmışlar hem de kamusal alanda daha görünür olmuşlardır.⁶⁷ Bulgaristan göçmeni kadınlar her iki ülkede de çalıştıkları için bu yönden bir değişiklik olduğu pek söylenemez. Ancak, bazı göçmen kadınlar, eşlerinin ev işlerini paylaşma konusunda değiştiklerini, Bulgaristan'da yapmadıkları ev işlerini Türkiye'de yaptıklarını vurguluyorlar. Hem kadın hem erkek ev dışı bir işte çalıştıklarından, kadınlar eşlerinin evde bazı ev işlere 'yardım' ettiklerini dile getiriyorlar. Görüşülen tüm kadınlar Türkiye'ye geldikleri için çok memnun olduklarını, hiç pişmanlık yaşamadıklarını vurguluyorlar. Çocuklarını Türk bayrağı altında büyütmekten ve onlara iyi eğitim verebilmiş olmaktan dolayı mutlular. Ayrıca göçmen kadınların hepsi ya hâlen çalışıyor ya da emekli olmuşlar. Hepsinin kendilerine ait evi var ve kirada oturmadıklarından dolayı memnunlar. "Bulgaristan'da olsaydık iş bulamazdık, çocuklarımızı okutamazdık." diyorlar.

65 Parla, "Irregular Workers or Ethnic Kin? Post-1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey," 165.

66 N. Al-Ali, "Loss of Status or New Opportunities? Gender Relations and Transnational Ties among Bosnian Refugees," in *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*, ed. D. Bryceson & U. Vuorela (Berg Publishing, 2002), 97.

67 R.S. Parrenas, "Transgressing the Nation-State: The Partial Citizenship and "Imagined (Global) Community" of Migrant Filipina Domestic Workers," in *Gendered Citizenships, Transnational Perspectives on Knowledge Production, Political Activism and Culture*, ed. K.L Caldwell, K. Coll, T. Fisher, R.K. Ramirez, L. Siu (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 97.

Kırsal kesimden gelen kadınlar, “Bulgaristan’da kalsaydık tütün işinde ölür giderdik.” diye vurguluyorlar. Göçmen kadınlar yaşam standartlarının yükseldiğini söylüyorlar. Türkiye’de istedikleri işlerde çalıştıklarını, Bulgaristan’daki gibi tek elden her şeyi denetleyen bir yönetim olmadığı için memnunlar. Bulgaristan’da bütün arazilerin devlete ait olduğunu, ister tarlada ister fabrikada insanların hep devlete hizmet ettiğini vurgularken Türkiye’de özel işini kurabiliyor olmanın “özgürlüğünden” bahsediyorlar. Ayrıca, kırsal kesimde ev dışında çalışan kadınlar eve gelince tarlada annelerine yardım ettiklerini, hayvan baktıklarını, ev işlerini yaptıklarını ve sürekli çalıştıklarını dile getiriyorlar. Bu da sonu gelmez bir yeniden üretim sürecini vurguluyor. Türkiye’de şehirde yaşamaktan dolayı belirli bir özgürlükleri olduğunu dile getiriyorlar. Kırsal kesimden Türkiye’ye gelen kadınlar, ülke değiştirmenin yanı sıra kırdan kente göçü de deneyimlemiş oluyorlar.

Sonuç

Vatandaşlık kavramı en basit tanımıyla ‘içerme’ ve ‘dışlama’ olgularından oluşur. Tarihsel olarak da kadınlar bu kavramın içine hiç dahil edilmemişlerdir. Vatandaşlık “herkesi” içermez; “bu belirsiz “vatandaşlar” ve “halk” gibi tanımların içinde kimler olduğunu, nasıl yaşadıklarını, nelerden nasıl etkilendiklerini bilmek ve buna göre hareket etmek gerekir ki gerçekten herkes içerilebilsin.”⁶⁸ Günümüz modern toplumlarında kadınlar birtakım kazanımlar elde etmiş olsalar dahi, doğal olduğu varsayılan “annelik” ve “karılık” kavramları üzerinden değerlendirilir ve kadınların toplumsal cinsiyet rollerine göre davranmaları beklenir. Dolayısıyla vatandaşlık kamusal alan ve özel alan ayırımından doğru kurulması gereken bir kavramdır. Kadınların vatandaşlığı burada politik, sosyal ve sivil haklardan ziyade, onların vatandaşlığı nasıl yaşadıkları, nelerden etkilendikleri, özne olarak vatandaşlığı nasıl kurdukları ve içselleştirdikleridir.

Kadın olmanın ve kadınlık deneyimi yaşamanın getirdiği zorluklar, göçmen kadın olma deneyiminde ikiye katlanır. Bulgaristan göçmeni kadınların şimdiye kadar neden fazla araştırma konusu olmadıkları; onların komünist sistemden getirmiş oldukları çoğu şeye boyun eğme, katlanma gibi özelliklerinin yanında, azınlık

68 İ. Üstün, “Yerelden Yerel Seçime, Adaletten Barışa,” *Amargi Feminist Dergi*, sayı 32 (Ankara, 2014).

olarak yaşamış oldukları dışlanma ve ayrımcılığa maruz bırakılmanın Türkiye'ye göç ettiklerinde tamamen bitmiş olduğu yanlışlığında olmaları ve daha önce görmedikleri birtakım imkanları Türkiye'de elde etmenin getirdiği bir yanılısamanın içine düşmeleri olabilir. Görüşmelerden yaptığım çıkarımlarda, göçmen kadınların Bulgaristan vatandaşı olarak yaşadıkları ayrımcılığın etnik köken üzerinden olduğu ancak Türkiye'de dışlanmalarının sebebinin toplumsal cinsiyet temelli rollerden ve bu kadınların kamusal alanda var olma çabalarından kaynaklandığı söylenebilir. Toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın Bulgaristan'da olmadığını söylemek yanıltıcıdır; devlet eliyle yönetilen sözde (pseudo) bir feminizmin kadınların omuzlarına üç kat yük bindirdiği malumdur. Parla'nın da belirttiği gibi Bulgaristan göçmeni kadınlar komünist sistemi toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlayıcısı olarak görüyorlar ve Türkiye'de cinsiyet eşitsizliğini ve namus kavramının yüceltilmesini de bu sistemin yokluğuna bağlıyorlar.⁶⁹ Bulgaristan göçmeni kadınlar toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığı Türkiye'ye gelince algılamaya başlıyorlar, çünkü Bulgaristan'dayken -kendi topluluklarında- Türk ve Müslüman olmaktan kaynaklanan bir kısıtlamaya maruz kalırken Türkiye'de kamusal hayata katıldıkları için ve ücretli işlerde çalıştıkları için dışlanıyor ve toplumsal cinsiyet temelli vatandaşlığı deneyimliyorlar. Bütün bu sebeplerden dolayı, kamusal hayatı istedikleri gibi kullanamayan, geceleri dışarı istedikleri saatte çıkamayan, çocuk bakım hizmetlerinden faydalanmayan, düşük ücretli ve güvencesiz çalıştırılan ve çalışmalarından dolayı eleştiriye maruz kalan göçmen kadınlar, Türkiye vatandaşlığına geçmiş olsalar bile vatandaşlık kavramının içine dahil edilmeyenler olarak görülüyorlar.

---

69 Parla, *Remembering Across Border: Postsocialist Nostalgia among Turkish Immigrants from Bulgaria*, 763.

Kaynakça

Abraham, M. Chow Ngan-ling, E., Maratou-Alipranti, L., Tastsoglou, E. "Rethinking Citizenship with Women in Focus." In *Contours of Citizenship: Women, Diversity and Practices of Citizenship*, edited by M. Abraham, E. Tastsoglou, E. Chow. Surrey: Ashgate Publishing, 2010.

Al-Ali, N.. "Loss of Status or New Opportunities? Gender Relations and Transnational Ties among Bosnian Refugees." In *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*, edited by D. Bryceson & U. Vuorela. Berg Publishing, 2002.

Bates, D. G.. "What's in a Name? Minorities, Identity and Politics in Bulgaria." *Identities: Global Studies in Culture and Power* 1:2-3. (1994): 201-225.

Caldwell, K.L. Coll, K., Fisher, T., Ramirez, R.K., Siu, L.. *Gendered Citizenships, Transnational Perspectives on Knowledge Production, Political Activism and Culture*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Chow Ngan-ling, E.. *Citizenship Divided, Education Deprived: Gender and Migrant Children's Rights to Schooling in Urban China*. In *Contours of Citizenship: Women, Diversity and Practices of Citizenship*, ed. M. Abraham, E. Tastsoglou, E. Chow. Surrey: Ashgate Publishing, 2010.

Harvey, D.. "The Right to The City." *New Left Review* 53. London, 2008.

Kadıoğlu, A.. "Migration Experiences of Turkish Women." *International Migration*, Vol. 35(4) (1997): 538-556.

Kaşlı, Z., Parla, A.. "Broken Lines of Il/Legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Immigrants to Turkey from Bulgaria." *Alternatives*, Vol. 34 (2) (2009): 203-227).

Lister, R.. *Citizenship: Feminist Perspectives*, New York University Press, 1997.

Marshall, T.H., Bottomore. *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. Çev: Ayhan Kaya. Gündoğan Yayınları, 2000.

Morokvasic, M.. "Birds of Passage are also Women ... ." *International Migration Review* 18/2. The Center for Migration Studies of New York. (1983): 886-907.

Panova, R., Gavrilova, R., Merdzanska. C.. "Thinking Gender: Bulgarian Women's Im/possibilities." In *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*, ed. N. Funk & M. Mueller, 15-21. Routledge, 1993.

Parla, A.. "Irregular Workers or Ethnic Kin? Post-1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey." *International Migration*, Vol:45 (3), (2007): 157-181.

Parla, A.. "Remembering Across Border: Postsocialist Nostalgia among Turkish Immigrants

from Bulgaria.” *American Ethnologist*, Vol. 36, No. 4 (2009): 750-767.

Parrenas, R.S.. “Transgressing the Nation-State: The Partial Citizenship and “Imagined (Global) Community” of Migrant Filipina Domestic Workers.” In *Gendered Citizenships, Transnational Perspectives on Knowledge Production, Political Activism and Culture*, ed. K.L Caldwell, K. Coll, T. Fisher, R.K. Ramirez, L. Siu, 89-107. New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Petrova, D.. “The Winding Road to Emancipation in Bulgaria.” In *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*, ed. N. Funk & M. Mueller, 22-29. Routledge, 1993.

Pettman, J.. “Globalization and the Gendered Politics of Citizenship.” In *Women, Citizenship and Difference*, ed. N. Yuval- Davis & P. Werbner, 207-220. London: Zed Books, 1999.

Roy, A.. *Gendered Citizenship: Historical and Conceptual Explorations*. Orient Blackswan, 2005.

Sassen, S.. *Guests and Aliens*. New York: The New Press, 1999.

Stasiulis, D., Bakan, E.. “Negotiating Citizenship: The Case of Foreign Domestic Workers in Canada.” *Feminist Review*, No:57 (1997): 112-139

Turner, B.. “Outline of a Theory of Citizenship.” *Sociology* 24/2 (1990): 189-217.

Turner, B., Isin E.. “Citizenship Studies: An Introduction.” In *Handbook of Citizenship Studies*, ed. E. F. Isin & B. Turner, 1-10. London: Sage Publications, 2002.

Üstün, İ.. “Yerelden Yerel Seçime, Adaletten Barişa.” *Amargi Feminist Dergi*, sayı 32 (2014): 4-14.

Yuval-Davis, N., Werbner, P.. “Women and the New Discourse of Citizenship.” In *Women, Citizenship and Difference*, ed. N. Yuval-Davis & P. Werbner. London: Zed Books, 1999.

Yuval-Davis, N.. *Cinsiyet ve Millet*. İstanbul: İletişim, 2010.

Zavos, A.. “Gender, Migration and Anti-racist Politics in the Continued Project of Nation.” In *Gender and Migration: Feminist Interventions*, ed. I. Palmarty et al. Zed Books, 2010.

Zhelyazkova, A.. “The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey.” In *Between Adaptation and Nostalgia: The Bulgarian Turks in Turkey*, ed. A. Zhelyazkova. Sofia: International Center for Minority Research, 1998.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN TÜRKİYE'DE KURDUKLARI DERNEKLER VE 1989 ZORUNLU GÖÇÜ'NÜN 30. YILINA DAİR YAPILAN ETKİNLİKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kader ÖZLEM¹

Özet

Osmanlı Devleti'nin ardılı bir devlet olan Türkiye, tarihsel süreç içinde birçok kez Balkanlardan göç almıştır. Özellikle 2000'li yıllara değin gerçekleşen bu göçlerde Bulgaristan'dan gelenler önemli bir paya sahip olmuştur. Söz konusu kitlesel göç hareketlerinde Türkiye'de göçmenlere yardım etmek için kurulan dernekler dikkat çekmektedir. Bu bağlamda 1989'da Bulgaristan'dan gerçekleşen zorunlu göçün koordinasyonunda dernekler önemli bir vazife görürlerken göç sonrasında ise farklı bir dönüşüm sürecine girmişlerdir. Zira 1989 Zorunlu Göçü esnasında ve sonrasında

---

1 Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, & Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu (BGF) Genel Başkanı, ORCID ID: 0000-0003-4780-2118
e-mail: kaderozem@uludag.edu.tr.

kurulan dernekler için göç hareketi önemli bir dönüm noktası olsa da dernek çalışmalarında bu göç hareketini sistematik bir anma etkinliğine dönüştürme ve toplumsal hafızayı canlı tutma noktasında yetersiz kalmışlardır. Çalışmanın amacı, Bulgaristan göçmenleri temelinde Türkiye’de kurulan derneklerin yapısal analizini yaparak 1989 Zorunlu Göçü’nün 30. yılına ilişkin gerçekleştirilen etkinlikleri incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu Göç, Bulgaristan, Türkiye, Göçmenler, Dernekler.

Giriş

13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması’yla kurulan Bulgar Prenslığı bu tarihten sonra yeni toprak kazanımlarıyla genişleme sürecine girmiştir. 6 Eylül 1885 tarihinde Doğu Rumeli vilayetini ilhak eden Prenslik, 1908 yılında ise bağımsızlığını kazanmıştır. 1912-1913 Balkan Savaşları’nın ardından Sofya yönetiminin elde ettiği yeni topraklar her ne kadar “*Velika Bulgariya*” ülküsünün oldukça gerisinde kalsa da yaşanan süreç, Bulgaristan coğrafyasında bulunan Türklerin azınlık konumuna düşmesini beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki yönetim mekanizmasının en önemli parçası niteliğindeki Bulgaristan coğrafyasındaki demografik üstünlük, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında Türklerin aleyhine bir gelişim grafiği izlemiştir.

Söz konusu süreç salt cephedeki askerî kayıplarla sınırlı kalmamış, bilakis sivil nüfusun kıyımı, yerlerinden edilmesi ve göçmen durumuna düşmesini de içermiştir. Örneğin Justin McCarthy’nin aktardığı veriler itibarıyla 93 Harbi sonucunda yerlerinden edilmiş Müslüman sayısı yaklaşık 1 milyon olurken, bunların 515.000’i göçmen olarak Osmanlı Devleti’nin egemenliğindeki bölgelere ulaşabilmiş ve 260.000 kişi de hayatını kaybetmiştir.² Bu kitlesel göçün ardından takip eden yıllarda sessiz bir şekilde ve aralıklarla on binlerce kişinin Osmanlı Devleti’nin yeni sınırlarına göç ettikleri görülmektedir.³ Diğer taraftan, Balkan Savaşları döneminde salt Bulgaristan

2 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, 7. Baskı, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1998), 109-110.

3 Bilal N. Şimşir, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu,” *Bulgaristan’da Türk Varlığı*, Bildiriler 7 Haziran 1985, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985), 52.

coğrafyasından göç eden kişi sayısını tespit etmek mümkün olmasa da bütüncül bir perspektifle bölge geneline bakıldığında yaklaşık 200.000 Müslüman Türk'ün hayatını kaybetmesinin yanı sıra 440.000 civarında kişi de göçmen durumuna düşmüştür.⁴

Türkiye'de cumhuriyet rejiminin ilanı sonrasında Bulgaristan'dan göç hareketlerinin devam etmesi dikkat çekmektedir. 1925 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan *Dostluk Antlaşması* ve *İkamet Sözleşmesi*'yle birlikte Bulgaristan'daki Türk azınlığın⁵ göç hareketleri belli bir sistematığe bağlanmak istenirken 1923-1949 yılları arasındaki dönemde yaklaşık 220.000 Türk, Türkiye'ye gelmiştir.⁶ Buna karşılık 1950-1951 yıllarında 154.393 kişi, 1968 yılında iki devlet arasında imzalanan ve literatürde "yakın akraba göçü" olarak adlandırılan "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmış olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Göç Etmeleri Hakkında Anlaşma" ile yaklaşık 130.000 kişi Türkiye'ye gelmiştir. 1989 Zorunlu Göçü'nün başlamasının ardından yaklaşık 1 yıllık süre zarfında 345.960 kişi Türkiye'ye gelirken 1990'lı yıllarda aile birleşimi ve ekonomik sorunlardan kaynaklanan gerekçelerle 50.000 kişi daha Türkiye'ye göç etmiştir.

Yukarıda aktardığımız sayısal verilerden de anlaşılacağı üzere sadece Cumhuriyet

4 Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu," 53; Tefvik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele, cilt 1*, baskı 2, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 92-93.

5 Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Krallığı Arasında Dostluk Antlaşması'nın Ek Protokolü'nün A bendinde Neuilly Barış Antlaşması'nın azınlık hükümlerinden Bulgaristan'daki Müslüman azınlıkların yararlandırılması söz konusu olurken İkamet Sözleşmesi'nde Bulgaristan Türklerinin göçleri belirtilmektedir. Bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt, (1920-1945)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 263-271. Dönemin şartları itibarıyla Türk ve Müslüman kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığını belirtmek gerekir. Ayrıca Lausanne Barış Antlaşması'nın azınlık düzenlemelerinin dini azınlıklara yönelik olması nedeniyle Türkiye'deki ana dili Bulgarca olan Ortodoks dininden Türk uyruklarının Bulgar azınlık olarak belirtilmelerine karşın Neuilly Barış Antlaşması'nın azınlık düzenlemelerinden Bulgaristan'da oturan Müslümanların yararlandırılması söz konusu olmuştur. Diğer taraftan İkamet Sözleşmesi'nde Bulgaristan Türklerinin göçlerinden bahsedilmesi, Türkiye'nin ulus devlet anlayışı ve nüfus politikası kapsamında bir strateji izlediğini göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kader Özlem, "1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi," *Prof. Dr. Mehmet Genç'e Armağan* içinde, ed. Kamuran Reçber-Barış Özdal-Zeynep Özgenç, (Bursa: Dora Yayınları, 2016), 533-549; Kader Özlem, "Cumhuriyet Döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketleri," *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye* içinde, ed. Barış Özdal, (Bursa: Dora Yayınları, 2018), 89-118.

6 Bkz. Şimşir, "Bulgaristan Türkleri," 56-57.

döneminde yaklaşık 1 milyon Bulgaristan Türkü “*ana vatani*” olan Türkiye’ye göç ederken buna Cumhuriyet öncesi dönem de ilave edildiğinde 2 milyonun üzerinde bir kitlenin göçünden bahsetmek mümkündür. Bu süreç aynı zamanda göçmenlerin gerek göç eyleminden kaynaklı sorunları (ekonomi, sağlık ve ulaşım bağlamında) gerek varış noktalarında uyum süreçleri konusunda bir dizi sorunun yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu göçlerle gelen kişilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir dizi sosyal faaliyetin yürütüldüğü, gelen göçmenlerin teşkilatlanma çabası içerisinde buldukları ileri sürülebilir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki Bulgaristan göçmenlerinin kurmuş oldukları dernekleri yapısal açıdan inceleyerek Bulgaristan’dan yaşanan 1989 Zorunlu Göçü’nün 30. yıl dönümünde anılmasına ilişkin Türkiye’de yapılan etkinlikleri analiz etmektir. Çalışma, hem alanı çalışan bir akademisyen hem de yıllarca Bulgaristan göçmeni derneklerde yöneticilik yapmış biri olarak gözlemlerimi ve tespitlerimi içermektedir. Çalışma yapısı itibarıyla ilk olarak sivil toplum kavramını ana hatlarıyla incelenmesini, ardından Türkiye’deki Bulgaristan göçmen derneklerinin yapılanmasını ve son olarak 1989 Zorunlu Göçü’nün 30. yıl dönümünde Türkiye’de yapılan etkinliklerin analizini kapsamaktadır.

1. Sivil Toplum Kavramı ve Sivil Toplumun Bazı Temel Özellikleri

20. yüzyılın geneline damgasını vursa da bilhassa Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel ölçekte yaygın olarak kullanılan bir kavram olarak demokrasi, “çoğulculuk” ve “katılımcılık” ilkelerine dayanmaktadır. Bu iki anahtar kelime, bireylerin sosyal hayata ilişkin eylemlerinin yansıması niteliğinde olup bunun yerine gelmesi de örgütlenmeleri yoluyla gerçekleşebilmektedir. Diğer bir deyişle demokrasinin işlevselliği çoğulcu ve katılımcı özellikleriyle doğru orantılı olmasında yatmaktadır. Ancak bu özellikler sivil niteliğinin yanı sıra teşkilatlanma faaliyetiyle meydana gelmektedir.

Modern anlamda sivil toplum, sivil girişimle birlikte gerçekleşen, bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunduğu, gönüllüğe dayanan, devletin politikalarının denetlenip yönlendirildiği, yurttaşlık bilinci temelinde yükselen bir gelişmiş seviyesi

anlamına gelmektedir.⁷ Bu çerçevede sivil toplum anlayışında sivilin *resmî* ile olan ilişkileri kadar sivil olanla da korelasyonunu, tanım içerisinde bulmak mümkündür. Söz konusu özellikler arasında bulunan sivil toplumun devletin politikalarını denetleme ve yönlendirebilme durumu konumuz kapsamında anlamlı bir hâl almaktadır. Her ne kadar literatürde sivil toplum kuruluşlarının (STK) devletle olan ilişkileri tartışma konusu oluştursa da Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye’de oluşturduğu STK’lar özünde bir devlete yönelik olmakla birlikte bazen iki veya daha fazla devletle ilişki içerisinde bulunmaktadır.

Liberal düşüncenin ortaya çıkmasından itibaren sivil toplum kavramı devletle olan ilişkisine göre anlam farklılığı yaşamıştır. Tarihsel perspektiften ele alındığında, sivil toplum yapılanmasının dört farklı aşamadan⁸ geçtiği görülmektedir. Birinci aşamada sivil toplum devletle veya siyasal toplumla özdeşleşen anlamından kurtulmaktadır. İkinci aşama, sivil toplumun devlete karşı özerklik kazanması ile sivil toplum içerisinde yer alan toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazanmasıdır. Üçüncü aşamada sivil toplumun gerektirdiği özgürlüğün gerçekleştirilmesinde devlet müdahalelerinin toplumsal çatışmaları önleyici rolüyle ön plana geçtiği düşüncesinin geçerli olduğu görülür. Son aşama ise devletin müdahaleci rolünün artmasına tepki olarak devlet müdahalesi/kontrolü dışında bir alanın varlığının savunulduğu, devlet müdahalesinin sivil toplumu boğacağı düşüncesiyle bu durumdan korku duyulmaya başlanan dönemdir.

Öte yandan sivil toplum örgütlerinin kurulması için belli başlı koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. İlk olarak toplumsal farklılaşmanın olması, söz konusu örgütlenmenin niteliğinin saptanmasında etkili olurken ikinci koşul olarak söz konusu yapının politika üretebilen ve sosyopolitik katılımı sağlayabilen sosyal bir örgütlülüğün olması esastır. Belirtmek gerekir ki sivil toplum örgütleri, bireylerin kendi tercih ve öncelikleri doğrultusunda örgütlenmiş yapılardır. Ayrıca bireylerin kendi iradeleriyle gönüllülük ilkesi temelinde bir araya gelmeleri gerekmektedir. Zira zorunluluk içeren ve hiyerarşik bir yapılanmanın modern sivil toplum anlayışı içerisinde

7 Osman Arslan, *Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği* (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2001), 9.

8 Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 90.

değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır. Bir diğer husus ise sivil toplumu oluşturan bireylerin otonom bir statüye sahip olmalarıdır ki bu da devletin müdahalesine maruz kalmadan kendi kararlarını alabilme yetisine haiz bulunmaları gerekliliğini içermektedir. Son olarak sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini baskı grubu oluşturmaları suretiyle gerçekleştirebilmeleridir. Lakin bu koşul, protesto, miting, grev, lobicilik faaliyetleri vb. demokratik yol ve yöntemlerle yerine getirilmek durumundadır.⁹ Bu çerçevede, demokratik yönetimlerde genellikle anayasada belirtilen bireylerin örgütlenme özgürlüğü bağlamında sivil toplum anlamında dernekler, vakıflar, meslek odaları, sendikalar ve birlikler gibi yapılar kurulmaktadır.

Her ne kadar tarihsel süreç içerisinde sivil toplum devlete karşı aşamalı olarak birtakım hakların bireysel ve kitlesel düzeyde kazanıldığı bir mücadele sahasına işaret etse de bu mücadele zamanla devlet ve sivil toplum arasında bir etkileşimi ve yönetişimi beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Türkiye’de bulunan Bulgaristan göçmenlerine ait olan sivil toplum kuruluşlarının söz konusu koşulları yerine getirdikleri görülmektedir. İşlevsellik bağlamında göçmen derneklerinin yapısal sorunlarından kaynaklı ortaya çıkan yetersizlikler olsa da nicelik açısından bunların sayısında dikkat çeken fazlalık, sivil toplumun parçası olma noktasındaki bilinç düzeylerinin gelişmişliğini yansıtmaktadır. Ancak göçmen STK’larının kuruluş amaçlarıyla bunların üye ve hedef kitlesi dikkate alındığında, kuruldukları devlete karşı değil, bilakis devletle soydaşa yönelik krizlerde söylem-eylem uyuşması içerisinde oldukları ve kriz dönemleri dışında da devletle yapıcı bir iletişim hâlinde buldukları görülmektedir. Bu durum şüphesiz vatan kaybı yaşamış bir kitlenin ana vatanına ve onun kurumsal yapısı olan devletine karşı sadakatinin bir tezahürüdür. Göçmen STK’larının mücadele ettiği alandaki aktör devlet ise göç ettikleri ülkelerin devleti olmaktadır. Ancak bu durum da soydaşların hak kayıpları yaşamaması şeklinde ortaya çıkmakta olup kriz dönemleri dışında da bu devletlerle de karşılıklı bir etkileşim içerisindeyler.

---

9 Ömer Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları,” *Yeni Türkiye*, Sivil Toplum Özel Sayısı, Sayı:18, (1997): 31-32.

2. Bulgaristan Göçmenleri Tarafından Türkiye’de Kurulan Dernekler

Türkiye’deki Bulgaristan göçmenleri tarafından kurulmuş olan dernekler oldukça derin bir tarihsel mirasa sahiptirler. Lakin bu köklü geçmiş içerisinde kurulan bütün dernekleri modern sivil toplum yaklaşımı bağlamında değerlendirmek mümkün olmamaktadır. Ayrıca bahsedilen bu tarihsel derinlik içerisinde söz konusu dernekler/cemiyetler başlangıç itibarıyla göç edenlere yardım etmek amacıyla teşkil edilirken 1990’lı ve 2000’li yıllarla birlikte bu gelenek ortaya çıkan yeni STK’larla değişmiş, üyeler arasındaki dayanışma ve yardımlaşma noktasına evrilmeye başlamıştır.

Türkiye’deki Bulgaristan göçmenlerinin kurdukları dernekler/cemiyetlere bakıldığında kitlesel göç hareketlerinin merkezi bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ancak 93 Harbi’yle birlikte yaşanan ilk göç hareketi bu noktada farklılık oluşturmuştur. 93 Harbi sonrasında Bulgaristan coğrafyasından gelen göçmenlere *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti* tarafından yardımlarda bulunulmuştur. Ayrıca dönemin şartları itibarıyla sivil inisiyatifle kurulabilecek teşkilatların olamayacağı açıktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Bulgaristan göçmenlerini de kapsayacak şekilde kurulan ilk göçmen örgütlenmesi *Rumeli Muhâcirin-i İslamiye Cemiyeti*’dir (RMİC). 1908 yılında İstanbul’da kurulan bu Cemiyet, II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte ortaya çıkan özgürlükçü ortamın ürünü olmuştur. Osmanlı Devleti topraklarına göç eden kişilerin yanı sıra Osmanlı sınırları dışında kalmış Müslümanların haklarını müdafaa etmeyi öncelik hâline getiren Cemiyet, göçmenlere ziraat, sanayi, ticaret ve eğitim konularında yardımcı olmayı da amaçlamıştır. Cemiyet aynı zamanda *Muhacir* adlı bir gazete çıkarmıştır.¹⁰ RMİC, kendisinden sonra kurulacak olan dernekler/cemiyetler açısından örnek teşkil etmiştir.

Balkan Savaşları’yla birlikte göç eden muhacirlere yardımlarda bulunan RMİC’in yanı sıra 1913 yılı başlarında İstanbul’da kurulan ve Bulgarların Müslüman-Türk ahalie karşı gerçekleştirdiği mezalimi Avrupa’ya duyurmaya çalışan *Balkan Mezalimi Neşri Vesaik Cemiyeti* (BMNVC) dikkat çekmektedir. Bu Cemiyet, Müslüman nüfusun Balkanlarda maruz kaldığı katliamları anlatmaya yönelik yayın faaliyetlerinde

10 Züriye Çelik, “Osmanlı’nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: ‘Muhacir’ Gazetesi (1909-1910),” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 28 (2010): 408.

bulunmuştur. Cemiyet'in lideri olan Ahmet Cevat Bey (Emre) ise Londra'da, Paris'te ve Berlin'de yaşanan mezalime ilişkin kamuoyu oluşturmak için çalışmalar yürütmüştür.¹¹ Ancak söz konusu Cemiyet'in konjonktürel bir dernek olarak kurulduğunu ve 1. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından faaliyetlerini sonlandırdığını belirtmek gerekir. RMİC ve BMNVC dışında Balkanlardan göç eden kişilere yönelik Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yanı sıra yerel düzeyde faaliyet gösteren *Hayrat-ı Şerife-i Hademe Cemiyeti* gibi hayır kurumlarının faaliyet gösterdiği de vurgulanmalıdır.

1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde Balkanlardan kitlesel ölçekli göçlerin yaşanmaması bu alanda bir durağanlığı meydana getirirse de 30 Ocak 1923'te imzalanan *Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol* kapsamında gelen mübadiller için yardım cemiyetlerinin kurulduğu görülmektedir. İstanbul'un mübadelenin kapsamı dışında kalması nedeniyle kurulan cemiyetler farklı şehirlere kaymıştır. Bu kapsamda Aralık 1923'te Bursa'da kurulan *Muhacirin Yardım Cemiyeti*¹², Cumhuriyet döneminde muhacirlere yönelik kurulan ilk yardım cemiyeti olarak dikkat çekmiştir. Bu Cemiyet'in faaliyetlerini Yunanistan'dan gelen mübadillerle sınırlı tutması dönemin en yoğun kitlesel göçünün bu bölgeden yaşanmasından kaynaklanmıştır.

Yukarıda bahsedilen cemiyetlerin temel faaliyetlerinin daha ziyade Rumeli'den göç eden kişilere gıda, barınma ve iskân konularında yardım etme hususlarında yoğunlaştığı ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin çalışmalarını tamamlayıcı bir görev üstlenerek devletin üzerindeki göçmen yükünü hafifletme gayretinde oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu cemiyetlerin belli bir ihtiyacı karşılamak üzere kurulduğunu ve bu süreçlerin tamamlanmasının ardından söz konusu cemiyetlerin ortadan kalktığını ileri sürmek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Bununla birlikte söz konusu cemiyetler salt bir ülkeye yönelik değil, Rumeli'den gelen bütün göçmenlere yönelik olmuştur.

11 Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 406; Eyüp Toprak, "Balkan Savaşları Sonucunda Muhacirlere Yapılan Sosyal Yardımlar," *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, cilt:1, sayı:1 (2020): 65.

12 Raif Kaplanoğlu-Ozan Kaplanoğlu, *Bursa'nın Göç Tarihi* (Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları, 2014), 183-184.

Öte yandan, Türkiye'deki Bulgaristan göçmenlerine ait ilk dernek oluşumlarına, çok partili siyasi hayata geçişin de gerçekleştiği 2. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlanmaktadır. Esasen 1940'lı yılların ikinci yarısında Balkan coğrafyasının farklı bölgelerinden gelen göçmenler sırasıyla örgütlenmeye başlamıştır. Örneğin İstanbul'da 1946 yılında *Batı Trakya Göçmenleri Yardım Cemiyeti* (sonraki adıyla Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği), 1947'de Bulgaristan'dan gelenlere yönelik faaliyet gösteren *Göçmenlere Yardım Derneği* ve 1950 yılında da Yugoslavya göçmenlerine yönelik *Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği* kurulmuştur. Bu derneklerden Göçmenlere Yardım Derneği ve Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip olup her üçü de hâlihazırda faaliyet göstermektedir. Yine bu üç dernek, Türkiye'deki Kafkasya kökenli derneklerle bir araya gelerek 1954'te *Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu*'nu oluşturmuşlardır.¹³

1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan gerçekleşen göç hareketinde önemli görevler üstlenen Göçmenlere Yardım Derneği, İstanbul özelinde faaliyet gösterse de aynı isimle Edirne, Bursa ve Eskişehir gibi şehirlerde göçmenlere yardım derneklerinin kurulduğu görülmektedir. Söz konusu dernek 1950-1951 göçünün yanı sıra 1968 yılında imzalanan Göç Anlaşması'na bağlı olarak 1970'li yıllarda yaşanan göç sürecinde de faal olmuştur. Ancak dernek Bulgaristan'da Türklerin haklarının savunulmasında aktif bir faaliyet üstlenmemiş, daha ziyade göç eden kişilere yönelik yardımlaşmayı amaçlamıştır.

1968 Yakın Akriba Göçü sürecinde de Bulgaristan göçmenleri tarafından kurulan yeni dernek yapılanmaları meydana gelmiştir. 1970'li yılların ilk yarısında İstanbul'da kurulan *Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği* bu kapsamda önemli bir örnek teşkil etmektedir.¹⁴ Esasen 1950-1951 yıllarında yaşanan göçle birlikte gelen soydaşlar salt İstanbul'a değil; Batı Anadolu'nun Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Eskişehir, Bilecik gibi çeşitli şehirlerinin yanı sıra Trakya bölgesi genelinde iskân edilmiş olsalar da *Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği*

13 Alexandre Toumarkine, "Kafkas ve Balkan Göçmeni Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik," *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde, ed. Stefanos Yerasimos (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 426.

14 Bu dernek Rodop Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği ile birkaç Bulgaristan göçmeninin birleşmesiyle 1970'li yılların ilk yarısında kurulmuştur. Bkz. Toumarkine, "Kafkas ve Balkan Göçmeni Dernekleri," 426.

kuruluncaya kadar geçen 20 yıllık süre zarfında dernekleşme çalışmalarının merkezi İstanbul olarak kalmıştır. Yakın Akraba Göçü'yle birlikte yaşanan göçmenlere yardım çalışmalarında dernekler bağlamında *Göçmenlere Yardım Derneği ve Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği* ön plana çıksa da Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği'nin faaliyetlerinde neşriyat çalışmaları daha ön planda yer almıştır. Özellikle tarih alanında ortaya çıkan bu çalışmalar, Pomak Türklerinin Türk kimlikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Örneğin, derneğin hazırladığı ve 1976 yılında neşredilen "*Rodop-Bulgaristan Türkleri Tarihten Siliniyor Mu?*" ve "*Rodop-Bulgaristan Türklüğü Faciasının İç Yüzü*" başlıklı iki kitap çalışması dikkat çekmektedir.¹⁵ Bu dönemde Bulgaristan'da Jivkov rejiminin Pomak Türklerine yönelik giriştiği asimilasyon politikalarına tepki olarak bu yayınların gerçekleştirildiğini ileri sürmek mümkündür. Ancak dernek 1980'li yıllara gelindiğinde işlevselliğini yitirmiştir.

1980'li yılların ikinci yarısı ise Türkiye'de Bulgaristan göçmenlerinin dernekleşme sürecinde yeni bir dönemi oluşturmaktadır. Aralık 1984'te Bulgaristan Türklerine yönelik Jivkov rejimi tarafından girilen asimilasyon süreci başta isim değiştirme/ad kıyım kampanyası olmak üzere Türklerin sosyokültürel ve ekonomik hayatına ait varlığını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda Türkiye'deki Bulgaristan göçmenleri bu politikayı kınamaya yönelik örgütlenme çalışmaları içerisinde olmuştur. Dönem itibarıyla Göçmenlere Yardım Derneği gibi birkaç Bulgaristan göçmeni dernek olsa da Bulgaristan'ın politikalarına güçlü ve etkili refleksler verebilecek yeni yapılar kurulmak istenmiştir. 17 Ocak 1985 tarihinde Bursa'da *Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği* (Bursa BAL-GÖÇ) kurulurken 15 Şubat 1985'te *İzmir Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği* (İzmir BAL-GÖÇ) ve 11 Haziran 1985 tarihinde ise *Balkan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği*'nin (Kocaeli BAL-TÜRK) faaliyetlerine başladığı görülmektedir.¹⁶ 1985 yılı itibarıyla İstanbul'da

15 *Rodop-Bulgaristan Türkleri Tarihten Siliniyor Mu?* (İstanbul: Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Tarih Yayınları Serisi, sayı 3, Mayıs 1976); *Rodop-Bulgaristan Türklüğü Faciasının İç Yüzü* (İstanbul: Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Tarih Yayınları Serisi, sayı 2, Mart 1976).

16 Bu derneklerin internet adresleri için bkz. Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği, erişim 28.10.2019, <http://www.balgoc.org.tr/>; İzmir Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği, erişim 28.10.2019, <http://www.balgocizmir.org.tr/>; Kocaeli Balkan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, erişim 28.10.2019, <http://www.balturk.org.tr/>

kurulan *Balkan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği*'nin bulunduğu konum dikkat çekse de Bursa, İzmir ve Kocaeli örneklerinden hareketle artık dernek çalışmalarının merkezinde değişiklik yaşanmış ve İstanbul çevresine taşınmıştır. Zira gerek 1950-1951 Göçü gerek 1968 Yakın Akriba Göçü ile birlikte Türkiye'ye gelenlerin özellikle bu şehirlerde iskân edilmiş olması sonraki aşamalarında örgütlenme sürecini beraberinde getirmiştir. Türk ulusal kamuoyunu etkilemek için mitingler, protesto gösterileri başta olmak üzere etkili çalışmalar yapan bu dernekler konuya ilişkin Türk halkının hassasiyetinin artırılması noktasında önemli bir görevi yerine getirmişlerdir. Bu bağlamda, Türk hükümetinin de bu derneklere aktif destekte bulunduğunu belirtmek gerekir.

Diğer taraftan, Türk kamuoyunda yönelik yapılan bu çalışmalara karşın konunun uluslararası alana taşınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Zira Bulgaristan'da asimilasyon politikaları devam ederken ne Türkiye'nin ne de Bulgaristan Türklerinin ve göçmenlerinin sonuç alabileceği bir çözüme ulaşılmıştır. Bu nedenle Jivkov rejiminin asimilasyon çalışmalarının uluslararası kamuoyunun gündeme getirilmesi amaçlanmıştır. Kasım 1987'de Bursa BAL-GÖÇ, İzmir BAL-GÖÇ ve Kocaeli BAL-TÜRK'ün bir araya gelerek oluşturduğu *Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu* (BGF) kurulmuştur. Bursa merkezli olarak faaliyet gösteren Federasyon, Başkanı Mümin Gençoğlu'nun etkin girişimleriyle ABD ve Avrupa kamuoyu ile İslam dünyasına konunun anlatılması için yoğun çalışmalarda bulunmuştur.¹⁷

BGF'nin uluslararası faaliyetlerinin yanı sıra üye derneklerinin 1989 göçü öncesinde, göç esnasında ve sonrasında faal oldukları dikkat çekmektedir. Göç öncesinde kamuoyu oluşturulması, mitinglerin tertip edilmesi ve meselenin uluslararası alana taşınması için faaliyet gösteren dernekler, göç esnasında ve sonrasında da göçmenlere sosyal ve ekonomik anlamda yardımlarda bulunmaya çalışmıştır. Örneğin göçmenlerin akraba yanlarına yerleştirilme, kiralık ev bulabilmelerine yardımcı olma ve göçmen konutlarının inşası konusunda hükümete destek olmanın yanı sıra göçmenlerin istihdam edilmeleri için Bursa, İzmir, Kocaeli ve İstanbul'da yoğun çalışmalar

17 BGF'nin ve yayın organı olan *Balkanlar'da Türk Kültürü Dergisi*'nin internet siteleri için bkz. <http://www.bgf.org.tr/>, (erişim 28.10. 2019) ve <https://www.balkanlardaturkkulturu.com/>, (erişim 28.10. 2019). Bu dönemde BAL-GÖÇ'ün ve BGF'nin yürüttüğü çalışmalar için bkz. *Belgelerle BAL-GÖÇ ve B.G.F. Çalışmaları*, haz. Zülkef Yeşilbahçe, 2. baskı (Bursa, 2011).

gerçekleştiren bu dernekler, göçmenlerin uyum süreçlerinde de yardımcı olmuşlardır. Dolayısıyla 1990'lı yılları da kapsayan bu faaliyetler, söz konusu derneklerin gelen göçmen kitlenin yanı sıra Türk ulusal kamuoyunda da ünlenmesini sağlamıştır. Ayrıca Bursa, İzmir ve Kocaeli'de kurulan bu derneklerin Bakanlar Kurulu kararı ile kamu yararına çalışan dernek statüsüne geçirildiğini belirtmek gerekir. Bu derneklerin ortak özelliklerine bakıldığında, öncüllerini andıran nitelikte kriz merkezli dava örgütü olarak kuruldukları, İstanbul dışı bir oluşum oldukları ve hızlı bir şekilde örgütlendikleri dikkat çekmektedir. Ayrıca bu derneklerin üyeleri arasında ekseriyetle Güney Bulgaristan'dan ve bilhassa Kırcaali yöresinden göç edenlerin yoğun olması rağmen dernek isimlerinde "Balkan" adını kullanmışlardır.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, 1989 Zorunlu Göçü'yle birlikte 345.960 kişi Türkiye'ye giriş yapmıştır.¹⁸ Bu göç hareketiyle birlikte, göçmenler ağırlıklı olarak Bursa, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Yalova ve Batı Anadolu'nun çeşitli illeriyle Trakya bölgesinde iskân edilmişlerdir. Bu yeni göçmen nüfusun gelişile birlikte Bulgaristan göçmenlerine ait dernek sayısında artış yaşanmıştır. Bunun altyapısında etkili olan faktörlere bakıldığında 1990'lı yıllarda Bulgaristan'dan devam etmekte olan sessiz göç (yaklaşık 50.000 kişi), çevre illerdeki başarılı dernek örnekleri ve 1989 Zorunlu Göçü öncesinde gelen eski göçmenlerin temsiliyet istenci gibi hususların etkili olduğu ileri sürülebilir. Bunun sonucunda ise 2000'li yılların başından itibaren federasyon sayısının arttığı ve yeni bir örgütlenme ihtiyacının ortaya çıktığı görülmüştür. Nitekim bu ihtiyacı karşılamaya yönelik 2005 yılında Bursa merkezli olarak *Balkan ve Rumeli Türkleri Konfederasyonu* (BRTK) kurulmuştur.

Diğer taraftan, 2000'li yıllarla birlikte Bursa özelinde görüleceği üzere, Bulgaristan'ın özellikle Kırcaali bölgesinden gelen göçmenler, göç ettikleri yerleşim yerlerinin isimlerini taşıyan yöre derneklerini kurmaya başlamıştır. Bu durum göçmen derneklerinin sayısında artış meydana getirirken derneklerin kuruldukları illerde temsiliyette zafiyet ve güç bölünmesine yol açmıştır. Diğer bir deyişle mikro ölçekte yöre dernekleri mobilizasyonu yüksek bir özellik taşıyacakları da makro ölçekte 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Bulgaristan göçmeni derneklerin

18 R. Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)* (Ankara, 1990), 61.

merkezi hâline gelen Bursa'daki göçmenlerin dağınık bir görüntü oluşturmalarına zemin hazırlamışlardır.

Hâlihazırda Bulgaristan göçmeni derneklerin çatı örgütü olarak değerlendirilebilecek olan BRTK¹⁹, 10 Federasyon ve 140'ın üzerinde dernekten oluşurken 44 ilde teşkilatlı durumdadır. Konfederasyon isim olarak Balkan ve Rumeli coğrafyasının tamamını temsil etmeye yönelik bir amaç taşımaya rağmen, çatısı altında Batı Trakya, Kuzey Makedonya ve Kosova kökenli federasyonların temsil edilmediğini ve bu bölgelere ait minimum sayıda derneğin yer aldığını not etmek gerekir. Konfederasyon çatısındaki dernek sayısından hareketle Türkiye'deki Bulgaristan göçmenlerine ait dernek sayısının üç haneli rakamlara ulaştığı, istinasları hariç olmak üzere bunların federasyonlar oluşturduğu ve nihai aşamada Konfederasyon çatısı altında buluştukları ileri sürülebilir.

Belirtilen hususların yanı sıra söz konusu derneklerin yapısal birtakım sorunlarla da karşı karşıya buldukları görülmektedir. Bu sorunları ana hatlarıyla şu şekilde özetlemek mümkündür:²⁰

Kurumsallaşmanın tam anlamıyla sağlanamamış olması nedeniyle sivil toplum örgütlerine çeşitli uluslararası kuruluşların sağladığı hibelerden ve projelerden faydalanılamaması;

Derneklerin temel gelir kaynağının üye aidatları ve bağışlardan oluşması nedeniyle ortaya çıkan ekonomik yetersizlikler;

Dernek başkan ve yöneticilerinin faaliyetlere yoğunlaşmak yerine, daha ziyade siyasi birtakım beklentilere odaklanmaları;

Göçmenlerin göç ettikleri yerleri unutma eğilimi ve göç ettikleri ülkeye entegrasyon sürecine daha fazla ağırlık vermeleri sonucu oluşan ilgisizlik;

Derneklerin kendi aralarındaki, negatif sonuçlara neden olan rekabet ve

19 BRTK yapılanması için bkz. <http://brgk.org.tr/> (erişim 28.10. 2019).

20 Bkz. Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık* (Bursa: Dora Yayınları, 2019), 300-301.

anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan bölünmüş ve dağılmış güç görüntüsü;

Derneklerin hedef kitlesindeki kişilerin ekonomik kaygılarının ön planda yer alması sonucu dernek faaliyetleri gibi sosyal işlere zaman kalmaması;

Üye ve hedef kitlenin beklentilerinin yüksek olması ile derneğin kıt gelir kaynaklarına bağlı olarak ortaya çıkan tezatlık ve bunun doğal neticesi olarak tabanın derneğine beslediği güven ve saygının azalması;

Bulgaristan göçmenlerinin bireysel anlamda sosyoekonomik ve sosyokültürel hayatta başarılı bir profil sergilemelerine rağmen, kolektif hareket etme konusundaki yaşadıkları sorunlar;

Özellikle 1989 göçmenlerinde görülen ve komünist dönemde alışık oldukları 'her şeyi devletten bekleme' anlayışı.

Bahsedilen sorunların somut çıktısı olarak hâlihazırda faaliyet gösteren Bulgaristan göçmenlerinin kurduğu derneklerin nicel açıdan fazla olduğu görülürken nitel açıdan etki katsayısının azalma eğiliminde olduğu dikkat çekmektedir. Bu sonuç, yukarıda bahsedilen yapısal sorunların yanı sıra Bulgaristan'da azınlık merkezli sorunların gündemden çıkması, 1989'da yaşanan kitlesel göçün ardından 30 yıllık bir sürenin geçmesiyle birlikte genç kuşağın bu çalışmalara ilgi duymaması ile küreselleşmenin getirisi olarak 2000'li yıllarla birlikte kitle iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeleri de ilave etmek mümkündür. Bu durum çağı yakalamakta zorluk çeken dernek yapılarının varlığı sonucunu doğurmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Bulgaristan göçmenlerinin kurduğu derneklerin azami olarak 20-30 yıllık sürelerde faal olabildikleri dikkate alındığında, 1989 Zorunlu Göçü sürecinde kurulan derneklerin de bu süreye ulaştıkları söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu yapısal sorunların ışığında, göçmen derneklerinin günümüzde kurumsal açıdan yenilenme veya öncüllerine benzer nitelikte misyonunu tamamlama arasındaki ince çizgide olduklarını ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

3. 1989 Zorunlu Göçü'nün 30. Yıl Dönümüne İlişkin Yapılan Etkinliklerin Analizi

Güncel konjonktürde Türkiye'de faaliyet gösteren Bulgaristan göçmenlerinin kurduğu dernekler açısından en önemli olayın 1989 Zorunlu Göçü olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, söz konusu derneklerin varlık zeminin oluşmasındaki en önemli parametrenin 1989 Zorunlu Göçü olduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle varlık zeminini veya toplumsal farklılaşmalarının önemli bir boyutunu oluşturan 1989 Zorunlu Göçü'nün yıl dönümüne ilişkin kendi tercih ve öncelikleri çerçevesinde gönüllülük ilkesi bağlamında bir araya gelen bu derneklerin içeriği zengin ve altyapısı güçlü etkinliklerle kamuoyunda farkındalık oluşturmalarını tahmin etmek mümkündür.

Tarihsel süreç içerisinde Bulgaristan'dan gerçekleşen 1989 Zorunlu Göçü'nün yıl dönümüne ilişkin yapılan etkinliklere bakıldığında, 10. yıl dönümünde herhangi bir anma toplantısı yapılmazken ilk kapsamlı etkinliğin 20. yıl dönümüne rastladığına tanıklık edilmektedir. 1989 Zorunlu Göçü'nün 20. yıl dönümünde ise kurumsal açıdan Bursa BAL-GÖÇ, İzmir BAL-GÖÇ ve İstanbul'daki *Rumeli Balkan Dernekleri Federasyonu*²¹ ön plana çıkmış, Yıldız Teknik Üniversitesi bünyesindeki "20. Yılında 89 Göçü" isimli sempozyum ise yapılan etkinliklerin ana akademik boyutunu teşkil etmiştir. Zorunlu göçün 25. yıl dönümünde ise Bursa'da BGF ile Bursa Nilüfer Belediyesi'nin iş birliğinde bir panel organize edilirken *Edirne Balkan Türkleri Federasyonu* tarafından Trakya Üniversitesi'nde bir etkinlik gerçekleştirilmiştir. Görüldüğü üzere, 1989 Zorunlu Göçü'nün ilk 25 yılında ve hatta 30. yılına değin oldukça sınırlı anma etkinliklerinin yapıldığı ve bunların da ekseriyetle konuyla doğrudan ilgili dernekler tarafından organize edildiği anlaşılmaktadır.

1989 Zorunlu Göçü'nün 30. yılına girilirken başlangıçta bir belirsizliğin hâkim olduğu dikkat çekmiştir. Zira anma etkinliklerinin yapılacağı fakat bunların kapsamı ve hangi illerde yoğunlaşacağı 2019 yılının ilk çeyreğinde henüz belirginleşmemiştir. Bu hususların BRTK ve BGF bünyesinde görüşüldüğü, üye dernek ve federasyonlarca yapılacak etkinliklerin desteklenmesi görüşünün benimsendiği ve dernek dışında

21 Bkz. *Rumeli Balkan Dernekleri Federasyonu*, www.rubafed.org (erişim 28.10.2019).

yapılan etkinliklerde de iş birliğine gidilmesi kanaatinin oluştuğu gözlemlenmiştir.

Tablo 20: 2019 Yılında Türkiye’de Zorunlu Göçün 30. Yılına İlişkin Yapılan Etkinliklerin Kronolojisi		
1	15.06.2019	Çorlu-Tekirdağ/Uluslararası Sempozyum (Çorlu Belediyesi-NKÜ)
2	20.07.2019	Büyükkarıştıran-Kırklareli/ Panel (BTF)
3	28.09.2019	Kocaeli/Panel (BAL-TÜRK) *
4	05.10.2019	İzmir Büyükşehir Belediyesi – APİKAM/Panel
5	08.10.2019	Bursa/Panel (BGF / Diploması Araştırmaları Derneği (DARD) / Bursa İl Göç İdaresi Müdürlüğü)*
6	18.10.2019	Bursa/Panel (Bursa BAL-GÖÇ)*
7	18-19.10.2019	İzmir/Uluslararası Sempozyum (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
8	02.11.2019	İstanbul/Panel (RUBASAM)
9	14.11.2019	İzmir/Söyleşi (İzmir BAL-GÖÇ)
10	16.11.2019	Lüleburgaz/Kırklareli - Ulusal Sempozyum (Lüleburgaz Belediyesi)
11	17.11.2019	Avcılar - İstanbul/Panel (Avcılar Balkan Türkleri Derneği ve Avcılar Belediyesi)
12	25.11.2019	Çanakkale/Panel (ÇOMÜ)
13	30.11.2019	Sakarya/Panel (Sakarya BALGÖÇ)
14	6-7.12.2019	İstanbul/ Uluslararası Sempozyum* (Yıldız Teknik Üniversitesi-BALKAR)
15	8.12.2019	Silivri - İstanbul/Panel* (Silivri BUL-GÖÇ)
16	10.12.2019	Kırklareli/Panel (Kırklareli Üniversitesi)
17	18.12.2019	Bursa Büyükşehir Belediyesi / Panel

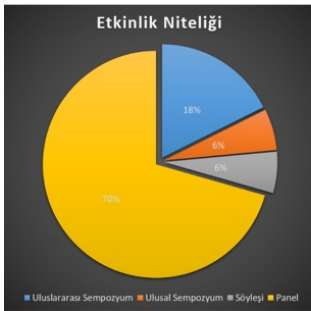
Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 1989 Zorunlu Göçü’nün 30. yılına ilişkin yoğun bir faaliyet dizisi gerçekleşmiştir. Derneklerin yanı sıra üniversiteler ve yerel

yönetimler de bu etkinliklere ilgi göstermiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 2019 yılı içerisinde konuyla ilgili yapılan etkinlik sayısı 17'dir. Tablodaki satırlarda kenarlarında (*) işareti bulunanlar Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından proje bazlı olarak desteklenmiştir.

Bulgaristan göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı iller.

Aktarılan grafik ve haritadan görüleceği üzere 1989 Zorunlu Göçü'nün 30. yılına ilişkin İstanbul'da 4, Bursa, İzmir ve Kırklareli'nde 3, Sakarya, Çanakkale, Kocaeli ve Tekirdağ'da ise 1'er tane etkinlik gerçekleştirilmiştir. Bu etkinliklerde Marmara bölgesi başat bölge olurken, Ege bölgesinde sadece İzmir'in ön plana çıktığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, Bulgaristan göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı yerler etkinliklerin odak noktasını oluşturmuştur.

Grafik 11: Göçe ilişkin etkinliklerin niteliği

Grafik 12: Göçe ilişkin etkinliklerin organizatörleri

Yapılan etkinliklerin niteliğine bakıldığında %70'lik oranla panel organizasyonlarını %18 ile uluslararası sempozyum, %6'lık oranlarla ulusal sempozyum ve söyleşi takip etmiştir. Panel etkinliklerinin ortaya çıkmasında, tek günlük anma etkinlikleri içerisine akademik boyutun katılmak istenmesi sebep olmuştur. Ancak bunun yoğunluk kazanması ekseriyetle programların birbirinin türevi olmasından kaynaklanmıştır. Etkinliklerin organizatör kurumlarına bakıldığında, ortak düzenlenen etkinlikler nedeniyle iç içe geçen durumlar söz konusu olsa da ana organizatör olarak %53'lük oranla derneklerin ön planda olduğu, bunu %23'lük oranla üniversitelerin ve %24 ile belediyelerin takip ettiği görülmektedir. Bu çerçevede Bulgaristan göçmenlerine ait sivil toplum kuruluşlarının 1989 Zorunlu Göçü'nün 30. yılına ilişkin etkinliklere özel önem verdiği anlaşılmaktadır.

Yapılan bu etkinliklerin tamamı hakkında bilgi almış, 9'unda fiilen konuşmacı olarak bulunmuş ve 1 tanesinin de ana organizatörlüğünde görev almış biri olarak sürece ilişkin farklı gözlemler yapma fırsatını yakaladım. İlk olarak belirtmek gerekir ki bu etkinliklerin tamamı yılın 6. ayından itibaren yapılmaya başlanmış olup 16 tanesi 2019'un ikinci yarısında yapılmış, bunların 14 tanesi ise yılın son çeyreğinde gerçekleştirilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında yılın ilk döneminde konuyla ilgili bilincin henüz ortaya çıkmaya başlaması, yaz döneminin tatil sezonunu içermesi nedeniyle eylül ayından itibaren hareketliliğin meydana gelmesi ve bu özel yılda etkinlik yapabilmiş olmak için dernekler arasında adı konulmayan ama varlığı bilinen rekabet etkili olmuştur. Yapılan etkinliklerdeki konuşmacıları ekseriyetle tarih, uluslararası ilişkiler, filoloji ve edebiyat disiplinlerinden Bulgaristan göçmeni akademisyenler, Belene Gazileri, dernekçiler, konuyu çalışan ancak Bulgaristan bağı olmayan Türk akademisyenler ile yabancı akademisyenler oluşturmuştur.

Bu etkinliklerde derneklere ve dernekçilere ilişkin tarafımda yapılan gözlemler ise çok boyutludur. Örneğin dernekçiler zorunlu göç etkinliklerinin yapılmasının faydalı olduğunu düşünmekte olup bunlardan özellikle kendilerinin düzenlemiş olduğu etkinliğin doğal olarak mükemmel geçtiği inancının yüksek olduğu müşahade edilmiştir. Ayrıca yapılamadığının dile getirilmemesi için yapılmak durumunda kalınmış etkinliklerin olduğu da görülürken yüksek bütçeli çalışmalarına karşın katılımcı sayısında yaşanan hayal kırıklıklarının yaşandığı etkinlikler de meydana

gelmiştir. Dernekçilerin geneline yönelik bir diğer gözlem ise söz konusu etkinliklerde esasa ilişkin hususlardan ziyade fotoğraf dernekçiliğinin ve etkinliklerle ilgili yapılan sosyal medya paylaşımlarının ön plana çıktığı dikkat çekmiştir. Diğer bir deyişle, 1989 Zorunlu Göçü'nün içeriğini anlamak ve anlamlandırmak yerine şekil açısından kendilerini anlatmayı tercih ettiklerini söylemek sert bir eleştiri olsa da yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Bu durum aynı zamanda dernekçilerin akademiye uzak durduklarını ortaya çıkarmıştır. Zira 1989 Zorunlu Göçü'nün 30. yılına ilişkin anma etkinliklerinin birkaç yıl öncesinde dernekçilerin panel, konferans gibi etkinlikleri düşük yoğunluklu bir tempoda yerine getirmekteydiler. Ancak Zorunlu Göçün 30. yılını anma etkinliklerinin program içeriğini doldurabilmek kaygısıyla hızlı bir şekilde akademiye yönelmiş olsalar da daha ziyade irtibat hâlinde buldukları birkaç akademisyenin aracılığıyla farklı kişileri davet etme yoluna gittikleri görülmüştür. Bu etkinliklerde derneklerin kuruluşunda yer almış kişilerin duygusal bir perspektifle zorunlu göç olgusuna yaklaştıkları ve genç katılımcıların da etkinlikte yer almasından son derece memnun oldukları gözlemlenmiştir. Son olarak 1989 Zorunlu Göçü'nün 30. yılında yapılan etkinliklerin takip eden yıllarda da devam ettirilmesi gerektiğine dair katılımcı kesimde bir beklenti olduğu görülse de bunun kimin tarafından ve nasıl yapılacağı hususunun ciddi bir soru işaretlerini barındırdığı söylenebilir. Zira sistematik hâle getirilmesi düşünülen bu etkinliklerin Bulgaristan göçmenleri tarafından kurulan derneklerle üniversiteler arasında iş birliği olmaksızın sürdürülmesinin fazlasıyla güç olacağı açıktır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilişinin ardından yaşanan Türk ve Müslüman nüfusun kitlesel göç hareketleri sonucunda dernekleşme/cemiyetleşme süreçlerinin başladığı görülmektedir. Bu süreç tarihsel açıdan II. Meşrutiyet'in ilana değin uzansa da özellikle 2. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişin de etkisiyle artarak devam etmiştir. Diğer bir deyişle, gerek Osmanlı Devleti'nin son dönemleri gerek Cumhuriyet'in ilk yıllarında Balkanlardan gelen göçmenlerle ilgili bölgeye yönelik daha kapsayıcı nitelikte dernekler kurulsa da ülke bazlı odaklanan derneklerin 2. Dünya Savaşı sonrasındaki sürece rast geldiği ileri sürülebilir.

1947'de Göçmenlere Yardım Derneği'nin kurulmasıyla başlayan bu dönem, Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'dan yaşanan kitlesel göç hareketleriyle farklı bir dinamizm kazanmıştır. Zira her yeni kitlesel göç hareketinde yeni bir dernek yapılanmasının ön plana çıktığı görülmüştür. Hâlihazırda Bulgaristan göçmenlerinin faal olan dernek yapılanmalarının temeli Bulgaristan'da Jivkov rejiminin Türk azınlığa yönelik giriştiği asimilasyon politikaları sürecine dayanmaktadır. 1985 yılında kurulan Bursa, İzmir, Kocaeli ve İstanbul merkezli dernekler göç öncesinde, sürecinde ve sonrasında kamuoyu oluşturma, mitingler düzenleme, gelen göçmenlerin iskânı, istihdamı ve uyum süreçleri bağlamında önemli görevleri yerine getirmiştir. 2000'li yıllarda Bulgaristan göçmenlerinin dernek sayısında meydana gelen artış, yeni federasyonların kurulmasını beraberinde getirirken konfederasyon yapılanmasını da kaçınılmaz kılmıştır. Hâlihazırda BRTK çatısı altında 10 federasyon ve 140'ın üzerinde ekseriyeti Bulgaristan göçmenlerine ait olan dernekler bulunmaktadır.

Söz konusu derneklerin varlık nedenlerinin temelinde 1989 Zorunlu Göçü merkezi bir yere sahip olmuştur. Ancak bu derneklerin 1989 Zorunlu Göçü'nün 30. yıl dönümüne değin bu göç hareketinin anılmasına yeterince önem vermedikleri anlaşılmaktadır. 1989 Zorunlu Göçü'nün 10. yıl dönümünde herhangi bir anma toplantısı yapılmazken 20. ve 25. yıl dönümlerinde yapılan anma etkinliklerinin dışında kapsamlı bir faaliyete rastlanmamıştır. Buna karşın göçün 30. yılı Türkiye'de toplamda 17 etkinlikle anılırken bu etkinliklerin lokomotif gücünü Bulgaristan göçmenlerinin kurduğu dernekler oluşturmuştur. Diğer taraftan, 1989 Zorunlu Göçü'nün sistematik olarak anılmasına dair dernekler zafiyet içerisinde bulunmaktadır. Esasen bu zafiyet derneklerin içinde bulunduğu yapısal sorunlarla doğrudan alakalı olmaktadır. Bununla birlikte Bulgaristan göçmenleri açısından önemli kırılma noktalarından biri olarak 1989 Zorunlu Göçü'nün anılması için derneklerin akademi ile yakın iş birliği içerisinde bulunmaları gerektiği ortaya çıkmıştır. Zira dernekler açısından güncel anlamda göçten kaynaklı ortaya çıkan teknik sorunların neredeyse tamamen ortadan kalkması ve derneklerin gündemlerinin artık tarih ve kültür meseleleri ekseninde yoğunlaşması söz konusu iş birliği gerekliliğini pekiştirmektedir.

Kaynakça

1. Derneklerin İnternet Adresleri

- Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği*, <http://www.balgor.org.tr/> (erişim 28.10.2019).
- Balkan Rumeli Türkleri Konfederasyonu*, <http://brgk.org.tr/> (erişim 28.10.2019).
- Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu*, <http://www.bgf.org.tr/> (erişim 28.10.2019).
- Balkan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği (Kocaeli)*, <http://www.balturk.org.tr/> (erişim 28.10.2019).
- Balkanlar'da Türk Kültürü Dergisi*, <https://www.balkanlardaturkkulturu.com/> (erişim 28.10.2019).
- İzmir Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği*, <http://www.balgorizmir.org.tr/> (erişim 28.10.2019).
- Rumeli Balkan Dernekleri Federasyonu*, <http://www.rubafed.org/> (erişim 28.10.2019).

2. Kitap ve Makaleler

- Arslan, Osman. *Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2001.
- Belgelerle BAL-GÖÇ ve B.G.F. Çalışmaları*, haz. Zülkef Yeşilbahçe, 2. Baskı Bursa: 2011.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Trakya'da Milli Mücadele I. Cilt*, 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Çaha, Ömer. "1980 Sonrası Türkiye'de Sivil Toplum Arayışları." *Yeni Türkiye*, Sayı 18, (1997): 28-64.
- Çelik, Züriye. "Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: 'Muhacir' Gazetesi (1909-1910)." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 28, (2010): 403-413.
- Kaplanoğlu, Raif – Kaplanoğlu, Ozan. *Bursa'nın Göç Tarihi*. Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları, 2014.
- Konukman, R. Ercüment. *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*. Ankara, 1990.
- Kutlu, Sacit. *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün*. Çeviren Bilge Umar. 7. Baskı. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1998.

Özlem, Kader. "1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi." *Prof. Dr. Mehmet Genç'e Armağanı* içinde, Ed. Kamuran Reçber-Barış Özdal-Zeynep Özgenc, 533-549. Bursa: Dora Yayınları, 2016.

Özlem, Kader. "Cumhuriyet Döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketleri." *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye* içinde, Ed. Barış Özdal, 89-118. Bursa: Dora Yayınları, 2018.

Özlem, Kader. *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*. Bursa: Dora Yayınları, 2019.

Rodop-Bulgaristan Türkleri Tarihten Siliniyor Mu? Sayı 3. İstanbul: Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Tarih Yayınları Serisi, 1976.

Rodop-Bulgaristan Türklüğü Faciasının İç Yüzü. Sayı 2. İstanbul: Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Tarih Yayınları Serisi, 1976.

Sarıbay, A. Yaşar. *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt, (1920-1945). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Şimşir, Bilal N. "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu." *Bulgaristan'da Türk Varlığı*. (1985): 47-66.

Toprak, Eyüp. "Balkan Savaşları Sonucunda Muhacirlere Yapılan Sosyal Yardımlar." *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (2020): 59-81.

Toumarkine, Alexandre. "Kafkas ve Balkan Göçmeni Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik." *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde, Ed. Stefanos Yerasimos, 425-450. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

1989 ZORUNLU GÖÇÜ SONRASI BULGARİSTAN TÜRKLERİ

Muzaffer Ercan YILMAZ¹ / Zeynep ŞEN KALFA²

Özet

Bu çalışma, 1989 sonrası dönemde Bulgaristan'da yaşayan ve ülke nüfusunun en az %10'unu oluşturan Türk azınlığın durumunu, ayrımcılık sorunu bağlamında irdelemeyi ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrımcılık sorunu, yasal, ekonomik ve kültürel olmak üzere üçlü bir çerçevede ele alınmış ve söz konusu çerçeve Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumuna uyarlanmıştır. Metodoloji bağlamında çalışma, kartopu yöntemi temelinde azınlık temsilcileri ve diğer ilgililerle Bulgaristan'da yapılan yüz yüze derinlemesine görüşmelere dayanmıştır. Bunun yanı sıra konu ile alakalı yazılı ve görsel kaynaklar da ikincil veri olarak kullanılmıştır.

---

1 Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-7455-7544
e-mail: muzaffer_ercan@yahoo.com

2 Proje asistanı ve doktora öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü. ORCID ID: 0000-0003-1199-8702
e-mail: zeynepesen-ius@windowslive.com

Çalışma bulguları, komünizm dönemine göre Bulgaristan'daki Türklerin durumunda belirgin iyileşmeler olduğunu, ancak yine de temel bir Avrupa Birliği ilkesi de olan *ayırım gözetmeme (non-discrimination)* ilkesinin yeterince yaşama geçirilemediğini, Türk azınlığın 1989 sonrası dönemde de değişik düzeylerde yasal, ekonomik ve kültürel ayrımcılığa maruz kaldığını göstermektedir. Söz konusu sorunlar çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmış ve bunların aşılması noktasında birtakım önerilere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan'daki Türk Azınlık, Bulgaristan Türkleri, Azınlık Sorunları, Risk Altındaki Azınlıklar, Ayrımcılık Sorunu.

Giriş

Azınlıklar, buldukları ülkelerde sıklıkla baskı, asimilasyon ve ayrımcılığa maruz kalabilen kırılğan insan topluluklarıdır. Uluslararası hukuk açısından azınlık kavramının, üzerinde fikir birliğine varılmış net bir tanımı yoktur. Sosyolojik bir kavram olarak azınlık, bir devlet ülkesinde sayısal bakımdan az olan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan grupları ifade etmektedir. Bu grupların genellikle dil, din/mezhep veya etnik köken itibarıyla bir farklılığa sahip olmaları gerektiği, çoğunluktan bunlardan biri veya hepsi ile ayrıştıkları, literatürde kabul gören bir genellemedir.³ Nitekim bu çerçevede Birleşmiş Milletler azınlıklar özel raportörü Francesco Capotorti de azınlık kavramını, “bir devletin nüfusunun geri kalanına göre sayıca azınlıkta olan, nüfusun geri kalanından sahip oldukları etnik, dini veya dil gibi özellikleriyle farklılaşan insan grubu” olarak tanımlamaktadır.⁴

Dünyada tamamen homojen nüfusa sahip hiçbir ülke yoktur. Diğer bir ifadeyle, her ülke az ya da çok, bir ya da birden fazla azınlık nüfus barındırmaktadır. Bu yadsıma durum, azınlıkların karşılaştıkları farklı zorlukları, genel bir ifadeyle dünya gündeminden neredeyse hiç düşmeyen azınlık sorununu da beraberinde getirmektedir.

3 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 17. Baskı (Ankara: Turhan, 2018), 74.

4 Minority Rights, “International Standarts and Guidance of Implementation,” *United Nations Human Rights Office of Head Commissioner* (New York: UN Publications, 2010), 2.

Bulgaristan da bir istisna değildir. Bu ülke de pek çok Balkan ülkesi gibi çok sayıda azınlık barındıran bir ülkedir. Ancak yaklaşık sekiz milyonluk bu küçük Balkan ülkesinin en az %10'luk bir kısmını ülkedeki Türk nüfus oluşturmaktadır. Bulgaristan'da komünist yönetimin çöktüğü 1989 yılına kadar ülkedeki Türk azınlık çok büyük baskı ve asimilasyon politikalarının kurbanı olmuş, etnik kimlikleri reddedilmiş, hatta toplu hâlde isim değiştirmeye zorlanarak Komünist Parti tarafından asimile edilmeye çalışılmıştır. 1989 yılı sonlarında yaşanan rejim değişikliği sonrasında durumda kısmi iyileşme başlamış, özellikle Bulgaristan devleti Avrupa Birliği (AB) hedefine yönelince, çok temel bir AB ilkesi olan *ayırım gözetmeme (non-discrimination)* ilkesi çerçevesinde insan hakları ve azınlık hakları alanlarında daha somut adımlar atmaya başlamıştır. Bu kapsamda Bulgaristan ayrıca 7 Eylül 1992 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni onaylamış, 2007 yılında gerçekleşen AB üyeliği de Bulgaristan'ın demokratikleşme ve hukuk devletine geçiş sürecini taçlandıran bir gelişme olarak kaydedilmiştir.

Bulgaristan'ın komünist rejimi terk etmesi ve AB hedefine yönelmesi, kuşkusuz ülkedeki Türklerin haklarını kullanabilmeleri adına göz ardı edilemeyecek olumlu gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Aynı şekilde AB üyeliği de AB hukukuna uyumu zorunlu kıldığından, Bulgaristan'da artık kritik bir azınlık sorunu kalmadığı düşünülebilir ve nitekim bu, Bulgar yetkililerce de sıkça ifade edilmiştir.

Ancak gerçekte durum böyle midir? Daha açık bir ifadeyle, AB ile bütünleşen Bulgaristan'da artık bir Türk azınlık sorunu kalmamış mıdır? Yoksa ülkedeki Türk azınlık, belki komünist rejim dönemindeki kadar keskin olmayan, fakat kendini yine de bariz bir biçimde hissettiren değişik baskı ve ayrımcılık politikalarına mı maruz kalmaktadır? Başka bir ifadeyle, *ayırım gözetmeme* ilkesi gerçek anlamda ne ölçüde yaşama geçirebilmiştir?

İşte bu temel araştırma sorularından yolan çıkan çalışma, 1989 sonrası döneme ilişkin olarak Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığı mercek altına almaktadır. Metodolojik açıdan çalışma, temelde Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık temsilcileriyle yüz yüze derinlemesine röportaj tekniğine dayanmıştır. Röportaj yapılacak kişiler kartopu yöntemine göre seçilmiş ve ortalama yarım saat ile kırk beş dakika aralığında gerçekleştirilen röportajlarda görüşmecilere, Türk azınlık olarak Bulgaristan'da

yaşamının hissettirdikleri, çoğunlukla uyum ve entegrasyon konusunda yaşadıkları deneyimler, kamusal hizmetlere erişim noktasında güçlüklerle karşılaşp karşılaşmadıkları ve ayrımcılığa maruz kalıp kalmadıklarına dair sorular yöneltilmiştir. Söz konusu bu birincil verilerin yanı sıra, konu ile ilgili yazılı ve görsel kaynaklar da ikincil veri olarak kullanılmıştır.

1989 sonrası dönemi daha sağlıklı değerlendirebilmek adına, anılan dönem öncesinin kısa bir özeti ile başlayan çalışma, verilerin analizi doğrultusunda çalışmanın odaklandığı 1989 sonrası dönemin tartışılması ve değerlendirilmesiyle devam edecektir. Çalışmayı sonlandırırken sorunlu alanlara ilişkin kolektif uyuşmazlık çözümü ve toplumsal barışı desteklemeye yönelik birtakım önerilere de yer verilecektir.

1. 1989 Öncesi Dönem: Kimlik Çatışması ve Tarihsel Arka Plan

AB verileri Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın 800.000-850.000 aralığında olduğunu gösterse de komünist yönetim döneminde izlenen asimilasyon politikalarından ötürü, Türk azınlığın gerçek nüfusunun bu rakamın çok üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Türk kaynaklı atıflarda genellikle bir milyon ile bir buçuk milyon arası rakamlar telaffuz edilmektedir.⁵

Rakamlar tartışmalı da olsa, Türk azınlığın en düşük ihtimalle Bulgaristan nüfusunun %10'una karşılık gelen büyük bir topluluk olduğu ortadadır. Zaten tarihsel olarak Bulgaristan devletinin Türklere yönelik tehdit algısını da bu büyüklük oluşturmaktadır. Kaldı ki %10'luk rakamlar geniş ölçekli asimilasyon politikaları sonrası günümüzde ifade edilen rakamlar olup bu rakamların geçmişte çok daha yüksek düzeyde olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Bulgarların etnik kökeni üzerine değişik görüşler ileri sürülmüşse de Atilla Hunları ile birlikte bölgeye geldikleri, dolayısıyla Türk orijine sahip oldukları, ancak 6. yüzyıldan itibaren bünyelerine giren Slav ırkın kültürünün etkisinde kalarak zaman içerisinde kültürel olarak Slavlaştıkları genel kabul gören tezlerden biridir.

5 <http://www.balgoc.org.tr> (erişim 20.10.2019).

‘Fakat öyle bile olsa, Bulgar etnik kimliğinin Slav dili ve Hristiyanlık temelinde kristalleştiği, yine bu temelde diğer gruplara yönelik *etnosentrik* bir yapı kazandığı yadsınmaz bir gerçektir. Zaten sosyal kimlikler, doğuştan sahip olunmayan, bireylerin gelişim sürecinde sosyalleşme ve idealleştirme sonucu sosyal olarak inşa edilen, fakat bir kez oluştuktan sonra değişime dirençli hâle gelen realitelerdir.⁷

Daha açık bir biçimde belirtmek gerekirse, insan gelişimine ilişkin araştırmalardan öğrendiğimiz kadarıyla, birey herhangi bir bilinç veya etnik kimlikle dünyaya gelmemektedir.⁸ Bireyin etnik kimliği, küçüklüğünden itibaren girdiği sosyal etkileşimlerin bir toplamı olan sosyalleşme süreci sonucu şekillenmektedir. Dolayısıyla bu süreçte, etnik kimliğin oluşumuna etki eden faktörler de değişiklik gösterebilmektedir. Bireyi şekillendiren kimi sosyal çevreler, örneğin soy ya da kan bağına önem verebilirken kimileri ortak dil, kültür, tarih gibi etkenlere daha fazla vurgu yapabilmektedir.⁹ Nitekim geleneksel toplumlarda genellikle kan bağıının, endüstrilemiş toplumlarda ise ortak dil, ortak çıkar ve birlikteliğin daha belirleyici olduğu gözlenmektedir.

Ancak nasıl şekillenirse şekillensin, emin olduğumuz bir şey varsa o da etnik kimliğin bir kez oluştuktan sonra son derece katı bir hâle gelmesi ve değişime yönelik elastikiyetini büyük ölçüde kaybetmesidir. Her ne kadar teorik olarak etnik kimliğin değişimi, diğer sosyal kimlikler gibi, mümkün olsa da bunun istisnai durumlar dışında pek gerçekleşmediğini görmekteyiz.

Etnik kimliğin bu denli katı olmasının temel nedeni, söz konusu kimlik ile benlik arasında kurulan güçlü psikolojik bağda yatmaktadır. Yakın aile bağlarıyla gelişme ve sosyalleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu bağ, bireyin en temel

6 İbrahim Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985); Osman Karatay, *Bulgarlar: Yitik Bir Türk Kavmi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018).

7 Eric Rayner, *Human Development: An Introduction to the Psychodynamics of Growth, Maturity and Ageing* (New York: Routledge, 2005).

8 James E. Cote, “Acculturation and Identity: The Role of Individualization Theory,” *Human Development* 49 (2006): 17-34.

9 Richard Jenkins, *Social Identity*, Second Edition (London and New York: Routledge, 2004).

ihtiyaçlarından olan aitlik ve güvenlik, sevme ve sevilme ihtiyaçlarını karşıladığı için değişimi oldukça zordur. O kadar ki etnik grubun bir başarısı çoğu kez şahsi bir başarı gibi algılanmakta, yine grup başarısızlığı aynı biçimde şahsi bir başarısızlık gibi acı verebilmektedir.¹⁰

Ancak etnik kimlik doğal ve evrensel bir olgu olmakla birlikte, bunun doğrudan bir çatışma kaynağı olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Eğer böyle olsaydı dünya üzerinde yüzlerce farklı etnik grubun, sadece farklılık temelinde birbirleriyle sürekli mücadele hâlinde olmaları gerekirdi. Fakat yine de her etnik kimlik, kendinden olmayanları az ya da çok bir tehdit olarak görme eğilimindedir. İleri derecede sanayileşmiş, demokratik toplumlarda bu durum daha az hissedilirken gelişmekte olan toplumlarda ise daha belirgin bir biçimde kendini gösterebilmektedir. Bunun azınlıklar yönünden sonucu, azınlıkların da aynı biçimde dominant grubun baskı ve asimilasyon politikalarına maruz kalabilmeleri riskidir.

Bulgaristan'daki durum da çok farklı değildir. 11. ve 12. yüzyıllardan itibaren bugünkü Bulgaristan'a göç etmeye başlayan Türklerle, orijinleri Türk dahi olsa farklı bir sosyal kimlikle kendilerini tanımlayan Bulgarlar arasında bir kimlik çatışması durumu ortaya çıkmıştır. Bu çatışma gerçekte büyük çaplı bir fiziksel çatışma olarak kendini göstermemiştir. Ancak daha çok iki toplum arasına psikolojik bariyerler ören bir etken olarak belirlemiştir. Türk ve Bulgar toplumlari ayrı köylerde veya bölgelerde yaşamayı tercih etmişler, kent türü büyük yerleşim yerlerinde ise ayrı mahallelerde ikamet etmişlerdir. Dil ve din farki ile bu farklılık temelinde şekillenen kimlik ve kültür, iki toplum arasındaki etkileşimi minimum düzeye tutmuştur.¹¹

14. yüzyıl sonlarından itibaren Bulgaristan topraklarının Osmanlı Devleti egemenliğine girmesiyle, Osmanlının *Balkanlaştırma* politikası çerçevesinde Bulgaristan'a daha fazla Türk nüfus gönderilmeye başlanmış ve bu kez kendini Bulgar olarak tanımlayan topluluk, sayıca kendi bölgelerinde çok olsalar dahi, genel anlamda çoğunluğun egemenliğinde yaşar bir pozisyona gerilemişlerdir. Beş yüzyıla

10 Steve Fenton and Harriet Bradley, *Ethnicity and Economy: Race and Class Revisited* (New York: Palgrave Macmillan, 2002).

11 Richard J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Nuray Ekici (Bursa: JeoPolitika Yayınları, 2007).

yakın bir süre Osmanlı egemenliğinde kalan Bulgarlar, toplu bir tarihsel travma tecrübe etmemiş olsalar dahi, bu dönemi kendi sosyal kimliklerine büyük bir tehdit olarak algılamışlardır ve sosyal hafızalarına da bu şekilde kazımışlardır. Dolayısıyla 19. yüzyıl sonlarına doğru bağımsızlığını kazanan Bulgaristan'ın ulus inşa etme süreci, kaçınılmaz bir biçimde Osmanlı ve Türk karşıtlığı üzerine şekillenmiştir.¹² Bu çerçevede ülkedeki Türk nüfus çeşitli baskılarla göçe zorlanmış, göç ettiremeyenler ise asimile edilmeye çalışılmıştır.

Ancak asıl kırılma İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Her şeyden önce savaş sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu uluslararası sistemde Bulgaristan, komününü Sovyetler Birliği önderliğindeki Doğu Bloku içerisinde yer alma şeklinde belirlemiştir. Daha doğrusu, Sovyetler Birliği ordusunun Balkanların büyük bir bölümünü fiilen kontrol etmesi sonucu böyle olmuştur. Bu durum, ABD önderliğindeki karşı blokta yer alan Türkiye'nin, Bulgaristan'daki Türk azınlığa sahip çıkamama ya da yeterince çıkamama sonucunu beraberinde getirmiştir. Zira Türkiye'nin Türk azınlığın haklarını koruma yönünde atacağı adımlar, bloklar arası ilişkilere etki etme potansiyeline sahip olduğundan, Bulgaristan Türkiye'nin bu yönde bir risk alamayacağını hesap etmiştir.

Öte yandan İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Sovyetler Birliği'nin de bariz desteğiyle, Bulgaristan İşçi Partisi ve İşçilerin Sosyal Demokrat Partisi'nin birleşmesi ile ortaya çıkan Bulgaristan Komünist Partisi (BKP), hemen hemen alternatifsiz bir biçimde yönetimi devralmıştır. Başlangıçta rejimi güçlendirme gayreti içerisinde olan ve bu bağlamda çok fazla toplumsal huzursuzluk yaratmamaya özen gösteren BKP, özellikle 1970'li yıllara gelindiğinde Bulgaristan'da mutlak itaate dayalı tek bir ulus yaratma politikasına yönelmiştir. Bu çerçevede önce Pomak ve Çingenelerin adları, Bulgar adlarıyla değiştirilmeye başlanmıştır.¹³ Bu arada ülkede yaşayan çok küçük orandaki Yunan, Ermeni ve Yahudilerin isimlerine pek dokunulmamış, zira bunlar sayıca çok az olduklarından, hem tek ulus politikasına tehdit olarak algılanmamış,

12 Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (Ankara: İmge Yayınları, 2004); Şule Kut, *Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005).

13 Birgül Demirtaş Coşkun, *Bulgaristan'la Yeni Dönem: Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri* (Ankara: ASAM Yayınları, 2001), 22-24.

hem de Bulgar diline ve dinine çok yabancı olarak değerlendirilmemişlerdir.

1980’li yıllarda ise Bulgaristan yönetimi asıl büyük tehdit olarak gördüğü Türkleri hedef almaya ve özellikle söz konusu yılların ikinci yarısından itibaren Türk isimlerini zorla değiştirmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra, ana dilde konuşmanın yasaklanması başta olmak üzere, ibadethanelerin kapatılması, cenaze veya sünnet gibi dinî vecibelerin yerine getirilmesi konularında getirilen kısıtlamalar türünden pek çok insan hakları ihlali yaşanmıştır.¹⁴ Hatta Bulgaristan yönetimi, Türklerin aslında Bulgar oldukları, Osmanlı yönetimi döneminde zorla Türkleştirildikleri gibi savlar dahi ortaya atmaya başlamışlardır.¹⁵ Salt asimilasyon politikasının meşrulaştırılmasına yönelik bu savlar Türkler arasında bir karşılık bulmasa da uluslararası arenada durumu bilmeyen, özellikle de kimi Türk karşıtı çevrelerce Bulgaristan yönetiminin girişimlerinin “anlaşılır” olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Türkiye bu durumdan çok rahatsız olmuş ve Bulgar yönetimini Arap Birliği, İslam Konferansı Örgütü, Birleşmiş Milletler gibi pek çok uluslararası toplum örgütlenmelerine şikâyet etmişse de istediği desteği alamamıştır.¹⁶

Yine de Bulgaristan’da yaşananların yurt dışına taşarak Avrupa kamuoyuna yansımaları sonucu, politik mahkûmlarıyla ünlü Belene Kampı 1987 yılında kapatılmış, 1989 yılına kadar süren baskılar sonucu da Bulgaristan yönetimi nihayet Türk azınlığın ülkeden göç etmesine izin vermiştir. Bu gelişme üzerine Türkiye’nin sınır kapıları, dönemin Başbakanı Turgut Özal’ın talimatlarıyla Bulgaristan Türklerine açılmıştır. 1989 yılı yaz aylarında yoğunluk kazanan göç hareketiyle birlikte bir yıl içerisinde yaklaşık 350 bin kişi Türkiye’ye göç etmiştir. Daha küçük oranlarda olmak üzere diğer bazı Bulgaristan Türkleri ise değişik Avrupa ülkelerine dağılmışlardır.

Bu büyük göç dalgasının ardından Bulgaristan’daki Türk topluluğu adeta başsız bir gövde gibi kalmıştır. Çünkü göç edenlerin büyük bir kısmını aydın ve iyi eğitilmiş

14 İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)* (Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990); Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler: Asimilasyon Kıskaçındaki Bulgaristan Türkleri* (Bursa: MKM Yayıncılık, 2011).

15 Ömer E. Lütem, *Türk Bulgar İlişkileri: 1983-1989* (Ankara: ASAM Yayınları, 2000).

16 Faruk Sönmezoğlu, *İkinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası* (İstanbul: Der Yayınları, 2006), 455-456.

kesim oluşturmuştur.¹⁷ Geride kalanların yeniden kendi aydınlarını yaratmaları ise uzun zaman almış ve bu süre de Bulgar yönetimince asimilasyon politikalarında bir avantaj olarak kullanılmıştır. Yine de her türlü göçe zorlama ve asimilasyon politikalarına rağmen Türk topluluğu yok olmamış ve en olumsuz şartlarda dahi varlığını korumasını bilmiştir. Bugün Bulgaristan nüfusunun en az %10'una tekabül eden Türk azınlık özellikle Sofya, Şumnu, Kırcaali, Filibe ve Dobruca kentlerinde yoğun olarak yaşamaktadır. Bulgaristan'da Türk kimliği çerçevesinde, Türklere yakın akraba konumunda olan Tatarlar ve Gagavuzlar da bulunmaktadır.

2. 1989 Sonrası Bulgaristan Türk Azınlığı ve Ayrımcılık Sorunu

1989 yılı sonlarında Bulgaristan'da komünizmin yıkılması ve Todor Jivkov önderliğindeki BKP'nin iktidardan düşmesinin ardından genel olarak insan hakları ve spesifik olarak azınlık hakları alanlarında olumlu bir gelişim süreci başlamıştır. Bu bağlamda öncelikle temel hak ve özgürlüklerin baskı altında tutulmasından vazgeçilmiştir. 1991 yılında kabul edilen ve hâlâ yürürlükte olan Bulgaristan Anayasası, modern anlamda insan haklarını hem listelemiş hem de ihlal girişimlerine karşı koruma mekanizmaları geliştirmiştir. Bunun yanı sıra Bulgaristan, insan hakları konusunda pek çok uluslararası antlaşmaya da taraf olmaya başlamıştır. Örneğin 1992 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olan Bulgaristan, 7 Eylül 1992 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni onaylamış, yine 11 Ekim 1997'de Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'ne imza koymuştur. Ancak bunlardan da önemlisi, Batı Avrupa ile bütünleşme ve AB'ye en kısa sürede entegre olma niyetini ortaya koyan Bulgaristan, Kopenhag kriterleri doğrultusunda AB müktesebatına uyum sağlamak için yerel mevzuatını, AB mevzuatına uyumlu hâle getirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede 1998 yılından 2005 yılına kadar AB komisyonu tarafından çeşitli uyarılara maruz kalan Bulgaristan'da azınlık hakları, en azından hukuksal düzeyde, uluslararası standartlara yaklaşmıştır. Nitekim AB Komisyonu'nun AB üyesi olmadan önce Bulgaristan'la ilgili olarak 26 Eylül 2006 tarihinde yayımladığı son raporunda, ülkede gerçekleştirilen reform ve düzenlemelerin takdirle karşılandığı ifade edilmiştir. Ayrıca raporun sonuç kısmında Bulgaristan'ın, Kopenhag kriterleri doğrultusunda AB siyasi, ekonomik ve hukuki kriterlerine yeterli derecede uyum

17 Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık* (Bursa: Dora, 2019), 110.

sağladığı açıklanmış ve böylece ülkenin Birliğe tam üyeliğinin 01 Ocak 2007’de gerçekleşmesinin önü açılmıştır.¹⁸

Bugün Bulgaristan’da çok partili demokratik siyasal hayata geçişin üzerinden yaklaşık 30 yıl, AB üyeliğinin üzerinden ise 13 yıl geçmiş bulunmaktadır. Ülkedeki Türk azınlığın durumu genel olarak değerlendirildiğinde, komünist döneme göre büyük ilerlemeler kaydedildiği göz ardı edilemez bir gerçektir. Örneğin Türklerin Hak ve Özgürlükler Hareketi, Bulgar siyasi yaşamında bir yer edinmiş, en azından hareketin izole edilme politikasından vazgeçilmiş, ana dili Bulgarca olmayanlara kendi dillerinde eğitim hakkı tanınmış, Türkçe basın yayın faaliyetlerine izin verilmiş, dinsel aktivitelerde de yine kısmi bir serbestleşme dönemine girilmiştir. Fakat öte yandan Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlık liderleri ve diğer ilgililerle yapılan yüz yüze görüşmelere bakıldığında, Türk azınlığa yönelik bazı yapısal veya uygulamaya dönük sorunların hâlâ ciddi düzeyde devam ettiği görülmektedir. Bu sorunlar temelde ayrımcılık ile alakalı olup üç ana başlık altında özetlenebilir: Yasal ayrımcılık, ekonomik ayrımcılık ve kültürel ayrımcılık.

2.1. Yasal Ayrımcılık

Ayrımcılığın en bariz şekli, yasal ayrımcılıktır. Yasal ayrımcılık, en genel bir ifadeyle, hukuk önünde veya siyasal sistem içerisinde azınlık gruplarına eşit hak ve olanakların sağlanmamasını ifade eder. Bu, kamu hizmetlerine alımlarda azınlıklara konan kısıtlamalar, seçme ve seçilme hakkının azınlıklar aleyhine sınırlandırılması ve genel olarak kamusal alanlarda azınlıkların *eşit yurttaş* statüsüne sahip olamamaları şeklinde kendini gösterebilir.¹⁹

Gerçekte 1991 yılında kabul edilen Bulgaristan Anayasası ve onu izleyen yerel mevzuat, her türlü yasal ayrımcılığı yasaklamakta ve yasa önünde tüm Bulgar vatandaşlarına eşit haklar tanımaktadır. Ancak uygulama bundan farklıdır.

Öncelikle Bulgaristan yönetiminin Türkleri azınlık olarak tanıdığına dair bir

18 Semra Ibryam, “AB’ye Uyum Sürecinde Bulgaristan’da Değişen Azınlık Hakları Anlayışı ve Yükselişe Geçen Milliyetçiliğin Siyasal Tezahürü” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007), 12.

19 Muzaffer Ercan Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar* (Ankara: Nobel, 2007), 11.

düzenleme mevcut değildir. Bu durum, herkese eşit haklar sağlama gayesi ile meşrulaştırılmaya çalışılsa da kaçınılmaz bir biçimde Türk azınlığın Bulgar çoğunluk nezdinde bir çoğunluk yönetimi ve bunun sonuçlarına maruz kalması durumunu beraberinde getirmektedir. Sadece Bulgaristan Anayasası'nın 36. maddesinin 2. fıkrasında *ana dili Bulgarca olmayan Bulgar vatandaşları* ifadesi geçmek suretiyle bir azınlık atfı yer alsa da grup hakları düzeyinde bunun bir karşılığı bulunmamaktadır. Oysa azınlık haklarının özü, zaten azınlık gruplarının çoğunluğa ezdirilmemesi için bu gruplara çoğunluktan ayrı haklar tanınması ve bunların sorunsuzca uygulanmasıdır. Böyle bir durum Bulgaristan'da söz konusu değildir. Bu durumun bir yansıması olarak Türkler, ayrıca Bulgaristan ulusal meclisinde temsil noktasında da sıkıntı yaşamaktadırlar.

Diğer yandan *yasa önünde eşitlik* bağlamında da uygulamada ciddi sıkıntılarla karşılaşıldığı, yapılan yüz yüze görüşmelerden anlaşılmaktadır. Kamu hizmetlerine alımlarda Bulgarlar tercih sebebi olmakta, özellikle emniyet, istihbarat, yargı, askerlik gibi kritik kamu hizmetlerinden Türkler çeşitli bahanelerle uzak tutulmaya çalışılmaktadır. *Yasa önünde eşitlik ve kamu hizmetlerine alımlarda ayırım gözetmeme* ilkesi ancak alt düzey ve kritik olarak değerlendirilmeyen kamusal hizmetler için söz konusu olmakta, diğer durumlarda ise göz ardı edilemeyecek bir ayrımcılık uygulanmaktadır. Bu yöndeki eleştirilere Bulgar otoriteler yasada herhangi bir ayrımcılık yer almadığına dair savunmada bulunsalar da buradaki ayrımcılık zaten bizatihi yasanın kendisinden kaynaklanan değil, ama yasanın gerektiği gibi, hukuki ifadeyle, *aslına ve ruhuna uygun* uygulanmamasından kaynaklanan ayrımcılıktır. Yine 2019 yılı itibarıyla Razgrad Valisi olarak görev yapan Günay Hüsmen, Bulgar yetkililerce yasal ayrımcılık olmadığına dair bir kanıt olarak gösterilse de bu ve benzeri bazı atamaların gerçekte uluslararası baskı ve eleştirileri önlemek adına sembolik olarak yapıldığı, nitekim oransal olarak da söz konusu atamaların yasal ayrımcılık sorununu ortadan kaldıran bir nitelik taşımadığı anlaşılmaktadır.

2.2. Ekonomik Ayrımcılık

Bir diğer ayrımcılık türü, ekonomik ayrımcılıktır. Ekonomik ayrımcılık azınlık gruplarının ulusal gelir dağılımında dezavantajlı bir konumda bırakılmaları, ulusal gelirden daha az pay almaları, sistemsel olarak emek yoğun işlerde çalışmaya

zorlanmaları, ekonomik açıdan ilerlemeleri için gerekli koşulların sağlanmamış olması ve bölgesel kaynaklarının dominant grupların hâkimiyetindeki ulusal kaynaklara aktarılması şeklinde gerçekleşebilmektedir.²⁰

Bulgaristan'daki duruma bakıldığında, öncelikle Türk azınlığın yoğun olarak yaşadıkları yerlerde yatırım eksikliğine bağlı olarak ortaya çıkan yüksek işsizlik oranı hemen dikkat çekmektedir. Örneğin AB üyeliği öncesinde Türklerin ve Pomakların işsizlik oranı genel olarak %35-38 arasında değişirken Doğu ve Batı Rodop kırsalında yaşayanlar arasında bu oran %55'lere kadar yaklaşmıştır.²¹ Bulgaristan'ın AB'ye tam üye olmasından sonra bu durum biraz olumlu yönde değişmişse de hâlen Türk azınlık arasında işsizlik oranının, net rakamlara ulaşılamasa da oldukça yüksek düzeyde seyrettiği görülmektedir. Ülkedeki Türklerin önemli bir bölümü dağlık kesimlerdeki arazilerde, başta tütün üretimi olmak üzere, tarım yaparak ve küçük çaplı hayvan yetiştiriciliği ile geçimlerini sağlamaktadır. Yaygın yoksulluk, Türklerin yoğun yaşadıkları kırsal bölgelerde hemen göze çarpmaktadır. Yoksulluk sarmalını kırmaya çalışan kimi gençler şehirlere göç etmekte, ancak kendilerini yine emek yoğun işlerde düşük ücretlerle çalışırken bulmakta, sonuçta yoksulluk ortamından yine kurtulamamaktadırlar. Bulgaristan AB'ye üye olduktan sonra Türkler arasındaki kısmen nitelikli iş gücü gelişmiş Batı Avrupa ülkelerine yönelmiş, bu durum Bulgaristan Türklerinin gelir düzeyini bir miktar yükseltmişse de bu kez de topluluk içi nitelikli eleman sorununu ortaya çıkarmıştır. Nitekim bir Bulgaristan Türkü bir görüşme esnasında, basit bir çatı tamiri için dahi aylarca beklemek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Öte yandan Bulgaristan ekonomisini iyileştirmek üzere AB tarafından gönderilen fonlar da Bulgar yetkililerce Bulgar nüfusun yoğunlukta yaşadığı yerler için kullanılmakta, dolayısıyla Türk nüfus bu iyileştirmelerden de hak ettiği payı alamamaktadır.²²

2.3. Kültürel Ayrımcılık

Ayrımcılığın kendini gösterdiği bir diğer alan da kültürel ayrımcılıktır. Kültürel

20 Steve Fenton and Harriet Bradley, *Ethnicity and Economy: Race and Class Revisited* (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 12-15.

21 Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 323.

22 Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 323-324.

ayrımcılık, azınlık grup kültürünün dışlanması, kötü portre edilmesi ya da azınlık kültürüne yeterince yaşam alanı tanınmaması şeklinde ifade edilebilir.²³ Azınlık kültürünün dışlanması ve kötü portre edilmesi daha gizliden gizliye seyrederken söz konusu kültüre yaşam alanı tanınmaması daha belirgin bir biçimde kendini gösterebilmektedir.

Bulgaristan'daki Türk azınlığa yönelik olarak kültürel ayrımcılığın her iki versiyonu da mevcuttur. Yapılan yüz yüze görüşmelerde, Türk kültürünün Bulgarlar tarafından gizli veya açık bir şekilde aşağılandığı, modern yaşamın gereklerine uymayan, geri bir kültür olarak değerlendirildiği dile getirilmiştir. Bunun kaçınılmaz bir yansıması olarak da Türklerim popüler sosyal etkinliklerin dışında tutulmaları ve ön yargılarla anılmaları, sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak kendini göstermektedir.

Ancak kültürel ayrımcılığın diğer versiyonu, yani Türk yerel kültürüne yeterince yaşam alanı tanınmaması, Bulgaristan Türkleri açısından katlanılması daha zor bir durumdur. Bu alandaki en ciddi sorun, her şeyden önce Türkçe ana dilde eğitim sorunudur. Bulgaristan'daki Türklerin geçmiş yıllarda Türkçe eğitim hakları bulunurken, BKP iktidarı döneminde, 1951-1952 ders yılında, Türkçe okutulan derslerin oranı üçte bire indirilmiş, aynı yıl azınlık okulu kavramı da terk edilerek Türk ve Bulgar okulları birleştirilmeye başlanmıştır. 1959 yılında Türk azınlık okulları tamamen kapatılarak Türkçe, seçmeli ders olarak haftada bir saate indirilmiştir. 1974 yılına gelindiğinde ise Türkçe eğitime tamamen son verilmiştir.²⁴

Jivkov yönetiminin yıkılmasından sonra, ana dilde eğitim konusunda kısmi bir iyileşme süreci yaşanmıştır. Örneğin 1991 yılında Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Türkçenin haftada dört saat okutulmasına izin verilmiştir. 1999 yılında kabul edilen Milli Eğitim Kanunu ile de Türkçe, mecburi seçmeli ders programına alınmıştır. Ancak uygulamada haftada dört saat olarak sunulan Türkçe derslerin hafta sonlarında veya normal eğitim saatleri dışında verilmesi, bu derse olan talebin düşmesine sebep olmuştur. Ayrıca Türkçe dersi alanların ikinci bir yabancı dil dersi seçemeyeceği kuralı getirilerek, Türk azınlık öğrencileri için Türkçe, adeta bir

23 Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*, 14.

24 Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 313.

yabancı dil statüsünde sunulmuştur.²⁵

Diğer yandan 1991 Anayasası'nın 53. maddesinin 5. fıkrası, kanun tarafından belirlenen şartlar altında gerçek ve tüzel kişilerin özel okul açma hakkına sahip olduğunu hükme bağlamaktadır. Buna istinaden Bulgar hükümetinin finansal açıdan desteklediği kimi özel okullar bulmakta, ama aynı destekle açılan bir Türk azınlık okulu bulunmamaktadır. Bulgar yetkililer bu durumu Türk azınlık gençlerinin Türkçeye yeterince ilgilerinin olmamasıyla açıklasalar da Türk azınlığa bu açıklama tatmin edici gelmemektedir. Bulgaristan Türkleri, Sofya yönetiminin bilinçli bir biçimde ana dil konusundaki haklarını asgari düzeyde tuttuğunu, dolayısıyla bu noktada kültürel bir ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşünmektedirler.

Kültürel ayrımcılık konusunda bir diğer sorunlu alan da Türkçe yayınlar ve medya meselesidir. Yasal olarak bakıldığında aslında Türkçe yayınlar konusunda komünist dönemdeki yasak kalkmış olmasına rağmen, bu noktada ciddi bir boşluk bulunmaktadır. Ülkede küçük azınlık gruplarının dahi ulusal gazeteleri bulunurken Türkçe bir ulusal gazete yer almamaktadır. Hâlbuki tarihsel olarak Bulgaristan Türklerinin basın yayın hayatı oldukça zengin olup örneğin sadece 1878-1939 arası dönemde 132 gazete ile 18 dergiden bahsetmek mümkündür.²⁶

Jivkov sonrası dönemde süreli yayınlar konusunda kısmi bir hareketlenme gözlenmiştir. Örneğin Hak ve Özgürlükler Hareketi, Hak ve Özgürlük adı altında bir Türkçe ve Bulgarca karma yayın çıkarmaya başlamıştır. Ancak zaman içerisinde Bulgarca, yayında ağırlık kazanmış ve 1990'lı yılların sonlarına doğru da anılan yayın sonlandırılmıştır. Yine Işık ve Güven adı altında iki yayın organı daha Bulgaristan Türklerinin yayın hayatına kazandırılmışsa da bunlar da ekonomik gerekçelerle uzun soluklu olamamışlardır.

Günümüzde, Kırcalı Haber gazetesi, Alev, Mozaik ve Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğünün resmî yayını olan Müslümanlar dergisi gibi kimi süreli yayınlar yayın hayatında olsalar da bunlar Türk nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaktan ve nüfusla

25 Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 314.

26 Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 319.

orantılı bir yayın profili görünümü sergilemekten oldukça uzak bir noktadılar.

Televizyon yayınları bağlamında ise herhangi bir Türkçe televizyon kanalının bulunmadığını söylemek mümkündür. Sadece 2000 yılından itibaren, o zamanlar AB'ye tam üyelik sürecinde ilerleyen Bulgaristan, devlet televizyon kanalı olan BNT1'de hafta içi her gün 16.00-16.10 saatleri arasında 10 dakika Türkçe yayına başlamıştır. Ancak ülke içindeki aşırı milliyetçi çevreler buna dahi tahammül edemeyip Türkçe yayının tamamen kaldırılması için 2009 yılında ülke genelinde bir kampanya başlatmışlardır. Hatta o dönemde iktidarda bulunan GERB Partisi konuyu referanduma götürmek istemiş, fakat Türkiye ve AB'den gelen baskılar sonucu geri atmamak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Türkçe televizyon yayını konusu hâlâ sorunlu bir alan olmaya devam etmektedir. Ayrıca sürekli Türkçe yayın yapan bir radyo kanalının da yer almadığını not etmek gerekir.²⁷

Nihayet Bulgaristan'daki Türk azınlık açısından kültürel ayrımcılığın kendini gösterdiği bir başka alan da dinî nitelikli sorunlar alanıdır. Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü gibi bir kurum bulunmakla ve dinî ihtiyaçlara kısmen yanıt vermekle birlikte, din öğretmenlerinin yetersizliği ile vakıf malları konularında ciddi sorunlar bulunmaktadır.

Konuyu bir parça açmak gerekirse 2000 yılından itibaren isteyen Müslüman ailelerin çocuklarına dinî eğitim verebilecekleri esnekliği getirilirken uygulamada eğitim verebilecek öğretmen yetersizliği hemen dikkat çekmektedir. Çünkü bu alanda eğitim gören öğretmen adayları mezuniyet sonrası ciddi bir işsizlik sorunu ile karşılaşabilmekte, Başmüftülük bünyesinde iş bulsalar dahi maaşlarını düzenli alamama durumu söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla dinî eğitim verebilecek nitelikte öğretmen, nicelik itibarıyla şu an yeterli düzeyde değildir.

Diğer yandan vakıf malları konusunda da ciddi sorunlar bulunmaktadır. Osmanlı döneminde yapılan vakıf eserlerinin büyük kısmı Bulgaristan devleti bağımsızlığını kazandıktan sonra tahrip edilmiş, hatta yıkılanlar olmuş, komünizm döneminde ise bu yapılar kamulaştırılmıştır. Komünizm sonrası dönemde vakıf mallarının bir kısmı

---

27 Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, 320-321.

Başmüftülüğe iade edilmeye başlanmışsa da söz konusu malların büyük bir kısmı hâlen devlet mülkiyetinde olup Bulgaristan Hükûmetinin devir noktasında ağır ve isteksiz davranması dikkat çekicidir.

Sonuç ve Öneriler

Üçlü ayrımcılık yaklaşımı çerçevesinde analiz etmeye çalıştığımız Bulgaristan'daki Türk azınlık sorunu, risk altındaki azınlıklara örnek teşkil eden temel sorunlardan biri olarak varlığını korumaya devam etmektedir. Kuşkusuz komünist rejimin terk edilmesinden sonra Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumunda, en azından geçmiş yıllara göre, bir iyileşme süreci başlatılmıştır ve Bulgar hükûmetinin bu yöndeki çabaları da, AB'ye girme motivasyonu ile ilgili olsun ya da olmasın, takdir görmeye değerdir. Ancak gelinen noktada hâlâ büyük sorunlar bulunmakta ve Bulgaristan Türklerinin maruz kaldıkları ayrımcılık sorunu değişik düzeylerde devam etmektedir.

Yasal ayrımcılık noktasında AB'ye tam üye olan ve üyelik sürecinde Kopenhag kriterleri doğrultusunda iç hukukunu AB hukuku ile büyük ölçüde uyumlaştıran Bulgaristan'da, görünürde azınlık hakları açısından büyük bir sorun yok gibidir. Ancak asıl sorun uygulamada görülen aksaklıklardır. Özellikle Türk azınlık mensuplarıyla yapılan görüşmelerde en ön plana çıkan sorun, kamu alımlarında, özellikle kritik görevlere ilişkin kamu alımlarında, Türk azınlık üyelerinin bariz bir biçimde tercih edilmemesi ve buna yönelik bahaneler üretilmesidir. Dolayısıyla hukuken ne olduğu değil, nasıl uygulandığı temel sorun gibi gözükmektedir. Bazı bireylerin hata yapmaları veya kötü niyetli davranmaları, dünyanın her yerinde rastlanabilecek anlaşılabilir bir durumdur. Ancak devlet adaletli olmak zorundadır. Devletin temel meşruiyet kaynağı budur. Bulgaristan'daki durum, maalesef sistematik düzeyde bir yasal ayrımcılık yapıldığına dair güçlü işaretler taşımaktadır. Eğer Bulgaristan devleti medeni, demokratik dünya uluslar ailesinin saygın bir üyesi olmak istiyorsa kamu alımlarında etnik kökenden kaynaklı ayrımcılığın üstesinden gelecek tedbirleri süratle almak zorundadır.

Ekonomik ayrımcılık noktasında da yine Türk azınlığın yoksul pozisyonu, onların çoğunlukla ve sistemle entegre olmalarını engelleyen yapısal bir sorun olarak kendini göstermektedir. Etnik kimlik elbette tek başına da bir değerdir. Ancak

araştırmalar göstermektedir ki, refah düzeyi düşük topluluklar, çoğunluk tarafından dışlanma riskiyle karşı karşıya kaldıkları için daha çok kendi içlerine dönmekte, bu da kaçınılmaz bir biçimde *etnosentrizm*, yani grup içi kayırma ve grup dışını dışlama sorununu beraberinde getirmektedir.²⁸ Aynı mantık çerçevesinde, refah düzeyi artıkça toplumlar arası ilişki ve uyum gelişmekte, tolerans artmakta ve azınlık gruplarının sisteme entegrasyon trendi de yükselmektedir.²⁹ Dolayısıyla Bulgaristan devletinin Türk azınlığın yoğun olarak yaşadığı yerlere ilişkin yatırım politikaları üretmesi, buraları kalkındırmaya çalışması, toplumsal uyum ve barış adına isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Kültürel ayrımcılık sorunu ise, yukarıda da belirtildiği gibi, çoğu zaman yasal ve ekonomik ayrımcılık kadar bariz olmayan, fakat gizliden gizliye yapısal şiddet (*structural violence*) içeren yaygın sosyal uygulamalara işaret etmektedir.³⁰ Bu durum, etnik gruplar arasında önemli derecede psikolojik bariyerler yaratan ve bu yüzden farklı grupların uyum içinde yaşama olanaklarını kısıtlayan ciddi bir negatif etkenidir. Üstelik popüler kültüre nüfuz etmesi ve yaygın sosyal uygulamalar şeklinde kendini göstermesi, sorunun anlaşılması ve ele alınmasını da zorlaştırabilmektedir. Ancak kültürel ayrımcılık devam ettiği sürece toplumlar arasında tam bir barıştan söz etmek mümkün değildir. Çünkü barış, sadece fiziksel şiddetin yokluğu durumu değildir. Pozitif anlamda bir barış, aynı zamanda insanların uyum ve iş birliği içinde yaşadıkları, birbirlerini hemcins olarak gördükleri ve ona uygun davranış sergiledikleri bir anlayışı ifade eder.³¹ Öte yandan ciddi boyutlarda kültürel ayrımcılığa maruz kalan azınlıklarda dominant gruplara veya onların temsil ettiği sisteme yönelik saldırgan, revizyonist eğilimler gelişmesi de sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Kültürel ayrımcılıkla mücadele etmek ve toplumlar arası uyumu pekiştirebilmek için *problem çözüm toplantıları, toplumlar arası diplomasi etkinlikleri, topluluk festivalleri* organize

28 John Burton, *Conflict: Human Needs Theory* (New York: St. Martin's Press, 1990); John Burton, *Violence Explained* (Manchester and New York: Manchester University Press, 1997).

29 Donal L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley: University of California Press, 1985), 653-681.

30 Johan Galtung, "Cultural Violence," *Journal of Peace Research* 3 (1990): 27-43.

31 Andrew Fitz-Gibbon, *Positive Peace* (Amsterdam, Netherlands: Rodopi Publishers, 2010).

etmek gibi bir dizi adım atmak mümkündür.³²

Sonuç itibarıyla Bulgaristan'daki Türk azınlık, komünizm sonrası dönemde atılan bazı pozitif adımlara rağmen hâlen risk altındaki bir azınlık konumunda olup değişik düzeylerde yasal, ekonomik ve kültürel ayrımcılığa maruz kalmaya devam etmektedir. Bu durum, *ayrım gözetmeme* ilkesini net bir biçimde yaşama geçirmesi gereken AB'ye girmiş bir Bulgaristan'da ciddi bir tezat oluşturmaktadır. Bulgar yetkililer ayrımcılık sorununun giderilmesi bağlamında daha tatminkâr adımlar atmalı ve farklılıkları bir tehdit olarak algılamak yerine, 21. yüzyılın gereklerine uygun olarak farklılıklarla ulus olma bilinciyle hareket etmelidirler.

---

32 Muzaffer Ercan Yılmaz, "Interactive Problem Solving in Intercommunal Conflicts," *Peace Review: A Journal of Social Justice* 4 (2005): 443-450.

Kaynakça

- Alp, İlker. *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*. Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Atasoy, Emin. *Bizden Olan Ötekiler: Asimilasyon Kıskaçındaki Bulgaristan Türkleri*. Bursa: MKM Yayıncılık, 1999.
- Burton, John. *Conflict: Human Needs Theory*. New York: St. Martin's Press, 1990.
- _____. *Violence Explained*. Manchester and New York: Manchester University Press, 1997.
- Coşkun, Birgül Demirtaş. *Bulgaristan'la Yeni Dönem: Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*. Ankara: ASAM Yayınları, 2001.
- Cote, James E. "Acculturation and Identity: The Role of Individualization Theory." *Human Development*, no. 49 (2006): 17-34.
- Crampton, Richard J. *Bulgaristan Tarihi*. Çev. Nuray Ekici. Bursa: JeoPolitika Yayınları, 2007.
- Galtung, Johan. "Cultural Violence." *Journal of Peace Research*, vol. 27, no. 3 (1990): 27-43
- Fenton, Steve. *Ethnicity*. Molden, MA: Blackwell, 2003.
- Fenton, Steve and Bradley, Harriet. *Ethnicity and Economy: Race and Class Revisited*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Fitz-Gibbon, Andrew. *Positive Peace*. Amsterdam, Netherlands: Rodopi Publishers, 2010.
- Horowitz, Donald L. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press, 1985.
- Ibryam, Semra. "AB'ye Uyum Sürecinde Bulgaristan'da Değişen Azınlık Hakları Anlayışı ve Yükselişe Geçen Milliyetçiliğin Siyasal Tezahürü." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Jenkins, Richard. *Social Identity*. Second Edition. London and New York: Routledge, 2004.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Bulgarların Kökeni*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985.
- Karatay, Osman. *Bulgarlar: Yitik Bir Türk Kavmi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2018.
- Karpat, Kemal H. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. Ankara: İmge Yayınları, 2004.
- Kut, Şule. *Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Lütem, Ömer E. *Türk Bulgar İlişkileri: 1983-1989*. Ankara: ASAM Yayınları, 2000.
- Minority Rights. "International Standarts and Guidance of Implementation." *United Nations Human Rights Office of Head Commissioner*. New York: UN Publications, 2010.

Özlem, Kader. *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*. Bursa: Dora, 2019.

Pazarıcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk*. 17. Baskı. Ankara: Turhan, 2018.

Rayner, Eric. *Human Development: An Introduction to the Psychodynamics of Growth, Maturity and Ageing*. New York: Routledge, 2005.

Sönmezoğlu, Faruk. *İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 2006.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. "Interactive Problem Solving in Intercommunal Conflicts." *Peace Review: A Journal of Social Justice*, vol. 17, no. 4 (2005): 443-450.

_____. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar. Ankara: Nobel, 2007.

Röportajlar

Alev, Mehmet. *Kişisel Görüşme*, 30 Temmuz 2019, Filibe, Bulgaristan.

Balkçı, Emel. *Kişisel Görüşme*, 30 Temmuz 2019, Filibe, Bulgaristan.

Eminefendi Basri. *Kişisel Görüşme*, 25 Temmuz 2019. Haskovo, Bulgaristan.

Feleti, Amir. *Kişisel Görüşme*, 29 Temmuz 2019, Madan, Bulgaristan.

Gülistan, F. Bekir. *Kişisel Görüşme*, 24 Temmuz 2019, Mestanlı, Bulgaristan.

Hoca, Mehmet. *Kişisel Görüşme*, 27 Temmuz 2019, Kırcaali, Bulgaristan.

Hüseyin, Ahmet. *Kişisel Görüşme*, 26 Temmuz 2019, Mestanlı, Bulgaristan.

Jurnalov, Milen. *Kişisel Görüşme*, 28 Temmuz 2019, Smolyan, Bulgaristan.

Mestan, Lütfi. *Kişisel Görüşme*, 26 Temmuz 2019, Mestanlı, Bulgaristan.

Orlov, Yavor. *Kişisel Görüşme*, 29 Temmuz 2019, Madan, Bulgaristan.

Özlem, Kader. *Kişisel Görüşme*, 25 Kasım 2019, Bursa.

Sadıkov, Hayri. *Kişisel Görüşme*, 29 Temmuz 2019, Madan, Bulgaristan.

İnternet Kaynağı

Balgöç. "Bulgaristan Azınlık Raporu." Erişim 20.10.2019. <http://www.balgoc.org.tr/bilgi/bulgazinlik.html>

BULGARİSTAN'DA 1984-1989 ZORUNLU ASİMİLASYON VE ETNİK TEMİZLİK MAĞDURLARININ ANMA VE YAS GÜNLERİ

Mehmet HACİSALİHOĞLU¹

Özet

Bu makalede Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 döneminde maruz kaldıkları asimilasyon baskısı ve şiddetini ve ortaya koydukları direnişi günümüzde ne şekilde hatırladıkları ele alınmaktadır. Bir envanter oluşturmaya çalışan çalışmada Bulgaristan'daki Türk azınlığın anma günleri, bu günlerin tarihsel arka planları, hafıza mekânları, anıtlar, anıtlardaki kitabeler, yapılan anma törenlerinin organizasyonu, katılım ve törenlerde yapılan etkinlikler genel hatlarıyla tartışılmaktadır. Konuyla ilgili ana kaynaklar arasında Kırcaali Haber gibi yerel basın önemli bir kaynak oluşturmaktadır. 24 Aralık 1984 (Sütkesiği), 26 Aralık 1984 (Yoğurtçular/Türkan Bebek), 27 Aralık 1984 (Mestanlı), 19 Ocak 1985 (Alvanlar), 19 Mayıs 1989 Cebel Günü,

---

1 Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-4287-1296
e-mail: mehmethacisalihoglu@gmail.com

20 Mayıs 1989 (Yusufhanlar-Bohçalar), 23-27 Mayıs 1989 (Ezerçe, Kalovo, Şumnu, Dobriç, Sarıkovanlık) gibi anma günleri Bulgaristan Türklerinin, komünist rejimin soykırım politikasına karşı direnişin anıldığı günlerdir. 24 Mayıs 1989 toplu sınır dışı edilme (Avusturya'ya), 29 Mayıs 1989 Jivkov'un "Bulgaristan'ı terk edin!" açıklaması, 30 Mayıs 1989 Özal'ın "Sınırımız açık." açıklaması da Bulgaristan'dan Türklerin zorla göç ettirilmesinin anıldığı günler olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Komünist rejim, Türk azınlık, asimilasyon politikaları, anma kültürü

Giriş

İnsanlık tarihinden modern döneme kadar daha çok dinî motifli anma ve yas günleri veya kutlama günleri mevcutken, modern dönemde farklı değerler ön plana çıkmış ve insanlığa karşı işlenen suçlar için de anma ve yas günleri belirlenerek düzenli olarak anma etkinlikleri yapılmaya başlanmıştır. Tarihi anma ve hatırlama kültürünün millî kimlikle de doğrudan bağlantısı vardır.² Hatırlamak, unutmak, hafıza mekânları, geleneksel ve modern anmalar, anma kültürü ve bu bağlamda icat edilen gelenekler hakkında konunun kavramsal ve teorik çerçevesini anlamamıza yardımcı olacak çok sayıda çalışma mevcuttur.³ Bu çalışma konuyla ilgili kavramsal bir tartışmadan ziyade belli bir tarihsel döneme (1984-1989), bölge olarak Bulgaristan ve etnik grup olarak da Türk ve Müslüman azınlık üzerine odaklanmaktadır.

Günümüzde anma ve yas günlerinin varlığı bir yandan faile karşı nefreti canlı tutarak veya nefret söylemi üreterek milliyetçiliği körüklediği için eleştirilirken öte

2 Mithat Sançar, *Geçmişle Hesaplaşma. Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 5. baskı (İstanbul: İletişim, 2016). Anma ve hatırlama kültürü ve millî kimlikle ilişkisi hakkında bkz. John R. Gillis, *Commemorations: The Politics of National Identity* (Princeton: Princeton University Press, 1994).

3 Öncelikle bkz. Pierre Nora (ed.), *Les lieux de mémoire*, ciltler 1-3 (Paris: Gallimard, 1984-1992); Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, çev. Mehmet Emin Özcan (Ankara: Dost Kitabevi, 2006); Maurice Halbwach, *The Collective Memory* (Chicago: University of Chicago Press, 1992); Jan Assman, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* (Münih: C.H.Beck, 1997) (Türkçesi: *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin (İstanbul: Ayrıntı Yay., 2001)); Paul Connerton, *How Societies Remember* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989) (Türkçesi: *Toplumlar Nasıl Anımsar*, çev. Alaaddin Şenel (İstanbul: Ayrıntı Yay., 1999)); Anthony Giddens, *Toplumun Kuruluşu*, çev. Hüseyin Özel (Ankara: Bilim Sanat Yay., 1999); ayrıca bkz. Mithat Sançar, *Geçmişle Hesaplaşma*.

yandan da işlenen suçların tekrar etmemesi için insanlığa sürekli bir uyarı vazifesi gördüğü gerekçesiyle önemsenmektedir. Balkan ulus devletlerinin kuruluş sürecinde bu ülkelerde yaşayan Türk ve Müslüman halka karşı işlenen suçlar hakkında herhangi bir anma günü veya anıtı bulunmamaktadır. Çünkü her ülke kendi millî bakış açısıyla anma günleri ve anıtlarını inşa etmektedir.

Türkiye'deki Balkan algısı, Türk kimlik inşasında önemli bir konuma sahip olmasına rağmen⁴ Türkiye'de Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'dakine benzer mağduriyet vurgulu anma günleri ve anıtlar pek mevcut değildir.⁵ Genel olarak Türklerin anma konusuyla ilgili karmaşık ve zor bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Öyle ki Türkiye'de tarihsel mağduriyetler ve anma kültürü başlı başına bir sorun olup ayrıca ele alınması gereken bir konudur.

Bu çalışmada Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları baskı süreci ve bundan kaynaklı travmalarının bulunduğu bir dönemle ilgili anma kültürü ele alınmaktadır. 1989 Zorunlu Göçü ile yüzbinlerce Bulgaristan Türkü, Türkiye'ye göç

4 Maurus Reinkowski, "Verlustsache Rumelien: Türkische Erinnerungskulturen zu Südosteuropa", *Den Balkan Gibt Es Nicht! : Erbschaften im südöstlichen Europa*, ed. Martina Baleva, Boris Previšić (Köln, Wien, Weimar: Böhlau, 2016), 25-39.

5 Türkiye'de yaşayan farklı etnik grupların ve Türklerin ve Türkiye dışında yaşayan Türk ve akraba toplulukların tarihsel süreçte yaşadıkları mağduriyetleri ifade eden anma günleri mevcuttur. Fakat bu anma günlerinin hiçbiri henüz dünyada yaygın bir şekilde bilinmemektedir. Buna karşılık, örneğin "24 Nisan Ermeni Soykırımını Anma Günü" yalnızca Ermenistan'da ve Ermeni diasporasında bir anma günü değildir. Ayrıca dünyanın farklı ülkeleri resmi olarak "soykırım"ı tanımış (Bkz. "Armenian Genocide recognition", https://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Genocide_recognition) ve 24 Nisan'ı anma günü olarak kabul etmiştir ("Macron declares April 24 commemoration day of Armenian genocide in France", <https://www.reuters.com/article/us-france-armenia-genocide-idUSKCN1PU2HL>); "April 24 Declared Armenian Genocide Remembrance Day in Canada", <http://asbarez.com/134586/april-24-declared-armenian-genocide-remembrance-day-in-canada/>). "Ermeni Soykırımı" kararları Türkiye kamuoyunda büyük tesirler yapmakta ve Türklerin anma günlerine yaklaşımını da önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin 2019'da ABD Senatosunun 1915 Ermeni olaylarını "soykırım" olarak tanınmasından sonra, 24 Nisan 2021 tarihinde ABD Başkanı Joe Biden "Ermeni Soykırımı" ifadesini kullanmıştır ("Statement by President Joe Biden on Armenian Remembrance Day", April 24, 2021, Statements and Releases, The White House, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/04/24/statement-by-president-joe-biden-on-armenian-remembrance-day/>); "Biden becomes first US president to recognise Armenian genocide", <https://www.theguardian.com/us-news/2021/apr/24/joe-biden-armenian-genocide-recognition>). Türkiye kamuoyunda bu iddianın Türkiye'ye siyasi bir baskı ve saldırı amacını taşıdığı, Türkiye'yi parçalamak isteyen emperyalist güçlerin "sözde soykırım silahını" kullandıkları şeklinde geniş tepkilere neden olmuştur. Buna karşılık Türkiye'de devlet politikalarına muhalif radikal sol gruplar ve Kürt siyasi hareketi de "soykırım" tezini savunarak Türkleri tarihle yüzleşmeye davet etmektedir ("HDP'den sonra Boğaziçi provokatörleri de 'Soykırım' dedi!", <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/04/24/hdpden-sonra-bogazici-provokatörleri-de-soykirim-dedi>).

etmiştir. Bulgaristan'daki Türklerin anma günleri ve törenleri, Türkiye'ye yerleşmiş olan Bulgaristan göçmeni Türkler arasında da bilinmekte ve onlar da söz konusu günlerde anma törenleri düzenlemektedirler. Bu şekilde Bulgaristan'da yaşayan Türklerin anma kültürünün Türkiye'ye de taşındığını görmektediriz.

1984-1989 yılları arasında Bulgar Komünist Partisi beş yıl boyunca, Bulgaristan'da yaşayan Türklere ve diğer Müslüman azınlıklara karşı zorunlu asimilasyon ve etnik temizlik politikası uygulamıştır. Bu nedenle zorunlu asimilasyon ve 1989 deportasyon ve zorunlu göçü 11 Ocak 2012'de Bulgar Parlamentosu tarafından etnik temizlik olarak kınanmıştır.⁶ Bu konuda çıkan son eserin yazarı Tomasz Kamusella, günümüz Bulgar tarih yazımında ve kamuoyunda bu dönemin bir fail-mağdur perspektifinden ele alınmadığını belirtmekte, hatta dönemi inceleyen uzmanların bile etnik temizlikçi Todor Jivkov'un kavramları olan "yeniden doğuş süreci" ve "büyük gezinti" kavramlarını turnak işareti içinde kullanarak önemsizleştirme yoluna gittiğinin altını çizmektedir. Bunun yaşanan zorunlu asimilasyon, etnik temizlik ve insanlığa karşı işlenen suçtu hafifletmeye ve unutturmaya kadar gittiğini vurgulamaktadır.⁷ Öyle ki 1989 Zorunlu Göçü ve etnik temizliğinin, bir kısım Bulgar tarihçiler tarafından "kapitalist Türkiye'ye" daha iyi bir hayat ve refah için ekonomik göç olarak ifade edildiğini ve bu şekilde hafifletildiğini belirtiyor. Bundan 10 yıl önce yapmış olduğum tarih yazımı analizinde bu görüşün bazı Türk araştırmacılar tarafından Bulgar uzmanların İngilizce yayınlarından kopyalandığını da tespit etmişim.⁸ Bu durum Tomasz Kamusella'nın da vurguladığı üzere günümüzde 1984-1989 arasında Todor Jivkov ve Bulgar Komünist Partisi tarafından insanlığa karşı işlenen bu büyük suçun unutulması veya hafifletilmesi eğilimini güçlendirmiştir.

6 Tomasz Kamusella, "Words matter. Bulgaria and the 30th anniversary of the largest ethnic cleansing in cold war Europe", <http://neweasterneurope.eu/2019/02/25/words-matter-bulgaria-and-the-30thanniversary-of-the-largest-ethnic-cleansing-in-cold-war-europe%E2%82%AC%82/>. Ayrıca bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, "'89 Göçü' mü, 'Etnik Temizlik' mi? Türk Göç Tarihi Literatüründe Kavram Sorunu," BALKAR Bülten, 4 (Güz 2020), 4-13.

7 Tomasz Kamusella, *Ethnic Cleansing During the Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turks from Communist Bulgaria* (London: Routledge, 2019); Tomasz Kamusella, "Words matter. Bulgaria and the 30th anniversary of the largest ethnic cleansing in cold war Europe", <http://neweasterneurope.eu/2019/02/25/words-matter-bulgaria-and-the-30th-anniversary-of-the-largest-ethnic-cleansing-in-cold-war-europe%E2%82%AC%82/>

8 Örneğin bkz. Ayşe Parla, "Terms of Belonging: Turkish Immigrants from Bulgaria in the Imagined Homeland" (Doktora Tezi, New York University, 2005), 2-3.

Kamusella ayrıca “etnik temizlikçi” Todor Jivkov’un Bulgaristan’da milli bir kahraman gibi düzenli olarak anıldığını belirtiyor. Nitekim Kamusella’nın tespitini biz-zat kendim Bulgaristan seyahatlerimden birinde gözlemledim. Provadi’nin en büyük ve geleneksel restoranının duvarında Jivkov’un portresi sergilenmekte ve portrenin altındaki şu söz yer almaktadır: “Tova, koeto nie postroihme, vie ne mojete i da go boyadisate” (Bizim inşa ettiğimiz şeyi, siz boyayamazsınız.) Yani ortaya koyduğu eserin çok büyük bir eser olduğunu ve unutturulamayacağını ifade etmiş oluyor Todor Jivkov. Ortaya koyduğu en büyük eserin ise Türklere karşı uyguladığı etnik temizlik ve zorunlu asimilasyon politikası olduğu bilinmektedir. Bu şekilde Bulgar milliyetçilerinin Jivkov kültü yaratarak Jivkov’un etnik temizlik politikasından utanç duymak yerine, onunla gurur duydukları görülmektedir.

Bulgaristan’da anma kültürü (memorial culture) konusu, özellikle Sosyalist dönemde yapılmış Sovyet anıtlarıyla gündeme gelmektedir. Çünkü sosyalizm sonrası dönemde Sosyalist hafıza mekânları, anıtlar ve anmalar konusu sıklıkla tartışılan bir konu olmuştur.⁹ Fakat 1984-1989 süreci ve Türk azınlığın bu dönemle ilgili oluşturduğu anma kültürü hakkında çalışmalar yok denecek kadar azdır.¹⁰

Yaşanan acıların hatırlanmaması/hatırlatılmaması ve zalimin kahramanlaştırılması, 1984-1989 arası mezalimi hatırlama ve anmanın önemini daha da artırmaktadır. Anma kültürünün bir yandan çoğunluk toplumunun tarihin karanlık dönemleriyle yüzleşmesi ve bunun getireceği faydalar yanında öte yandan azınlık kimliğinin gelişiminde özel bir yeri vardır. Çalışmamızda anma kültürünün sosyolojik boyutundan

9 Bu konuda bkz. Nikolai Vukov, “Monuments and Memorial Spaces of Socialist Bulgaria. Visual Transformations and Curatorial Challenges from a Post-socialist Stance,” *Curating (Post-)Socialist Environments* içinde, ed. Philipp Schorch and Daniel Habit (Bielefeld: Transcript Verlag, 2021), 57-80; Emilia Kaleva, Aneta Vasileva, “‘Unity, Creativity, Beauty’: Decline and Survival of Socialist Memorial Sites in Bulgaria,” *A Future for our Recent Past: Model Projects for Modern Heritage Conservation in Europe* içinde, ed. Jörg Haspel et al. (Berlin: Hendrik Bäßler Verlag, 2020), 130-136.

10 Gergana Tzvetkova, “Memory Revived Ways of Remembering the ‘Revival Process’ in Bulgaria in Terms of Transitional Justice”, Conference Papers (May 2012): 1-16, <https://www.researchgate.net/publication/304012956>.

ziyade şimdiye kadar yapılmamış olan bir envanter oluşturulmaya çalışılmıştır.¹¹ Bu bağlamda, çalışmamızda önce Bulgaristan'daki komünist rejimin kurbanlarının anıldığı 1 Şubat günü özetle ele alınacak ve ardından Türklerin hafıza mekânları ve anma günleri ele alınacaktır. Çalışmada kaynak olarak öncelikle Bulgaristan'daki Türk azınlığın yerel gazeteleri ve diğer yayınları kullanılmıştır. Ayrıca Zeynep Zafer'in bizzat kendi tecrübeleri ve yerinde yaptığı çalışmalardan¹² istifade edilmiş, Hasan Demirhan'ın Alvanlar Direnişi ile ilgili çalışması¹³ gibi doğrudan anma kültürü ile ilgili literatürden faydalanılmıştır.

1. Komünist Rejimin Kurbanlarını Anma ve Saygı Günü (1 Şubat 1945)

Bulgaristan'da 1945-1990 arası sosyalist dönemle ilgili günümüzde "Komünist Rejimin Kurbanlarını Hatırlama ve Saygı Günü" (Ден на признателност и почит към жертвите на комунистическия режим / Day of Remembrance and Respect to Victims of the Communist Regime) adıyla ortak bir anma günü bulunmaktadır. 1 Şubat 1945 tarihinde Bulgar aydın ve bürokratlarına karşı sosyalist rejimin başlattığı baskı ve katliamların anılması amacıyla 2011 yılında Boyko Borisov hükûmeti tarafından 1 Şubat, anma günü olarak belirlenmiştir.¹⁴ Nitekim Bulgaristan'da sosyalist rejim kurulduktan sonra kurulan Halk Mahkemesi'nin 1 Şubat 1945'te Bulgar siyasetçilere ve aydınlara karşı başlattığı ve binlerce insanı idama ve ömür boyu hapse mahkûm eden mahkeme sürecini hatırlatmaktadır.

Bu anma günü Bulgaristan'da Jivkov'un zorunlu asimilasyon ve etnik temizlik

11 Konuyla ilgili başka bir çalışmam "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Etnik Temizlik ve Sürgünlerini Anma Günleri" (Türklerin ve Akriba Toplulukların Acı Yıl Dönümleri. 19. Yüzyıldan Günümüze Sürgünler, Katliamlar, Etnik Temizlik Politikaları ve Soykırımlar, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2023, S. 523-552) başlığı altında Türklerin ve akriba toplulukların anma günleri konulu ve editörlüğünü kendimin yaptığı bir eserde yayınlanmıştır.

12 Zeynep Zafer, "Mayıs Protestoları: Bulgaristan Türklerinin Asimilasyona ve Totaliter Rejime Karşı Direnişini Anma Günü (20 Mayıs 1989)," *BALKAR Bülten* (Güz 2021): 78-97.

13 Hasan Demirhan, "Bulgaristan'ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)," *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, 20 (Güz 2019): 415-446; Aynı yazar, "19 Ocak 1985: Bulgaristan Türklerinin Alvanlar (Yablanovo) Direnişini Anma Günü," *BALKAR Bülten* (Güz 2021): 34-53.

14 <https://balkaninsight.com/2018/02/01/bulgaria-commemorates-half-heartedly-victims-of-communism-02-01-2018/>

politikalarına maruz kalan Türklerin de acılarını kapsayıcı bir anma günü olma özelliğine sahip olup olmadığı, Bulgar çoğunluk ve Türk-Müslüman azınlık tarafından bu şekilde kabul görüp görmediği önemli bir sorudur. 2011 yılında başlayan bu anma günüyle ilgili olarak Bulgaristan Başmüftülüğünün yayınladığı 2016 tarihli bir haberde 1945'teki idamlar ifade edildikten sonra şöyle bir ibare vardır: *“Bunlar kurulmakta olan totaliter makinanın aralarında yüzlerce, binlerce ve sonuçta bir milyondan fazla Müslümanın da bulunduğu ‘yabani otları’ kökünden sökmek için attığı ilk adımlarıdır.”*¹⁵ “Halk Egemenliği”nin ilk kurbanları arasında yer alan Yusuf Sümbül, Naci Tahir vd. isimler belirtilmekte ve Müslüman kurbanların 1984 yılında 17 aylık Türkan'a kadar ulaştığı ifade edilmektedir. *“Unutmayalım... Tekrar etmemesi için...”* sloganıyla yazı sona ermektedir. Bu şekilde komünist rejimin kurbanları arasında 1984-1989 arası Türk kurbanların da olduğu vurgulanarak bu anma gününün onları da kapsadığının altı çizilmiş olmaktadır.

2014 yılında yapılan anma törenine Müslümanları temsilen Sofya Bölge Müftüsü Mustafa İzbişteli de katıldı. Anma hakkında çıkan haber “Ortodokslar, Katolikler, Protestanlar ve Müslümanlar Komünizmin Kurbanlarının Anıtı Önünde Bir Arada” başlığıyla yayımlandı.¹⁶ Buradaki vurgu Bulgaristan'daki bütün dinî grupların bu anma gününü ve törenini müşterek bir gün olarak kabul ettikleri şeklindedir.

Bununla birlikte, bu anma törenlerinde öncelik Bulgar kurbanlardır ve bu kurbanların anılması da kilisede ayinle gerçekleştirilmektedir. Özellikle Türk-Müslümanların yaşadıkları mağduriyete bir vurgu söz konusu değildir. Müftülüğün bu anmalarda yer alması her ne kadar ülkedeki Müslümanların ve Türklerin yaşadıkları mağduriyetlerin de anıldığı görüntüsü verse de bu durum daha ziyade resmî bir prosedürün yerine getirilmesi olarak görülmelidir. Bizzat anıtın kitabesine baktığımızda da bunu görürüz. Kitabe şöyle başlamaktadır: *“Pokloni se, Bulgarino!”* (Ey Bulgar, saygıyla eğil!). Kitabenin devamında 1945 Halk Mahkemesi ve idam kararlarına işaret ediliyor, 1984-1989 arası yaşanan mağduriyetlere ise vurgu yapılmıyor. Anıtın bir parçası olan küçük kilise (şapel) de bu anıtın Ortodoks Hristiyan

15 “България почита жертвите на комунизма”, <https://grandmufti.bg/bg/up-to-date/novini/novini/2171-balgariya-pochita-zhertvite-na-komunizma.html>

16 http://ajansbbg.blogspot.com/2014/02/blog-post_2.html

Bulgarları kapsadığını gösteren önemli bir semboldür. Bu şekliyle bu anıtın Bulgar mağdurları temsil eden özellikleri ağır basmaktadır. Dolayısıyla Türklerin mağduriyetlerini de kapsayacak bir özelliğe sahip değildir. Nitekim Bulgaristan'da resmî bir kurum olan Müftülük formal olarak bu anmalarda yerini almaktadır.

Sofya'da Komünizm Kurbanları Anıtı. Kaynak: <https://bulgaria-infoguide.com/sofia/memorial-monument-to-the-victims-of-communism-in-sofia/>

2014 yılı anması. Kaynak: http://ajansbbg.blogspot.com/2014/02/blog-post_2.html

Fotoğraf 2014 yılı anması, haber başlığı: “Ortodokslar, Katolikler, Protestanlar ve Müslümanlar Komünizmin Kurbanlarının Anıtının Önünde Bir Arada”. Kaynak: http://ajansbbg.blogspot.com/2014/02/blog-post_2.html

NEWS

Bulgaria Remembers Victims of Communist Purge

Martin Dimitrov | Sophia | BIRN | February 1, 2018

Survivors, family members and liberal-right politicians on Thursday marked 73 years since 'Bloody Thursday' in 1945 – when Bulgaria's new pro-Soviet courts and government began the mass execution of the so-called bourgeois elite.

© Bulgarians marked the Remembrance Day on Thursday. Photo: BIRN.

2. Bulgaristan Türklerin/Müslümanların Anma Günleri ve Mağduriyetin Tanımı

Bulgaristan'da komünist rejim döneminde Müslümanların yaşadıkları mağduriyetler çok sayıdadır.¹⁷ 1984 öncesinde yaşanmış önemli travmalar vardır. Bunlardan biri, 28 Mart 1973 Kornitsa (Nevrokop/Gotse Delçev) olayları ve direnişidir. Zorla isim değiştirme uygulamasına maruz kalan Pomak Müslümanların direnişini sembolize eden bu gün, Kornitsa'da “Soykırıma Karşı Direniş ve Şehitleri Anma Günü”

17 Konuyla ilgili bkz. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, “Türkiye’de İktidar- Muhalefet Söylemlerinde 1989 Göçü ve Bulgaristan Türkleri,” *1989 Yılında Bulgaristan’dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı* içinde, ed. A. Kayapınar vd. (İstanbul: Çorlu Belediyesi, 2020), 275-291; aynı yazar, “1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları,” *89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu (İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012), 171-198; Ayşe Kayapınar, “Bulgar Tarihçilerin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri,” *89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu (İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012), 99-120; Mehmet Hacısalihoğlu, “‘89 Göçü’ ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları,” *89 Göçü. Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu (İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012), 31-74.

şeklinde anılmaktadır.

1984-1989 arası dönemde ön plana çıkan anma günleri ise şöyledir: 24 Aralık 1984 Sütkesiği Köyü direnişi (Totaliter Rejime ve Soykırımı Karşı Direnişi Anma Günü); 26 Aralık 1984 Yoğurtçular direnişi (Türkan Bebek ve Soykırım Şehitlerini Anma Günü); 27 Aralık 1984 Mestanlı direnişi (Soykırımı Karşı Direnişi ve Şehitleri Anma Günü); 19 Ocak 1985 Alvanlar Direnişini ve Şehitlerini Anma Günü; 19 Mayıs 1989 Cebel direnişi (Cebel Günü); 20 Mayıs 1989 Yusufhanlar-Bohçalar direnişi (Mayıs Protestolarını ve Yusufhanlar-Bohçalar Direnişini Anma Günü, 23 Mayıs Ezerçe, 24 Mayıs Kalovo/Dyankovo, 24 Mayıs Şumnu, 25 Mayıs Dobriç Protestoları, 27 Mayıs Varna'ya bağlı Sarıkovanlık/Medovets vd.)

1989'da yaşanan sınır dışı etmeler ve zorunlu göçle ilgili olarak da üç farklı günde anmalar yapılmaktadır: 24 Mayıs 1989 Avusturya'ya yönelik toplu sınır dışı edilmeler; 29 Mayıs 1989 Jivkov'un "Bulgaristan'ı terk edin!" açıklaması; 30 Mayıs 1989 Özal'ın "Sınırımız açık." açıklaması ve ilk kafilenin girişi. Bu üç gün de "Türkiye'ye Zorunlu Göçü Anma Günü" olarak farklı kesimler tarafından anılmaktadır.

Komünist rejimin zorunlu asimilasyon ve etnik temizlik politikalarının kurbanları olan Türk ve Müslüman azınlık tarafından yerel anma günleri belirlenmiş ve anıtlar inşa edilmiştir. Türklerin oluşturduğu bu anma günleri hakkında bir çalışma yapan Gergana Tsvetkova, bu anma günlerinin yalnızca Türkler arasında ve belli bir partinin güdümünde (DPS/HÖH) siyasallaştığını ve Bulgaristan'ın genelinde kabul

gören bir nitelik kazanamadığını belirtmektedir.¹⁸ Elbette bu günlerin neden genel bir nitelik kazanamadığını ayrıca analiz etmek gerekir.¹⁹

24-27 Aralık tarihlerinde Bulgaristan'da zorunlu asimilasyon politikalarının kurbanlarını ve Türkan Bebeği anma günü olarak farklı etkinlikler düzenlenmektedir. Örneğin 24 Aralık 2018'de Kırcaali Haber "*Türkân Bebek ve Asimilasyon Şehitleri 34. Yılında İzmir'de Anıldı*" başlıklı bir haber yayınlamıştır. Haber, İzmir Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği Genel Başkanı Abdurrahim Nursoy'un konuşmasından şöyle bir alıntı yapmıştır:

"Bulgaristan'da totaliter rejimin uyguladığı **asimilasyon** ve **soykırım** politikalarının son basamağı olan isimleri zorla değiştirme sürecinde Bulgaristan güvenlik güçleri köylerimize baskınlar düzenlediler, düğün ve cenaze merasimlerimize baskınlar düzenlediler. 20 aylık kundaktaki bebeği anasının sırtında öldürdüler. Türklüğe ve Müslümanlığa ait ne varsa silip yok etmek istediler. 20. yüzyılda Avrupa'nın ortasında, dünyanın gözü önünde Jivkov milisleri tarafından bir **soykırım** işlendi. 25-26-27 Aralık 1984 yılında halkımız birçok yerde ayaklandı, demokratik yollarla Türkler haklarını aramaya başladı. Bulgaristan Türklerinin ve diğer Müslüman azınlıkların haklarını arayan Milli Kahramanlarımız suçsuz yere tutuklandılar işkence gördüler,

18 "I started writing this paper with the clear idea that the topic of the memory of the "Revival Process" deserves and needs much more time and research. However, my decision to discuss the subject was motivated by the wish to delineate the foundations of a more detailed examination on the ways the forced assimilation is remembered. As a way of conclusion, I will briefly present my main findings with regard to the presented carriers of memory. Organizational carriers of memory are still very much politicized and contribute to the attributing of the memory of the "Revival Process" to a specific group. The foremost weakness of the discussed scholarly carriers lies in their impossibility to reach the general public and instigate interest about the forced assimilation campaigns and the communist period in general. The greatest hope lies in the organizational and the cultural carriers. Associations of the victims of communism are much more inclusive in terms of religion and ethnicity and seem to rely on a broad country-wide network. In this sense, they may lobby for and start less exclusive commemorations or remembrance initiatives in general. Cultural carriers of memory have a great potential for success because of their ability to reach a much wider audience and attract its attention by leaving the strictly academic way of presenting historical events." Gergana Tzvetkova, "Memory Revived Ways of Remembering the "Revival Process" in Bulgaria in Terms of Transitional Justice", Conference Papers, 2012, s. 12, https://www.researchgate.net/publication/304012956_Memory_Revived_Ways_of_Remembering_the_Revival_Process_in_Bulgaria_in_Terms_of_Transitional_Justice

19 Bu konuda ilk tartışmalar Lüleburgaz'da 16 Kasım 2019'da yapılan zorunlu göçün 30. yılını anma toplantısında yapıldı bkz. "LYKA'da 1989 göçü sempozyumu gerçekleşti," *Hürfikir*, 18 Kasım 2019, <http://www.hurfikir.com.tr/haber/24394/lykada-1989-gocu-sempozyumu-gerceklesti.html>

yetmedi bir daha serbest bırakılmamak üzere siyasi suçlu olarak cezaevlerine gönderildiler, o da yetmedi Belene ölüm kampına gönderildiler. Yüzlercesi sakatlandı, bir kısmı öldürüldü, onlarcası kayboldu, bazılarının mezarları bile belli değil.”²⁰

Asimilasyon ve etnik temizlik politikalarına maruz kalmış insanların kurduğu bu sivil toplum kuruluşunun başkanının söz konusu süreci “**asimilasyon**” ve “**soykırım**” olarak algıladığı görülmektedir. Göçmenler arasında “soykırım” kavramını kullanan çok sayıda insan bulunmaktadır. Nitekim anılarını yayınlayan Ahmet Şerif Şereflî de “*Türk Doğduk, Türk Öldük*” başlıklı kitabında alt başlık olarak “**Soy Kırımı Yaşantıları**” ifadesini kullanmıştır.²¹ Şerif Şereflî kitabın sunuşunda yaşanan süreci, “Avrupa’nın Rumeli Bulgaristan’ında son yüzyılda tanık olduğu en korkunç bir soykırımı ve kültür katliamı faciasının aynası” olarak tanımlamaktadır.²²

Jivkov politikasının mağduru olan Türklerin yaşadıkları baskı ve zulmü anlatırken yaşadıklarını bir çeşit soykırım olarak algıladıklarını görmekteyiz. Jivkov rejiminin uyguladığı bu politikaların soykırım özelliği taşıyan bir süreç olduğunu Bulgar araştırmacı Boykov da teyit etmektedir:

The quasi-genocidal induced exodus of more than 300,000 Bulgarian Turks in 1989 followed four years of intensive, forced assimilationist campaigns aimed at destroying their ethnic, religious and cultural identity and substituting it with a Bulgarian one.²³

Aşağıda ele alınan anıtlar ve anma törenlerinde de görüleceği gibi “Vızroditelnıyat Protse” (Yeniden Doğuş/Soya Dönüş Süreci) kavramı Türkler arasında “soykırım” olarak görülmektedir.

Tarih olayların kronolojik sırasına göre yapılan belli başlı anmalar aşağıdaki

20 “Türkan Bebek ve Asimilasyon Şehitleri 34. Yılında İzmir’de Anıldı,” *Kırcaali Haber*, 24 Aralık 2018, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22187

21 Ahmed Şerif Şereflî, *Türk Doğduk, Türk Öldük: Soy Kırımı Yaşantıları* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

22 Şereflî, *Türk Doğduk, Türk Öldük: Soy Kırımı Yaşantıları*, s. VII.

23 Victor D. Bojkov, “Bulgaria’s Turks in the 1980s: A Minority Endangered,” *Journal of Genocide Research*, 6 (3) (September 2004): 343-369.

gibidir:

3. 10 Mayıs 1984 Karamanlar Direnişini Anma Günü

1984'ün 10 Mayıs'ında Bulgar Komünist Parti temsilcilerinin Kırcaali ve Hasköy arasında bulunan Karamanlar/Karamantsi köyüne gelerek yılsonunda yapmayı planladıkları zorunlu asimilasyonla ilgili görüşmeler yapmaları üzerine köy halkı bunlara karşı çıkararak gösterilere başlamış ve görevliler köyden kaçmak zorunda kalmışlar. Ardından köyde tutuklamalar ve baskılar yapılmış. Bu olayı anmak üzere toplantılar yapılmaktadır.²⁴

Bu olaya dayanarak yapılan anmalar Bulgaristan yerel basınında şöyle yer almıştır:

“Totaliter Jivkov rejiminin Bulgaristan Türklerine uyguladığı asimilasyon politikasına ilk direnişi Haskovo ili Karamanlar (Karamantsi) köylüleri yaptı. Onlar 10 Mayıs 1984 yılı akşamı köylerine onları geçmişte Bulgar olduklarını ikna etmeye gelen, Türk asıllı bir BKP kodamanına gereken nasibini verdiler. Fakat köyden yedi kişi bunun bedelini hayli ağır ödediler.

O haklı direnişin 25. yıl dönümü 10 Mayıs'ta Karamanlar'da büyük bir şenlikle kutlandı. Köy kenarındaki gölgeli yeşil alana kurulmuş sahnede çocuklar temsil verdi. Şarkı, türkü ve şiirler okundu. Ardından Mineralni Bani Belediye Başkanı Müh. Orhan Şaban Bulgarca ve Türkçe olmak üzere binlerce katılımcıyı selamladı. Bu olay gününün hiçbir zaman unutulmayacağını ve her yıl bu şekilde anılacağını söyledi. O günün sözde 'soya dönüşün' çirkin başlangıcı olduğunu belirtti.”²⁵

24 “Karamantsi / Karamanlar / Halkı On Mayıs'ı Andı”, *Kırcaali Haber*, 12 Mayıs 2008, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4848

25 “Unutulmayacak Gün”, *Kırcaali Haber*, 11 Mayıs 2009, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=5255

Karamanlar Köyünde 2015'te Yapılan Anma Töreni. Kaynak: https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=14871

4. 24-27 Aralık 1984 “Totaliter Rejime ve Soykırma Direnişi Anma Günleri” (24 Aralık Sütkesiği Köyü, 26 Aralık Yoğurtçular Türkân Bebek Anıtı, 27 Aralık Mestanlı Şehitler Anıtı)

Zorunlu isim değiştirme uygulaması, 1984 yılının 23 Aralık'ı 24 Aralık'a bağlayan gecesi Kırcaali ve Hasköy bölgelerinde başlamıştır. Bu politikaya ilk tepkiler 24 Aralık sabahı erken saatlerde başlamış ve protesto yürüyüşleri düzenlenmiştir. Yürüyüşler, Bulgar güvenlik güçleri tarafından şiddetle bastırılmaya çalışılmıştır. Katolik ve Protestan dünyasında aynı zamanda Noel kutlamalarının başladığı bu gün, zorunlu asimilasyonun uygulanmaya başlandığı ilk gün olmuştur.²⁶

Tanıkların anlatımına göre olaylar şöyle gelişmiştir: 23 Aralık gecesi evlerine gelen Bulgar yetkililerin isim değiştirme talebiyle karşılaşan Türk köylüleri, 24 Aralık günü sabahın erken saatlerinde Kırcaali vilayetine bağlı Eğridere ilçesinin Sütkesiği köyünde toplanmaya başladı. Civar köylerden gelen Türklerin de katılımıyla binlerce kişilik bir protesto düzenlendi. 24 Aralık protestosunun organizasyonu tanıkların ifadesiyle şu şekilde yapılmıştır:

²⁶ Valeri Stoyanov, *Turskoto Naselenie v Bilgariya mejdu Polyusite na Etničeskata Politika* (Sofya: Lik, 1998), 163-164. 4 Ocak 1985 tarihli İçişleri Bakanlığına ait bir raporda bugün yaşanan olaylar olarak anlatılmaktadır. Iskra Baeva / Evgenia Kalinova, “Vizroditelnyat Protse”, *Bilgarskata Dirjava i Bilgarskite Turtsi*, cilt 1 (Sofya: Dirjavna Agentsiya “Arhivi”, 2009), 203-207.

“23 Aralık Pazar günü, Sabri Kalaycı (Yılmaz), Duran Hüseyin, Recep Akif (Taşçı), Şaban Sadullah, Rıfat Ahmet (Dikme), İrfan Ahmet (Dikme), Salih Ahmet (Özertürk), Fahrı Rıfat, Feyzi Mutaf, Duran Hüseyin, Mümin Akif (Taşçı), Salih Çolakoğlu, Şevket Aşçı, Fahri Rıfat, Hilmi Hacı Mehmet ve nice kahraman, kendi Tosçalı köyünden çıkıp, dizlere kadar kar olmasına rağmen çevresindeki Hallar, Karamustafalar, Çıraklar, Dedeler, Yusufpaşalar, Mustafacıklar, Haşallar, Ağmatlar köylerine giderek ve tabii o köylerden de katılanlarla birlikte kapı kapı dolaşıp halka, 24.12. 1984 tarihinde Sütkesiği mevkiinde protesto mitingi yapılacağı haberini duyuruyorlar...”²⁷

Sütkesiği Belediye Binası önünde toplanan ve sayıları on binler olarak ifade edilen halk, “Biz Türküz, Türk kalacağız!” şeklinde slogan atmıştır. Bu protesto mitingine müdahale eden Bulgar milisler halkı dağıtmak için etrafa ateş açmış ve dayakla halkı yıldırmaya çalışmıştır. Yoğun kar ve soğuğa rağmen dağılmayan kalabalığı belediye başkanı ikna ederek dağılmalarını sağlamıştır. 25 Aralık'ta çok sayıda Türk bu mitinglere katıldığı için tutuklanmış ve sorguya çekilmiş, ardından hapse atılmış ve bir kısmı Belene Hapishanesi'ne gönderilmiştir. Tosçalı köyünden Sabri Yılmaz (Kalaycı), Mümin Çolakoğlu, Recep Taşçı, Duran Hüseyin ve Şaban Sadullah; Hallar köyünden Rıfat Yağcı, Fehim Ömer; Karamustafalar köyünden üç kardeş Adem, Tahsin, Yakup Yakupoğlu tutuklanıp işkence edilen ve ardından Belene Kampı'na gönderilenler arasındadır.

26 Aralık'ta Türklerin protesto yürüyüşleri devam etmiştir. Farklı köylerden toplanan halk Kirli (Benkovski) köyüne doğru yürüyüşe geçti. Yoğurtçular yakınında Bulgar milisler yürüyüş hâlindeki halkın önünü kestiler ve onları geri dönmeye zorlamak için kalabalığa müdahale etmeye başladılar. Çocuklara ve kadınlara Bulgar milisler bir şey yapmaz düşüncesiyle kadınlar ve çocuklar kalabalığın önünde yer alıyordu. En ön safta yer alanlar arasında 17 aylık Türkan ve annesi de vardı. Milisler kalabalığa karşı saldırıya geçti ve onları dövmeye başladılar. Karşı gelenleri de silahları ateşleyerek vurmaya başladılar. Bu esnada milislerin dövmekte olduğu Feyzullah'ı kurtarmak için araya giren Lütfi isimli Türk vurularak öldürüldü. Ateşlenen silahlarla

27 Durmuş Arda, “24 Aralık 1984: Tosçalı ilk, Killi, Mastanlı(Mestanlı),” *Balkanlar*, <http://www.arda-tuna.com/2020/12/24/24-aralik-1984-toscali-ilk-killi-mastanlimestanli/>

Ayşe Molla Hasan, 17 aylık Türkan ve Musa Yakup o gün öldürülenler arasındaydı.²⁸

26 Aralık ve 27 Aralık günlerinde Mastanlı/Mestanlı'da (1934 Momçilgrad) aynı şekilde protesto mitingleri düzenlemiş ve bu mitinglerde de “Biz Türküz, Türk kalacağız!” sloganları atılmıştır. Kalabalığı dağıtmak için saldıran Bulgar milisler çok sayıda insanı döverek, silah kullanarak dağıtmaya çalışmıştır. Bu gösterilerde de Mümin Ahat (16 yaşında), Yusuf Mehmet, Mustafa Ali, Abdülaziz Bekir, Mehmet Habil, Ali Osman Ali, İbrahim İbrahim, Mustafa İbrahim ve Mustafa Osman öldürülenler arasındadır.²⁹

Yaşanan bu olaylarla ilgili anmaların hangi köylerde, nerelerde ve ne şekilde yapıldığına dair Bal-Göç derneğinin 2013 yılıyla ilgili “Şehitleri Anma Törenleri” başlığıyla verdiği habere göre Bal-Göç Derneği yöneticileri kalabalık bir heyet olarak bu anmalara katılmışlardır.

Anmaların ilki, 24 Aralık'ta Sütkesiği'nde (Mleçino) yapılmıştır. Burada yapılan anma törenlerinden aşağıda daha ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

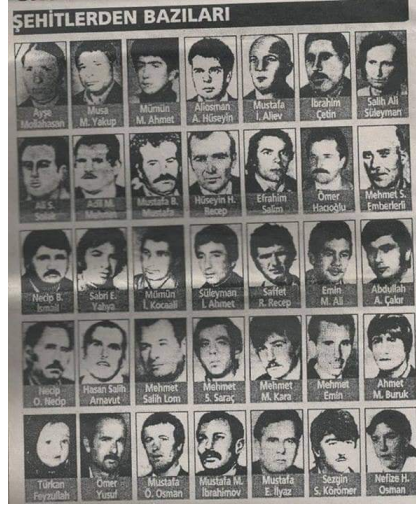
İkinci anma, 26 Aralık'ta Kızılağaç-Kili bölgesinde bulunan Türkân Çeşme Anıtı önünde yoğun kar yağışına rağmen yapılmıştır. Ayrıca 26 Aralık'ta Alibeyin Konağı (Nanovitsa) ve Ayvalı'da (Gorsko Dyulevo), bu köylerden şehit olanlar için yapılan anıtlar önünde anma törenleri yapılmıştır. Bu köylerdeki halk kendi anma törenlerini düzenlemişlerdir.

27 Aralık günü Mestanlı Şehitleri Anıtı önünde de tören düzenlenmiştir. Aynı gün Yeni Cuma (1934 Raven) köyünde, bu köyden olup Mestanlı'da şehit olan Mümin Mustafa Ahat için yapılan anıtın önünde ve Hayranlar (1934 Gruevo) köyünde ise şehit olan Abdülaziz Raif Bekir, Mustafa İlyaz Ali ve Mustafa M. İbrahim için yapılan anıtın önünde tören yapılmış, köyün camisinde mevlit okunmuştur. Anmalarda katılımcılar konuşmalar yapmış, çocuklar şiirler okumuş, ardından mevlit okunarak

28 Türkan'ın babaannesinin 26 Aralık 1984 olaylarına şahitliği, kaynak: <https://misyongazetesi.com/kaderde-buda-varmis/805/>. 1989 sonrasında Türkan bebeğinin ailesi Bursa'ya göç etmiştir. Türkan'ın ismine binaen 1986'da doğan kardeşine de Türkan adı verilmiştir. Aynı gün öldürülen Ayşe Molla Hasan'ın çocukları da Bursa'ya göç etmiştir: <http://www.arda-tuna.com/2020/12/24/24-aralik-1984-toscali-ilk-killi-mastanlimestanli/>

29 <http://www.arda-tuna.com/2020/12/24/24-aralik-1984-toscali-ilk-killi-mastanlimestanli/>

katılımcılara mevlit pilavı ve şerbet ikram edilmiştir.³⁰

“Şehitlerden Bazıları” Kaynak: <https://www.facebook.com/>

KillililerKulturDayanismaVeYardimlasmaDernegi/photos/a.499137000202035/2764275703688142/?type=3&theater

Türkân Çeşme Anıtı. Kaynak: <http://www.balgoc.org.tr/2013/12/sehitlerianma/sehitlerianma.html>

30 <http://www.balgoc.org.tr/2013/12/sehitlerianma/sehitlerianma.html>

Sütkeşgi Köyünde Anıt ve Anma Töreni (2013). Kaynak: <http://www.balgoc.org.tr/2013/12/sehitlerianma/sehitlerianma.html>

Ayvalı Köyünde Şehit Anıtı ve Anma Töreni (2013). Kaynak: <http://www.balgoc.org.tr/2013/12/sehitlerianma/sehitlerianma.html>

Ayvalı Köyünde Şehit Mustafa Ömer (ö. 11 Aralık 1985) İçin Yapılmış Anıt Çeşme. Kaynak: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3587107504649969&set=p.3587107504649969>

Hayranlar Köyünde Şehitler Anıtı. Kaynak: <http://www.balgorc.org.tr/2013/12/sehitlerianma/sehitlerianma.html>

Mestanlı'da Şehitler Anıtı ve Anma Töreni (2013). Kaynak: <http://www.balgoc.org.tr/2013/12/sehitlerianma/sehitlerianma.html>

Yeni Cuma'da (Raven) Şehitler Anıtı ve Anma Töreni (2013). Kaynak: <http://www.balgoc.org.tr/2013/12/sehitlerianma/sehitlerianma.html>

Yeni Cuma'da (Raven) Şehitler Anıtı ve Anma Töreni (2013). Kaynak: <http://www.balgoc.org.tr/2013/12/sehitlerianma/sehitlerianma.html>

4.1. 24 Aralık Sütkesiği Köyü Anıtı ve Anma Töreni

Basın yayın organlarında şimdiye kadar çıkan haberlerde 24 Aralık, zorunlu asimilasyon politikasının uygulamaya konduğu gün olarak kabul edilmektedir. Aynı gün başlayan protesto yürüyüşleri devam etmiş ve 26 Aralık günü Yoğurtçular (1934 Mogilyane) köyünde Bulgar milislerin açtığı ateş sonucu öldürülenler arasında yer alan 17 aylık Türkan isimli bebek, Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 arası dönemle ilgili mağduriyetinin ve direnişinin en önemli sembolü hâline gelmiştir. Onun adına Kırcaali bölgesinde, daha sonra Edirne ve Tekirdağ'da anıtlar inşa edilmiştir.

24 Aralık günü Kırcaali'nin Eğridere (Ardino) ilçesinin Sütkesiği (Mleçino) köyünde "komünist totaliter rejimi tarafından başlatılan Türklerin isimlerinin değiştirme kampanyasına karşı ilk büyük yürüyüş"ü anmak üzere köyde düzenli olarak

anma toplantıları düzenlenmektedir. 24 Aralık 1984'te Tosçalı, Ahmatlar (Dolno Prahovo), Hallar ve Karamusallar (Çernovtsi) köylerinden Türkler, Sütkesiği köyünde toplanmış ve isim değiştirme baskısına karşı protesto yürüyüşü yapmıştır.³¹

2003 yılında Sütkesiği (Mleçino) köyünde barışı simgeleyen beyaz güvercin motifli bir anıt çeşme yapılmış ve anıta Türkçe “*Totalitarizme ve Soykırımı Karşı İlk Protesto Mitingi 24.XII.1984 Tarihinde Burada Yapıldı*” yazılmıştır. Bulgarca olarak ise “*Tuk na 24.XII.1984 god. e proveden pırviya protesten miting sreštu totalitar-niya rejim viv vırızka s t.n. Vizroditelen protses.*”, yani “*Burada totaliter rejime karşı sözüm ona yeniden doğuş süreci ile ilgili olarak ilk protesto mitingi gerçekleştirildi.*” yazmaktadır. Kitabede Bulgarca “*sözüm ona Yeniden Doğuş Süreci*” diye ifade edilen Jivkov rejimi politikası, Türkçe kitabede “**soykırım**” kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu da açıkça “*Yeniden Doğuş/Soya Dönüş*” kavramının Türkler açısından soykırım olarak algılandığını göstermektedir.

Nitekim 2017 yılında yapılan anmalarla ilgili çıkan gazete haberinde de “*Soykırımı Karşı İlk Ayaklanmaların Kurbanları Anıldı*” başlığı yer almıştır.³²

24 Aralık 2017'de Sütkesiği Köyünde Yapılan Anma Töreni. Kaynak: <https://www.bghaber.org/bghaber/soykirima-karsi-ilk-ayaklanmalarin-kurbanlari-anildi/>

31 “Bulgarlaştırma Sürecine Karşı İlk Ayaklanmalar 34. Yıl Dönümünde Sütkesiği’nde Anıldı,” *Kırcaali Haber*, 24 Aralık 2018, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=5504

32 “Soykırımı Karşı İlk Ayaklanmaların Kurbanları Anıldı,” *Bghaber*, 25 Aralık 2017, <https://www.bghaber.org/bghaber/soykirima-karsi-ilk-ayaklanmalarin-kurbanlari-anildi/>

Sütkesiği (1934 Mleçino)'da 24 Aralık “Totalitarizme ve Soykırımı Karşı” Direniş Anıtı (2003)³³

24 Aralık 2018’de Sütkesiği (Mleçino) köyünde direniş anıtı önünde yapılan mitingde, 24 Aralık günü için yazılan şiirler okundu. Bu şiirler de bugünün bölge halkının belleğindeki önemini ortaya koymaktadır. Bu şiirlerden birinde zorla isim değiştirmenin başladığı gün, şu satırlarla dile getirilmiştir:³⁴

33 “Mleçino (Sütkesi) 24 Aralık Olaylarını Andı,” *Kırcaali Haber*, 24 Aralık 2009, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=5504

34 “Bulgarlaştırma Sürecine Karşı İlk Ayaklanmalar 34. Yıl Dönümünde Sütkesiği’nde Anıldı,” *Kırcaali Haber*, 24 Aralık 2018, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22189

“Hava ayaz mı ayaz,
Hava kurşun karası,
Dondurucu bir soğuk hâkim,
Havada, gökte karada,
Rodop Dağları’nın başında,
Sabahın erken saatlerinde,
24 Aralık 1984’te
Yediden yetmişe toplanmıştı halk
Tosçalı’nın orta yerinde.
Toplanmıştı komşu köylüler
Tosçalı’nın meydanına
Kucağında bebesiyle gelenler
Bastonuyla nineler, dedeler,
Hep birlikte Allah sevgisiyle yürüdüler
Tosçalı’dan Sütkesiği’ne
Ölürüz de değiştirmeyiz
Ne adımızı ne dilimizi ne dinimizi dediler
Tanka tüfeğe karşı geldiler
İlk direnişi başlattılar
Devlet milislerine karşı koydular
Korku yoktu, yılmak yoktu, yorulmak yoktu
Dilimiz, dinimiz, Türklüğümüz uğruna tek yumruk oldular
Ya ölüm ya kurtuluş dediler.
...”
“Adımı Ivan, Dragan deseler de
Anneme Kalinka, Ivanka deseler de
Ne fark eder ki.
Zorla adımı değiştiremezler,
Dinimi değiştiremezler
Ruhumu değiştiremezler
İçimdeki yüreğimi değiştiremezler.”

Zorla isim değiştirmenin başlangıcının 30. yılı olan 2014 yılında, 24 Aralık günü Deutsche Welle Türkçe’de Tatiana Vaksberg ve Alexander Andreev tarafından kaleme alınan bir haberde “*Bulgaristan Türkleri’nin Acı Yıldönümü*” başlığı atılmıştır.³⁵Makalede 24 Aralık 1984’e atıfta bulunarak yaşanan süreç tarif edilmiştir.

Bu şekilde 24 Aralık 1984 tarihine dayanan bu anmanın, Bulgaristan’ın güneyindeki en önemli anma günü olduğu görölmektedir. Anmaların organizasyonunda Hak ve Özgürlükler Hareketi (DPS) Partisi aktif bir rol oynamaktadır.

4.2. 26 Aralık 1984 Türkan Bebek ve şehitleri Anma Günü (Yoğurtçular/Mogilyane Köyü)

17 aylık Türkan’ın öldürüldüğü Yoğurtçular köyünde Türkân ismini taşıyan bir anıt-çeşme yapılmıştır. Bu çeşmenin önünde de anma etkinlikleri düzenlenmiştir. Çeşmenin kitabesi Türkçedir ve şu şekildedir:

“Burada 26.12.1984 tarihinde adlarını ve millî benliklerini savunan Türklere komünist totaliter rejimi milisi ve askeri ateş açtı. Olayda Kitna Köyünün Yakublar Mahallesinden Musa Yakub, Kayaloba Köyünün Hümmetler Mahallesinden Ayşe Hasan ve 17 aylık Türkan şehit düştüler. Ruhları şaad olsun. Davalarını Yaşatacağız!”

---

35 <https://www.dw.com/tr/bulgaristan-t%C3%BCrklerinin-ac%C4%B1-y%C4%B1ld%C3%B6n%C3%BCm%C3%BC/a-18149760>

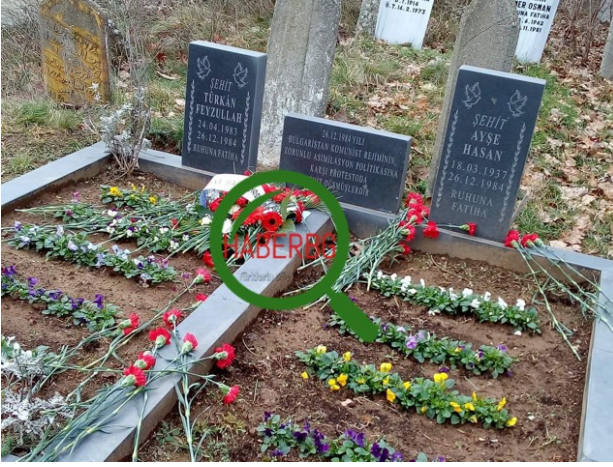
Buradaki kitabede de totaliter rejimin zulmü ve Türk şehitler vurgusu vardır.

Yoğurtçular'da 1990'da yapılan Türkân Çeşme Anıtı (Türkân Bebek Anıtı)

Yoğurtçular köyündeki Türkân Anıt-Çeşmesi'nin Türkçe kitabesi

Türkan'ın mezarı: Fotoğraf: <http://www.haberbg.net/2019/12/direnisin-sembolu-turkan-bebek-35-yilinda-sehit-dustugu-yerde-anildi.html>

Türkan Bebek (Türkan Feyzullah) Kaynak:<https://www.facebook.com/>

KillililerKulturDayanismaVeYardimlasmaDerneği/photos/a.499137000202035/3790301347752234/?type=3&theater

26 Aralık'ta yapılan Anma Töreni. Kaynak: <http://www.haberbg.net/2019/12/direnisin-sembolu-turkan-bebek-35-yilinda-sehit-dustugu-yerde-anildi.html>

Yoğurtçular köyünde (Mogilyane) yapılan törenlerde şehit Türkan Feyzullah ve şehit Ayşe Hasan'ın mezarları en önemli hafıza mekânını oluşturmaktadır. Burada 2019 yılında yapılan anmalar Bulgaristan Türk basınında “Direnişin sembolü Türkan bebek 35. yılında şehit düştüğü yerde anıldı” başlığıyla yer aldı. Haberin devamında:

“1984 yılındaki zorunlu asimilasyon girişimi sırasında çıkan olaylarda annesinin kucağında öldürülen 17 aylık Türkan Feyzullah için Kırcaali'nin Kirkovo ilçesine bağlı Mogilyane (Yoğurtçular) köyünde anma töreni düzenlendi. Törene HÖH Genel Başkanı Mustafa Karadayı ve yardımcıları, MHP Genel Başkan Yardımcısı ve Erzurum Milletvekili Kemal Aydın, CHP Milletvekilleri Yüksel Özkan ile Kâmil Okyay Sındır ve Türkiye'den bazı belediye başkanları katıldı.”³⁶

4.3. 27 Aralık Mestanlı Şehitler Anıtı ve Soykırım Şehitlerini Anma Törenleri

27 Aralık 1984'te Mestanlı kasabasında gerçekleşen direniş ve şehitleri anmak

36 <http://www.haberbg.net/2019/12/direnisin-sembolu-turkan-bebek-35-yilinda-sehit-dustugu-yerde-anildi.html>

amacıyla şehir merkezinde her yıl 27 Aralık günü anma törenleri düzenlenmektedir. Geniş katılımlı olarak gerçekleştirilen bu törenlerde de resmî kişiliklerin, siyasetçilerin konuşmaları ve ardından mevlit düzenlenmektedir.

2011 yılında yapılan anma töreni hakkında Kırcaali Haber gazetesinde “Mestanlılar soykırım şehitlerini andı” başlığıyla yer alan haber şu şekildedir:

“Bu yıl da Momçilgrad’da (Mestanlı’da) düzenlenen anma töreninde, 27 yıl önce 27 Aralık tarihinde soykırım sürecini protesto etme esnasında şehit düşenler anıldı. 26 ve 27 Aralık 1984 tarihlerinde yöre halkı, Kırcaali’nin Momçilgrad kasabasında büyük protesto yürüyüşü düzenledi. Ancak, protestocuları dağıtmak amacıyla müdahale eden asker ve milis güçleri Mestanlı sokaklarını kana buladı. Sokaklara dökülenlerden birçokları tutuklanarak yargılanmadan ölüm kamplarına ve hapsilere sürüldüler. Yakın geçmişimizde yaşanan bu trajik olayları anmak üzere, yüzlerce insanı şehitler anıtı önünde bir araya getirdi. Anma töreni, gelen konukların şehitler anısına çelenk ve çiçek koymasıyla başladı. Programın devamında duygulu şiirler okundu, beyazlar içinde bir grup genç kızlar özgürlüğün sembolü olan beyaz güvercinler havya uçurdular.

Şehit Ravenli Mümün Ahat, Nanovitsalı Yusuf Halilibrahim, Momçilgradlı Mehmet Habil, Austalı Aliosman Ali, Drumçeli İbrahim İbrahim, Svobodalı Mustafa İbrahim, Gorsko Dülevolu Mustafa Osman, Gruevolu Mustafa Ali ve Abdülaziz Bekir’in ruhlarına saygı duruşunda bulunuldu, Bulgaristan Müslümanları Yüksek Şura Başkanı Şabanali Ahmed tarafından dualar okundu.

1984 yılı Aralık ayı olaylarına iştirak eden Momçilgrad Mağdurlar Vakfı Başkanı Halil Mehmedali, Orhan Mutlu, Mehmed Sadullah, Ahmed Ahmedov, Halil Rasim, Sadullah Hayrulla, İsmail Daud, Hüsnüye Recep ve isimleri belirtilmeyen birçok mağdur soydaşımıza şükran duyguları sunuldu. Kotel’in Yablanovo köyü soykırım süreci mağdurları da törene katılanlar arasındaydı.

Resmî konuklardan Hak ve Özgürlükler Hareketi Merkez Konseyi Başkan Yardımcıları Lütfi Mestan ile Ruşen Rıza, HÖH Merkez Yürütme Kurulu Genel Sekreteri Mustafa Karadayı, HÖH Gençlik Kolları Başkanı Ceyhan İbrahimov, HÖH

Kırcaali İl Başkanı ve Cebel Belediye Başkanı Bahri Ömer, Bulgaristan Müslümanları Yüksek Şura Başkanı Şabanali Ahmed, Kırcaali Bölge Müftüsü Beyhan Mehmed, HÖH Gençlik Kolları Kırcaali İl Başkanı Ahmed Habib, T.C. Plovdiv Başkonsolos Vekili Elif Kutlu, Bursa Bal-Göç Başkanı Doç. Dr. Yüksel Özkan, Bursa Mestanlılar Derneği Başkanı Hasan Öztürk, İzmir BAL-GÖÇ Başkan Yardımcısı Ali Belgin törende hazır bulundular.

Mestanlı şehitlerini anma törenine katılanlar arasında Kırcaali ilinden belediye başkanları, meclis başkanları, meclis üyeleri ve köy muhtarları da bulunmaktaydı.

Ev sahibi Momçilgrad Belediye Başkanı Akif Akif, konukları selamlama konuşmasında, “Biz beraber yaşamaya mahkûmuz, o yüzden atalarımız bize saygı ve hoşgörü içinde yaşamamızı öğrettiler. Biz de çocuklarımıza asırlar boyu kazanılan bu uzlaşmayı nasıl korumaları gerektiğini öğretmek zorundayız.” diye belirtti. Başkan Akif, “Her insan onur ve hak bakımından diğerlerine eşit olarak dünyaya geliyor. Her yıl buraya toplanmamızın bir başka sebebi de Bulgaristan’ın demokratik yolda gelişimine devam etmesi isteğimizdir. 26-27 Aralık 1984 tarihinde gelişen trajik olaylar, Bulgaristan’ın en yeni tarih kitabında yer almasa da biz bu olayları unutmuyacağız, soykırım sürecini ve sonuçlarını unutmuyacağız.” diye konuştu. Akif Akif, Bulgaristan’dan uzak yerlerde geçimini sağlamaya çalışan vatandaşlara memleketlerine dönme çağrısında bulundu. Konuşmasını önce Bulgarca başlatan ve daha sonra ana dilinde devam eden Başkan Akif, “Momçilgrad’ın geleceğini parlak görüyoruz.” dedi. Duygusal konuşmasında, göçün kalplerde derin yaralar açtığını ve Bulgaristan Türklerine artık göçlerden vazgeçerek doğduğu topraklarda hayat mücadelesine devam etmesi için çağrıda bulundu. Türkiye’deki soydaşlarımızın da Bulgaristan’a el uzatmaları gerektiğini vurguladı.

Momçilgrad Mağdurlar Vakfı Başkanı Halil Mehmedali geçmiş günleri anımsayarak, “Jivkov rejimine ilk darbe bu meydanda vuruldu. 20 gün sonra ise Yablanovo’da ikinci darbe vuruldu.” dedi. Halil Mehmedali, gazilerin ve şehitlerin yakınları adına anma törenini düzenleyen HÖH partisi yönetimine teşekkür etti.”³⁷

37 “Mestanlılar soykırım şehitlerini andı,” *Kırcaali Haber*, 21 Aralık 2011, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=8041

Mestanlı'daki Törende Şehitler İçin Dua Edildi (2011). Kaynak: https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=8041#images-4

Mestanlı'da Yapılan Anma Töreninde Beyaz Güvercinlerin Uçurulması (2011). Kaynak: https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=8041#images-5

Bulgaristan'da direnişin en önemli sembolü hâline gelen Türkan bebek ve diğer şehitler için yapılan bu anma törenlerine Bulgaristan'daki Türkler arasındaki en

güçlü siyasi parti Hak ve Özgürlükler Hareketi öncülük etmekte ve bizzat organize etmektedir. Anmalara Türkiye’den diplomatik temsilcilerin yanında farklı siyasi partilerden temsilciler de katılmaktadır.

Bu katılımlarla birlikte yapılan bu anmaların, yerel bir anma töreni olmaktan çıkıp bütün Bulgaristan Türklerinin ve genel olarak Türklerin anma günü olarak benimsendiği görülmektedir. Bununla birlikte bu anmalarda Hak ve Özgürlükler Hareketi’nin organizatör olarak yer alması (örneğin afişte partinin sembollerinin yer alması), anmanın partiye ait bir etkinlik olduğu şeklinde bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Örneğin 24 Aralık 2017’de Sütkesiği köyündeki anmayı HÖH’ün Eğridere (1934 Ardino) İlçe Başkanlığı organize etmiştir.³⁸ Fakat bu anmaların bütünüyle partinin tekelinde olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü anmalara bölge halkının her kesimi katılmaktadır.

Anma törenlerinde Bulgaristan bayrağı ile Avrupa Birliği bayraklarının varlığı da ayrıca dikkat çekmektedir. Şehit yakınları arasında anma günlerinde Bulgaristan bayrağının bulunmasından rahatsızlık duyanlar da vardır. Fakat bu bayrakların varlığı ile bir yandan yapılan anmaların Bulgaristan’ın bütünlüğüne zarar verme amacı taşımadığı mesajı verilmekte, öte yandan ise resmî Bulgar makamlarının da Türklerin acılarını paylaştıkları mesajı verilmektedir.

4.4. Türkiye’de Yapılan Anıtlar ve Anmalar

Bulgaristan’da yaşanan bu olayların sembolü olarak özellikle “Türkan Bebek” ön plana çıkmıştır. Bu sembole binaen Türkiye’de de Edirne ve Tekirdağ’da anıtlar inşa edilmiştir ve anma etkinlikleri Türkiye’ye taşınmıştır. Türkiye’de özellikle Bulgaristan göçmenlerinin kurdukları dernekler bu anıtlar önünde anma etkinlikleri düzenlemektedirler.

---

38 “Soykırma Karşı İlk Ayaklanmaların Kurbanları Anıldı,” *BGhaber*, 25 Aralık 2017, <https://www.bghaber.org/bghaber/soykirima-karsi-ilk-ayaklanmalarin-kurbanlari-anildi/>

Edirne'deki Türkân Bebek Anıtı

Tekirdağ'daki Türkân Bebek Anıtı

meye karşı direnişini temsil eden bir diğer köydür. Zorla isim değiştirmenin Kırcaali/Hasköy bölgesinde tamamlanmasından sonra kuzeydeki Türk yerleşimlerine yönelik ikinci dalga isim değiştirme hareketi, 1985'in Ocak ayında başlatılmıştır. Zırhlı birlikler eşliğindeki Komünist Parti yetkilileri Gerlovo bölgesindeki Türk köylerine gelerek süreci başlatmışlardır. Komünist Parti kuvvetlerini ve isimlerinin zorla değiştirilmesini engellemek için bölgede yaşayan Türkler, 17, 18 ve 19 Ocak günlerinde ciddi bir direniş sergilemişlerdir. Tarihçi Hasan Demirhan bu direniş hakkında bir sözlü tarih çalışması yapmış ve bu çalışmada bölgede yaşayan Türklerin ruh hâlini ve hangi dinamiklerle harekete geçtiklerini başarılı bir şekilde ortaya koymuştur.⁴⁰ Bu süreçte Bulgarların “Sadece Alevilerin, Kızılbaşların isimlerini değiştireceğiz.” dediklerine dair bir söylenti yayıldı. Bölgedeki Alevi Türk köyleri (Küçükler ve Alvanlar) birlikte direnişe karar verdiler. Hamzalar gibi Sünni Türk köyleri de Alvanlar direnişine destek verdiler.⁴¹ Bu direnişin en kritik anı, 19 Ocak 1985'te Alvanlar köyünde gerçekleşmiştir.

17 Ocak günü Alvanlar halkı muhtarlık binasına Türk bayrağı asarak direnişe geçti. Köyün dinî lideri Dede Hasan Molla köy meydanında toplanan halka “saf Türk olduklarını”, Bulgar makamlarının iddialarının yalan olduğunu söyleyerek onları cesaretlendiren bir konuşma yaptı.⁴² Çevredeki diğer Türk köylerinden de destek için Alvanlar'a gelenler oldu. 18 Ocak'ta köye ulaşan Komünist Parti yetkilileri ve milislerden oluşan konvoyun toplu olarak önünü kestiler. Halkın direnişine karşısında Komünist Partisi yetkilileri geri çekilmek zorunda kaldılar. Türkler o gün isimlerinin zorla değiştirilmesini engellemeyi başarmışlardır. Fakat 19 Ocak günü Komünist Parti yetkilileri İslimye (Sliven) zırhlı birliğinin desteğiyle yeniden Alvanlar'a geldiler. Sabah 4.30'da askerî birlikler Hamzalar (Bulgarcalaştırılmış ismi Filaretovo) köyüne ulaştı. Oradaki Türkler askerin önünü kesti. Bu engeli aşan askerî birlikler saat 5.00 civarında Küçükler (Malko Selo) ve saat 6.00 civarında Alvanlar köyüne ulaştılar.⁴³

40 Hasan Demirhan, “Bulgaristan'ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişini (17-18-19 Ocak 1985)”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, 20 (Güz 2019): 415-446.

41 Demirhan, “Alvanlar (Yablanovo) Direnişini,” 428, 430-431.

42 Demirhan, “Alvanlar (Yablanovo) Direnişini,” 432-433.

43 Demirhan, “Alvanlar (Yablanovo) Direnişini,” 434-437.

19 Ocak günü tanklar ve Bulgar askerinin girdiği Alvanlar köyünde direnen köylüler tanklar ve zırlı araçlarla kuşatılmış, Komünist Parti kuvvetleri onlara karşı dayak, tutuklama ve ağır işkence uygulayarak direnişlerini kırmaya çalışmıştır. Tutuklananlar İslimye’de hapisanede ağır işkenceye maruz kaldılar. Ardından Belene Kampı’na gönderildiler. Tankların insanları çiğneyerek geçmesi ve çok sayıda Türk ileri gelenin tutuklanması bölgedeki Türklerin direnişini durduramamıştı ve ancak silah zoruyla isimler değiştirilebilmişti. Alvanlar ve çevre köylülerin sergilediği bu direnişten dünya kamuoyu ancak şubat sonu mart başı çıkan bir haberle haberdar oldu.⁴⁴

1990 sonrası dönemde yaşanan bu olaylarla ilgili anıtlar inşa edildi ve anma törenleri yapılmaya başlandı.

Alvanlar’da yapılan Anıt-Çeşme’de “totaliter rejime karşı direniş” vurgusu vardır. Anıtın kitabesi Bulgarcadır ve motif olarak barışı temsil eden zeytin dalı ile süslenmiştir. Anıt-

Çeşmenin kitabesinin çevirisi mealen şöyledir:

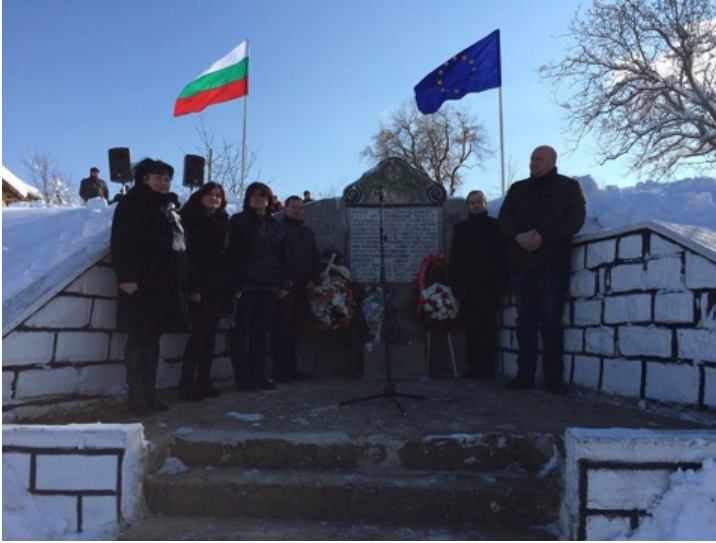

Alvanlar (Yablanovo)’da Anıt Çeşme. Fotoğraf: Hasan Demirhan

44 Demirhan, “Alvanlar (Yablanovo) Direnişi,” 443.

“Hayatlarını riske atarak totaliter rejimin tanklarına karşı onurlarını ve namuslarını gelecek kuşaklar adına korumak için mücadele eden bütün Alvanlılıkların/ Yablanovtsililerin, yüzlerce ezilmişin, kurbanın ve acı çekenin, binlerce sürgün edilenin ve aşağılanmış olanın önünde SAYGIYLA EĞİL!”⁴⁵

Hamzalar (Filaterovo) köyünde de bir anıt-çeşme yapılmıştır. Bu çeşmenin kitabesi sol sütun Türkçe ve sağ sütun Bulgarca olup, kitabenin başlığı “Şehitler Çeşmesi” olarak yazılmıştır. Hamzalar’da tankın altında kalarak ezilen Hüseyin Çelik ve 1984-1989 arasındaki diğer mağdurların anılması için yapılan bu anıtın da diğer anıtlar gibi Hak ve Özgürlükler Hareketi Partisi’nin aktif desteğiyle yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kaynak: <http://www.bizimgazete.bg/b%C3%B6lge-haberleri/filaretovo-ve-yablanovoda-anma-t%C3%B6renleri#.X-2BYNgzYdU>

Alvanlar ve Hamzalar’da her yıl düzenli olarak 19 Ocak günü anma törenleri

45 Kitabenin orijinali: Poklon

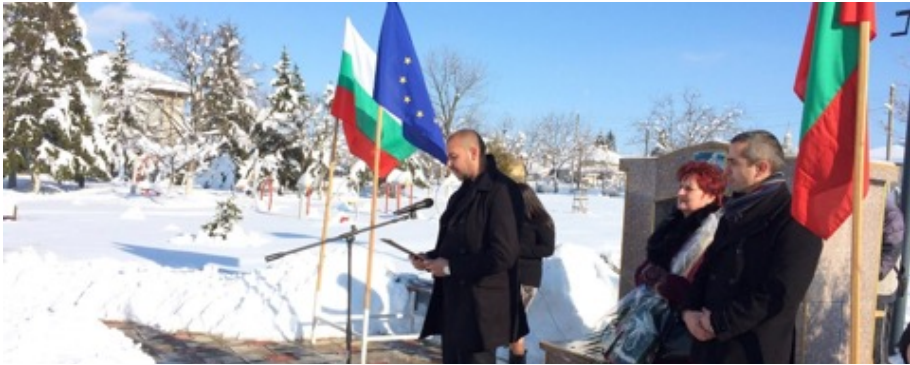
Pred podviga na vsichki Yablanovtsi, stotitsite represirani, micenitsi i stradaltsi, hilyadite prokudeni i unizheni koito s risk za zhivota si se opalchiha sreshu tankovete na totalitarniya rezhim za da zashtityat chestta i dostoynstvoto si v imeto na idvashtite pokoleniya!

yapılmaktadır. Yapılan anma törenlerine yerel yöneticiler, milletvekilleri, din adamları, bölge halkı ve Türkiye'nin Bulgaristan'da görev yapan diplomatik temsilcilerinden de katılım olmaktadır. Anmaların içeriğine bakacak olursak daha ziyade totaliter rejimin yanlış politikalarının altı çizilmekte, Bulgaristan'da yaşayan Bulgarların ve Türklerin birlikteliğine vurgu yapılmakta ve dostluk mesajları verilmektedir.

Örneğin 2016 yılında yapılan anmalarla ilgili çıkan haber şu şekildedir:

“İslimiye'deki Hamzalar ve Alvanlar köylerinde sözde “Diriliş” sürecinde yaşanan trajik olayların 31. yıl dönümü vesilesiyle anma törenleri düzenlenmiştir. İslimiye'ye (Sliven) bağlı Kazan (Kotel) ilçesindeki Hamzalar (Filaretovo) ve Alvanlar (Yablanovo) köylerinde 19 Ocak 2016 tarihinde, sözde “Diriliş” sürecinde yaşanan trajik olayların 31. yıl dönümü vesilesiyle Başkonsolos Niyazi Evren Akyol'un katıldığı anma törenleri düzenlenmiştir. Hamzalar'daki törende Belediye Başkanı Kosta Karanaşev ve Belediye Başkan Yardımcısı Şerif Kuvancı, Alvanlar'daki törende ise adı geçen yetkililere ek olarak Vali Yardımcıları Veska Vilçeva ve Kamen Kostov da hazır bulunmuşlardır.”⁴⁶

Kırcaali Haber gibi yerel basın yayın organlarında yapılan anmalarla ilgili kısa haberler ve fotoğraflar yayımlanmaktadır. Bunlara örnek olarak aşağıdaki fotoğrafları gösterebiliriz:

46 <https://www.facebook.com/T.C.Burgaz.BK/posts/815463495230244/>

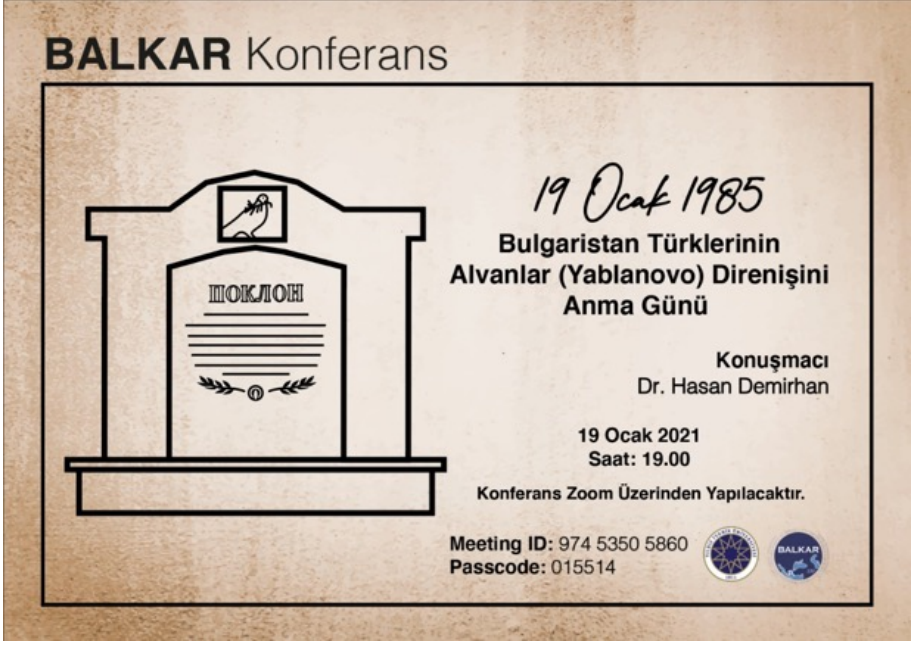
Kaynak: <https://www.facebook.com/T.C.Burgaz.BK/posts/815463495230244>

Şehitler Çeşmesi.

Anma etkinlikleri, Türkiye’de akademik mecralarda da yapılmaktadır. Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) tarafından 19 Ocak 2021 tarihinde ilk kez böyle bir anma konferansı düzenlenmiş ve Doç. Dr. Hasan Demirhan bu konferansta konuşmacı olarak yer almıştır.

Yıldız Teknik Üniversitesinde 19 Ocak Anma Paneli Afişİ (Afişİ Alvanlar Anıt-Çeşmesine dayanarak tasarlayan: Zehra Kömürcü)

6. Mayıs Protestoları (Mayıs Olayları) ve Anma Günleri

6.1. “19 Mayıs Cebel Günü” (19i May Den na Džebel) (19th May Day of Džebel):

19 Mayıs 1989’da Cebel’deki yürüyüş ve ölümleri anmak üzere Cebel’de 2008 yılında bu isimle anma etkinlikleri düzenlenmiştir.⁴⁷ Cebel Belediye Başkanı Bahri Ömer’in teklifiyle 19 Mayıs günü Cebel Günü ilan edilmiştir.⁴⁸ Anma ve kutlama bir arada yapılmaktadır. Bulgaristan’ın farklı bölgelerinden çok sayıda

47 “Binlerce Türk Kırcaali’de Bir Araya Geldi,” *Kırcaali Haber*, 19 Mayıs 2008, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4862

48 “Cebel’de 19 Mayıs Olaylarının 27. Yılı Anıldı (VİDEO),” *Kırcaali Haber*, 19 Mayıs 2016, https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=17225

insan, Türkiye’den belediye başkanları ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri, Türkiye’nin Bulgaristan Büyükelçisi gibi çok sayıda insan bu anma ve kutlama gününe katılmaktadır.

Cebel’de Anma Töreni. Kaynak: https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4862#images-2

Cebel’de yapılan bu etkinlik, anma ve kutlamanın bir arada yapıldığı bir etkinlik şeklini almıştır. Sabah saatlerinde yapılan anmada şehitler ve kurbanlar için mevlit okunmakta, daha sonra ise “Cebel Günü” bir bayram olarak halk dansları ve müzik etkinlikleriyle kutlanmaktadır. 19 Mayıs 2008 tarihli bu anma ve kutlamayla ilgili basına yansıyan haberde etkinlik şu şekilde tarif edilmektedir:

“19 Mayıs 1989 olaylarını anmak için bugün Cebel’de binlerce Türk bir araya geldi. Sabah saatleri bu olaylarda hayatını kaybetmiş ve yaralanmış olan soydaşlarımız için Cebel Cami’sinde mevlit okundu. Yerel folklor ekipleri ve Mestanlı zeybekler gruplarının gösterilerinden sonra sahnede törene gelen misafirler yerlerini aldı. Bulgaristan Türklerinin bu önemli törenlerinden biri olan Cebel bayramını kutlamak için çok sayıda misafir teşrif ettiler. Hak ve Özgürlükler Hareketi Milletvekilleri Kasım Dal, Lütfi Mestan, Remzi Osman, Ahmet Hüseyin, Necmi Ali, Bulgaristan

Müslümanları Başmüftüsü Mustafa Hacı, Kırcaali Bölge Müftüsü Şabanali Ahmet, Türkiye Cumhuriyeti Filibe Başkonsolos Yardımcısı Erim Özen ve Türkiye Cumhuriyeti'nden çok sayıda misafir Cebel bayramında yer aldılar. Cebel Belediye Başkanı Bahri Ömer yaptığı konuşmasında gelen misafirlere teşekkür etti Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının 19 Mayıs Atatürk'ü anma gençlik ve spor bayramlarını da kutladı.

Milletvekili Remzi Osman tribünden, İçişleri Bakanlığının ve Özel Servisler reform edilmesi gerektiğini söyledi. Mitingden sonra milletvekili Eski devlet Güvenliğinden /Dırjavna sigurnost/ kimseler özel servisleri kontrol ettiklerini ve onların içine azınlıklardan hiç kimseyi kabul etmediklerini belirtti. Şunların da altını çizdi: “Kota prensibinin yürürlüğe geçmesinden söz edilmiyor, fakat katılmak isteyenler dışarıya itilmemeli.”

Başmüftü Mustafa Aliş, Vızroditelen prosesinin kurbanlarının ruhuna dualar okudu.

Konuşmalardan sonra sahneye çıkan Kırcaali Ömer Lütfi kültür derneği folklor grubu seyircilere unutulmaz dakikalar yaşattı. Program Payner müzik evi sanatçıları Gergana, Dimana ve Tatyana'nın şarkıları ile devam etti. Genç sanatçılar izleyicileri coşturdu.”⁴⁹

---

49 “Binlerce Türk Cebel’de Bir Araya Geldi,” Kırcaali Haber, 19.05.2008,

https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4862

Kaynak: https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4862#images-7

Kaynak: https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4862#images-7

Bu haberden de görüldüğü üzere Cebel'deki etkinliğin anma fonksiyonundan çok kutlama özelliği daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden de haberde bu olaydan “Cebel Bayramı” şeklinde bahsedilmektedir.

6.2. 20 Mayıs 1989 Mayıs Protestolarını ve Bulgaristan Türklerinin Etnik Temizlik ve Totaliter Rejime Karşı Direnişini Anma Günü

1984 sonu ile 1985 başında zorla isim değiştirmenin bizzat uygulandığı dönemde Türklerin ortaya koydukları tepkiler silah zoruyla kanlı bir şekilde bastırılmış ve takip eden yıllarda baskı rejimi sindirme yoluyla Türklerin yeni protestolar organize etmesine izin vermemiştir. Fakat 1988 yılından itibaren Doğu Bloku'nda başlayan hareketlenmelerden Bulgaristan'daki komünist rejim de etkilenmiştir. 1989 yılına gelindiğinde artık birçok ülkede hareketlenmeler artmış ve rejimler birbiri ardına devrilmeye başlamıştır. Bu süreçte özellikle Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan Türkler arasında önemli protesto gösterileri ortaya çıkmıştır. Bu gösteriler Mayıs 1989'da gerçekleştiğinden "Mayıs Protestoları", Bulgarca olarak ise "Mayıs Olayları" şeklinde tarihe geçmiştir. 1984'ten itibaren yaşanan zorunlu asimilasyon sürecinde Belene'de 500 civarında Türk, mahkemeye çıkarılmadan tutuklu bulunmuş ve sonradan Bulgar köylerine sürülmüşlerdi. Hapishaneler Türklerle doluydu. Türklere sürekli cezalar kesiliyordu. Halkın gözleri önünde Türk mezarlıkları yerle bir ediliyordu. Türkler Bulgar mezarlıklarına defnedilmeye başlandılar. Türkler açısından bu baskılara dayanmak mümkün değildi. Eğer Türkler bu protestolara kalkışmasalardı asimilasyonu, yok olmayı kabul etmiş olacaktı. Bu protestolara giden süreç ve bu protestoların seyri ile 1991 sonrasında bu olaylarla ilgili düzenlenen anma etkinlikleri olayların bizzat içinde de bulunmuş olan Prof. Dr. Zeynep Zafer'in anlatımıyla şu şekildedir:

1988 yılında birçok dernek kuruldu. Bunlar arasında 16 Ocak 1988'de Bulgar muhalifler tarafından kurulmuş "Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği" özellikle önem taşımaktadır. Bu dernek o dönemde Bulgaristan'ın iç meseleleri hakkında dünya kamuoyuna bir duyuru platformu işlevini yürüten *Hür Avrupa, Deutsche Welle, BBC* ve *Amerika'nın Sesi* gibi yayın kuruluşları yoluyla Bulgaristan'da yaşayan herkesin haklarını savunmak amacını taşıdığını ilan etmişti.⁵⁰

1989 yılında Türkler arasında kıpırdanmalar, örgütlenmeler başladı. Bu

50 Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi," 89 Göçü. *Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoglu, Mehmet Hacısalihoglu (İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012), 199-234, 212-213.

derneklere üye olanlar Bulgar makamları tarafından sınır dışı edilmeye başlanmıştır. Hatta artık Bulgaristan'daki baskıya dayanamayıp sınır dışı edilmek isteyen insanlar bu derneklere üye olmaya başlamışlardır. İlk sınır dışı Şubat 1989'da gerçekleşmiştir. Daha büyük kapsamlı sınır dışı etmeler ise Mayıs 1989'da uygulanmıştır. Mayıs ayında sınır dışı edilenlerin çoğunluğu Mayıs Protestolarına katılan veya bu protestoları örgütleyen kişiler olmuştur.

Mayıs 1989, Bulgaristan Türklerinin tarihi açısından son derece önemlidir. Akkadınlar (Dulovo) ve Bohçalar (Kaolinovo)'da 6 Mayıs 1989'da açlık grevleri başlatılmıştır. Bu açlık grevleri Bulgaristan Türkleri arasında büyük bir yankı uyandırdı ve Bulgaristan'ın farklı bölgelerinden yüzlerce insan bu grevlere katılmaya başladı.

Bu yankıların da etkisiyle İnsan Haklarını Koruma Derneği Türk Kanadı, Demokratik Ligi ve Viyana 89 Derneği, 20 Mayıs 1989 günü büyük bir protesto mitingi organize etmeyi planladılar.⁵¹

Bu şekilde 20 Mayıs Cumartesi günü meşhur "Mayıs Protestoları"nın başlatıldığı gün oldu. Demokratik Ligi Hür Avrupa Radyosu'ndan 1984-1985 direnişleriyle tanınan Alvanlar (Yablanovo)'da 20 Mayıs'ta birinci kongresini düzenleyeceğini ilan etti. İnsan Hakları Koruma Derneği (Türk Kanadının Başkanı Alaaddin Sadık) ise henüz nisan ayı içerisinde Hür Avrupa Radyosu'ndan 20 Mayıs'ta Yusufhanlar'dan (Pristoe) başlayarak bir bahar şenliği başlatacağını ilan etti.

Fakat Cebel'de bir gün önce (19 Mayıs Cuma günü) protesto yürüyüşleri başladı. Buna gerekçe olarak da oradaki bir cenaze töreni nedeniyle bir araya gelen Türkler bir protesto yürüyüşü başlatmışlardır.

Alvanlar'da (Yablanovo) 20 Mayıs'ta toplanılmaya başlandı, fakat polis izin veremeyerek bu grubu dağıttı.

Protestoların buluşma yeri olarak Yusufhanlar (Pristoe) kavşağı kararlaştırıldı. Buluşmadan bir gün önce Hür Avrupa Radyosu'ndan bir hatırlatma duyurusu yapılmak istenmiş, fakat gerçekleştirilememiştir. Bunun üzerine motosikletlerle

51 Zeynep Zafer, "Mayıs Protestoları. Bulgaristan Türklerinin Asimilasyon ve Totaliter Rejime Karşı Direnişini Anma Günü" konferansı, YTÜ BALKAR, 20 Mayıs 2021, https://www.youtube.com/watch?v=FS_tONb3mwc

köyler dolaşarak ertesi gün yapılacak protestonun haberi verilmiştir. Cumartesi günü olduğu için katılım daha rahat olacaktır. Ayrıca buluşma yeri olarak belirlenen Yusufhanlar (Pristoe); Şumnu, Akkadınlar ve Silistre anayolu üzerinde buluşmak için uygun bir kavşak noktasıdır.

Yusufhanlar'ın (Pristoe) girişinde (Şumnu, Akkadınlar/Dulovo ve Silistre anayolu üzerinde) bir bayram havasında buluşuldu. En önde öğrenciler, ardından kadınlar, yaşlılar ve onların arkasında erkekler yer aldılar. Protestoda sadece “Adımızı İstiyoruz” ve “Dinimizi İstiyoruz” diye pankartlar açıldı. Buradan 3-4 km mesafedeki ikinci köy Emberler (Kliment) köyüne doğru yürümeye başladılar. Orada büyük bir okul önünde bir toplantı düzenlendi. Yine kadınlar ön plandaydı ve Kıymet adlı bir kadın çok etkili bir konuşma yaptı. Oradan protestocular yine bir Türk köyü olan Aslar (Naum) köyüne yürüdüler. Onlara başka köylerden de Türkler gelip katıldı. Deutsche Welle bu protestoları duyurdu ve bu şekilde katılım hızla arttı.

Fakat protestoya katılmak isteyenlerin yolunu kesmek için polis tarafından bariyerler oluşturuldu. Köylüler bildikleri başka köy yollarından protestocu grubu katılmaya devam ettiler. Protestocular doğrudan Kaolinovo'ya geçmeyerek önce başka bir Türk köyü olan Çulfalar (1934, Tıkaç) köyüne geçtiler. Amaçları mümkün olduğunca Türk köylerini gezerek cesaretlendirmek ve harekete geçirmektir. Çok daha büyük bir kalabalıkla ilçeye giderek taleplerini resmî makamlara iletmeyi planlıyorlardı.

Fakat Kaolinovo'nun girişindeki polis, şehrin girişini barikat kurarak kesmişti. Şehre yaklaşan protestocuları şehre sokmamak üzere pozisyon almıştı. Bunun üzerine protestocular, kadınlar ve çocukları konvoyun önünden çıkararak, erkekler ön saflara geçip polise karşı direnişe geçtiler. Bu direniş esnasında Kus köyünden 46 yaşlarında Necib Osman, Bulgar milisler tarafından vurularak öldürüldü. Arbedenin sonunda protestocular Kaolinovo'ya girmeyi başardılar. Şehrin merkezinde belediye başkanlığı binasının önünde toplanılarak konuşmalar yapılmaya başlandı. Kadınlar ve bir erkek kalabalığa hitaben konuşma yapıyorlardı. Polis bu arada birkaç kişiyi tutukladı. Protestocular tutukluların serbest bırakılmasını talep ettiler. İnsan Hakları Koruma Derneği üyesi Gülten Osmanova da Kaolinovo'ya gelerek bu protestoya katılmıştı. Protestocular adına polisle aracılık yapacağını söyledi. Protestocuların taleplerini Bulgar makamlarına ilettiler. Bulgar yetkililer durumu Varna'ya soracaklarını

söylediler ve ardından protestocular dağıldı. Bu şekilde 20 Mayıs günü protestoları sona erdi. Protestolara katılım farklı kaynaklarda 6 bin, 10 bin ya da 15 bin olarak ifade edilmektedir. Fakat Mayıs Protestolarının en kalabalığı, 20 Mayıs'ta Yusufhanlar'dan başlayıp Bohçalar (Kaolinovo)'da devam eden protestolardır.

Bu protesto esnasında Bulgar milislerin müdahalesi sonucunda çok sayıda yaralıları vardı. Gülten Osmanova aynı gece hastaneleri gezdi ve protesto esnasında polislerle çatışma nedeniyle yaralıları gördü ve bunları Deutsche Welle'ye anlattı. Aynı gece ve ertesi gün tutuklamalar başladı.

Mahmuzlu (Todor Ikonov) köyünde ertesi gün (21 Mayıs 1989) bir düğün vesilesiyle halk toplandı. Düğün zamanında Bulgar milisler bir gün önceki protestolara katılanları tutuklamak amacıyla düğünü basıyordu. Tutuklamalara karşı halk direniş gösterince ateş açıldı ve 3 kişi (Mehmed Sali Saraç, Hasan Sali Arnaut, Mehmed Sali Lom) hayatını kaybetti.

Ardından Gülten Osmanova sorgulandı ve protestoların organizatörleri yargılanmak üzere aranmaya başlandı. Bu protesto ve ölüm haberlerinin Türkler arasında yayılmasıyla birlikte Türklerin yaşadığı bölgelerin neredeyse tamamında bir hareketlenme başladı. Kuzey Bulgaristan'da Razgrad, Yenipazar vs. bütün köylerde protestolar düzenlendi.

Farklı Türk yerleşim yerlerinde gerçekleştirilen protestolarda Bulgar milisler tarafından birçok kişi öldürüldü:

23 Mayıs'ta Razgrad'a bağlı Ezerçe köyünde 2 kişi şehit oldu (17 yaşında Sezgin Salih Karaömer ve 37 yaşında Ahmed Mehmed Buruk).

24 Mayıs'ta Razgrad'a bağlı Kalovo/Dyankovo'da bir kişi (Mehmed Mustafa Kara) hayatını kaybetti. Bir kişi de tutuklandı ve ardından hayatını kaybetti.

24 Mayıs 1989'da Şumnu'da büyük bir protesto mitingi düzenlendi.

25 Mayıs Dobriç'te büyük bir protesto mitingi düzenlendi.

27 Mayıs 1989'da Varna'ya bağlı Sarıkovanlık'ta (Medovets) protestolarda iki

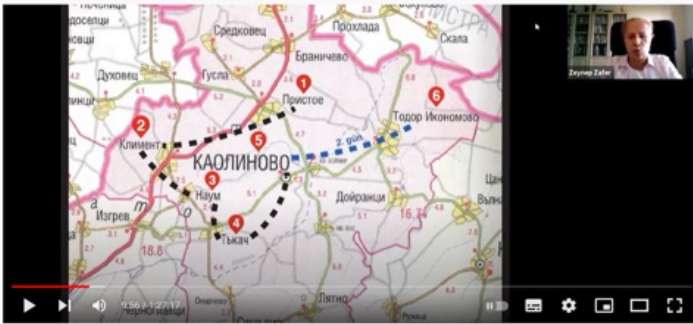

kişi (iki çocuk annesi 24 yaşında Nazife Hasan Mustafa ve Şakir Mehmed Şakir) şehit oldular.

Kuzeydoğu Bulgaristan'da düzenlenen protestolara Türklerin neredeyse tamamı katılmıştır. Kitlesele bir protesto söz konusudur. Razgrad, Yenipazar gibi merkezlerde Kuzeydoğu Bulgaristan'daki bütün köylerde mitingler yapılmıştır. Şehitler daha çok köylerdeki protestolarda olmuştur. Bu protestolar Bulgaristan Türkleri için önemlidir. Bu protestolarla Türkler artık Bulgar komünist rejiminin dikte ettiği gibi yaşamayacaklarını ilan etmişlerdir.

Zeynep Zafer'in ifadesiyle "Bulgar toplumu bunlara [Türklerin bu protestolarına] asla katılmadı. Ya seyretti, Şumnu'da ise yürüyüşe katılanların üzerine saksı çiçek atıldığını ben kendim biliyorum. Yani bazıları karşı çıktı, diğerleri de sustu. Veya içlerinden seviniyorlardı, inşallah bir değişim olur biz de bundan yararlanırsız şeklinde."⁵²

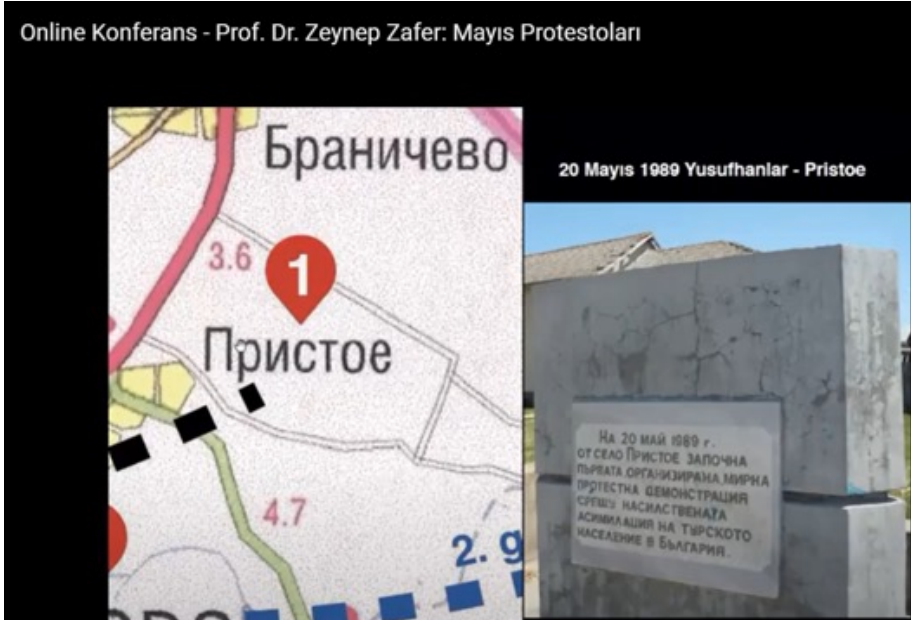
Zeynep Zafer, Bulgar halkın tepkisini bu şekilde ifade etmekle birlikte Bulgar muhaliflerinin Türklerden önce komünist rejime karşı açık olarak mücadele başlattığının ve sadece bu muhaliflerin Türklere destek olduğunun da altını çizmektedir. Muhalifler genellikle büyük şehirlerde yaşıyorlardı ve daha sonra Türkleri destekleyen, hükümeti eleştiren açıklamalar yaptılar.⁵³

Online Konferans - Prof. Dr. Zeynep Zafer: Mayıs Protestoları

52 Zeynep Zafer, "Mayıs Protestoları".

53 Zeynep Zafer, "Mayıs Protestoları".

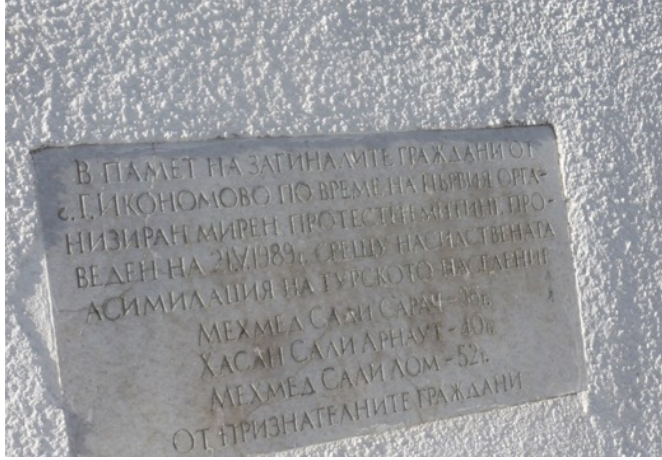
Yusufhanlar (Pristoe) Köyü ve Anıtı

İkinci Köy, Emberler (Kliment) Köyü ve Anıtı

Kaolinovo (Bohçalar)'da Mayıs Protestoları Anıtı

Mahmuzlu (1934 Todor Ikonomovo) Köyünde 21 Mayıs 1989'da Şehit Edilen
Üç Kişi İçin Yapılan Anıt

Pristoe (Yusufhanlar) Köyünde Mayıs Protestoları Anıtı ve Kitabesi

Pristoe'da (Yusufhanlar) Cumhurbaşkanı Plevliev'in Katıldığı Anma Töreni

23 Mayıs Ezerçe/Razgrad'da Protestolarda Öldürülen İki Türk İçin Yapılan Anıt

24 Mayıs 1989 Kalovo/Dyankovo (Razgrad'a bağlı) Köyünde Ölen Mehmed Mustafa Kara İçin Yapılan Anıt

27 Mayıs 1989 Sarıkovanlık (Medovets) Köyünde Öldürülen İki Kişi
(Nazife Hasan Mustafa ve Şakir Mehmed Şakir) İçin Yapılan Anıt

BALKAR Konferans

Mayıs Protestoları
Bulgaristan Türklerinin
Asimilasyon ve Totaliter Rejime Karşı Direnişini
Anma Günü

Konuşmacı
Prof. Dr. Zeynep Zafer
(Ankara Üniversitesi)

20 Mayıs 2021
Saat: 19.00
Panel Zoom Üzerinden Yapılacaktır.

Meeting ID: 967 7790 9849
Passcode: 799210

Yıldız Teknik Üniversitesi BALKAR'da 20 Mayıs 2021'de Düzenlenen Anma Konferansı Afışı

7. 24 Mayıs, 29 Mayıs ve 30 Mayıs 1989: Zorunlu Göçü Anma Günleri

20 Mayıs'ta başlayarak Türklerin tamamına yayılma eğilimi gösteren bu protestolar üzerine Komünist Parti yönetimi, protestolara katılanların tutuklanması ve hapse atılması yanında sınır dışı etme politikasına yönelmiştir. Çok sayıda Türk'ün 23 Mayıs'ta çağrılıp 24 saat içinde ülkeyi terk etmesi istenmiştir. Bu şekilde 24 Mayıs'ta çok sayıda sınır dışı olayı gerçekleşmiştir. Bu ilk sınır dışı etmelerde Türklerin Türkiye'ye gitmesine izin verilmemiş, Yugoslavya üzerinden Avusturya'ya gitmeleri istenmiştir. Alman Der Spiegel dergisinde bu şekilde sınır dışı edilen bir Türk ile röportaj yapılmış ve bu sınır dışı olayının nasıl yapıldığı anlatılmıştır:

“23 Mayıs günü polis karakoluna çağrılmış, burada ona bir pasaport dilekçesi imzalatılmış ve ‘yarın ülkeyi terk ediyorsun. Senin gibi huzursuzluk çıkaranlara ihtiyacımız yok. Viyana’ya gidiyorsun’ denmiş. Bunun üzerine kendisi ‘neden Viyana’ya? Ben Türküm, eğer babalarımın vatanını terk etmem gerekiyorsa, Türkiye’ye gönderilmek istiyorum’ demiş. Polis ise ‘Türkler seni kabul etmez. Sen Türk değilsin, burada Bulgaristan’da Türk yoktur, yalnızca Müslüman Bulgarlar [vardır]’ demiş.”⁵⁴

24 Mayıs'ta gerçekleşen sınır dışı etmeler nedeniyle, 1989 zorunlu göçünün anma günlerinden biri olarak 24 Mayıs gününde anmalar gündeme gelmektedir.⁵⁵

29 Mayıs 1989 tarihinde ise Jivkov yaptığı açıklamayla Türklere Bulgaristan'ı terk etme çağrısı yapmış ve 30 Mayıs'ta Türkiye Başbakanı Turgut Özal'ın göçmenleri kabul edeceğini ilan etmesiyle birlikte doğrudan Türkiye'ye yönelik zorunlu göç süreci başlamıştır.

Bu nedenle zorunlu göçün anma günü olarak Bulgaristan'daki Türkler arasında

54 Mehmet Hacısalihoğlu, “Alman Der Spiegel Dergisinde Bulgaristan'daki 1984-1989 Etnik Temizlik Politikaları ve 1989 Zorunlu Göçü,” *1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı* içinde, ed. Ayşe Kayapınar, Levent Kayapınar, Hakan Öztürk, Ökkeş Narinç (Çorlu: Çorlu Belediyesi, 2020), 255-274, 264.

55 “24 Mayıs 1989: Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye zorunlu göçünün 32. yıl dönümü,” *Kırım Haber Ajansı*, 24 Mayıs 2021, <https://qha.com.tr/haberler/24-mayis-1989-bulgaristan-turklerinin-turkiye-ye-zorunlu-gocunun-32-yil-donumu/323457/>

29 Mayıs, Türkiye’de ise 30 Mayıs günleri ön plana çıkmaktadır.⁵⁶

Kaynak: https://www.trtturk.com.tr/haber/balkanlar/bulgaristandan-turklerin-zorunlu-gocu-30uncu-yilinda_5236

Sonuç

1984-1989 zorunlu asimilasyon, deportasyon ve zorunlu göç süreci ve anma kültürü konusunda genel bir değerlendirme yapacak olursak bu dönemin kurbanları arasında farklı olayların (24 Aralık, 26 Aralık, 19 Mayıs gibi) farklı isimler altında anıldığını görmekteyiz. Hatta bu anmalarla ilgili anıt-çeşmeler inşa edilmiştir. Daha ziyade basit bir görüntüye sahip olsalar da verilmek istenen mesajı vermektedirler.

Bu anma günlerinin iki özelliği vardır. Bunlardan birincisi bu günlerin yalnızca mağdur olan Türklere mahsus olması, Bulgarlar tarafından katılınan anma günleri

⁵⁶ “Bulgaristan'dan Türklerin 'zorunlu göçü' 30'uncu yılında,” *TRT Türk*, 30 Mayıs 2019, https://www.trtturk.com.tr/haber/balkanlar/bulgaristandan-turklerin-zorunlu-gocu-30uncu-yilinda_5236

olmamalarıdır. Buna karşılık komünizmin kurbanları için Bulgar Hükûmeti tarafından kabul edilen anma gününde ise Türklerin temsil edilmediği dikkat etmektedir. Buradan dikkatlice şu sonucu çıkarabiliriz: Sosyalizmin kurbanlarını anan Bulgarlar, Türklerin yaşadığı özel mağduriyeti dikkate almamaktadır. Bu nedenle bu anma günlerine katılmamaktadır. Türkler de kendi acılarıyla Bulgarların yaşadığı acıları aynı bağlamda görmek istememektedirler. Çünkü Türkler Bulgaristan'daki azınlık olma durumları nedeniyle önceki ve sonraki Bulgaristan Hükûmetlerini ve Bulgar çoğunluğun Türk azınlığa yönelik tutumunu bir baskı olarak görmekte ve Bulgar çoğunluk tarafından genel olarak ezildiğini düşünmektedir. Bu nedenle 1984-1989 arası yaşanan olağanüstü zulmü, genel Bulgar baskısının bir parçası olarak görmektedirler. Bu nedenle de fail olarak gördükleri Bulgarlarla acılarını paylaşmayı pek arzu etmedikleri anlaşılmaktadır.

Bunun yanında bu anma günleri Türklerin kendi aralarındaki siyasi rekabetin de bir enstrümanına dönüşebilmektedir. Buna “Cebel Günü” örnek olarak gösterilebilir.

Bir diğer önemli husus 1984-1989 arası zulmün anmalarda nasıl adlandırıldığı, yani kullanılan terminoloji meselesidir. Mağdurların en yaygın kullandığı kavram “soykırım” (genocide) kavramıdır. Bunun yanında “zorunlu asimilasyon”, “totaliter rejime direniş”, “şehitler”, “kurbanlar” gibi kelimeler kullanılmaktadır. Dışarıdan bakan bir kişi için yaşanan süreç, başka ülkelerde de dönem dönem yaşanan azınlığa yönelik bir çeşit asimilasyon baskısı olarak görülebilir. Fakat bu baskının bizzat mağdurlarının algısı yaşadıklarının bir “soykırım/genocide” uygulaması olduğu, buna karşı mücadelelerinin de “soykırıma direniş” olduğu yönündedir.

Bundan yola çıkarak benim de anma günü adı olarak düşüncem yeni kavramlar üreterek mağdurlara yaşadıklarını nasıl hissetmeleri ve anmaları gerektiğini öğretmeye yeltenmek yerine, onların ürettiği kavrama saygı duymak yönündedir.

Bu çalışmada derleyebildiğimiz kadarıyla 1984-1989 asimilasyon ve etnik temizlik politikaları, zorunlu göç ve verilen kurbanlarla ilgili farklı bölgelerde birçok yerel anma günü ve anma anıtı ve anma mekânı bulunmaktadır.

Bunlar arasında özellikle 24 Aralık direnişi, Türkân Bebek anıtları, Mayıs

Protestoları ve 29/30 Mayıs zorunlu göç anmaları ön plana çıkmaktadır. Bütün bu kurbanlar, şehitler ve yapılan anmalar arasında hem Bulgaristan'daki Türkler hem de Türkiye'deki Bulgaristan göçmenleri arasında en çok sembolleşmiş olan şehit, 26 Aralık 1984'te şehit edilen Türkan Bebek'tir. Türkiye'de yapılan anıtların tamamında Türkan Bebek motifi hâkimdir. Hafıza mekânı olarak hem Kırcaali-Hasköy bölgesinde hem de Kuzeydoğu Bulgaristan'da birçok yer, mezarlık ve anıt bulunmaktadır. Ayrıca bu konuda derneklerin şehitleri tanıtan yayınları da önemlidir.

Anma günleri arasında ise en çok ön plana çıkan gün, 24 Aralık 1984'te asimilasyona karşı düzenlenen ilk protestonun anma günüdür. Olayların başlangıcı ve verilen ilk kurbanlara sembol olarak da Türkan Bebek genellikle bir arada anılmaktadır.

Buna istinaden 2019 yılında zorunlu göçün 30. yıl dönümü nedeniyle Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) olarak düzenlediğimiz anma sempozyumunda 24 Aralık 1984 ön plana çıkarılmıştır: “24 Aralık Bulgaristan Türklerinin Totaliter Rejime ve Soykırımı Direnişini ve Şehitlerini Anma Günü / Rememberance Day for the Resistance of Turks of Bulgaria against Totalitarian Regime and Genocide and for their Martyrs”⁵⁷

---

57 Uluslararası Sempozyum Bulgaristan'dan Türklerin 1989 Zorunlu Göçü. 30 Yıl Sonra Göçmenlerin Algıları / International Symposium 30 Years since Deportation to Turkey. Turkish Migrants from Bulgaria Talk About 1989, 6-7 Aralık/December 2019, Abstracts, s. 91.

Kaynakça

- Ahmed, Şabanali. "Bulgaristan'da Alevilik (Yablanovo Örneği)." (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012).
- Arda, Durmuş. "24 Aralık 1984: Tosçalı ilk, Killi, Mastanlı(Mestanlı)." Balkanlar. <http://www.arda-tuna.com/2020/12/24/24-aralik-1984-toscali-ilk-killi-mastanlimestanli/>
- Assman, Jan. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. Münih: C.H.Beck, 1997.
- Baeva, Iskra / Evgenia Kalinova. "Vızroditelnıyat Protse". *Bılgarskata Dırjava i Bılgarskite Turtsi*. Cilt 1 Sofya: Dırjavna Agentsiya "Arhivi", 2009.
- Bojkov, Victor D. "Bulgaria's Turks in the 1980s: A Minority Endangered." *Journal of Genocide Research*, 6 (3) (September 2004): 343-369.
- Connerton, Paul. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Demirhan, Hasan. "19 Ocak 1985: Bulgaristan Türklerinin Alvanlar (Yablanovo) Direnişini Anma Günü." *BALKAR Bülten* (Güz 2021): 34-53.
- Demirhan, Hasan. "Bulgaristan'ın Asimilasyon Politikalarına Karşı Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (17-18-19 Ocak 1985)." *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, 20 (Güz 2019): 415-446.
- Ersoy-Hacısalihoğlu. "1984-1985 İsim Değiştirme Meselesi ve Uygulamaları." *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, 171-198. İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012.
- Ersoy-Hacısalihoğlu, Neriman. "Türkiye'de İktidar- Muhalefet Söylemlerinde 1989 Göçü ve Bulgaristan Türkleri." *1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı* içinde, Ed. A. Kayapınar vd., 275-291. İstanbul: Çorlu Belediyesi, 2020.
- Giddens, Anthony. *Toplumun Kuruluşu*. Çeviren Hüseyin Özel. Ankara: Bilim Sanat Yay., 1999.
- Gillis, John R., *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Hacısalihoğlu, Mehmet. "'89 Göçü' ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları." *89 Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, 31-74. İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012.
- Hacısalihoğlu, Mehmet. "'89 Göçü' mü, 'Etnik Temizlik' mi? Türk Göç Tarihi Literatüründe Kavram Sorunu." *BALKAR Bülten*, 4 (Güz 2020): 4-13.
- Hacısalihoğlu, Mehmet. "Alman Der Spiegel Dergisinde Bulgaristan'daki 1984-1989 Etnik Temizlik Politikaları ve 1989 Zorunlu Göçü." *1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30.*

Yılı içinde, Ed. Ayşe Kayapınar, Levent Kayapınar, Hakan Öztürk, Ökkeş Narinç, 255-274. Çorlu: Çorlu Belediyesi, 2020.

Hacısalihoglu, Mehmet. "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Etnik Temizlik ve Sürgünlerini Anma Günleri", *Türklerin ve Akraba Toplulukların Acı Yıl Dönümleri. 19. Yüzyıldan Günümüze Sürgünler, Katliamlar, Etnik Temizlik Politikaları ve Soykırımlar*, Ed. Mehmet Hacısalihoglu, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2023, S. 523-552.

Halbwach, Maurice. *The Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Kaleva, Emilia / Aneta Vasileva. "'Unity, Creativity, Beauty'. Decline and Survival of Socialist Memorial Sites in Bulgaria." *A Future for our Recent Past: Model Projects for Modern Heritage Conservation in Europe* içinde, Ed. Jörg Haspel et al., 130-136. Berlin: Hendrik Bäbler Verlag, 2020.

Kamusella, Tomasz. "Words matter. Bulgaria and the 30th anniversary of the largest ethnic cleansing in cold war Europe." <http://neweasterneurope.eu/2019/02/25/words-matter-bulgaria-and-the-30th-anniversary-of-the-largest-ethnic-cleansing-in-cold-war-europe%E2%82%AC/>

Kamusella, Tomasz. *Ethnic Cleansing During the Cold War: The Forgotten 1989 Expulsion of Turks from Communist Bulgaria*. London: Routledge, 2019.

Kayapınar, Ayşe. "Bulgar Tarihçilerin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri." 89 *Göçü. Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* içinde, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoglu, Mehmet Hacısalihoglu, 99-120. İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012.

Nora, Pierre, ed. *Les lieux de mémoire*, Ciltler 1-3. Paris: Gallimard, 1984-1992.

Nora, Pierre, *Hafıza Mekânları*. Çeviren Mehmet Emin Özcan. Ankara: Dost Kitabevi, 2006.

Reinkowski, Maurus, "Verlustsache Rumelien: Türkische Erinnerungskulturen zu Südosteuropa", *"Den Balkan Gibt Es Nicht": Erbschaften im südöstlichen Europa*. Ed. Martina Baleva, Boris Previšić. Köln, Wien, Weimar: Böhlau, 2016.

Sancar, Mithat. *Geçmişle Hesaplaşma. Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 5. Baskı. İstanbul: İletişim, 2016.

Stoyanov, Valeri. *Turskoto Naselenie v Bılgariya mejdu Polyusite na Etničeskata Politika*. Sofya: Lik, 1998.

Şerefli, Ahmed Şerif. *Türk Doğduk, Türk Öldük: Soy Kırımı Yaşantıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Tzvetkova, Gergana. "Memory Revived Ways of Remembering the 'Revival Process' in Bulgaria in Terms of Transitional Justice", *Conference Papers*, (May 2012): 1-16, <https://www.researchgate.net/publication/304012956>.

Uluslararası Sempozyum Bulgaristan'dan Türklerin 1989 Zorunlu Göçü. 30 Yıl Sonra Göçmenlerin Algıları / International Symposium 30 Years since Deportation to Turkey. Turkish Migrants from Bulgaria Talk About 1989, 6-7 Aralık/December 2019, Abstracts, 91.

Vukov, Nikolai. "Monuments and Memorial Spaces of Socialist Bulgaria. Visual Transformations and Curatorial Challenges from a Post-socialist Stance." *Curating (Post-)Socialist Environments içinde*, Ed. Philipp Schorch and Daniel Habit, 57-80. Bielefeld: Transcript Verlag, 2021.

Zafer, Zeynep. "Bulgaristan Türklerinin 89 Göçünü Hazırlayan Eritme Politikasına Karşı Direnişi." 89 Göçü. *Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç içinde*, Ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, 199-234. İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012.

Zafer, Zeynep. "Mayıs Protestoları: Bulgaristan Türklerinin Asimilasyona ve Totaliter Rejime Karşı Direnişini Anma Günü (20 Mayıs 1989)." *BALKAR Bülten* (Güz 2021): 78-97.

Internet Kaynakları

"24 Mayıs 1989: Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye zorunlu göçünün 32. yıl dönümü." *Kırım Haber Ajansı*, 24 Mayıs 2021. <https://qha.com.tr/haberler/24-mayis-1989-bulgaristan-turklerinin-turkiye-ye-zorunlu-gocunun-32-yil-donumu/323457/>

"Binlerce Türk Kırcalı'de Bir Araya Geldi." *Kırcalı Haber*, 19 Mayıs 2008. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4862

"Bulgaristan'dan Türklerin 'zorunlu göçü' 30'uncu yılında", *TRT Türk*, 30 Mayıs 2019. https://www.trtturk.com.tr/haber/balkanlar/bulgaristandan-turklerin-zorunlu-gocu-30uncu-yilinda_5236

"Bulgarlaştırma Sürecine Karşı İlk Ayaklanmalar 34. Yıl Dönümünde Sütkesiği'nde Anıldı", *Kırcalı Haber*, 24 Aralık 2018. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=5504

"Bulgarlaştırma Sürecine Karşı İlk Ayaklanmalar 34. Yıl Dönümünde Sütkesiği'nde Anıldı", *Kırcalı Haber*, 24 Aralık 2018. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22189

"Cebel'de 19 Mayıs Olaylarının 27. Yılı Anıldı (VİDEO)", *Kırcalı Haber*, 19 Mayıs 2016. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=17225

http://ajansbbg.blogspot.com/2014/02/blog-post_2.html

<http://www.balgoc.org.tr/2013/12/sehitlerianma/sehitlerianma.html>

<http://www.haberbg.net/2019/12/direnisin-sembolu-turkan-bebek-35-yilinda-sehit-dustu-gu-yerde-anildi.html>

<https://balkaninsight.com/2018/02/01/bulgaria-commemorates-half-heartedly-victims-of-communism-02-01-2018/>

<https://misyongazetesi.com/kaderde-bu-da-varmis/805/>.

<https://www.dw.com/tr/bulgaristan-t%C3%BCrklerinin-ac%C4%B1-y%C4%B1ld%C3%B6n%C3%BCm%C3%BC/a-18149760>

<https://www.facebook.com/T.C.Burgaz.BK/posts/815463495230244/>

https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4862

“Karamantsi / Karamanlar / Halkı On Mayıs’ı Andı”, *Kircaali Haber*, 12 Mayıs 2008. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4848

“LYKA’da 1989 göçü sempozyumu gerçekleşti”, *Hürfikir*, 18 Kasım 2019, <http://www.hurfikir.com.tr/haber/24394/lykada-1989-gocu-sempozyumu-gerceklesti.html>

“Mestanlılar soykırım şehitlerini andı”, *Kircaali Haber*, 21 Aralık 2011. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=8041

“Mleçino (Sütkesi) 24 Aralık Olaylarını Andı”, *Kircaali Haber*, 24 Aralık 2009. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=5504

“Soykırımı Karşı İlk Ayaklanmaların Kurbanları Anıldı”, *Bghaber*, 25 Aralık 2017. <https://www.bghaber.org/bghaber/soykirima-karsi-ilk-ayaklanmalarin-kurbanlari-anildi/>

“Soykırımı Karşı İlk Ayaklanmaların Kurbanları Anıldı”, *Bghaber*, 25 Aralık 2017. <https://www.bghaber.org/bghaber/soykirima-karsi-ilk-ayaklanmalarin-kurbanlari-anildi/>

“Türkan Bebek ve Asimilasyon Şehitleri 34. Yılında İzmir’de Anıldı”, *Kircaali Haber*, 24 Aralık 2018. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22187

“Unutulmayacak Gün”, *Kircaali Haber*, 11 Mayıs 2009. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=5255

“България почита жертвите на комунизма”, <https://grandmufti.bg/bg/up-to-date/novini/novini/2171-balgariya-pochita-zhertvite-na-komunizma.html>

DISMISSED KNOWLEDGE: REPRESENTATION OF THE MUSLIM MINORITIES IN BULGARIAN TEXTBOOKS

Evelina KELBECHEVA¹ / Nurie MURATOVA²

Abstract:

The paper is focused on the representation – and the lack of representation – of the assimilation politics towards Muslim minorities in Communist Bulgaria. The major sources are threefold:

1. Contemporary textbooks
2. Additional educational materials
3. Personal accounts (oral history interviews)

---

1 Prof. Dr., American University in Bulgaria, <https://www.aubg.edu/faculty/evelina-kelbetcheva>
e-mail: evelina@aubg.edu

2 Assoc. Prof. Dr., South-West University “Neofit Rilski”, ORCID ID: 0000-0003-1083-4722
e-mail: nmuratova@yahoo.com

The analysis of several textbooks, published in 2019 shows that the sequence of totalitarian politics aiming at the gradual assimilation of Muslim minorities in Bulgaria are lacking. There is no mentioning of the forceful renaming of Pomaks, Roma and Tatars that took place between 1960' and 1970'. The only assimilation process that is mentioned -- in quite different ways -- in the textbooks, is the cynically called "Regenerative Process" that was initiated in 1984 and had its culmination with the forceful exodus of 350000 Turks in 1989. It is inexplicable why the authors totally dismissed the long history of the process of assimilation of the diverse Muslim minorities, especially after the appearance of a number of very influential historiographical research on the topic. In addition, there are unique memoirs and oral history interviews, published by historians and anthropologists working on the field for decades, that have been offered to the Ministry of Education to be accepted and recommended as additional teaching materials on this unknown and marginalized topic. Still today the way the historical knowledge about the mentioned long and convulcated process of assimilation of the Muslims in Bulgaria is far away of real adequate public presentation, not to mention the judicial condemnation of it.

Key Words: Bulgaria, Turkish Minority, Assimilation Policies, History Textbooks

Introduction

The history textbooks reflect in an exceptionally prominent way the commonly accepted and state sponsored canons of Bulgarian history. However one defines a *History canon*, "whether as the list of works that we choose to put on our syllabi, or those selected for survival because they are deemed superior by the arbiters of scholarship, or as a cultural institution that legitimizes the social and ideological prerogatives of a leading elite, or as the group of works appointed by hegemonic social structures to perpetuate and validate cultural cohesion and established power, ... canons are often created as a part of the general scheme of building national ideologies that serve to preserve traditional cultural values."³ Every textbook is heavily dependent on the dominant political and ideological agenda of the state.

---

3 Murat Belge and Jale Parla, "Preface", *Balkan Literatures in the Era of Nationalism* (Istanbul, Bilgi University Press, 2009), ix.

Thus, the history textbooks, represent their “missionary” function” as “fundamental narratives” for representing national identity and transmitting the generally accepted views of the consensus about national history. Only after the fall of Communism historians began to create the image of the “other”.⁴ Unfortunately, only a minor part of the achievements of the recent Bulgarian academic historiography is reflected in the history textbooks.

The problem is that Bulgarian history is still thought as an *ethno-history*. A vivid example for it is the fact that most of the “non-Bulgarian” entities cannot find space in the national history narrative. Armenians, Jews, Roman Catholics, Wallachs, Albanians – if ever mentioned – are represented as foreigners. Both the academic historiography and the school textbooks are missing to mention anything about Gypsies.⁵ On the other hand, the *Turks*, (not the *Ottomans*), are perceived as the ultimate *other* – the *arch-enemy* to the Bulgarians, portrayed in a broad negative spectrum during different periods – from invader and oppressor since the 14th century – to a *fifth column* today.

---

4 See the detailed analysis in Myumyun Isov, *Nai-razlichniyat sassed* (Sofia, International Center for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), 2005); *Obrazat na drugiya l uchebnitsite po istoriya na balkanskite strain – The Image of the “Other” in the History Textbooks of the Balkan Countries* Sofia: Balkan Colleges Foundation, 1998, (Sofia: Fondacia “Balkanski koleji” – Foundation “Balkan Colleges”, 1998); Danova, Nadia, “Obrazat na “drugia” v balgarskite uchebnici prez Vazrajdaneto” – The Image of the “Other” in the Bulgarian Textbooks during the Revival), “Vrazki na savmestimost i nesavmestimost mejdu hristiani i musulmani v Balgaria” – Contacts and Conflicts between Christians and Muslims in Bulgaria, (Sofia: IMIR, 1994), 232-238; Boriyana Panaiyotova, “Obrazat na “drugite” v uchebnicite po istoria prez 20-te I 50-te godini na XX vek” – “The Image of the “Other” in the History Textbooks in the 1920’s and the 1950’s, (Ibidem), 239-241; Kazakov, Georgi, “Obrazat na “drugia” v balgarskite uchebnici po istoria” – The Image of the “Other” in the Bulgarian History Textbooks, *Leteratura*, X, vol. 19 (1998): 3-7; Alexei Kalionski, “Ottoman Macedonia in Bulgarian History Textbooks for Secondary School,” in *Clio in the Balkans* (Thessaloniki, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, 2000), 276-281; Alexey Kalionski and Valery Kolev, Multiethnic Empires, *National Rivalry and Religion in Bulgarian History Textbooks* (Ibidem), 118-133; Alexei Kalionski, *The Ethnic and Religious Climate in Bulgaria after 1989. Preliminary Notes for Discussion*, (Ibidem), 320-330; Yasemin Nuhoglu Soysal and Vasilia Llian Antonio, *A Common Regional Past? Portrayals of Byzantine and Ottoman Heritages from Within and Without*, (Ibidem), 53-73.

5 Svetla Ivanova, *Etnokulturni obshtnosti v balgarskite uchebnitsi po natsionalna istoria – sastoianie I perspektivi* – (Ethno-cultural Communities in Bulgaria National History Textbooks – Present Situation and Possible Perspectives), In: *Aspekti na etno-kulturnata situatsia* – Aspects of the Ethno-Cultural Situation in Bulgaria, (Sofia, Association ACCESS, Open Society, 2000), 480.

1. Ethnocentrism in Bulgarian History Textbooks

It is important to note that the nowadays omnipresence of the “*bulgarocentrism*” which gives birth to a generic distortion of the historical narrative, has not been always the case. The history curriculum in Bulgarian schools between 1878 and 1944 had proportionally much more global history than national history. In addition, in the textbooks used in Bulgaria between 1878 -1944 there was a clear tendency for a subtle and tolerant description of the Turks, of the successes and the glory of their state, as well as differentiation between the different stages of the history of the Ottoman Empire. There was a special emphasis on the tolerant nature of the Bulgarian nation and the conditions for peaceful coexistence between the diverse ethnic groups and religions.⁶ In this respect, one observes a growing negative tendency after 1944 and the establishment of the Communist regime.

From the guiding principle of ethnocentrism arises the rule of the history of Bulgaria between XV and XVII century to be depicted as a “total, endless and senseless evil”. In addition, the language of the textbooks of the history and the discipline “Knowledge of the Fatherland” (*Rodinoznanie*) becomes simplistic, naturalistic, rude, and even shocking in the 1960’s. The focus is on the vicious Turks and Bulgarian Muslims. The *Islamization* of the Bulgarians is one of the most traumatic themes, not only referring to the Ottoman period, but for the whole national narrative. It is still a paradox that Bulgarian Muslims disappear from any historical text ever after the process of Islamization/de-bulgarization.⁷ The clashes and hostilities between the Turks and the Bulgarians form the most important, overwhelming and influential spectrum of the national historical narrative, which even today is (miss)used by the populist nationalistic propaganda, leading even to international scandals.⁸

The controversy about the way Turks – and Muslims in general – are represented in both the canonical texts and in public media occasionally becomes a highly

---

6 Ivanova, *Etnokulturni obshtnosti*, 468.

7 Ivanova, *Etnokulturni obshtnosti*, 470.

8 Martina Baleva and Ulf Brunnbauer (ed.), *Batak Ein Bulgarischer Erinnerungsort* (Berlin, Geschichtswerksatt Europa, 2008).

debatable issue in Bulgaria. Such case was the public discussion on textbooks during the summer of 2019. After their approval by the Ministry of Education and Science, the NGO “*Truth and Memory*” (*Istina i Pamet*) warned the Ministry on the issue of falsification of history. As a result, substantial part of the omissions and the distortion of the historical events and their assessments in the proposed textbooks were corrected, including the way the *Regenerative Process* against the Turks was presented.⁹

2. Forced Assimilation Process in History Textbooks

The elaboration on the initial ready-to-be-published textbooks from 2019 is a must, since the abiding canonical or rather essentialistic way of stigmatization of the Muslim minorities represents both an academic and a social problem. The following analysis of the relevant passages of the history manuals from 2019 shows that the issue of the assimilation of the Muslim minorities in Bulgaria was limited to the *Regenerative Process* (1984-1989) and has been mentioned only in brief, the choice of supporting documentation was rather voluntaristic, and, by rule, the critical assessment was lacking.

The most popular textbook by *Prosveta* Publishing House mentions the so-called *Regenerative Process* (1984-1989) in a quarter of a page. The information about the atrocities of the authorities and the victims is not omitted. Still there is an accent on the terroristic actions, organised by the Turks in 1985.

The textbook published by *Bulvest 2000* Publishing House explains the crisis between the years 1984-1989 in three paragraphs, and mainly focuses on the events during the summer of 1989. The authors insist on the consequences of the exodus of the Bulgarian Turks on the economy of the country, and link the process to the final blow on Todor Zhivkov’s regime.

The textbook of the Publishing house *Domino* was very laconic about the events 1985-1989 (three sentences), yet there is a special seminar lesson (*upazhnenie*), dedicated to this “*most controversial process, that caught the public attention for decades*”.

---

9 Evelina Kelbecheva, “Hronika na edin anahronizam – izuchavaneto na komunistichesko minalo v Balgariya” - A Chronicle of One Anachronism – The Struggle for Adequate Education about the Communist Past in Bulgaria, *Balkanistic Forum*, 3 (2019): 184-203.

The main topics of this lesson are the chronology of the immigration waves, negotiated between Bulgaria and Turkey, and the activities of 42 terroristic pro-Turkish underground organizations between 1983 and 1987. One valuable accent of this lesson is the comparison between two strikingly different textbooks from 1996 (*Open Society Foundation*) and 1998 (*Anubis Publishing House*) on the account of the ‘*Regenerative Process*’.

The team of historians around *Anubis Publishing House* first did not include even a paragraph about any minorities, and only after the sharp criticism on the content of the history textbooks occurred, a short account on the ‘*Regenerative Process*’ was amended. The lesson explained the process as a “need to distract the social attention away from the other crucial issues ...” The eloquent archival material there comes from the minutes of a meeting at the Ministry of Interior held in 1985, which could be easily described as an example of Orwellian language.

In all the approved textbooks the prior decisions about the renaming of the Pomaks, the Tatars and the Gypsies is lacking. There is a clear cut speculation with the choice and the use of the archival materials. In addition diverse textbooks use controversial documents in support of the thesis for the provoked by the Turks themselves ‘*Regenerative Process*’ in 1984-1985. There is an extensive citation of the reports from the Ministry of Internal Affairs and the State Security Agency (*Darzhavna Sigurnost*), speeches by Todor Zhivkov and memoirs of active participants in the ‘*Regenerative Process*’. The first versions of the textbooks proposed by *Domino* and *Anubis Publishing Houses* asserted that it had been violence of the part of an ‘*unarmed mob*’ against detachments of the State Militia and the Border Army.

There was no exception – all the ready-to-be-published history textbooks in Bulgaria during the summer of 2019 (after the adoption of the new Program for Xth grade of the High Schools, which has the status of a law) did not at all elaborate on the dynamics of the policies towards Muslim minorities in the country. The history manuals did not present these policies as a historical process that took place for almost a century before the climax of the assimilation policy of the Communist state towards all the minorities in the country, with a special target on the Muslim ones.

In most general terms, because of the ongoing diabolization of the Turks, there is still no real knowledge and assessment of the gradual process of disruption of the Muslim minorities in Bulgaria, and this knowledge is not yet internalized by the general public.¹⁰ The most persistent and accepted self-stigma of the Bulgarian historically built identity is the story of the “Turkish Yoke” and the Turkish atrocious genocide against the Bulgarians.¹¹ Almost all the textbooks – before the changes were enforced on the publishing houses, as a result of the heated public discussion – used to convey the same “generic”, purely essentialist image about the character and the role of the Muslims in Bulgarian history.

3. Missing the Pomaks in the History Textbooks

Still, what is absolutely missing from the recent history textbooks is the historical account on Pomaks. The issue is symptomatic, because it shows a long effort to ‘affiliate’ Pomaks to the Bulgarian nation, and because, once again, the recent academic research was not reflected in the history textbooks.

In the totalitarian public space to the dominating atheistic ideological narrative in the 1970s gradually a nationalistic discourse was added. It virtually imposed silence on the minorities – silenced were both their existential experience and the state policies towards them. After the democratisation of the academic field in 1989 independent researchers supported mainly by Western foundations engaged in a new research on minorities in Bulgaria. Especially ‘touchy’ was the question of Pomaks since the assimilation policy towards them and the attempt to ‘affiliate’ them to the Bulgarian nation dates from the 19th century. Lacking was any information about their life experiences and worldviews, except for their customs interpreted till present days in the context of proving their kinship with Bulgarian traditions. In some way Pomaks are still unfamiliar group to the Bulgarian society. That is why the investigations of the group of researchers from Blagoevgrad South-West University, initiated in the mid-1990s in Nevrokop district, were especially important.

---

10 Zafer Zeynep, Vihren Chernokozhev “When They Took My Name” Anthology (Sofia, 2015); Sadik Haci, “Hasan Eren - from Vidin to the Peaks of Turkology,” *Balkanistic Forum* 3 (2021): 248-261.

11 Svetla Ivanova, *Etnokulturni obshtnosti*, 472.

It is interesting to follow how the narrative fields changed from the beginning of the 1990s. Back in 1992 the journal “Balkanistic Forum” published the first paper “*I Lived my Life this Way and Then I Got sick*” presenting the lives of two male Pomaks. The oral autobiographical interviews reflected their relations to the state institutions to which they felt alienated (school, army, municipality, hospital).¹²

In the next years in Bulgaria and abroad (for example – the World Congress of Oral History in Gothenburg) the two scholars presented their research concerning the problems of autobiographical identity of the Pomaks in the condition of marginalisation and permanent assimilation pressure.

In 1998 Petar Vodenicharov, Kristina Popova and Anastasiya Pashova published *Gestalt Autobiographical Interviews* in the book “*I Want People to be Nice and to do Mohabet with Them. Speech Behaviour and Life Universe of Bulgarian Muslims from Gotze Delchev and Razlog Districts.*”¹³ For the first time in Bulgaria this methodology, which developed from oral history was used. Nineteen life stories of Pomaks were published and their unique life experiences were revealed. Up to this time, Pomaks were examined as closed communities and mainly represented from the point of view of exotic ethnographic specificities. Kristina Popova was the first one to introduce in Bulgaria the method of unstructured autobiographical interview based on the experience and the achievements known from Germany and Austria. In Germany for instance this technique was used for multi-layered psychological and historical analysis of the memories of people who survived the violence of the Nazi regime.

The method requires the interviewees to narrate their life spontaneously without answering direct questions. Most of the stories of the Pomaks in Bulgaria were focused on their family lives, but they disclosed memories about the process of ‘changing of the names’ and the different strategies of managing state violence – resistance,

---

12 Petar Vodenicharov and Kristina Popova, „Moyat zivot taka go prezhiveh i posle se razboleh. Za premalchanoto i razkazanoto v poveche v avtobiografichniya tekst“, *I lived my life this way and then I got sick*, *Balkanistic Forum* 1, (1995).

13 Petar Vodenicharov, Kristina Popova and Anastasiya Pashova, *Iskam chovekat da e vinagi priyaten i da si pravim moabet*, (Blagoevgrad, 1998), <http://www.history.swu.bg/PDF/moabet.pdf>

reconciliation, compromise (*'life with two names'*). In his paper, Petar Vodenicharov analysed the dynamic of these strategies. The autobiography of one Pomak imprisoned in the concentration (*labor*) camp of Belene was included in the volume. The story of the violent assimilation of the Pomak minority was also presented. Still, it did not become the centre of the autobiographical narratives – maybe because the time of recording was too early (1995 -1996) and because we, the interviewers, were perceived as representatives of an official state institution. There is another possible explanation for this under-presentation of the experienced violence – perhaps the interviewees wanted to present themselves as common people, not different from the majority of the people in the country, with their love stories, stories of illness, professional success, etc.

In 2000 the same group of scholars published the book *"I Want a Noble Profession. Tradition, Fashion, Modernity in Western Rodopi Mountains."*¹⁴ The research, the book and two courses in English language and in Painting organised in the schools of Ribново and Gorno Dryanovo Pomak villages were financed by the European Union project *"Isolated Village in the European Home"*. The book presented life experiences of young people based on their controversial ways of intertwining modernity and tradition. Also, the same book published and analysed the paintings of the school children from the mentioned villages that revealed their dreams for the future.

In 2003 Senem Konedareva and Ali Abdikov published the book *"Bitter Stories" Their Truth about the 'Regenerative Process'*¹⁵ including thirty seven short narratives concerning especially the experiences of the coercion from the Communist state during the assimilation campaigns in the 1970s -1980s.

In 2003 a team from the South-West University prepared and published additional teaching materials *"Family, Religion, Everyday Life of Muslims in Western*

---

14 Anastasiya Pashova and others, *"Iskam blagorodna profesiya..." Traditsii, moda, modernost v zapadnite Rodopi.* (Blagoevgrad, 2000), http://www.history.swu.bg/PDF/iskam_blagorodna_profesia.pdf

15 Senem Konedareva and Ali Abdikov, *Gorchivi razkazi. Tyahnata istona za "vazroditelniya protses,"* (Blagoevgrad, Fondatsiya za regionalno razvitie "Rodopi- XXI vek", 2003).

Rodopi Mountains (Historical and Anthropological Aspects)¹⁶. The volume is a result of long-term research efforts of both professors and students and it is based on rich archive of oral autobiographical interviews, anthropological and linguistic observations, photo and documental materials, collected since the beginning of the 1990s.

The theoretical approach used by the authors could be defined as anthropological and more specifically as anthropology of everyday life – the emphasis is on the topics like childhood, youth, family, religion and work. This volume includes biographical narratives, essays, documents, local histories, demographic data and didactic tasks for group and individual work for high school and university students. The implementation of the methodology of historical anthropology and biographical approach is a result of long-term cooperation between scholars of the *International Seminar for Balkan Studies and Specialisation to the South – West University* and colleagues anthropologists from the *Institute of Social History of Vienna University and the Institute of South – East Europe in Graz, Austria*.

The official policy and the approach of the Bulgarian Academy of Science were represented by the *Institute of Ethnology and Ethnography* which has been working for decades to prove the Bulgarian origin and kinship of the Pomaks. After the democratic changes in 1989, the focus on the ‘exotic’ in the spirit of *Orientalism* of Edward Said seems to alternate. Research on the ‘colourful bride’ (sharena bulka), the everyday life in the context of the traditional Balkan culture became popular. The official academic discourse did not allow the Pomaks to speak of themselves. It also was lacking the presumption that their private universe is as individual as one of all other human beings. They are still marginalised by their presentation mainly as exotic and collectivistic patriarchal communities.

In 2011 Anastasiya Pashova and Petar Vodenicharov published a book based on new research and documents: “‘Regenerative Process’ and the Religious Crypto-Identity

---

16 Anastasiya Pashova and others, *Semeystvo, religiya, vsekidnevie na myusyulmani v Zapadnite Rodopi (Istoriko-antropologicheski aspekti)*, (Sofia, SEMA-RSH, 2003), <http://www.history.swu.bg/sem.htm>

of Muslims from Blagoevgrad District”.¹⁷ The book “*The Chronology of Violence*” presented the Communist state policy to Pomaks from 1944 to the end of the 20th century. The book includes two chapters: “*On the Present Stage the Name is Used Mainly for Issuing the Necessary Documents*” and “*During the Day We Bury the Dead on Your Manner and in the Night We Dig Them out and Bury them our Way*”. The titles of the two articles are quotations from the memories of two Pomaks. Three main theses are defended. The first one is that the surveillance and the control over the Muslims started as early as 1944 to undergo different stages till 1989. Secondly, the ‘change of names’ in 1972 – 1974 is only one stage of the process of the institutional control and the assimilation efforts of the Communist state. Thirdly, after the official renaming of the Muslims in the region, they did everything possible to preserve their religious identity by resistance and crypto-identity – to which the totalitarian system declared open war to lose it at the end of the day. The attempts for coercive imposition of new funeral customs were especially traumatic for the Muslims and despite the efforts of the totalitarian state, ‘the unified funeral customs’ were not accepted.

For the first time the authors use a variety of newly disclosed sources: documents from the former Central Communist Party Archive, documents from the State Archive in the city of Blagoevgrad, documents related to the forced assimilation, and recorded by the authors memories about the ‘Regeneration Process’ in many villages: Valkosel, Slashten, Bogolin, Kochan, Pletena, Dolen, Dabnitsa, Kornitsa, Bresnitsa, Lazhnitsa between 2007 and 2009. Twenty one oral history accounts from these villages are included in the book as records of the experienced violence.

The second chapter entitled “*During the Day We Bury the Dead on Your Manner and in the Night we Dig Them out and Bury them our Way*” has two accents – the measures appropriated by the totalitarian state to ‘fight’ the Muslim funeral customs (based on archival documents); and, what strategies used the Muslims from Western Rodopi Mountains to coop with the imposed new customs (based on personal memories). The book includes 140 documents from the State Archive in

---

17 Anastasiya Pashova and Petar Vodenicharov, “*Vazroditelniyat protses*” i religioznata kriptoidentichnost na myusyulmani ot Blagoevgradski okrag. Izsledvaniya i dokumenti (Sofia, SEMARSH, 2011), <http://www.history.swu.bg/Vazroditelen-proces.pdf>

Blagoevgrad which are published for the first time.

Nurie Muratova explored the Muslim women during the socialism in *“Policies of the Socialist Regime in Bulgaria towards Muslim women.”*¹⁸ She examines the assimilation policies and mechanisms of the totalitarian state directed specifically towards women – special schools for political activists, educational policies aiming at formation of ‘obedient’ intelligentsia, the pressure by the Communist party and the persecution of traditional clothing and customs, and finally, the forceful ‘*changing of the names*’ in the 1970s. In another study, the same author analysed the cases of using academic science for justifying the assimilation policies – especially physical anthropology.¹⁹ In the middle of the 1980s special programs with false methodology were appropriated to ‘*measure the anthropological data*’ of Turks and Pomaks in order to prove their Bulgarian origin and to relate them to the Thracians, the Proto-Bulgarians and the Slavs.

It is evident that none of the recent innovative research on Pomaks is included in the school textbooks nowadays. In addition, the discourse about Pomaks is still limited in the academic sphere, with few exceptions in the public media. Thus, the ongoing ‘*bulgarocentrism*’ of the Grand Historical Narrative, represented above all by the schoolbooks in Bulgaria is a fact – still today, thirty years after the democratic changes. The minorities are largely missing from the school books and one should note that the most invisible group are the Pomaks, that are not mentioned at all in the most recent highly disputed manuals published in 2019.

Conclusion

History textbooks could be regarded as canonical texts with a clear ‘missionary character’ and as fundamental narratives for Bulgarian history. Only a few of the textbooks were subject of a revision during the last 30+ years after the Fall of Communism, and the nationalistic discourse is still predominant in them.

---

18 Nurie Muratova, *Politiki na sotsialisticheskata vlast v Balgariya kam zhenite myusyulmanki, Da poznaem komunizma*, ed. Ivailo Znepolsky (Sofia: CIELA, 2012), 319-370.

19 Nurie Muratova, “Pryak potomak na slavyanite i trakite, a sega veche i na prabalgariite”. *Etnicheskata antropologiya i vazroditelniya protses v Balgariya, Balkanistic Forum*, 1 (2015): 252-267.

The last textbooks in Bulgaria published in 2019 are still problematic vis-a-vis the representation of the Muslim minorities in Bulgaria. There is no exception – all of them ‘forgot’ to mention the politics of gradual assimilation of the Muslim minorities, despite brief periods of *positive segregation* during the initial years of the establishment of the Communist rule. Even after substantial accumulation of historiographical research, oral accounts, not to mention the *archival revolution*, The Grand Historical Narrative today does not include the relevant history of the largest minority groups in Bulgaria – the Muslim minorities of Turks, Pomaks and part of the Gypsies.

This fact speaks clearly about the power of century-old abiding clichés in Bulgarian official historical discourse. Last but not least, the fact of the omission of the narratives about minorities, (and above all the Pomaks) reveals the broken relation between the achievements of the academic historiography and the state sponsored representation of the historical past in Bulgarian history textbooks.

Bibliography:

Baleva, Martina and Ulf Brunnbauer, Ed. *Batak Ein Bulgarischer Erinnerungsort*. Berlin, Geschichtswerksatt Europa, 2008.

Belge Murat and Jale Parla. *Balkan Literatures in the Era of Nationalism*. Istanbul, Bilgi University Press, 2009.

Danova, Nadia. “*Obrazat na “drugia” v balgarskite uchebnici prez Vazrajdaneto*. In: “Vrazki na savmestimost i nesavmestimost mejdu hristiani i musulmani v Balgaria.” Sofia, IMIR, 1994.

Hacı, Sadik. “Hasan Eren - from Vidin to the Peaks of Turkology/ Хасан Ерен – от Видин до върховете на тюркологията.” *Balkanistic Forum*, 3 (2021): 248-261

Isov, Myumyun. *Nai-razlichniyat sassed*. Sofia, International Center for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), 2005.

Ivanova, Svetla, “*Etnokulturni obshtnosti v balgarskite uchebnitsi po natsionalna istoria – sastoianie I perspektivi*.” In *Aspekti na etno-kulturnata situatsia*. Sofia, Association ACCESS, Open Society, 2000.

Kalionski, Alexei. “Ottoman Macedonia in Bulgarian History Textbooks for Secondary School.” In *Clio in the Balkans*, 276-281. Thessaloniki, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, 2000.

Kalionski, Alexey and Valery Kolev. “Multiethnic Empires, National Rivalry and Religion in Bulgarian History Textbooks.” In *Clio in the Balkans*, 118-133. Thessaloniki, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, 2000,

Kalionski, Alexey. “The Ethnic and Religious Climate in Bulgaria after 1989. Preliminary Notes for Discussion.” In *Clio in the Balkans*, 320-330. Thessaloniki, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe.

Kazakov, Georgi. *Obrazat na “drugia” v balgarskite uchebnici po istoria, Leteratura, X, vol. 19 (1998): 3-7.*

Kelbecheva, Evelina. “Hronika na edin anahronizam – izuchavaneto na komunisticheskoto minalo v Balgariya” - A Chronicle of One Anachronism – The Struggle for Adequate Education about the Communist Past in Bulgaria. *Balkanistic Forum*, 3 (2019): 184-203.

Konedareva, Senem and Ali Abdikov. *Gorchivi razkazi. Tyahnata istona za “vazroditelniya protses”*. Blagoevgrad, Fondatsiya za regionalno razvitie “Rodopi- XXI vek”, 2003.

Muratova, Nurie. “Pryak potomak na slavyanite i trakite, a sega veche i na prabalgarite.” *Etnicheskata antropologiya i vazroditelniya protses v Balgariya, Balkanistic Forum*, vol. 1 (2015): 252-267.

Muratova, Nurie. "Politiki na sotsialisticheskata vlast v Bulgariya kam zhenite myusyulmanki." In *Da poznaem komunizma*, Ed. Ivailo Znepolsky, 319-370. Sofia: CIELA, 2012,

Obrazat na drugiya l uchebnitsite po istoriya na balkanskite strani, Sofia, Fondacia "Balkanski koleji" – Foundation "Balkan Colleges", 1998.

Panaiyotova, Boriyana. "Obrazat na "drugite" v uchebnicite po istoria prez 20-te I 50-te godini na XX vek." In *Vrazki na savmestimost i nesavmestimost mejdu hristiani i musulmani v Balgaria*. Sofia, IMIR, 1994.

Pashova, Anastasiya and others. "*Iskam blagorodna profesiya...*" *Traditsii, moda, modernost v zapadnite Rodopi*. Blagoevgrad, 2000. http://www.history.swu.bg/PDF/iskam_blagorodna_profesia.pdf

Pashova, Anastasiya and others. *Semeystvo, religiya, vsekidnevie na myusyulmani v Zapadnite Rodopi (Istoriko-antropologicheski aspekti)*. Sofia, SEMA-RSH, 2003. <http://www.history.swu.bg/sem.htm>

Pashova, Anastasiya and Petar Vodenicharov. "*Vazroditelnat protses*" i religioznata kriptoidentichnost na myusyulmani ot Blagoevgradski okrag. *Izsledvaniya i dokumenti*. Sofia, SEMARSH, 2011. <http://www.history.swu.bg/Vazroditelen-proces.pdf>

Soysal, Yasemin Nuhoglu and Vasilija Liian Antonio, "A Common Regional Past? Portrayals of Byzantine and Ottoman Heritages from Within and Without." In *Clio in the Balkans*, 53-73. Thessaloniki,: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, 2000,

Vodenicharov, Petar and Kristina Popova, "Moyat zhivot taka go prezhiveh i posle se razboleh. Za premalchanoto i razkazanoto v poveche v avtobiografichniya tekst." I lived my life this way and then I got sick, *Balkanistic Forum 1*, 1995.

Vodenicharov, Petar Kristina Popova and Anastasiya Pashova. *Iskam chovekat da e vinagi priyaten i da si pravim moabet*. Blagoevgrad, 1998. <http://www.history.swu.bg/PDF/moabet.pdf>

Zafer, Zeynep. Vihren Chernokozhev. "When They Took My Name." *Anthology*. Sofia, Iztorik-Zapad, 2015.

BÖLÜM

3

TANIKLAR KONUŞUYOR

Uluslararası Sempozyum

**BULGARİSTAN'DAN TÜRKLERİN 1989 ZORUNLU GÖÇÜ: 30 YIL
SONRA GÖÇMENLERİN ALGILARI**

YTÜ BALKAR, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Türk Tarih Kurumu ile iş birliğinde, Yıldız Teknik Üniversitesi, 6-7 Aralık 2019, İstanbul.

Kayıtlar, Sempozyumun 7 Aralık 2019 tarihli 7. Oturumundan alınmıştır.

AHMET ALPAY: BİR ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİSİNİN YAŞADIKLARI

Döküm Raporu

Dökümü yapılan videonun linki: https://www.youtube.com/watch?v=ILpPY-HPPhUX4&list=PL3TgEDk0KSIKbjN-nch2B8r1OJSidP_Oo&index=1

Dökümü yapan: İrem Sultan DEMİR

Döküm tarihi: 09.08.2022

Ben Ahmet Alpay. Kırcaali'nin Mestanlı ilçesine bağlı olan Göcenler köyünde 8 Şubat 1962 yılında dünyaya geldim. Ben ailenin üçüncü çocuğuydum. 22 Nisan 1984 yılında Fikriye[?] Hanım'la evlendim, Hatice ve Adem isminde iki çocuğum var. İlkokulu köyümde bitirdim, eğitimime Mestanlı Lisesi'nde devam ettim. Liseden mezun olduktan sonra 1980 yılında askere gittim. Askerliğimi iki yıl bir çimento fabrikasında inşaat işçisi olarak yaptım. 1982 yılında Sofya Teknik Üniversitesinin sınavlarına katıldım, sınavları kazandıktan sonra Otomasyon ve Sistem Teknikleri

bölümünde okumaya başladım.

1984 yılının sonuna doğru, sözüm ona “Soyadönüş Süreci” zirveye ulaştığında, üçüncü sınıf öğrencisiydim. Bulgaristan’da yaşayan Türkler üzerinde bir soykırım uygulanıyordu. Köylere silahlı güçler tarafından basılıp, Türk isimleri zorla Hristiyan isimlerle değiştirilmeye başlanmıştı. Bizim bölgede yapılan zulümler hakkında bilgiyi, Sofya’ya kaçak olarak gelen köylülerden alıyorduk. Muhtelif üniversitelerde okuyan Türk asıllı öğrencilerle buluşup tepkimizi göstermek istedik. Defalarca gizli toplantılar yaptık. Bulgaristan bir Demirperde ülkesi olduğundan dolayı, halkımızın yaşadıkları ülke içinde ve yurt dışında haber olmuyordu. Yapılan insanlık dışı hareketleri duyurmak ve dünya kamuoyu oluşturmak için bir üniversiteliler grubu oluşturduk. Sofya’da bulunan Türk ve yabancı elçiliklere telefon edip, mektuplar yazarak olaylar hakkında bilgi vermeye çalıştık. Türk kimliğimizin ispatı ve Türk isimlerimizin yer aldığı pasaportların elimizde kanıt olsun diye fotoğraflarını çektirdik.

Mestanlı’daki direnişi haber aldıktan sonra hemen katılmak için karar aldık. Farklı üniversitelerde okuyan arkadaşlarımızı haberdar ettik. 30 kadar öğrenciden oluşan bir grupla gece treniyle yolculuk yaptık. Ertesi gün Mestanlı’ya geldiğimizde barışçıl gösterinin şiddetli bir şekilde kan dökerek bastırıldığını öğrendik. Bulgar devleti asker ve polis güçlerini kullanarak adeta bir savaş ortamı yaratmış oysa halkımızın amacı sadece Türk kimliklerini korumak ve bunu barışçıl bir gösteriyle ortaya koymaktı. Sıkıyönetim uygulandığına ve sanki savaş sonrası bir durumun oluşturulduğuna şahit oldum. Böyle bir ortamda yapılacak pek bir şey olmadığına kanaat getirdik ve tekrar Sofya’ya döndük.

Tanıdık bir Türk ailenin yanına bırakmış olduğum eşimi aldım ve birlikte eve doğru yürümeye başladık. Dikkatimizi çeken bir olaya şahit olduk. Yılbaşı yaklaşığından dolayı başkentte şenlikler düzenlenmişti. Çevredeki kasaba ve köylerden millî kıyafetlerle gelen büyük bir kalabalık halk Kültür Sarayı’nın önüne toplanmıştı. Ve büyük coşkuyla kutlamalar yapıyordu ve herkes çok mutlu ve neşeli görünüyordu. Bu manzarayı görünce içimizdeki hüznün daha da derinleşti. Aynı zamanda bizim oralarda savaş durumu söz konusu iken burada bayram havası vardı. Eşime dönerek “Bir günün iki dünyası.” dedim. Daha sonra bu başlık altında yazı yazdım. Olayları sıcağı sıcağına kaleme almak istedim. Amacım bizden sonraki nesillere doğru bilgi

aktarmaktı.

12 Ocak 1985 tarihli bir Cumartesi günü idi. Yataktan yeni kalkmıştık ve eşimle kahvaltı yapmak için hazırlık yapıyorduk. Kirada oturmakta olduğumuz evin zili çalındı. Daha sonra kapı şiddetli bir şekilde yumruklanmaya başlandı. Azılı bir teröristin hücre evine giriyormuş gibi eve baskın yapıldı. Kapıyı kırmaları diye hemen açtım. İçeriye 4 sivil polis girdi. Girer girmez, “Hareket etme! Ellerini yukarı kaldır!” dediler. “Siz kimsiniz?” ve “Ne hakla benim oturduğum eve baskın düzenliyorsunuz?” diye sormak istedim. “Konuşma, silahın nerede? Onu hemen bize getir!” dediler. Silahımın olmadığını söyledim. Bıçağı çıkarmamı istediler. Küçük bir ekmek bıçağından başka bir bıçağımın olmadığını bildirdim. Eşimin gözleri önünde psikolojik baskıya maruz kaldım. İnsan haklarını ve onurunu hiçe sayan bu davranış karşısında şoka uğramıştık. Bana hemen giyinmemi ve kısa bir sorgulama için onlarla gitmem gerektiğini söylediler. Kapıdan çıkarken arkadan gelen iki görevliden biri “Eğer kaçmaya teşebbüs edersen tabancayla vururum!” dedi. Dışarda kar vardı ve hava çok soğuktu. Beni bir beyaz Lada marka otomobile bindirdiler. Görevlilerden birisi “Yıllar önce bizim istediklerimizi yapmadın, şimdi çekeceksin cezayı!” dedi. Bahsettiği konu; öğrencilik yıllarımda başında Devlet Güvenlik Biriminin bir görevlisi benim onlara çalışmamı teklif etmişti ve ben de reddetmiştim.

Kısa bir süre yolculuktan sonra bir binanın bodrum katına girdik. Beş dakika kadar otomobilin içerisinde kaldım ve sonra beni dışarıya çıkardılar. Ellerimi duvara dayayıp sağa sola bakmamamı söylediler. Ve daha sonra beni bir hücreye kapattılar. İçerisi karanlık denilecek kadar az aydınlatılmıştı ve havasızdı. Sorgulama başladıktan sonra burasının Devlet Güvenlik Biriminin Dördüncü Bölge Yöneticiliği olduğunu öğrendim.

Bu hücrelerde yaklaşık iki buçuk ay kaldım. Hemen hemen her gün sorgulandım. Sorgulama esnasında insanlık dışı işkencelere maruz kaldım. Fiziksel şiddetin yanı sıra psikolojik baskılar da gördüm. Psikolojik baskıların etkisini artırmak için, sorgu hakimi birkaç ay önce yapmış olduğumuz düğünde çekilen fotoğrafları sık sık bana gösteriyor ve artık böyle mutlu günlerin, anıların olmayacak diyordu.

İlk aşamada ellerimin içine, kollarıma ve omuzlarıma vurmak için köşeli bir tahta

parçası kullanmıştı. Daha sonra inşaat demiriyle vurmaya başladı. Yapılan fiziksel işkenceler sonucu uzun süre sağlığım zedelenmişti. Bedenimde oluşan yaralar geçti fakat düğün fotoğraflarıyla ruhumda oluşturduğu derin yaralar hafızamda hâlâ tazeliğini korumaktadır.

Yemekler miktarsal olarak yetersizdi. Ve yetersiz olmakla birlikte çok kalitesizdi. Birkaç öğün yemedim. Açlıktan ölmek için o kötü yemekleri yemeye kendimi zorladım. Verilen bayat yemekler sonucunda defalarca dizanteri oldum. Yağmur yağdığına çatıdan sızan sulardan dolayı duvarları nemlenmiş ve küf oluşmuş bir hücrede uzun süre kaldım. Havalandırma yapılmadığından solunum yolları rahatsızlığı, baş ağrısı ve hâlsizlik yaşadım. Kasıtlı olarak verilmeyen sağlık hizmetinden dolayı çok ciddi sıkıntılarla baş başa kaldım.

8 Ocak 1985 tarihinde, doğum günümde, sorgulama esnasında bana anne ve baba tarafından verilen Türk ismim zorla değiştirildi. Aile fertlerimin, hatta merhum dedemin adının daha önceden değiştirildiğini bildirdiler. Beni isim seçmeye zorladılar. Ben reddedince “Sen dedenin ismini taşıyorsun, onun için senin adın da onun adıyla aynı olsun!” dediler.

Yaklaşık bir ay kadar hücrede bir katille beraber bulundum. Bana sık sık neden tutuklu olduğumu, ne gibi faaliyetlerde bulunduğumu, kimlerle görüştüğümü soruyordu. Benim yanıma özellikle getirildiğini fark ettim ve kendimle ilgili hiçbir bilgi vermedim. Hücrede beraber kaldığımız sürenin son günlerinde kendisi benden bilgi almak için görevlendirildiğini itiraf etti. Çok ketum davrandığımı ve benim hakkımda hiç bilgi edinemediğini söyledi. Yaklaşık İki buçuk ay süren ve işkencelerle dolu olan sorgulama süreci sonunda ortamı yumuşatmak için daha ılımlı konuşmalar yapmaya başladılar. Buradaki olanları unutmamızı ve daha sonraki hayatımızda normal bir şekilde sürdürmemizi tavsiye ediyorlardı. Bir gün sorgu hakimi “Seni anlıyorum ama emir çok yüksek yerden geldi ve ben de bunu yerine getirmek zorundaydım, zorunda kaldım.” itirafında bulundu. Son ana kadar bizi serbest bırakacaklarını söylemişlerdi.

25 Mart 1985 tarihinde, yargılanmadan ve mahkeme huzuruna çıkarılmadan Sofya Merkez Hapishanesi'ne gönderildim. İki arkadaşıyla beraber bir hücreye

kapatıldık. Hücre soğuk ve aşırı derecede pisti. Isınabilmek için arkadaşımızın kalın bir montu vardı, onu kullandık. Bir gün sonra ellerimiz kelepçeli olarak Plevne şehrine götürüldük. Tren garına yakın bir yerde bir akşam kaldıktan sonra ertesi gün kendimizi Belene’de bulduk. Biz o kasabada kalacağımızı düşünüyorduk. Tuna Nehri üzerinde metal dubalarla yapılan köprüye çıktığımızda farklı bir yere götürüldüğümüzü anladık. Daha sonra kendimizi büyük bir giriş kapısının önünde bulduk. Etraf dikenli tellerle çevriliydi ve tellerin arasında köpekler dolaşıyordu. Burası Belene Adası’nda bulunan cezaevi idi. Kar yağıyordu, şiddetli rüzgâr vardı ve hava çok soğuktu. Uzun süre dışarıda bekledikten sonra giriş kapısındaki kontrol odasına alındık. Prosedür gereği deyip, insanlık onurunu zedeleyecek bir şekilde elbiselerimizi çıkartmamızı istediler. Dışarıda beklerken ilginç bir olaya şahit olduk. Hapishanenin birinci binasından bizim isimlerimizi söyleyip “Korkmayın, biz de buradayız!” diye seslenenler oldu. Çok şaşırmıştık, çünkü 75 gündür dünyayla irtibatımız kesilmişti ve olaylardan haberimiz yoktu.

İşlemler tamamlandıktan sonra içeriye alındık. İlk gece üç arkadaş bir koğuşta kaldık. Ertesi gün diğer tutuklularla görüşmemize izin verildi. Bizleri ilk kucaklayanlar arasında İsmail Abi vardı. Rahmetli oldu, Allah rahmet eylesin. Kendisi Türklük davasında idam cezasında yargılanıp daha sonrasında 20 yıl hapis cezasına çarptırılmış birisiydi. Bizim huzurumuzda hiç unutmayacağımız bir konuşma yaptı:

“Gençler, şimdiye kadar bu davayı biz yürütmeye çalıştık. Çok yalnızdık. Görüyorum ki bu davayı yürütecek üniversiteli gençler de varmış. Bugünleri gördüm artık gözüm arkada kalmayacak.” dedi ve hepimizi teker teker kucakladı ve gözleri yaşla doldu.

Bir gün sonra bizleri koğuşlara dağıttılar. Koğuşlar 20-30 kişilik ve üç katlı ranzalarla doluydu. Ben ranzanın üçüncü katında kalıyordum. İçerideki şartla aşırı derecede kötüydü. Yatağın üzerinde oturduğumda başım tavana çarpıyordu. Koğuşlar 5-6 kişilik olmasına rağmen biz 20 kişi kalıyorduk. Pencereler gece gündüz açık kalıyordu fakat biz yine de nefes almakta zorlanıyorduk. Havadaki nem soğuk tavanla buluşunca yoğunlaşma oluyor ve su damlacıkları üzerimize düşüyordu. İnsan onurunu en çok zedeleyen unsurlardan bir tanesi de 20 kişinin tuvalet ihtiyacını karşılamak için kapının arkasında bulunan bir plastik kovayı kullanmak zorunda olmasıydı. Bu

durum bizi aşırı derecede rencide ediyordu. Katlanılmaz olan koku ve nemden dolayı sık sık pencerenin önüne, temiz hava solumaya gidiyorduk. Yemekler tarif edilemeyecek kadar kötüydü. Hayatta kalabilmek için yemek zorundaydık. Direncimizi kırmak ve psikolojik baskı yapmak için siyasi propaganda aracını kullanıyorlardı.

Toplama kampının kötü şartlarıyla birlikte gardiyanlar tarafından savaş esiri muamelesi görüyorduk. Bazıları o kadar ileri gidiyorlardı ki kendilerine fırsat verilse otomatik silahlarla hepimizi öldüreceklerini söylüyorlardı. Kullanmak zorunda kaldığım elbiseler aşırı derecede kir ve büyüktü. Nisan ayında bizi kamyonlara doldurup adanın dışında bir inşaat alanında çalışmaya götürdüler. Etrafımızda sürekli köpekli gardiyanlar vardı. Her saat başı sayım yapılıyordu. Diğer çalışanlarla ve yerli halkla temas kurmamız yasaklanmıştı. Uzun süre çalışmış olmamıza rağmen serbest bıraktığımızda borçlu olduğumuzu söylediler ve hiçbir belge vermeden para aldılar.

Yaklaşık beş ay boyunca eşimle ve yakınlarımla görüşme imkânım olmadı. Yetkililer onlara hayatta olduğumu dahi bilgi vermemişlerdi. Onlar benim nerede ve ne hâlde olduğumu bilmiyorlardı. Bu dönemde kasıtlı olarak yalan haberler yayılmıştı. Tutuklanıp Belene'ye götürülenler güya kaçma teşebbüsünde bulunmuşlar, bundan dolayı öldürülmüşler ve ailelerine kanlı elbiseleri gönderiliyormuş gibi yalan haberleri kasten yaymaya başlamışlardı. Bizim yakınlarımız her gün kanlı elbiselerimizi beklemişler. Bu olay insanlık dışı bir psikolojik baskı aracı olarak kullanılmış, gayeleri ailelerimizi ruhen çökertmek olmuştu.

Uluslararası kamuoyu baskısı sonucu 25 Eylül 1985 yılında Belene Toplama Kampı'ndan serbest bırakıldım. Eğitimime bir yıl zorunlu olarak ara verdikten sonra kaldığım yerden devam etmek istedim. Zorluklara ve engellere rağmen tekrar kaydımı yaptırdım. Üniversitede sürekli takip altındaydım. Her türlü sıkıntıya göğüs gerip okuldan mezun oldum. 11 Aralık 1987 yılında ilk çocuğum dünyaya geldi. Gayet insani bir duygu olan babalık sevincini yaşayamadım. Kendi çocuğuma istediğim ismi koymama izin verilmedi.

1 Haziran 1989 tarihinde bir iki saat içinde köyü ve daha sonra ülkeyi terk etmem gerektiği polisler tarafından bildirildi. Benimle birlikte eşim, bir buçuk yaşında çocuğum, annem ve babam vardı. Beş kişiye beş bavul eşya almamıza izin verildi. Uzun

yıllar annem-babam, eşimin ve benim alın terimizle kazanmış olduklarımız sahipsiz kaldı. Yakın akraba ve dostlarımızla vedalaşmaya dahi izin verilmedi.

Kanunsuz bir şekilde üniversite diplomam, askerlik cüzdanım ve benzeri resmî evraklar elimden alındı. Diplomamın kasıtlı olarak yurt dışına çıktığımda mesleğimi icra edemeyip maddi sıkıntılar yaşamam için alındığı alenen bildirildi.

Sofya'dan İsveç'in Stockholm şehrine trenle akraba ziyaretine gönderildik. Hâlbuki oralarda hiç akrabamız yoktu. O zamanki Yugoslavya sınırını geçtikten sonra Belgrad'a gelince trenden indik ve Türk büyükelçiliğine sığındık. Bizi Birleşmiş Milletlerin mülteci kampına yerleştirdiler, bir hafta orada kaldıktan sonra uçakla İstanbul'a gönderildik. İki gün burada kaldıktan sonra Bursa'ya geldik. Bir özel şirkette çalışmaya başladım. 13 Mayıs 1990 yılında ikinci çocuğum dünyaya geldi. Aynı şirkette 20 yıl çalıştıktan sonra emekli oldum.

Bulgaristan'da totaliter komünist rejim yıkıldıktan sonra demokrasiye geçiş sürecinde bizim yaşadıklarımıza sebep olan kişilerden hukuk önünde hesap sorulacağına inanmıştık. Bunun sonucu olarak bizim de maddi ve manevi kayıplarımızın kısmi de olsa tazmin etme hakkımız olacağını düşündük. Maalesef geçen 30 yılda beklentilerimiz gerçekleşmedi. 1991 yılından beri hukuki mücadelemizi sürdürüyoruz. Adaletin geç de olsa yüzümüze güleceğine inanıyoruz. Beni dinleme nezaketinizde olduğunuzdan dolayı teşekkürler.

Bir şiir var, bir kızın Belene'de yatan babasına yazmış olduğu bir mektup var. Onu okumak istiyorum müsaadenizle:

Gönderilemeyen Mektup:

Merhaba babacığım, ben artık okuma yazmayı öğrendim sana mektup yazıyorum. Türkçe okulda yasak ama gizlice evde öğretti annem bana. Ben en çok "b" harfini seviyorum. Baba yazarken onunla başlıyorum. Kardeşim seni hiç görmedi, babacığım. Tabii sana da kısmet olmadı onu görmek. Çünkü sen gittikten bir ay sonra doğdu. Fotoğrafına bakarak tekrar ede ede heceyi öğrettim ona da baba demeyi. Henüz düzgün söyleyemiyor "babba" diyor ama olsun o da çok hoşuma gidiyor. Gülümsüyorsun fotoğraftan susarak. Seni çok özledim babacığım çok. Hani beni

kucağına alıp da alnımdan öperdin, hani alnımda iz bırakırdı bıyıkların. İşte o zaman biraz canım acırdı ama çok hoşuma giderdi. Akşam olunca herkesin babası dönüyor işten, yolunu gözlüyorum dolu dolu gözlerle ben, senin gelmediğini görünce, ağlıyorum bir köşede gizlice. Arkadaşlarım hediye alıyorlar bayramlarda babalarından, babacığım sen ise gelemiyorsun yanımıza uzaklardan. Gelebilsedin sen de verirdin en büyüğünü hediyelerin. Soruyorsun değil mi şimdi hangisi diye, babacığım benim için en büyük hediye var ya, senin o alnıma kondurduğün öpücük, işte o olacak babacığım, işte o olacak.

Babacığım sana olan özlemim hiç eksilmiyor, her geçen gün biraz daha artıyor. Geldiğinde evimiz bilsen nasıl coşacak, seni çok özledim babacığım çok. Ne zaman gelir babam diye durmadan anneme soruyorum. Bana diyor ki “Gelir elbet bir gün, yavrum.” Ne olur babacığım çabuk gel, kardeşim büyümeden. Bir gün o da bana sorsa bizim babamız nerede diye, ne derim ben kendisine? Erken gel ne olur babacığım, kardeşim büyümeden. Karşılamağ istiyorum koşarak seni çok özledim babacığım çok.

Babacığım geçen gün okulda ne oldu biliyor musun? Senin baban isyancı dedi bana sınıfın önünde öğretmen. Fırladım sıradan hemen “Hayır! Benim babam dünyanın en iyi babasıdır” diye bağurdım avazım çıktığı kadar. Koşarak geldi yanıma, bir tokat vurdu suratıma. Dedi “Otur çabuk yerine, belli kimin çocuğu olduğun.” Hayatımda ilk defa acısını tattım tokadın, kızardı yanağım, acıdı canım ama ağlamadım. Babacığım ağlamadım çünkü senin söylediklerini hatırladım. Hani sen diyordun ya “Gerektiğinde insan olmalı büyük taş gibi berk, gerektiğinde ise olmalı yün gibi nazik.” İşte o sözleri hatırladım babacığım ve dişlerimi sıktım, duyulmasın diye hıçkırıklarım sanki göğsüme saplandı bir ok. Seni çok özledim babacığım çok. Seni üzmeğ istemedim babacığım sadece paylaşmak istedim.

Bu mektubu sana gönderecektim “Olmaz yavrum!” Dedi annem. Önce sebebini anlamadım. “Zarfin üzerine babanın takma adını yazmamız gerekecek, onu okuyunca eminim baban çok üzülecek. Zaten o takma adı kabul etmedi diye götürülmedi mi Belene’ye?”. Üzülme babacığım, ben ona gözüm gibi korurum, gelince sana tekrar tekrar okurum. Şimdilik yazacak başka bir şey yok. Seni çok özledim babacığım çok. Teşekkür ederim.

RIFAT YAĞCI: İLK DİRENİŞİN YAŞANDIĞI SÜTKESİĞİ KÖYÜNDEKİ OLAYLAR

Döküm Raporu

Dökümü yapılan videonun linki: <https://www.youtube.com/watch?v=qUjnmrKi4U8>

Dökümü yapan: İrem Sultan DEMİR

Döküm Tarihi: 11.08.2022

Merhabalar, ben Rifat Yağcı. Dün bir konuşma olmuştu burada muhacir kâğıtlarıyla ilgili de. Muhacir kâğıdını onun için görsel olarak yansıtıyorum. Sordular ki işte baskı var mıdır diye. Evet, Bulgaristan'da isim koymada baskı gördük. Burada da Türkiye'de Nüfus Köy hizmetlerine gittiğimizde ben dedim Yağcı diye. "Yahu kardeşim, sende pek Yağcı tipi yok neden Yağcı?" bilmem ne diye sordular. Şöyle bir hikâyem vardı, benim dedelerim Osmanlı döneminde İpek Yolu biliyorsunuz bizim

köylerden Arda boyundan, Rodoplar'dan geçer. Rodoplarda o uçurum yerlerde Eğridere'nin ben Hallar köyüdenim. Başevo'dan yani. O Arda boylarında uçurumda her birkaç köy arasında böyle kaleler vardır. Bizim Osmanlı döneminde de İpek Yolu'ndan kervanlar geçer ve Osmanlı da bu kervanları korumak için buralara asker göndermiş. Benim dedem, büyük dedemizin bir tanesi de buraya bir asker grubuyla geliyor ve daha sonra burada kalıyor. Askerlikten ayrıldıktan sonra kalıyor. O zamanlar bir kalede İpek Yolu'ndan geçen kervanlar kalıyormuş ve ertesi gün erkenden şafak söktü mü bir sonraki kaleye kadar gidiyorlarmış. Mesela bizden Asar Kalesi'nden (Krivus, Bulgarlar böyle diyorlar), bu kaleden Şeytan Köprüden geçip Eğridere'ye gidiyorlarmış. Dedelerimiz de böyle bir şehre gelmişler. Arda boyundan geçen kervanı gözetlemek için askeri kışla varmış. Yani ben çocukluğumda "Kışlayanı" diye duyduğumuz bir tarlamız vardı. Daha sonra çeteciler gittikten sonra Osmanlı terk etmiş buralarını. Terk etmiş derken, kaleyi terk etmiş. Dedelerimizden bir tanesi de bu kışlayı terk edildikten sonra satın almış. Ben çocukken kışlayanı adında bir tarlamız vardı, annem burada tütün çalışırdı. Tütün çalışmasından dolayı ve biliyorsunuz dağlık bir bölge olduğu için bu köyler çok eziyet çekmiştir annem. Ben de küçük çocukken hatırlıyorum annem bizi de tarlaya götürürdü yanında ona destek olmamız için, yardım etmezdim daha çok küçüktüm ağaçların arasında uyurdum ama annem korkmasın diye orada bulunurdum hep.

Şimdi bunları neden anlattım. Dedelerimiz köye ilk geldiklerinde önce Eğridere'de daha sonra Ahmatlar diye bir köye geçmişler. Oradan da Hallar'a gelmişler kışlayı satın almışlar. Hayvancılık yapıyorlar orada tabii büyük tarlaları var, ne yapacaklar. O zaman da şimdiki gibi ticaret alanı pek yok, onlar da hayvancılık yapıyorlardı, yağ üretip akşamları 300 katırın sırtına atıp köylerde satmaya götürüyorlarmış. Hallar 300-350 yıllık bir köy. Bu köyden giderken de yağcı gidiyor demişler sonrasında da köye yerleşen dedelerimize hep Yağcı demişler. Ben de doğduğumda Rıfat Yağcı diye bir isimle buldum kendimi, tütün tarlasında buldum kendimi.

Türk'tüm ve Türkçe konuşuyordum, babalarım, dedelerim, herkes. Ama bize Bulgaristan'ın ne hazırladığını bilmiyorduk. Bulgaristan'da Türk doğmak sakıncalıydı, . Bulgaristan'da Türk olmak zordu, Türk olarak yaşamak zordu. 1960 yılında Dünya'ya geldim ben Hallar köyünde. İlkokul üçe kadar Türkçe ders işledik, Türkçe

derslerimiz vardı, hep Türkçe okuduk. Üçüncü sınıfta yine Türkçe kitaplar dağıttılar ama sonra onları topladılar ve Türkçe yasak dediler, bunlar 1970’li yıllarda gerçekleşti. Bu yıllarda Rusça başladılar sonra okumadık ama. Daha sonra ben sekizinci sınıftayken isteğe bağlı olarak Türkçe okuyabilirsiniz dediler. Ben de hemen dilekçe yazıp hazırladım ve anneme uzattım imzalasın ki ben de Türkçe okumaya başlayayım. Annem dedi ki “Oğlum babamı hafta sonu gelsin bekle ben ne anlarım dilekçeden. Tamam sen oku destekliyorum da sen babamı bekle.” Ya dedim ben babamı beklersem olmaz, sen atıver imzayı. Attık imzayı. Ertesi gün dilekçeyi verdik. Tabii ben ve 7-8 kişi daha Türkçe okuduk. 50-60 öğrenciden 7-8 kişi Türkçe okuduk sekizinci sınıfta.

Okuduk da ne oldu liseye geçtiğimizde polise bir sorguya gittik bir şey için çağırıldılar. Poliste ne göreyim, dosyamda benim hazırlayıp imzalattığım Türkçe dilekçem aynen poliste de vardı. Bizi jurnallamışlardı. Hatta oradayken başka bir şey daha öğrendim, Bulgaristan’da biliyorsunuz devletin kendi ajanları vardı ama Türkler içinde de böyle bir uygulamaları vardı. Polis şefi eline geçen herkesi sorguya çekip, ya tutarsa deyip deneme yapıyorlardı. Böyle bir denemeden ben de geçtim. Bana dediler ki, sen köyde ne oluyor ne bitiyor bize söyleyeceksin. Sizin köy Türklerin sivri olduğu bir köy, bilgi vereceksin bize köyünle ilgili. Ben de diyordum ki ben okumaya geldim buraya. Orada dosyasını açınca gördüm, babam daha önce anlatıyordu ama, babam Türklük faaliyetlerinden dolayı öğretmenlikten kovulmuştu aynı zamanda Komünist Partisi’nin üyesiydi. Etkin bir kişiydi ama öğretmenlikten 1956 yılında Türklük konusunda kovulmuştu. 1980’li yıllarda da ben bunu sırtımda hissettim. Benim dosyamda babamın öğretmenlikten kovulması ve benim Türkçe dilekçe yazıp vermem yer alıyordu. Polis şefi daha genç bir polis vardı onu azarlıyorlardı bunu niye çağırдың bundan ne bilgi bekliyorsun bu hain, bu “proturski natsionalist” diyordu. Öyle bir ifade kullanıyordu yani Türk eğilimli aşırı milliyetçi diye. Böyle bir ortamda büyüdük.

1956 yılında komünist rejimin tek millet, tek devlet kararıyla asimilasyon ve yıldırma politikalarını, 1970 yılında Pomak ve Çingenelerin isimlerinin değiştirilmesiyle hız kazandı ve 1980’li yıllara gelindiğinde zirve yaptı, sıra Türklere geliyordu günbegün. Türkçe yayınlar yasaklanmış. Okullarda Türkçe okumak yok. Yetmedi

bir de Türkçe konuşmayı yasakladılar ufak ufak. Sık sık polis teşkilatının, “Dırjavna Sigurnost” ajanlarının ve onların iş birlikçilerinin baskılarına maruz kalınıyordu. Köylerde Türk gençleri ezmek için Türk bayrağı asılıyor, camiler soyuluyor, samanlıklar yakılıyor ve her defasında köylerdeki gençleri sıra dayacağından geçiriyorlardı. Sanki yüzyıllardır domuz bakıyormuşuz gibi köy okullarına domuz getirdiler ve bakılması için köylüleri zorladılar. Kotaralar [ahırlar] yıkıldı ve yine biz gençleri dövdüler niye yıktınız diye. Bahaneler, bahaneler... Amaç birliğimizi bozmaktı, amaç korkutmaktı.

1984 yılının sonlarında, Eylül ayında olaylar zirve yaptı. Sonbahar aylarında bazı köylerde evlere geceleri baskın yapılıyor, isimler zorla değiştiriliyor ve karşı gelenler akla hayale gelmeyecek işkencelere maruz bırakılıyordu. Sonunda “Türkçe isim taşımaktan utanç duyuyorum ve Bulgar ismi taşımaktan gurur duyacağım” yazan bir dilekçe imzalatıyorlardı. Hâlbuki bizler Türkçe isimleri gururla taşıyorduk. Bizler Türk doğmuştuk ve de Türk olmaktan mutluyduk. Yapılan bu zulmün ve işkencenin şahidi olmasın, hainleri kimse tanımasın diye köyler geceleri basılıyordu. Toplu bir direniş olmasın diye bir akşam bu köyden 2-3 ertesi gün başka bir köyde 3-5 ev basılıyordu. Halkımız ise geceleri dağlara kaçıyor oralarda zaman geçiriyorduk. Biz gençler bu durumu görüp her gece köy çevresinde nöbet tutuyorduk. Şüpheli bir durum gördüğümüzde haber gönderiyorduk ve herkes ormana dağılıyordu. Bir akşamüstü köy çevresinde dolaşırken dedemi ormanda kuyu kazarken gördüm. Dedem her gece kaçıktan yorulmuş ve yakalanmanın korkusuyla kuyu kazıp orada kalmaya karar vermişti. Ağlayarak ona kuyu kazmaya yardım ettim. Evden yorgan döşek getirdik, kuyunun dibini gazelle ağaç yapraklarıyla döşemiştik. Kuyunun etrafını her ne kadar sarıp sarmalasadık da yine de dedem orada üşüyecekti. O kış çok üşümüştü dedem. 1985’in yaz ortasında hastalanıp rahmetli olmuştu. Ama ben onu göremedim çünkü Belene cehennemindeydim.

Aralık 1984’te çember daralmaya başlamıştı. Her gece köy baskınları haberleri geliyor ve her gece planlar yapıyor, kendimizi nasıl koruyacağımızı düşünüyorduk. Çevre köylerle de bilgi alışverişi yapıyorduk. İnsanlar barut fiçisi gibiydi ve sanki dokunsan patlayacaklardı. Çare bulmalı, dur demeliydik.

23 Aralık 1984 gecesi “Birlikten güç doğar” parolasıyla topluca hareket etmeye

karar aldık. Tosçalı ve Hallar gençleriyle birlikte aldığımız karar neticesinde barışçıl bir miting yapmaya karar verdik. O gece Hallar meydanında yaklaşık 300 kişi toplandı ve 20 kadar genç civar köyleri dolaştık. Yoğun kar yağışı altında tek tek evleri gezdik. Sabaha karşı saat 4'tü eve döndüğümde, annem kapıda bekliyordu beni. Benim soğuktan tir tir titrediğimi görünce sobayı doldurdu iyice ama ayaklarım öyle üşümüştü ki bir türlü ısınmak bilmedi. Bir iki lokma bir şeyler atıştırıp saat 6'da köy meydanına indik. Sütkesiği'ne varmadan geriye baktığımızda arkamızda insan seli vardı. Ağlamamak elde değildi. Dedem yetişemem diye bizden çok önce yola koyulmuştu. 24 Aralık 1984 sabahı Sütkesiği'ne vardığımızda 85 yaşındaki dedem de oradaydı. Yol boyunca tarifeli bir otobüs Kırcaali'ye sefer yapıyordu. Bir grup otobüsü durdurmuş, gitmesin kalsın diyorlardı. Ancak biz otobüs şoförüne "Git kardeşim, sen bizim habercimiz ol dedik." Ve de o arkadaşımız habercimiz olmuştu. Çünkü bir iki güne her yerde ayaklanmalar başladı.

24 Aralık 1984'te binlerce insan toplandı Sütkesiği meydanına. Bizler elimize silah alıp dağa çıkmadık, ülkenin polisine, askerine, yaşlısına, gencine silah uzatmadık, devlete başkaldırmadık, taş atmadık, sopa kaldırmadık, şiddete başvurmadık. Tek bir amacımız vardı; ülkenin yasalarına uyararak, dilimize, dinimize ve ismimize dokunma demek. Meydana gelmeden polisler yolumuzu kestiler ve ateş açtılar. Tanklar ve tüfeklerle üzerimize saldırdılar, silahlar patladı. Dur ihtarı yaptılar ama durmadık, meydana ulaşmak istiyorduk. Polisler bu sefer insanların üzerine ateş açtılar. Tüfeklerin dipçikleriyle saldırıyorlardı. Birçok yaralı vardı. Babama indirilen bir dipçik alınmış ve alını boydan boya yarılmıştı, yüzü kanlar içindeydi. Babama yardım etmeliydim. Polisler bir yandan çekil diyor, bir yandan biz çekiliyorduk. İlk yardıma ihtiyacı var, yarasını saralım diyorlardı. Evet, yarasını saracaklardı, ancak dayaktan sırtındaki derisini alacaklardı. Çektik aldık babamı ve elimizden geldiğince yarasını sardık. Kadınlar birkaç adım geride telaş içince bağırıyorlardı. Annem de oradaydı ve babam için ağlıyordu. Cebimde Helsinki İnsan Hakları Bildirgesi'nin bulunduğu resmî gazete vardı, okuyacaktım. Ancak babamla ilgilenmem gerekiyordu. Ve bir arkadaşına uzattım gazeteyi. Arkadaşım haykırıyordu "Bak burada ne yazıyor!" diye. Ancak cevap olarak kalaşnikofun dipçliğini indirdiler ensesine.

Direnışı bastırılmışlardı. Evlerimize dönmek zorunda kaldık. Sütkesiği'nde

hepimiz dövüldük, ezildik. Ancak kıvılcım parlamıştı bir kez, meşaleyi biz yaktık ve de devam etti. Kili, Mestanlı, Cebel ve Kırcaali’de bizler on binler, yüz binler olduk. Ve de milyonlar. Bu direnişler barışçıl direnişti. Bulgaristan Türklerinin onurunu kurtaran bu direnişleri sağlayan, hapis, sürgün ve göçlerle yerinden yurdundan edilen ancak Türk olmaktan zerre kadar taviz vermeyen kahramanlarımızı buradan kutluyorum. Ve bu yolda şehit düşenlere Allah’tan rahmet diliyorum. Komünist rejim ve kuklaları durmadı, organizatörleri arıyorlardı.

Köyümüzden birçok kişiyi tutuklamışlardı. Gece evde kalamadım. İki üç gün boyunca sürekli beni aramışlar. Bir gece dağda kaldım ama çok soğuktu. Üşümemek için gece çoban Şükrü’nün katırlarının arasında samanların üstüne uzanıp bir battaniyeye sarılmıştım. Çoban Şükrü dediğim - yani TKZS’yi [tarım kooperatifi] konuşmuştuk dün – TKZS’nin ahırını tutan arkadaşımızdı. Rahmetli oldu. Buradan kendisine Allah’tan rahmet diliyorum. Sürekli eve gelip beni sormuşlar. Böyle olmuyor dedim, annemle, babamla helalleştim ve teslim olacağımı söyledim.

27 Aralık 1984’te yola çıktım. Ve sanki polisler beni bekliyorlarmış. Kelepçeyi vurdular ve Sütkesiği’ne götürdüler beni. Sütkesiği’nde bir saat kadar bekledik ve oradan akşam üzeri Kırcaali’ye geldik. Emniyetin bodrumuna kapattılar. İki saat sonra kamyondan bozma bir katafalka doldurdular ve Kuzey Bulgaristan’a doğru yola çıktık. Katafalk diyorum, bilmiyorum bu kelimeyi biliyor musunuz ama polisler aynı bu kelimeyi kullanmışlardı. Nereye götürdüklerini bilmiyorduk. Ölüm yoluna doğru ilerliyorduk. 16 kişi, balık istifi arabada zor nefes alıyorduk. 8’i bizim bölge-mizdendi. Herkes yara bere içindeydi. Kırcaali’den bir arkadaşımız vardı, alını yarılmış, yüzü kanlar içinde. Çok acı çekiyordu, kelepçeli olduğumuz için bir yardımda bulunamıyorduk. Sadece moral vermeye çalışıyorduk. Gece yarısından sonra Belene Cezaevi’ne geldik. Arkamızdan 8 kişilik bir araç Mestanlı’dan tutukluları getirdi. İlk kafiye bizdik ancak her gün devam eden kafiyelemlerle 517 kişi olduk. Böylece üç buçuk yıl sürecek serüvenimiz başlamış oldu.

Belene’de yediğimiz dayakları, çektiğimiz zorlukları çok anlatmayacağım, arkadaşımız daha önce anlattı aynı şeyleri tekrarlamayacağım. Ancak 1985 yılının yaz ortasında Kırli’de ve Hasköy Karamanlar’dan Halil İbrahim ve Abdullah abilerle beraber bizleri Belene’den Sofya’ya götürdüler. Ancak birbirimizden haberimiz yoktu,

Sofya'dan Belene'ye dönüşte emniyetin nezaretinde onlarla karşılaştık ama ilk görüşte kendilerini tanıyamamıştım. O kadar çok değişmişlerdi ki, bir deri bir kemik kalmışlardı. Sıkı sıkı sarıldık birbirimize.

87 gün kaldım orada ve kaba bir tabirle bu dünyadaki hayatımın cehennemini yaşadım. Öyle günlerdi ki her gün her saat dayak yedik. Öyle bir dayak ki sorgular da copu eskimesin diye kendine bir yeraltı elektrik kablosu ayarlamış onunla dövüyordu. Sürekli tekmeliyor ve ayakkabıları eskimesin diye ucuna demir taktırmıştı ve daha çok acı versin diye. Böylece 87 gün sonra yine Belene'ye geri götürdüler. Ama arkadaşlarımızın yanına götüremediler. Sırtımızda deri kalmamış, her yerimiz şişlikler ve morluklar içerisindeydi. 45 gün ayrı bir yerde Abdullah ve Halil İbrahim abilerle beraber kaldık, sırtımızdaki yaralar geçsin diye. Evet görünürdeki yaralar geçti ama içimizdeki yaralar hiç geçmedi.

28 Kasım 1986'dan 5 Temmuz 1988 tarihine kadar Plevne'ye Malçika[?] köyüne sürgün edildim. Sürgün yıllarında sabah, öğle ve akşam karakolda imza atmak şartıyla 1 Aralık 1986'da serbest kalana kadar çalıştım. Bordür işlerinde çalışıyordum, ağır işlerde çalışıyordum.

Sonuç olarak bunca yıl hapis ve sürgünden sonra bizleri salıverdiler. Hiçbir şey demeden, hiçbir şey olmamış gibi. Malımızı, mülkümüzü ve her türlü haklarımızı bıraktıracak sınır dışı ettiler kimi nereye buldularsa. Bir zaman sonra yaptıklarının yanlış olduğunu kabul ettiler, bir de utanmadan bizler oralarda yokken resmî gazete de karar çıkarttılar. Güya affettiler bizi. Benim bildiğim suçlu insanlar zaman zaman affedilirler. Bizler hiçbir zaman suçlu olmadık ki affetsinler. Bırakın suçlu olmayı bir suç isnat edip mahkeme önüne bile çıkaramadılar. Çıkaramazlar çünkü hiç suçumuz yoktu. Hayatımın en güzel yıllarını hapislerde geçirdim, her gün her türlü eziyete tutuldum. Bunu Bulgar devleti yetkilileri devlet adına yaptılar. Bizlere yapılan bir insanlık suçuydu. Bulgar devleti 30 yıldır sorumluluktan kaçıyor. Zaman aşımına uğradı diyor. Bizlere karşı işlenen suçları devlet yetkilileri devlet adına yaptılar, devlet kararıyla yaptılar. Ve sonsuza kadar devlet bunların suçlarından sorumlu olur. Yoksa bütün bu işlenen insanlık suçlarının vebali Bulgar halkının sırtına kalır. Bizler bu dava uğruna çok şeylerimizi feda ettik, sağlığımızı feda ettik, gençliğimizi feda ettik. Ama biz bunları yaparken kahramanlık olsun diye yapmadık, sadece dilimiz

için, sadece dinimiz için, adımız için yaptık. Bizim için bu bir namus davasıydı. Bu bir Türklük davasıydı.

Benim ve ailemin yaşadığı haksızlıklara sebep olanların mahkeme huzuruna çıkarılmalarını ve hak ettikleri cezaları almalarını talep ediyorum. Buradan bu kürsüden Türkiye ve Bulgaristan'daki tarihi bilmeyen, bizlerden Belene'yi ve Belene'de yaşananları bilmeden haberdar olmadan bazı politikacılarımıza, yazarlarımıza ve de toplum içerisindeki bir popülaritesi yüksek olan bazı zatı muhteremlere sesleniyorum. Komünist rejim her ne kadar buna "soya dönüş" adını uydurduysa da, bizler açısından bu düpedüz bir soykırımdır. Çünkü bizler özbe öz Türküz. Bizler "Golyamata Ekskurziya" (Büyük Seyahat) ile değil, zalim Jivkov rejiminin uyguladığı soykırım neticesinde, malımızı ve mülkümüzü bırakarak sınır dışı edildik. Bizleri seyahat acenteleri yurtdışına göndermedi. MVR, yani İçişleri Bakanlığının "24 saat içerisinde Bulgaristan'ı terk et!" emriyle sınır dışı edildik.

Bizler "Bulgar Müslümanları" değiliz, "Bulgar Türkü" hiç değiliz, hele de "Bulgar" hiç de hiç değiliz. Bizler Müslümanız ve Bulgaristan Türküyüz ve de bununla gurur duyuyoruz.

Teşekkür ederim.

SABRİ İSKENDER: 1984-1989 DÖNEMİNDE ÖRGÜTLÜ MÜCADELE

Döküm Raporu

Dökümü yapılan videonun linki: shorturl.at/bkUW0

Dökümü yapan: Batuhan FIÇICI

Döküm Tarihi: 11.08.2022

Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu: 1984-1989 Döneminde Örgütlü Mücadele, o süreçte Belene’de yatan mağdurlardan biri. Buyurun Sabri Bey.

Sabri İskender: Teşekkür ederim. Hepiniz hoş gelmişsiniz. Ben biraz değişik konuşacağım ve 15 dakika içinde bitirmem gerekiyor ve ben burayı şu anda kendimi anlatmayacağım. Çünkü Bulgaristan’da benim konuşma tamam: Bulgaristan’da örgütlü mücadele nasıl oldu ve örgütlü mücadele neden yaptık. Bunu 15 dakika içinde istiyorum toparlayayım. Arkadaşlar anlattılar zaten Belene Kampı’nda neler çektik.

Ben de aynısını çektim, anlatmaya gerek yok. Şimdi, benim tutuklanmam Bulgaristan'da, ben Sliven tarafından ve tutukladılar. Hiç suçsuz isimlerle ilgili, sabah başlayacaklar isimlerini değiştirmeye akşamdan ve 111 gün en ağır şekilde Sliven Emniyet Müdürlüğü'nde işkence gördüm. O 111 günden sonra hemen katafalka bindirdiler, Belene Mahpus Kampı'na. İşte orada da açlık grevi yaptık, şunu yaptık bunu yaptık. Ondan sonra orada zaman geldi. Sürgüne gönderdiler. İşte sürgüne gönderdikten sonra, Vratsa tarafına ve şöyle bir altı ay sonra aklımdan geçti. Dedim ki, Viyana'da 4 Kasım 1986'da İnsan Hakları AİK toplantısı vardı. Hiç olmazsa dedim, Bulgarlar inkâr ediyorlar bu asimilasyonu ve sınır dışına Viyana'ya kaçayım ve orada canlı olarak şahitlik yapayım orada diye. Neyse teşebbüs ettik. Hayatımda da zaten en büyük riski yaptım o zaman. 28 Ekim'de 86'da hareket ediyorum. 29 Ekim'de en büyük hayatımda riski yaptım. 3 asker ve 1 köpeğin arasından geçerek, çünkü anında öldürüyorlar zaten duyduktan sonra. Neyse başarısız bir sınır kaçaklığı yaptık oğlumla ve bundan dolayı tutuklandım. Sofya'ya merkez soruşturma merkezine gönderdiler ve orada da 66 gün sorgudan geçtim ve bu esnada, 66 günde, aklımdan hep geçti. İnsan sıkıştıktan sonra insanın aklına çok şeyler geliyor problemleri çözmek için. Fazla sıkışmadan gelmiyor. O zaman dedim ki: "Bu iş, biz örgüt kurmamız gerekiyor." İşte mahpusta, iki senelik mahpusu bir buçuk senede çıkardım. Çünkü iki gün çalışıyorsun, üç gün yerine sayılıyor. 2 gün levada [?] ceza, 2 senede yeni sürgün. Mahpus da geçti. Mahpustan çıktıktan sonra hemen yine 39 gün sonra hemen yine gönderdiler sürgüne. Ama o esnada artık ben 39 gün evde olduğumdan dolayı kendi arabamla gittim, sürgün olduğumuz köye ve orada arkadaşlarla başladım artık temasa. Yakın köylerde Ali Ormanlı'yla, Mustafa Ömer'le. Dedim ki: "Burada artık biz örgüt kurmamız gerekiyor." İşte bir anayasa bulduk. Bulgaristan'ın anayasasının 52. maddesinin 1. fıkrası buna müsait. Buna dayanarak Demokratik İnsan Hakları Koruma Derneği'ni kurduk 13 Kasım 1986'da 88'de. 1988'de 13 Kasım'da ve bunu şahsen ben Todor Jivkov'a gönderdim programı ve Cephe gazetesine. Mustafa Ömer, Millet Meclisi Başkanına ve İşçi gazetesine gönderiyor programı. Ali Ormanlı da Bulgaristan'ın Başsavcısına ve Çiftçi gazetesine. Bu 6 makama gönderiyoruz biz. Yani burada bu dernekle biz, İnsan Hakları Koruma Derneği'yle dünya kamuoyuna Bulgaristan Türklerinin durumunu anlatacağız. Ağlamakla, sızlamakla hiçbir şey çözülmaz ve işte bu örgütü kurduktan sonra ne zaman Hür Avrupa'dan işitiyorum ki

artık yurtdışına çıkardık, çıkarabildik programını ve tüzüğünü. İngiliz Elçiliği vasıtasıyla Sofya’da ve Türk Elçiliğinin haberi olarak ve ne zaman ki Hür Avrupa Radyosu, BBC ve Deutsche Welle bunu söylediler işte o zaman bir kez daha dünyaya gelmiş oldum. Hiçbir korku kalmadı üstümdede. Çünkü artık dünya kamuoyu, Amnesty International da biliyor bizim ne yaptığımızı. Programın dışında hiçbir şey yapmıyoruz. Programda bütün Türklerin gasp edilmiş haklarını, işte orada yazdık yani. Tek tek 22 maddelik ve hâlâ demokrasi isteğimiz arasında 8. maddesi Bulgaristan sayımına yeni sayım yapılsın. Gerçek Türklerin sayısı orada belli olsun. Ve yönetimde Bulgaristan yönetiminde Türk azınlığının %10’u, hükûmette de aynı böyle olacak diye bu da vardı bizim programımızda. Yani sayısal bakımından. Çünkü Bulgaristan Türkleri böyle zaten dünyada kendilerini kanıtlamış, böyle bir azınlık hiç o ülkeye problem yapmayan tek bir azınlık dünyada. İkinci yok yani. Çalışıyorlar köle gibi. O devletin altyapısını, en ağır işlerini çalışanlar Türklerdir. Bunu hiç kimse inkâr edemez. Bu bir gerçek. O yüzden bizim de o yönetimde hakkımız var. Bunu söke söke almamız diye işte programa yazmışız ve programlı bir şekilde, örgütlü bir şekilde mücadele eden azınlıktan veya her kimden olursa olsun, o ülkenin yönetimi korkuyor. Bizim programımızda ayrıyeten yazılmış olduğumuz maddelerde bütün teröre biz karşıyız. Devlet terörüne de karşı da karşıyız. Çünkü o otoriter ‘Jivkov rejimi’, bize karşı terör uyguladı. Kimi kullandı, orduyu kullandı, polisi kullandı. Hani biz vergi veriyoruz, o orduya ve o polise. Onu bize karşı kullandı. Fakat biz o yüzden bizim programımızda ayrıyeten yazmışız ki “Biz her türlü teröre karşıyız.” Biz terörist değiliz. Biz çok uluslu anlaşmalara göre nasıl Helsinki Komitesi 15 Ağustos 1975’te o zaman Türkiye tarafından Süleyman Demirel Helsinki’de imzalanıyor nihai belge 30 maddelik. İşte o zaman bütün maddelerini bilirdim. Çünkü her akşam ben Hür Avrupa, BBC, Deutsche Welle dinlerdim. Başka radyo dinlemezdim zaten. Hür Avrupa Radyosu doğruları söylerdi ve bunlara bakarak ayrıyeten 35 ülke; 33 Avrupa, Amerika ve Kanada. 35 hepsi ve buna imza atıyor, Todor Jivkov ve mecliste de bunu döndükten sonra kabul ettiriyor. Fakat uygulamada hiçbirisini yerine getirmiyor. Biz de halk olarak orada hepten Türk halkı da o kadar cahil değildir. Türk halkı da Bulgaristan kendi haklarını aramasını bilir. Ayrıyeten Bulgaristan’la Türkiye arasında, çünkü bizim garantör ülkemiz Türkiye Cumhuriyeti Devleti. Bizim haklarımız yerine getirilsin diye. Ve ilgili anlaşmalar onlar ayrı. Yani orada örgütsel şekilde ne bir

mücadele nasıl bir mücadele yaptıysak her şey göz önünde bulundurup uluslararası ve Bulgaristan'ın iç hukukunu da aşmadan, taşkınlık yapmadan barışçıl yolla haklarımızı aradık orada. Bu da çok normal bir şey ve böyle farklı yerlerde Bulgaristan'da Türk halkına hem cesaret veriyoruz. BBC'den olsun, Deutsche Welle'den olsun, Hür Avrupa'dan olsun cesaret veriyoruz hem de yönetebiliyoruz ki her şey barışçıl yoldan olsun. Hâlâ bizim yanımıza gelenlere derdik bile “Yürüyüş falan olursa, ayakkabılarınız dürmükleri boşalursa eğilmeyin. Eğilip de ayakkabınızı yeniden giymeye çalışırsanız belki taş alırsınız diye sizi vururlar, öldürürler veya döverler.” diye. İncelikle bunları bile izah ederdik. Benim yanıma Hür Avrupa'dan, Deutsche Welle'den, dünya basınından duyup da gelenler yanıma, gecede ben 3 program çıkarırdım. Yani bu [...]. 3 program bütün gece yazıyorum ve gelenlere bir grup geldi mi, bir program veriyorum. Yazın diyorum kendinize ve kendiniz yazdığınız birisini herhangi bir yere gömün bunu. Çünkü baskın yapar polis alır. Böyle bir zorlukla mücadele ettik orada. Ama o günlerde zaten bazen Ali Ormanlı'yla, Mustafa Ömer'le, benim arabaya binip de köylere terk ederdik. Çünkü biz kendimize otokontrol yapamayız. Ben kendime oradan buraya kadar yasak dedikten sonra ben kendime kontrol yapar mıyım, yapmam. Kim onu yapacak? Kim orada görevliyse. Bulgaristan'ın gizli servisi veya polisi. Biz o zaman mümkün merteye, ne kadar istersek bir yerlere kaçıp giderdik. Sabah imza atıyoruz muhtarlıkta, akşamleyin imza. İşte bu esnada gidip [...]’ya, Vratsa’ya, Plevne’ye kadar dedik hâlâ bir gün dedik şov yapalım. BBC’ye, Deutsche Welle’ye, Hür Avrupa’ya. Akşamleyin gidiyoruz keyifle. Bu radyoları dinliyoruz. Öbürüsü günde gizli servis bizi sorguya çağırıyor. O sürgün olduğumuz köylerde çağırсын önemli değil. Önemli olan mücadeleyi hiç noksansız ve korkusuz yapmak. Böyle kalıp da ah of ağlayıp da hiçbir fayda yapamazsın kendi milletine. Ancak ve ancak cesaret olacak. Nasıl Göktürklerin bir lafı varmış: “Korkak Türk, Türk değildir!” Ondan ben ders alarak. Benim anamın dedesi İstanbul’da 1875’te medrese eğitimi veriyor. Bizim kökenimiz Konya’dan ve geç gidiyor Bulgaristan’a ve anamın da millî duyguları işte hafız dedesinden İstanbul’da medreseyi bitirmiş, ondan kaynaklı oluyor. O da aşıyor bana Türk millî duygusunu. Evet, Atatürk’ün dediği gibi başka milletlere saygın olacak ama kendi milletini sevecen ve her hangi bir ülke olursa olsun kendi sana verilmiş haklardan asla vazgeçmeyeceksin. Vazgeçmek, benimce çok büyük aşağılıktır yani. Verilmiş haklarından gasp ediyor, hakların göz göre göre ... “E ne yapalım be

kader böyleymiş.” Kader yok, yok kader. Kaderi kendin yaratacaksın. Mücadeleyi kendin vereceksin ve en sonunda da bu mücadelenin neticesini göreceksin. Bundan dolayı Bulgaristan’ın, o zaman Jivkov’un etekleri tutuşmuş. Bir toplantı yapıyorlar Kazan şehrinde (Kotel). Ben Sliven sancağındım. Bir de polis orada Bulgar adıyla, teğmen. Orada söz konusu oluyor benimle ilgili. Diyorlar, “Bunu biz öldürmedik ama bak başımıza nasıl çorap ördü. Ama şimdi geç kaldık artık öldürmeye.” Bize Bulgaristan, Bulgarlar tarafından kurulmuş Bağımsız İnsan Hakları Örgütü o kadar tehlike değil ama bu Demokratik İnsan Hakları Koruma Ligi, temiz Türk örgütü. Hep üçümüzde Türk’üz ama hiç ayırım yapmadan madde vardı: 16 yaşını doldurmuş Bulgaristan vatandaşı, bizim programımızı ve tüzüğümüzü kabul eden herkes üye olabilir diye. Yani ayrımcılık yok. Bulgar da gelse üye olayım ben, evet kabul edeceğiz. Fakat bizim yaptığımız mücadeleye koyduğumuz maddeleri kabul edecek ondan sonra. Bunun dışına çıkmak asla yok. Taviz hiç yapmadık. Böylelikle artık gördüler ki biz iyi bir örgütlü şekilde mücadele ediyoruz ve Pristoe tarafından, Silistre tarafından açlık grevi başladılar yapmaya. Ştafeta [nöbetleşe] olarak, işte beşer gün, beşer gün. Ben de oraya katıldım aynı. Mayıs ayının sanıyorum ki on ikisinde 89’da ve işte bunda açlık grevi, çağırıldılar, geldiler. Muhtarlar soruşturma yapıyor. Evet dedim, ben de açlık grevindeyim. Hepsini haber vererek kime haber veriyorum ben? Kim görevliyse Bulgaristan’da, Jivkov’a. Evet yazılı sonra demesin ki benim haberim yok. Ben gönderiyorum. Onu basına verecek, vermeyecek. Sonra basına kime gönderiyorum? Gazete Trud ayısının kopyasını. Ona da gönderiyorum. Basın verecek mi? Vermez hiçbir zaman için. Çünkü her şey şeye göre yapıyorlar, halktan saklıyorlar. Bütün mesele bu. O yüzden çetin bir mücadelede artık gördüler ki başaramayacaklar. Arkadaşlarımızı, Mustafa Ömer’i ve Ali Ormanlı’yı başta onları alıyorlar. İşte 8-9 Mayıs’ta ve 16 Mayıs’ta da beni iki arabayla geliyorlar sınır dışı etmeye. Üç kişi arabaya bindirilip de sınır dışı ediliyor beni Türkiye’ye, Mustafa Ömer’i Türkiye’ye, Ali Ormanlı’yı Yugoslavya’ya. Ve böylelikle bu Demokrasi İnsan Hakları Koruma Ligi’ni yani yok etmiş oluyorlar. Ve bizde işte Bursa’da da yine bir mücadele yaptık. Bildirdik böyle yaptılar şöyle yaptılar falan diye. Ve sonunda da biz canlı şahit olarak, Sayın Mesut Yılmaz o zaman Dışişleri Bakanı idi, bizi Fransa’ya, Paris’e gönderdi beraberinde. İnsan haklarında, orada biz BBC’ye, Amerika’nın Sesi Radyosuna, Hür Avrupa’ya orada canlı yayın ve röportaj yaptılar bizimle. Yani böylece işte Demokratik

İnsan Hakları Ligi de 6-7 ay, 8 ay falan bir faaliyet gösterdi fakat çok etkili bir faaliyet oldu bu. Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim hepinize. Sağ olun, var olun.

Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoglu: Teşekkür ederim Sabri Bey.

PROF. DR. ZEYNEP ZAFER: 1960'LARDAN 1989'A KADIN BİR MÜCADELECİ

Döküm Raporu

Dökümü yapılan video: shorturl.at/ov458

Dökümü yapan: Batuhan FIÇICI

Döküm Tarihi: 10.08.2022

Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu: Son konuşmacı Prof. Dr. Zeynep Zafer. Hem Ankara Üniversitesi öğretim üyesi aynı zamanda 84-89 dönemindeki süreçte bir kadın mücadeleci, bir kadın kahraman olarak onu dinlemek istiyoruz. Buyurun Zeynep Hocam.

Prof. Dr. Zeynep Zafer: Teşekkür ederim Sayın Başkan. Ben önce bu sözlerle başlamak istiyorum. Gençlere sesleniyorum. Çocukları olan Bulgaristan Türklerine sesleniyorum: Çocuklarınızı iyi yetiştirmeniz lazım. Yani korkarak değil, kim

olduklarını, ne olduklarını. Çünkü ancak bu şekilde yetiştirirseniz yarın gereken mücadeleyi verecekler. Yani kendi özel hayatında, her alanda.

Benim büyük büyük dedem, 1800 sonlarına doğru çeteciler tarafından öldürülmüş, bir değirmeni var, soyulmak için. İki oğlu da sonradan Nevrokop bölgesine kaçıyor. Birkaç ay orada kaldıktan sonra evli olan dönüyor. Bir tanesi de orada evlenerek kalıyor. Sonra da o evli olan ve dönen, babaannemin babası, 1914 yılında gene öldürüldü. Ailesi ile birlikte Ege'ye kadar inip sonra geri dönerken kendi köyüne değil, benim şu an yaşadığım köye Kornitsa'ya geliyor. Orada da camide bir oda var, biliyorsunuz misafir odasında, çocuklarıyla orada kalıyor. Fakat aç oldukları için, kendi topraklarını çalıştırmak için oraya gidiyor. Ekiyor buğday ve şeyle atıyla ailesine götürecektir o buğdayı. Çünkü kış geliyor. Bunu gören yakın bir Bulgar köyünden gece geliyor iki üç Bulgar. O buğdayı alıyor. Kızı da o zaman dışarıda. O kızmış, "Yarın ben sizi söylerim." diyor, şeye, muhtarlığa. Onlar geri dönüyor ve bıçaklarla yatarken onu öldürüyor. Kız kalıyor tek başına. Bir tane ağaca tırmanıyor ve ertesi gün, sabah, gidiyor ve köye "Babam öldürüldü." diyor. Bu şekilde ailesini bizim köyde bırakıyor. Benim babaannem o zaman altı yaşında ve 1912 yılında 'Hristiyanlaştırma' başladığı zaman Pomakların üzerine, kendileri camide yaşadıkları için papazlar da camiye geliyor ve halkı oraya toplayıp orada adlarını değiştiriyor. Ben babaannemden hem o zorunlu yolculuk yani Nevrokop'tan Ege'ye, sahile, sonra Selanik düştükten sonra yani verildikten sonra Yunanlılara, artık gemilerle Türkiye'ye gitme yolu kesiliyor ve bu göçmenler gene o kötü ve zor yolculukla geri dönüyorlar. Yani babaannem de orada. Anneannem de 10 yaşında aynı şeyi yaşıyor. Yani ben asla masal dinlemedim küçükken. Ben prenslerin masallarını, sultanların masallarını dinlemedim. Ben bu olaylarla büyüdüm.

Çok yakında ben altı yaşındaydım. [19]64'te isim değiştirmesi tekrar başladı ve ben babaannemden duyduklarımı kendi gözümle gördüm. Bütün erkekler kış ortasında kaçmıştı ve biz evlerimizde sadece kadın ve çocuklar kalmıştık. Ben iki aile arasında, babaannemin ve anneannemin evleri arasında, haber götürmek için gidip geliyordum. Karlı sokaklar vardı. Ara sıra topladıkları erkekleri muhtarlığa doğru götürdüklerini, sapsarı yüzleriyle, görüyordum. Hepsini tanımyordum ama çok korkunç bir şey yaşadım ve sonra bir köyün karşı çıkmasıyla Bulgaristan Hükümeti

geri adım attı. Bütün herkesin adı geri çevrileceği [söylendi]. İnsanların şeker ve börek dağıttıklarını hatırlıyorum. Çocukluğumun en mutlu günü. Biz dışardaydık ve herkes bize tepsiler dolusu şeyler dağıtıyordu. Çünkü bir bayram yaşıyorduk, biz isimlerimizi geri almıştık.

Çok zaman geçmedi 70'lerde tekrar başladılar ve ben artık on dört, on beş yaşlarındayım. O zaman da bizim köyümüzün insanlarımızı, erkekleri köyden alıp dövüyorlardı ve çok kötü bir şekilde köyün ortasına bırakıyorlardı gece. Bir gün artık biz erkekleri vermeyeceğiz, birlikte mücadele edeceğiz, dedik. Yaktık ateşleri. Köyün merkezinde iki buçuk ay kışın orada yattık. Beraber öleceğiz ya da mücadele edeceğiz. Okula gitmedik, işe gitmedik. Çok büyük bir protestoydu 70'lerde. Bir gece geldiler, silahlarla bastılar. Ben de çıkmıştım evimden. Merkezde oturuyoruz. Karşımıza tanklar geliyor, sıcak su fişkırtılıyor. Biz anlamıyoruz, birdenbire "Hüseyin Kara Halil öldürüldü, düştü." dendi. Benim dayımın adı... Ben gittim. Bir insanın yattığını, kafasından kan aktığını gördüm. Gittim, başını tuttum ve dedim ki "Dayı ne oldu?" Hiçbir hareket görmedim ama bizi Bulgarlar, şey askerler sardı. Oradan kaçmak zorundaydım ve ben kaçtım, böyle bıraktım. Fakat yaralı olduğunu sanıyordum. Yani bir ölü insan görmemiştim ki o zamana kadar. Başka bir yere sığındım. Benim halamın evinde, o anda iki köy, iki yan köy bize yardıma gelmeseydi çok kötü şeyler olacaktı. 3 kişi öldürdüler. Çok kişi yaraladılar. Yan köyden de iki kişi öldürdüler. Bu şekilde ben ve sabaha karşı polisten izin istedim evime gideyim. O kan duruyordu, dayımın kanı... Geçtim, eve gittim. Birkaç dakika geçtikten sonra polisler geldi ve dediler ki "Biraz bagaj toplayın, gidiyoruz." Babam yok, sağ olup olmadığını bilmiyoruz. Sadece biz evde iki elti ve çocuklar. Bizi topladılar, şeye götürdüler, merkeze. Merkezde üç dört kamyon var. Çocuk ve kadınlarla dolu. Doldurdular bizi ve ben eskiden, eskiden değil de bir tane partizanlarla ilgili bir öykü vardı. Bizi kurşuna dizeceklerini düşünüyordum. Nereye götürdüklerini bilmiyordum. İlk defa hayatımda böyle bir şey görüyorum. Bizi gara götürdüler ve 34 aileyi o gece sürgüne sürgün ettiler. Çok kötü, onları bir daha anlatmayacağım ama babam 10 gün sonra geldi. Dayımın öldüğünü söyledi. Cenazelerini vermediler. Onların mezarları yok. Hiç kimse onları bilmiyor nerede gömüldüğünü. Çünkü cenaze sırasında halkın tekrar isyan edeceğinden mi korkuyordu, neden korkuyordu bilmiyorum ama böyle bir şey yaptılar. Ondan sonra, sürgünden sonra bizi şöyle serbest bıraktılar. "Serbestsiniz

ama kendi köyünüze gidemezsiniz.” Çünkü biz adlarımızı değiştirmedik. Şöyle, onlar pasaport getirdi nüfus cüzdanı, Bulgar adıyla. Biz kabul etmedik. Dedik ki “Biz bu köyde nüfus cüzdansız yaşayacağız, kabul etmiyoruz.” Sonra affedildik, o Bulgar köydeki muhtar ve sekreter, bizim kimliklerimizi Türk adlarımızla çıkartmamıza izin verdi. Başka bir köye geldik ve böyle gide gide yani ben üniversite öğrencisi oldum. Benden biraz önce [başka bir konuşmacı] anlattı. 9 yılda ancak mezun oldu. Ben 80 yılında üniversite öğrencisi oldum. 92’de diplomamı alabildim, Türkiye’ye geldikten sonra. Benim biraz daha uzun, bir yıl daha uzun sürdü benim öğrenciliğim. Böyle şeyler yaşadık.

[19]84-85 yılı işte gene asimilasyon başladığında artık öyle güzel bir tecrübemiz vardı ki üniversite öğrencisiyken de “Gel adını değiştir yoksa okuyamayacaksın.” dediler. Onun için de beni oradan uzaklaştırdılar ve altı gün sonra babama da iş kazası yaptırıp babamı da öldürdüler. Sonra biliyorduk, dinliyorduk, Kırcaali’den geliyor. Tecrübemiz vardı. Ben de diyordum ki: “Geliyor, ona göre önlem alın. Adlarımızı değiştirecekler.” Komşum da diyordu ki: “Hayır, bizim arkamızda Türkiye var. Kırcaaliler, işte kanları temiz değilmiş, onlarda Pomaklık varmış.” Bu şekilde onlara şey yapmışlardı, yani inandırmışlardı. Tabii geldiler gene bir kış, soğuk bir kış günü, gene kışın yapıyorlar bunu. Biz gene adlarımızı değiştirmedik. Bir ay sonra geldi çağrı kâğıdı. Poliste sorgulandık. Bir terör olayı olduğunda acaba biz mi yaptık diye gene geldiler, sorguladılar. Fakat bir yerden çıkamıyorduk ve biz iki aileyiz ve akrabamın ailesinin babası da büyük. O Belene’ye götürüldü. Biz kaldık, iki anne ve beş genç. İki ailenin, bir ailenin üç çocuğu, biz de iki kişiyiz kardeşimle. Kaybedeceğimiz artık bir şey yoktu. Çok şey kaybetmiştik. Yakınlarımızı kaybetmiştik. Bizim için bu şekilde hayat zaten önemli değildi. Nasıl mücadele edeceğiz, köyden çıkamıyoruz. Adlarımızı değiştirmek zorundayız. Nisan ayında gittiler, biz Plevne’ye bağlıydı yani kayıtlarımız Plevne’de, almamıştık oraya. İki kişi gitti. Oradan değiştirdi adları, pasaportlarımızı getirdi.

“Biz mücadele edeceğiz.” Mücadele..., ne yapacağız? Yani elçiliklere gireceğiz ve orada gazetecilerin gelmesini isteyeceğiz. Üniversite öğrencisiyiz hepimiz ve Bulgaristan’da olan bitenleri anlatacağız. Birinci planımız buydu. Eğer başaramazsak Sofya’da, biz Romanya’ya kaçarak Romanya’daki elçiliklere sığınacağız ve bunu

yapacağız. Sofya'ya gittik, giremedik. Ki ondan önce akrabalarımız girmişti İngiliz Elçiliğine ve biz altı kişi olduğumuz için yapamadık. Gittik, Romanya'da sınırı geçtik. Bükreş'e ulaştık. Bükreş'te bağlantı kurduk Türkiye Elçiliğiyle. Görüşmek istediğimizi ama kaçak gittiğimizi söylemedik. Oraya gidecektik. Fakat onlar bizi ele verdi. "Saat 10'da gelin." dediler. 10'da gittiğimizde Rumenler bizi şey yaptı, bir kişi çıktı dışarı ve elçinin işi olduğunu, bizimle görüşemeyeceğini söyledi. Bizi tutukladılar. 3 gün sonra Bulgaristan'a gönderdiler. Şey başladı işte mahkeme süreci ve biz altı genç üç kız ve üç erkek hapishanelere düştük. 2 yıl ceza verdiler. Erkeklere 2 yıl 4 ay ve sürgün verdiler.

Cezadan sonra, ben şimdi burada kahraman kadınlardan söz ediyorum. Biraz hayatımdan söz ettim ama tabii ki biz Belene'yi biliyoruz. Peki var mıydı mücadele eden kadınlar? Ne yaptı bu kadınlar o dönemde? Onlar karşı çıktı mı? Baş kaldırdı mı? Evet. İslimye'ye gittiğimde bu konuda çok mücadele eden kadınlarla tanıştım. Gurur duydum onlarla. Örneğin, henüz on sekiz yaşını doldurmamış Kırcaali'den bir kız, on yedi buçuk yaşında Kırcaali'deki protestolara katılmak için insanlara gece bildiri dağıtıyor ve tanınmamak için de çarşafı kapamış. Çünkü korkuyor, küçük. Annesi ve babası bilmiyor. Hatta bazıları onları görmüş. Ondan sonra efsaneler anlatılıyor. Oysa arkadaşlarıyla beraber işte şey, daktiloda bunları çoğaltarak gece halka dağıtıyordu ve başka kimler vardı? Bir annemiz vardı. Hiç Bulgarca bilmiyordu. Torunu on yedi aylık, günlük. Torununu öldürmüşlerdi isim değiştirirken. Bu olayı kimse bilmiyor. Benim bir röportajım var babasıyla bunun için. Sanki polisi yaralamışlar yani kendi suçlarını aileye yüklemek için büyükleri yani dede ve nene tutmuşlardı ve her birine 18 yıl ceza vermişlerdi. Hakları vardı görüşmek için karı koca. Fakat o [Bulgarca] bilmiyordu. Kocasını gelirdi Sofya'dan. Gidiyordu. Birbirlerine bakıyorlardı ve kadın geldiği zaman ağlıyordu çünkü konuşamıyordu. Diyordu ki "Siz görüşmeye geldiniz. Niçin görüşmüyorsunuz?" Nasıl görüşebilir ki? Tercüman vermiyorlar. Zaten Bulgarca bilmiyor ve nasıl bir isim vermişlerdi biliyor musunuz? Hristina, yani 'Hristos' [Hıristiyan anlamına gelen İsa'nın Bulgarca adı]. Nedir Bulgarcası? Yani İsa gibi bir isim, kadın ismi. Yani tam nefret edilecek bir isim. Başka kimler vardı? Yablonova'dan, o kahraman köyünden bir kadın. Yaşanan o üç gün protesto sırasında yazmış ve Kenan Evren'e ulaştırmak üzere bir mektup yazmış fakat dün arkadaşımız Cumaziye Hanım bunu anlatmıştı. Kendisi mektubu yazmış.

Bir şekilde erkek kardeşinin evine başka bir sebeple arama yaptıktan sonra polislin eline geçmiş. Sadece bu mektup için kendisi, kocası, oğlu ve erkek kardeşi hapisteydi ve sürekli baskı uyguluyorlardı. Ya oğlunun ya da kocasının bunu yazdığını itiraf etmesi lazımdı. Nitekim kalmıştı gelini küçük bir çocukla ve lisede bir kızı kalmıştı. Hiç Bulgarca bilmiyordu, hamileydi ve hamileyken sorguya çekiyorlardı. İşkence ediyorlardı. Oğlunu orada dünyaya getirdi. Bulgaristan'da bir şey var, hapishanede doğan çocuklar orada yaşayamaz. Devletin bakması lazım. Yattığı oda, odanın pencesi yani camı kırıktı. Kendisine kar geliyordu gece, oğlunun ölmesi için. Çünkü karşı çıktı. Gelin aldı, oğlunu baktı. O çıkana kadar. Hapiste ne kadar vermişlerdi? Dört buçuk yıl vermişlerdi. Sırf bir mektup için. Düşünebiliyor musunuz?

Bir başka bir kadın vardı. O anda hemşireydi. Todor Jivkov'a mektup yazmış: "Siz diyorsunuz ki gönüllü değişecek isimler ama hayır, gönüllü değişmedi. Şöyle şöyle işkenceler ve şeyler oldu." Sırf bu mektup için iki buçuk yıl orada yatıyor. Benim akrabam vardı. On dokuz yaşındaydı. Başka bir kız vardı. Liseyi yeni bitirmişti. On dokuz yaşındaydı. Onlar da hapisteydi ve başka genç kızlar vardı. Hepsi bu dava için orada, özgürlüğünü kaybetmiş ama hiç ümidini kesmemişti ve bu şekilde yani kahraman kadınlarımız olduğunu ifade etmek istiyorum.

Bundan sonra sürgüne gittik. Ne gördüm sürgünde, biliyor musunuz? Birincisi sürgünde de vardı çok ama, Bulgar bölgelerinde her köyde sürgünde bulunan en az bir Türk vardı ve bizim bulunduğumuz köyde iki kişiydik. Yan köyde iki kişi. Yani en az bir kişi var. O kadar çok insan vardır ki sürgünde, çoğunlukla erkek ama tabii ki bazılarının eşleri de oraya, eşine gelerek orada kalıyor. Biz geceleri görüşüyorduk. Çünkü çıkmak ve başka yere gitme hakkına sahip değildik. Biz de tabii ki oradayken mücadele etmemiz gerektiğini düşündük. Ne yapacağız, mücadele edeceğiz... Bulgarlar, muhalif Bulgarlar bir insan hakları koruma derneği kurmuş. Amaçları, çiğnenen hakları korumaktı. Biz onlarla bağlantı kurduk ve dedik ki ilk başta, onlarla eğer mücadele edersek, birlikte mücadele edersek daha kolay hareket edeceğimizi düşündük. Bağlantı kurduk. Onlar gerçekten bizi çok iyi kabul etti. Hür Avrupa Radyosu'nda Türk adlarımızla adlarımızı duyurduk, üye olduk birden ve mücadelemize başladılar. Fakat bizi oradan şey yapmak için, uzaklaştırmak için son bulunduğumuz köye geri çağırdılar. Kliment yani Emberler köyüne gittik. Mücadelemize

devam ettik. François Mitterand Bulgaristan'a gelmeden önce, yani bu insan hakları koruma derneği beni Türklerin temsilcisi olarak Mitterand'la görüşmem için belirlemişlerdi. Fakat François Mitterand Bulgaristan'a geldiği zaman biz tutuklanmıştık. Bunu yapamadık. Mücadeleye başladık bizim orada örgütlediğimiz insanlarla. Bizi sınır dışı ettiler 2 Şubat'ta. 11 Şubat'ta biz Viyana üzerinden Türkiye'ye geldik. Fakat orada bıraktığımız insanlar yani bu insan hakları koruma derneğinin Türk şubesi ondan sonra Mayıs ayındaki yürüyüşü hazırladı. Kan döküldü. Kuzey Bulgaristan "korkak" yani "Türklerin korkak olmadıkları", onlar da mücadele edebileceklerini gösterdi, kanıtladı ve bu şekilde bütün Bulgaristan'a yayılan o Mayıs Protestoları başlattı. Teşekkür ederim dinlediğiniz için.

Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu: Ben de teşekkür ediyorum. Aslında oturumu özetlemek gerekirse, öncelikle Metin Bey terminolojiye dikkat çekti. Anılarda da bizim gelecek nesillere, çocuklarımıza bu davayı, bu mücadeleyi aktarmamız gerektiği vurgulandı ve ben kendim naçizane belki de daha sonraki konferanslarda Belene'de yatan Bulgaristan Türklerinin hepsinin tespitinin yapılması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü evet bazı isimler var. Biz onların hepsini tanımıyoruz. Bunun yapılmasını düşünmemiz gerekiyor.

GENEL

DEĞERLENDİRME

GÖÇLER TERMİNOLOJİ VE 1984 YILI İZLENİMLERİ

Metin EDİRNELİ¹

Günümüzde Bulgaristan'da, Rodoplarda yaşayan bir arkadaşım sormuştu: Biz Türk müyüz, soydaş mıyız, muhacir miyiz? Türkiye'den bakınca soydaş, yaşadığımız ülkede Türk, Türkiye'ye yerleştiğimizde ise muhacir oluyoruz! Bu nasıl bir bakış açısı ve nasıl bir anlayış? Artık ne olduğumuza ve ne olduğunuza bir karar verin, bizim de kafamızı karıştırmayın demişti...

Aslında çok doğru bir soru ve yaklaşım. Çünkü insanlar kavramlarla, terimlerle düşünür. Eğer olaylara bakışta, yaklaşımda doğru kavram ve terminoloji kullanmazsanız yanlış bakış açısına, değerlendirmelere sahip olur, yanlış sonuçlara ulaşırsınız. Kısaca terminoloji ve kullanılan kavramlar, duruşunuzu, olaya bakışınızı ve ideolojinizi ortaya koyar. Maalesef bu konuda Türkiye'de kamu diplomasisi yeterli değil. Bundan dolayıdır ki daha önce herhangi birinin, düşünmeden, ne anlama geldiğini bilmeden, tartmadan, değerlendirmeden kullandığı bir kavram, başta

---

1 TRT Program Müdürü (em.), e-mail: metin.edirmeli@hotmail.com

toplum olmak üzere devlet kurumları ve yöneticiler tarafından bile çok rahatlıkla kullanılmaktadır. Bazı art niyetli kişilerin ürettiği ve özellikle ÖTEKİLEŞTİRME AMACIYLA kullandığı kavramlar da olaya dâhil olunca; göç, göçmen, Alamancı, gurbetçi, Yunan Türkü, Bulgar Türkü, Makedon veya Makedon Türkü; Bulgar Yunan, Makedon göçmeni örneklerinde olduğu üzere hem var olan kavramların içi boşalmakta hem de ortalık gereksiz ve yanlış kavramlarla dolmaktadır. Özellikle de Avrupa Türkiyesi olan Balkanlardan yaşanan, ölüm ve sürgünle birlikte anılan göç, Gerçek anlamından uzaklaştırılmıştır. GÖÇ VE GÖÇMENLİK artık bazı kesimlerce salt SİYASİ ve EKONOMİK nedenlerle, ifade ettiği bu gerçek anlamından çıkarılıp ayrı bir kimlik olarak gösterilmeye çalışılmakta. Özellikle de emperyalizmin elinde oyuncak olmuş ve ona hizmet eden ve olaya ideolojik önyargıyla bakan bazı siyasal İslamcı ve siyasal Kürtçü gruplar ile bu durumu kendi lehine fırsata çevirmeye çalışan ve kendini göçmen olarak niteleyen bazı çıkarıcı kişilerce... Bunlar, nasıl ve ne şekilde olursa olsun, sadece ve sadece siyasal, sosyal ve ekonomik gücü ele geçirmek ve kontrol edebilmek uğruna Atatürk-Balkanlar-Laiklik-Sekülerizm ile Atatürk-Balkanlar-Milliyetçilik-Türkçülük denklemi üzerinden Balkanlardan, Kırım'dan ve Kafkaslardan gelen insanları yürüttükleri dışarıdan gelme, sonradan Türk olma gibi küçültücü, aşağılayıcı ve ayırıştırıcı kavramlarla ÖTEKİLEŞTİRMEye çalışmakta. Bu durumu fırsat bilen ve "MACIRCILIKTAN" öte bir söylemi olmayan bazı kişiler de buna karşı bir söylem geliştirerek ÖTEKİLEŞTİRME değirmenine su taşımaya devam etmektedirler.

Bu ötekileştirme çabasını özellikle 90'ların ikinci yarısından itibaren çok daha net görmek mümkün. Özellikle de son 15 yıl içinde yaşanan seçimler öncesinde... Örneğin, 24 Haziran 2018 Genel Seçimler öncesinde AKP Yalova Milletvekili adayı Meliha Akyol bunu, "Batı Trakya'dan, oradan, buradan, kimisi doğudan gelen, kendisini ifade edemeyen EZİK İNSANLAR" şeklinde dile getirirken, en son, Sabah Gazetesi yazarı Melih Altınok, "Fahri Yunanlı" tabiriyle olayın üstüne tüy dikmiştir. 23 Haziran 2019'da gerçekleştirilen İstanbul Belediye Başkanlığı seçimlerini öncesinde Sabah Gazetesi'ndeki 26 Mayıs 2019 tarihli köşe yazısında hakareti bir adım daha ileri götürmüş ve oradan gelenleri, "Karadenizli muhafazakâr seçmenin oyuna gideyim derken eldeki fahri Yunanlı seçmenlerinden olacak" sözüyle Yunanlı olarak etiketlemiştir.

Ötekileştirme sıfat ve yöntemleri salt bu iki kavramla sınırlı değil tabii ki ... Aynı şekilde sürekli gündemde tutulan Bulgar Türkü, Yunan Türkü, Makedon, Makedon Türkü, Müslüman olarak sonradan Türk olan, Beyaz Türk, dışarıdan gelme vb. de sürekli gündemde tutulan söylemlerdir. Bu yaklaşım ve söylem, kaybedilen topraklardan sürülen, gelmek zorunda kalan bazı insanlarda da bir tepki oluşmasına yol açmaktadır. Onlar da buna tepki olarak GÖÇ ve GÖÇMENLİK ile özdeşleştirdikleri modernlik, çağdaşlık, laiklik, ilericilik, milliyetçilik, kısaca ATATÜRKÇÜLÜK karşıtı olma suçlaması üzerinden bu insanları ÖTEKİLEŞTİRME yoluna gitmektedir. Oysa ne Balkanlardan gelenler başka bir coğrafyadan ne de Anadolu'da doğanlar. Aslında hepsi aynı ülkenin insanlarıdır. Biri Rumeli'den, Balkanlardan yani Avrupa Türkiyesi'nden, biri de Anadolu'dan yani Asya Türkiyesi'nden...

Terminoloji konusuna isterseniz, sempozyumun adı olan Bulgaristan'dan Zorunlu Göç'ün 30. Yılı ile başlayalım. Bu bakış açısı bence iki yanlışı birden içeriyor. İlki zorunlu göç, ikincisi ise 30. yıl ... Zorunlu göç kavramını sırası gelince ele alacağım. Ancak burada yeri gelmişken 30. yıl kabulüne hemen değineceğim. Bunun adı olsa olsa "Son Zorunlu Göç'ün 30. Yılı" olmalıydı. Çünkü aksi, daha önce yaşanmış benzeri acıların reddinden başka bir şey değildir.

Kavramları değerlendirmeye ve üzerinde fikir yürütmeye devam ... Konu Balkanlar olunca bakış açımızın doğru oturması için öncelikle şu soruya yanıt bulmamız gerekiyor: "Bizim yanıtını aradığımız soru Balkan Türklerinin Tarihi mi, yoksa Türklerin Balkan Tarihi mi?"

Pek çoğunuz belki de buna ne gerek var, arada ne fark var ki, diye düşünüyor olabilirsiniz. Dedik ya terminoloji, bir noktadan sonra düşünmenizi etkiler ve onu yönlendirir. Bu konudaki farka gelince ... Konuyu Balkan Türklerinin Tarihi olarak ele alındığında farkında olunmadan ayrı bir kimlik oluşturuluyor. Oradakiler artık soydaşınız yani sizden ama aynı zamanda farklı olan diğeri, öteki oluyor. Konuya bu açıdan baktığınızda geçmişte Sofya'nın gerçekleştirdiği asimilasyonu haklılaştırmak, meşrulaştırmak için kullandığı tez olan, Bulgaristan Türklerinin Türkiye Türkleri ile bir bağlantısı yoktur, onlar Kuzeyden gelen Türklendir fikrine destek vermiş olursunuz. Ayrıca böyle bir yaklaşımla Balkan coğrafyasında yaşayan Türklerin tarihini, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık kazanan ülkelerin tarihiyle yani 19. yüzyıl

ve sonrası ile sınırlı tutmuş olursunuz. Oysa Türklerin Balkan tarihi İskitleri de sayacak olursak binlerce yıl öncesine gider. Salt Osmanlı İmparatorluğu ile sınırlı tutulsa bile günümüzden en az 7 asır öncesine gider. Yine böyle bir kabul, ister Anadolu'da olsun ister Balkanlarda olsun iki coğrafyada yaşayan Türkler arasında bütünlüğü, birliği kısaca tek bir ulusun üyesi olmayı reddetmeyi ifade eder. Aslında sorun günümüzde bunun çok daha ötesinde ve çok daha büyük. Bırakın Türklerin Balkan Tarihini, artık Balkan Türklerinin Tarihinden bile bahsetmek zor. Şimdi var olan tek gerçek, Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Makedonya, Romanya vb. Türklük ...

Kavramları tartışmaya devam etmeden önce bir konuya açıklık getirmekte fayda var. Bilinmesi gerekir ki son 2 asırdır ister Kafkasya ve Kırım, isterse Balkanlar yani kaybedilen vatan Avrupa Türkiye'si olsun yaşanan insan hareketlerinin hemen hemen hiç biri göç değildir. Yaşananlar, antlaşmaya bağlı bazı göçleri çıkarırsak, ETNİK AÇIDAN TÜRDEŞ ULUS yaratmak amacıyla yapılan ETNİK ARINDIRMA'dır. BASKI, ZULÜM, KATLİAM, ÖLÜM ve SÜRGÜNLER de değişik dönemlerde bunun araçları olarak ortaya çıkan uygulamalardır. Özetle yaşanan tenkil yoluyla etnik arındırmanın ta kendisidir. Ancak, hâl böyle olmakla birlikte, son yıllarda GÖÇ kavramına yüklenen anlam değişti. Hele hele 1989 ve sonrasında Bulgaristan'dan yaşanan son sürgünden sonra göç ve göçmen kavramları, bazı kesimlerin art niyetli ve bilinçli çarpıtma çabasının sonucu olarak anlam kaymasına uğradı. Göç, kaybedilen eski vatandan Avrupa Türkiye'sinden yaşanan bir insanlık sorunu, trajedisi olmaktan çok başka bir ülkeden meydana gelen ve daha huzurlu ve güzel olan Türkiye'de yaşamak isteyen insanların tercihi olarak ortaya çıkan sosyolojik ve ekonomik bir olgu olarak gösterilmeye çalışıldı. Gelenlerin de bir İngiliz, bir Alman, bir Rus ve benzerlerinden herhangi bir farkı yoktu. Kısaca göç ve göçmen kavramları, içi boşaltılıp yaşanan bir insanlık trajedisinden sosyal ve ekonomik bir tercihe, turistik bir merak konusuna indirildi. Oysa 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Balkan coğrafyasından yaşanan ve adına muhacir ve muhacirlik yani göç ve göçmenlik dediğimiz olayla anlatılmak istenen yüz binlerce, milyonlarca insanın yaşadığı katliam, ölüm ve sürgündü. Ulu önder Atatürk'ün de belirttiği üzere "MUHACİR DİYE KÜÇÜMSENENLER, TARİHİN YAZDIĞI SAVAŞLARDA EN GERİYE KALANLARI YANİ 'DÜŞMANLARI SONUNAKADAR DÖVÜŞENLER', ÇEKİLEN ORDUNUN RİCAT HATLARINI SAĞLAMAK

İÇİN KENDİLERİNİ FEDA EDENLER VE DÜŞMAN KARŞISINDA KAÇMAK, ÇEKİLMEK NEDİR BİLMİYENLERDİR. MUHACİRLER KAYBEDİLMİŞ TOPRAKLARIN AZİZ HATIRALARIDIR.” Hâl böyle olunca da Kafkasya’dan, Kırım’dan hele hele Balkanlardan gelmiş bulunan hiç kimse Türkiye’de; Bir başkası ya da kiracı, Öteki veya sığıntı, bir Alman, Fransız, İngiliz, Rus vb. bazılarının anladığı şekilde göçmen ise hiç değildir. Bazıları kabul etse de etmese de onlar, burada ev sahibi ve efendidir. Çünkü onlar başka bir ülkeden değil; kaybedilmiş Rumeli’den, Balkanlardan yani Avrupa Türkiye’sinden gelen insanlarımızdır.

Sahi ister 93 Harbi’nde ister Balkan Savaşı’nda olsun, Balkanları terk etmek zorunda bırakılan insanlar başka bir ülkeden mi yoksa Batılıların Avrupa Türkiye’si olarak adlandırdığı Osmanlı Devleti’nin Balkan topraklarından mı sürülmüşlerdi? Sahi, günümüzde, Edirne’ye yaklaşık 40 kilometre mesafedeki Cisri Mustapaşa’dan yani Svilengrad’dan, 20 kilometre ötedeki Kum Çiftliği’nden yani Orestia’dan gelen mi yoksa 2000 kilometre mesafedeki Hakkâri’den, Ardahan’dan, Artvin’den, Erzurum’dan gelen mi muhacir olmaktadır? Aynı şekilde, İstanbul’a, Bursa’ya, Edirne’ye, İzmit’e, Sakarya’ya 500 ila 1500 kilometre uzaklıkta bulunan Kırcaali’den, Rusçuk’tan, Üsküp’ten, Prizren’den, Saraybosna’dan, Köstence’den gelen mi yoksa yaklaşık 1000-1800 kilometre mesafede bulunan Erzincan, Trabzon’dan, Mardin, Bingöl’den gelen mi muhacir, yani göçmen, bir başka deyişle ÖTEKİ olmaktadır? Bir de kim daha fazla İstanbul, Bursa, Edirne, İzmit ve Sakarya’dır? Sahi Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı başarılı olmasaydı, o zaman kim göçmen veya sürgün, kim yerli olacaktı? O zaman emperyalizmin çizdiği ve sadece Karadeniz’e açılan o küçük coğrafya dışından gelen herkes göçmen mi olacaktı? Yani günümüzde Türkiye sınırları içinde yaşayan 85 milyonun 65-70 milyonu göçmen, geri kalanı yerli mi olacaktı? O nedenle, tüm illerimizde göçmen ya da göçmen olmayanlar değil, Avrupa Türkiye’si ile Anadolu Türkiye’sinin değişik bölgelerinden sürgün ve göçlerle buraya gelmiş bulunan Silistreli, Kırcaalili, Erzurumlu, Rizeli, Üsküplü, Trabzonlu, Diyarbakırlı, Saraybosnalı, Prizrenli, Köstenceli, Nevşehirli vb. insanlar bulunmaktadır. Gerisi mi? Gerisi sadece teferruatır. Çünkü bundan sonrası göç ya da yerli ayırımı değil, kentli olan ile olmayan; modern ve çağdaş olan ile olmayan kısaca kasabalı ile kasabalı olmayan ayırımıdır.

Konuyu açmaya ve kavramları tartışmaya devam... Evet, günümüzün ve etkinliğimizin en önemli ve büyümlü sözcükleri sık sık gündeme gelen ve dilimize dolanan GÖÇ, GÖÇMENLİK ve SOYDAŞ sözcükleridir. Başlangıcında bu kavramlara yüklenen anlam, bir kez daha özellikle vurgulamak isterim ki, katliam, ölüm ve sürgündü. Kısaca anlatılmak istenen yaşanan insanlık trajedisiydi. Öyle olmasaydı, göç, ifade ettiği anlamda olduğu üzere, hem içerik hem de zaman açısından sınırlı olurdu. Evet, meydana gelen sıradan bir göç olayı olsaydı olay, yaşanan yerin terk edilmesiyle başlayıp bir yere yerleşmeyle, düzenin kurulmasıyla son bulan kısa süreli ve dönemsel sıkıntılı bir süreç için kullanılır olurdu. Hele hele işe girip bir de ev yaptırılıp içine yerleşince, halk deyimiyle macırlık (muhacirlik), tam anlamıyla bitmiş olurdu. Ancak yaklaşık 2 asır önce yaşananlar bile hâlâ göç ve göçmenlik kavramları ile ifade ediliyorsa bu da gösteriyor ki, Balkanlarda son 2 asır boyunca yaşananlar, bildiğimiz sıradan bir göç ve göçmenlik olayı değildir. Çünkü ister Sırp ister Yunan isyanında veya ister 93 Harbi ve Balkan Savaşları'nda olsun yaşanan, katliamdan kurtulan insanların kaçıp güvenli topraklara ulaşarak hayatta kalma mücadelesidir. Bundan dolayı olsa gerek, bazı olayların üzerinden neredeyse 2 asır geçmesine rağmen, bugün bile bu acıyı yaşayan insanlar ile onların çocuklarının hâlâ göç ve göçmenlikle özdeş tutulmasının ve öyle anılmasının nedeni, yaşadıkları ve göç olarak adlandırılan olayın gerçekte etnik arındırmaya dayalı katliam ve sürgün olmasıdır.

TDK sözlüğüne göre göç; “siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle bireylerin ya da toplulukların buldukları, oturdukları yerleşim yerini bırakarak başka bir yerleşim yerine ya da başka bir ülkeye gitme eylemi”dir. Görüldüğü gibi burada göçle anlatılmak istenen, kişinin ya da kişilerin siyasi iktidarların ya da özellikle devletlerin bilinçli uygulamaları; katliamlar, sürgün etmeler dışında değişik nedenlerle kendi iradeleriyle yaşadıkları bir süreç olması durumudur. Olaya bu bağlamda baktığımızda Balkanlardan son iki asırdır yaşanan insan hareketlerinin hangisi göçtür ve kim göçmendir? Artık farklı ve eleştirel düşünmenin, ezber bozmanın zamanı gelmedi mi? Ancak bunu yaparken şunu da unutmamakta yarar var... Farklı bakmak, ezber bozmak rövanş ve intikam alma duygusu ve amacıyla değil doğruları ortaya koyup daha yaşanılabilir bir Balkanlar oluşturmak için olmalı.

Burada şimdi yeri gelmişken SÜRGÜN, SOYDAŞ ile ZORUNLU GÖÇ

kavramlarını ele alalım. Günümüzde zorunlu göç, sürgün kavramına karşılık olarak kullanılmakta. Oysa bu, bireyin isteği dışında yaşadığı göçü anlatmak için kullanılması gereken bir kavram. Evet, bir boyutuyla sürgünü ifade ediyor ancak tam karşılığı olmuyor. “Zorunlu göç”te eylem var ancak eylemin nedeni ve/veya gerekçesi yok. Zorunlu göçün nedeni siyasi olmayabilir. Kişi veya kişiler ekonomik, sosyal, kültürel nedenler, doğa olayları vb. nedenlerle de göç etmek zorunda kalmış olabilirler. Diğer bir boyut da zorunlu göç ile akla gelen yine göç oluyor. Oysa, “birini, ceza olarak, bulunduğu yerden bir başka yere sürme” olarak tanımlanan sürgün kavramında eylemin iki yönü bulunmaktadır: SÜREN VE SÜRÜLEN. Bundan dolayı da kaybedilen vatan topraklarından; Balkanlardan, Kırım’dan, Kafkasya’dan yaşanan insan hareketlerini ZORUNLU GÖÇ olarak değil SÜRGÜN olarak tanımlamak çok daha doğru olacaktır.

Soydaş kavramına gelince... Türk Dil Kurumu sözlüğünde soydaş, “*Soyları bir olan bireylerden her biri.*” olarak tanımlanmaktadır. Ancak soydaş kavramı daha çok aynı kökenden gelen fakat zamanla Kazak, Kırgız, Özbek vb. gibi farklı bir kültürel gelişme yaşayan, kimlik veya ad kazanan halklar, uluslar için kullanılması çok daha doğru olacaktır. Bu bağlamda baktığımızda Balkanlarda yaşayan Türkler için “soydaş” demek pek doğru olmamaktadır. Soydaş bendensin, bizdensin ama biraz farklısın, diğerisin, ötekisin demekten başka bir şey değildir. Çünkü bunun, Erzurumlu ile İzmirlinin, Rizeli ile Aydınlinın, Mardinli ile Manisalının vb. birbirine soydaş demesinden bir farkı bulunmamaktadır. Sonuç olarak soydaş kavramı da bir nevi ötekileştirmedir... Kısaca AVRUPA Türkiye’si ile ASYA Türkiye’sinden aynı vatanın iki insanın birbirine soydaş demesi ne kadar doğrudur? Sahi, son 60-70 yıl içinde Avrupa’ya giden ve orada çalışan, yaşayan Türkler de soydaş mı oluyor? O nedenle yapılması gereken iyi bir tarih bilgisine ve bilincine sahip olmak ve en azından geçmişte aynı ülkenin vatandaşları olduğumuzun farkına varmaktır. Daha da önemlisi ayrı ülkelerde olsak bile aynı ulusun ferdi olduğumuzun bilincinde olmaktır.

Kavramlar ve yaklaşımlar üzerinde durmaya devam... Burada yeri gelmişken bir konuya daha açıklık getirmeye çalışalım. Aslında her biri birer sürgün olan göç dediğimiz insanlık trajedisinin, herhangi bir ideoloji ya da lider ile bir ilgisi bulunmamaktadır. O nedenle yaşanan tüm sürgünleri, Jivkov, Stalin, komünizm gibi soğuk

savaşın araçları ile açıklamaya çalışmak konuyu yanlış değerlendirmekten başka bir şey değildir. Bu yolla olaya sadece soğuk savaşın ideolojik penceresinden bakmış ve aslında diğer yönüyle de o ülkeleri, geçmişte yaptıkları katliam, etnik arındırma ve sürgünlerle ilgili suçlardan arındırmış, aklamış oluruz. Son 2-3 asırdır sürgün edilen insanlarımızı unutmak veya onların yaşadığı trajedileri yok saymak da işin cabası. O zaman insana sorarlar, Stalin, Jivkov ile Komünist Parti iktidarları öncesinde; örneğin, 19. yüzyıl boyunca Kırım'da, Kafkaslarda hele hele Balkanlarda Türklere ve diğer Müslüman halklara yönelik yaşanan saldırı, katliam, etnik arındırma ve sürgünleri kim yaptı? Artık konuyu soğuk savaşın argümanları, söylemleri ve iç politikada malzeme olarak kullanma anlayışı ve alışkanlığından vazgeçmeli ve ulusal bir bakış açısıyla değerlendirmeliyiz. Çünkü ister Balkanlarda, ister Kırım ve Kafkaslarda olsun Türklere ve diğer Müslüman toplulukların yaşadıkları acıların, katliamların, sürgünlerin krallık, cumhuriyet yönetimleri; faşist veya komünist parti iktidarı dönemleriyle bir ilgisi bulunmamaktadır. Konu o ülkeler açısından siyasi değil, ulusal bir meseledir. Dolayısıyla rejim ne olursa olsun Müslümanlara yönelik asimilasyon ve sürgün politikalarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Hangi rejim, hangi iktidar gelirse gelsin yaşanan hep aynı olmuştur: Baskı, asimilasyon, katliam, etnik arındırma ve sürgün... Bulgaristan'da 1984 ve 89 arasında yaşanan ve yine 1989'un ilk yarısında sınır dışı etmeyle başlayan insanlık trajedisinin adı da Bulgaristan Parlamentosu'nun 11 Ocak 2012'de kabul ettiği üzere etnik arındırma ve sürgünden başka bir şey değildir.

Sonuç olarak, içini gerçek anlamıyla doldurabileceksek GÖÇ ve GÖÇMEN kavramlarını kullanmaya devam edelim. Yok, dolduramayacaksak ve asıl anlamından uzaklaştırırsak o zaman yaşananları anlatmak için en uygun kavram SÜRGÜN olmaktadır.

Yıl 1984, aylardan Ağustos. Vakit gece yarısı. Yer Mestanlı. Defalarca çalınan ama bir türlü açılmayan kapı. 10-15 dakika kadar geçtikten sonra aralanan kapıdan şaşkın, ürkek ve korkulu ifadeyle bakan iki göz. Ardından insanı tedirgin, gecenin o saatinde geldiğine pişman eden bir özür: "Ya, aylardan beri isim değişikliği dedikodusu var, gecenin bu vaktinde onun için mi geldiler diye korktuğumuz, ne yapacağımızı şaşırdığımız için geç açtık."

İsim değişikliği konusunu ile ilk kez bu şekilde duydum. Fakat bana o an için çok saçma ve anlamsız gelmişti. Çünkü demokrasi ve insan haklarının bu kadar geliştiği, kitle iletişim araçlarının dünyayı küçük bir köye dönüştürdüğü bir aşamada isim değişikliğini düşünmek hem insani hem de siyasi açıdan delilikten başka bir şey değildi. Aslında başka ipuçları da, örneğin, emniyette kayıt yapılırken fotoğraf çekmemin yasak olan yerlerin tek tek bildirilmesi, yanımda tercümanlık yapan akrabamın adından hareketle, bakın, kuzeninizin ismi Türkçe, isim değişikliği olacak söylentisi iftiradan başka bir şey değil sözleri, şehir dışına çıkılırken haber vermem gerektiği konusu aslında bir şeylerin çok ciddi olarak gündemde olduğunun bir göstergesiymiş. Ancak dediğim gibi 20. yüzyılın son çeyreğinde, bırakın isim değişikliğini hayata geçirmeyi, bunu düşünmek bile saçmaydı. Hele hele sosyalist bir ülkede... Üstelik bu çağda bunu düşünmek gayriinsani olduğu kadar siyasi açıdan da doğru bir karar olmazdı. O nedenle böyle bir durumu olasılık olarak bile aklıma getirmedim. Emniyetteki bu hassasiyeti de pasaportumda mesleğimin gazeteci olarak yazmasına bağladım. Aynı şekilde pek çok yerdeki insanlar da isim değişikliği konusunu ciddiye almamış olacak ki birbirlerine Bulgar isimleri takarak durumla alay etmeye, dalga geçmeye çalışıyorlardı. Belki de farkında olmadan bu isimlere alışıyorlardı.

Şimdi tarihte kısa bir yolculuğa çıkalım... 1960'larla birlikte Pomakların isimlerinin yeniden değiştirilmeye başlanması, 1970'lerin başında Türkçenin eğitimden tamamen kaldırılması, Türklerde, Sofya'nın art niyet taşıdığı konusunda şüphe oluşmasına ve var olan tedirginliğin yeniden daha canlı olarak ortaya çıkmasına yol açar. Ancak Bulgaristan, dış borçlanmaya dayalı da olsa özellikle 1970'lerin ortasından itibaren izlediği ekonomik politikalarla görece refah toplumu yaratarak bu tedirginliği azaltmaya çalışır. TKZS'nin varlığına rağmen tarımda uzun zamandır izlenen sınırlı özel mülkiyetle hem gıda sorununun çözümünde etkili olunmuş hem de aynı zamanda eğitim ve sağlık hizmetlerinin bedava oluşu, kültür ve sanatın desteklenmesi, köykent projesi ile merkez köylerde konfeksiyon atölyelerinin, sosyal tesislerin ve alanların oluşturulmasıyla işsizliğin ortadan kalkmasına ve buna bağlı olarak da refahın artması ile toplumda huzur ve rahatlamaya yol açılmıştır. Kısaca Sofya bir taraftan sosyal ve kültürel hakları geri alırken, diğer taraftan yaşam standardını bilinçli bir şekilde yükselterek toplumu tepkisizleştirmeye çalışır. Nesnel ve öznel koşulların olgunlaştığına inandığı bir noktada da son hamleyi yapar. Kitle iletişim araçlarının

da katkısıyla ve etkili propaganda yöntemleriyle asimilasyon sürecini hızlandırır. Son darbeyi de 1984 yılının aralık ayında vurur. Peki, ama neden?

Aslında olay net ve basittir. Türk nüfusunun ulaştığı sayısal değer ve nüfus artış hızı Sofya'yı korkutacak boyuttadır. Yaşanan demografik korkudan başka bir şey değildir. Konuyla ilgili olarak Bulgar Bilim Kadını Antonina Jelyazkova'nın yorumu şu şekildedir:

Teorim şundan ibaret. Balkanlarda demografik korku diye adlandırılabilen bir korku var. Bu korku en güçlü, en işlevsel ve en etkili korku. Komşundan korkuyorsun, çünkü o büyük ve nüfusu çok. Kendi ülkedeki azınlıklardan korkun var, çünkü onların sayıları çok ve sayıları çabuk artıyor, onlarda demografik patlama var. Üstelik çoğunlukta olan senin halkın sayıca azalıyor. Çünkü doğum oranı düşük... Balkanların her yerinde bu böyle... İşte Bulgaristan'daki Yeniden Doğuş sürecinin temelinde, Türklerin isim değiştirme kampanyasında, 1989 yılında onların ülkeden zorla kovulmaları temelinde hep bu demografik korku yatıyordu.²

Evet Antonina Jelyazkova'nın da dediği gibi asıl korku, Türklerin nüfusunun artması, Bulgaristan'ın kabul edemeyeceği sayıya ulaşmasıdır. 1968 yılı istatistik verilerine göre Bulgaristan'da doğan 80 bin çocuktan yalnızca 25 bini Bulgar. Yine bir başka örnek, 400 hanelik köyün 250 hanesi Bulgar, 150 hanesi Türk'tür. Ancak okulda öğrenci sayısına bakıldığında 300'ünün Türk, 150'sinin Bulgar olduğu görülür.³ Bunun Bulgaristan yöneticileri tarafından algılanışı ise çözümlenmesi gereken büyük bir tehdit olduğudur. O kadar ki 1969'a gelindiğinde Bulgaristan'da Türk nüfusunun 1 milyonu aştığı görülmüştür. Müslümanların toplam sayısı ise 1 milyon 500 bine ulaşmıştır. Bulgaristan gelişmelerden huzursuzdur. Çünkü Türklerin ve Müslümanların sayısı demografik dengeyi tehdit edecek kadar artmıştır. En azından konunun Sofya tarafından algılanışı bu şekildedir. Üstelik Bulgarlarda doğurganlık düşüktür ve nüfus artışı eksi yöndedir. Müslümanlarda ise tam tersi. Tüm bu gelişmeler sonucunda Bulgaristan sorunu göç yoluyla çözmeye çalışır. Türkiye de kahvenin köpüğünü alıp ateşi küllendirmek istediğinden iki ülke arasında 1968 yılında

2 Prof. Dr. Antonina Jelyazkova, *Balkanlar ve Göç*, TRT, Yapım Yönetim Metin Edirneli 2004, Bölüm 14.

3 Bilal Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, (İstanbul: Bilgi Yayınları, 1986), 344.

göç anlaşması imzalanır. Bu anlaşma uyarınca 1968-78 yılları arasında 130 bin kişi Türkiye'ye göç eder. Fakat buna rağmen 1980'lerin başında Türklerin sayısı hâlâ Sofya için tehdit olarak kabul edilecek boyuttadır. Çünkü yüksek doğum oranı nedeniyle gidenlerin yerini hızla yenileri almaktadır. Jivkov, 24 Ekim 1985'de konuyla ilgili olarak Sofya'da şunları söylemektedir: "Bulgaristan'da Türklere gelince, bunların sayısı 800 bin. 2000 yılına kadar 1 milyona çıkar. Artış oranları çok yüksek."⁴

Konunun uzmanı kişilere göre Türklerin sayısı, aslında söylenenden çok daha fazladır. Yaklaşık 500 bin kişinin terk edip gitmek zorunda kalmasından sonra bile Bulgaristan'da hâlâ yaklaşık 800 bin Türk'ün yaşıyor olması bu iddiaları doğrular niteliktedir. Bazı iddialara göre, 1984 öncesinde Müslümanların toplam sayısı neredeyse 3 milyona dayanmıştır. Belki de Bulgaristan'ın asıl korkusu, dünya siyasetinde ortaya çıkan ve yeni bir dünyanın kuruluşunun habercisi olan gelişmelerdi. Özellikle Afganistan'ın SSCB tarafından işgali, İran İslam Devrimi, Polonya'da Solidarnos Hareketi, yeni dünyanın kurulmakta olduğunun ayak sesleriydi. Özellikle Polonya ve Macaristan'daki özgürleşme siyasi mücadeleler ile 1982'de SSCB lideri Brejnev'in 1983'de de yerine gelen Andropov'un da bir yıl sonra ölümü ve yerine Çernenko'nun geçişi, Doğu Avrupa'da bazı şeylerin iyi gitmediğinin, kısaca değişimin yakın ve kesin olduğunun net habercisiydi. Bu ise Bulgaristan'da da aynı gelişmelerin yaşanması demektir. Gelişmeleri yakından izleyen Jivkov, ülkenin geleceği için sorun ve tehdit olarak gördüğü Türk azınlıktan sorunundan kurtulmak için zaman geçirmeden harekete geçer. Çünkü özgürlükçü çoğulcu bir parlamenter sistemde, Müslümanların ve Türklerin parlamentoda büyük bir güç olarak tarih sahnesine çıkması kaçınılmaz bir sonuçtur. Böyle bir gelişme ise devlet yönetiminin ve kamusal yaşamın her alanında büyük değişikliklerin ortaya çıkması demektir. O zaman yapılması gereken bilimsellik adı altında saçma ve aptalca uydurma ve gerekçelerle Türklerden kurtulmaktır. Todor Jivkov konuyla ilgili olarak 18 Ocak 1985'de Sofya'da şunları söylemektedir:

Yoldaşlar, birkaç söz söylememe müsaade ediniz. Hepimiz biliyoruz ki, Bulgaristan'da etnik grup olarak geçen sözüm ona Bulgaristan Türklerinin, Türkiye'yle hiçbir veya neredeyse hiçbir ortak yanı yoktur. Şöyle ki, bunlar Türk etnik grubunun bir parçası değil, 500 yıllık Türk egemenliği zamanında asimile edilen

4 Hüseyin Mevsim, Muzaffer Kutlay (ed.), *Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü Girişi*, (Ankara: USAK, 2013), 15.

Bulgarlardır. Bu, tarihsel olarak kanıtlanmıştır.⁵

Kim, neyi, ne zaman ve nasıl kanıtladı, bilinmez. Bilinen bir şey varsa o da, Bulgaristan'ın Türklerden kurtulmak konusunda kararlı olduğu ve bunun için zaman geçirmeden harekete geçtiğidir. 24 Aralık 1984'de sistematik olarak asıl adı "Yeniden Doğuş" olan "Soya Dönüş" uygulamasına yani asimilasyona başlanır.

Gerçeklerin söylenmesi acıların yeniden deşilmesi demek değildir. Savaşı veya nefreti körüklemek hiç değildir. Tam tersine Bulgar Bilim Kadını Antonina Jelyazkova'nın da belirttiği gibi gerçekleri örtmek yerine, tüm çıplaklığıyla doğru bir şekilde yeni nesillere öğretmek, benzer trajedilerin bir daha yaşanmasının önüne geçmek demektir. Kısaca, gerçek, dostluğun ve barışın teminatıdır. Bundan sonra yapılması gereken tüm Balkan uluslarının ve devletlerinin gerçek ve kalıcı bir Balkan Barışı için ciddi adımlar atmalarıdır. Çünkü son 2 asırdır yaşananlar da göstermiştir ki, azınlık sorununu çözme konusunda şu ana kadar izlenen yöntemler sorunu çözmek bir yana kangren hâle getirmiştir. Dahası ülkeler tüm enerjilerini ve kaynaklarını kalkınma ve yatırım yerine bu sorunu çözmek için harcadıklarından; önceliği güvenliğe ve doğal olarak silahlanmaya ayırdıklarından Avrupa'nın en geri bölgesi olarak kalmışlardır. Evet, artık sadece kavramlar boyutunda değil azınlıklara bakış boyutunda da farklı ve eleştirel yeni bir bakış açısına ihtiyaç. Azınlıklara artık başka bir ülkenin içerideki uzantısı ya da 5. kol olarak değil ülkeler arasındaki dostluk köprüsü olarak bakabilmeyi bilmeliyiz. Bunu başardığımız an Balkanlarda pek çok sorun kendiliğinden çözümlenmiş olacaktır.

Sınırların olmadığı bir Balkanlarda, hep birlikte gerçek ve kalıcı bir barış ve dostluk içinde yaşamak dileğiyle...

---

5 Mevsim / Kutlay, *Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü Giriş*, 9.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GÜNÜMÜZ BULGARİSTAN COĞRAFYASINDAN TÜRKİYE'YE YAPILAN ZORUNLU GÖÇLERİN KISA TARİHÇESİ¹

H. Yıldırım AĖANOĖLU²

1352'de Rumeli'ye ayak basmalarından ve Edirne, Filibe vb. şehirlerin fethiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin, Bulgar Çarlığı ile münasebetleri başlamıştı. Bulgar kelimesi kroniklerde ve arşiv belgelerinde sıkça geçmekle birlikte; bilebildiğimiz kadarıyla ülke adı manasında “*Bulgaristan*” kelimesinin, Osmanlı resmî antlaşmalarında ilk defa, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 6. Maddesi'nde “*Bulgaristan Emeti*” olarak geçtiği

---

1 “Bulgaristan'dan Türklerin 1989 Zorunlu Göçü: 30 Yıl Sonra Göçmenlerin Algıları” başlıklı uluslararası sempozyumun açılış konuşması.

2 Araştırmacı-Yazar, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi. ORCID: 0000-0003-2308-4828
e-mail: y_aganoglu@yahoo.com

bilinmektedir.³

Tebliğimiz başlığında kapsam belirlerken günümüz “*Bulgaristan coğrafyası*” olarak nitelememizin sebebi budur. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonraki savaş ve diğer huzursuzluk zamanlarında bu coğrafyadan gerçekleşen göçler, 1878 sonrası ile mukayese edildiğinde nicelik olarak daha azdır. Mesela, Osmanlı Devleti’nin “*Şarki Rumeli vilayeti*” olarak adlandırdığı idari birimin şehir, kasaba ve köylerinden, Osmanlı’nın Rumeli ve Anadolu topraklarına doğru muhtelif tarihlerdeki göçlerin varlığı bilinmektedir. Dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetinden günümüze kadar bu coğrafyadan gerçekleşen göç hareketlerini “*Bulgaristan’dan Göçler*” olarak nitelemeyi terminolojik olarak doğru görmüyoruz. 1878’e kadar Bulgaristan’ın hukuki olarak var olmaması, *Bulgaristan’dan Göçler* dememizin önünde bir engeldir. Bu sebeple 89 Göçleri özelinde toplanan sempozyumda, 1989’a kadar göçleri inceleyeceğimiz kısa tarihçemizde “*Günümüz Bulgaristan Coğrafyasından Türkiye’ye yapılan göçler*” başlığını uygun gördük.

Tartışılmasını düşündüğüm ikinci mesele “*Göç ve Göçmen*” kavramı üzerinedir. Göç kelimesi, yaşanan büyük felaket ve acılar düşünüldüğünde, tek başına bu büyük olayı ortaya koymamakta, insanların algılarında istenen etkiyi bırakmamaktadır. Osmanlı bu sosyal meseleyi ortaya koyarken hicret ve muhacir kelimesini kullanmaktaydı. Muhacir belgelerinde, sıklıkla bu kelimenin yanında tedhiş, tehcir, mezalim, katliam, kelimeleri de geçmektedir. Bu sebeple gerek sempozyum, gerekse diğer mecralarda Balkanlar ve göç kelimesini kullanırken mutlaka bir kelime daha ilave edip mezalimi, katliamı, işkenceleri kısacası soykırımı da vurgulayacak kavramları da beraberinde mutlaka kullanmalıyız diye düşünüyorum. Rumeli’den ülkemize doğru gerçekleşen 300 yıllık göç tarihi, aslında katliam ve sürgündür. Yani sempozyum başlığında geçtiği gibi çok doğru bir ifade olan *zorunlu göç*’tür.

1. Osmanlı Döneminde Göçler

Osmanlı’nın Avrupa’dan geri çekilmesi süreciyle, devlet artık muhacir, hicret, iskân vb. kavram ve meseleleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu mesele, Osmanlı

---

3 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)* (Ankara, 1953), 390-394.

Devleti'nin zaten kötü olan mali vaziyetini daha da zor bir duruma sokmuştur. Bu tarihten sonra göç ve iskân meseleleri, devletin yıkılışına kadar neredeyse hiç hız kesmeden devam etmiştir. Bu noktada 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, önemli bir milat olarak kabul edilebilir. Bu antlaşmadan sonra Kırım'ın kaybedilmesiyle 1800'lere kadar devam eden süreçte 500.000'e yakın insan Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif şehirlerine göç etmişti.⁴

Fransız ihtilalinden sonra gelişen milliyetçilik cereyanları ve bazı durumlarda Osmanlı mahalli idarecilerinin kötü yönetimi neticesinde Sırp, Hırvat, Rum, Bulgar unsurun bundan etkilenip Türk ve Müslümanlara karşı yaptıkları mezalim neticesinde sadece 1806-1812 arasında 200.000'e yakın Müslüman, muhacir durumuna düştü.⁵

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rus ordusunun geçtiği yerlerdeki Müslümanlar katliamdan kaçabilmek için dağlara ve ormanlara sığınmışlar ve arabalar üzerinde günlerce beklemek zorunda kalmışlardı. Rusların bu savaşlarda geçtiği Samakovcuk, Varna, Silistre ve diğer işgale uğrayan bölgelerde; zulüm ve yağmalar neticesinde Müslümanlar eski vergilerini bile ödeyemez duruma düşmüştü.⁶ Bu savaşta Osmanlı ordusu daha güçlü bir konumdayken 20.000 kişilik Rus Ordusunun Edirne üstüne yürümesi ve küçük boyuttaki Rus birliklerinin Edirne'den çıkarak Çorlu, Silivri ve Enez'e kadar bütün kasaba ve köyleri talan etmeleri İstanbul'da büyük bir panik havası başlatmıştı. Neredeyse bütün Güney Trakya Türkleri bundan etkilenip yerlerini yurtlarını bırakarak İstanbul'a kaçmıştı.⁷

İçeride dönük göç meselesinin özellikle 19. yy. sonlarında artması ve bilhassa Kırım Savaşı'nın sonrasında 1856-1865 yılları arasında yaklaşık iki milyondan fazla

4 Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi* (Ankara, 1988), 41-42.

5 Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri* (İstanbul, 1966), 33.

6 Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya* (İstanbul, 1993), 20-21.

7 Tefvik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, c. I, (Ankara 1987), 5.

göçmenin gelmesi, devletin yaşadığı zorlukları anlamak için yeterli bir rakamdır.⁸

Ancak günümüz Bulgaristan coğrafyasından göçler dendiğinde, başlangıç noktası olarak en önemli tarih, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra yaşanan göçlerdir.

1.1. 1877-1878 Harbi'nden Sonra Yaşanan Göçler

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de karşılaştığı en büyük yenilgi 1877-78 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus Harbi neticesindeydi. Rumî 1293 senesinde olması sebebiyle tarihlerimize 93 Harbi olarak geçen bu savaş büyük çapta bir Müslüman kıyımına sebep olmuş ve işgal altına giren bölgelerin halkından birçok insanın da muhacir konumuna düşmesiyle neticelenmiştir. 93 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde göç etmek zorunda kalan muhacir miktarını McCarthy, 1.253.500 kişi olarak gösterir.⁹ Ülkemizde göçleri çalışan önemli bir akademisyen olan Nedim İpek ise eserinde açlık, hastalık ve katliamdan kendini kurtarıp göç etmek zorunda kalan 1.230.000 kişinin muhacir konumuna düştüğünü belirtmektedir.¹⁰

Osmanlı-Rus Harbi'ndeki en önemli problemlerden biri, yığınlar hâlindeki muhacirlerin kaçmak için demiryolunu kullanmalarıydı. Muhacirler cepheye asker ve malzeme taşımada kullanılacak tren vagonlarını can havliyle doldurarak askerin lojistik destek almasını da engellemişlerdi. Hatta Süleyman Paşa'nın emriyle yaralı askerleri ve askerî malzemeyi taşımak için ayrılan trenler bile muhacirler tarafından zorla işgal olunuyordu. Sadrazam Ethem Paşa, 13 Ocak 1878'de Süleyman Paşa'ya gönderdiği telgrafta, karlar altında sığınacak yer bulamayarak vagon bekleyen muhacirlerin trenlerle İstanbul'a gönderilmesini istemekteydi.¹¹ Bu sıralarda trenlerin muhacirler için ne kadar önemli olduğunun bir delili İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Layard'a Albay Blunt tarafından gönderilen bir rapordan anlaşılmaktadır. Bu rapora göre 12 Ocak'tan 24 Ocak'a kadar on iki günde 1.093 vagona, (*her vagona yaklaşık*

8 Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, 7.

9 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev: Bilge Umar (İstanbul, 1998), 105.

10 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri* (Ankara, 1994), 174.

11 Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, c. I (Ankara 1989), 268-269.

50 kişi olarak hesaplanmıştır) 54.650 kişi İstanbul'a gitmek üzere Çorlu istasyonundan geçmişti.¹²

Bu savaşta Ruslar, Türkleri önce Rusya'ya tehcir etmek istemişler ama daha sonra bundan vazgeçerek toplu yok etme planını uygulama yolunu seçmişlerdir. Rusların sivil halkı kıymandan geçirmeye girişmelerinin ardında yatan başlıca gaye, Türk köylüleri arasında dehşet salarak yurtlarından kaçmalarını sağlamaktı. Bu planı uygulamak için en uygun güç Don-Volga Kozaklarıydı. Kozaklar yüzyıllardan beri özellikle sivil halka karşı uyguladıkları vahşetle kirli savaşlar yapmanın ustasıydılar. Onların yaklaştığı söylentisinin çıkması bile, tam onların tasarladığı gibi Türk muhacirlerin yollara dökülmesine yetiyordu. Rus ordusunun geçtiği yerlerdeki halkın göç ettirilmesiyle Rus ordusuna karşı arkadan çete savaşı verebilme ihtimali ortadan kalkıyor ve böylece Ruslar kendilerini güvenlikte hissediyorlardı. Ayrıca bölgenin Türklerden temizlenmesinden sonra, çoğunluğu Slav halktan oluşan bir Bulgaristan'ın ortaya çıkması sağlanıyordu.¹³

Tarihlere, *Harmanlı Katliamı* olarak geçen hadise tek kelimeyle korkunçtu. 16-17 Ocak 1878'de Rus ve Don Kozak askerî birliklerinden oluşan askerî birlikler Harmanlı'da 20.000 arabada çoğu kadın ve çocuk olmak üzere, çeşitli eserlerde miktarı 40 ile 100 bin arasında değişen bir muhacir kitlesine saldırarak, birçok masumun katledildiğini belirtir. Bu katliamdan kurtulmayı başaranlar ise Meriç kıyılarında ve dağlar arasında soğuktan ve açlıktan kırıldılar.¹⁴ Rus süvarilerinin vahşeti o kadar büyüktür ki, ölesiye korkuyla insanlar son çare olarak Meriç'in buz gibi sularına atmışlar veya çocuklarını kurtulurlar umuduyla Meriç'e bırakmışlardı. Pek çok insan, özellikle çocuklar boğulup gitmişlerdi. Yitip giden 2 bin insan, kaybolan 2 bin umut ve gelecek.¹⁵

Rusların ve Bulgarların bu savaşta uyguladıkları mezalimin boyutları korkunçtu.

12 Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, 322-324.

13 McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 71.

14 İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, 14-19.

15 Metin Edirneli, *Balkanlar Ve* (Ankara, 2016), 95.

Savaşı izlemek üzere Şumnu'da bulunan *Manchester Guardian*, *Kölnische Zeitung*, *Journal des Débats*, *Morning Post*, *Pester Lloyd*, *Wiener Tageblatt*, *Daily Telegraph* vs. Avrupa gazetelerinin muhabirleri 20 Temmuz'da ortak imzalarıyla bir duyuru yayınlamışlardı. Bu duyuruda Razgrad ve Şumnu'da savaştan, kıyımdan kaçmaya çalışan çocuk, yaşlı ve kadınların insanlık dışı bir şekilde Ruslar tarafından mızrak ve kılıçlarla yaralandığını kendi gözleriyle gördüklerini belirtmekteydi.¹⁶

Muhacirlerin katliamdan kurtulmaya çalışırken karşılaştıkları en önemli problemlerden bir diğeri soğuk ve açlıktı. Birçoğu bu yüzden yollarda öldüler. Bir Alman demiryolu memuru, Tatarpazarcık yakınlarındaki tepelerde soğuktan donan 400 kişilik muhacir kafilesinin içinde hayatta kalmayı başarabilen sadece küçük bir kız çocuğunu cesetler arasında bulmuş ve kurtarmıştı.¹⁷ Sadece bir örnek olarak verilebilecek bu olayda bile, 400 ölü arasındaki küçük bir kız çocuğunu kurtarabilen memurun yaşadığı dehşeti bir an düşünelim. Her biri, bir can olan 260.000'i aşkın insanın katledilmesiyle yaşanan vahşetin akıl almaz bir boyutta olduğunu belki daha iyi idrak edebiliriz.

Savaş öncesi Tuna ve Edirne vilayetlerinde yaşayan Müslüman nüfus toplam 1,5 milyon civarındadır. 93 *Harbi* sırasında 1.253.000 kişi muhacir oldu ve memleketlerini zorunlu olarak terk etti. Bu savaş ve katliamın neticesinde bunlardan 515.000 kadarı Osmanlı topraklarına yerleştirilmiş, geri kalan miktardan bir kısmı eski topraklarına geri dönmüştür. Fakat en korkuncu bu savaşta 261.937 kişi yani eski nüfusun %17'si katledilmiş ya da sürgünler esnasında ölmüştür.¹⁸ İşte bu yüzden 93 Harbi halk arasında *Koca Bozgun* olarak nitelendirilir.¹⁹

Bilal Şimşir, 1876'da Tuna nehri ile Balkan sıradağları arasında kalan Tuna vilayetinde, 1.120.000 Türk ve 1.130.000 Bulgarın yaşadığını belirtmektedir. Ayrıca

16 McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 70.

17 J. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 90.

18 J. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 108-110. Ayrıca daha geniş bilgi için aynı eserin 59-114 sayfaları arasında çoğu İngiliz Arşiv belgelerine dayanan 1877-78 Harbi'ndeki Rus ve Bulgar mezalimine dair objektif araştırmasına bakılabilir.

19 Osman Keskiöğlü, *Bulgaristan'da Türkler* (Ankara, 1985), 13.

vilayetteki toprakların %70'i Türklerin elindeydi.²⁰ Bu sayı bağımsız bir Bulgaristan devleti kurulma emellerinin önündeki en büyük engeldi. Bulgarların hâmi olan Rusların saldırması ve yaptıkları katliam ve sürgün politikası ile yeni bir devlet kurulmasına zemin hazırlandı.

Osmanlı-Rus Harbi'nde muhacirlerin uğradığı bu büyük felakete, sadece Rodoplar bölgesindeki Müslümanlar organize olarak direnebilmişler ve bölgeye Rus ve Bulgarları yıllarca sokmamışlardı. Müslümanlar Kırcaali ve bütün Rodop Balkanının kuzey kısımlarında karargâh kurarak büyük kısmı Edirne ve İstanbul önlerinde bulunan Rus ordusunu güç durumda bırakmıştı. Bu direnişçiler Batı Trakya bölgesinde ilk *Geçici Türk Hükümeti*'ni kurmuştu. Rodoplular Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin İstanbul'daki elçilerine 16 Mayıs 1878 tarihli bir muhtıra göndermişlerdi. Bu muhtırada bölgeyi Bulgaristan'a bırakan Ayastefanos Antlaşması'nı protesto ettikten sonra, ahalisinin tamamı Türk ve Müslüman olan bölgeye ayrıca 100.000 civarında muhacirin sığındığı, buraya Rus ve Bulgarların sokulmayacağını, kendilerini savunmak için silaha sarılmak mecburiyetinde kaldıklarını duyurmuşlardı.²¹

Varlıklarını korumak için bu ayaklanan Türklere, Süleyman Paşa'nın komutasındaki birliklerden arta kalan askerler de katılmıştır. Rodop Türkleri, Osmanlı ve Türk hâkimiyetinden başka bir hâkimiyeti tanımayacaklarını belirterek, Osmanlı padişahından silah ve cephane yardımı istemişti. Fakat herhangi bir yardım görmemişlerdi. Bu ilk hükümetin kurucuları arasında Ahmet Ağa Timirski, Hacı İsmail Efendi, Hidayet Paşa, Kara Yusuf Cavuş ve otuz kişilik Temsilciler Meclisi bulunuyordu. Berlin Antlaşması'ndan sonra, *Büyük Bulgaristan* bir prenslik hâline getirilip sınırları Balkan sıradağlarına kadar geriye çekilmiş ve Doğu Rumeli vilayeti kurulmuştu. Ancak kurulan vilayetin Bulgaristan nüfuzuna girmesi üzerine Rodop Türkleri bu idareyi tanımamış ve neticede 1886'da imzalanan İstanbul Konferansı'yla Doğu Rumeli'nin idaresi Bulgaristan'a bırakılmış ise de Kırcaali ve Rodop Müslüman köylerinin Osmanlı'da kalması sağlanmıştı. Bunda Rodop Türklerinin yapmış olduğu

20 Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri* (İstanbul, 1986), 200.

21 Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, 20-29.

direnişin rolü büyüktür.²²

Bu savaş sonunda Bosna-Hersek, Sırbistan ve de özellikle Bulgaristan bölgesinden gelen muhacirlerin, öncelikle Rumeli vilayetlerinde yerleştirilmesi öngörülmüyordu. Gümülcine bu dönemde işgale uğramadığından dolayı önemli miktarda muhacir kabul eden bir şehirdi. Burada muhacirler için bir hastane ve yetimhaneler yapılması için gereken 5.000 Osmanlı altınının gönderilmesi, 1 Ağustos 1878 tarihli padişah iradesiyle emredilmişti.²³

1877-78 Harbi'nden sonra 1912-13 Balkan Harbi'ne kadar 35 yıllık dönemde, Türklerin hak ve hukukunu temin eden antlaşma şartlarına uyulmaması, işkence, zulüm politikaları, çetelerin baskıları vb. sebepler yüzünden günümüz Bulgaristan şehirlerinden göç hiç kesilmeden devam etmiştir. Böylece Bulgaristan'daki Türk nüfus yaklaşık %50 oranında azalıp 600.000 civarına düşmüştür.²⁴

1.2. Balkan Harbi'nden Cumhuriyet dönemine Kadar Yaşanan Göçler (1912-1923)

Osmanlı ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin seyrine göre Bulgaristan'dan göçler kimi zaman artmış, kimi zaman eksilmiş, ama daimi surette devam ede gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise bu coğrafyadan yapılan göçlere baktığımızda Bulgaristan Krallığı zamanında daha az, 1945 sonrasında Komünist yönetimin baskısını arttırdığı yıllarda ise daha fazla olarak devam ettiğini söyleyebiliriz.

II. Balkan Harbi'nde Edirne'nin Osmanlı askerleri tarafından geri alınması, içte ve dışta hükümetin mevkiininin kuvvetlendirmiş ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Balkan Harbi'nde hıyanetleri ortaya çıkan unsurları memleketten temizlemeyi birinci mesele olarak ele almıştı. Önce sayıları nispeten az olan Bulgarlar sonra ise Rumlar gönderilmişti. İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Meclis-i Mebusân Reisliği yapmış Halil Menteşe anılarında Bulgarlar ile Türklerin mübadele edilmesini şöyle

22 Halit Eren, *Batı Trakya Türkleri* (İstanbul, 1997), 22-30.

23 *Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya*, haz. H. Yıldırım Ağanoğlu, Sebahattin Bayram, Mümin Yıldıztaş (İstanbul, 2009), 288.

24 Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü* (1985-1989) (Ankara, 2012), 28-29.

anlatmaktaydı:

*İstanbul Muahedesi ile Edirne, Kırkkilise ve civarındaki Bulgarlar, Bulgaristan'a sevk edilmiş-lerdi*²⁵ İstanbul Muahedesi'nin bilinen maddelerinde böyle bir göç yoktu.²⁶ Ancak Cemal Paşa'nın hatıralarında mesele aydınlatılmakta ve anlaşmaya eklenen gizli bir protokol ile sınır bölgelerindeki Bulgarlar ile Türklerin mübadele edildiği şu şekilde geçmektedir.

...Bulgar unsuru olarak memlekette Edirne Vilayeti'nin Kırkkilise Sancağı'nın şimal hududunda kalan birkaç köyden başka kimse kalmamıştı. Buna mukabil Bulgaristan'ın komşu bazı kısımlarında bir miktar Türk bulunuyordu. İstanbul Muahedesi'ne zeyl olarak Bulgarlar ile imza olunan protokol mucebince Osmanlı hududu dahilinde kalan Bulgarların, Bulgaristan dahilinde oturan Türklerle mübadelesi karar altına alınmış ve bu karar iki tarafın memnuniyetini mucib olacak tarzda tatbik ve icra olunmuştur.²⁷

Bu konuyu görüşmek üzere altı Türk ve dokuz Bulgar'dan oluşan Muhtelit komisyon 2-15 Kasım 1913 tarihleri arasında Edirne'de toplanmıştır. Sınırın her iki tarafındaki onbeş kilometrelik bölgede bulunan Müslüman ve Bulgarların, fiili durumunu teyit eden ve nüfus mübadelesine ilişkin ilk anlaşma bu komisyonca oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Bu komisyon çalışmalarını Haziran-Ekim 1914'e kadar sürdürmüştür. Bunun sonucunda Bulgaristan'dan 48.570 Müslüman, Türkiye'den 46.764 Bulgar ile mübadele edilmiştir.²⁸

25 Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusân Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Giriş İsmail Arar, (İstanbul, 1986), 165. Aynı konu için bkz. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)* (Ankara, 1995), 26-27.

26 Düstur 2. Tertip c. 7, 15-45 sayfaları arasında yer alan İstanbul Muahedesi'ne bakmamıza rağmen Osmanlı Devleti'nde yaşayan Bulgarların göç ettirilmesi ile ilgili bir madde bulunmayıp aksine 9. maddede "*Memâlik-i Osmaniye'deki Bulgar cemaati, memâlik mezkûredeki cemaat-i saire-i Hristiyaniyenin elyevm hâiz oldukları aynı hukuku hâiz olacaklardır. Tebaa i Osmaniye'de bulunan Bulgarlar emvâl-i menkûle ve gayri menkûlelerini muhafaza edecekler ve hukuk-ı şahsiye ve tasarrufluyelerinin istimal ve intifâi hususunda zerrece izâc edilmeyecektir. Vekâyi-i ahire esasında mesken ve mevalarını terk etmiş olanlar nihayet iki sene zarfında avdet edebileceklerdir.*" denmektedir.

27 Cemal Paşa, *Hatırat*, haz. Metin Martı, 5. baskı (İstanbul, 1996), 78.

28 Selahattin Önder, "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi," *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/ 1 (1991), 207-225.

24 Mart 1918 tarihli Meclis-i Ayan toplantısında dönemin Aşair ve Muhacirin Müdürü Hamdi Bey, II. Meşrutiyet'e kadar gelen muhacir nüfusunun tespit edilemediğini ifade etmiş, ancak "1293'ten beri tetkik ettiğimiz kuyuda göre 854.870 muhacir olduğunu anlıyoruz" demişti. Meşrutiyetten ve Balkan Harbi'nden sonra gelenlerin sayısını ise 450.000 olarak vermişti.²⁹

Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından 1916 sonu veya 1917 başında hazırlanmış ifade edilen ve Talat Paşa'ya takdim edilen bir defterde dönemin nüfusuna ait ayrıntılı rakamlar mevcuttur. Bu defter 2008 yılında ortaya çıkmıştır. Murat Bardakçı *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*³⁰ adıyla bu defteri yayınlamıştır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tasnifi bitip araştırmaya açılacak yeni bir belge bulunana kadar, bu defter Balkan Harbi öncesi ve sonrasında gelen muhacir nüfusa ait en önemli nüfus istatistiğidir.

Bu defterde "Balkan Harbi'nden Mukaddem Vürud Eden Muhâcirin-i İslâmiye'ye Aid Tablodur" başlığında 1912'den önce Osmanlı'nın elindeki topraklara gelen muhacir sayısını 854.870 olarak göstermektedir. Bu rakam biraz yukarıda verdiğimiz, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi Müdürü Hamdi Bey'in 1918'de verdiği rakamla birebir aynıdır. Bu da elimizdeki defterin güvenilirliğine olan inancımızı pekiştiren bir delildir.

Talat Paşa'nın defterindeki, *Balkan Harbi'nden Sonra Vürüd Eden Muhâcirinin Mikdarı*, başlığı altında gelen muhacir sayısını 339.074 olarak vermektedir. Bu rakamlar da bir önceki tabloda olduğu gibi birinci elden aynı değeri haiz rakamlardır.³¹

29 Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri 3, 4, 2, 41 24 Mart 1334, s. 215-217'den aktaran Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* (İstanbul, 2001), 56-57.

30 Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, 4. baskı (İstanbul, 2009), 35.

31 M. Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, s. 39.

Tablo 21: Balkan Harbi'nden Sonra Vürûd Eden Muhâcirinin Miktarı

Esâmî Vilâyet ve Elviye	Nüfus	Hane
Adana Vilâyeti	6.381	1.276
Ankara Vilâyeti	9.335	2.111
Aydın Vilâyeti	145.320	29.128
Edirne Vilâyeti	81.542	17.368
Erzurum Vilâyeti	6	1
İstanbul Vilâyeti	3.609	959
Halep Vilâyeti	10.504	2.099
Hüdavendigâr Vilâyeti	18.317	4.650
Suriye Vilâyeti	3.187	637
Sivas Vilâyeti	10.805	2.169
Kastamonu Vilâyeti	88	16
Konya Vilâyeti	3.511	638
Mamuretülaziz Vilâyeti	242	48
Van Vilâyeti	27	5
İzmit Sancağı	6.771	1.153
Eskişehir Sancağı	9.088	1.236
Bolu Sancağı	566	118
Canik Sancağı	3.875	619
Çatalca Sancağı	5.932	1.493
Karesi Sancağı	14.687	2.961
Kal'a-i Sultaniye Sancağı	2.980	785
Kayseri Sancağı	1.445	328
Menteşe Sancağı	855	171
Niğde Sancağı	-	-
YEKÜN	339.074	62.074

Göç kitabımızın 2001'de ilk baskısını hazırlarken Balkan Harbi'nden sonra gelen muhacir miktarını 300.000 civarında tespit etmiştik. Ayrıca bu muhacirlere tahmini olarak ilave edilecek 100.000 civarında hâli vakti yerinde olup devletten bir yardım almadan yerleşen muhacir, asker ve memur aileleri ilave edildiğinde 400.000

civarında bir rakama ulaşmıştık. Kitabımızın gözden geçirilmiş yeni baskısını hazırlarken ortaya Talat Paşa'nın defteri ve verdiği 339.074 muhacir sayısı çıktı. Buna karşılık Aşair ve Muhacirin Müdürü Hamdi Bey'in 1918 yılında verdiği 450.000 muhacir sayısını, 339.074 sayısıyla mukayese etmemiz gerekmektedir. 1915 senesine kadar gelen muhacirlerin kaydının tutulduğu defterdeki bu sayıya, asker ve memur aileleri ile üç senede gelmiş muhacir miktarı ilave edildiğinde yukarıdaki 450.000 sayısının gerçeğe çok yakın bir rakam olduğu ortaya çıkacaktır.

Burada düşünmemiz gereken soru 339.074 muhacirin ne kadarının Bulgaristan coğrafyasından geldiğidir. Elimizde buna dair bir veri yoktur. Ancak Balkan Harbi'nde Bulgarların Çatalca'ya kadar hızlı ilerleyişi; Rumeli ile İstanbul ve Anadolu karayolu bağlantısının kesilip, daha güvensiz hâle gelmesi sebebiyle Selanik, Manastır, Kosova, Yanya, İşkodra vilayetlerimizden karayoluyla yapılacak göçler daha da zorlaşmıştır. Bu sebeple tahminlerimize göre günümüz Bulgaristan coğrafyasından Trakya, İstanbul ve oradan Anadolu'ya gönderilen muhacir sayısının 150 ile 200 bin civarında olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Bulgaristan şehirlerinin, diğer bölgelere göre Türkiye topraklarına görece yakınlığı bu iddiamızdaki en önemli dayanak noktamızdır.

2. Cumhuriyet Döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ya Yaşanan Göçler

2.1. İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Olan Göçler (1923-1945)

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonraki yıllarda da Bulgaristan'dan zorunlu göçler 1989'a kadar, kısa fasılalar hariç hiç durmamıştır. 1923-1939 arasındaki Bulgaristan şehirlerinden göç etmek zorunda kalanlar 198.688 kişidir. Ortalama olarak her yıla 17.000 kişi düşmektedir.³²

Sofya'da Türkçe çıkan *Rehber* gazetesinde “Hicret mi Felaket mi?” diye soruluyor ve göç etmek isteyen Bulgaristan Türklerine şöyle ilginç bir şekilde sesleniliyordu:

İrkdaşlar ve dindaşlar, mal ve yurt kolay ele geçmez, âbâ ve ecdâdından kalan sevgili yurdunun kıymetini biliniz. Bunlar elden çıktıktan sonra tekrar ele geçmez. Son pişmanlık

32 B. N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 19-20.

fayda etmez. Hicret etmek düğüne gitmek değil, ateşten gömlektir, afettir.”³³ Deliorman gazetesi ise adeta buna cevap olacak şu haberi yapar: Türkler hicret etmiyorlar, ettiriliyorlar... Türkler buradan istemeye istemeye gözleri arkada kalarak gidiyorlar, çünkü gitmeye mecbur oluyorlar... Bulgarya’da öyle vakalar oluyor ki, insanı canından, malından, namusundan ötürü korkutuyor.³⁴

Yaklaşan savaş tehlikesi Türkiye’nin sınır güvenliğini güçlendirmek için Trakya bölgesindeki nüfusun arttırılmasına yönelik planlamalar yapmaya mecbur bırakmıştı. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya 1935 yılında yaptığı bir basın toplantısında Türkiye’nin komşularına karşı dostane davranışlarda bulunduğunu ama aynı duyguyu Bulgaristan’ın göstermediğini, bu nedenle sınırı kuvvetlendirmek adına on sene Bulgar sınırına 500.000 göçmen yerleştirmeyi planladığını ifade etmişti.³⁵ Bir başka kaynakta Şükrü Kaya’nın 1935 yılının Mayıs ayında yaptığı bir konuşmada, Bulgaristan’da Türklere baskı uygulandığını hatırlatarak, gerekirse Türkiye’nin yeterince boş arazisi olduğunu dolayısıyla Bulgaristan’daki bütün Türklerin 5-10 yıl içinde göç ettirilmesinin söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Yine Bulgaristan’ın Ankara Büyükelçisi Todor Pavlov ile görüşen Dışişleri Bakanı Rüştü Aras, Türkiye’nin Doğu Trakya ile ilgili beş yıllık kolonizasyon programı hazırladığını bu bağlamda da Trakya’ya önce 263.000 kişi daha sonra da ilaveten 400.000 kişi yerleştirmek istediklerini, bu kişilerin Bulgaristan ve Romanya’dan gelen göçmenler olacağını belirtmiştir.³⁶

1935-1940 yılları arasında Bulgaristan’dan 95.964 Türk göç etmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nda savaş şartları ve karışık politik ortam sebebiyle göçler durma mesabesine gelmişti. II. Dünya Savaşı esnasında yani 1941’den 1949’a kadar Türk göçü azalmış ve sadece 14.390 Türk göç etmiştir.

---

33 B. N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 209.

34 Metin Edirneli, *Balkanlar Ve*, 232.

35 Nedim İpek, İmparatorluktan *Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 361.

36 Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Dış Politika ve Göç, Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*, İstanbul 2010, s. 456.

2.2. 1950-1951 Yılı Göçleri

Savaş esnasında Bulgaristan Krallığı yıkılmış ve yerini Sosyalist rejime bırakmıştı. Sosyalist rejime geçilmesi Türklerde gelecek endişesi yaratmış ve göç bu tarihten sonra vazgeçilmeyecek bir süreç hâline gelmişti.

Bulgaristan 1941 yılında Almanya'nın yanında savaşa girmiş, 16 Eylül 1945'de ise Sovyetler Birliği Bulgaristan'ı işgal etmiş ve komünistler Bulgaristan'da iktidarı ele geçirmişti. Soğuk Savaş döneminde ise Bulgaristan Varşova Paktı'na, Türkiye ise NATO'ya üye olmuş, iki ülke karşıt kutuplar hâline gelmişti.

1947'deki anayasanın kabulüyle Türkler ve diğer azınlıkların, desteğini kazanma adına Bulgaristan'da yumuşak bir siyaset izlenmişti. Ancak komünist rejim kendini kuvvetli hissedince Türklere karşı olan siyasetini değiştirip baskıcı bir tutum almıştı. Bunda Türkiye'nin, 1950 yılında Kore'ye asker gönderip NATO'ya başvurmasının rolü büyüktür. Bunun üzerine, SSCB, Bulgaristan'ı kullanıp Türkiye'ye göç baskısıyla sıkıştırma siyasetine geçmişti. Bulgar Hükûmeti, bir asır boyunca uyguladığı asimilasyon ve Bulgarlaştırma siyasetinde başarılı olamayınca Türk nüfustan kurtulmanın en kolay yolunun zorla göç ettirme ya da sürgün siyaseti izlemeye başlamıştı. Türk ileri gelenleri sebepsiz yere tutuklanmış, Türk azınlık okulları devletleştirilmiş (1946), kooperatifleştirilme bahanesiyle Türklerin toprakları ellerinden alınmıştı. 10 Ağustos 1950'de Bulgar Hükûmeti, Türkiye'den 250 bin Bulgaristan Türkü'nün 3 ay içinde Türkiye'ye alınmasını isteyen sert bir nota vermişti. Türkiye ise bu konunun görüşmelerle halledilebileceğini savunmuş, dinletemeyince sınırlarını kapatmıştı.³⁷

Rejim değişikliğinden sonra görülen en büyük göç hareketi, 1950-1951 yıllarında iki yıldan az bir zaman içinde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda 154.000 Türk göç etmiş, daha doğrusu tehcir edilmiştir. Bu tehcir politikası aniden patlak vermiş ve 1951 Kasım'ında yine birden bire durdurulmuştu.

Bulgaristan Türklerine yönelik komünist idarenin baskısının arttığı yıllarda birçok Türk göç etmek için, T.C. Sofya Büyükelçiliği ve konsolosluklarına başvurularla bulunuyorlardı. Bu dilekçelerde göze çarpan özellik ekonomik, etnik, dini ayrımcılık

37 A. İ. Kemalöglü, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, 35-37.

ve baskı politikalarının yoğunluk kazanmasıydı.

31 Mayıs 1947 günlü T.C. Bakanlar Kurulu Kararnamesi'ne göre, Bulgaristan Türklerinin göçünün iki devlet arasında yapılacak anlaşmalar ile sonuçlandırılması ve peyderpey sürdürülmesi şeklindeydi. O yıllarda göçmen işleriyle ilgilenen Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü, Tarım Bakanlığına bağlıydı. Bu müdürlükten Dışişleri Bakanlığına yazılan 31 Temmuz 1950 tarihli bir yazıda ise yılda 25-30 bin civarında göçmen alınması düşünülüyordu. 500.000 Türk ile 300.000 kadar Pomak'ın bir çırpıda alınıp yerleştirilmesi ve kendilerine yeter hâle geçip üretime katkıda bulunmalarının bütçe açısından neredeyse imkânsız olduğu vurgulanıyordu. Yılda 30.000 göçmen hesabıyla 1980 yılına kadar Bulgaristan'dan tüm Türklerin kabul edilebileceği ve böylece iki ülke arasında göç meselesinin kalmayacağı varsayıyordu.

İşte bu yazıdan bir ay geçtikten sonra, 10 Ağustos 1950'de Bulgar makamları Türkiye'ye bir nota verdi. Bulgarların diplomatik nezaket kurallarına aykırı ve Türk Hükümetini göçü engellediğinden dolayı suçlayan notasında, 250.000 Türk asıllı Bulgar vatandaşının Türkiye tarafından üç ay içinde kabul edilmesi isteniyordu.³⁸

2 Aralık 1950 tarihinde iki ülke arasında imzalanan bir göç anlaşmasından sonra Bulgaristan'ın Türk göçmenler arasına casus ve Çingeneleri de sokmak istemesi üzerine Türkiye 8 Kasım 1951'de sınırları kapatma kararı almış ve tespit edilen 126 casus ve Çingene sınır dışı edilmişti. 30 Kasım 1951'e kadar 154.933 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmişti. Bunlardan 3.493 ailedeki 14.616 kişi Bursa'ya yerleştirilmişti.³⁹

Nisan 1951 yılında Türk Hükümeti 1950'den itibaren gelen tüm göçmenlerin iskânlı göçmen statüsüne alınmasına dair bir karar çıkardı. Bulgarlar bu tarihten sonra göçü durdurdular ve 1969 yılına kadar göç kelimesinin kullanılmasını bile yasakladılar. 1950-51 göçünde gelen 154.000 göçmenden bazılarında uygulanan anket neticelerine göre, göçmenlerin ancak %11'i kendi istekleriyle göç etmişti. Şahsen kötü

38 B. N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 212-222.

39 İsmail Selimoğlu, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'ya Mübadele Sonrası Göçler," *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler* içinde, ed. Zeynep Dörtok Abacı (Bursa, 2008), 198-199.

muamele gördüklerini söyleyenlerin oranı ise %74'tü.⁴⁰

Bu yıllarda gelen iskânli göçmenlerin durumu teori ve uygulamada farklılıklar gösteriyordu. Devletin iskân yönetmelik ve kanunları olduğunca bilimsel ölçütlere göre hazırlanmıştı. Ancak muhacir iskânıyla görevli memurların ve devlet birimlerinin iş bilmezliği, lakaytlığı (*veya çaresizliği*) yaşanan sıkıntıların en büyük sebebiydi. Göçmenler şehir veya daha ziyade, köylere geçici olarak yerleştirilecekti. Geçici iskân döneminde köylere sevk edilenlerin bu gibi ihtiyaçları ilkesel olarak köylü ve devlet yardımlarından karşılanacaktı. Ancak uygulama farklı şekilde gerçekleşmişti. Mesela, Antalya'da bir iskân memuru "Biz köylüyü çağırıp söylüyoruz, onu kandırıyoruz. Kanun ahkâmı böyledir diyoruz. Size gelecek üç göçmen ailesini bir hafta yedirip içireceğinize dair şuraya imza at, kâfidir diyoruz. Bir hafta sonra hükümet bakacak diyoruz. Köylü bu memurların sözüne itaat ediyor. Göçmenlere de köy sizi üç ay iâşe edecek, bu zaman zarfında işinizi tanzim edersiniz deyip kandırıyoruz. Bu göçmenin yardımları kesiliyor". Bir daha göçmenler ve ona bakan yerliler ne aramıyor ne soruluyordu.⁴¹

2.3. Yakın Akriba Göçü (1969-1978)

1959-1960 ders yılında Türk azınlık okullarının Bulgar okullarıyla birleştirilmeleri ve diğer baskı ve zülüm politikaları neticesinde Türk azınlığın göç isteği arttı. 1963 yılında T.C. Sofya Büyükelçiliği ve konsolosluklarına verilmeye başlayan dilekçelerdeki göç etmek isteyen göçmen sayısı bir yıl içinde yaklaşık olarak 400.000 kişi idi. Bulgarlar ise göç dilekçesi vermek isteyenleri dövüyor, hapis cezalarına çarptırarak göçün konuşulmasını bile yasaklıyordu. Bulgar basınında göç şayiasını yayanların vatan hainleri olduğu ve Bulgaristan Türklerinin sosyalizmden ayrılmak istemediklerine dair haberler yayınıyorlardı. Jivkof ve onun desteğindeki güdümlü basında, göç isteyenlere karşı yürütülen bu kampanya, 1968 anlaşmasının imzalanmasına kadar sürdü.⁴²

1969-1978 yılları arasında ise yakın akriba göçü diye adlandırılan göç dönemi

40 B. N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 229.

41 N. İpek, *İmparatorluktan...*, s. 379.

42 B. N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 268-271.

başladı. 1951'deki göç durdurulunca, bu sefer parçalanmış aileler sorunu ortaya çıkmıştı. Bu aileler dış temsilciliklerimize göç etmek için dilekçeler veriyorlardı. Bunlara verilen cevapta ise Türkiye'nin bu ailelere öncelik tanıyacağı bildiriliyor ancak Bulgaristan tarafı izin vermediği için göç gerçekleşmiyordu.

22 Mart 1968'de resmî adı, *Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmemiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Göç Etmeleri Hakkında Anlaşma* olan protokol imzalandı. Bu anlaşma neticesinde yaklaşık olarak 30.000 kadar göçmen beklenirken 1978 sonunda yaklaşık 130.000 Türkün göç ettiği anlaşıldı. Buna rağmen Bulgaristan'da bunun on katı kadar daha Türk nüfusun mevcut olduğu ifade edilmekteydi.⁴³

Tablo 22: 1923-1960 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Türk Göçleri⁴⁴

Yıllar	İskanlı		Serbest	
	Aile	Nüfus	Aile	Nüfus
1923-1933	-	-	23.767	101.507
1934	1.888	6.598	894	2.084
1935	5.991	23.783	447	1.185
1936	2.750	11.064	236	666
1937	3.056	11.900	582	1.590
1938	3.246	11.389	3.050	9.153
1939	2.690	10.640	2.112	7.129
1940	188	420	1.882	6.584
1941	11	24	1.023	3.779
1942	2	3	733	2.669
1943	6	17	340	1.128
1944	2	5	157	484
1945	1	6	195	625
1946	6	28	260	678
1947	-	-	403	1.763

43 B. N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 327-338.

44 Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı*, 1923-1961 (Ankara, 1962), Ek Tablo 2.

1948	-	-	522	1.514
1949	-	-	470	1.670
1950	12.233	52.185	-	-
1951	25.188	102.208	-	-
1952	-	-	4	4
1953	1	1	1	1
1954	-	-	9	9
1955	-	-	3	4
1956	-	-	30	32
1957	-	-	-	-
1958	3	3	2	3
1959	-	-	10	25
1960	-	-	7	11
1969-1980	-	-	-	130.000 ⁴⁵
Toplam	57.262	230.270	37.139	274.297
Genel Toplam	İskanlı ve Serbest göçmen olarak 504.567 kişi			

2.4. Türklerin İsimlerinin Değiştirilmesi ve 1989 Göçleri

18. yy. ve sonrasında göçler millî devlet felsefesini ve millî devlete hâkim etnik grubun siyasi görüşünü gerçekleştirme aracı olmuştur. Başka bir deyişle göçler siyasetleşmiş, millileşmiş ve devlete hâkim olan etnik grup kendinden saymadığı diğer grupları yok etme yolunu tutmuş, sınır dışı etmiş ve asimile etme yoluna başvurmuştur. Bu metodu 1984'ten sonra Türklerin isimlerini değiştirme, baskı ve zulüm yoluyla uygulamaya koyan son rejim, Bulgar Komünist Hükümeti olmuştur.⁴⁶

Bulgarlar klasik politikalarına zaman zaman ara veriyor, ancak göç hiç azalmadan devam ediyordu. Yüz yıldır süren göçlere rağmen, Türk nüfusu artmaya devam ediyordu. 1968 yılında Bulgaristan'da doğan 80.000 çocuktan ancak 25.000'inin Bulgar

45 Bu sayı yaklaşık olarak verilmiştir. Bkz: B. N. Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu," *Bulgaristan'da Türk Varlığı* (Ankara, 1985), 65.

46 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler* (İstanbul, 2010), 13.

olduğu söylenmekteydi. Bu durum Bulgarları düşündürüyor ve baskı ve zulüm politikalarını arttırmalarına sebebiyet veriyordu. 1985 yılına gelindiğinde Türk ve Dünya kamuoyu, toptan yok etmeye yönelik yeni bir hareketin başladığına şahit oldu. Bulgarlar son taktikleriyle Türk nüfus meselesini toptan halletme yoluna gitmişlerdi. Türk adları Bulgar adlarıyla değiştirilmişti. Türklerin benlikleri silinmeye çalışılmış, köyler, kasabalar ve hatta mezarlıklar yıkılmış ve direnenler acımasızca öldürülmüştü. 1985 Mart başına kadar 2.500 Türk'ün can verdiği tahmin edilmekteydi.⁴⁷

1989 yazında Kapıkule'de yapılan psikolojik bir araştırma neticesinde Bulgaristan Türkleri için yapılan açıklamalar gayet ilgi çekicidir. “Yüz yıllık ayrılığa rağmen, Türkiye'deki soydaşlarıyla tamamen benzeşen tutum ve davranışlar yapısına ve sosyal dokusuna hâlâ sahip olduklarını, her türlü baskılara rağmen kendilerine güvenlerini hiç yitirmemiş, verdikleri kararlardan pişman olmayan sağlam birer karakter sergilediklerini bulmuş olduk. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin sahip oldukları bu kendilerine güven hissi mutlaka hayat tarzlarında İslamiyetin ve büyük bir milletin mensubu olmanın yapılaştırdığı kültür ve ahlak telakkisi ile ve Türklüğe olan bağlılıklarıyla mümkün olabildiğinden şüphe edilemez.”⁴⁸

23 Ağustos 1989'a gelindiğinde Kapıkule sınır kapısından giriş yapan göçmen sayısı 310.000'e ulaşmıştı.⁴⁹ 10 Kasım 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra aynı akşam Todor Jivkof, Bulgaristan Komünist Partisi Genel Sekreterliği'nden istifa etmiş ve yerine Petar Mladenov geçmiştir. 12 Kasım 1989'da Mladenov, adları değiştirilen Türklere adlarının iade edileceğini bildirdi⁵⁰. Bundan sonra ilişkilerin düzelmesiyle birlikte Türkiye'ye gelenlerin büyük bir kısmı devlet tarafından iskân

47 B. N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 340.

48 Beğlan Toğrol, *112 Yıllık Göç (1878-1989)–1989 Yazındaki Üç Aylık Göçün Tarih Perspektifinde Psikolojik İncelemesi* (İstanbul, 1989), 67.

49 B. Toğrol, *112 Yıllık Göç (1878-1989)–1989 Yazındaki Üç Aylık Göçün Tarih Perspektifinde Psikolojik İncelemesi*, 25.

50 B. Toğrol, *112 Yıllık Göç (1878-1989)–1989 Yazındaki Üç Aylık Göçün Tarih Perspektifinde Psikolojik İncelemesi*, III. Not: Kitap yayına verildikten üç gün sonra tarihin değişmesi ve Komünizmin sonu olarak nitelendirilen Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla, 12 Kasım 1989'deki tarihi açıklama için bkz. Ön söz'e ilave.

edildi. Yüz bin kadar Türk⁵¹ ise, iskân yerlerini beğenmeme, ekonomik zorluklar ve Bulgaristan'daki haklarını tekrar elde etmek vb. sebebler yüzünden Bulgaristan'a geri döndü. Başka bir araştırmada ise gelen 310.000 göçmenden 245.000'inin vatandaşlık hakkını aldığı, 65.000 kişinin ise Todor Jivkof'un iktidardan uzaklaştırılması, ekonomik sıkıntılar sebebiyle Türkiye'de yaşama zorlukları vs. çeşitli sebeplerden Bulgaristan'a geri döndüğü vurgulanmaktadır.⁵²

1989 sonrasında Türkiye'ye gelen Bulgaristan göçmenlerinin bir kısmı Bursa'nın Kestel ve Görükle ilçelerinde 1993-94 yıllarında devlet tarafından yapılan göçmen konutlarında iskân edilmişti. Göçmen konutlarının merkezden uzak olmaları, yerli halkla karışmada geciktirici bir etken olmuştur. Yapılan bir anket çalışması neticesinde ortaya çıkan bulgular göçmen psikolojisi ve sosyoekonomik durumlarını algılamada önemli ipuçları vermektedir Türkiye'deki yeni yaşamlarında Bulgaristan göçmenleri daha önce gelmiş çeşitli göçmen gruplarına göre oldukça iyi bir şekilde desteklenmiş ve yardım görmüşlerdir. Türkiye'de karşılaştıkları sorunlar arasında, Osmanlıca kelimeler kullanıldığından günlük dili anlamama, teknik terimler ve bürokraside kullanılan kelimeleri bilmemek dikkat çekicidir.

Türk örf, adet ve kültürüne bağlı olmayı mecburiyet sayan birçok Bulgaristan göçmeni Türkiye'de örf ve adetlerin çok değiştiği, paranın en önemli değer olmasının insan ilişkilerini bozduğunu ve güvensizlik duygusu oluşturduğunu vurgulamışlardır. İşsizlik ve iş güvencesinin olmaması sosyalleşmiş bireylerde en çok şaşkınlık duyulan konulardan biri olmuştur. Ancak zorunlu göç sonrasında ilk beklenti güvenlik içinde yaşanacak yerdir. Bu beklenti çoğunlukla gerçekleştiğinden, Bulgaristan göçmenlerinin diğer beklentilerinin gerçekleşme düzeylerinin yüksek olmaması, bireylerde önemli olarak algılanmamaktadır.⁵³

---

51 Halit Eren, "Cumhuriyet Döneminde Göç ve İltica," *Tarih Boyunca Türklere İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti)* içinde, Üçüncü kitap, (İstanbul, 1993), 373.

52 Belkis Kümbetoğlu, "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit; Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar," *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar* içinde, haz: Kemali Saybaşıllı-Gencer Özcan (İstanbul, 1997), 229.

53 B. Kümbetoğlu, "Göçmen ve Sığınmacı Gruplardan Bir Kesit; Bulgaristan Göçmenleri ve Bosnalı Sığınmacılar," 240-241.

Tablo 23: 1990 Mayısına Kadar Zorunlu Göçe Tabi Tutulan Türklerin Bulgaristan'dan Geldikleri Bölgeler⁵⁴

Sancak Adı	Sayı
Razgrad	57.623
Kırcaali	55.151
Şumnu	20.543
Hasköy	21.772
Silistre	14.428
Varna	11.667
Tırgovişte	9.553
Ruşçuk	7.128
Filibe	6.829
Tolbuhin	4.887
Pazarcık	1.755
Burgaz	896
Sliven	232
Gabrovo	141
Veliko Tırnovo	48
Plevne	35
Toplam	212.688

Türkiye Cumhuriyeti 1989 yazından itibaren gelen göçmenleri önce çadırkentlerde daha sonra okul ve yurtlara yerleştirmiştir. Okulların açılışı yakınlaşınca göçmenlerin bir kısmı devlet tarafından tutulan pansiyon ve otellere yerleştirilmiş, diğer kısmı ise kira yardımıyla faydalanarak ev tutmuştur. İmkânlar ölçüsünde birçok şehirde göçmen konutları inşa edilmiş ve ödemeler uzun vadelere yayılarak kolaylık sağlanmıştı. Göçmenlerin yerleşeceği yerlere eşyaları ücretsiz taşınmış, çadır battaniye ve mutfak malzemeleri Kızılay tarafından temin edilmiştir. Türklerin Türkiye'ye getirdikleri adlarına kayıtlı nakil vasıtaları ile mesleki alet, makine vs. gümrük vergisi ve diğer vergi ve harçlardan muaf tutulmuştur⁵⁵.

54 İ. Selimoğlu, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'ya Mübadele Sonrası Göçler," 203.

55 İ. Selimoğlu, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'ya Mübadele Sonrası Göçler," 215-217.

Ekim 1991'de yapılan ilk demokratik seçimlerde Türklerin büyük oranda temsil edildiği Hak ve Özgürlükler Hareketi 24 milletvekili çıkartmıştır. Bulgaristan Parlamentosu'nda bir denge unsuru oluşturan partinin, demokratik hak ve özgürlüklerin takipçisi olması, Bulgaristan Türklerinin kaderinde önemli bir rol oynamıştır.⁵⁶ Bu tarihten sonra da Türkler gerek parti ve gerekse diğer demokratik kuruluşlar sayesinde kaybettikleri haklarını her geçen gün kazanmaktadır. Tabii olarak bu gelişmeler, Bulgaristan Türklerinin kitlesel manada olan göçünü engelleyici bir faktör olmuştur. Ancak bununla birlikte 1992 yılında 165.000'den fazla Bulgaristan Türkü'nün turist vizesiyle gelip, Türkiye'de kaldığı da söylenmektedir.⁵⁷

Şüphesiz bundan sonraki savaşların yoğunluğunun ekonomik düzeyde olacağını bilincinde olarak Bulgaristan-Türkiye ilişkilerinde yakın vadede göçün artık mesele oluşturmayacağı kanaatindeyiz. Hatta Bulgaristan, Avrupa Birliği'ne katıldıktan sonra bir kısım Bulgaristan göçmeninin geri döndüğü ve AB ülkelerine vizesiz gidip çalışma avantajlarını kullandıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Türkiye'den Bulgaristan'a tersine göç yaşanmıştır. Hâlen birçok Bulgaristan Türkü çifte vatandaşlık avantajını da kullanarak iki ülke arasında sık sık gidip gelmektedir.

3. Anma Günleri Nasıl ve Hangi Tarihte Yapılmalı?

Son olarak anma günleri meselesini tartışmaya açmak istiyorum. Ümit ederim ki, bundan sonra da yapılacak paneller ve sonrasındaki soru cevap kısmında bu konulara değinilir. Geçtiğimiz günlerde Lüleburgaz'da yapılan bir sempozyumda Mehmet Hacısalihoğlu, bunu gayet etkili bir şekilde vurguladı. Biz Türklerin anma günlerinde çok başarılı olmadığı ortadadır. Neyi hatırlamalıyız, nasıl hatırlamalıyız? Hangi sembol tarihlerde bu acılı günleri ülkemiz gençlerine ve dünya kamuoyuna aktarmalıyız?

Üsküplü bir muhacir olan annem, Priyepolyeli babam, dedelerim ve ninelerimin şahsında, Rumeli göçmenlerinin genelde, yeni ülkede kök salmak ve hayata tutunmak maksadıyla acılarını unutmama, bastırma, yok sayma yoluna gittiklerini gözlemledim.

56 Nurcan Özgür, "1989 Sonrası Bulgaristan, Bulgaristan Türkleri ve Hak ve Özgürlükler Hareketi", *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar* içinde, haz. Mustafa Bereketli (İstanbul, 1999), 101-150.

57 Halit Eren, "Balkanlarda Türk ve Diğer Müslüman Toplulukları ve Göç Olgusu," *Bay Dergisi*, sayı 57 (2000): 13.

Devletimizin bu konuda sistemli ve daimi bir politika üretememesi, günlük siyasetin tüm ideal ve önceliklerimizin önüne geçmesi hastalığı da bunun diğer bir sebebidir.

Bulgaristan devleti, 24 Aralık 1984 Noel Arefesinde Yeniden Doğu adıyla zorla isim değiştirme siyasetini baskı ve zulümlerle icraya koymuştu. Sempozyumu organize eden kıymetli arkadaşlarım, her sene direnişin ve kayıplarımızın sembol ismi olarak anılan Türkan Bebek'in şehit edilmesi günü olan 24 Aralık gününü Bulgaristan Türklerinin Totaliter Rejime, Soykırımı Direnişini ve Şehitlerini Anma Günü olarak bize hatırlatmışlar. Bu sempozyumu Bulgaristan'da 1984-89 yılları arasında zulme maruz kalan, hayatını kaybeden veya sürgün edilen tüm insanlara ithaf ettiklerinden dolayı can-ı gönülden teşekkür ediyorum. Yaptığımız sempozyum özelinde bu çok isabetli bir karardır. Peki, Balkanlarda yaşanan diğer katliamları hangi gün anacağız?

Mora'daki 23 Eylül 1821'de başlayan isyan ve sonrasında en az 20.000 Müslümanın katledilmesi, Bosna ve Sancak'ta 1700'lü yıllardan bugüne neredeyse her 30 yılda bir yapılan katliamların sembol günü ne olmalıdır?

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde katledilen, göç yollarında açlık, soğuk ve hastalıktan hayatını kaybeden 500 bin insanı; savaşın başladığı tarih olan 24 Nisan'da mı anmalıyız?

Bu savaş esnasında yapılan birçok mezalimlere bir örnek olan 16-17 Ocak 1878'de Rus ve Don Kozak askerî birliklerince yapılan Harmanlı Katliamı'nda çoğu kadın ve çocuk olmak katledilen masumları nasıl ve hangi günde hatırlamalıyız.

1912-13 Balkan Harbi'nde ve sonrasında ölen, işkencelerle katledilen 632 bin insanımızı acaba savaşın başladığı gün olan 8 Ekim'de mi anmalıyız?

Birkaç örnek verdiğim ama bütün mezalim ve katliamları bir çırpıda sayamadığım, Balkanlarda Türk ve Müslümanlara Uygulanan 300 Yıllık mezalim sürecini hangi gün anmalıyız. Metin Edirneli, bunun için 21 Aralık'ı öneriyor. Yılın en uzun gecesi çünkü. Katliamların bitmek bilmediği uzun yılları, yılın en uzun gecesinde sembolize ederek düşünülen bir tarih.

Bunlar sadece Rumeli özelinde hatırladıklarımız. Ama Hocalı'yı, Doğu

Türkistan'ı, Kıbrıs'ı ve daha nicelerini de unutmamalıyız. Konferans, sempozyum, anma günleri özel kitaplar, belgeseller ve de en önemlisi dizi ve filmlerde dile getirerek unutmamalı ve zulmün yeşermesine, yeniden yapılmasına engel olmalıyız.

Eminim ki sempozyum sonuç bildirgesinde yapılan güzel öneriler neticesinde, bizlere yeni bir yol haritası oluşturacak kararları böylece kamuoyuna ilan edebiliriz.⁵⁸

---

58 2019'da Bulgaristan'dan Türklerin 1989 Zorunlu Göçü: 30 Yıl Sonra Göçmenlerin Algıları" başlıklı uluslararası sempozyumundan sonra; 2023 yılında Acı Yıl dönümleri ve Anma günleri konusunda, içinde benim de bulunduğum 29 akademisyen ve araştırmacının makalelerinin yer aldığı ve ilk defa bu kadar kapsamlı olarak yayınlanan aşağıdaki eser, çok önemli bir eksikliği gidermiş ve büyük bir ihtiyacı karşılamıştır. Eminim ki bu kitap akademisyen ve araştırmacılar için bir başucu kitabı haline gelecektir:

Türklerin ve Akraba Toplulukların Acı Yıl Dönümleri, 19. Yüzyıldan Günümüze Sürgünler, Katliamlar, Etnik Temizlik Politikaları ve Soykırımlar, Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 675 sayfa, Ankara 2023.

KRONOLOJİ

- 1870**, Osmanlı Devleti'nde Bağımsız Bulgar Kilisesi'nin (Eksarhhane) Kurulması
- 1877-1878**, Osmanlı Rus Savaşı ve Bulgaristan Prensiğinin ve Doğu Rumeli Vilayetinin Kuruluşu
- 1878-1912**, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç (yaklaşık 350.000 kişi)
- 1879**, Bulgaristan'da ilk Anayasann (Tırnova Anayasası) İlanı
- 1885**, Bulgaristan'ın Doğu Rumeli Vilayetini İlhakı
- 1906, 21 Aralık**: Bulgaristan'da İlk Toplu Yer İsimlerini Değiştirme Kararı
- 1908, 5 Ekim**: Bulgaristan Prensiğinin Bağımsızlık İlanı
- 1909, 9 Nisan**: Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması
- 1912-1913**, Balkan Savaşları ve Rodoplarda Pomakların Zorla Hristiyanlaştırılması ve Bulgarlaştırılması Politikasının Uygulamaya Konması
- 1915-1918**, Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'na Girmesi

1919, 27 Kasım: Neuilly Antlaşması

1923-1933: Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç (101.507 kişi)

1925, 18 Ekim: Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi

1927, Rodna reç (Ana dili) Dergisinin Stefan Mladenov ve Stefan Popvasilev ile Birlikte Yayımlamaya Başlaması (17 yıl boyunca yayınlanmış ve Bulgarca'yı yabancı kelimelerden, özellikle Türkçeden arındırma siyaseti takip etmiştir).

1929, Bulgaristan Türklerinin Büyük Milli Kongresinin Toplanması (yaklaşık 400 delege)

1934, 19 Mayıs: Bulgaristan'da Kimon Georgiev Askeri Darbesi ve Milliyetçi Zveno Rejiminin Kuruluşu

1934, 14 Ağustos ve 7 Aralık: Bulgaristan'da İkinci Büyük Yer isimlerini Değiştirme Kararı (bu kararlar 1971 yer ismi değiştirilmiştir).

1934-1939, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç (97.181 kişi)

1934-1944, Bulgaristan'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergilerin Kapatılması

1937, Rodina Derneğinin Kuruluşu ve Pomakları Bulgarlaştırma Kampanyaları

1940-1949, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç (21.353 kişi)

1941-1944, Bulgaristan'ın II. Dünya Savaşına Girmesi

1942, Fakülte (*Факълтета*/*Fakulteta*) Olarak Bilinen Sofya Mahallelerinden Birinde Yaşayan Müslüman Çingenelerin Adlarının Bulgarlaştırılması

1944-1989, Bulgaristan'da Komünist Rejim

1947-1958, TKZS (Trudovo Kooperativno Zemedelsko Stopanstvo / Emek Ziraat Kooperatif İşletmesi) Adıyla Tarım Arazilerine El Konularak %92'sinin Kolektifleştirilmesi

1947, 10 Şubat: Bulgaristan ile Müttefik Devletler Arasında Barış Antlaşmasının İmzalanması (2. Madde Bulgaristan'da Din, Dil ve Cinsiyet Ayrımı Gözetilmeyecektir).

1947, 4 Aralık: Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasasının İlanı

1950, Kore Savaşı (Türkiye'nin Savaşta ABD'nin Yanında Yer Alması Nedeniyle SSCB ve Dolaylı Olarak Bulgaristan ile İlişkilerde Gerilim)

1950-1951, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç (154.198 kişi).

1953, Stalin'in Ölümü ve Stalinizmden Arınma Politikasının Başlaması

1954-1989, Todor Jivkov Bulgaristan Komünist Partisi Birinci Sekreteri

1955, Bulgaristan'ın Birleşmiş Milletler Örgütüne üye olması, Bulgaristan'ın Varşova Paktı'na Kurucu Üye Olarak Katılması

1962-1964, Pomaklar Arasında Ad Değiştirme Kampanyası

1968, Bulgaristan-Türkiye Göç Anlaşması (Yakın Akraba Göçü)

1969-1978, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç (114.356 kişi)

1970-1974, Pomaklar Arasında Ad Değiştirme Kampanyası

1971, 18 Mayıs: Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası

1973, 28 Mart: Kornitsa Direnişi Komünist Parti'nin Pomakların isimlerini zorla değiştirme kampanyasına karşı Nevrokop'a (Gotse Delçev) bağlı Kornitsa köyünde Pomakların gösterdikleri direniş ve direnişin şiddetle bastırılması (Kornitsa'da "Soykırma Karşı Direniş ve Şehitleri Anma Günü" olarak anılmaktadır).

1974, Bulgaristan'da Türkçe Eğitimin Bütünüyle Kaldırılması

1974, Türkiye'nin Kıbrıs'a Çıkarma Yapması

1982, 18 Şubat: Georgi Djagarov'un Todor Jivkov'a yazdığı İç Milli Birliğin Güçlendirilmesinin Devamı İçin Faktör Olan Manevi Değerler (Genel Fikirler)

Başlıklı Rapor

1984, 8 Mayıs: Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin, Bulgaristan Türklerini Sosyalizme ve Bulgaristan Komünist Partisi'nin Politikasına Yakınlaştırmak ve Kazandırmak Kararını Alması

1984, 10 Mayıs: Kırcaali ve Hasköy arasında bulunan Karamanlar/Karamantsi Köyüne gelen Komünist Parti yetkililerine karşı halkın direnişi

1984-1989, Soya Dönüş/Yeniden Doğuş Süreci (Vızroditelniyat Protses) (Zorla Asimilasyon Süreci)

1984 Aralık – Ocak 1985: Bulgaristan Türklerinin İsimlerinin Zorla Değiştirilmesi

1984 Aralık: Kırcaali ve Çevresinde İsim Değiştirmeye Karşı Protestolar ve Yürüyüşler

1984, 24 Aralık: Sütkesiği (Mleçino) Direnişi (Anma Günü)

1984, 26 Aralık: Yoğurtçular (Mogilyane) Direnişi ve Türkan Bebek'in Şehit Edilişi (Anma Günü)

1984, 27 Aralık: Mestanlı (Momçilgrad) Direnişi (Anma Günü)

1985, Ocak: “Uzun Kış Derneği” Adlı Bir Direniş Örgütünün Kuruluşu (Muhammed Hüseyinov tarafından Burgaz'da)

1985, 11 Ocak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Sedat Güneral'in Sofya'da Todor Jivkov ile Görüşmesi (Jivkov zorla ad değiştirme kampanyasını reddediyor).

1985, 18 Ocak: Bulgar Komünist Partisi İl Komite Sekreterlerinin Toplantısında Güney Bulgaristan'da Uygulanan Ad Değiştirme Kampanyasının Başarıyla Sonuçlandırıldığının İlanı ve Kampanyanın Bulgaristan'ın Tamamına Yaygınlaştırılması

1985, 19 Ocak: Alvanlar (Yablanovo) Direnişi (Anma Günü)

1985, 22 Şubat: Türkiye'nin Bulgaristan'a Görüşme Çağrısı (Notası)

1985, Gorbaçov'un SSCB Komünist Partisi Lideri Oluşu

1985, Mart: *Benkovski Grubu* Adıyla Asimilasyona Karşı Bir Derneğin Kuruluşu ve Üyelerin Tutuklanarak Bir Kısımının Belene Adası'na Gönderilmesi

1985, Mayıs (ve daha önce): Razgrad ve Şumnu Bölgesinde *Türk Kurtuluş Hareketi ve Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman Türklerinin Dayanışma Derneği* Adlı Örgütlerin Kuruluşu

1985, 8 Aralık: Ahmed Doğan'ın *Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi* Adlı Direniş Örgütünün Başına Geçmesi

1986, Haziran: Türk Milli Kurtuluş Hareketi Örgütünün Lideri Ahmed Doğan ve Diğer Üyelerin Tutuklanarak Hapse Atılması

1986, 7 Kasım: Viyana'da Türkiye Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ile Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petir Mladenov'un Bulgaristan'daki Türklerin Durumu Hakkında Görüşmesi

1987, Haziran-1988, Mart: İslam Konferansı Örgütü, Bulgaristan Temas Grubu'nun kurulması ve Bulgaristan Raporu

1986, 9-10 Aralık: Naim Süleymanoğlu'nun (Bulgarlaştırılmış ismiyle Naum Şalamanov), Melbourne'de Düzenlenen Dünya Halter Şampiyonası'nda Türkiye Büyük Elçiliğine Sığınması ve Türkiye'ye Gelişi

1986, 13 Aralık: Naim Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye Gelişi

1987, 31 Aralık: Aysel'in Türkiye'ye Gelişine İzin Verilmesi: Başbakan Turgut Özal Ankara'da bir basın toplantısı düzenleyerek, TV dizisi "Yeniden Doğmak"ın yayından kaldırılması karşılığında Türkiye'ye gönderilen ve 5 yıldır ailesinden ayrı yaşayan Aysel Özgür'ü basına tanıttı ve konunun Balkan Konferansına götürüleceğini söyledi. (Ailesi Türkiye'ye gelen ve kendisi Bulgaristan'da kalan Aysel, TRT'nin yayınlamaya başladığı "Yeniden Doğmak" adlı diziyile Türk kamuoyunda Bulgaristan'da yapılan zulümlere maruz kalan Türklerin simgesi olarak tanınmıştı.

Dizinin durdurulması karşılığında Bulgar Hükümeti Aysel'in Türkiye'ye gelmesine izin verdi). Aysel Türkiye'de Özgür soyadını aldı.

1988, 16 Ocak: Bulgar Muhalifler Tarafından Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği'nin kurulması ve Türklere Destek Vermeye Başlaması

1989, 3-4 Mayıs: Bağımsız İnsan Haklarını Koruma Derneği'nin Türk Şubesi'nin Nöbetli Açlık Grevini Başlatması

1989, 9 Mayıs: Bulgaristan'da Pasaport ve Vatandaşlık Kanunlarının Değiştirilmesi (Pasaport almak kolaylaştırılmış ve çok sayıda Türk pasaport almak için başvurmuştur).

1989, 19-29 Mayıs: "Mayıs Protestoları", Kuzeydoğu Bulgaristan'da Türklerin düzenlediği ve hemen hemen tüm Türk yerleşimlerinin katıldığı, Jivkov'un sınırları açışına kadar devam eden büyük mitingler.

1989, 19 Mayıs: Cebel Protestosu ("19 Mayıs Cebel Günü" adıyla anılmaktadır)

1989, 20 Mayıs: Yusufhanlar (Pristoe) ve Bohçalar (Kaolinovo) Direnişi (Anma Günü)

1989, 20 Mayıs'tan itibaren: "İstenmeyen" Türklerin Zorla Avusturya'ya Gönderilmesi / Sınır dışı Edilmesi (ardından bazı Bulgar muhalifler de benzer şekilde sınır dışı edildi).

1989, 21 Mayıs: Kuzey Bulgaristan'da Bohçalar (Kaolinovo) ve Mahmuzlu (Todor Ikonovovo) Köylerinde Bulgar Milisi ile Türkler Arasında Pasaport Kanunu Uygulaması Tartışması ve 7 Türk'ün Öldürülmesi.

1989, 23 Mayıs: Ezerçe Protestoları (Anma Günü)

1989, 24 Mayıs: Kalovo/Dyankovo ve Şumnu Protestoları (Anma Günü)

1989, 24 Mayıs: Protestolara katılan veya daha önceki eylemlere katılan Türklerin Avusturya'ya toplu sınır dışı edilmesi. Aynı gün TBMM'nin Bulgaristan'daki Ölümler Nedeniyle Kınama Kararı Alması

1989, 25 Mayıs: Dobriç Protestoları

1989, 27 Mayıs: Varna'ya bağlı Sarıkovanlık (Medovets) Protestoları

1989, 29 Mayıs: Todor Jivkov televizyon konuşmasında 'Eğer kapitalist Türkiye'yi Sosyalist Bulgaristan'a tercih ediyorlarsa etnik Türkler ülkeyi terk etmekte özgürdür' diyerek, Türkiye'nin, Bulgaristan'dan göç etmek isteyen Türklere sınırlarını açmasını istedi.

1989, 30 Mayıs: Bulgaristan'dan zorunlu pasaport verilerek sınır dışı edilen 180 kişilik bir grup Viyana ve Belgrad'dan getirildi.

1989, 30 Mayıs: Başbakan Turgut Özal, Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un "sınırları açın" önerisi üzerine Sofya'ya göç anlaşması çağrısı yaptı.

1989, 30 Mayıs - 20 Ağustos: Yaklaşık 321.800 Türk ve Müslüman'ın Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçü (Bulgaristan'da "Büyük Seyahat" olarak da adlandırılıyor).

1989, 31 Mayıs: Bulgaristan'ın zorunlu pasaport vererek sınır dışı ettiği Türklerden 212 kişilik ikinci gruptan başka, 17'si Kapıkule, 20'si İpsala sınır kapılarından olmak üzere toplam 450 kişi daha yurda giriş yaptı.

1989, 8 Haziran: Bulgaristan'dan zorunlu göç nedeniyle Türkiye'ye 600 kişinin daha geldiği ve mayıs ortasından bugüne kadar gelen Türklerin sayısının 4 bine ulaştığı bildirildi.

1989, 13 Haziran: Bulgaristan'dan zorunlu göç nedeniyle Türkiye'ye gelenlerin sayısı 17 bine ulaştı.

1989, 15 Haziran: Bulgaristan'dan zorunlu göç eden Türklerin sayısı 24 bine ulaştı.

1989, 16 Haziran: Bulgaristan Hükümetinin zorunlu pasaport vererek sınır dışı ettiği Türklerin sayısı 30 bine yaklaşırken Türkiye, Bulgaristan'a en kısa sürede görüşme masasına oturma çağrısını resmen ilettiler. Başbakan Turgut Özal'ın dün yaptığı "BM Mülteciler Yüksek Komiseri'nin de hazır bulunacağı şekilde, her iki tarafça

uygun görülecek mahalde, en kısa zamanda buluşma önerisi” Dışişleri Bakanlığına çağrılan Bulgaristan’ın Ankara Büyükelçilik yetkililerine iletildi.

1989, 17 Haziran: Başbakan Turgut Özal, Edirne Kapıkule sınır kapısında Bulgaristan’dan sınır dışı edilen ve sayıları 35 bini bulan Türkleri ziyaret ederek çevrede incelemelerde bulundu.

1989, 18 Haziran: Bulgaristan’dan sınır dışı edilenlerin sayısı 40 bine ulaştı.

1989,19 Haziran: Bulgaristan yönetiminin Türk azınlığa yaptıklarını anlatabilmek amacıyla yabancı ülkelerin Ankara’daki diplomatik temsilcilerini Bulgar sınırına götürme davetine 59 temsilci katıldı.

1989, 23 Haziran: Bulgaristan’dan sınır dışı edilerek zorunlu göç eden Türklerin sayısı 58.000’e yükseldi. Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov, resmî bir ziyaret için gittiği Moskova’da SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov ile bir görüşme yaptı.

1989, 24 Haziran: Bulgaristan’ın ülkesindeki Türk azınlığa uyguladığı baskılar ve “zorunlu göç” uygulaması, ANAP, SHP ve DYP’nin Taksim Alanı’nda düzenlediği “Bulgaristan’ı Telin Mitingiyle protesto edildi. Mitingde Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek, SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal ve DYP Milletvekili Hüsametdin Cindoruk partileri adına yaptıkları konuşmalarda” Bulgaristan’ın, ülkede yaşayan Türk nüfusuna yönelttiği baskıları ağır bir dille eleştirdiler ve dünya kamuoyunu, ‘soykırım’ olarak niteledikleri uygulamalara karşı daha etkin tepki göstermeye çağırıldılar. Belçika’nın başkenti Brüksel’de toplanan 3 bin Türk de Bulgar Hükümetinin baskı politikasını protesto etti.

1989, 27 Haziran: Bulgaristan’dan gelenlerin sayısı 80 bine yaklaştı. SSCB’nin Ankara Büyükelçisi Albert Sergeyeviç Çernişev, Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov ile görüşüp, Sovyet yetkililerle teması sonunda Ankara’ya gelerek Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz’a konu ile ilgili mesajları ilettili ve Türkiye ile Bulgaristan arasında “arabuluculuk” yapabileceğini ifade etti.

1989, 30 Haziran: Bulgaristan’dan zorunlu göçte tabi tutulan Türklerin sayısı 90 bine ulaştı.

1989, 1 Temmuz: Bulgaristan'ın göçe zorladığı Türklerin sayısı 100 bine yaklaştı. Sofya'yı kınayan ülke sayısının giderek arttığı bildirildi. Londra'da dün Bulgaristan'ı protesto amacıyla bir yürüyüş düzenlendi

1989, 4 Temmuz: Bulgaristan Devlet Konseyi, zorunlu pasaport vererek sınır dışı ettiği Türklerin göçü nedeniyle, ülke ekonomisinde baş gösteren sıkıntılara gerekli çözüm bulmak amacıyla ülke genelinde "sivil seferberliği" ilan etti.

1989, 16 Temmuz: Bulgaristan'dan zorunlu göç ederek Türkiye'ye gelen Türklerin sayısı 160 bine ulaştı. Bu arada, Dünya Sağlık Örgütü, Bulgaristan'daki Türklere yapıldığı iddia edilen ve içeriği bilinmeyen aşı konusunda incelemeler için Türkiye'ye geldi.

1989, 17 Temmuz: Bulgaristan'ın sınır dışı ettiği Türklerin durumları ile ilgili olarak Ankara Moskova ve Sofya arasındaki 3. tur görüşmelerini tamamlayan Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev, Türkiye'ye döndü.

1989, 19 Temmuz: Bulgaristan'ın zorla sınır dışı ettiği Türklerin sayısı 166 bine ulaştı. Edirne ve Kapıkule'de, Bulgaristan'dan zorla sınır dışı edilen Türklerle görüşen Dünya Sağlık Örgütü'nden gelen heyet incelemelerini tamamladı.

1989, 21 Temmuz: Bulgaristan'ın zorunlu pasaport vererek sınır dışı ettiği Türklerin sayısı 177 bine ulaştı.

1989, 23 Temmuz: Bulgaristan'dan gelen Türklerin sayısı 185 bine ulaşırken 70'inin son bir hafta içinde Bulgaristan'a geri döndüğü bildirildi.

1989, 31 Temmuz: Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Ankara'da bulunan İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreteri Hamid el Gabid ile Kuveyt Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Macid el Şahin'i kabul ederek Bulgaristan'dan göçe zorlanan Türkler konusunu görüştü. Daha sonra Gabid ile Şahin, Sofya'ya gitmek için Türkiye'den ayrıldılar.

1989, 12 Ağustos: Bulgaristan'dan gelen Türklerin sayısı 274 bine ulaştı.

1989, 16 Ağustos: Bulgaristan'dan göç eden Türklerin sayısının 290 bine ulaştı.

Bulgaristan'ın bütün uyarılara rağmen Türkleri eşyalarından ayrı göndermeye devam etmesi nedeniyle, göçmenlerin gönderildiği özel trenin yarısından itibaren Türkiye'ye kabul edilmeyeceği açıklandı.

1989, 20 Ağustos: Bulgaristan'dan gelen Türklerin sayısı 303 bine ulaşırken, geri dönenlerin sayısının 1330'u bulunduğu bildirildi.

1989, 21 Ağustos: Sınırın Kapatılması: Bulgaristan'dan zorunlu göçü durduran Bakanlar Kurulu Kararı saat 02.00'da uygulamaya konuldu. Kapıkule ve Dereköy sınır kapılarında güvenlik bölgeleri oluşturuldu. Sınır kapılarının Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatılmasından sonra Dışişleri Bakanlığında yapılan bir açıklamada, bu durumda Türkiye'ye girişlerin ancak vize uygulamasıyla mümkün olabileceği belirtildi. Türkiye'nin, Bulgaristan'dan zorunlu olarak göç ettirilen Türklere vize uygulaması kararı, Bulgaristan Hükümeti tarafından kınandı.

1989, 22 Ağustos: Başbakan Turgut Özal, Bulgaristan'dan gelen Türklere sınırın kapatılmasıyla ilgili olarak yaptığı açıklamada, sözlerinden caymadıklarını, Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'u masaya çekmek için bu kararı aldıklarını açıkladı.

1989, 23 Ağustos: 13-19 Temmuz tarihleri arasında Bulgaristan'ı ziyaret eden Avrupa Konseyi Heyeti Raportörü Probst tarafından hazırlanan raporda, "Bulgaristan yönetiminin Türk azınlığa karşı uyguladığı baskılara son vermesi" çağrısında bulunuldu.

1989, 25 Ağustos: Bulgaristan'ın Svilengrad istasyonuna gelen ve Avrupa'daki Türk işçilerini de taşıyan Avrupa trenine, Kapıkule'ye giriş izni verilmedi. Bunun üzerine yolcular yürüyerek Türkiye'ye giriş yaptılar.

1989, 27 Ağustos: Bulgaristan'dan vizeli girişlerin başlamasından bu yana gelenlerin sayısı 136'ya yükseldi.

1989, 7 Eylül: Bulgaristan'dan zorla göç ettirilen Türklere, geri dönenlerin sayısı 9674'e ulaştı.

1989, 16 Eylül: Bulgaristan'dan, vize alarak Türkiye'ye gelenlerin sayısının 1450'ye

ulaştığı, bu arada Bulgaristan'a geri dönenlerin sayısının ise 18 bini geçtiği bildirildi.

1989, 19 Eylül: Bulgaristan, BM Genel Kurul çalışmalarının başlaması sırasında Sağlık Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla iki basın bildirisini yayımladı. Sağlık Bakanlığı bildirisinde Türkiye'de kolera olduğu iddiasına yer verilirken Dışişleri Bakanlığı bildirisinde ise Türkiye'den dönen Bulgar vatandaşlarının Türk resmî makamlarınca işkence gördüklerini öne sürdükleri kaydedildi. Bu arada Yunanistan da Türkiye'den yaptıkları hayvansal ve bitkisel ürün ithalatını "kolera" görüldüğü iddiasıyla askıya aldı. Dışişleri Bakanlığı, Bulgaristan ve Yunanistan'dan kaynaklanan bu iddialar üzerine bu ülkelere, Türkiye'de kolera vakası görülmediği yolunda bilgi verdi.

1989, 22 Eylül: Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev, Bulgaristan sorunu hakkında gazetecilerin sorularını yanıtlarken, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ile Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze'nin bir araya geleceklerine işaret ederek, "görüşme masasına yaklaşıyoruz" dedi. İslam Konferansı Genel Sekreteri Hamid el Gabid, 43 ülkenin dışişleri bakanlarına birer mesaj göndererek, Bulgaristan'daki Türk azınlığın sorunlarını görüşmek üzere Birleşmiş Milletlerde toplantı çağrısı yaptı.

1989, 23 Eylül: Sovyetler Birliği'nin Balık Cumhuriyetleri'nden Litvanya'da parlamento ülkenin 1940 yılında Sovyetler Birliği'ne katılmasını geçersiz ilan etti. Litvanya Komünist Partisi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nden bağımsızlık istedi.

1989, 3 Ekim: BM Genel Kurulu'nda Türk ve Bulgar Temsilciler görüşlerini açıkladılar. Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petır Mladenov, iki ülke arasındaki bütün sorunların çözümünde Belgrad Protokolü'nün temel oluşturduğunu belirterek ön koşulsuz görüşmeye hazır olduklarını yineledi. Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da Bulgar Bakan'ın konuşmasının iyimser görüntüsüne karşın, yeni bir öge getirmediğini belirtti.

1989, 4 Ekim: İslam Konferansı Örgütü Dışişleri Bakanlarının New York'ta yapılan olağanüstü toplantısında, Bulgaristan'ın yürüttüğü "insanlık dışı asimilasyon

kampanyası” kınanarak Türkiye ve Bulgaristan 30 Ekim’de Kuveyt’te görüşmeye davet edildi.

1989, 6 Ekim: Bulgaristan’a geri dönen Türklerin sayısı 35 bine ulaştı.

1989, 7 Ekim: Demokratik Almanya’nın kuruluşunun 40. yıl dönümü törenlerine katılan Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov, Demokratik Almanya Devlet Başkanı Erich Honecker ile görüştü. Kutlama törenlerine Polonya lideri General Wojciech Jaruzelski, Romanya lideri Nikolay Çavuşesku, Çekoslovakya lideri Yakes ve Bulgaristan Devlet başkanı Todor Jivkov da katıldı.

1989, 11 Ekim: Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Murat Sungar düzenlediği basın toplantısında Dünya Sağlık Örgütü’nün Türk asıllı Bulgar vatandaşlarına yapılan aşığı inceleyen raporu hakkında bir açıklama yaparak aşının “sağığına zarar verici” olmadığı belirlendiğini, ancak aşığı uygulamasının “uluslararası kurallara aykırı nitelik taşıdığıını” söyledi.

1989, 16 Ekim: Bulgaristan’a geri dönen Türklerin sayısı 43 bin 923’e ulaştı.

1989, 18 Ekim: Demokratik Almanya’da Komünist Parti Genel Sekreteri ve Devlet Başkanı Erich Honecker istifa etti. Yerine Politbüro üyesi Egon Krenz atandı. Macaristan Parlamentosunun bugünkü oturumunda alınan kararlarla Macaristan’ın çoğulcu demokrasiyle yönetilmesi, siyasal partilerin serbestçe kurulması, işçi sınıfının “halkın öncü gücü” olduğu yolundaki hükmün kaldırılması ve Macaristan Halk Cumhuriyeti yerine Macaristan Cumhuriyeti adının kullanılması onaylandı.

1989, 25 Ekim: Romanya Devlet Başkanı Nikolay Çavuşesku, Komünist Partisi toplantısında yaptığı konuşmada, Doğıu Bloku ülkelerindeki reformları kınayarak, bunların “Sosyalizmi terk etmek anlamına” geldiğini ve “Sosyalizmin pazarlık konusu olmayacağını” söyledi.

1989, 26 Ekim: Bulgaristan’a geri dönen Türklerin sayısının, 49 bin 703 kişiyeye ulaştığı bildirildi.

1989, 31 Ekim: Türkiye’nin 8. Cumhurbaşkanlığına Başbakan Turgut Özal seçildi; Kıbrıs Rum Yönetimi Lideri Georgios Vasiliu’nun Bulgaristan’a yapacağı resmî

ziyaretin ertelendiği bildirildi.

1989, 3 Kasım: Demokratik Almanya'da, Devlet Başkanı Egon Krenz, Komünist Parti Politbürosunun üyesinin de gelecek hafta istifa edeceklerini açıkladı. Fransız-Alman zirvesi sonunda Bonn'da Federal Almanya Başbakanı Helmut Kohl ile ortak bir basın toplantısı düzenleyen Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand, "Almanya'nın birleşmesi sorununun bu yüzyıl sonunun en önemli konularından biri olduğunu konunun barışçı ve demokratik biçimde çözülmesi hâlinde Fransa'nın bu birleşmeden korkmaması gerektiğini" söyledi. Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da, ilk kez demokrasi ve reform istemiyle bir gösteri düzenlendi.

1989, 7 Kasım: Demokratik Almanya Hükûmeti istifa etti.

1989, 9 Kasım: Demokratik Almanya aldığı kararla Doğu Alman vatandaşlarının istedikleri sınır kapısından Federal Almanya'ya gidebileceğini açıkladı. Federal Almanya Hükûmeti bütün göçmenleri almaya hazır olduklarını açıkladı.

1989, 10 Kasım: Bulgaristan Devlet Başkanı ve Komünist Partisi Genel Sekreteri Todor Jivkov iki görevinden de istifa etti. Komünist Partisi liderliğine Dışişleri Bakanı Petır Mladenov getirildi.

1989, 11 Kasım: Bulgaristan'da Todor Jivkov'un Komünist Parti liderliği, Politbüro üyeliği ve Devlet Konseyi Başkanlığından istifa etmesi üzerine parti liderliğine getirilen Dışişleri Bakanı Petır Mladenov, "Sosyalist sınırlar içinde kalmak koşuluyla demokratik bir toplumdan yanayız" dedi. Demokratik Almanya'da Berlin Duvarı'nda açılan kapılardan son iki günde 1 milyon D. Alman'ın Batı'ya geçtiği, vize alanların sayısının ise 2,7 milyonu bulunduğu bildirildi.

1989, 17 Kasım: Bulgaristan'da dün KP Merkez Komitesi'nde Todor Jivkov yanlısı üç üyenin Politbürodan çıkarılmasının ardından, partinin yeni Lideri Petır Mladenov, Devlet Başkanlığı'na seçildi. Mladenov verdiği demeçte, ülkede serbest seçimlerden yana olduğunu söyledi. Aynı gün Bulgar Parlamentosu, hükûmeti eleştirmeyi yasaklayan kanunları yürürlükten kaldırdı ve bu kanunlar nedeniyle hapiste bulunan ve aralarında 1986'dan beri tutuklu bulunan Ahmed Doğan'ın da bulunduğu yaklaşık 50 kişi 22 Aralık 1989'da serbest bırakıldı.

1989, 18 Kasım: Bulgaristan'da görevinden alınan eski Devlet Başkanı Todor Jivkov'un yolsuzluk suçundan yargılanması ve serbest seçimler yapılması istemiyle başkent Sofya'da, bağımsız gruplar tarafından yaklaşık 100 bin kişinin katıldığı bir miting düzenlendi. Yürüyüşlere Türkler de katıldı.

1989, 7 Aralık: Bulgaristan'da Demokratik Güçler Birliği isimli siyasal parti kuruldu (lider Jelyu Jeleu); Polonya'da hükümet ile muhalefet arasında yapılan görüşmeler sonunda, serbest seçimlerin 6 Mayıs 1990'da yapılması kararlaştırıldı. Bulgaristan'da muhalefet tarafından başkent Sofya'da düzenlenen gösterilerde, çok partili demokratik sisteme geçiş, Komünist Parti'nin öncü rolünden vazgeçilmesi ve ülkedeki Müslüman azınlıklar için inanç özgürlüğü sağlanması isteminde bulunuldu.

1989, 9 Aralık: Bulgaristan'da eski Devlet Başkanı Todor Jivkov'un Müslüman Türk azınlığa karşı uyguladığı politikanın olumsuz etkileriyle mücadele amacıyla "Ulusal Uzlaşma Komitesi" kuruldu.

1989, 11 Aralık: Bulgaristan'dan zorunlu göç nedeniyle Türkiye'ye gelen Türklerden geri dönenlerin sayısı 76 bin 573'e ulaştı. Bulgaristan KP Merkezi Komitesi toplantısında bir konuşma yapan Devlet Başkanı ve Komünist Parti Genel Sekreteri Petır Mladenov, erken serbest seçimlerin yapılmasını, 1990 sonuna kadar yeni bir anayasa hazırlanmasını önerdi ve Komünist Parti'nin öncü rolünün kaldırılacağını bildirdi.

1989, 13 Aralık: Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısında, eski Devlet Başkanı Todor Jivkov, oğlu Vladimir ve yakın çalışma arkadaşı Milko Balev'in Komünist Parti'den ihraç edildiği, Parti'nin "toplum ve devlet içindeki öncü rolünün" kaldırıldığı bildirildi.

1989, 15 Aralık: Bulgaristan Parlamentosunun bugünkü oturumunda, siyasi tutukluların affedilmesine ilişkin bir yasa tasarısı kabul edildi.

1989, 20 Aralık: Balkan Türkleri Mülteci Dernekleri Başkanı Mümin Gençoğlu, Bulgaristan'da yeni Devlet Başkanı Petır Mladenov'un Türklere karşı yumuşama politikası sonucu geri dönüşün hızlanacağını söyledi.

1989, 22 Aralık: Romanya’da, 24 yıldır iktidarda bulunan Devlet Başkanı Nikolay Çavuşesku, bir haftadır süren protesto gösterileri sonunda, Bükreş’te ordunun da ayaklanan halkın yanında yer alması sonucu devrildi. Aynı gün 1986’dan beri tutuklu bulunan Ahmed Doğan’ın da aralarında bulunduğu yaklaşık 50 kişi serbest bırakıldı

1989, 24 Aralık: Göçmen işlerinden sorumlu Devlet Bakanı Ercüment Konukman, Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu tarafından Bursa’da düzenlenen “Göçmenlerin Sorunları” konulu toplantıda, Bulgaristan’a geri dönenlerin sayısının 90 bini aştığını belirtti. Bulgaristan’da Türklerin adlarının değiştirilmesiyle başlayan asimilasyon politikasına karşı gelişen olayların 5. yılı çeşitli toplantılarla kınandı.

1989, 29 Aralık: BKP Merkez Komitesi Sekreteri Aleksandır Lilov “Yeniden Doğu Süreci”ni hata olarak ilan etti. Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısında, ülkede yaşayan Türklere isimlerini, dillerini ve dinlerini seçme özgürlüğünün verilmesi kabul edildi.

1989 Aralık sonu – 1990 Ocak: Parlamento’nun Asimilasyonu Durdurma Kararına Karşı Bular Milliyetçilerinin Özellikle Sofya, Kırçali, Razgrad Bölgelerinde Protesto Gösterileri ve Grevler

1990, 5 Ocak: Bulgaristan’da Türklere tanınan hakları protesto ederek, referandum isteyen göstericilerin bu istekleri yönetim tarafından reddedildi. Göstericiler Kırçali, Varna, Şumnu ve Rusçuk kentlerinde genel greve başladılar.

1990, 7 Ocak: Bulgaristan’da Türklere tanınan hakları protesto etmek amacıyla yeni gösteriler yapıldı, Türkler aleyhinde “ulusal çıkarları koruma komitesi” adlı bir komite kuruldu.

1990, 9 Ocak: Türkiye ve Bulgaristan arasında, Türk azınlığın durumu da dâhil olmak üzere ikili ilişkilerin ele alındığı görüşmelerin ikinci turu Kuveyt’te başladı. Görüşmelere Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ve Bulgaristan Dışişleri Bakanı Boyko Dimitrov’un yanı sıra İslam Konferansı örgütü Genel Sekreteri Hamid El Gabid de katıldı. Bulgaristan Devlet Başkanı Petır Mladenov, yaptığı bir konuşmada Jivkov

yönetiminin Türk azınlığa karşı uyguladığı politikaların “ciddi bir siyasal hata” olduğunu söyledi.

1990, 10 Ocak: Sosyalist Rejimden Demokratik Sisteme Geçiş (Parlamento tek parti rejiminden çok partili rejime geçiş kararını onayladı).

1990,12 Ocak: Bulgaristan’da Türk azınlığa haklarının iade edilmesi ve ardından milliyetçi unsurların başlattıkları gösteriler nedeniyle Bulgar yönetiminin, Türk azınlık ve muhalefet temsilcileriyle yaptığı görüşmeler sonunda anlaşma sağlandı. Yayımlanan deklarasyonda “herkesin istediği dili konuşabileceği, isteyen kişinin ismini değiştirebileceği ve bu hakların garanti altına alındığı” belirtildi. Devlet Başkan Yardımcısı Vasil Mruçkov toplantıdan sonra yaptığı açıklamada deklarasyonun taslak niteliğinde olduğunu, son hâlini aldıktan sonra parlamentoya sunulacağını söyledi.

1990, 15 Ocak: Bulgaristan Parlamentosu, ülkede yaşayan Türklere temel hak ve özgürlüklerinin verilmesini içeren Sosyal Forum kararını oy birliği ile kabul etti. KP’nin öncü rolüne son verilmesi konusunda da ilke kararı alındı.

1990, 18 Ocak: Bulgaristan’da eski Devlet Başkanı Todor Jivkov, özel bir komisyon tarafından yapılan soruşturma sonucu, etnik düşmanlık ve nefret yaratmak ile kamu fonlarını zimmetine geçirmekten suçlu bulundu. Bulgaristan Başsavcılığı Jivkov’un tutuklanması için karar çıkardı.

1990, 21 Ocak: Bulgaristan’a geri dönen Türklerin sayısı 100 bin 75’e yükseldi.

1990, 23 Ocak: Bulgaristan’dan İsveç’e kaçan Türklere yaklaşık bin kadarı, İsveç tarafından sınır dışı edilmeleri yolunda alınan kararı protesto etmek amacıyla açlık grevine başladı.

1990, Şubat-Kasım: Bulgaristan’da İlk Demokratik Hükûmet (Andrey Lukanov Hükûmeti)

1990, 5 Mart: Bulgaristan Parlamentosu’nda yapılan oylamada, Türk ve Müslümanların eski adlarını alabilmelerini öngören yasa teklifi kabul edildi.

1990, 1 Ağustos-3 Kasım 1996: Jelyu Jeleu’in Cumhurbaşkanı Seçilmesi

1990, 16 Kasım: Türkçe Soyadlara Bulgarca Sonek Zorunluluğunun Kaldırılması.

1990, Aralık-1991 Ekim: Geçiş Hükûmeti (Dimitır Popov Hükûmeti)

1991, Mart'a kadar: Türkçe İsimlerini Geri Almak İçin Dilekçe Verenlerin Sayısı 600.000'e ulaştı.

1991, 12 Temmuz: Bulgaristan Yeni Anayasasının Kabulü

1991, 16 Eylül: Türklerin Türkçe Dersi Talebiyle Okul Boykotu Başlatması

1991, Kasım-1992, Aralık: Filip Dimitrov Hükûmeti

1991, 25 Kasım: Türkçe'nin Okul Saatleri Dışında Haftada 4 Saat Olarak Okutulmasının Kabulü ve Okul Boykotunun Sonlandırılması

1992, Aralık-1994 Eylül: Geçiş Dönemi Hükûmeti (Lyuben Berov Hükûmeti)

1994, Todor Jivkov'un Yetkilerini Kötüye Kullandığı Suçlamasıyla Yargılanması ve 7 Yıl Hapis Cezasına Çarptırılması

1994, 5 Eylül: Okullarda 1. Sınıftan 8. Sınıfa Kadar Haftada 4 Saat Ana dilde Eğitim Hakkını Sağlayan Bakanlar Kurulu Kararnamesi (Bulgar milliyetçilerinin tepkileri, okulların çıkardığı engeller, öğretmen yetersizliği gibi nedenlerle 2009'da Türkçe derslerine katılan öğrenci sayısı 20.000-30.000 civarındadır).

1994, 18 Aralık: Genel Seçimler

1995, Ocak-1997, Şubat: Jan Videnov Liderliğinde Sosyalist Parti (BSP) Hükûmet

1995, 14 Aralık: Bulgaristan'ın Avrupa Birliğine Katılım Başvurusu

1996, Bulgaristan'da Ekonomik Kriz

1996, Şubat: Todor Jivkov'un Hapis Cezasının Yüksek Mahkeme Tarafından Ev Hapsine Çevrilmesi

1996, 25 Mayıs: 1946'dan Beri Sürgünde Bulunan Eski Bulgar Çarı Simeon'un Bulgaristan'a Dönüşü

1996, 3 Kasım: Demokratik Güçler Birliği adayı Petır Stoyanov'un Cumhurbaşkanı Seçilişi

1997, Şubat-Nisan: Stefan Sofiyanski Liderliğindeki Geçiş Hükûmeti

1997, Mayıs-2001, Temmuz: Ivan Kostov Hükûmeti

1998, 6 Ağustos: Todor Jivkov'un Ölümü

2001, Temmuz-2005, Ağustos: Eski Çar II. Simeon Hükûmeti

2004, 29 Mart: Bulgaristan'ın NATO'ya Girişi

2005, Ağustos-2009, Temmuz: Sergey Stanişev Hükûmeti

2007, 1 Ocak: Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne Girişi

2009, 27 Temmuz-13 Mart 2013: Boyko Borisov Hükûmetinin Kurulması

2009: 1989 Zorunlu Göçü'nün 20. Yıl dönümü Sempozyumlarının Düzenlenmesi

2012, 11 Ocak: Bulgaristan Parlamentosu'nun Zorunlu Asimilasyon ve 1989 Zorunlu Göçünü "etnik temizlik" Olarak Tanımlaması ve Kınama Kararı Alması.

2014-2017 ve 2017-2021: Boyko Borisov Hükûmetleri

2013-2014: Marin Raykov, Plamen Oreşarski ve Georgi Bliznaşki Hükûmetleri

2017: Ognyan Gercikov Hükûmeti

2017, 18 Kasım: Bulgaristan Türklerinin sesini dünyaya duyuran dünya şampiyonu halterci Naim Süleymanoğlu'nun ölümü.

2018, 6 Ocak: Türkiye'nin 1983-1989 Sofya Büyükelçisi Ömer Engin Lütem (1933-2018)'in ölümü (1984-1989 süreciyle ilgili anılarını yayınlamıştır).

2019: 1989 Zorunlu Göçü'nün 30. Yıl dönümü Sempozyumlarının

Düzenlenmesi.

2019, 22 Kasım: Naim Süleymanoğlu'nun hayatını konu alan Naim adlı filmin gösterime girmesi.

2021: Stefan Yanev Hükûmeti

2021, 18 Haziran: Bulgaristan Türklerinin Komünist rejime karşı direnişinin sembollerinden olan Osman Kılıç'ın (1920-2021) ölümü.

2021-2022: Kiril Petkov Hükûmeti.

